BREVISSIMA ET FACILLIMA IN OMNES D. PAVLI EPISTOLAS SCHOLIA,

vltra priores editiones, ex antiquißimis Græcorum authoribus abundè locupletata:

Itidem in septem Canonicas epistolas, & D. Ioannis Apocalypsim, breuissima scholia recens edita.

Authore Ioanne Gagnæio Parisino Theologo, Christianißimi Francorum Regis Ecclesiastæ, ac primo Eleemosynario.

ANTVERPIAE,
In Aedibus Viduæ & Hæredum Ioannis Steelsij.
Anno 1564.
Cum Priuilegio.

PRIVILEGIVM.

CAeſarea Maieſtas permiſit Ioãni Steelſio, vt Ioannis Gagnæij Scholia in omnes D. Pauli Epiſtolas, & ſeptem Canonicas, ac Apocalypſim impunè imprimat, perq; omnes hęreditarias regiones ſuas diſtrahat: veluti latiùs patet in literis eidem conceſsis, & Subſignatis

Baue.

ILLVSTRISSIMO PRINCIPI ET REVEREN-DISSIMO DOMINO D. IOANNI A Lothoringia, Sacrosanctæ Romanæ Ecclesiæ TT. Sancti Onosij Cardinali dignisſ. Io. Gagnæius Theologus Salutem in Christo.

QVi dedicari inſcribiq́ue oportere lucubrationes ſuas putant, Princeps illuſtriſsime, magni aliquem nominis virum deligere ſolēt, cuius prodeāt auſpicio in publicum: neque (vt mihi quidē videtur) iniuria: quòd bonis literis ac diſciplinis non leui præſidio ſint vindices illarū principes ac nobiles homines, qui plærunq; à mediocriter doctis ingenijs extorquēt, quod plerūque vel ſummæ eruditionis homines præſtare non poſsint. Id enim nouiſsimè mihi contigit in horum ſcholiorū lucubratione: quæ (ita me Deus amet) niſi tu exegiſses, & ego facturū me tibi recepiſſem, nunquā arbitror præſtari mihi potuiſſe: adeò indefeſsi laboris opus eſt. Quapropter ſi turbulētam & ſalebroſam Pauli lectio-

nem, aliquātò luculentiorem magisque peruiā redditura hæc sunt, vni tibi acceptum ferre debent sacrarum literarum studiosi, diuique Pauli amātes homines: quippe qui horum cōminiscēdi mihi author extitisti, simul & edēdi. Nā quum ante menses aliquot Paulū tibi prælegere cœpissem, cæterū egregiè occeptā prælectionem interciperent auocarentque innumeri propè ex hac aulicorum turba homines importuni, suæque rei potiùs quā tuæ dignitatis studiosi: tu verò quo candore morūque facilitate es, explicare te huiusmodi turba non posses, etiam omnibus ad te ingressu ante finitam prælectionē interdicto: videns eiusmodi me hominibus, atque inter eos non pœnitendæ authoritatis quibusdam haudquaquàm gratum facere, quod in rem modò suam est spectantibus illis, existimaui aliam mihi ineundam viam, qua satisfacere animo tuo possem Paulinæ lectionis sitientissimo. Itaque dum idētidem occasiones, quà tibi, mihique faciam satis quærito, rei vnius in mentem venit: ex commentariorum scilicet inexhaustis farraginibus plus tenebrarum quàm lucis accedere authorum explicationi difficiliū:

Con-

Contrà, nulla re adiuuari magis eorum intellectionem, quàm scholijs breuibus & dilucidis: ea qui præstare in Paulum posset, viam facturum intelligēdo Paulo facillimam. Verùm scripturarum sanctarum ingenium ac naturam cō sideranti mihi multiplicis atque inexhaustæ interpretationis, omniumqúe illarum ex numero, salebrosas illas Pauli epistolas plerunque lectitanti, tam lōgis hyperbatis hiulcas, tot anapodotis inabsolutas, tanta sensuū profunditate inaccessas, & inuias: visum est non hîc diuinatore Apollinis Pythone, sed diuino Pauli spiritu opus esse. Vnde non possum illorum non admirari impudentiam, qui quum non Pauli, id est, pacis ac quietis, sed schismatum ac dissensionis spiritum habeant, confestim nullo interprete, absque sanctorum & doctorum hominū commentarijs (quæ cauillari solent) vnos sese Pauli mentem tenere impudenter arrogant: quasi sublimè ipsi cum Paulo rapti, & inscrutabilia diuinæ sapientiæ arcana spectatum admißi, soli Paulinæ lectionis notionem habeant, quam, relictis aliorum interpretamentis omnium, suo ipsi arbitratu explicant, imò nulla opus esse ex-

plicatione fingũt, quasi in re multò omnium facillima & clarissima: cùm tamen diuino ille spiritu afflatus Petrus salebras agnoscat in Paulo, & locos admodum dificiles ab hæreticis cõqueratur deprauatos, dum inquit: Sicut charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis, sicut & in omnibus epistolis loquens in eis de his: in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles deprauant, sicut & cæteras scripturas, ad suam ipsorũ perditionem. Certè quã se entheis illis & pneumaticis familiarẽ Paulus exhibeat, ipsi viderint: ego prælectis in Academia Parisiensi, quanta maxima fieri potuit diligentia, Pauli epistolis, post euolutos Latinorum omnium & Græcorum aliquot commẽtarios, quos latinis hominibus nõdum visos mihi mutuauit N. Boërius Maclouiensis episcopus, homo doctrina pariter & fide spectatissimus, non parum gloriabor, si quid lucis Pauli tenebris adiecisse inueniar, vt multi putant de industria affectatis. Nam præterquã quòd scripturas sacras hominibus Deus esse noluit vsquequaque peruias, cùm vt inde prophani arceren-

tur,

tur, tum etiam vt subacta improbo labore hominum ingenia, illarum à Deo suppliciter intellectum peterent: propria quædam est ipsi Paulo & peculiaris obscuritas: nimirũ quòd qui arcana se vidisse testatur homini ineffabilia, sic instituere suos volebat, vt subobscurè tractatis locis impios arceret, fideles autem multo labore Deiq́ue implorato auxilio ad earum cognitionem adspirare doceret. Quapropter si quid nos in Pauli explicatione fugerit, vt fugiſse multa necesse est homines, non diffidimus aliquando quũ Deus dederit, id nos intellecturos. Quãquàm nullum non moui lapidem, vt quatenus assequi potui, spinosa difficiliaq́; loca interpretatione aliqua, dum meliorem expecto, explicarem. Quantum autem ea in re promoui, ijs iudicandum relinquo, qui post relectos aliorum integros commentarios, ad hæc nostra scholia accedere non dedignabũtur: quæ in enchiridij formam emittenda curauimus, primùm vt voluntati tuæ morem gererẽ sic optãti: deinde vt omnium in aula doctorum hominum commoditati studerem, quibus grauem esse scio magnorũ librorum sarcinam. Quòd si dignitati tuæ quali-

liacunque hæc nostra scholia non displicuisse intellexero, pergam in reliquos noui testamenti libros, atq; (si ita iusseris) in vet⁹ omne instrumẽtum adornare similia. Nihil est enim, quod impulsore te patrono ac Mecœnate meo, nõ ausim: dicam amplius, quod etiã non possim. Perge igitur Princeps illustrissime, qua cœpisti humanitate bonas literas adiuuare, & literatos prosequi: ita & nominis tibi immortalitatem paries, & nũquàm intermoriturã apud Deum & homines inibis gratiam.

Ioannes Gagnæius Christiano Lectori Sal.

SCholia in Diuum Paulũ noſtra ſuperioribus annis in lucem emiſſa, rurſum tibi Chriſtiane Lector, auctiora multò reddimus & locupletiora: quibus & in Canonicas ſeptem Epiſtolas, & Diui Ioannis Apocalypſin ὑπομνήματα noſtra adiecimus, breuia quidem illa, ſi paginas ſpectes, cęterùm prolixis aliorum commentarijs nõ minùs ſucculenta: quæ ſi tibi placere intellexerimus, commodabimus quoque breuì tua gratia in reliquam noui inſtrumenti ſupellectilem, hoc eſt, in Euangelia quatuor, & Apoſtolorum Acta, noſtram operam. Deinde verò Odas edemus in Pſalmos Dauidicos noſtras. Interim noſtro iſto labore vtere, fruere, ac nobis bene in Chriſto precare. Vale.

ARGVMENTVM in Epiſtolam ad Romanos.

QVi præfantur in epiſtolam ad Romanos, à Pauli nomine ordiri ſolent, quibuſdam à Sergio Paulo Proconſule conuerſo, nomen eum accepiſſe, alijs binominem, Paulum ſcilicet & Saulum dictum fuiſſe aſſerentibus, Nominis ἔθυμον, tum quòd ex omnibus penè commentarijs facilè inuenias, tum etiã quia non multum ad rem faciat, omittimus. Primùm illud declarandum eſt, quinam hoc loco Romanorum nomine cenſeantur, quodque argumentum & occaſio Paulo extiterit ad illos nondum viſos ſcribendi. Igitur Romanos hac epiſtola non Romæ tantùm natos, aut ciuitate donatos intelligere oportet, ſed quotquot Romæ habitabant, ſeu Romanorum ciues eſſent, aut municipes, ſeu Itali aut Græci aduenæ: quos omnes diui Petri prædicatione probabile eſt fuiſſe conuerſos. Erant enim id ætatis Romæ complures Iudæi, ſiue quòd multum illo numerum ſpoliata Hieruſalem Pompeius deduxiſſet, ſiue quòd Romanorum prouincia eſſet Iudæa, ipſique iandudum in Romanorum amicitiam recepti Iudæi eſſent, eorumq; fratres appellati, prout manifeſtum eſt ex mutuis Romanorum ad Iudæos literis, libro Machab. 1. cap. octaua. Quotquot ergo Romæ credentes habitabant ſeu Iudæi, ſeu alterius omnino nationis, quos generali vocabulo modò Gentes, modò ἕλληνας & Græcos vocat Apoſtolus, hac epiſtola Romanorũ nomine cenſentur. Iudæorum autem natio inſtitutorum ſuorum patriarumque legum ſemper fuit tenaciſsima, adeò vt recepto euangelio, circunſione adhuc carnali baptizatis opus eſſe mordicus aſſeuerarent. Quinimò incircuncisũm hominem velut anathema & impurum execrabãtur. Sua verò ſtatuta, ac ceremonias quum iniquius ferrent Gẽtibus negligi, Romanas etiam leges aſpernabantur, vt docet Iuuenalis Satyra decimaquarta, dicens:

Quidam ſortiti metuentem ſabbata patrem,
Nil, præter nubes & cæli numen, adorant:

Nec

Nec distare putant humana carne suillam,
Qua pater abstinuit: mox & præputia ponunt.
Romanas autem soliti contemnere leges,
Iudaicum ediscunt, & seruant, ac metuunt ius,
Tradidit arcanè quodcunque volumine Moyses.

His apertè verbis aliquantò post Christi mortem, Iudæorum superbiam & superstitionem Iuuenalis arguit, quæ intolleranda supetbia effecit, vt imperante Claudio Roma exularent, sicut Actorum. 18. capite legimus. Cæterùm reuocato per Claudij mortem edicto, existimandum est Iudæos qui familiaritatem cum Romanis inierant, esse reuersos: quod de Prisca & Aquila indubiè verum est. Iudæi ergo (sicut semper natio ceruicosa fuit, aliorumque despectrix) negabant ad Euangelij fidem recipiendas esse gentes, nisi Iudaicis omnino ceremonijs atque institutis adhærescerent. Gentiles autem à Petro (vt credere par est) aut ab alio instituti, asseuerabant antiquatas esse ceremonias ac legem euanidam: pro qua quum tantopere gloriarentur Iudæi, ipsi contrà suam ostentabant philosophiam: quæ id ætatis per Ciceronis aliorumque Romanorum hominum vigilias, à Græcis ad Romanos defecerat. Itaque dum suum vtraque natio viuendi institutum mordicus tutatur, grauissimæ non sine fidei & Christianæ religionis incommodo sectæ nascebantur & factiones. Circuncisionem enim quum negligerent gentes, qui etiam in Christum crediderant Iudæi, necessarium putabant: illinc & ceremonijs aliquot, externisque ac sine gratia aut fide operibus iustitiam assequi posse credentes, quemadmodum Pharisæus ille in euangelio elato stans animo orabat, dicens: Deus gratias ago tibi, quia non sum sicut cæteri hominum, raptores, iniusti, adulteri, velut etiam hic Publicanus. Ieiuno bis in sabbatho, decimas do omnium quæ possideo. Ad huius instar Pharisæi, qui Romæ erant Iudæi, satis putabãt factũ, si carnalẽ iactarent circuncisionẽ, interim animo incircũcisi, si ab externis operibus sabbato feria-

feriarentur, & reliquas in speciem ceremonias curiosiùs obseruarent: quum tamen ira, inuidua, adulterio, rapina, ac similibus non vacaret animus, ipsique vel Christi fidem negligerent, vel illi quàm minimum tribuerent. Igitur Paulus apostolus νεοφύτους ac νεοπίστους ad quos scriberet nactus, omni studio contendit, & illorum gloriationem eleuare, & recens credentium animis, altius fidem inserere. Vnde posteaquàm nihil suam profuisse gẽtibus philosophiam, nihil suas valuisse ratiocinationes & argutias ostendit, quò minùs in abominanda flagitia ob ingratitudinis vitium inciderent: Iudæos quoque ijsdem, ac Gentes, & fortasse grauioribus criminibus constringi docet, inanemque philosophiam, & irritam legem nihil obstitisse, quin grauiter omnes peccarent, Deique gratia & gloria indigerent. Quòd verò ex infidelitate ad fidem sunt vocati, non philosophiæ, non carnalibus legis operibus, sed Christi gratiæ tribuendum. Atque hic est totius epistolæ status, & firmamentum. Nihil iam mortuo Christo legem profore, sed fide Christi gratiam esse ac iustificationem. Neque admodum mirum est, hoc loco tantopere fidem ab Apostolo commendari, de charitatis operibus pauca dici. Habenda est enim eorum, ad quos scribis, ratio. Philosophorum, vt Ethnicorum libri, nihil quàm iustitiæ, fortitudinis, prudentiæ ac temperantiæ commendant actiones, ac huiusmodi qui Romę habitabãt scribebat Paulus. Porrò, teste Augustino, Romani quondam citra Christi fidem omni virtutum genere abundabant. Nihil iam igitur supererat, nisi qui suaptè natura laudabiles ac studiosas sectarentur actiones, non suorum meritorum dignitati, sed dei gratiæ vt tribuerent quicquid agerent boni: & in Christum crederent. Perinde & Iudæi præclaram vitam in lege docti, fidei prædicatione opus habebant, per quam à Moyse deficerent ad Christum. Itaque toties hac epistola fidem Paulus inculcat: nec dissimiliter in Epistola ad Galatt. Neque verò ob id quòd toties Abrahæ fidem commendat Apostolus, nullam propterea putes operum ipsius ab illo rationem haberi: neque contrà, quum tantopere Abrahæ opera extollit Iacobus, propterea fidem illius negligi: sed vterque pro eorum natura & ingenio ad quos scribebat, quod commodum suis videbat, commendauit: iste opera, ille fidem. Romanis enim & Galatis recens in vnius Dei & Christi cultu institutis, & bonarum in speciem actionum studiosis, quum nondum satis essent in fide confirmati, toties eã illis Paulus inculcat, vt sibi diffidentes, vni discant Christo confidere,

fidere,

fidere, cuius præcepta fide, pij facti sunt ex impijs. Iacobus contrà, credentibus Iudæis, cæterùm congruentia fidei opera negligentibus, fidemque suam labascere & intermori sinentibus, bonorũ operũ sæpiùs meminit: sic tamẽ, vt neq; iste fidẽ, neq; opera ille à iustificatione excludat. Ita Christus Iesus, quũ apostolis ac discipulis verba faceret, fideles se discipulos nactũ esse intelligens, ac fide instructissimos, vno tantum atque altero loco fidei verba facit, & idem morti proximus, sub cœnæ tempus, quum extrema illis verba faceret, ac salutiferam illam haberet concionem: nimirum cùm iam fidei sciret esse plenos, Mandatum, inquit, nouum do vobis, vt diligatis inuicem. In hoc cognoscent omnes quòd discipuli mei estis, si dilectionem habueritis adinuicem. Et alibi: Hoc est præceptum meum, vt diligatis inuicem. Rursum: Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem. Ecce, nusquam non dilectionis & charitatis meminit. Quòd si indiuulsa est à fide charitas (vt perperam somniant hæretici) quorsum toties iam credentibus dilectionis & charitatis verba? Quum autem rudes adhuc aut infideles vel Neophytos Christus alloquitur, fidei meminit. Hinc illa, Fides tua te saluum fecit. Secundum fidem vestram fiat vobis, & similia multa. Quum verò fideles alloquitur discipulos, dilectionis magis meminisse solet: quanquam & fidei nonnunquam. Nostra verò tempestate, qui nihil minùs sunt quàm fideles, illis semper fides & Christus, ac spiritus in ore, de operibus ne verbum quidem faciunt. Rem indubiè bonam esse intelligimus fidei prædicationem, cæterùm (nisi præter paucos huiusmodi, ipsorum opinione infideles omnes sumus) non vsquequaque necessariam, vt interim de studiosis operibus sileatur, aut frigidè admodum dicatur. Arbitror nullos esse inter nos, qui Christiani dicimur, qui non in Christum credant, seseque ab illo saluari & iustificari putent, atque in vnum illum collocandam nostram fiduciam, & certò credant peccatorum fieri remissionem per illum: verùm qui huic fidei respondentia faciant opera, perpaucos: adeò mutuis alter in alterum odijs inhiamus, adeò nostra quærimus, ventri indulgemus ac carni, falso libertatis Euangelicæ titulo voluptuaria sectamur & placentia. Huiusmodi ergo insectari vitia, & contraria ijs opera adhortari, docereque ne ea nobis tribuamus, sed vni deo feramus accepta, veri sunt euangelistæ partes. Verùm, vt vnde digressa est sese referat oratio, pertinaciam Iudæorum Paulus intelligens, qui nihil non carnalibus legis operibus tribuebant, & ijsdem Christianos onera-

onerare satagebant, hac tota penè epistola contendit, vt doceat non legis operibus, sed dei fide ac gratia iustificatos esse Iudęos, exemplo Abrahæ, quem sine legis operibus fide iustificatum ostendit. Quòd si quis contendit, quum aliquoties & in hac epistola & alijs per fidem sine operibus nos iustificari Paulus dicit, non modò legis opera excludi, sed & alia quæcunque: non admodum refragabor, si quidem patienter audire sustinet iustificationem in scripturis, duobus modis sumi. Primùm iustificari, est ex impio fieri iustum, quod fit in momento absque vllis operum meritis, imò absque vllo nostro præcedente opere. Attende autem quòd dico præcedente: nam vnà cum huiusmodi iustificatione motus necesse est accedat liberi arbitrij in Iesum credentis, & veteris vitæ pœnitentis, in eum quidem motum diuinitus attracti atque pulsati De hac iustificatione intelligendus est Paulus, quoties hominem sine operibus & iustificari asserit, & saluari, quam nulla nostra opera mereri nemo neque veterum neque recentium Theologorum negauit: & de hac loquitur ad Romanos apostolus, ostendens nulla opera siue naturæ siue legis iustificationem impij meruisse, adeóque & Iudæos & gentiles quantum ad eam rem attinet, pares esse: illosque de lege, istos de naturalibus frustra gloriari. Est ergo iustificatio quædam & salus inchoata, quum ab infidelitate & peccato ad gratiam resurgit homo, quam nullis suis operibus meretur, sed non sine tamen bono opere, ac motu voluntatis, qui illi gratis à deo infunditur. Est & alia iustificatio, qua iam accepta fide in iustitia proficimus, & iam per fidem gratis iustificati rursum iustificamur, id est, ampliùs iusti efficimur: de qua Apocalypsis vigesimosecundo, Qui iustus est iustificetur adhuc, sanctus sanctificetur adhuc: ad hanc iustificationem exiguntur opera: & per hæc secundo modo iustificamur, non ex dignitate operum nostrorum in se, sed ex illis cum fide & Dei gratia coniunctis, per quæ ex dei benignitate ita nobiscum paciscentis, etiam & salutem mereri dicimur: vnde plenæ sunt apostolicæ literæ, bene operantibus pro mercede salutē reddi ac vitam æternam: quinimò & meriti vocabulum, quod tantopere auersantur hæretici, præterquàm quòd summis viris Gręcis & Latinis, Hieronymo, Augustino, & Ambrosio, quos hîc breuitatis gratia tacemus, placuit: etiam in sacris literis inuenimus, nimirum Ecclesiastici decimo sexto, quod ob id annotandum duxi, sic enim scriptum est eo loco, Misericordia faciet locum vnicuique secūdum meritum operum suorum. Ex operibus

ergo

ergo iuncta fide & gratia salutem meremur, & iustificationem secundo modo acceptam. Quoniam verò de iustificatione operum ac fidei plærique summa eruditione ac vigilantia scripserũt, quorum libri pasſim væneunt: non est visum operæ preciũ multas hîc opplere paginas. Qui volet amplam non modo huius argumenti tractationem, sed & cæterorum qui hodie controuertũtur de fide articulorum, comparet sibi librum Alberti Pighij Campensis de controuersijs in Ratisponensibus comitijs habitis. Quẽ ego librum omnibus legendum relegendumq́ue arbitror, qui de doctrinis hodie controuersis iuxta veterum orthodoxorumq́ue patrum & vniuersæ ecclesiæ traditionem sacrarumq́ue literarum vsum animo suo satisfactum cupiunt. Sed vt eò, vnde digressa est oratio, redeat. Quum legalium operum merito ad fidem sese vocatos & iustificatos Iudæi gloriarentur, neque ferrent ad euãgelium gentes admitti, nisi eadem lege, eisdemq́ue ceremonijs vtentes, quæ stare ipsi cum euangelio putabant: ostendit hac epistola Paulus omnes ex æquo, peccato constrictos esse Iudæos & Græcos: & fide indigere deiq́ue misericordia. Itaque conciliato per Christi fidem vtroque populo, obiterq́ue nonnullis de gentium vocatione & Iudæorum abiectione interpositis, nonnihil de moribus & mutua infirmitatum tolerantia differit. Demum varijs salutationibus epistolam claudit: quam è Corintho per Phœbem ecclesiæ Cenchreensis ministram esse docet Origines.

EPISTOLA DIVI PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS.

ARGVMENTVM CAP. I.

Præposita epigraphe consueta, ac salutatione, illorum fidei congratulatur, suam in illos beneuolentiam cõmemorans. Deinde Euangelij virtute declarata, philosophorũ ingratitudinem arguit omnis idolatriæ fontem & caput, in quam prolapsi per omnia flagitiorũ genera volutati sunt.

CAPVT I.

A PAVLVS seruus IESV CHRISTI [1] vocat⁹ Apostolus, segregatus in [2] Euãgeliũ Dei (quod ãte promiserat per prophetas suos in scripturis sanctis) de filio suo, qui [3] factus est ei ex semine Dauid secundũ carnẽ, qui [4] prędestinatus est filius Dei in virtute secundũ spiritũ sanctificationis ex resurrectione mortuorum Iesu Christi dñi nostri, per quẽ accepim⁹ gratiã & apostolatũ, [5] ad obediẽdum fidei in oĩbus genti-

1. *Vocatus Apostolus*. Ad apostolici muneris functionem vocatus est autẽ Græcè, κλητὸς nomen.

2. *Euangelium Dei*. In Euangelium de filio suo quod enim intercedit, legendum est per parenthesim.

3. *Factus est*. Temporaria natiuitate secũdum carnem de matre patri fact⁹ est homo, ex quo erat ab æterno sine matre genitus deus.

4. *Prædestinatus*. Prædestinatum est fore aliquãdo, vt homo per humanitatem à verbo assumptã dei filius esset in virtute dei operãtis, secũdũ spiritũ sãctificationis. i. p spiritũ sanctũ virgini inumbrantẽ. Græcorũ sensus est germanior, qui legũt ὁρισθέντος .i. qui definitus ac declarat⁹ est dei fili⁹. *In virtute*. i. per miraculorũ virtutes quas opabat^r dicẽte ipso, opera quę ego facio ipsa testimoniũ perhibent de me. *Et secundũ spiritum sanctificationis* id est, per spiritum sanctum, quẽ (quod ad vnũ Deum pertinet) in se crẽdentibus largiebatur. *Ex resurrectione mortuorũ Iesu Christi*, id est, ex eo quòd sua virtute suscitat mortuos, aut magis ex eo quòd suapte virtute surrexit à mortuis ipse Iesus Christus dominus noster.

5. *Ad obediendum fidei*. i. vt ab omnib⁹ inter gentes fidei obediatur, scilicet, per quem cum gratia legationem accepimus.

Pro nomine eius.i.vt vice ipsi⁹ Christi (pro quo alibi, legatione se fungi ait) ad fidei obeditionem gentes oẽs adduceremus. 6.*In quibus*.i.inter quos ac de quorũ numero & vos estis: vos inquá, vocati Iesu Christi. Dicit autẽ vocatos Christi, pro vocatos à Christo, vt vulgo, dilectũ dei, pro dilectũ à deo: quod verô ait, vocatis sanctis, intellige vocatis ad sácti tatẽ, ac vt sácti essent. In dictione autẽ, *Sáctis*, finit epigraphe, & subaudiendũ est, salutẽ dicit: atq; ita in õni penè reliquarũ epistolarum epigraphe: neq; enim verbum plurale, sunt, iũgi potest cũ pronomine vobis.

7 *Quia fides*, quia pro ꝙ, dictum est, idque frequens est interpreti.

8.*Spiritu meo*.i.quẽ mẽte atque animo colo, non Iudaicis ceremonijs.

9.*Euãgelio*, in predicatione euãgelij de filio eius.

10.*Si quomodo*, obsecrans quo modo tandem fieri potest, vt Deo volente prosperum iter mihi ad vos contingat.

11.*Simul consolari*. Græcũ verbũ συμπαρακληθῆναι. i. simul consolari, refertur ad illud, desidero vos videre .i . simul consolari in vobis.

12.*Et prohibit⁹*.i.sed hactenus inhibitus sum, sicut infrà ca.15. propter quod impediebar plurimũ venire ad vos, & prohibitus sum vsque adhuc.

bus pro nomine eius, [6] in quibus estis & vos vocati Iesu Christi, õnibus qui sunt Romę dilectis dei vocatis sáctis, gratia vobis & pax à deo patre & domino nostro Iesu Christo. Primũ quidẽ gratias ago deo meo per Iesum Christũ pro omnibus vobis, [7] quia fides vestra annunciatur in vniuerso mundo. Testis enim mihi est Deus, cui seruio in [8] spiritu meo in [9] euangelio filij eius, quòd sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis obsecrans, [10] si quo modo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei, venien di ad vos. Desidero enim videre vos, vt aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis, ad confirmandos vos, id est, [11] simul consolari vobis per eã quæ inuicẽ est, fidem vestrã atque meam. Nolo autem vos ignorare fratres, quia sæpe proposui venire ad vos ([12] & prohibitus sum vsque adhuc) vt aliquem fructum habeam in vobis sicut & in cæteris gentibus. Græcis ac barbaris, sapiẽtibus & insipiẽtibus debitor sum, ita quod [13] in

13.*In me promptũ est*, id est, paratus sum quantũ ad me attinet.

14.Non

14. *Non enim erubesco euangelium*, scilicet prædicare, id est, non me pudet euangelij. Non enim res vsque adeo imbecilla est euangelium, quinimo admirandæ est illud potentiæ, quod in se credentes sanare potest.
15. *Primum*, non dignitate sed tẽpore. 16. *Iustitia enim dei*. i. iustitia dei qua nos iustificat quæ est, & cõstat ex fide in fidem. i. fide promouẽte ac subinde augescẽte (qualis est ille Hebraismus Psal. 83. Ibũt de virtute in virtutẽ i. in augmẽtũ virtutis) reuelatur in euãgelio, quo gratis p Christũ credẽtes iustificari intelligimus. Vel iustitia dei reuelat' in euãgelio ex fide in fidẽ i. ex fide veteris testamẽti in fidẽ noui. Quæ enim latebat in veteri testamento sub vmbris & figuris Christi fides, planè reuelata est in nouo. Vel, iustitia dei. i. Christus in Euangelio reuelatur ex fide veteris instrumenti in fidem, & per fidẽ noui, qui enim in lege adũbrabatur, manifestatus est in euangelio. Nã qui lege nõ intelligebat illud Esa. Ecce virgo cõcipiet, dũ in euangelio legit, Ecce cõcipies & paries filiũ: qui nõ capiebat illud Mich. Egressus eius à dieb9 ęternitatis, dũ audit Ioannẽ tonantẽ ac dicentẽ, In principio erat verbũ: illi reuelatur iustitia dei Christ', qui ænigmaticè tãtũ præferebatur in lege. Græci explicãt, iustitia quę est ex fide in fidẽ. i. quę auspicatur à fide & in fidẽ desinere debet: nõ enĩ saluabitur qui in finẽ nõ crediderit, aliter etiã ex fide præteritorũ in fidẽ futurorũ: quòd nõ sat sit credere Christũ pro nobis natũ, passũ, resurrexisse, nisi & nos in illo credamus resurrecturos, & æternam vitam consecuturos.
17. *In iniustitia*. veritatẽ dei in ĩiustitia detinẽt, qui agnitã celãt. Vel vt greci exponũt, qui ad cõditoris iniuriã, dei cultũ ac latriã idolis ĩiustè tribuũt. 18. *Quod notũ est dei*. i. quod naturaliter de deo nosci potest. 19. *Manifestũ est in illis*. i. manifestũ ẽ ĩ illis. 20. *Inuisibilia enim ipsi9*, qualia sũt bonitas, sapiẽtia & similia.

me promptum est, & vobis qui Romæ estis, euangelizare. 14 Nõ enim erubesco Euangelium, virtus enim dei est, in salutem omni crediti, Iudæo 15 primũ & Græco.
C 16 Iustitia enim dei in eo reuela-
Aba. 2. tur ex fide in fidem, sicut scriptũ
Heb. 10. *d.* est, Iustus autem ex fide viuit.
Gal. 3. Reuelatur enim ira Dei de cœlo super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorum qui veritatem dei 17 in iniustitia detinent, quia 18 quod notum est dei, 19 manifestum est in illis deus enim illis manifestauit. 20 Inuisibi

Per ea quæ facta sunt.i.ex ipsius effectis intellecta cõspiciũtur, *à creatura mũdi*, Grecè, ἀπὼ τῆς κ]ίσεως.i.à cõditione mũdi.s. ex quo mũdus est condi tus, vel *à creatura mũdi*.i. homine qui precipu⁹ est creaturarum oĩm intellecta cõspiciuntur. Quo modo autẽ ex visibiliũ consideratiõe inuisibilia dei cognoscãtur, vide egregiũ libellũ 7. Hugonis à sancto victore in suo Didascalico.

21. *Cogitationib⁹*. διαλογισμοῖς.i.ratiocinationibus dũ dei notionẽ non vni deo tribuerũt, sed suis argutijs & syllogismis ad eũ se peruenisse gloriati sunt.

22. *Dicentes*. Græcè φάσκοντες, existimãtes.

23. *Volucrũ*. sicut anserem Romani, apim bouẽ, & crocodilum serpentem Aegyptij coluerunt.

24. *Tradidit*. i. abire permisit. iuxta illud ps. 80. dimisit eos secundũ desideria cordis eorũ, ibunt in adinuentionibus suis.

25. *Vt contumelijs*. τὸ vt, euentũ rei, non causam hic dicit. i. propter quã dei disertionem contigit, vt derelicti ab illo corpora sua contumelijs afficerent ac dedecorarent.

26. *Tradidit*.i.abire pmisit substrahendo id quod demeriti erãt auxiliũ, tradidit, inquã, illos in *Paßiones ignominiæ*, id est libidi

lia enim ipsius, à creatura mundi,
per ea quę facta sunt intellecta, cõ
spiciuntur, sepiterna quoque eius
virtus & diuinitas, ita vt sint inex
cusabiles. Quia cùm cognouissẽt
deũ, non sicut deũ glorificauerũt,
aut gratias egerunt, sed euanue-
runt [21] in cogitationibus suis, &
obscuratum est insipiens cor eo-
rum, [22] dicentes enim se esse sa-
pientes, stulti facti sunt. Et muta-
uerunt gloriã incorruptibilis dei,
in similitudinẽ imaginis corrup-
tibilis hominis, & [23] volucrũ, &
quadrupedum & serpentiũ. Prop
ter quod [24] tradidit illos Deus in
desideria cordis eorum, in immũ
ditiã, [25] vt contumelijs afficiant
corpora sua in semetipsis qui cõ-
mutauerunt veritatẽ dei in men-
dacium & coluerunt & seruierũt
creaturæ potius quàm creatori,
qui est benedictus in secula Amẽ.
Propterea [26] tradidit illos deus in D
passiones ignominiæ. Nam fœ-
minę eorum immutauerunt na-
turalem vsum in eum vsum qui
est contra naturã. Similiter autẽ
& masculi, relicto naturali vsu fœ
minæ, exarserunt in desiderijs su-
is in inuicẽ, masculini in mascu-
los turpitudinẽ operantes, & mer
cedẽ (quam oportuit) erroris sui
in semetipsis recipientes. Et sicut

[27] non probauerunt deum habere in notitia, [28] tradidit illos deus in reprobum sensum, [29] vt faciāt ea quæ non conueniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, susurrores, detractores, [30] deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorum, parentibus non obedientes, insipientes, [31] incompositos, [32] sine affectiōe, [33] absque fœdere, sine misericordia. [34] Qui cùm iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte, non solum qui ea faciunt, sed etiā qui consentiunt facientibus.

ARGVMENTVM CAP. II.

¶Non temerè de proximo iudicandum neque irritandam Dei longanimitatē, sed bonis operibus insudandū, quæ sine personarum acceptione præmiatur⁹ est deus, deinde nec gentiles impunes futuros ostendit, quibus vice legis est conscientia: nec Iudæos hypocritas, quibus neque carnalis Abrahæ prosapia, nec externa circuncisio est profutura.

CAPVT II.

A PRopter quod inexcusabilis es ô homo omnis qui iudicas. In
Mat. 7.a. quo enim iudicas alterū, teipsum condēnas, eadē enim agis [1] quę iudicas. Scimus enī quoniā iudiciū dei est secūdū veritatē, in eos qui talia agūt. Existimas aūt hoc ô ho

nes ignominiosas.

27. *Non probauerunt*, id est deum deíque beneficia noluerunt agnoscere.

28. *Tradidit*, deserendo. sicut indurare dicitur, dum suæ maliciæ, ac libertati prauæ peccatorē derelinquit.

29. *Vt faciāt*, hic quoq; vt, euētū dicit. i. propter quód derelicti fecerunt quæ minimè oportebat.

30. *Deo odibiles*, Græcè θεοστυγεῖς, id est, deo odibiles, vel dei osores.

31. *Incōpositos*, ἀσυνθέτους, id est, morib⁹ inurbanis, vel pactorū infractores, & cōuentis non stātes.

32. *Sine affectione*, Græcè ἀστόργους. i. humanitatis exptes & charitatis. Est enim στοργὴ affectio amicitiæ, & maximè parentum erga filios ac cōtrà.

33. *Absque fœdere*, Græcè ἀσπόνδους. i. fœdifragos.

34. *Qui cum &c.* nō intellexerūt, id est, intelligere noluerunt. Greci legunt Qui quum iustitiam dei cognouissent, nempe quòd qui talia agūt, digni sunt morte, non solum ea faciunt, sed facientibus consentiunt.

1. *Quæ iudicas*, legere potes, vel quæ iudicas, prout est Grecè, ἃ κρίνεις, vel qui iudicas, prout est Græcè, ὁ κρίνων.

2. *Diuitias*, hoc eſt, exuberantem illam bonitatem, patientiam longanimitatem.

3. *Iis quidẽ ſecũdũ.* Greci legũt, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν· ζητοῦσιν ζωὴν αἰώνιον. Et certè greca ſcholia iungũt τὸ ζητοῦσιν, τῷ ζωὴν αἰώνιον, nõ τῷ ἀφθαρσίαν, dicũtq; hic eſſe hyperbatõ & hoc modo germanus ſenſus eſt, Qui reddet vnicuique ſecundũ opera ſua: & ijs quidem qui in bono opere pſeuerauerĩt vitã æternã quærẽtibus, gloriam & honorẽ, ſub. reddet & immortalitatẽ nam id verè ſignificat ἡ ἀφθαρσία. Romanis enĩ ſcribebat Apoſtolus. præter cæteras nationes honoris & gloriæ cupidis, ac nominis ĩmortalitatẽ ĩmmodicè affectantibus quæ oĩa illis pollicetur, ſed longè alteri⁹ generis ac multo præſtantiora: nimirũ gloriam æternã, honorem filiorum dei, & corporis animæque ĩmmortalitatem: modò iuxta illud euangelicum Primum quærite regnum dei & iuſtitiam eius, deinde omnia adijcientur vobis, ante omnia vitam æternã quæſierint, quod autem non legendũ ſit, quærentibus gloriam & honorẽ, ſed gloriam & honorem reddet, explicat loc⁹ ſequẽs vbi viro iniquè agenti, tribulatio & anguſtia, rectè autem agenti, honor, pax & gloria redditur. In hoc verò loco, his autẽ qui ſunt ex contentione, id eſt, qui contentioſi ſunt. ira, indignatio. Photius Græcus ſupplendum putat τὸ ἀποδοθήσεται, id eſt, reddetur: annotatque non temere dictum, quòd deus bona illa, gloriam, honorem & immortalitatem reddet: de malis autẽ & vlcionib⁹ non ait, reddet, ſed reddẽtur: quòd bene hominibus facere vnius ſit dei propriũ: animaduerſiones autẽ ex noſtris malis oriũtur, noſq; noſtra nobis mala vltro accerſimus: hoc quoque

mo qui iudicas eos qui talia agũt & facis ea, quia tu effugies iudiciũ dei? An [2] diuitias bonitatis eius & patientię & lõganimitatis contẽnis? ignoras quoniam benignitas dei ad pœnitentiam te adducit? Secundũ autẽ duritiã tuã, & impœnitens cor, theſaurizas tibi irã in die iræ & reuelationis iuſti iudicij dei, qui reddit vnicuique ſecundum eius. [3] ijs quidem ſecun- B
dũ opera patientiam boni operis, *Mat. 16.d.*
gloriã & honorẽ & incorruptionẽ quęrẽtibus vitã ęternã. ijs autẽ qui ſunt ex cõtẽtione, & qui non acquieſcũt veritati, credũt autem iniquitati, ira & indignatio. Tribulatio & anguſtia in omnẽ animã hominis operãtis malũ, Iudęi pri

mũ & grȩci. gloria autẽ & honor
Deu. 10. Iob. 37. Act. 10. & pax, õni operãti bonũ, 4 Iudȩo
primũ & grȩco nõ enim est 5 acce
ptio pſonarũ apud deũ. 6 Quicũq;
eni ſine lege peccauerũt, ſine lege
& peribũt, & quicũq; in lege pec-
C cauerũt, per legẽ iudicabũtur. Nõ
Mat. 7. d. Iaco. 1. d. eni auditores legis iuſti ſũt apud
deũ, ſed factores legis iuſtificabũ-
tur. Cũ eni gẽtes quȩ legẽ nõ ha-
bent naturaliter ea quȩ legis ſunt
faciũt. eiuſmodi legẽ non habẽtes
7 ipſi ſibi ſũt lex, qui oſtẽdũt opus

Eſtoque annotatione dignũ, quod Oecomenius eo loco ſecũdũ patientiã boni operis ait, οὐ γὰρ μόνον ἡ πίστις ἀρκεῖ, ἀλλὰ καὶ ἔργων χρεία, id eſt. nõ enĩ ſufficit fides ſola, ſed opus eſt operib⁹
4. *Iudæo primũ*: primũ tẽpore & vocatiõe, nõ merito & dignitate. Vobis enĩ oportebat primũ loqui verbũ dei, ſed quoniã repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitȩ, ecce cõuertimur ad gẽtes, inquit Paul. act. 13
5. *Acceptio perſon.* Græcè προσωποληψία. dicitur autẽ, quũ quis nõ merita pſonarũ reſpicit, ſed externa tãtum: cuiuſmodi ſũt generis nobilitas, diuitiæ, robur, ac ſimilia multa ad quæ mũdus attendere ſolet, nõ itẽ De⁹ πρόσωπον enim facies externa dicitur, ad quã nõ reſpicit deus, ſed cor intuetur hominis. Vult ergo Paulus quòd ſine electione rectè viuentẽ honor ſequatur & gloria, ſiue is ſit gentilis, ſiue Iudeus, neq; attẽdere deũ ad generis Iudaici ex Abrahamo nobilitatẽ, quomin⁹ & rectè viuẽtes gẽtiles ſuis præmijs muneret⁹.
6. *Quicunq; ſine lege* Omnes his verbis ſub peccatũ cõcludit: & Iudæos qui legem ſcriptam acceperunt, & gentiles qui legem non habuerunt: ſed mitius actum iri ſubindicat cum gentilibus, quia legem non habuerunt: ſic enim explicant Græca ſcolia de Iudæo & Græco loquentia, ac primum de gentilĩ qui ſine lege peccarit, aiunt: ἀνόμως ἀπολεῖται, τουτέστιν οὐ μετὰ ἀκριβείας νόμου ὃ δηλοῖ τὴν σύμμετρον ἀπώλειαν, ἐννόμως δὲ ἁμαρτόντα λέγει ἰουδαῖον, ὃς φησὶ διὰ τοῦ νόμου ὃν παραβέβηκε, κριθήσεται τουτέστι κατακριβάσεται. δηλοῖ δὲ τοῦτο τὴν χείρονα ἀπώλειαν, id eſt, ſine lege peribit, hoc eſt, non iuxta legis ſeueritatem: ex quo perſpicuum eſt, moderatiorem eum pœnam laturum: Iudæum autem in lege conſtitutum peccauiſſe aſſerit, ideoque per acceptæ legis tranſgreſsionem iudicandum, hoc eſt, condemnandum: ex quo perſpicuum eſt, grauiores eum pœnas daturum.
7. *Ipſi ſibi.* Gẽtibus lege ſcripta carẽtibus cõſcientia eſt vice legis, quæ legis inſtar quid faciẽdũ fugiendũve indicat. Lex enĩ

Mosaica indicãdi tantũ: nõ itẽ auferẽdi peccati vim habebat. 8. *Cogitationũ.* Græcus est Genitiuus, qui verti poterat in Ablatiuũ cogitationib⁹, accusantibus aut etiá defendentib⁹, sed interpres qui legit συνειδήσεως αὐτῶν, id est, conscientia ipsorũ, sequentes genitiuos cum isto iunxit, testimonium reddente conscientia ipsorum & conscientia cogitationũ accusantium.

9. *Secundũ euangelium.* sic ordináda lectio, iudicabit occulta hominum, id est, internas & abscõdas mũdo hominũ cogitationes per Iesum Christũ (cui omne iudiciũ dedit pater) *Secundũ euangeliũ meum*, prout predicare & euangelizare soleo.

10. *Si autem*, quidã Græci codices habẽt ἴδε, id est ecce, noster legit, εἰ δὲ, id est si autẽ, & tũc sensus est, si. i. quia tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege, &c. idcirco confidis te ducẽ esse cæcorũ, *& habẽtẽ &c.* id est iactas te doctorem legis esse, qui sol⁹ alios veritatem legisq; cognitionẽ docere possis, atq; illis iuxta legem viuendi normam præscribere.

11. *Qui ergo*, quidam indefinitè legunt, quidam interrogatiuè. 12. *Nomẽ enim.* nõ est hic citatio loci à Paulo, sed allusio ad illud Esa. 52. Iugiter tota die nomẽ meũ blasphematur.

13. *Circũcisio quidẽ.* Sũt qui propter id quod scriptũ est Gal. Si circũcidimini, Christus nil vobis proderit, hũc locum referũt ad tẽpus legis scriptę, quasi Paulus hoc loco refellat Iudęorũ fastum

legis scriptũ in cordibus suis, testimoniũ reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicẽ 8 cogitationũ accusantium, aut etiá defendẽtiũ, in die cũ iudicabit deus occulta hominũ 9 secũdum euangeliũ meum per Iesum Christũ.
10 Si autẽ tu Iudę⁹ cognominaris & requiescis in lege, & gloriaris in deo, & nosti voluntatẽ eius, & probas vtiliora instructus p legẽ, confidis teipsum esse ducem cęcorum, lumen eorũ qui in tenebris sunt, eruditiorẽ insipientium, magistrum infantium, habentiũ formam sciẽtiæ & veritatis in lege.
11 Qui ergo aliũ doces, teipsũ nõ D
doces? qui prædicas non furandũ furaris? qui dicis nõ męchãdum, mœcharis? qui abominaris idôla sacrilegiũ facis? qui in lege gloriaris. per præuaricationẽ legis, deũ inhonoras? 12 Nomẽ enim dei per *Esai.*
vos blasphematur inter gentes, si *52.b.*
cut scriptũ est. 13 Circuncisio qui- *Eze. 36.e.*

fastũ qui de accepta circuncisione gloriabantur: quã non statim elidere volés, prodest, inquit, suo tẽpore, sed si legẽ custodias alioqui non plus valebat quàm preputiũ. Quidam interpretãtur circũcisionẽ. i. genus & prosapiã circuncisi Abrahę, de qua Iudæi tantopere gloriabantur: quam eneruat Paulus dicens: Circũcisio quidem prodest, id est, prodest quòd filius Abrahę sis, si legem seruaueris: sin autẽ præuaricator legis es, facta est preputiũ. i. nihil tibi prodest, sed perinde tibi erit circuncisio, ac si gẽtilis esses, quinimo gẽtilis si legẽ seruat, præputium ei⁹ imputabitur ad circuncisionem, & ad Abrahæ prosapiã. Cẽsebitur enim inter veros Abrahæ filios. Mihi videtur hic posse esse sensus: *Circũcisio quidem prodest*, non carnaliter sed spiritualiter ad legis intellectũ obseruata: ꝑ quã nimirũ legẽ intelligim⁹ ingressa ꝑ Christi fidẽ vera cordis circũcisione, cessare carnalẽ, quã qui mordic⁹ spirituali neglecta retinet, prçuaricator est legis, nec illi pl⁹ quã prçputiũ valet.

dẽ prodest, si legẽ obserues, si autẽ præuaricator legis sis, circuncisio tua præputiũ facta est. Si 14 igitur præputiũ iustitias legis custodiat, nónne prçputiũ illius in circũcisione reputabitur, & iudicabit id quod ex natura est prçputiũ, legem consummans, te qui per literam & circuncisionem prçuaricator legis es? 15 Nõ enim qui in manifesto, Iudæus est, neq; quç in manifesto in carne, est circuncisio, sed qui in abscõdito, Iudæus est, & circũcisio, cordis in spiritu, non litera: cuius laus non est hominibus, sed ex deo est.

14. *Igitur præputium*, id est, si gẽtilis natura incircũcisus legem custodiat, præputium illius imputabitur ad circuncisionem, & tam illi valebit, quàm tibi legem custodienti olim circuncisio. Quinimo ipse naturaliter præputiatus, *Legem consummans*, id est, eã spiritualiter obseruans in Christi fide, & cordis circuncisione, iudicabit te *qui per literam & circuncisionem*, id est, carnalis legis obstinationem præuaricator legis es.

15. *Non enim &c*. id est, non qui palàm ac manifestò se carne Iudæum esse iactat, *Sed qui in abscondito*, id est, corde ac spiritu per fidem Christũ confitetur, is verè Iudæus est, *neque quæ in manifesto, in carne, est circuncisio*, id est, non externa carnis, sed spiritalis vitiorum circuncisio, vera circuncisio est, quæ *non litera* constat, id est, carnali intelligentia secundum rationem sectæ pelliculæ, *sed in spiritu*,

id est, spiritali intelligentia, vt est circuncidendi animi signũ, quæ quidem spiritalis circuncisio, etsi laudem nõ habet apud homines mentium ignaros, non tamen apud Deum cordium scrutatorem sua laude caret.

1. *Quid ergo ampli⁹*, Græcè, τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ ἰουδαίου. i. si verbũ verbo reddas, quid ergo est illud pl⁹ Iudæi? Nos vertere possumus, Quid præterea habet Iudæus supra gẽtilẽ? neq; hoc loco τὸ περισσὸν excellẽtiã significat, ob id quod postea Paul⁹ ait: Quid ergo precellimus eos? nequaquã. Sensus ergo est, Si præputium credẽti gentili imputandũ est ad circuncisionẽ, qua in re cõmodatum est gẽtili plus quam Iudæo? aut quæ vtilitas circuncisionis?

2. *Multũ per omnẽ modum* Græci variè legunt, quidam πολὺ, id est, multũ, & tunc referendũ est ad τὸ περισσὸν: ac tum sensus est, Quid est quod amplius habeat Iudæus quàm gẽtilis? ad quod respondet, multũ per omnẽ modum, alij Græci, vt Veronẽsis codex, legũt πολλὴ, id est, multa & tunc refertur ad τὸ vtilitas. Quæ vtilitas circuncisionis? multa per oẽm modũ.

ARGVMENTVM CAP. 3.

Dei promißiones peccatis nostris non irritari, neque frustratum iri docet, omnesque peccato esse constrictos, à quibus non lex sed dei gratia per Christi propitiatoris sanguinem iustificat.

CAPVT III.

QVid ergo amplius Iudæo est? aut quæ vtilitas circuncisionis? [2] Multum per omnem modum. Primũ quidẽ: quia [3] credita sũt illis eloquia dei. Quid enim, si quidam illorũ non crediderũt? Nunquid incredulitas illorũ [4] fidẽ dei euacuauit? Absit. A

3. *Credita sunt*, ἐπιστεύθησαν, id est, dei oracula & responsa illis credita sunt & cõmissa: Photius autem τὰ λόγια exponit magnifica dei dona & beneficentias: nos, diuinas promissiones Abrahę & semini eius factas: & domestica dei responsa populo suo reddita intelligere possumus. Et hæc est vtilitas circuncisionis, quòd electum suum populum hacque circuncisionis nota designatum, & responsis suis, & promissionibus, infinitisque beneficijs dignatus est Deus.

4 *Fidem Dei euacuauit*, id est, dei promissiones irritas fecit, aut eum mendacem constituit. Græci legunt καταργήσει, id est, euacuabit siue irritas faciet & abolebit: noster legit κατήργησε, id est, aboleuit & antiquauit.

5. *Est*

5. *Est autē deus verax* Græci legūt cōstanter γινέσθω.i.sit, vnde puto interpretem vertisse esto, sed errore librarij ô sublatum. Photius explicat γινέσθω per, λογιζέσθω, & νοείσθω, i. censeatur & intelligatur à vobis deus esse verax, id est, intelligite & existimate deū esse veracē, omnem verò hominem mē-

Ioan. 3. d. 5 Est autem deus verax, oīs autē homo mendax, sicut scriptum est
Psal. 50. a. 6 Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris. 7 Si autem iniquitas nostra, iustitiā Dei
B commēdat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus, qui infert iram? Secundum hominem dico. Absit alioquin quomodo iudicabit deus hunc mūdum? 8 Si enim veritas dei in meo mendacio abū dauit in gloriam ipsius, quid adhuc & ego tanquā peccator iudi-

dacem. Idē quoque Photius ꝓ fidem dei, & græcè τὴν πίστιν interpretatur τὸ πιστὸν τὸ ἀληθὲς τὸ ἀμετάθετον τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ θεοῦ.i.certā & immutabilem diuinarū promissionū veritatem. 6. *Vt iustificeris*. Tibi soli peccaui, inquit Dauid, & malū corā te feci, vt iustificeris in sermonibus tuis & vīcas cum iudicaris. Vbi τὸ vt, euentū rei dicit, non causā.i. ac propterea factū est, vt dum vel mihi peccanti promissa seruas veracior appareres ac iustior, vincerésque eorum impietatem, qui te ob mea peccata promissis non staturum mentiebantur. Probat autem Paulus Dauidis exemplo, nequaquam ob peccatum & incredulitatem populi dei fidem & promissionem irritam fieri, sed veracem illum semper remanere, sicut de te testatur Dauid dicens deo, Tibi soli peccaui vt iustificeris.

7. *Si autem*. dupliciter id intelligi potest: Primum si iniquitas nostra iustitiā dei cōmendat i. stabilem reddit atque illustrat id enim significat Græcum verbum συνίστησι, an ideo iniquus est deus, qui ob peccata infert iram? absit. i. non propterea iniquus est. Non enī nostræ malitiæ sed suæ clemētiæ est, quòd nostra iniquitate in gloriam suam abutitur, alioqui si iniquus esset, quomodo iustificaret mundum, cùm iudicis sit æquum se præbere? Quia autē impium aliquid conclusisse videbatur correctione vtitur, dicens, *secundum hominem dico*. id est, more carnaliū & imprudentiū loquor. Secundo modo sensus est, Si iniquitas nostra iustitiam dei commendat, iniquus est deus qui in eā iustitiæ suæ cōmēdatricē vindicat, sed nō est iniquus non ergo eius iustitiā nostra cōmendat iniquitas. 8. *Si enim veritas*, Et hoc dupliciter, i, si veritas dei promissa seruantis

in meo

in meo mendacio & peccato abundauit, non debeo tanquam peccator dánari, qui eá promoueo & illustro: imò poti⁹ quid nõ, id est, quid ni faciamus mala, vt inde bona eueniant? quá blasphemiam quidẽ prædicare nos dicũt. Sed ego verè, vt peccator iudicari debeo, nec faciẽda sunt mala, vt inde bona eueniant: non ergo dei veritas in meo mẽdacio abũdauit. Secũdo modo sensus est, sed ita vt in persona carnaliũ hominum loquatur Paulus, Si verũ est, vt Dauidis verba sonãt, quòd veritas dei per nostrũ mendaciũ creuit & illustrior facta est, nõ

cor, & nõ (sicut blasphemam^r, & sicut aiunt quidam nos dicere) faciam⁹ mala, vt eueniãt bona? quorũ damnatio iusta est. 9 Quid ergo? præcellimus eos? Nequaquam Gal. 3. b.
10 Causati enĩ sumus Iudæos & græcos oẽs sub peccato esse, sicut

debemus nos qui dei gloriam nostro mendacio illustramus tanquam peccatores damnari, quin potius facienda sunt nobis mala, vt maiora inde bona eueniant, vtpote diuinæ gloriæ illustratio. Huiusmodi argumentationem faciebant iniqui, & huiusmodi doctrinam prædicare Paulum mentiebantur, fortasse quia eum dicentem audierant. Vbi abundauit delictũ, superabundauit & gratia, & istud est quod ait Paulus, Cur nõ faciam⁹ mala, vt bona inde eueniãt, *sicut blasphemamur*, id est, à nõnullis malè audimus, qui in contumeliã nostrã sic nos prædicare asseuerant. Horum opinionẽ nequaquam vltra refellit Paulus tanquá nimis absurdam, content⁹ in eodem argumento paulò antè dixisse, absit: quod etiã hoc loco supplendum est: vel eiusmodi opinio eluitur ex ijs verbis, quorum damnatio iusta est, scilicet & eorum qui dicunt ob eam causam facienda esse mala, vt bona eueniant, & eorum qui nos ita prædicare asseuerant.

9. *Quid ergo? præcellimus eos? nequaquam*. Videtur prima fronte is locus pugnare cũ initio capitis, Quid ergo amplius est Iudæo, aut quæ vtilitas est circuncisionis? multum per omnem modum: sed si sensus considerabitur, nulla prorsus est pugnãtia. Initio capitis agebat Paulus non de excellentia Iudeorũ supra gentiles, sed de beneficijs illis à Deo collatis. quòd scilicet credita sint illis eloquentia. Hic autem de vtriusque populi meritis agitur: qua in re pares sunt Iudæus & gentilis: neque nos, inquit, Iudęi vllis illos meritis præcellimus.

10. *Causati enim sum⁹ Iudæos & Græcos oẽs sub peccato esse*, causati Græcè προῃτιασάμεθα, ad verbũ, præcausati sumus, siue causá

antea

antea reddidimus, nulla nos in re illis esse meliores aut præstantiores: nimirum quòd omnes peccato sint constricti.

11. *Scimus autem.* Locus præcedens ex psal. 13. in hoc tantum adductus est à Paulo, vt ostenderet oēs tum Iudæos tū Grecos esse sub peccato: & ne de se dici Iudei negarent, ad illos magis spectare ostēdit, quoniam lex ijs qui in lege & sub lege sūt loquitur quo loco docemur legis nomine nō Pentateuchū modò, sed & alios veteris instrumēti libros intelligi, ijs ergo qui in lege sunt lex loquitur. *Vt omne os obstruatur.* i. vt re pugnātibus & sine peccato se esse asserentibus os claudatur: nā si de Iudeis qui dei cultores erāt propheta dicit non esse qui bonū faciat, non vsque ad vnum: maiori argumento de idolatris verum erit.

Psal. scriptū est, Quia nō est iustus quis
13.a quam, non est intelligens, aut re-
quirens deum. Omnes declinaue
Psal. runt, simul inutiles facti sunt, non
5. & est qui faciat bonum, non est vsq;
13. & ad vnum. Sepulchrum patens est
139. guttur eorum, linguis suis dolo-
se agebant, venenū aspedū sub la-
C bijs eorū. Quorū os maledictio-
Psal. ne & amaritudine plenū est, velo
9. ces pedes eorū ad effundēdū san
Esai. guinem. Cōtritio & infelicitas in
59. vijs eorum, & viā pacis non cog-
nouerunt, non est timor dei ante
Gal. oculos eorū. [11] Scimus autē quo-
2.d. niā quæcunque lex loquitur, ijs
qui in lege sūt loquitur, vt ōne os
obstruatur, & [12] subdit⁹ fiat oīs
mundus Deo, quia ex operibus
legis non iustificabitur [13] omnis
caro coram illo. [14] Per legē enim
cognitio peccati. [15] Nunc autem
sine lege iustitia Dei manifestata
est, testificata à lege & Prophe-

12. *Subdit⁹ fiat.* id est, agnoscat se obnoxium Deo.

13. *Omnis caro.* i. omnis homo. Nā tū carnis tū anime noīe totū hoīem scriptura sepe intelligit: quale est illud, videbit oīs caro salutare dei, & Ge. 14 Da mihi animas. i. redde mihi homines meos.

14. *Per legem.* Bene per legem cognitio peccati, non item remissio: quippe quæ dum peccatum vlciscitur, indicandi illius vim habet, non remittendi. 15. *Nunc autem. &c.* Iustitia inquit, dei. i. iustificatio. nam hic Græci τὴν δικαιοσύνην ἀντὶ τῆς δικαιώσεως, id est, iustitiam pro iustificatione sumunt. Iustitia ergo Dei, id est, iustificatio qua nos iustificat, & gratis per Christū paccata remittit, olim testificata à lege & prophetis, id est, quam nobis Moyses & prophete per illum futu

gam promiſerunt, cùm ſub [illegible]olucris lateret, nūc ſine legis nullo legis auxilio per Chriſti aduentū in euāgelio manifeſtata eſt: quę quidē dei iuſtitia & iuſtificatio per fidē Ieſu Chriſti oībus in eū credentib⁹ adfertur. Similē ſentētiā dicit Paulus ad Romanos 1. Iuſtitia enim Dei in eo ſcilicet euāgelio reuelatur ex fide in fidem.

16. *Quem propoſuit*, id eſt, in quo deus offenſum ſibi mundum reconciliare ſtatuit, ſiquidē poſt hæc ſiduciam habere in paſſione & ſanguine ipſius cuius quidem opus erat effuſione, *ad oſtenſionem & manifeſtationem iuſtitiæ ſuæ*, vt ſe iuſtum oſtēderet, dum ad eluendam veteris Adæ noxam, etiā proprio filio ſuo, non pepercit, & ad remiſsionē veterum delictorū, quæ diu longanimis ſuſtinuerat vltionem diſsimulās vt in hoc tempore omnibus videlicet in infirmitate conſtitutis iuſtitiā ſuam oſtenderet, ſéq; iuſtum eſſe in vlciſcendo & iuſtificantem in condonando ei qui in Chriſtum credidit.

17. *Circunciſionē*. Circunciſionem Iudęos, pręputium Gentiles appellat.

18. *Legem ſtatuimus*, id eſt confirmamus, ſtabilim⁹ ac perficimus, dum per fidem Chriſtum veniſſe docem⁹, finē legis ac perfectionem: quia ut Græci aiunt, dum lux ſaluos nos volens facere non poteſt, fide autem ſuperueniente ſaluamur, nutantem hac in parte legem ſtatuit ac confirmat.

tis. Iuſtitia autem dei, per fidem Ieſu Chriſti, in oēs & ſuper omnes qui credūt in eum, non enim eſt diſtinctio. Omnes enim peccauerunt, & egent gloria dei iuſtificati gratis per gratiam ipſius, per redemptionem, quæ eſt in Chriſto Ieſu, [16] quem propoſuit deus propitiatorem per fidem in ſanguine ipſius, ad oſtenſionem iuſtitiæ ſuæ, propter remiſsionem pręcedentium delictorum, in ſuſtentatione dei, ad oſtenſionem iuſtitiæ eius in hoc tempore, vt ſit ipſe iuſtus, & iuſtificans eum, qui eſt ex fide Ieſu Chriſti. Vbi eſt ergo gloriatio tua? Excluſa eſt. Per quam legem? Factorum? Nō ſed per legē fidei. Arbitramur enī iuſtificari hominē per fidem ſine operibus legis. An Iudæorū deus tantùm? Nonne & gentiū? Imo & gentium, quoniam quiden vnus eſt deus, qui iuſtificat [17] circunciſionem ex fide, & præputium per fidem. Legem ergo deſtruimus per fidem? Abſit, ſed [18] legem ſtatuimus. D

1. *Secundũ carnem*, id est, quid di[...]mus inuenisse Abrahã patrẽ nostrum secundũ carnalem circuncisionẽ, vel patrẽ secundũ carnẽ? Erãt enim carnales nõ spiritales filij Abrahę. Nos autẽ qui fidẽ Abrahę imitamur, fide ac promissiõe filij sum⁹ ipsi⁹.
2. *Si enim Abrahã*. Ex praecedenti capite vbi dixit, *Arbitramur iustificari hominẽ per fidẽ sine operibus legis*, & ex cõtextu praesentis capitis, vbi ostendit Abrahę imputatã esse fidẽ ad iustificationẽ, nõ in circõcisiõe, sed in pręputio. i. anteq̃ circuncisus esset perspicuũ est intelligi hoc loco Abrahã nõ esse iustificatũ ex operib⁹ legis. Is enim est Paulo hoc cap. scopus, gloriationẽ Iudęorũ de Abrahamo & sua circũcisiõe tollere, quando eũ ostẽdit non ex legis obseruatiõe iustificatum sed fide: alioqui Iacobus ex operib⁹ iustificatum dicit, sed sequentibus, ac iam credentem.

ARGVMENTVM. *Cap. 4.*

Non per legẽ ac circuncisionẽ, sed per Christi fidem iustificari Abrahae exẽplo manifestat, quem ante circuncisionem acceptum & iustificatum fuisse constat & promissionem accepisse.

CAPVT IIII.

A Quid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum [1] secundum carnem? [2] Si enim Abraham [3] ex operibus iustificatus est, [4] habet gloriam, sed non apud deum. Quid enim dicit scriptura? Credidit Abraham deo, & reputatum est illi ad iustitiam. [5] Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed

3. *Ex operibus*. nimirum operibus legis, de quib⁹ paulò antè, & ita exponunt Origenes, Augustinus, Primasius & Ambrosius qui in cõtextu & explicatiõe addit legis, & de operibus legis intelligi docet litera sequẽs, dicens, reputatam illi esse fidem factamque promissionem non in circuncisione sed in praeputio: & vetera cuiusdam Graeci scholia sic habent, Consilium Apostoli est demonstrare, quòd Abraham etiam non ex operibus legis, sed per fidem iustificatus est.
4. *Habet gloriã*. Opera enĩ legis oĩa penè externa erãt, eáq; solũ ad literã obseruabãt Iudęi: & propterea apud hoĩes mẽtis ignaros gloriã habebãt, sed nõ apud deũ. *Quid enim dicit scriptura* .i. iustificationis mẽtionẽ faciens, nõ meminit operũ legis aut circũcisionis, quę nũdũ erat, sed fidei tãtũ: alioqui & Christ⁹ opũ Abrahę meminit dicẽs, Si filij Abrahę estis, opa Abrahae facite.
5. *Et autẽ*. i. si nostra tantũ exigerẽtur ad iustificationẽ opa, vt virtutes morales & similia quę vel ethnici operãt^r, nõ

fides

fides à deo gratuita, deberetur ex merito merces. Deus autem nulli debitor est. Non ergo ex puris nostris operibus, sed fide Christi iustificamur.

6. *Ei verò, &c.* id est, etsi impius nihil antea boni egerit, ex quo in Christū credit, imputatur illi fides ad iustitiā. i. quod toties asserit Augustinus, fidem sine operibus praecedentibus iustificare.

7. *Dicit beatitudinem hominis*, id est, asserit beatum esse hominem cui accepto fert deus iustitiam.

8. *Et signū accepit*, quū nō dicat Paulus circūcisionē accepit, sed signū circūcisionis, mihi videtur innuere ac velle dicere quod carnalis illa Abrahę circūcisio, nō vera circūcisio fuerit, sed signū verę circūcisionis, quę nō in sectione pelliculę, sed vitiorū āputatione cōsistit: quae est vera circūcisio cordis in spiritu nō litera. Hāc ergo circūcisionē carnalem accepit Abrahā, non tanquā verā, sed signū verae illius: nec tanquam iustificantem, erat enim ante iustificatus: quam igitur ob causam accepit? Hic Graeca scolia aiunt, Primū vt esset signum verae illius circūcisionis ac fidei Abrahae: Deinde vt Abrahamidas deiq; populum ab alijs nationibus discerneret: Demum vt Iudaei signum & figura esset purae & castae cōuersationis, non quod iustitię efficiens esset, sed quod eius quę per fidē est iustitię signū & signaculū esset siue sigillū, Graecè enim est σφραγίς, quod significat sigillum alicui rei ad tēpus occultandae & in tēpore manifestādae appositū, ita circuncisio sigillum erat iustitię fidei quam habuerat Abrahā in pręputio quę in lege quidem occultabatur, sed in euangelio reuelatur.

9. *Vt sit pater.* Sensus est, Abrahę fides imputata est nō in circūcisione

secūdū debitū. [6] Ei verò qui non operatur, credēti autē in eū qui iustificat impiū, reputatur fides eius ad iustitiā secundū propositū gratiae dei. Sicut & Dauid [7] dicit beatitudinē hominis, cui deus accepto fert iustitiā sine operibus. Beati quorū remissę sunt iniquitates, & quorū tecta sunt peccata. Beatus vir cui nō imputauit dominus peccatū. Beatitudo ergo haec in circūcisione tantū manet, an etiā in pręputio? dicimus enim quia reputata est Abrahae fides ad iustitiā quomodo ergo reputata est? in circuncisione, an in praeputio? Non in circuncisione, an in praeputio. [8] Et signum accepit circuncisionis, signaculum iustitiae fidei quae est in praeputio, [9] vt sit pater omnium credentium per Psal. 31. a B

cisione, sed in præputio. i. quũ nondum esset circuncisus: & postea circuncisionem accepit, veræ circuncisionis signum & signaculũ iustitiæ fidei: vt per hoc quod ante circuncisionem in præputio iustificatus est, *Sit*, id est, declaretur esse pater õnium gentium credentium per preputium, id est, per fidem in præputio habitam, & per hoc quod postea circuncisus est. *Vt sit pater circuncisionis*. i. declaretur esse pater nõ Iudęis modò circũcisis, sed quotquot vestigia fidei quã in preputio Abrahã habuit, imitarentur.

præputiũ, vt reputetur & illis ad iustitiam, & sit pater circuncisionis, non ijs tantũ qui sunt ex circuncisione, sed ijs qui sectantur vestigia fidei quæ est in præputio patris nostri Abrahæ. [10] Nõ enim
C per legem promissio Abrahæ aut semini eius, vt hęres esset mundi, sed per iustitiam fidei. [11] Si enim qui ex lege, hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio. [12] Lex enim iram operatur. Vbi enim non est lex, nec præuaricatio. [13] Ideo ex fide, vt secundum gratiam firma sit promissio omni semini, non ei qui ex lege est so-
Gen. lum, sed & ei qui ex fide est Abra-
17.a. hæ, qui pater est omnium nostrũ sicut scriptum est, Quia patrem multarum gentium posui te, [14] ante Deum, cui credidisti qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt.

10. *Non enim*. i. nequaquã legis merito nondũ acceptæ, sed per iustitiam fidei, promissum est ei, semen eius. i. Christũ hæredem fore mundi, iuxta illud, Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam. Psal. 2.

11. *Si enim*. i. si tantũ per legẽ adiretur hæreditas, nihili esset fides Abrahę & promissio nulla quia dictum est, in semine ipsius benedicendas gẽtes tum quia nihil cõmune gentibus cum lege, tum quia nec Iudæis ipsis lex hæreditatem præstare poterat, quæ iram tantum ac vindictam afferre nouit.

12. *Lex enim iram operatur*: quando sine vlla miseratione in peccantem animaduertebat, quòd si lex non esset, neque præuaricatores essent, in quos animaduerteret.

13. *Ideo ex fide*, subaudi, est hæreditas.

14. *Ante deũ cui*, Græcè, κατέναντι οὗ ἐπίστευσε θεοῦ. i. ad instar dei cui credidit, & refertur ad illud, qui est pater oĩm nostrũ, ad instar dei cui credidit. i. sicut deus oĩm pater est creatione, ita Abraham spiritalis oĩm pater est fide: sicut scriptum est,

Qui patrem multarū gē tium posui te, & debent per parenthesim hæc no uissima legi, vel qui est pater &c. ante deum cui tu ô gentilis credidisti: atque ita interpres legis se videtur ἐπίστευσας, id est, credidisti.

15. *Qui contra spem*, id est, contra spem naturæ in spem promissionis diuinæ credidit.

16. *Vt fieret pater multarū gentium*, id est, & per hoc meruit effici pater multarum gentium: vel credidit se fore patrem multarum gentium, neque enim Græcè est, τὸ ἵνα id est, vt, sed εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν.

17. *Et non est infirmatus fide*, id est, non fuit infirma & imbecillis in eo fides.

18. *Nec considerauit.* i. nec rationē habuit, aut vllo pacto attendit ad emortuum corpus suum, vuluamque Sarę emortuam *Emortuam* autem dicit, defectis viribus generandi & concipiendi corpus impos.

19. *Nō hæsitauit diffidentia* Hæsitauit, inquam, sed non diffidēs, at de modo quo id fieret ambigēns.

20. *Sed confortatus est fide* id est, robustus effectus est in fide.

15 [Q]ui contra spem in spem credi-
dit, 16 vt fieret pater multarum
gentium, secundum quod dictū
est ei, Sic erit semen tuum, sicut Gen. 15. b.
stellæ cœli & arena maris. 17 Et Gen. 13. & 15. D
non infirmatus est in fide, 18 nec
considerauit corpus suum emor-
tuum, cùm iam fere centum esset
annorum, & emortuam vuluam
Saræ, in repromissione etiam dei,
19 non hæsitauit diffidentia, 20
sed confortatus est fide, dans glo
riam deo, plenissimè sciens quia
quæcunque promisit Deus, po-
tens est & facere. Ideo & re-
putatum est illi ad iustitiam.
Non est autem scriptum tan-
tum propter ipsum, Quia re-
putatum est illi ad iustitiam, sed
& propter nos, quibus reputabi-
tur credentibus in eum, qui sus
citauit, Iesum Christum dominū
nostrum à mortuis, qui tradi-
tus est propter delicta nostra, &
resurrexit propter iustificatio-
nem nostram.

ARGVMENTVM CAP. V.

¶ *Iustificatos fide gloriari in afflictionibus, nec ōnino quidpiam vereri ob immensam in se dei & Christi charitatē: qui etiam nos inimicos spiritu recōciliauit, & mortem per Adæ peccatū inuectam commutauit in vitam: obiter autem de tyrannide peccati attingit, quam Dei & Christi gratia extinxit.*

1. Pacem

1. *Pacem habeamus*. quidam Græci codices habent ἔχομεν. i. habemus, vetus Dionysiani cœnobij habet ἔχωμεν, i. habeamus.
2. *Non solum autem*, subaudi, gloriamur in hac spe gloriæ filiorum dei, sed etiam gloriamur in tribulationibus.
3. *Tribulatio pacientiã operatur*. quia ad patiẽtiã nos afflictiones exercẽt, *patiẽtia autẽ probationẽ*, quia probatiores nos efficit, vt fornax aurum, *probatio verò spem*, quia ex probatione in afflictionibus constantior spes nostra redditur & securior.

CAP. V.

A

1 Vstificati ex fide [1] pacem habeamus ad Deum per dominum nostrũ Iesum Christũ, per quem habemus accessum per fidem in gratiam istã in qua stamus, & gloriamur in
Iaco. 1. a. spe gloriæ filiorum dei. [2] Non solum autem, sed & gloriamur in tribulationibus, sciẽtes quod [3] tribulatio pacientiam operatur, patientia autẽ probationẽ, probatio verò spem, [4] spes autẽ non confũdit, quia charitas dei diffusa est in cordibus nostris per spiritum sanctum, qui datus est nobis? [5] vt quid enim Christ⁹ cùm adhuc infirmi essemus secundum tempus pro impijs mortuus est? [6] Vix enim pro iusto quis moritur nã pro bono forsitan quis audeat

4. *Spes autẽ non confundit*. Grecè οὐ καταισχύνει. i. nõ pudefacit. pudore enĩ afficitur qui quod diu pariẽterq; expectauit tãdem nõ assequitur: quod ijs accidere solet, qui vanã in hominibus spẽ collocãt: At nõ itẽ qui in deo quia arrabonem habent huius spei firmissimam, spiritum sanctum, deiq; charitatem per illum in suis cordibus diffusam.

5. *Vt quid enim*. Greci codices habent, ἔτι γάρ. i. iã enim, & tunc sensus est, Spes non pudefacit, iam enim etiam *cũ adhuc infirmi essemus*, i. peccatores, pro impijs mortuus est *secundũ tempus*, id est, præfinito à patre tempore, vel ad tempus, scilicet triduũ, vel in tẽpore & opportunè (Id enĩ significat τὸ κατὰ καιρόν) cũ scilicet omnia essent in infidelitate conclusa, pro impijs mortuus est. Noster interpres videtur légisse εἰς τί, id est, ad quid cùm adhuc infirmi essemus, Christus secundum tempus pro impijs mortuus est, nisi vt in spem nos erigeret firmissimam?

6. *Vix enim pro iusto quis moritur*. greci legũt ἀποθανεῖται. i. morietur, quãquã nõ refert ad sẽsũ, vtro modo legas. *Pro iusto*, grecè ὑπὲρ δικαίου, quod interp̃tari possum⁹ & neutro genere, ꝑ iusto

sue iustitia, & masculino, pro viro iusto: mihi videtur sensus aptior, si intelligam⁹ pro viro iusto, vt opponatur ei quod dixit Christũ pro impijs mortuũ, cùm interim vix inuenias qui pro iusti & īnocẽtis vita tuẽda mori velit, nã pro bono forsitã quis audeat mori *Pro bono*, grecè ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ, i. p magno aliquo bono & magnæ vtilitatis gratia Nã articulus τὸ indicat magnũ aliquod bonũ: sic legim.⁹ quosdam etiã ethnicos rei publicæ gratia vltrò mortem oppetijsse, quales Quintus Curtius, & Decij & Codrus.

7. *Commendat autem.* Græcè, συνίστησι, id est, nobilem atque illustrem reddit, & confirmat charitatem suam, ex eo quòd pro impijs mortuus est.

8. *Non solum autem*, subaudi, gloriamur in tribulationibus, sed etiã in deo.

9. *Propterea sicut.* Origenes hic putat esse eclipsi vt sit sensus, sicut per vnum hominem peccatũ in hunc mundum intrauit, & per peccatũ mors & ita in omnes homines mors pertransijt: ita per vnum hominem iustificatio, alio modo sensus est, sicut per vnum hominem peccatum intrauit in mundum, ita & per peccatum mors intrauit, atque ita in omnes homines mors pertransijt, eóque modo primum τὸ &, idem valet quod & ita, vt in oratione dominica legimus, Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra, pro, ita & in terra.

10. *In quo omnes peccauerunt.* quidã græci codices habent ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον, vel vt codex Dionysian⁹ habet, ἡμάρτωσαν. i. in quo, vel quatenus õnes peccauerũt, quãquã longius petita mihi videtur collectio, si in quo legamus, & referam⁹ ad Adã etsi nõ displicet hæc lectio Latinis, & aliquot Græcis, certè Photi⁹ grecorũ interpretũ doctissim⁹ interpretatur ἐφ' ᾧ, per

mori. 7 Cõmendat aũt charitatẽ B
suã deus in nobis: quoniã cùm ad
huc peccatores essemus, secundũ
tẽpus Christ.⁹ pro nobis mortu⁹
est. Multo igitur magis, nũc iusti-
ficati in sanguine ipsi⁹, salui erim⁹
ab ira per ipsum. Si enĩ cùm ini-
mici essemus, reconciliati sumus
deo per mortem filij eius, multo
magis recõliati, salui erimus in vi
ta ipsius. 8 Non solũ autẽ, sed &
gloriamur in deo per dominum
nostrũ Iesum Christum, per quẽ
nunc reconciliationẽ accepimus.
9 Propterea sicut per vnum ho-
minem peccatũ in hunc mundũ
intrauit, & per peccatum mors,
& ita in omnes homines mors
pertransijt, 10 in quo omnes

quate-

quatenus, vt sit sensus, & ita in õnes homines mors pertrãsijt quatenus õnes peccauerunt. eius græca verba subscribam: ἐπεὶ οὖν (φησὶ) συναπεθνήσκομεν τῷ Ἀδάμ, ἐφ' ᾧ καὶ συναμαρτάνομεν, καὶ τὴν μὲν ἀρχὴν ἐκεῖνος παρέσχεν, ἡμεῖς δὲ ἐκεῖθεν τὴν ἀφορμὴν λαβόντες οὐκ ἐκωλύσαμεν τὸ κακὸν ἀλλὰ καὶ συνηργήσαμεν. In hoc (inquit) ipsi Adã cõmorimur, quo ipsi cõpeccam⁹: & ille quidẽ initiũ dedit nos verò inde sũpta occasione, nõ modò malũ nõ sum⁹ aucti ... sed adiutores etiam illi fuim⁹.

C peccauerunt. 11 Vsque ad legem enim peccatum erat in mũdo, peccatũ autem nõ imputabatur, cùm lex nõ esset.
12 Sed regnauit mors ab Adam vsque ad Moisem, etiã in eos qui non peccauerunt in similitudinẽ præuaricationis Adæ,

11. *Vsque ad legem.* Græci exponunt vsque ad legẽ exclusiuè, id est, ante legem ac lege nondũ lata, peccatũ erat in mundo, sed nõ imputabatur ad tantã videlicet penã. Mihi videtur τὸ vsque, sumẽdũ inclusiue, sicut & loco paulò pòst sequẽte, vsque ad Moisẽ vsque ad legẽ, ergo inclusiuè, id est, vsq; ad Christũ finẽ legis peccatũ erat in mũdo, sed non erat tã graue, nec à deo ĩputabatur ãte legẽ. Et in hac sentẽtia sunt Origenes & Augustin⁹ Aduerte autẽ, quòd pro imputabatur Greci legũt ἐλλογεῖται .i. imputatur, fortè interpres legit ἐνελογεῖτο .i. imputabatur, neq; multũ refert ad sensum. Hic autẽ locus, *peccatũ non imputabatur*, de peccato interno intelligitur: quod cũ nemini externè noceret, à multis non imputabatur nescientibus illud esse peccatum. Photius exponit quòd non imputabatur, id est, nõ passim ab omnibus intelligebatur esse peccatum: vel quòd vltio & pœna peccati non passim ab omnibus intelligeretur, donec lex superuenit, quæ & peccatum indicauit, & peccantibus pœnam indixit.

12. *Sed regnauit mors.* quotquot sunt qui hunc locũ interpretãtur exponunt. *Regnauit*, id est, vim tyrannidemque suam exercuit. Sed τὸ vsque ad Moisem, Photius exponit exclusiuè, quòd ab Adam vsque ad Moisem, id est, vsque ad initiũ legis mors regnauit etiam in eos qui non peccauerant. *In similitudinem præuaricationis Adæ*, quia certum definitumque Dei mandatum transgressus est Adam. Ante Moisem autem naturalem tantum rationem prætergressi sunt. A Moise verò vsq; ad Christum quia certa legis mandata transgressi, in similitudinẽ præuaricationis Adæ peccauerunt. Mihi germanior sensus videtur, si τὸ vsq;, sumam⁹ inclusiuè: vt vsq; ad Moisem .i. vsq;

ad finē legis, & initiū euangelij mortē regnasse intelligamus. Cæterū per Christum extinctā vim eius, repressamq; tyrannidē, & in hac sentētia sunt græca scholia, quæ sic habēt τὸν οὖν ἄχρι τῆς ἐπιδημίας τοῦ χριστοῦ χρόνον μωσῆ λέγει, φησὶν οὖν ὅτι ἄχρι τῆς παλαιᾶς διαθήκης ἐπεκράτει ὁ θάνατος, νῦν γὰρ ἐν τῇ νέᾳ χάριτι χριστοῦ λέλυται τῷ αἵματι τοῦ ἡμῶν. id est, Moisem itaque vocat, tempus vsque ad Christi aduentum, quocirca asserit mortem vsque ad vetus testamentum regnasse. Nūc autē in nouo per Christi gratiā dei nostri sanguine solutā. Regnauit ergo mors ab Adā vsq, ad Moisē etiā in eos qui nō peccauerāt in similitudinē præuaricationis Adæ. id est, in paruulos, qui nullo actionis peccato tenētur obnoxij, sed Adæ tantū parētis delicto: quod in illis peccatū originis vocamus. Peccatū verò actionis in Adam, *Qui est forma futuri*, scilicet futuri Adæ. i. Christi qui tēpore Adę futurus erat Adam nouissimus. Est autē Adā forma Christi per dissimilitudinē, quia sicut Adā est fōs mortis, ita Christus fons vitæ: & sicut per propriū Adæ peccatū vel sine vllo proprio demerito obnoxij morti reddimur, ita p Christi gratiā sine vllo nostro merito iustificamur. Per similitudinē quoq;, quia sicut Adā est caput & vir Euæ, ita Christ⁹ caput & spōsus ecclesiæ. Sicut in Adam omnes generati, sic in Christo omnes regenerati. Sicut Adam de terra virgine & nō maledicta, sic Christus natus est de virgine benedicta.

qui est forma futuri, 13 Sed nō sicut delictū, ita & donū. Si enī vnius delicto multi mortui sūt, multo magis gratia dei, & donum in gratia vni⁹ hominis Iesu Christi

13. *Sed non sicut delictū*. Cùm dixisset Adā fuisse formā Christi, ne putares oīa similia, addidit: sed non sicut delictum ita & donum, quia vt inquit Oecumenius, mors quidem sumpto ab Adam initio, vt aduersus omnes præualeret, nostro etiam adiuta est peccato. Christi autem gratia sine vllo nostro merito in omnes peruenit. Quod autem ait, quod *Multo magis gratia dei & donum in gratia*, id est, per gratiā vnius hominis Iesu Christi in plures abundauit: noli intelligere, quòd plures iustificentur quam condemnentur. Neque enim Græcè est πλείονας. id est, plures, sed πολλούς, id est, multos, Intellige ergo, quod gratia Dei multo magis abundauit in plures siue multos, id est, quòd Christi gratia plus valuit in iustificando, quàm peccatum Adæ in occidendo; quia peccatum Adæ vitā tantum abstulit, Christi

gra-

gratia præter vitam redditam, pluribus bonis tum corporis tum animæ nos cumulauit.

14 *Et nõ sicut, &c.* Græci legũt, καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα. i. & nõ sicut per vnũ peccatorẽ donũ, qui loc⁹ est vn⁹ ex eclipticis Pauli, quẽ sic græca scholia explicãt καὶ οὐχ οὕτως φησί, τὸ δώρημα, ὡς ἡ διὰ τοῦ ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, παράβασις καὶ ἁμαρτία, .i. nõ tale donũ est, ĩquit quale per vnũ peccatorẽ preuaricatio & peccatũ. Noster interpres legit pro ἁμαρτήσαντος. i. peccatorem, ἁμάρτημα, idest peccatum: & tunc sensus est non quale peccatum ab vno peccatore, tale est donum ab vno iustificatore.

in plures abũdauit. 14 Et nõ sicut per vnũ peccatum: ita & donum. 15 Nã iudicium ex vno, in condẽnationem: gratia autẽ ex multis delictis, in iustificationẽ. Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum: multo magis abundantiã gratiæ & donationis & iustitię accipientes, in vita regnabunt per vnũ Iesum Christum. igitur sicut per vnius delictum in omnes homines in 16 condemnationem: sic & per vnius iustitiam, in omnes homines in iustificationem vitæ. Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt multi, ita & per vnius obeditionem, iusti constituentur multi. Lex autem subintrauit, 17 vt abundaret delictum.

15. *Nã iudiciũ ex vno.* τὸ ex vno, referri potest ad delictũ quod paulò ãtè precessit, vel ad τὸ δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος. i. per vnũ peccatorẽ, vt gręci legũt secũdũ quã lectionẽ sensus est, Sicut ex vno Adã iudiciũ fluxit in cõdemnationẽ, ita ex multis delictis gratia in iustificationem. Primo autem modo sensus est Nam iudicium ex vno sub, delicto fluxit in condẽnationem, gratia autem ex multis delictis in iustificationẽ, i. ex vno tantum delicto Adæ iudiciũ ad cõdemnationẽ incurrimus, quippe quos damnationis reos vnum originis peccatum faciat: ex multis autem delictis, actionis scilicet atq; originis gratiã ad iustificationẽ percepimus: nec illud modo Adæ delictũ quod infantes contraximus, sed & cætera quæ vltro ipsi perpetrauimus, Christi gratia condonauit. Maioris ergo est virtutis Christi donum in seruando, quàm Adæ delictũ in perdendo.

16 *In condemnationem*, sub. mors peruenit, sic loco paulò post sequente, *in iustificationem*, sub gratia & vita peruenit.

17 *Vt abundaret delictũ*. i. propterea factũ est, vt delictũ abun-

daret, neque enim hoc loco, vt Grȩca ſcholia dicũt, τὸ ἵνα cauſam ſignificat, ſed rei euentũ, & Génadius, σημαίνει γὰρ ἵνα, τὸ ἀκόλουθον, id eſt, ſignificat enim ἵνα, id eſt, vt, conſequentiam. 1. *Mortui ſumus peccato* Græcè τῇ ἁμαρτίᾳ, quem datiuũ Grȩcũ per ablatiuũ reddere poſſum⁹, vt ſit ſenſus, *Qui peccato mortui ſumus*.i. qui per peccatũ mortẽ incurrimus: ſi per datiuũ ſẽſus eſt, qui ipſi peccato mortui ſum⁹, id eſt, qui ꝑ baptiſmũ peccato tanquã illi mortui renũciauimus, quomodo adhuc in illo viuemus? 2. *An ignoratis fratres, quia quicũq; baptiſati ſumus in Chriſto Ieſu.* Græci legũt εἰς χριστόν, & paulò poſt εἰς θάνατον. in Chriſtũ et in mortẽ.i. in vim mortis ei⁹, vel in Chriſti nomine: quẽadmodum in primitiua eccleſia baptizabantur: aut melius, inſtar Chriſti, & ad ſimilitudinem mortis illius, & ſic exponũt Grȩca ſcholia, καλῶς οὖν φησὶ εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν, ὥστε εἰς τὸ ἀποθανεῖν αὐτῷ θάνατον, τὰς ἁμαρτίας τῷ βαπτίσματι ἐνθάπτοντας, id eſt, benè igitur inquit in mortem ipſius baptizati ſumus: videlicet vt ſimili cum illo morte moriamur, in baptiſmo peccata ſepelientes, vt ſcilicet quomodo Chriſtus moriẽs peccatũ occidit in corpore ſuo, affigẽs illud cruci, ita baptizati peccata noſtra crucifigam⁹ in corpore ipſius, & in illo conſepeliamus. Nã baptiſmus etſi nõ eſt mors corporalis, peccati tamẽ ſpiritualis mors eſt. 3. *Cõſepulti enim ſum⁹.* Nõ modò, ĩquit, in mortẽ Chriſti baptizati, ſed & ꝑ baptiſmũ cõſepulti in mortẽ ſum⁹ ipſi⁹, ad hoc

Vbi autem abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia, vt ſicut regnauit peccatum in mortem, & ita gratia regnet per iuſtitiam in vitam æternam, per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum.

ARGVMENTVM CAP. VI.

¶ Semel per baptiſmum (qui eſt imitatio mortis Chriſti) peccato mortui, debemus noſtro vetere homine in illũ conſepulto, peccati tyrannidem excutere, & in nouitate vitæ ambulantes Deo ſeruire & fructificare.

CAPVT VI.

A

QVid ergo dicemus? Manebimus in peccato, vt gratia abũdet? Abſit. Qui enĩ 1 mortui ſumus peccato, quo modo adhuc viuemus in illo? 2 An ignoratis fratres, quia quicunque baptizati ſumus in Chriſto Ieſu, in morte ipſius baptizati ſumus? 3 Conſepulti enim ſum⁹ cum illo per baptiſmũ in mortẽ, *Gal. 3. d.*

vide-

videlicet, vt mortẽ & sepultura ipsius in nobis exprimam⁹, vetere nostrum hominẽ perimentes, & cũ ipso in baptismo sepeliẽtes, vt quomodo Christ⁹ surrexit à mortuis, ita & nos in nouitate vitæ ãbulem⁹. Additur⁹ erat Paulus, sic & nos resurgamus, sed vt greci aiũt, aliã resurrectionẽ per melioris vitæ cõuersationẽ afferẽs subdidit, ita & nos in nouitate vitæ ãbulem⁹, vt scilicet qui fornicabatur, iã nõ fornicetur, qui furabatur, iam non furetur, & similia.

Heb. vt quomodo Christus surrexit à
12.a. mortuis per gloriam patris, ita &
1.Pe. nos in nouitate vitę ambulemus.
2.a. 4 Si enim cõplantati facti sumus
Eph. similitudini mortis eius, simul &
4.e. resurrectionis erimus, hoc sciẽtes
Colo. quia 5 vetus homo noster simul
3.b. crucifix⁹ est, vt destruatur corpus
peccati, vt vltra non seruiamus
B peccato. 6 Qui enim mortuus
est, iustificatus est à peccato.
Si autem mortui sumus cùm
Christo, credimus quia simul

4. *Si enim cõplãtati*, græcè est, εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα. i. si coinsiti & cõplãtati illi fuerim⁹ ad similitudinẽ mortis ei⁹, ad similitudinem quoq; resurrectioĩs erim⁹. i. Si spiritualiter ad imitationẽ mortis ei⁹ peccato morimur, spiritualiter quoq; ad imitationẽ resurrectionis eius, & nunc in nouitatẽ mẽtis atq; animi, & olĩ in nouitatẽ & gloriã corporis resurgem⁹. Conueniẽte autẽ metaphora vsus est, sũpta à cognatis arboribus quæ inuicẽ inter se inserũtur similitudine: nã vt ramus in arborẽ insitus moriẽte quodãmodo per hyemẽ arbore illi commoritur, & illa tẽpore veris resurgente, vna resurgit: sic qui Christo coinsitus peccato cõmoritur, ipsi quoq; verè illo vniuersali, cũ nouũ cœlũ & noua terra repullulascent, cõresurget ad gloriã. Cirillus ait τὸ *in similitudinẽ mortis Christi*, non ãplius significare, quàm in mortẽ Christi, ꝙ ob ipsius mortis breuitatẽ, vmbra quasi tantũ & similitudo mortis fuerit, eius verba greca sunt, ὁμοίωμα θανάτου, ὁ Χριστοῦ θάνατος, διὰ τὸ μὴ ἀπομεμενηκέναι αὐτὸν τῷ θανάτῳ, καὶ ἀναβιῶναι τριήμερον. i. similitudo mortis, Christi mors est, quòd diutius teneri morte non potuit, sed tertia die resurrexerit.

5. *Vet⁹ homo* i. fomes peccati & veteris Adę reliquię, *Corpus autẽ peccati*, vel cõgeries peccatorũ dicitur, vel corpus peccato obnoxiũ, quod destrui oportere dicit, nõ substãtia sed qualitate.

6. *Qui enim mortu⁹ est*, i. qui mortuus & crucifixus est Christo

per

per baptiſmum, iuſtificatus eſt à peccato, & ab illo liberatus.
7 *Mortuus eſt peccato.* i. vel propter peccatũ noſtrũ, vel ad illud deſtruẽdũ. *Mortuus eſt ſemel*, nõ vltrà pro illo moriturus: itaq; ſicut nõ relinquitur denuò pro expiando peccato Chriſti crux & hoſtia, ita neq, denuo baptiſmus ſupereſt, qui Chriſti mortẽ in nobis imitetur, Mortuus quoque eſt ſemel. i. ſicut ſemel mortuus nũquã ad mortalitatẽ redijt, ſic ſemel peccato mortui nunquã ad illud redire debemus. Chriſtus quoq; dici poteſt mortuus τῇ ἁμαρτίᾳ i. peccato, Datiuo, quia peccatũ in illũ mortuũ eſt, non quidem ſuũ ſed noſtrum, & ita mortuus peccato ſemel tantum mortuus eſt, quia nẽquaquam denuo in iterata morte ipſius peccatum noſtrum morietur. *Quod aũt viuit, viuit deo.* i. deus in eo viuit, ſicut peccatũ in eo moriebatur, ita & nos debemus exiſtimare nos mortuos quidẽ eſſe peccato. i. peccatum in nobis mortuum eſſe. *Deo autem viuentes*, i. Deum in vobis viuere.
8. *Non enim eſtis ſub lege*, quaſi dicat, In lege dominabatur veſtri peccatum (ſicut paulò ãtè dixit, regnaſſe mortem ab Adam vſque ad Moiſem. i. vſq; ad legem incluſiuè) non autem iam ſub gratia dominabitur extincta & refrenata per Chriſtũ eius tyrannide. 9. *An neſcitis.* græca ſubobſcura ſũt, οὐκ οἴδατε ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοήν, δοῦλοί ἐστε ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην, i. nũ ſcitis quòd cui vos obediẽtes ſeruos exhibetis, eius eſtis ſerui cui & obeditis? ſiue peccati

etiam viuemus cùm Chriſto ſcientes quòd Chriſtus reſurgens ex mortuis iã non moritur, mors illi vltrà nõ dominabitur. Quòd enĩ
7 mortuus eſt peccato, mortuus eſt ſemel: quòd autem viuit, viuit deo. Ita & vos exiſtimate, vos mortuos quidẽ eſſe peccato, viuẽtes autẽ deo in Chriſto Ieſu. Non ergo regnet peccatum in veſtro mortali corpore, vt obediatis concupiſcentijs eius. Sed neq; exhibeatis mẽbra veſtra arma iniquitatis peccato, ſed exhibete vos deo, tanquã ex mortuis viuentes & mẽbra veſtra, arma iuſtitię deo C
Peccatũ enim vobis non domina Ioã.
bitur. 8 Nõ enim ſub lege eſtis, ſed 8.d.
ſub gratia. Quid ergo? Peccabim9 2.Pe.
quoniã non ſumus ſub lege, ſed 2. d.
ſub gratia? Abſit 9 An neſcitis, quoniam cui exhibetis vos ſeruos ad obediendum, ſerui eſtis eius cui obeditis, ſiue peccati ad mortem, ſiue obeditionis ad iuſtitiã?

Gratias autē deo, quòd fuistis serui peccati, obedistis autē ex corde in eā formā doctrinæ,[10] in quam traditi estis. Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ. [11] Humanum dico propter infirmitatem carnis vestræ, sicut enim exhibuistis membra vestra seruire immunditiæ & iniquitati, ad iniquitatem: ita nūc exhibete mēbra vestra seruire iustitiæ, in sanctificationem. Cùm enim serui essetis peccati, [12] liberi fuistis iustitiæ. Quem ergo fructū habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorū, mors est. Nūc verò liberati à peccato, serui autē facti deo, habetis fructū vestrum in sanctificationem, finem verò vitam æternam. Stipendia enim peccati, mors. gratia autem dei, vita æterna in Christo Iesu domino nostro.

ARGVMENTVM CAP. VII.

¶ Parabola viri & vxoris Iudæos à lege liberos docet, quæ licet in se bona & spiritualis esset, occasiōe tamē sūpta peccatū auxit, demū vim energiāq; habitātis in vnoquoque peccati manifestat.

CAPVT VII.

A [1] AN ignoratis fratres (sciētibus enim legē loquor) quia lex in homine dominatur, quāto tempore viuit? Nam quæ sub viro est mulier, viuente viro, alligata est legi. si autē mortu⁹ fuerit vir eius, soluta est à lege

1. Cor. 7. g.

cati serui estis ad mortē, siue obeditionis ad iustitiā. 10. *In quam*, id est, in qua estis instituti. 11. *Humanū*. i. rē exigo facilē qui maiora possem, vt scilicet tantū iustitiæ præstetis, quātū immunditiæ præstitistis: vel, ꝙ voco vos seruos iustitiæ humano more dico, quo eius ille seruus dicitur, cui obedit: etsi seruire deo, regnare est: crassius ergo hominum more & rudius loquor.

12. *Liberi iustitiæ*. i. liberi ab illa nihil ei seruiebatis.

1. *An ignoratis*, quia lex in homine dominatur, quāto tēpore viuit, subaudi, lex ipsa. Hic aūt metaphora viri & vxoris probat illos iā non esse legi obnoxios, quādiu enī viuit vir, obnoxia est legi illi⁹ mulier: mortuo autē viro, īpunè alteri nubit. Ita ante Christū viuēte lege popul⁹ Iudęorū, quē veluti vxorē legis facit, ad illius pscriptū obnoxius erat viuere: mortua verò, p Christi mortē lege, alteri viro. i. Christo nubere debet. Ait ergo Paulus, mortuo viro iā nō illius legi mulier obnoxia, sed lex quæ vobis erat vice mariti, mortua est p Christū: nihil ergo

iam

iã illi estis obnoxij. At Paulus ne iudæos offẽderet. Nõ planè inquit, lex mortua est, sed aliud simile, *Vos mortificati & mortui estis legi*: quod perĩde est ac si diceret, Lex in vobis mortua est quippe defecta suis viribus & oĩ actiõe in mortuũ priuata. Mortificati, ĩquit, estis per corpus Christi. i. per mortẽ eius. *Vt sitis*, sub audi, vxor, *alterius*, scilicet christi. Quod verò dictũ est, *Si fuerit cũ alio viro*. grecè est, ἐὰν γίνηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ, i. si fuerit alteri viro, est autẽ hebraismus pro, si nupserit alteri viro: vt leuitici 22. Filia sacerdotis si fuerit viro alieni genę. i. si nupserit. Quod autẽ ait, *Viuẽte viro alligata est legi*, grecè est, τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ. Cuius duplex potest esse sẽsus. s. viuẽti viro alligata est lege. i. per legẽ: aut, viuẽte viro alligata est legi ipsius: pro quo facit quod sequitur, liberata est a lege viri. Ita inquit Paulus, Vobis liberum est lege mortua, quæ ius mariti in vobis habebat Christo nubere. *Vt fructificetis deo*. quanquam græca habent: καρποφορήσωμεν, i. fructificemus sed nõ multũ refert ad sensũ.

viri. Igitur viuẽte viro, vocabitur adultera si fuerit cũ alio viro, si autẽ mortuus fuerit vir eius, liberata est à lege viri, vt nõ sit adultera, si fuerit cum alio viro. Itaque fratres mei. & vos mortificati estis legi per corpus Christi, vt sitis alterius B qui ex mortuis resurrexit, vt fructifiicetis Deo. Cùm enim [2] essemus in carne, [3] passiones peccatorum quæ per legem erant, operabantur in membris nostris, vt fructificarent morti. nunc autem soluti sumus [4] à lege mortis

2. *Essemus in carne*. id est, legem carnaliter seruaremus, non affectu dei: vel cum carni seruiremus, non spiritui.

3. *Paßiones peccatorum*, id est, affectus peccandi ex illa primigenia veteris, Adæ noxa relicti. *Quæ* inquit *per legem erant*: id est, per legis inhibitionem irritabantur, & acrius insurgebant τὸ quæ autem refertur non ad τὸ peccatorum, sed ad τὸ passiones, quia Græcè est, τὰ, quod refertur ad παθήματα, quod verbum significat hoc loco idem quod τὰ πάθη, id est, non rectos animi motus siue libidinem peccandi, quæ per legem inhibentem crescit.

4. *A lege mortis*. i. Moisi lege, quæ cũ viuificare nõ posset mortẽ transgressoribus inferebat. Quidã græci codices pro mortis legũt ἀποθανόντες. i. mortui: nos scilicet legis mortui (sicut ãte dicit, & vos mortificati estis legi) soluti sumus ab illa. Certè Chrysostomus legit ἀπὸ τοῦ νόμου ἀποθανόντος, id est, à lege mor-

mortua, quòd scilicet à lege mortua soluti sumus.

5. *In qua detinebamur.* κατειχόμεθα, κατέχεσθαι autē dicũtur, qui alieno prorsũ ferũtur arbitrio: vt qui in dei alicui⁹ redacti sũt potestatē, qui illos nō sinit suo iure agere, sed ꝑ sua illos potestate moderatur agitque quò lubet: talis lex Moisi & mortis, quæ vinctos illos infinitis ceremonijs tenebat.

5 in qua detinebamur, ita vt seruiamus in nouitate spiritus, & non in 6 vetustate literæ. Quid ergo dicemus? Lex peccatũ est? Absit. 7 Sed peccatũ non cognoui, nisi per legem. nam 8 concupiscentiā nesciebā nisi lex diceret, Nō cōcupisces. Occasione autē accepta, peccatũ per mādatũ operatũ est in me omnem concupiscentiā. Sine lege enim peccatũ mortuum erat. 9 Ego autē viuebā sine lege aliquando. Sed cum venisset mādatũ, peccatũ reuixit. Ego autē mortuus sũ, & inuentũ est mihi mandatũ, C ꝙ erat ad vitā, hec esse ad mortē. Nā peccatũ, occasione accepta per mandatũ, seduxit me, & per illud

Exo. 20. c. Deu. 5. b.

6. *Vetustate.* vetustas literæ opera hypocrytarum, quicquid sine spiritu fit, neque ob dei gratiam.

7. *Sed peccatũ nō cognoui.* i. vim, efficaciāq; peccati nō nouerā, nisi per legē: sed quādo lex suḅuenit inhibens concupiscentiā tũc occasiōe sumpta per peccatũ vitiatę naturæ ī hęrēs, operatũ est in mę mandatũ. *Omnē.* i. cōsummatā cōcupiscētiā, quando ardētius cœpi vetita cōcupiscere. *Nam sine lege mortuũ erat,* id est modicæ efficaciæ, nec vim suam planè exercebat.

8. *Concupiscentiam nesciebam,* nam ante legem internum concupiscentiæ peccatum, quia alteri non noceret, multi ignorabant esse peccatum. Hoc enim loco non tam in sua quàm omnium persona loquitur Paulus sicuti neque hoc toto capite.

9. *Ego autem viuebam sine lege aliquando.* In persona hic omnium loquitur, Græci explicant hoc modo, viuebam sine lege vtpote neque molestia affectus, neq; stimulatus, neque occisioni obnoxius, hoc est nullo legis timore cohibitus, omnia iure meo agebam. Hoc enim videtur significare τὸ viuebam. Nam qui in timore degit, non tam viuus censetur quàm semimortuus. *Sed cum venisset mandatum,* hoc est, statim atque mandati notionem habere cœpi. *Peccatum reuixit*, hoc est, peccatum quod me latebat, vim ac pęnam ipsius ignorantem quódq; ante penè mortuum erat ac nullius propè energiæ, reuixit quodámodo, quando occasione inhibitionis irritatũ est

magis

magis ad inuadendum hominem. *Ego autē mortuus sum*, vel vt Græci habent, ἀπέθανον, id est, mortuus fui: id est, me mortuum sensi, intellecto peccati comite supplicio.

10. *Lex quidē sancta & mādatū sanctū & iustū*, Græca scholia legē & mandatū pro eodē sumūt, quanquā Theodorus Grecus per legē intelligit Mosaicā, per mandatū id quod Adæ à domino factū est. Lex ergo & mādatū sancta, tū quia ꝑ spiritū sanctum lata, tū quia sancta precipiūt: eadē quoq; iusta, quia ex eorū prescripto viuentes premio sed tēporali, præuaricatores autē afficiebat supplicio.

occidit. Itaq; 10 lex quidē sancta, 1. Ti.
& mandatū sanctū & iustum & 1. b.
bonum. Quod ergo bonum est,
mihi factum est mors? Absit. 11
Sed peccatum, vt appareat peccatum: per bonum operatū est mihi mortem, vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatū. Scimus enim quia lex spiritualis est, ego autem carnalis sum. 12
venundatus sub peccato. 13.
Quod enim operor, non intelligo nō enī quod volo bonū, hoc ago:

11. *Sed peccatum*. Photius & greca scholia elegāter hūc locū explicāt: ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία ἵνα φανῇ ἁμαρτία, τουτέστιν ἵνα ἐκκαλύφθῃ αὐτῆς ὁ πᾶς τῆς κακίας πλοῦτος καὶ ἡ ἰσχύς. hoc est, sed peccatum vt appareat peccatum .i. vt vniuersæ iniquitatis illius robur ac diuitiæ manifestentur *per bonū*, id est, occasione sumpta per bonum mandatum, *operatum est mihi mortem, vt fiat supra modum peccans peccatum.* Græcè, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς, id est, vt fiat supra modum scelestum scelus, nam græcè est ἁμαρτωλὸς nomen. Græci sic explicant ἵνα δειχθῇ αὐτῆς ὁ ἅπας ἰὸς καὶ ἡ πᾶσα κακία, id est, vt totum ipsius venenum & vniuersa manifestetur malitia: & paulò pôst, τοῦτο δὲ δηλοῖ τὸ γένηται, ἵνα ἀποκαλυφθῇ, id est, id enim significat τὸ fiat, vt scilicet manifestetur.

12. *Venundatus*. i. sub tyrānide peccati degēs factus sum tanquā seruus ēptitius peccati. Qui enī facit peccatū seruus est peccati.

13. *Quod enim operor*. Duos hic facit hoēs ac duas leges: hominem carnalem ac spiritualē, legem carnis & membrorū, legē mētis & dei. Lex carnis que & peccatū dicitur, est insitus ob læsæ naturæ peccandi affectus, secundū quē vel inuitis nobis pasiones insurgunt, cuius affectus est spiritui resistere, carnē sequi & placētia. Spiritualis autē hominis effectus, deo se totū cōmittere, ab vno illo pendêre. Secundum carnalem hominē non

ſed quod odi malum, illud facio. Si autē quod nolo, illud facio, cōſentio legi quoniā bona eſt. Nunc autem iam non ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatū. Scio enim quia nō habitat in me, hoc eſt, in carne mea, bonum. Nā velle adiacet mihi, perficere autem bonum, non inuenio. Non enim quod volo bonum, hoc facio: ſed quod nolo malum, hoc ago. Si autem quod nolo, illud facio, iam non ego operor illud, ſed quod habitat in me, peccatū [14] Inuenio igitur legē, volēti mihi facere bonū, q̄m mihi malū adiacet. Cōdelector enī legi dei ſecūdū interiorē hominē: video autē aliā legē in mēbris meis repugnantē legi mētis meæ, & captiuātē me in lege peccati, quæ eſt in membris meis. Infœlix ego homo quis me liberabit [15] de corpore mortis huius? Gratia dei per Ieſum Chriſtum dominum noſtrum. Igitur ego ipſe mente ſeruio legi dei, carne autem legi peccati.

ARGVMENT. CAP. VIII.

¶ Solutos nos per Chriſtum à lege mortis oſtendit, deinde prudentiam carnis à prudentia ſpiritus diſtinguens, ad ferendas cum Chriſto afflictiones ob ſpē reſurrectionis, quam omnium creaturarū expectatione aſſeuerat, hortatur. Demum gratiam Dei erga prædeſtinatos enumerat, quibus nihil ſit adiutore Chriſto verendum.

nō intelligit homo quid agat: obducitur enī quibuſdam peccati tenebris vt quid agat ignoret: & quod non vult iuxta ſpiritualem hominem, id agat iuxta carnalem.

14. *Inuenio*. Inuenio legem mihi bonum facere volenti ad id exhortantem, ſed aliâs auxiliari non valentem. *Nam malum*, id eſt, peccandi affectus, *mihi adiacet*, quem tollere lex non poteſt, *ſed Dei gratia*: atque ita de lege Moiſi intelligitur. Vel inuenio legem mihi volenti bonum facere auxiliatricē, id eſt, ſentio illam quod in ſe eſt mihi in bonum auxiliantem, quoniam mihi malum adiacet: niſi enim contra pugnantem ſibi carnem ſentiret, non perciperet legis auxilium. Videtur quoque poſſe accipi de lege membrorum: & tunc ſupplendum ad eclipſim τὸ repugnantem, ſcilicet: Inuenio legem repugnantem mihi volenti bonum facere, ob malum mihi adiacens, id eſt, ob procliuitatem in peccatum quæ mihi inhæret.

15. *De corpore*, id eſt, de hoc corpore morti & peccandi affectibus obnoxio.

1. *Lex spirit⁹ vitæ*. i. lex spirit⁹ viuificãtis, sicut lex peccati & mortis, lex peccati occidẽtis, quę ꝓpriè est lex mẽbrorũ & carnis.
2. *Nam quod*. Nã deus misso in similitudinẽ carnis peccati filio qui carnẽ quidẽ peccati non habuit, sed oĩa præter delictũ illi similẽ. *De peccato dãnauit peccatũ*. i. de Christo qui pro nobis peccatũ. i. expiatrix peccati victima fact⁹ est peccatũ veteris adę dãnauit *in carne*. i. ꝑ carnẽ & corpus filij sui, quod ĩpossibile erat legi facere. *In quo*, Græcè, ἐν ᾧ. i. quatenus ipsa scilicet lex *Infirmabatur per carnẽ*. i. ꝑ. carnalẽ sui intellectũ, siue carnis infirmitatẽ, aut vt græci aiũt, διὰ φρόνημα τῆς σαρκός. i. ꝑ prudẽtiã carnis. De⁹ ergo, id quod impossibile erat legi, &c. i. etiã de peccato dãnauit peccatũ, misso *in similitudinem carnis peccati* filio. Græci quidã habẽt σαρκὸς ἁμαρτωλῆς. i. carnis peccatricis. Bene autẽ ait in similitudinem carnis peccatricis, vt verè carnẽ intelligas, nõ verè peccatricẽ, sed cętera peccatrici similem, in qua Christi carne peccatum nostrum condemnauit, *vt iustificatio legis*; quæ nihil ad perfectum poterat adducere, impleretur & consummaretur per Christum in nobis, qui iam carnalia reijcimus, & spiritualia sectamur.

CAPVT VIII.

Nihil ergo nunc damnationis est ijs qui sũt in Christo Iesu, qui non secũdũ carnem ambulant.[1] Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu, liberauit me à lege peccati & mortis. [2] Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, deus filium suum mittens in similitudinẽ carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundũ carnẽ ambulamus, sed secundum spiritum. [3] Qui enim secundũ carnem sunt, quæ carnis sunt, sapiũt: qui verò secundum spiritũ sunt, quæ sunt spiritus, sentiunt. Nam [4] prudentia carnis mors est: prudentia autem spiritus, vita & pax: quoniã sapientia carnis [5] inimica A

3. *Qui enim secundum*, id est, carnales carnalia sectantur, & amant spirituales spiritualia.
4. *Prudentia carnis*, id est, sapere ac viuere secundum carnem, sicut postea prudentia spiritus, viuere secundum spiritum.
5. *Inimica est deo*. Græcè est, ἔχθρα εἰς θεόν, quod si ἔχθρα habet accentũ in prima, significat inimicitiã & tũc sensus est, sapiẽtia carnis ĩmicitia est in deũ, quo modo legũt Hieronym⁹ & Augusti-

Auguſtin⁹. Interpres autẽ legiſſe videtur φρόνημα ἐχθρὸν.i. ſapiẽtia inimica eſt deo, legi enĩ dei nõ eſt ſubiecta. *Nec enim poteſt* quẽ locũ hic explicat Photius, cuius habes Græca ĩpreſſa: nos ita vertimus, Ne turberis audiẽs dicentẽ Paulũ, Nec enĩ poteſt, nõ enĩ hoc dicit, quòd qui prudẽtiã carnis habet, deo placere nũquam poſsit, ſed quod quãdiu in illa carnali prudentia manebit, Deo ſubeſſe non valeat.

B eſt deo, legi enim dei non eſt ſubiecta, nec enim poteſt. Qui aũt in carne ſunt, deo placere nõ poſſũt. Vos aũt in carne non eſtis, ſed in ſpiritu, ſi tamẽ ſpiritus dei habitat in vobis. Si quis autẽ ſpiritũ Chriſti nõ habet, hic nõ eſt eius. Si autẽ Chriſtus in nobis eſt, corp⁹ quidẽ [6] mortuũ eſt propter peccatũ, ſpiritus vero viuit propter iuſtificationẽ. Quòd ſi ſpiritus eius qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis, habitat in vobis, qui ſuſcitauit Ieſum Chriſtum à mortuis, viuificabit & mortalia corpora veſtra, propter inhabitantem ſpiritum
C eius in vobis. Ergo fratres, [7] debitores ſumus, non carni, vt ſecundum carnem viuamus. Si enim ſecundum carnem vixeritis, moriemini. ſi autem ſpiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. Quicunque enim ſpiritu Dei aguntur, ij ſunt filij dei. Non enim accepiſtis [8] ſpiritũ

Similiter intellige, *qui in carne ſunt deo placere nõ poſſũt* quamdiu.ſci. in carne permanent, in carne autem eſſe hoc loco, eſt carnaliter viuere.

6. *Mortuũ eſt propter peccatũ*. Græci explicant, corpus mortuum eſt quantum ad energiam peccati attinet, quia in cuius corpore Chriſt⁹ habitat peccatum nullius eſt efficaciæ. Mihi videtur eſſe ſenſus, quòd corpus mortuum eſt.i. propter Adæ peccatũ morti & afflictionibus obnoxiũ, ſed ĩterim nihili faciendæ corporis moleſtiæ, quia ſpiritus ob iuſtificationẽ viuit, iuſtificatio enĩ vita eſt animæ. Quidã legũt ζωή, i. vita eſt, vt ĩtelligamus de ſpiritu ſãcto, qui iuſtificãdo nos viuificat, & corpus morti obnoxium olim viuificabit. ſin legis ζῶν, id eſt, viuit, de ſpiritu noſtro intelligendum eſt.

7. *Debitores*, ſpiritui, non carni: ſed quia carnem ſuam nemo vnquam odio habuit, ne videretur omnem inhibere corporis curam, ſubdidit. *vt ſecundum carnem viuamus*, id eſt, quod alibi dicit, carnis curam ne feceritis in deſiderijs.

8. *Spiritũ ſeruitutis*. græca ſcholia ĩterpretãtur ſpiritũ ſeruitutis

legẽ Mosaicã, quæ Iudæos minis ac supplicijs tãquã vænaria mãcipia coerceret, quo pacto possumus & *Spiritũ adoptionis*, ac gratię legẽ euãgelicã accipe, per quã credẽtes adoptant^r in filios dei, & sic *ipse spiritus testimoniũ reddit spiritui nrõ*, *quod sum⁹ filij dei*, quia ipsa lex spiritualis gratię & euãgelica testat^r nos esse filios dei, quia duce & doctrice, *Clamam⁹ abba pater*. i. aptè ꝓfitemur & vocam⁹ deũ patrẽ, quod nos in euãgelio filius docuit, hũc orãdi modũ prę scribẽs, Pater noster, &c. ab autem siue abbi Hebræis & Syris, Græcis πατὴρ, Latinis pater dicitur.

9. *Nã expectatio*. græce ἀποκαραδοκία. i. ãxia & vehemens expectatio, ipsa scilicet creatura vehemẽter ãxia: volunt multi ex græcis hũc locũ vsq; ad id quod sequit^r, nõ solũ autẽ illa, &c. de creatura quacũq; præter rationalẽ intelligi, esseq; hic prosopopœiã. Vt sit sẽsus, ꝙ creatura rationis expers naturamq; habẽs corruptioni obnoxiã & interiturã *reuelationẽ filiorum dei expectat*. i. tempus iudicij & consummatæ beatitudinis: quia interim vanitati subiacet & corruptioni vel inuita, *Propter eum qui subiecit eã*. i. vel propter Adæ peccatũ, ob quòd & terra & creatura oĩs maledictioni & corruptioni facta est obnoxia: vel propter Christum, qui sua potentia vel inuitam illam corruptioni tenet obnoxiam. *In spe tamen*, id est, non sine spe interituram illam naturam exuendi: quippe quæ liberabitur à seruitute & vanitate corruptionis. *In libertatem gloriæ filiorum dei*, id est, cùm libertatem gloriæ filij dei assequentur. *Scimus enim*, inquit, *quòd omnis creatura ingemiscit & parturit*, id est, quòd omnes creaturæ quodammodo libertatem nostram suspirãt, & instar parturiẽtis differri dolẽt quippe quæ non

seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, abba, pater, Ipse enĩ spiritus, testimonium reddit spiritui nostro, quòd sum⁹ filij dei. Si autem filij & hęredes. hæredes quidem dei, cohæredes aũt Christi. si tamẽ compatimur, D
vt & glorificemur. Existimo enĩ, quod non sunt condignæ passiones huius temporis, ad futuram gloriam quæ reuelabit^r in nobis
9 Nam expectatio creaturæ, reuelationem filiorum Dei expectat, Vanitati enim creatura subiecta est non volens, sed propter eum qui subiecit eam in spe, quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem glorię filiorũ dei. Scimus enim quod

2. Ti. 1. b. Gal. 4. a.

non antè perfectionis gradum sortientur, quàm post iudiciũ reuelatiõe filiorũ dei facta noui cœli nouaq; terra creentur.
10. *Spe enim*.i.non pertædeat quod huiusmodi redẽptionẽ cor poris & consummatam adoptionem tandiu expectes, spe enĩ salui facti sumus, iã spe illã tenemus, cuius spes & certa expe ctatio nobis vergit ad sa lutẽ. neq; mirũ si quod tãdiu speras, nõdũ re ve ra aut vides, aut obtines. *Spes enim quæ videt^r nõ est spes*.i.eorũ quæ videntur spes nõ est, spes, ĩquã, ve ra & theologica, de qua ĩtelligit. *Quod enim videt quis, quid sperat?* deũ enim in quem tantũ vera spes est qui videt, non sperat quia videndo iam adi piscitur quod sperarat. quandoquidem, vt ait Augustinus, visio to ta merces.

omnis creatura ingemiscit, & par turit vsque adhuc. Non solum autem illa, sed & nos ipsi primi tias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus adoptionem filio rum dei expectantes, redemptio nem corporis nostri. 10 Spe enim
E salui facti sumus. Spes autẽ quæ videtur, nõ est spes. nã quod videt quis, quid sperat? si autẽ quod nõ videmus speramus, per patientiã expectamus. Similiter autem & spiritus adiuuat infirmitatem nostram: nam quid oremus, sicut oportet, nescimus, 11 sed ipse spiritus postulat pro nobis, gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus, quia secundum deũ postulat pro sanctis. Scimus autem quoniam diligentibus de um, oĩa cooperantur in bonũ ijs qui secundũ propositũ vocati sũt

11. *Sed ipse spiritus postulat*. Chrysostomus per spiri tum intelligit animã ho minis, quæ donũ & gra tiam orationis à spiritu sancto accepit. Oecume nius accipit pro dono o rationis à spiritu dei in fuso, asseritq; omnia spi ritus dona spiritum ali quando vocari, secundũ Chrysostomum, ipse spiritus.i.spiritualis anima postulat ge mitibus ineffabilibus: scrutator autem cordium deus *Scit quid desideret spiritus*.i.spiritualis illa anima quæ nõ iuxta cupidi tates noxias *postulat pro sanctis*.i.sanctis hominibus vel saluta ribus rebus & puris. Mihi certè eo loco, Spiritus adiuuat in firmitatẽ nostrã, non videtur spiritus sumi posse, nisi pro spi ritu sãcto. *Qui postulat pro nobis*.i.postulare nos docet, quomo do Mat. 10. dicit Christus apostolis, Nõ estis qui loquimini, sed spũs patris vestriq loquitur in vobis: nõ quòd verè loqua

tur, sed quòd verè loquē di gratiam largiatur: sic postulat, quando postulandi gratiam & orationis donum tribuit.

12. *Nā quos præsciuit, &c.* i. etiā *prædestinauit cōformes fieri*, quodammodo enim conformes nos filio suo faciet, quādo reformabit corp⁹ humilitatis nostrę cōfiguratū corpori claritatis ipsius in resurrectiōe. *Vt sit ipse primogenitus in multis fratribus*, primogenitus, scilicet mortuorū & resurgētiū, vel prædestinauit cōformes fieri, &c. vt sicut Christ⁹ primogenitus est dei patris filius, ita & nos eiusdem per illū filij simus: sed ille natura, nos adoptione.

13. *Quid ergo*. i. quid præterea volum⁹ tātis ab eo beneficijs affecti, nimirū prędestinati, vocati, iustificati, glorificati?

14. *Deus qui iustificat*. Quidam interrogatiuè legūt: An de⁹ qui iustificat quasi dicat, non. Quidam enunciatiuè, quis accusabit, &c. quasi dicat, nullus Deus enim est qui iustificat.

15. *Neque instantia*, id est, neque præsentia neque futura bona.

16. *Altitudo neque profundum*, id est, cęli & inferi.

sancti.[12]. Nam quos præsciuit, & F
prędestinauit cōformes fieri ima
ginis filij sui, vt sit ipse primogeni
tus in multis fratrib⁹. Quos autē
prædestinauit, hos & vocauit, &
quos vocauit, hos & iustificauit,
quos autē iustificauit, illos & glo
rificauit.[13] Quid ergo dicemus ad
hęc? Si deus pro nobis, quis cōtra
nos? Qui etiā proprio filio suo nō
pepercit, sed pro nobis omnibus
tradidit illū, quomodo non eti-
am cum illo omnia nobis dona-
uit? Quis accusabit aduersus ele-
ctos dei? [14] Deus qui iustificat. G
Quis est qui condēnet? Christus
Iesus qui mortuus est, imo qui
& resurrexit, qui & est ad dexte
ram dei, qui etiam interpellat pro
nobis. Quis ergo nos separabit à
charitate Christi? Tribulatio? an
āgustia? ā fames? ā nuditas? an pe
riculū? an persecutio? an gladius?
sicut scriptū est, Quia propter te *Psal.*
mortificamur tota die, æstimati 43.*d.*
sumus sicut oues occisionis. Sed
in his oībus superamus propter
eum qui dilexit nos. Certus sum
enim, quia neque mors, neq; vita
neque angeli, neque principa-
tus, neque virtutes, [15] neque
instantia, neque futura, neque
fortitudo, neque [16] altitudo,
neque profundum, neque crea-
tura alia poterit nos separare à
charitate Dei quæ est in Christo
Iesu domino nostro.

1. *Opta-*

1. *Optabam.* Græcè ηὐχόμην. i. [o]ptabam atque orabam, dicitq́; Photius sumi pro ηὐχόμην ἄν. i. optarem, quòd si de abalienatione à Christi gloria Paulus intelligit, hyperbolica est locutio ad suũ in Iudæos affectũ designãdũ. Neq; enĩ qui paulò ãtè dixit, Scio quod nulla creatura poterit me separare à charitate dei quæ est in christo, statim reuera ab eo diuelli optaret, sed hyperbolic⁹ sermo est, qualis ille Mosi. Exod. 32. Aut dimitte eis hãc noxã, aut si nõ facis, dele me de libro tuo. Videtur autẽ mihi sine hyperbole posse legi. Nã anathemata Græcis dicũtur sacri, scelestiq́; homines, qui ab vrbis lustratione dijs manibus & inferis mactabantur, si qua lues aut calamitas ingrueret: quã huiusmodi hoĩnũ internecione placatis dijs sedatũ iri putabant: ad cuiusmodi sacrificia alludẽs Paulus, vsq́; adeo mihi dolet, inquit, Iudæorum abiectio, quod si dei aduersus illos irã vel quouis meo malo placare possim, optarẽ anathema esse, id est, quod græci dicũt ἀναθεματίζεσθαι hoc est, pessundari & exterminari à Christo, modo sic illis prosim. Certè Hieronymus anathema sumit pro corporali occisione. [nes.

ARGVMENTVM CAP. IX.

Suũ erga Iudæos affectũ aperit, ostendens nequaquã ob pluriũ infidelitatem dei promißiones irritas fieri, quippe, quæ nõ solis Israelitis, neq; õni Abrahæ semini, sed ijs qui per fidem veri filij Abrahæ sunt, factæ sint: deinde nullis meritis gẽtes Iudæis abiectis vocatas, Iacob & Esau. Ismaelisq́; & Isaac exemplo ostendit, postmodũ de prædestinatione & reprobatione disserẽs, Deo vult omnino nos parere, neque quicquam contradicere.

CAPVT IX.

A VEritatem dico in Christo Iesu, non mentior, testimonium mihi perhibente cõscientia mea in Spiritu sancto, quoniam tristitia mihi magna est & continuus dolor cordi meo. [1] Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis qui sunt [2] cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum [3] adoptio est filiorum, & gloria, & [4] testamentum, & legislatio, & obsequium,

2. *Cognati.* grecè συγγενεῖς. i. cõgeneres, siue eiusdẽ gñis aut affi-
3. *Adoptio.* i. quos deus adoptauit in filios, sicut dicitur Exod. 4. Filius meus primogenitus Israel. *Gloria*, scilicet magnificẽtiæ diuinæ in miraculis & reuelationibus.

4. *Testamentũ.* Græcé διαθῆκαι, idest, testamenta. διαθήκη autẽ

significat testamentum & hæreditatem, quomodo hic sumi potest. Nam Israel dicebatur hæreditas domini. *Obsequium*, Græcè λατρεία, id est, cultus dei & sacrorum ritus. *Promissa*, id est, ad quos factæ sunt promissiones.

5. *Quorum patres*, id est, de quorum gente sancti patres ac patriarchæ fuerunt.

& promissa. 5 quorum patres, ex quibus est Christus, secundum carnem, qui est super omnia deus benedictus in secula. Amen. 6 Nō autem quod exciderit verbum dei. Non enim omnes qui ex Israel sunt, ij sunt Israelitæ, neque qui semen sunt Abrahę, omnes filij. 7 Sed in Isaac vocabitur tibi semen id est, non qui filij carnis, hi filij dei: sed qui filii sunt promissionis æstimantur in semine. Promissionis enim verbum hoc est, Secūdum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius. Non solum autē illa, sed & Rebecca ex vno concubitu

B

Gen. 21. b. Gal. 4. d. Gen. 18. b. Gen. 25. c.

6. *Non quod exciderit*. i. nō exprobo genti meæ tot dei beneficia, neq; tātopere ob eā doleo, quasi exciderit verbū dei. i. quasi existimē verbū illius & promissiones irritas esse. Neq; enī si non ad oēs de Israel, neq; ad ōne semen Abrahæ promissio peruenit, fallacē deū esse oportet: solis enim veris Israelitis, & filijs Abrahę facta est promissio, at non omnes qui sunt ex Israel scilicet secundum carnem, hi sunt Israelitæ neq; qui de semine sunt Abrahę ab eo secundum carnem descendentes, hi sunt Abrahæ veri filij: sed solis Abrahæ veris filijs verisque Israelitis facta est promissio: nequaquam igitur verbum Dei excidit.

7. *Sed in Isaac*. Concisus est hic locus, & ita nonnihil subaudiendo ad præcedentia coniungendus: non oēs qui semen sunt Abrahæ, hi filij: sed qui ad instar Isaac illi per fidē geniti sunt sicut scriptum est, *in Isaac vocabitur tibi semē*, id est, Isaac quem effœta iam Saræ natura non poterat. non tam semen Abrahæ quàm ipsius fides genuit. Itaque qui per imitationem fidei Abrahæ Christo ac deo geniti sunt, inter veros censentur Abrahæ filios, & illis facta est promissio. Et illud est quod explicat Paulus, id est, non qui filij carnis, hi filij dei, sed qui filij sunt promissionis æstimantur in semine, id est reputantur, censentur inter semē & veros Abrahæ filios. *Promissionis enim verbum hoc est*, id est, de hac enim promissione sic scriptum est *secundum tempus*, id est, hoc tempore veniam.

8. *Non solum autem*. Et hic concisa sententia est. Non solū autem

cem illa Sara filiũ habuit promissionis, sed & Rebecca habẽs, subaudi in vtero ex vno cõcubitu Isaac patris nostri. i. ab Isaac patre nostro ĩprægnata. Græci legũt pro cõcubitu κοίτην. i. concubitũ. Interpres legit ἐξ ἑνὸς κοίτου, id est, ex vno concubitu siue cubili, quo verbo verecundius carnalẽ actum expressit

C habens, Isaac patris nostri. Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali vt secundum electionem propositum dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei, quia maior seruiet minori, sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Quid ergo dicemus? Nunquid iniquitas apud deum? Absit. Moisi enim dicit, [9] Miserebor cuius misereor, & misericordiam præstabo, cuius miserebor. Igitur non [10] volentis, neque currentis sed miserentis est dei. Dicit enim D [11] scriptura Pharaoni. Quia in hoc ipsum [12] excitaui te, vt ostendam in te virtutẽ meã: & vt annuncietur nomẽ meũ in vniuer-

Gen. 25.c. Mal. 1.a. Exo. 33.d. Exo. 6.d.

Paulus, nisi malumus excusare sermõis neglectũ Paulo frequẽtẽ. Vult autẽ Paulus exẽplo Ismaelis & Isaac, Iacob & esau ostendere prefiguratã Iudæorũ, qui maiores natu erãt abiectionẽ, & gẽtiũ qui maiores, assũptionẽ. Et ne causarentur Iudæi gentes idolatras, se Dei cultores: & ideo illos abijciẽdos, se retinẽdos: ostendit esse præfiguratam gratuitam gẽtium vocationẽ, cum sine vllis nondũ natorũ meritis Iacob minor electus, Esau maior est abiectus.

9. *Miserebor*. Greca paulò secus habẽt, ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω. id est, miserebor, cui[9] misereor & misericordiam præstabo ei, cuius misereor.

10. *Volentis neque currentis*. Græca scholia & Photius ita explicant tum maximè Photius: οὐ τοῦ θέλοντος μόνον, οὐδὲ τρέχοντος μόνον, ἀλλὰ δεῖ καὶ τοῦ θεόθεν ἐλέου, καὶ τῆς ἐκεῖθεν συμμαχίας, id est, non est volentis solum, neque currentis solum, sed misericordia à deo opus est, & misso cœlitus auxilio, aliter quoque Photius exponit, vt ea verba non Pauli sint asserentis, sed alicuius potius dubitantis, atque ita pro sua sententia concludentis. græca Photij videre potes.

11. *Scriptura dicit Pharaoni*, pro de Pharaone.

12. *Excitaui te, vt ostendam in te virtutem*, id est potentiã meam. Nã græcè est δύναμιν. Occumenius sic interpretatur, in hoc te

regnare permisi, vt demonstretur quàm sim longanimis: potentiam enim interpretatur dei longanimitate.

13. *Quem vult indurat*, deferendo & auxiliũ alioquin nõ debitũ substrahẽdo, sicut & tradere dicit^r in passiones ignominię sic enĩ Græci explicãt, τὸ γὰρ σκληρύνει, ἀντὶ τοῦ ἐᾷ αὐτὸν σκληρὸν εἶναι, id est, nã τὸ, indurat positum est pro indurare permittit.

14. *Quid adhuc queritur.* Græcè μέμφεται. i. quid adhuc homo cõqueritur *tu quis es qui deo responde as?* Græcè ἀνταποκρινόμενος. i. qui contra respõdeas deo: Græci explicãt qui repugnes. Visum est lector quid in hunc locũ postquã multa de prædestinatione philosophatus est Photius, tandẽ cõcludat afferre: tu gręca si voles require: vides, inquit, quomodo dubietatis hui^9 solutio alterius est occasio dubij: idcirco præstat huiusmodi causas nõ inquirere: aut si inquiras, maiorum dubiorũ causas ꝓ solutiõe adferre. Est eni ĩgenui ac nõ ĩgrati serui, ab ipso opifice & dño rerũ causas nõ exigere, sed de oĩb^9 quę agit gratias illi reddere

15. *Quòd si deus volens ostendere iram suam & notã facere potentiã suam*, τιμωρητικὴν, scilicet vt Græci aiunt, qua in delicta animaduertit, *Sustinuit in multa patiencia vasa iræ apta*, Græcè κατηρτισμένα, id est, aptata in interitum, vt ostenderet, &c. Ad finem huius sententiæ supplendum est, quid ad te? vel tu quis es qui contra respondeas deo? Est enim hic locus vnus ex eclipticis Pauli, aduerte autem quòd Deus quidem vasa misericordiæ præparauit in gloriã, at vasa iræ sic aptata longanimis sustinuit: nos enim nobis ipsi perniciem inueximus deus misericordiam est largitus.

16. *Quos & vocauit*, cũ præcesserit Græcè neutro gñre σκεύη, id est

sa terra. Ergo, cui vult miseretur,
& 15 quem vult, indurat. Dicis ita-
que mihi, 14 Quid adhuc queritur
voluntati enĩ eius quis resistit? O Esai.
homo, tu quis es qui respondeas 44.b
Deo? Nunquid dicit figmentum, Hier.
ei qui se finxit, Quid me fecisti 18.
sic? An non habet potestatem fi-
gulus luti ex eadem massa facere
aliud quidem vas in honorem,
aliud verò in contumeliam? 15
Quod si Deus volens ostendere E
iram, & notam facere potentiam
suam, sustinuit in multa patien-
tia vasa iræ apta in interitũ, vt o-
stenderet diuitias glorię sue in va
sa misericordię que preparauit in
gloriam. 16 Quos & vocauit, nos
nõ solum ex Iudæis, sed etiam ex

est, vasa: & masculino sequatur οὓς.i. quos, non ad verbum, sed significatū referre oportet: sensus est autē, inter quę vasa nūc & nos vocauit, vt se Paulus Iudæis vnà & Grecis immisceat. 17. *Et erit*. i. fiet siue cōtinget, quòd in loco vbi dictū est Israelitis, non plebs mea, vos, ibi vocabūtur, scilicet gētes, filij dei viui. Hūc locum autē sicut & præcedentē *vocabo &c.* nōnihil suo more immutās Paulus ex prophetia Osee sumpsit: qui etsi de Iudæis illic intelligatur, per similitudinem tamen transtulit ad gentes.

Osee. 2. d. 1. Pe. 2. b. gentibus, sicut in Osee dicit, Vocabo non plebem meam, plebē meam: & non dilectam, dilectam: & non misericordiam consecutam: misericordiam consecutam.[17] Et
Osee. 1. d. erit: in loco vbi dictū est eis, Non
F plebs mea vos: ibi vocabuntur
Esai. 10. e. filij dei viui, Esaias autem clamat pro Israel. Si fuerit numerus filiorum Israel tāquam arena maris, [18] reliquiæ saluæ fient. [19] Verbum autem consummans & abbreuians in æquitate, quia verbum breuiatum faciet dominus super terram. Et sicut præ-
Esai. 1. c. dixit Esaias, Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis[20] semen sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus. Quid ergo dicemus?
G [21] Quòd gentes quæ non sectabantur iustitiam apprehenderūt iustitiam, iustitiam autem quæ ex fide est, Israel verò sectando

18. *Reliquiæ saluæ.* Si ex tanto uumero reliquias tantum saluandas Propheta prædixit, satis īdicat, non omni Israël factam esse promissionem in cuius locum successuræ essent gentes.

19. *Verbum enim.* Verbum accusandi casus est, cùm Græcè sit λόγον, & sensus est, verbum enim & sermonem consummans est, id est, consummat & abbreuiat domin9: quod de verbo incarnato intelligi potest, qui decurtans & ad hominis vsque naturam abbreuiatus, atque exinanitus, reliquias Israel saluas fecit: vel verbū pro lege Mosaica sumitur, quod abbreuiauit dominus, dū pro cunctis laciniosę legis ceremonijs breuissimum dedit dilectionis & fidei præceptū.

20. *Semen.* vel semen Abrahæ Christum: vel semen verbi Dei scilicet euangelium, vel apostolos qui semen Abrahæ sunt vtpote ex Iudæis orti.

21. *Quòd gentes.* Mirū videatur fortasse quomodo gētes quę nō sectabātur iustitiā apprehenderunt eam, Iudæi autē sectādo.

Legem

Legem iustitiæ, scilicet legalis, non peruenerũt ad eã. Hoc autẽ factũ est, quia finem iustitiæ legalis Christum nõ apprehẽderunt. quare autẽ? *Quia nõ ex fide*, subaudi, sectabantur illã iustitiam. *Sed quasi ex operibus*. i. quia non in Christo & messia, qui finis erat legis, confidebãt: sed in externis operibus & ceremonijs legis: de ijs enim intelligi indicat Græca lectio quæ habet, ἐξ ἔργων νόμου, id est, ex operibus legis, & de huiusmodi, Græca scholia explicant 22. *Lapidem offensionis*, scilicet Christũ, in quem offenderunt & impegerunt Iudæi.

legem iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit, Quare? Quia non ex fide sed quasi ex operibus. Offenderunt enim in lapidem offensionis, sicut scriptum est, Ecce po *Esai.*
no in Sion 22 lapidem offensionis *28.d.*
& petram scandali: & omnis qui *et 8.c*
credit in eum: non confundetur. *1.Pe. 2.b.*

ARGVMENT. CAP. IO.

Omnes sine discrimine ad salutem vocari, vt nemo quasi non vocatus excusari queat. obiter verò nonnihil de iustitia legis ac fidei disserit.

CAPVT X.

Fratres, 1 voluntas quidem cordis mei & obsecratio ad deum fit pro illis in salutem. Testimonium enim perhibeo illis quòd 2 æmulationem quidem dei habent, sed non secundum scientiam. ignorantes enim iustitiam dei, & 3 suam quęrentes statuere: iustitiæ dei non sunt subiecti.

1. *Voluntas*. εὐδοκία, id est, propẽses animi affectus. Ostendit autem se nõ inuidia aut odio, sed commiseratione precedentia de Iudæis dixisse.

2. *Aemulationem*, Græcè ζῆλον, id est, zelo afficiuntur ac studio erga legem suam, at vero non quemadmodum oportet ac secundum scientiam, sed sine iudicio.

3. *Suam quærentes statuere* Græcè στῆσαι, id est, stabilire ac confirmare: atque in eam solam confidentes, *iustitiæ dei*, id est, fidei quæ iustificat, aut Christo qui dicitur Dei iustitia, *Non sunt subditi*, Græcè οὐχ ὑπετάγησαν, id est, se non subdiderunt neque illi obedierunt.

4. Finis

4. *Finis enim legis*. i. consummatio ac perfectio: quia lex & prophetæ vsque ad Ioannē. bene autem Christus omni credenti finis est & completio legis ad iustitiā, qui pro ōnibus credituris legē impleuit, vt iā nulli deinceps ad iustificationē lege sit opus

4 Finis enī legis, Christus, ad iusti
B tiam omni credenti. Moises enim
Leui. scripsit, quoniam 5 iustitiam quæ
18. a. ex lege est. Qui fecerit homo, vi-
Eze. uet in ea. 6 Quæ autem ex fide est
10. b. iustitia, sic dicit: ne dixeris in cor-
Deu. de tuo, Quis ascendet in cœlum?
30. c. id est Christum deducere. Aut,
quis descendet in abissum? hoc
est Christum à mortuis reuocare
Sed quid dicit scriptura? Prope
Deu. est verbum in ore tuo, & in cor-
30. c. de tuo, hoc est, verbū fidei, quod

5. *Iustitiam quæ ex*. Videtur interpres legisse, ὅτι δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὁ ποιήσας ἄνθρωπος ἐν αὐτῇ ζήσεται. alij Μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ, ζήσεται ἐν αὐτοῖς. i. Moyses enī definiuit iustitiā quæ ex lege, nimirū φ qui fecerit ea (quę scilicet lege iubētur) viuet in illis. i. ꝑ illa, ad hūc sensum quòd legem facientibus vita æterna nō promittitur, sed tēporalis ac bona tēporalia. Sumptus est autem locus ex Leuit. 18. vbi dicitur custodite leges meas atque iudicia, quæ faciens homo viuet in eis.

6. *Quæ autem ex*. antea ostendit iustitiā legis ceremonijs & præceptis īfinitis cōstare, quæ qui fecerit, viuet: ad quæ labor magnus exigitur. Nūc autē illi iustitiā fidei cōparans, ostēdit non multo opus esse labore ad illā apprehēdēdā: quippe quæ proximè nos est. Ad hoc autē assumit verba Moysi ex Deu. 30. ca. quibus hortabatur Moyses Iudæos ad legem seruandā: & illa de lege dicta, ad fidē transfert Paulus. Verba autem Moysi sic habent: mandatum hoc quod ego tibi præcipio hodie, nō supra te est, nec procul positū, nec in cœlo situm, vt pôssis dicere: Quis nostrū valet in cœlū ascēdere, vt deferat illud ad nos, vt audiamus atq; ope cōpleamus? neq; trans mare positū, vt causeris & dicas, Quis è nobis poterit trāsfretare mare & illud ad nos deferre, vt possimus audire & facere quod ꝓceptū est? Sed iuxta te est verbū valde in ore tuo, & in corde tuo, vt facias illud. Quæ verba ad iustitiā dei trāsfert Paulus, quasi ipse Christus iustitia fidei qui nos fide iustificat, dicat vnicuiq; nostrū: *Ne dixeris in corde tuo, quis ascendet in cœlum?* id est, noli putare īpossibile esse factu, fidei iustitiā, aut tā difficilē, vt ad eā apprehendēdā tibi sit opus in cœlū ascendere. *Hoc est Christū deducere*

id est,

id eſt, à cœlo auocare ad eam afferendã, quaſi non eã attulerit iuſtificans nõ ſanguine ſuo & ne dixeris, *Quis deſcẽdet in abiſſũ*, vel trãs fretabit mare (nã abyſſus immẽſa congregatio aquarũ eſt) vt ſcilicet iuſtitiã adferat ad nos? i. omnino noli exiſtimare impoſsibile eſſe fidei iuſtitiã ad nos afferri: quia hoc eſſet Chriſtũ à mortuis reuocare. i. è numero mortuorum eximere & negare illum aliquando pro iuſtificandis nobis fuiſſe mortuũ. Neque enĩ vſq; adeo difficilis eſt ac tam longe petẽda iuſtificatio *Quid enim dicit ſcriptura? prope eſt verbum in ore tuo & in corde tuo*. id eſt. ſicut Moiſes Iudæis dicit proximam eſſe illis legem vt complere eam poſſint ita, inquit, prope eſt verbum in ore tuo, verbum ſcilicet fidei quod prædicamus.

7. *Corde enim creditur*. primum enim quo iuſtificamur ex impijs, interna fides eſt: deinde ſi externè confitendi ſeſe offert occaſio, etiam ea quæ corde præmitur, ore promenda fides eſt, ac paſsim annuncianda: vnde & Chriſtus in Euangelio ait: qui confeſſus fuerit me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo. Matthæi 10. & rurſum. Lucæ 9. Qui me erubuerit & ſermones meos, hunc filius hominis erubeſcet.

8 *Sicut ſcriptum eſt*. Videtur hic eſſe eclipſis, & ſubaudiendum coniũgendo præcedentibus, ſed miſsi ſunt & prædicauerunt, ſicut ſcriptum eſt. *Quàm ſpecioſi pedes &c.*

9. *Auditui noſtro*. i. his quæ abs te audimus, & verbis noſtris.

prædicamus. Quia ſi cõfitearis in
ore tuo dominũ Ieſum, & in cor
de tuo credideris, quòd deus illũ
ſuſcitauit à mortuis, ſaluus eris.
7 Corde enim creditur ad iuſti- C
tiam, ore autẽ confeſsio fit ad ſa
lutem. Dicit enim ſcriptura, Om Eſai.
nis qui credit in illum, non con- 28.d.
fundetur. Non enim eſt diſtin-
ctio Iudæi & Græci. Nam idem
dominus omnium, diues in om-
nes qui inuocant illum. Omnis
enim quicũq; inuocauerit nomẽ
domini ſalu⁹ erit. Quomodo er- Ioel.
go inuocabũt eũ in quẽ nõ credi 2.g.
derũt? Aut quomodo credẽt ei, Act.
quẽ nõ audierũt? Quomodo au- 2.f.
tẽ audiẽt ſine prędicãte? Quomo
do verò prędicabũt, niſi mittan-
tur? 8 ſicut ſcriptũ eſt, Quàm ſpe
cioſi pedes euangelizantiũ pacẽ,
euangelizantium bona. Sed non Eſai.
omnes obediunt euangelio. Eſa 52.b.
ias enim dicit, Domine, quis Nau.
credidit 9 auditui noſtro? Ergo ſi 1.d.
Eſai.
53.a.
Ioa.
12.

10. *Et quidem*, subaudiendum est, audierunt, sicut scriptum est in omnem terram.
11. *Moyses dicit, ego ad æmulationẽ.* Ostẽdit prædictũ à Moyse vt etsi iudæi Christũ cognoscerẽt, nõ tamẽ in eũ crederẽt, quinimo credẽtibus gẽtibus inuiderẽt. *Ego*, inquit, *ad æmulationẽ vos adducã.* i. prouocabo ad æmulationẽ & inuidiã, *in nõ gentẽ*. i. aduersus gẽtiles, qui vix digni sunt appellatiõe gentis, vnde subdit, *in gentẽ insipientẽ: in iram vos mittã.* i. excitabo in vobis iram & indignationem aduersus illos: quæ tamen oĩa intelligenda sunt non positiuè, sed priuatiuè, desErendo scilicet illos malignæ mẽti suæ, quòd scilicet futurũ sit vt vocatione gentium irritati Iudæi, zelo & inuidia aduersum gentes incitentur.

D des, ex auditu, auditus autẽ, p verbũ Christi. Sed dico, Nunquid nõ
Psal. 18.a. audierunt?[10] Et quidem in omnẽ terrã exiuit sonus eorũ, & in fines orbis terræ verba eorũ. Sed dico, Nũquid Israel non cognouit? Pri-
Deu. 32.c. m⁹[11] Moises dicit, Ego ad æmulationẽ vos adducã in nõ gentẽ, in gentem insipientem, in iram vos mittam. Esaias autẽ audet & dicit
Esai. 65.a. Inuentus sũ à nõ quęrẽtibus me, palam apparui iis qui me non in-
Esai. 65.a. terrogabant. Ad Israel autẽ dicit, Tota die expandi manus meas ad populum non credentem & contradicentem.

ARGVMENTVM CAP. XI.

¶ Nequaquã Iudæos omnes abiectos ex Helia ostẽdit: quinimo cæterorũ abiectionẽ nõ sine dei dispensatione in salutẽ gentium permissam ad tempus, donec completo credentiũ gentilium numero omnis Israëlita saluus fiat. Neq; tamẽ interim insolescendum gentibus, sed timendum ne in incredulitatẽ lapsi rursum in oleastrum redeant.

CAPVT XI.

D Ico ergo,[1] Nũquid deus repulit populum suum? Absit. Nam & ego Israelita sum, ex semine Abrahã, de tribu

1. *Nũquid deus.* Quia paulò antè vis⁹ erat asserere receptis gẽtibus Iudæos abiectos, ostendit primũ suo exemplo nequaquã abiectum esse populum, quòd ipse de gente Iudæa deo sit acceptus. Et quia quibusdam nequaquam sufficiens argumentũ videretur ob vnicam ipsius personam: exemplum adfert Heliæ, dicẽs: *Non repulit deus plebem suam quam præsciuit*, Græcè προέγνω. i. præcognouit: vt agnoscẽdi verbo vtam' pro eo quod est, acceptũ habere, sicut in euãgelio de

sui

suis ouibus Christus ait: Ego agnosco meas. Sicut enī Helias dū viros dei Iezabel p̄sequeretur se solū putabat relictū, sed audiuit tamē diuinū responsū, superesse multos qui crederēt, & relicta esse septē virorū milia, qui idolū Baal nō coluissent sic īquit, in hoc tēpore *Reliquiæ secūdū electionē gratiæ dei saluæ factæ sunt*. Græca habent tātū λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν, id est, sic & nūc sunt reliquię secū dū electionem, id est, ita & nūc superāt multi Iudæi electi per gratiā dei. Ambrosius tamen, Augustinus & Origines legunt cum nostro interprete.

2. *Si autem gratia, iam non ex operib⁹*. Græcè εἰ δὲ χάριτι. i. si per gratiā electæ & saluæ factæ sunt Iudęorū reliquiæ, iam non ex operibus. Origines hoc loco intelligit de operibus legis, dicēs: Sciēdum est, quia opa quę Paulus repudiat & frequēter vituperat, non sunt opera iustitiæ: quæ mandantur in lege, sed ea in quibus gloriantur ij qui secundum carnem legem custodiunt, id est, vel circūcisio carnis vel sacrificiorum ritus, vel obseruatio sabbatorum, & Neomeniarum: hæc & huiusmodi sunt opera ex quibus dicit neminem posse saluari, & de quibus hoc loco dicit, quia nō ex operibus alioqui gratia nō est gratia. Certè ea videtur esse mens Pauli qui tota epistola nihil aliud agat, nisi vt cōfidentiam in lege literę & externis operibus tollat à Iudæis. Quòd si visum est & de alijs operibus intelligi. prout multi antiqui intelligūt: hunc tibi sensum ex Photio afferimus: cuius græca si voles lege, ait autem: Si per Dei gratiam eligimur, facile est ad Christum accedere, & in illum credere: neque enim operibus indigemus vt in illum credatur, & ad illū accurratur: sed sola sufficit volūtas & electio: per gratiā enī suā, non ex operibus nos assumit: ꝙ si gratia sua nos vocat & assumit. nequaquam eā in rē opus habemus operib⁹. hæc Photius. Ex quib⁹ perspicua

Beniamin. Nō repulit deus plebē suam quam præsciuit. An nescitis in Elia quid dicit scriptura: quemadmodum interpellat deum aduersum Israel? Domine, prophetas tuos occiderunt, & altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. 3. Re. 19. b.
Sed quid dicit illi diuinum responsum? Reliqui mihi septē millia virorum: qui non curuauerūt genua āte Baal. Sic ergo & in hoc tempore, reliquiæ secundum electionem gratiæ dei saluæ factæ sunt.[2] Si autem gratia: iam nō ex operibus. Alioquin gratia iam nō 3. Re. 19. d.

tua eſt mens Pauli, ꝙ videlicet ad illā dei vocationē, vtq; in Chriſtum credatur, nullis opus eſt operibus præter vnā volūtatē: ſic latro euangelicus nullis operibus fidē p̄cedētibus eſt aſſūpt⁹. Hoc eſt quod alijs verbis Auguſtin⁹, Proſper, Primaſius & cæteri ātiqui toties aſſerūt, nos ſola dei gratia ſine operibus fidē præcedentibus iuſtificari: de quo vide peráplius argumentum noſtrum in epiſtolam ad Romanos.

eſt gratia, Quid ergo? Quod quærebat Iſrael, hoc nō eſt cōſecutus: electio autem conſecuta eſt, cæte-
B ri vero excæcati ſunt: ſicut ſcrip-
Eſa. tum eſt: 4 Dedit illis Deus ſpi-
6. c. ritum compunctionis: oculos,
Matt. vt non videant: & aures, vt non
13. b. audiant vſque in hodiernum di-
Ioā. em. Et Dauid dicit, Fiat menſa e-
12. f. orum coram ipſis in laqueum, &
Acto. in captionem & in ſcandalum &
28. f. in retributionem illis. Obſcuren-
Pſal. tur oculi eorū ne videant, & dor-
68. c. ſum eorū ſemper ĩcurua. Dico ergo, nūquid ſic offenderunt, 5 vt caderent? Abſit. 6 Sed illorū delicto,

3. *Quod quærebat Iſrael nō eſt cōſecutus, electio autem conſecuta eſt*, hoc eſt, non totus Iſrael ſalutem & gratiā conſecutus eſt, ſed *electio*, hoc eſt, ij qui ex Iudæis electi fuerant.

4. *Dedit illis deus ſpiritum cōpunctionis*: hoc græci ſic explicant τὸ ἔδωκεν, μὴ ἐνεργείαν, ἀλλὰ συγχώρησιν νοεῖ. i. τὸ dedit non actionem effectionemq; dei ſignificat, ſed p̄miſsionē. Vbi autē habemus, *Spiritum compunctionis*, pro compunctionis, Hebræi legūt tardema id eſt, ſoporis, pro quo Septuaginta verterunt κατάνυξιν, id eſt compunctionem quos ſecutus eſt Paulus vt ferè ſolet. Theodotio ecſtaſim vertit, id eſt, mentis exceſſum. Aquila καταφοράν, id eſt, grauem ſomnum.

5. *Vt caderent*, id eſt, vt præcipites ruerent nulla cum ſpe reſurgēdi. Aliquando enī caſus pro totali lapſu ſumitur, vt Amos. 5. Quomodo cecidit Lucifer qui mane oriebatur?

6. *Sed illorum delicto*, id eſt, delictum Iudæorum occaſio fuit ſalutis gentilibus, quando illis euangelium reiicientibus aſſumpti ſunt gentiles, *Vt illos æmulentur*, Græcè, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς, Noſter interpres retulit. τὸ αὐτούς, maſculinum ad τὰ ἔθνεσιν, neutrum: quod aliquoties etiam facit Paulus: & tunc ſenſus eſt, vt illos æmulentur, ſcilicet Iudæi gentiles cū conuerſionē gentiū videntes, & ab ſeſe ad illos tranſlatas p̄miſsiones, zelo quodā æmulationis ac bonæ inuidiæ ad fidē cōuertātur. Mihi quoq; videtur τὸ αὐτοὺς referri

salus gentibus: vt illos æmulentur. 7 Quòd si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentium, quanto magis plenitudo eorum? Vobis enim dico gentibus, 8 Quádiu quidem ego sum gentium apostolus, ministerium meum honorificabo, si quo modo ad emulandum prouocem carnē meā, & saluos faciam aliquos ex illis. 9 Si enim amissio eorum, recōciliatio est mūdi, quæ assūptio,

ferri posse ad iudæos, & τὸ παραζηλῶσαι, sumi pro prouocare & extimulare, referriq; ad gentes: vt sit sensus, vt gentes illos iudæos prouocent & extimulent ad se suamq; fidem imitandū.

7. *Quòd si delictū.* i. quòd si ex diminutiōe & abiectiōe iudeorū ob sua scelera, tantū diuitiarū mundo, & tantū gētilib⁹ cōmodū adlatū est: quātò magis *Plenitudo eorū* diuitiæ sūt mūdi & gētiū, quātò vberiorē fructū mundus & gentes ꝑcipient, quando vniuersus Israel credet? hoc est enim quod plenitudinem vocat.

8. *Quandiu quidē.* Græcè ἐφ' ὅσον. i. vel quādiu, vel quatenus ego sum gentium apostolus, ministerium meū, *honorificabo.* greci habent, δοξάζω. id est, honorifico, vel glorifico. interpres legit in futuro δοξάσω. i. honorificabo vel illustrabo. *Ministerium meum,* id est, munus predicandi euāgelij inter gentes: vt carnem meam prouocem *Ad æmulādum.* Græcè est, εἴ πως παραζηλώσω. i. si quo modo carnē meam, Iudæos scilicet prouocare possim ad æmulandū vos. Græci explicant ministerium meum honorifico, id est, gentes mihi creditas laudo & commēdo ex fide percepta: vt eorum laudibus aliquot ex Iudæis ad credendum excitatos & prouocatos saluos faciam. potes videre Græca Veronæ impressa: potest quoq; esse sensus, ministerium meum honorificabo. i. creditum mihi munus honorificè peragam & tractabo.

9. *Si enim amissio eorū.* Grecè ἀποβολή. i. abiectio eorū & reiectio. i. si eorū abiectio ꝑ occasionē recōciliatio fuit mūdi, *quæ est assūptio nisi vita ex mortuis?* i. si iudæorū iactura recōciliationis fructū mūdo attulit, Quæ. i. qualis & quāta futura est illorū assūptio, *nisi vita ex mortuis.* i. res sūmè bona: sic enī interpretatur Photius, ζωὴ γὰρ ἐκ νεκρῶν ὅτι ἔσται· τοῦτ' ἔστιν ἄπειρα ἀγαθά, i. tūc erit vita ex mortuis. i. infinita bona, & paulopòst, Quidnam erit, inquit, illorū assūptio nisi diuitiȩ multȩ, nisi ꝑfectū cōsūmatūq; gaudiū quale futurū est in cōi illa vita & resurrectione? Oecumenius īterꝑtatur, *nisi vita ex mortuis.* i. nisi ꝙ eos pec-

pecca-

peccatū mortuos deus assumēs viuificabit? alij ad gētiles refe rūt hūc locū, vt sit sēsus, quātū fructus allatura est ipsis gentib⁹ Iudeorū assūptio, quib⁹ tātū ꝓfuit abiectio, nisi quòd illis futurū est pinde, ac si quis mortuū ad vitā suscitet? nimirū res sūmè bōa. 10. *Quod si delibatio*. grecè ἀπαρχή. ꝙ significat primitias fructuū & decimas Deo offerri solitas: delibationē aūt hoc loco siue ἀπαρχὴν. i. primitias vocat Apostol⁹ sāctos patres & patriarchas, ꝓbās illorū exēplo nō esse Iudeos modò velīt, prorsus abiectos, idq; metaphora sūpta à frugibus. Si enī primitiæ ac decimæ siue delibatio. i. fruges deo delibatę ac cōsecratę, sanctæ sunt, *est & massa sancta*. i. reliquū corpus sanctum. Cùm enim eiusdem sit naturæ corpus integrū

C nisi vita ex mortuis. 10 Quòd si delibatio sancta est: & massa. & si radix sancta: & rami. 11 Quod si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cum oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduersus ramos. Quod si gloriaris: non tu radicem portas: sed radix te. Dicis ergo: Fracti sunt rami, vt ego inserar. Bene. Pro[illegible]credulitatē fracti sūt, tu aūt [illegible]as, noli altum sapere: sed ti-

[illegible] partibus, si partes inde desumptæ sanctæ sunt, nihil [illegible] tū corpus sanctū esse, modò ne aliūde inquinetur. [illegible] vetat reliquos Iudæos ab illis ortos sanctos esse. [illegible] *aliqui, &c*. Analogia oleæ & oliuæ gentiū fastū retūdit [illegible], germanā oleā siue oliuā faciēs Iudeos sicut Hiere[illegible]: Oliuā vberē, pulchrā, fructiferā: spōsam, vocauit dūs nom[illegible] tuū. oleastrū aūt gentilē populū, qui nihil dulcioris ex germana oliua habebat, prius quā īsitus esset in radicē oliuæ bonę. i. fidē patrū ac patriarcharū. Ipsos ergo gētiles vetat gloriari ex eo ꝙ in bonā oleā insiti sunt. i. in locū Iudæorū assūpti, neq; supra se efferri, sed in timore cōsistere, quoniā futurū sit, vt si in fide nō permāserīt, à bona olea resecētur: Iudęi aūt qui inde resecti sūt, fidē apphendentes inserātur. quia si is qui natura erat ram⁹ oleastri, præter naturā suā in germanā oliuā īsitus est, quāto magis Iudęi, qui natura sua de vera olea participāt, rursus in eā inserētur? Igitur, *Noli gloriari aduersus ramos*. i. noli īsolescere aduersus Iudęos, qui exciderūt à vera olea. i. fide patrū, cui tu es insitus. ꝙ si gloriaris te assumptū à deo, *non tu radicem portas, sed radix te*. i. nō tu fide tua stas, qui nullā habebas, sed fide patrū, quę te portat ac facit subsistere.

12. *Si enim deus naturalibus ramis nō pepercit.* aut hic ꝑ ecclipsim deest τὸ vide. s. vide ne fortè nec tibi parcat, aut græca γὰρ, id est, enī, abundat, quomodo sæpe græcis πασίλκε, & tunc sensus est: noli altum sapere, græcè μὴ ὑψηλοφρόνει. i. ne insolescas, nèue elato sis animo. sed time, si deus naturalibus ramis. i. Iudæis non pepercit, ne forté, vel ne quando (vt est Græcè μή πως) nec tibi parcat.

13. *Ij qui secundum naturā* græcè οἱ κατὰ φύσιν. i. naturales scilicet rami inserentur suæ oliuæ?

14. *Donec plenitudo* i. non in ōnē Israel, sed in partē tantū cæcitas cōtigit, & induratio: neq; ea in ꝑpetuū, sed quousq; *plenitudo gētiū intrauerit.* i. gētiles omnes crediderint, & omnis Israel saluus fiat, sitque vnum ouile & vnus pastor.

15. *Et hoc illis à me testamētū.* hoc loco ꝓ testamēto Septuaginta verterūt διαθήκη, quod nō modo significat testamētum, sed fœdus & pactū, quæ magis hoc loco quadrant. Nā Hebrei habent berit id est, fœdus meum: & hoc modo sensus est, & hoc ego cū illis paciscor

16. *Secūdum euangeliū,* hic loc⁹ vnus est ex anapodotis Pauli, neq; enī est verbū quo referatur τὸ inimici, nisi subītelligamus sunt, vult aūt hoc loco Paulus, ꝙ licet quātū attinet ad neglectū Iudęis euāgeliū, inimici facti sūt deo propter gētiles, vt. s. illis neglectis gētiles assumerēt͛, tamē *propter patres.* i. ratiōe ꝓmissiōis factę patrib⁹, charissimi sūt deo Iudęi, quib⁹ & ꝓmissa seruabit: qa

me.
12 Si enim deus naturalibus ramis non pepercit, ne fortè nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem & seueritatem dei, in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem, in te autem bonitatem dei si permanseris in bonitate, alioquim & tu excideris. Sed & illi si non permanserint in credulitate, inserentur, potens est enim deus iterum inserere illos. Nam si & tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oliuam quantò magis ij.
13 Qui secundum naturam, inserentur suæ oliuæ? Nolo enim vos ignorare fratres misterium hoc, vt non sitis vobis ipsis sapientes, quia cæcitas ex parte contigit in Israel,
14 donec plenitudo gentium intraret: & sic omnis Israel saluus fieret, sicut scriptum est, Veniet ex Sion qui eripiat & auertat impietatem à Iacob. Esa. 59. b.
15 Et hoc illis à me testamentum cū abstulero peccata eorū.
16 Secundum euangeliū qui-

hinc

ſine pœnitētia. gręce ἀμεταμέλητα. i. ad verbū ĩpœnitibilia *ſūt dona dei & vocatio*. i. huiuſmodi, ꝙ nō eſt ſuꝑ his ſētētiā muta ĩurꝰ deus. 17. *Sicut enim aliquañ*, Libet hoc loco elegātē Photij explicationē vertere, cuius græca ex codice Veronēſi require ſic aūt ait, Exhortatur ijs verbis ad fidē Iudęos, ſimulq; ſpē il

dem, inimici propter vos: ſecūdū
electionē autem, chariſsimi pro-
pter patres. Sine penitentia enim
ſunt dona & vocatio dei. 17 Sicut
enim aliquādo & vos nō credidi
ſtis deo, nūc aūt miſericordiā cō-
ſecuti eſtis propter incredulitatē
illorum, ita & iſti nunc non credi
derunt in veſtrā miſericordiā, vt
& ipſi miſericordiā conſequātur.

lis ꝓponit egregiā, ōnēq; erubeſcēdi tollit occaſionē. Ne erubeſcas, inquit propterea ꝙ incredulus fueris accedere: neq; deſperes, ſi quidē tardiꝰ accedas: quia vel ſerò accedēs miſericordiā cōſeq̄ris. Nā & gētes aliq̄n ad fidē vocatæ primum incredulæ ꝑſtiterūt nūc verò crediderūt tandē neque ob priorē īfidelitatē pudefactæ, neq; ob ſerum ad ſalutē acceſſum præpeditæ quominus accederēt. Nec tu ſimiliter habes Iudæe quòd erubeſcas aut diffidas quidquā: tantū prompto animo ad fidem accede, & miſericordiam obtinebis. Quòd verò ait, miſericordiam conſecuti eſtis propter illorum infidelitatem, & paulò pòſt, non crediderunt in veſtram miſericordiam, nō eſt intelligendum, quod Iudæorum infidelitas cauſa fuerit miſericordiæ gentibus factæ: neque rurſum quod gentibus facta miſericordia Iudæis cauſa infidelitatis extiterit: ſed vt oſtendat deum nunquam à ſuis operibus ceſſare, at miſericordiam vbertim oībus præſtare, nam & olim incredulæ fuerūt gētes, & nūc infideles Iudæi: neq; tamen interī benefacere & miſericordē ſe ceſſat exhibere deus. hæc photiꝰ: ijs aūt verbis tū Iudæorū cōſolādorū gratia vtitur Paulus, tū etiā ob gētes, ne inſolentius ſe gerant, ꝙ abiectis Iudæis ipſi crediderunt, miſericordiæ ſcilicet dei eſſe ꝙ crediderint, futurū aūt aliq̄n, vt increduli nunc Iudæi miſericordiā conſequātur, & credant: qui vt inquit Paulus, *nūc nō crediderūt in veſtrā miſericordiā*, græcē habēt οὗτοι καὶ νῦν ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, ꝙ verti poteſt, ĩcreduli fuerūt ob veſtrā miſericordiā: vt reſpōdeat ei ꝙ p̄ceſſit, vos miſericordiā cōſecuti eſtis propter illorū ĩcredulitatē, ita nūc & Iudæi increduli fuerūt ꝓpter veſtrā miſericordiā: nō ꝙ miſericordia gētibꝰ facta cauſa extiterit Iudeorū incredulitatis, ſicut neq; infidelitas iudæorū miſericordię gētibꝰ p̄

ſtitæ, niſi ex occaſiõe, ꝙ ſemp habere voluit deus à quib⁹ cole retur, & in quos bñficia ſua cõferret. Sicut enĩ aliqñ vocatis ad fidẽ gẽtibus, ſed illis vocationis ſuæ negligẽtibus aſſũpti ſũt in populũ dei Hebræi, & miſericordiã cõſecuti: rurſus in incredulitatẽ prolapſis Iudæis, per illius infidelitatis occaſionẽ ex ſola tamẽbonitate dei, miſericordiãgẽtes cõ ſecutæ ſũt: ita, ĩquit Paul⁹, & nũc ĩcreduli fuerũt Iudæi propter *veſtrã miſericordiã*. i. vobis miſericordiã cõſecutis ipſi permãſerũt ĩcreduli, nõ credẽtes miſericordiã potuiſſe vos cõſequi: neq; tamẽ propterea deſperata ſalus illorũ eſt, ſiquidem diſpẽſãte deo, per illorũ, tamẽ malitiã, ĩcreduli ipſi permãſerũt vobis miſericordiã conſecutis, *vt & ipſi miſericordiã cõſequãtur*, vt ſcilicet tandẽ planè vobis credentibus & ingreſſa gentium plenitudine, cùm apertè vos miſericordiam conſecutos eſſe intelligent. & ipſi tandẽconſequentur.

18. *Conclusit*. permiſsiuè, ſcilicet ſinendo eos in incredulitatem abire.

19. *Inueſtigabiles*. i. inſcrutabiles ſiue imperueſtigabiles, eſt enim Græcè ἀνεξιχνίαστοι, id eſt, ininueſtigabiles, atque ita puto vertiſſe interpretem, ſed librariorum errore prius in, ſublatum.

18 Concluſit enim deus omnia in incredulitate, vt omnium miſereatur. O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ dei, quàm incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, & 19 inueſtigabiles viæ eius? Quis enim cognouit ſenſum domini? Aut quis conſiliarius eius fuit? Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? Quoniam ex ipſo, & per ipſum, & in ipſo ſunt omnia, ipſi gloria in ſecula ſeculorum. Amen.

Sap. 9. c. Eſai. 40. d. 1. Cor. 2. d.

ARGVMENTVM CAP. XII.

Totum hoc caput paræneſes occupant & exhortationes, ad modeſtiã autẽ maximè & animi manſuetudinẽ inuitat, vetans de diuerſis gratijs, quæ corpori myſtico conceſſæ ſunt, quempiã efferri.

CAPVT XII.

A

OBſecro itaq; vos fratres p miſericordiã dei, vt exhibeatis corpora veſtra hoſtiã viuintẽ, ſanctã, deo placentẽ, [1] rationabile obſequiũ veſtrũ. Et nolite confirmari huic ſeculo, ſed

Phil. 4. d.

1. *Rationabile obſequium*, Græcè λατρείαν λογικὴν, id eſt, non carnale ſacrificium, quemadmodum olim Iudæi victimas carnales offerebãt, ſed ratiõabile ac ſpirituale nouæ in Chriſto vitæ ſacrificiũ. Photius enĩ τὴν λογικὴν interpretatur πνευματικήν.

2. Dico

Eph. reformamini in nouitate sensus
5. d. vestri, vt ꝓbetis quæ sit voluntas
1.the. dei bona & beneplacés, & pfecta.
4. a. 2 Dico enim per gratiā quæ data
est mihi, oībus qui sunt inter vos
Nō plus sapere q̄ oportet sapere,
1.Co. sed sapere ad sobrietaté, & vnicui
12.b. ꝗ sicut deus diuisit mēsurā fidei.
Eph. 3 Sicut enim in vno corpore mul
4. b. ta membra habemus, omnia
autem membra non eundem
actum habent: ita multi vnum
corpus sumus in Christo, sin-
B guli auté alter alterius membra:
habentes donationes, secundum
gratiam quę data est nobis, diffe-
rentes: siue prophetiam secun-
dum rationé fidei, siue ministeri-
um in ministrādo, siue qui docet

2. *Dico enim*. i. adhortor aut iubeo, vtroq; enī modo īterp̄tatur Photius τὸ λέγω, nō plus sapere q̄ oportet, sed sapere ad sobrietatē. Grecè μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν. i, nō altius de se existimare q̄ par est, sed existimare cū modestia. vetat enī hoc loco Paulus, ne quis infletur super aliū dę donis à deo ꝑceptis, sed si quā à deo gratiā ꝑceperit, in ea modestè se gerat, *& vnicuiq; sicut de⁹ diuisit mensurā fidei*. Græci nō habēt *&*, ac sic cōmodior erit connexio præcipio ōnibus sapere ad sobrietatē, *sicut vnicuiq;, &c.* vel præcipio sapere ad sobrietatem, & id quidē sicut vnicuiq; de⁹ diuisit mensuram fidei. quo loco græci & Photius sumunt fidem pro donis gratuitis ac visibilibus, quæ in primitiua ecclesia spiritus sanctus largiebatur fidelibus. 3. *Sicut enim. &c.* exēplo magni corporis, in quo multa *membra non eundē actum*, id est, eandē actionem siue operationē habent. Docet in corpore mystico, quod est ecclesia, singulos homines esse vice mēbrorū, habentes iuxta gratiā nobis concessam diuersas donationes: *siue prophetiā secundū rationē fidei*. Græcè, κατὰ τὴν ἀναλογίαν, id est iuxta proportionē vel rationem fidei: sequentibus autem locis docent Græca scholia esse eclipses multas, & neglectum sermonis Paulo frequentē, quippe qui nō venerit prædicaturus in sublimitate humanæ eloquentiæ: itaq; sequentes locos sic explicant: *Siue quis prophetiam* habet *iuxta rationem fidei*, in ea subaudiunt, maneat, *siue ministerium* habet, *in ministrando*. Græcè est, ἐν τῇ διακονίᾳ. i. in ministratiōe, subaudi, maneat. quid sint autē ministrationes, vide 1, ad Cor. 12. *Siue qui docet in doctrina*, subaudi maneat. *Siue qui exhortatur in exhortando*, græcè ἐν τῇ παρακλήσει. i.

in exhortatiõe, ſubaudi maneat. Eſt autẽ in his oĩbus ſenſus, quòd vnuſquiſq; dono accepto contẽtus manere in eo debet, & gratias agere, neq; aduerſus aliũ non habentẽ inſoleſcere.
4. *Qui tribuit*, & in his quoq; locis eclipſis eſt, qui tribuit ergo in ſimplicitate, ſubaudi, tribuat. Græcè ἐν ἁπλότητι, id eſt, in ſimplicitate, vel ingenuitate, hoc eſt ingenuè & liberè tribuat, non quaſi coactus. *Qui miſeretur*, id eſt, eleemoſynam largitur: nam hic miſereri nõ compati ſignificat, ſed miſericordiã & eleemoſynã præſtare, qui ergo miſericordiã pſtat, in hilaritate, ſubaudi, eam præſtet. hilarem enim datorem diligit deus.
5. *Dilectio ſine ſimulatione*, ſubaudiendum eſt hoc loco verbum, ſit, ſimiliter in verbo odientes, & cæteris participijs ſequentibus, aut ſupplendum eſt verbum ſitis, aut iungenda ſunt illa cum verbo proximè ſequenti, benedicite.
6. *Gaudere*, vel ſupplendum eſt dico, id eſt, iubeo gaudere, vel infinitiuus Græcus vertendus in imperatiuum gaudete, ſimiliter & flere in flete.

in doctrina, qui exhortatur in ex
hortando, 4 qui tribuit in ſimplici
tate, qui pſt in ſolicitudine, qui C
miſeretur in hilaritate. 5 Dilectio Amos
ſine ſimulatione, odiẽtes malum 5.d.
adhærentes bono, charitatẽ fra- Ephe.
ternitatis inuicẽ diligentes, hono 4.a.
re inuicem præueniẽtes, ſolicitu- 1. Pet.
dine non pigri, ſpiritu feruentes, 2.c.
domino ſeruientes, ſpe gaudẽtes, 1. Pet.
in tribulatiõe pacientes, orationi 5.b.
inſtãtes, neceſſitatibus ſanctorũ
communicantes, hoſpitalitatem
ſectantes. Benedicite perſequẽti- Heb.
bus vos, benedicite: & nolite ma 13.a.
ledicere. 6 Gaudere cum gauden 1. Pet.
tibus, flere cum flentibus, 7 Idip- 4.b.
ſum inuicem ſentientes. Non D
alti ſapientes, ſed humilibus Pro-
conſentientes. Nolite eſſe pru uerb.
dentes apud voſmetipſos. Nulli 3.a.

7. *Idipſum inuicem ſentientes*, id eſt, idem inuicem ſentientes, atque inuicem concordes & vnanimes. *Humilibus conſentientes*, Græci habent συνεπαγόμενοι, id eſt, accommodantes & adiungentes voſmetipſos humilibus & abiectis: quidam Græci legunt συναπαγόμενοι à συναπάγομαι, quod ſignificat ſimul mecum duco, & tunc ſenſus eſſet, conuerſationem cum humilibus habentes: quæ ſignificata penè eadem ſunt. *Prudentes apud voſmetipſos*, id eſt, nolite veſtro iudicio vos exiſtimare prudentes, iuxta illud, væ qui prudentes eſtis

in ocu-

In oculis vestris.

8. *Prouidentes bona, non solum coram deo sed etiã.* Græci nõ habẽt hæc verba, non solũ coram deo, sed etiã, at istud tantũ. προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον ἀνθρώπων: & sic exponũt græca scholia, cũ dixisset: nulli malũ pro malo reddẽtes, addidit & illud προνοούμενος τὰ καλὰ, tãq̃ dicat: nõ sufficit malũ malo nõ retaliare, sed illi qui nos malè habet, oportet etiã ꝓspicere ac reb⁹ illius bene cõsulere, id enĩ significat τὸ προνοούμενοι. scũm nostrã versionẽ sensus est, vt τὰ καλὰ sumatur Attico more ꝓ καλῶς. i. bene bene ꝓuidi, ac bene sibi prospicientes, nõ solũ coram deo. i. nõ solum deo teste, sic vt cõsciẽtia tua nõ te rep̃hendat, sed etiã coram hominibus, vt nullam illis occasionem scãdali præbeamus.

1. Pe. 3. d. 2 Co. 8. d. Heb. 12 d. Ecclesiastici. 28. a Deu. 32. e. Heb. 10. e. Prou. 25. c.

malũ pro malo reddẽtes [8] Prouidenter bona, non tantũ corã deo sed eti ̃ corã õnibus hominibus. 9 si fieri potest, quod in vobis est cũ õnibus hõnibus pacẽ habẽtes Non vosmetipsos [10] defendentes charissimi, sed date locũ iræ. scriptum est enim, Mihi vindictam: & ego retribuã dicit dominus. Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illũ si sitit potum da illi. hoc enim faciens, [11] carbones ignis congeres super caput eius. Noli vinci à malo: sed vince in bono [12] malũ.

9. *Si fieri potest* græcè εἰ δυνατὸν, referri potest ad id q̃ præcessit, prouidẽtes bona corã oĩbus hominibus, si fieri potest: quia q̃ sequitur, *Quòd in vobis est*, greçè τὸ ἐν ὑμῖν tãtũdẽ valet, & iũgit᷑ cũ sequẽtibus, q̃ in vobis est, id est, quantũ in vobis erit pacẽ cum oĩbus habentes: potest etiam vtrunq; referri ad sequẽtia.

10. *Defendẽtes*, ἐκδικοῦντες. i. vlciscentes, quadrat enim quod sequitur, mihi vindictã. fortè ĩterpres legit, δικαιοῦντες, q̃ etiã significat defendẽtes, cæterũ defendere in scriptura pro vlcisci aliquoties vsurpat interpres veteris ac noui testamenti.

11. *Carbones ignis.* carbones ignis aliquando iram dei significant iuxta illud psal. 17. carbones succẽsi sunt ab eo: & hoc modo vult Paulus non esse appetendam vindictam, quinimò benefaciendum inimico, quòd si nostra benignitate non vincitur, maiorẽ aduersus illum dei iram excitamus. Aliquando carbones ignis, opera charitatis significant, iuxta quod sensus esse potest: Inimico tuo stude quantũ potes benefacere, sic enim benignitate tua malignitatem eius extingues, & super caput eius carbones ignis congeres, id est, charitatem accendes.

12. *Vince in bono malum.* Græcè τὸ κακὸν, vt non hominẽ malũ,

ſed ipſam hominum militiam in bono, id eſt, bonitate noſtra vincamus.

1. *Omnis anima*, id eſt, oĩs homo Hebræorũ more, *ſubdita ſit poteſtatibus ſublimioribus*, Græcè ὑπερεχούσαις. i. præcellentibus: intelligit autẽ magiſtratus publicos, *quæ autẽ ſunt*, Græci addũt ἐξουσίαι, id eſt, poteſtates, a deo ordinatæ ſunt.

2. *Timori boni operis*, græcè φόβος ἔργων ἀγαθῶν, ad verbũ nõ ſunt terror bonorum operũ, id eſt, non ſunt in terrorem benè operantium, ſed malè.

3. *Neceßitati ſubditi*, græcè eſt: Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι: & ſẽſus eſt, ideo neceſsitas eſt vos illis ſubijci, Noſter legit ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθαι, & tunc τὸ ἀνάγκῃ in ablatiuum neceſsitate verti poteſt, & ſenſus eſt: Subditi eſtote illis propter neceſsitatẽ parendi, & obligationem diuinam. Si vertitur in datiuum, neceſsitati, ſenſus eſt, ſubditi eſtote neceſsitati, id eſt, auctoritati principum, & ſic interpretatur Auguſtin9 Vult autem nos ſubeſſe principibus, & poteſtatibus, *non ſolum propter irã*, id eſt, propter diuinam vltionem, *ſed etiam propter conſcientiam* ad id nos exhortantem, vt conſcientia arguat ex ipſa tributorum penſione parendum illis eſſe vnde ſubdit: *Ideo enim & tributa præſtatis*.

ARGVMENTVM CAP. 13.

¶ Magiſtratibus parendum debitaque iura perſoluenda, dilectionem autem erga omnes retinendam: & iam vbi Chriſto nato dies illuxit gratiæ, abijcienda tenebrarum opera docet.

CAPVT XIII.

1 OMnis anima poteſtati- A
bus ſublimioribus ſub- 1. Pet.
dita ſit. Non eſt enim 2. c.
poteſtas niſi à deo, quæ autem Sapi.
ſunt: à deo ordinatæ ſunt. Ita- 6. a.
que qui reſiſtit poteſtati, dei ordinationi
reſiſtit. Qui autem reſi-
ſtunt: ipſi ſibi damnationem ac-
quirunt: nam principes non ſunt
2 timori boni operis, ſed mali.
Vis autem non timere poteſta-
tem? Bonum fac, & habebis lau-
dem ex illa. Dei enim miniſter B
eſt tibi in bonum. Si autem ma-
lum feceris, time, non enim ſine
cauſa gladium portat, dei enim
miniſter eſt: vindex in iram, ei
qui malum agit. Ideoque 3 ne-
ceſsitati ſubditi eſtote, nõ ſolum
propter iram, ſed etiam propter
conſcientiam. Ideo enim & tribu
ta præſtatis, miniſtri enim Dei
ſunt, in hoc ipſum ſeruientes. Matt.
Reddite ergo õnibus debita, cui 22. c.
tribu-

tributum, tributũ: cui vectigal, ve
ctigal, cui timoré, timoré: cui ho-
Exo. noré honoré. Nemini quicquã de
20.c. beatis: nisi, vt inuicé diligatis, qui
Deu. enĩ diligit proximũ, legé impleuit
5. b. Nã, Nõ adulterabis, Non occides,
Nõ furaberis, Nõ falsum testimo
niũ dices, Nõ concupisces, & si ꝙ
Leui. est aliud mandatũ,[4] in hoc verbo
19.d. instauratur, Diliges proximũ tuũ
Matt. sicut teipsũ. Dilectio proximi, ma
22.d. lũ non operatur. Plenitudo ergo
Marc. legis est dilectio. [5] Et hoc scientes
12.c. tẽpus, quia hora est iã nos de som
Gal. no surgere. Nunc enĩ proprior est
5. c. nostra salus [6] quã cũ credidimus
Iaco. [7] Nox præcessit, dies aũt appropin
2.b. quauit. Abijciamus ergo opera te
D nebrarũ, & induamur arma lucis
Luc. Sicut in die, honestè ambulemus
21. f. non in comessationibus, & ebrie
tatibus, non in cubilibus & im-
Gal. pudicitijs, non in contentione &
5.c. æmulatione: sed induimini do-
1.Pe. minum Iesum Christum, & car-
2. c. nis curã ne feceritis in desiderijs.

ARGVMENTVM CAP. 14.

¶ *Non temere de fratre iudicandum in ciborum dierumque discretione, aut contra, sed infirmum in fide ferendum neque committendum, vt leuiculi cibi gratia fratrem offendamus.*

CAPVT XIIII.

A [1] INfirmum autẽ in fide,
assumite[2] nõ in discepta-
tionibus cogitationum.

4. *In hoc verbo instauratur* græcè ἀνακεφαλαιοῦσθαι. Origenes legit restauratur, Ambrosius consũmatur, Augustinus recapitulatur. certe ἀνακεφαλαιοῦσθαι. est summatim colligere, & in summam siue ad caput vel capita redigere: sensus ergo est, ꝙ omnia alia præcepta rediguntur ad præceptum dilectionis, & in eo comprehendentur.

5. *Et hoc scientes*. Eclipsis est, & referendũ ad id ꝙ lõgè ãte precessit. Nemini quicquã debeatis, nisi vt inuicẽ diligatis, & hoc subaudi facite, sciẽtes tẽpus τὸν καιρόν. i. oportunitatẽ adesse id faciẽdi. ita Photius interp̃tatur.

6. *Quàm cum credidimus*, .i. credere incepimus.

7. *Nox præcessit*, vel infidelitatis, peccati, & ignorãtiæ: vel vmbrarum Mosaicarum, dies autem gratię appropinquauit.

1. *Infirmũ autem in fide assumite*. Grecè pro assumite, est προσλαμβάνεσθε, .i. nolite abijcere quia infirmus est fide, id est, cuius nondum planè cõfirmata est fides, idẽ enĩ valent infirmum in fide, & infirmum fide, quomodo Græci legunt vos ergo huiusmodi infirmũ nolite abijcere, sed infirmitatem

mitatē eius boni cōsulite, & eū suscipite, nō in disceptationib⁹ cogitationū, pro quo græci legūt, εἰς διακρίσεις λογισμῶν: quidā διαλογισμῶν legunt: sed idē est sensus, scilicet nō in altercationes disputationū. i. supportate qui sic in fide infirm⁹ est, & nolite tēpus terere in altercationibus disputationū, an scilicet rectè abstinet à certis cibis, ā rectè dies aliquos festos obseruat. Ad huius enim loci & capitis explicationē notādū, in primitiua ecclesia fuisse inter Iudæos ad fidē cōuersos, qui diuersa sentirēt de lege, quidā planè asseuerabāt nullū faciendū esse ciborū delectū, nullāq; dierū festorū obseruationē: erant cōtra, qui nōdū planè cōfirmata fide cōtendebāt certis cibis abstinēdū, & certos dies festos celebrandos. De huiusmodi ergo, altercationes & contentiosas disputationes fieri vetat apostolus, asserēs supportandam esse magis fratris infirmitatem.

ali⁹ enim [2] credit se māducare oīa qui autē infirmus est, [3] olus māducet. Is qui manducat, non manducantē non spernat. & qui non māducat: māducantē nō iudicet. De⁹ enim illū assūpsit. [4] Tu quis es, qui iudicas alienū seruū? [5] Domino suo stat aut cadit: stabit autē. potēs est enī deus statuere illū. [6] Nam alius iudicat diē inter diē, Iaco. 4. d

2. *Credit se manducare.* perinde habēt græca: nouus loquēdi modus, pro eo quod est, credit licere sibi, vt vescatur omnibus.

3. *Olus manducet.* Græci habent ἐσθίει, id est, manducat, & sensus est, qui firmiores sunt fide, passim ac temerè vescuntur cibis quibuslibet, existimantes id sibi perquam licere. Contrà qui infirmus fide ac debilis est, quia incertus est animi quid manducet propter tot ciborum genera in lege inhibita, ne cōscientiam, quam sibi parit, polluat, *olus manducat*, sciens nihil illorum esse vetitum in lege. Interpres legit, ἐσθιέτω, id est, manducet, id est, si existimat periculum esse in carnibus edendis; vescatur oleribus.

4. *Assumpsit*, id est, non abiecit, sed ad fidem etiam vocauit.

5. *Domino suo stat, aut cadit.* i. nō debes tibi de eo iudiciū vsurpare. Nam si in eo quòd edit aut abstinet, peccat, an nō domino suo stat aut cadit? id est, domino curæ est, siue stat, siue cadit, qui etsi per infirmitatē fidei nūc cadit, *stabit tamē*, Grecè σαθήσεται. i. stabilietur à domino & confirmabitur. *potens est enim deus illum statuere.* Græcè στῆσαι, id est, erigere & stabilire.

6. *Nam alius*, ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ᾽ ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶ-

σαν

ἑὰν ἡμέραν. Hieronymus vertit ἡμέραν παρ' ἡμέραν dié plusquá dié, vt sit sensus, ꝙ nónulli existimabát discrimen esse in diebus, alius auté iudicat óné dié. i. perinde de diebus oíbus iudicat. Augustinus interpretatur ἡμέραν παρ' ἡμέραν, alternos dies: κρίνειν autem, ꝙ interpres vertit iudicat, significat etiam

B alius autem iudicat omnem dié,
vnusquisq; in suo sensu abundet
7 Qui sapit dié, domino sapit. Et
qui manducat domino mãducat
gratias enim agit deo. Et qui nõ
mãducat, domino non mãducat,
& gratias agit deo. 8 Nemo enim
nostrũ sibi viuit, & nemo sibi mo
ritur. Siue enim viuimus, domi-
no viuimus, siue morimur, domi
no morimur. Siue ergo viuim⁹, si
ue morimur, dño sumus. In hoc

discernere, quo significato sésus esse potest: Ali⁹ quidé discernit & iudicat, & approbat ac cẽset esse dierũ alternationé, vt ꝙ vno die licet, alio nõ liceat, quomodo Iudæi, qui multa festa, multasque ferias habebant: alius auté iudicat omné dié. i. cẽset quálibet dié cuilibet rei nõ malè geré dæ aptam: sicut verisimile est in primitiua ecclesia multos ex Iudæis in fide debiles, & adhuc literæ hærentes, festa & calendas superstitiose obseruasse: alios auté perfectiores, qui ceremonias cessasse intelligerent, nullũ inter huiusmodi legis veteris dies distinctionem posuisse. Non vult autem Paulus ea de re quempiam iudicari, sed domini relinqui iudicio. tantũ in his rebus vnusquisq; inquit suo sensu abũdet, Grecè ἕκαστος ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω. i. vnusquisq; certus sit suæ mentis, & cõpertũ habeat ꝙ mẽte cõcipit, seq; ipse cõsulat, & agat quod sibi cõsciẽtia iudicat. Chrysostomus interpretatur hæc loca de Iudæis, quorũ nonnulli carne suilla etsi nõ perpetuò, statis diebus abstinerẽt, alij sine discrimine quouis die comederẽt. de ijs auté neutros iudicandos, sed suo sensui ac cõsciẽtiæ iudicio relĩquẽdos. Mihi videtur Paulus quũ paulò supra de ciborũ distinctiõe locut⁹ esset nũc de dierũ obseruatiõe loqui, & in sequẽtibus de duobus. 7 *Qui sapit.* nouũ genus loquẽdi. pro eo ꝙ est, qui rationé aliquã dierũ habet: id vocat dië sapere, *dño sapit.* i. ad hõnoré dñi id facit. Græci hoc loco addũt, καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ad verbũ, *& qui non sapit diem dño nõ sapit.* i. qui dierũ distinctioné non facit, ad honoré dñi id facit. Similiter & qui indifferenter quibuslibet cibis vescitur, & qui certis abstinet. 8 *Nemo enim nostrũ.* ꝓbat his verbis ab vno dño nos pẽdére vitamq;

tamq; & mortem nostrã quæ penes illũ sint: atq; adeò siue quis edit, siue abstinet, siue dierum distinctionem aliquã facit, siue nullum, non vult à fidelibus iudicari, sed domini iudicio relinqui.

9. *Sed hoc iudicate.* Græcè κρίνατε. i. sed hoc potius decernite & statuite, ne fratri sitis offendiculo.

10. *Cõmune per ipsum.* i. immundũ. sic enim vocabãt Iudęi quicquid aut edere aut attrectare illis nõ licebat. Nihil verò iã, inquit Paulus, cõmune. i. ĩmũdũ *per ipsũ*, scilicet dominũ qui purificauit, sicut dicit[r] Petro in Actis ꝙ deus purificauit, tu ne cõmune dixeris. Interpres legit, δι᾽ αὐτοῦ, spiritu leni, ꝙ si legim⁹ aspirato, sensus est, ꝙ nihil per se ac sua natura ĩmundũ est. Cęterũ si quis existimat cibũ aliquem immundũ esse & vescitur, fit illi ob conscientiam immundus. Græci vtroque modo exponunt.

11. *Bonũ nostrũ.* s. fides nostra, ne propter huiusmodi dissẽtiones infidelib⁹ sit opprobriũ, quidã legũt, bonũ vestrum, neq; refert ad sensum. *Non est enim regnũ dei esca & potus*, id est, non in cibi aut potus abstinẽtia vel vsu, quæ externa sunt, cõsistit regnũ dei.

enĩ Christus mortu⁹ est, & resurrexit: vt & viuorũ, & mortuorũ dominet[r]. Tu aũt quid iudicas fratrẽ tuũ? aut tu quid spernis fratrẽ tuũ? Oẽs enĩ stabimus ante tribunal Christi. scriptũ est enim, Viuo ego dicit Dñs, quoniã mihi flectetur õe genu: & oĩs lingua cõfitebitur deo. Itaq; vnusquisque nostrũ ꝓ se rationẽ reddet deo. Nõ ergo ãplius inuicẽ iudicemus, [9]sed hoc iudicate magis, ne ponatis offendiculũ fratri vel scandalũ. Scio & cõfido in domino Iesu, quia [10]nihil cõmune per ipsum: nisi ei qui existimat quid commune esse, illi cõmune est. Si enim propter cibũ frater tuus cõtristatur: iã nõ secũdũ charitatẽ ãbulas. Noli cibo tuo illũ perdere, ꝓ quo Christus mortuus est. Nõ ergo blasphemetur[11] bonũ nostrũ. Non est enim regnum de esca & potus: sed iustitia & pax, & gaudium in spiritu sancto: qui enim in hoc seruit Christo, placet deo, & probatus est hominibus. Itaque quæ pacis sunt sectemur: & quæ ædificationis sunt inuicẽ custodiamus. noli ꝓpter escã destruere opus dei. Omnia quidẽ sunt mũda, sed malum est homini qui per offendiculum manducat. Bonũ est nõ manducare carnẽ, & nõ bibere vinũ neq; in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.

Marginalia: 2. Cor. 5. | Esa. 45. | Phil. 2. b. | C | 1. Cor. 8. d. | D | Tit. 1. d. | 1. Cor. 8. d.

12.*Tu fidẽ habes*. Hũc locũ sic exponũt Græca scholia. fidẽ hoc loco inuit circa dierũ & ciborũ delectũ versantẽ, non illã dogmata spectantẽ, quã palã cõfiteri & prædicare oportet: sed pfectorũ hoc loco inanẽ taxat gloriationẽ. Perfectꝰ, ĩquit, es & cõsũmatus in fide? quid de hac virtute gloriaris? Quãdo verò ait: *Apud temetipsũ fidẽ habe*, id sibi vult: Quòd si te oẽs culpant cũ prouidentia quidpiam, aut fraternæ salutis gratia faciẽtem, conscientia autẽ nõ te reprehẽdit, beatus es. Arguit ergo perfectiores nõnullos Paulus, qui etiã cũ offendiculo fratrum idolothytis aut cibis vescerentur per legẽ ĩpuris, asserẽtes pro fidei perfectiõe id se facere, ex qua ĩtelligerẽt iã per Christũ nullũ cibũ esse impurũ: inquit ergo Paulus, *Tu fidẽ habes*. i. perfectè credis nihil esse impurũ: benè est quòd ita credis, eamq; fidẽ habes, *sed penes temetipsum habe corã deo*, id est sufficiat tibi mẽtis tuæ synceritas, quodque ita credis, & quòd fidei tuę integritatem nouit deus: cæterum noli illam iactare, eaque cum fratris vti offendiculo. *Beatus enim qui nõ iudicat seipsum in eo quod probat*. i. vt ĩterpretatur Photius, cuius Græca si voles require ex codice veronen, beatus qui habet testificantem sibi conscientiã, non in eo solum quòd ob fratris salutẽ cibi abstinet in lege vetitis, sed ab omni re etiam quam post diligentem explorationem, bonam esse nouerit.

22 Tu fidẽ habes? penes temetipsũ habe corã deo. Beatꝰ qui nõ iudicat semetipsum in eo ꝙ probat. 23 Qui aũt discernit, si mãducauerit, dãnatꝰ est, quia nõ ex fide. Omne aũt ꝙ non est ex fide, peccatũ est.

23. *Qui autẽ discernit*. Græcè διακρινόμενος, quod magis hoc loco significat hæsitantẽ animique dubium, vt sit sensus, Qui aũt hæsitat, num cibo aliquo sibi vesci liceat, si cõmederit damnatus est, *Quia nõ ex fide*. i. quia contra propriã conscientiam, sic enim gręca scholia explicãt, οὐ δὲ γὰρ ἐπίστευσεν αὐτὸ καθαρὸν εἶναι, οὕτως ἔφαγεν. i. credidit enim impurum esse huiusmodi cibũ & cum ea persuasione comedit, quia *Omne quod non est ex fide, peccatum est*. i. quod contra conscientiã propriã fit: πίστις enim persuasionem significat, atque ita sensus est, *quod non est ex fide*, id est, quod contra propriam persuasionẽ animique sententiam, ac repugnante conscientia fit, peccatum est. Neque enim putandum est omnes infidelium actiones in speciem studiosas, quas moraliter bonas vocant, statim esse peccata, neque infidelem in eo quòd naturali affectione elemosinam indigenti largitur, peccare.

2. Sed

1. *Sed sicut scriptũ est*, eclipsis est. christ⁹ nõ placuit sibi sed patri, sicut scriptũ est, Improperia ĩproperantiũ tibi ceciderunt super me. i. impiorũ contumelias, in te meas ducebam ijs vrebar nõ sec⁹ ac meis, sunt aũt verba filij ad patrem ex quibus probat Paulus Christũ non sua spectasse cõmoda, qui paternas iniurias suas duxerit. placere autem sibi, hoc loco sumit Paulus pro eo quod est, vni suo commodo studere, sicut paulò antè duobus locis. nam & Græc. scholia ἀρέσκειν ἑαυτῷ interpretantur τὰ ἑαυτοῦ σκοπεῖν. i. sibi prospicere, & commodis suis seruire.

2. *Quæcunque enim scripta* .i. et si locus allegatus: de Christo sonare videtur, nolite tamẽ arbitrari propterea nihil ad nos pertinere. quæcunque enim scripta sunt ad nostram doctrinam & instructionẽ scripta sunt.

3. *Idipsũ sapere*. i. idẽ mutuo inter vos & vnanimiter sentire, neque de ciborum dierumque obseruatione digladiari.

4. *Suscipite inuicẽ*. græcè προσλαμβάνεσθαι. i. supportate (vt vulgo loquũtur) ĩuicẽ & adiuuate sicut et christ⁹ suscepit & supportauit vos ĩ hõorẽ dei, hęc

ARGMMENTVM CAP. 15.

Ferendos infirmos, neq; tam nostris, quã (Christi exemplo) fratrum cõmodis studendum: quem non Iudæorũ tantũ gratia, sed gentiũ etiam, venisse, scripturis confirmat: excusans se interim quod liberius ad eos scribat, ob confidentiam Christi in se loquentis, quo ab Hierusalẽ vsq, ad Illyricũ, vbi non erat agnitus prædicato, pollicetur se ad eos venturum: obiter in hoc capite & pro eis orans, & pro se orari postulãs.

CAP. XV.

DEbemus autẽ nos firmiores ĩbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere. Vnusquisque vestrũ A
proximo suo placeat in bonũ, ad
ædificationẽ, Etenim Christ⁹ nõ
sibi placuit: 1 sed sicut scriptũ est,
Improperia improperantiũ tibi, Psal. 68. b.
ceciderunt super me. 2 Quęcũque
enĩ scripta sunt, ad nostrã doctrinã scripta sũt, vt per patientiã &
consolationem scripturam, spem B
habeamns. Deus autẽ patientiæ
& solatij, det vobis 3 idipsum sape
in alterutrũ secundũ Iesum Christũ, vt vnanimes, vno ore honori 1. Cor. 1. b.
ficetis deũ & patrem domini nostri Iesu Christi. Propter quod 4
suscipite inuicem, sicut & Christus suscepit vos in honorẽ Dei.
Dico enim Christum Iesum,
ministrum fuisse circuncisionis propter veritatem Dei, ad
confirmandas promissiones pa-

autē nouissima verba referri possūt ad ꝑ suscipite, vt sit sensꝰ suscipite īuicē ad honorē & gloriā dei vel referūtur ad suscepit sicut & christꝰ suscepit vos ad hōorē dei patris, & sic cōmodior erit cōnexio sequētis sētētię: Dico enī, &c. i. hīc perspicuū est christū vos suscepisse, q̄ vtriq; populo ministrauit & ꝓspexit

Psal. 17. d. trum. Gentes autem super miseri
2. Re. 22. d. cordia, honorare deum, sicut scri-
ptum est, propterea cōfitebor tibi
in gētibus domine, & nomini tuo
C cātabo. Et iterum dicit, Lętamini
Psal. 116. d gentes cū plebe eius. Et iterū. Lau
date omnes gentes dominum: &
magnificate eū omnes populi. Et
Esai. 11. rursus Esaias ait, Erit radix Iesse:
& qui exurget regere gētes, in eo
gentes sperabūt. Deus autem spei
repleat vos omni gaudio & pace
incredendo: vt abundantis in
spe, in virtute spiritus sancti.
Certus sum autem fratres mei
&, ego ipse de vobis: quoniam
& ipsi pleni estis dilectione, reple-
ti omni scientia, ita vt possitis
alterutrum monere §. Audacius

Dico enī eū ministrū fuisse circūcisiōis. i. Iudæorū, quibus euāgeliū ministrauit. Propter veritatē dei ad cōfirmādas ꝓmissiōes patrū. i. vt veracē deum ostēderet in cōfirmatiōe ꝓmissionū, quas deꝰ patribus iudęorū fecerat. s. de dāda in cordibꝰ eorū lege noua. quomodo aūt suscepit gētes, ꝓbat Paulus, dicēs: Gētes aūt subaudi, dico sup misericordia honorare deū. ꝙ si gētes deū honorant & glorificāt deū super misericordia sibi facta, manifestū est ꝙ deus eas assūpsit & suscepit. Itaq; hoc loco sublaturus Paulus dissensiones quæ īter Iudæos & gentes oriri poterant, ne quid alteri aduersus alteros insolescant, ostendit vtrumque populum à deo priuilegijs affectū, & à Christo susceptū: qui Iudæis promissiones factas īpleuerit, & gentes misericordia affecerit.

§. *Audacius*. græcè τολμηρότερον. i. audacius vel cōfidentius, audacius ergo scripsi vobis ex parte. i. paulò audacius ac liberiꝰ, tāquā in memoriā vos reducens: græcè ἐπαναμιμνήσκων. i. recordans ac memor pristinæ vitæ vestræ, & hoc est quod interpres vertit, vos reducens in memoriam. significat etiam ἐπαναμιμνήσκω, cōmonefacere, & hoc modo sensus est, scripsi vobis ex parte. i. paulò audacius, non increpādi vos gratia, sed commonefaciendi: propter. i. iuxta gratiam quæ mihi data est à deo, vt sim minister Christi Iesu in gentibus, id est, vt illi ministrem inter gentes ipsum prædicans & sanctificās,

.i. sanctum

id est, sanctum prædicans esse euangelium.

6. *Habeo gloriã.* Grecè ἔχω οὖν καύχησιν ἐν Χριστῷ τὰ πρὸς τὸν θεόν interpres verò nõ legit τὰ, insolẽsq; est græcis lectio, nisi dicamus εἰς τὰ. sensus ergo est, vt interpres legit. habeo ꝙ glorier in Christo apud deũ: vel sensus est legẽdo τὰ, habeo quod in christo glorier in his quę ad deum pertinent.

7. *Nõ enim audeo:* premisit Paulus habeo ꝙ glorier in Christo de his quę ad deũ ptinent, *nõ enim audeo aliquid loqui,* &c. i. nõ audeo gloriari, neq; iactare me nisi de factis meis aut potius non meis, sed eis quæ per me Crist⁹ effecit *in obediẽtiã gentiũ.* i. vt per me gẽtes euãgelio obediẽtes redderet: quæ quidẽ Christus effecit & opatus est in me verbo pdicatiõis in virtute signorũ & prodigiorũ, ita vt euãgeliũ, *repleuerim.* siue cõsummauerĩ. i. nihil eorũ quę ad veritatẽ spectãt euangelicã obmiserĩ prædicãdo ab Hierusalẽ vsq; ad Illyricũ. Est aũt Illyricũ, vt gręca scholia aiũt, in finibus eius quæ nunc Bulgaria vocatur,

8. *Sic autẽ prædicaui.* Græcè paulò amplius significat^r, φιλοτιμούμενος εὐαγγελίζεσθαι, id est, annisus sum prædicare. Significat enim φιλοτιμοῦμαι, magno studio aliquid conari. Laboraui inquit, ergo vt euangelium prædicarẽ, non ijs in locis vbi iam

autẽ scripsi vobis fratres ex parte tanquam in memoriã vos reducens, propter gratiã quæ data est mihi à deo, vt sim minister christi Iesu in gẽtibus sanctificãs euãgeliũ dei, vt fiat oblatio gẽtiũ accepta & sanctificata in spiritu sacto. 6
habeo igitur gloriã in Christo Iesu ad deum. 7 Nõ enim audeo aliquid loqui eorũ quę per me non effecit Christus in obedientiam gentium verbo & factis, in virtute signorũ & pdigiorũ, in virtute spiritus sancti, ita vt ab Hierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerĩ euãgeliũ Christi. 8 Sic autẽ prędicaui euangeliũ hoc, nõ vbi nominatus est Christus, ne super alienũ fundamẽtũ ædificarem, sed sicut scriptum est Quibus nõ est annũciatũ de eo, videbunt, & qui non audierũt de eo, intelligẽt, propter quod & impediebar plurimũ venire ad vos, & prohibitus sum vsque adhuc. Nunc verò vlterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam pręcedentibus annis, cũ in Hispaniã proficisci cępero, spero quod pręteriẽs videã

Esai. 52. d.

vos, & à vobis deducar illuc, si vobis primũ ex parte fruitus fuero.
F Nũc igitur ꝓficiscor in Hierusalẽ ministrare sanctis.[9] Probauerũt enim Macedonia & Achaia collationẽ aliquã facere in pauperes sanctos, qui sũt in Hierusalẽ. Placuit
1. Cor. enĩ eis, & debitores sunt eorũ. Nã
9. b. si spiritualiũ eorũ participes facti sunt gentiles, debẽt & in carnalibus ministrare illis. Hoc igitur cũ consũmauero & assignauero, eis
G fructũ hũc, per vos proficiscar in Hispaniã. Scio aũt quoniã veniẽs ad vos[10] in abũdantia benedictionis euãgelij Christi veniam. Obsecro ergo vos fratres per dominũ nostrũ Iesum Christũ, & per charitatẽ sancti spiritus, vt adiuuetis me in orationib⁹ pro me ad deũ, vt liberer ab infidelibus qui sunt in Iudea, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Hierusalẽ sanctis vt veniã ad vos in gaudio p volũtatẽ dei vt refrigerer vobiscũ. Deus aũt pacis sit cũ oĩbus vobis. Amẽ.

ARGVMENT. CAP. 16.

¶ *Totum hoc caput salutationes & commendationes occupant, nisi quòd circa finem ab hæreticis & schismaticis cauere eos admonet, gratiarum actione epistolam concludens.*

iã nominatus & annũciat⁹ erat Christus, *ne super alienũ fundamẽtũ ædificarem*, id est, ne aliorũ Apostolorũ laboribus ac prędicationibus mei sermonis additamentũ miscẽs viderer eorũ gloriã surripere, *sed sicut scriptũ est, &c.* & hic eclipsis est, supplẽdũq;, sed ijs in locis prædicaui, vbi non erat Christus ãnũciatus, sicut olim id scriptũ est futurum, ijs verbis: Quibus non est, &c.

9. *Probauerũt*. i. approbauerũt, vel visũ est eis facere collationẽ, κοινωνίαν .i. communicationem. i. de bonis suis impartiri.

10. *In abundãtia benedictionis*. Græcè, εὐλογίας, εὐλογία aũt nõ benedictionẽ modò ꝓut ea vtimur, sed munificẽtiã & largitatẽ significat & Christianis εὐλογία dicebãtur munera amicis charitatis affectu missa, vnde & ἀπὸ τῶ λέγειν .i. colligẽdo λογίας, vocat Paulus collectiões & eleemosynas. Sẽsus ergo Pauli potest esse, ꝓvt εὐλογία diuersa significat, varius: vno modo, spero quod veniens ad vos, in abundantia benedictionis veniam, id est, abundè vobis benedicam, vel spero quod veniens inueniam vos in eleemosynis erogandis, ac præstita in oẽs humanitate ad perfectionis apicẽ euasisse. inueniã scilicet vos erga fratres fuisse beneficẽtissimos, & bñdictione ac beneficentia erga sanctos vsos esse,

1. *Cěchree*. huius nominis oppidum est in Troade, similiter & in Italia, tamen hoc loco est portus & statio naualis Corinthiorum.

2. *Digne sanctis*. i. pro dignitate sanctorum, & quē admodum sanctos suscipere par est.

CAPVT XVI.

Commendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio ecclesię quæ est [1] Cenchreis vt eam suscipiatis in domino [2] dignè sanctis: & assistatis ei, in quocunque negocio vestri indiguerit, etenim ipsa quoque astitit multis. & mihi ipsi. Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu (qui pro anima mea, suas ceruices supposuerũt. quibus nõ solus ego gratias ago, sed cũctę ecclesię gẽtiũ) & domesticã ecclesiam eorũ. Salutate Epęnetũ dilectũ mihi: qui est primitiu' Achaiæ: in Christo Iesu. Salutate Mariã, quę multũ laborauit in vobis. Salutate Andronicũ & Iuniã cognatos & concaptiuos meos: qui sũt nobiles in Apostolis, qui & añ me fuerũt in Christo. Salutate Ampliatũ dilectissimũ mihi in dño. Salutate Vrbanũ adiutorem nostrũ in Christo Iesu, & Stachyn dilectũ meũ. Salutate Apęllẽ probũ in Christo. Salutate eos qui sũt ex Aristoboli domo. Salutate Herodionẽ cognatũ meũ. Salutate eos qui sũt ex Narcissi domo, q̃ sũt in domino. Salutate Triphenã & Triphosã quę laborãt in domino. Salutate Persidẽ charissimã, quę multũ laborauit in domino. Salutate Rufũ electũ in domino, & matrẽ eius & meã. Salutate Asincritũ, Phlegontẽ, Hermẽ, Patrobam, Hermã: & qui cum eis sunt fratres. Salutate Philologon & Iuliam, Nereũ & sororem eius & Olimpiadem, & omnes qui cum eis sunt, sanctos. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes ecclesiæ Christi. Rogo aũt vos fratres, vt obseruetis eos qui dissentiones & offendicula prętet doctrinam quã vos didicistis, faciũt: & declinate ab illis. Huiusmodi enim Christo domino nostro non seruiũt sed suo ventri: & per dulces sermones & [3] benedictiones, seducũt corda innocẽtiũ. Vestra enĩ obedientia

A | Act. 8. a | B | Phil. 3. d | C

3. *Benedictiones*. i. adulationes, id enim significat Græcum εὐλογία.

4. *Satanã*, nõ demonẽ tãtũ, sed õnẽ aduersariũ, id enĩ significat vox hebræa Sathã, vñ christus Petro, vade retro me Sathanas.
5. *Tertius*, non ordinis nomen, sed viri.
6. *Vniuersa ecclesia* græci nũc habẽt καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης. i. & vniuersæ ecclesiæ: refertur q; ad τὸ hospes. scilicet meus & vniuersæ ecclesiæ hospes.

dictia in omni loco diuulgata est. Gaudeo igitur in vobis. Sed volo vos sapientes esse in bono: & simplices in malo. Deus aũt pacis cõterat 4 Satanã sub pedibus vestris velociter. Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscũ. Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius & Iason, & Sosipater cognati
Act. 16. a. mei. Saluto vos ego 5 Tertius qui scripsi epistolam in domino. Salutat vos Caius hospes meus, & 6 vniuersę ecclesię. Salutat vos Erastus 7 arcarius ciuitatis, & Quartus frater. Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen. 8 Ei autem qui potens est vos confirmare iuxta euangelium meum & prędicationem Iesu Christi, secundũ reuelationem misterij, tẽporibus æternis taciti (quod nunc patefactum est per scripturas prophetarũ secundum pręceptum æterni dei ad obeditionem fidei) in cunctis gentibus cogniti, soli sapienti Deo per Iesum Christum, cui honor & gloria in secula seculorum. Amẽ.

7. *Arcarius*. græcè dispensator & quæstor dicitur qui vniuersam domus curam habet.
8. *Ei aũt*. hic loc⁹ propter lõgũ hyperbatõ & eclipsin aut παρέλκον aliq ad finẽ subobscurus est, mihi sic videtur reddi posse. Ei aũt qui potest vos cõfirmare iuxta euãgelium meũ & prędicationẽ Iesu Christi. i. de Christo Iesu, per reuelationẽ mysterij ab æterno taciti, nunc autem patefacti & per scripturas propheticas iuxta æterni Dei dispositionem à cunctis gentibus, vt fidei obediatur, cogniti: ei, inquam soli sapiẽti deo p Christũ Iesum, sit honor & gloria: & hoc modo τὸ cui & gręcè ᾧ, iuxta photij sententiã παρέλκει & superfluit, q si nõ vis tollere, sic ordina: Ei qui potens est, &c. soli sapienti deo, sub. gratias agite p Iesum christũ, cui honor & gloria, &c. Modus aũt quo cõfirmare ac stabiles in fide deus potest reddere est p *reuelationem mysterij taciti*: misterij, inquã, de vocatiõe gẽtiũ ad fidẽ. quid enĩ cõfirmare magis poterat gẽtes, quã q hactenus tacitũ & occultũ fuerat mysterium, nunc intelligere patefa-

ctum & ex scripturis prophetarum à cunctis gentibus cognitum? provt fieri æternus Deus ordinauerat ad obeditionem fidei. vt scilicet fidei ab omnibus obediretur.

¶Scripta fuit è Corintho Epistola per Phœben Cenchrenensis Ecclesiæ ministram.

Argumentũ Epistolę.1.ad Corinthios.

Corinthij Achaici sunt, quorum metropolis Corinthus. Hos Paulus apostolus ab humanæ philosophiæ fastu, atque inani magistrorum suorum venditatione ad humilem Crucis doctrinam & de Christo gloriationem abducit, & excommunicato fornicario ab omni eos libidine & auaricia dehortatur, quantum cuique datur ad continentiam inuitans, sic tamen vt matrimonium prælata virginitate non damnet: obiter verò suam authoritatem aduersus Pseudapostolos & libertatem aßerens, damnat, quòd promiscuè idolatrarum mensa cum aliorum offendiculo vtantur, Hinc nonnullis de publica honestate præfatis, damnatisque eorum in Christianis conuiuiis, schismatibus ad digne sumendam Eucharistiam hortatur: postmodum enumeratis varijs ecclesiastici corporis donis, ad charitatem maxime & prophetiã inuitat. demum in resurrectionẽ vitæ confirmatis, atq; ad faciendã eleemosynã cohortatis, salutationibus epistolam claudit.

EPISTOLA DIVI
PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS I.

ARGVMENTVM Cap. 1.

¶ Præposita epigraphe, & nonnihil illis collaudatis, scismata illorũ damnat, similiter & humanam sapientiam: qua neglecta, & cum suis professoribus reprobata, stultos mundo ignobilesq;, & abiectos in euangelij prædicationem, Christum delegiße ostendit.

CAPVT I.

PAVLVS, vocatus A
Apostolus Iesu christi, per voluntatem dei, & Sosthenes frater ecclesiæ dei quæ est Corinthi, [1] sanctificatis in

1. *Sanctificatis.* prędixit, ecclesię dei, subdit aũt que est illa ecclesia, ipsis scilicet in Christo Iesu per baptismũ sanctificatis.

2. Ipsorum

Christo Iesu vocatis sanctis cum oĩbus qui inuocant nomẽ domini nostri Iesu Christi in õi loco[2] ipsorũ & nostro, gratia vobis & pax à deo patre nostro & dño Iesu Christo. Gratias ago deo meo sẽp ꝓ vobis,[3]in gratia dei quę data est vobis in Christo Iesu, ꝙ in oĩbus diuites facti estis in illo,[4]in omni verbo,& in omni sciẽtia,[5]sicut testimoniũ Christi cõfirmatũ est in vobis,ita vt nihil vobis desit in vlla gratia,expectantibus reuelationẽ domini nostri Iesu Christi,qui & confirmabit vos vsq; in finem sine crimine,in die aduentꝰ

B

1.Th. domini nostri Iesu Christi. [6] Fi-

5. d. delis deus, per quem vocati estis in societatem filij eius Iesu Christi.

2. *Ipsorũ & nostro*. qui inuocãt nomen dñi in õni loco,siue *ipsorum*.i.vbilibet apud gentes,*siue nostro*.i. Hierosolymis, quòd olim Iudei putarent nefas esse,si alibi adoraretur. Salutat aũt inquit Chrysostomus,non Corinthios modò, sed quotquot vbiq; sunt fideles. Photiꝰ refert τὸ ipsorũ & nrõ,ad gręca κυρίου ἡμῶν,vt sit sensus,qui inuocant nomen dñi nostri Iesu Christi, dñi,inquã, ipsorum & nostri : sic enim legendũ ęst secundum illum, non nostro.

3. *In gratia*.i.ob gratiam *quæ data est vobis in Christo*.i. per Christum.

4. *In omni verbo*.i.inquit Theoph.ꝙ sermonẽ dei habetis & scientiã,vt & ĩtelligẽdi vobis facultas adsit & eloquendi.

5. *Sicut testimoniũ*. gratias inquit,ago deo,ꝙ *in õnibus*,græcè ἐν παντὶ.i. omnino,*diuites facti estis in illo*.i.per Christũ in omni verbo & sciẽtia,sicut testimoniũ christi cõfirmatum est in vobis, prò,sicut Græci habent,καθὼς quod Græca scholia exponunt per δι' ὧν. i. per quæ, sic enim explicant, Per sermonem enim & donatam à deo scientiam testimonium Christi à vobis credentiũ in vobis cõfirmatum est. Photius interpretatur τὸ μαρτύριον Χριστοῦ, voluntariam & salutarem Christi passionem. interpretatur etiam testimoniũ Christi, testimoniũ illorũ de Christo,ipsa scilicet gratuita signorũ dona, & visibiles gratias quæ in primitiua ecclesia credẽtibus cõferebãtur. & ita ordinat lectionẽ:diuites facti estis in omni verbo & sciẽtia, sicut perspicuum est ex testimonio Christi in vobis cõfirmato.i.ex ipsius donis & gratijs in vos ab illo collatis,iter quas sunt gratia sermõis & gratia sciẽtię.

6. *Fidelis deus*.i.verax , πιστὸς enĩ aliqñ significat veracẽ & fide dignũ,aliqñ certũ & ĩdubitatũ,vnde freq̃uẽs est Paulo,πιστὸς ὁ λόγος.ꝙ interpres semꝑ vertit,fidelis sermo, nos vertere pos-

ſumus certa, & ĩdubitata res eſt: ſicut verbũ & ſermo hebręis nõ tã ꝓ locutione ipſa, q̃ pro re ipſa facta ſumitur, & ꝑ rebus geſtis. 7. *Id ipſum*. i. perinde inuicem ſentiatis. 8. *Sitis aũt perfecti*. Græce eſt, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοὶ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ: quanq̃ interpres pro γνώμῃ legit γνώσει. i. ſciẽtia. Eſt aũt horũ verborũ ſẽſus, vt ſitis ĩtegri & ꝑfecti in eadẽ mẽte & ſẽtẽtia, nõ habẽtes ſciſſa ĩui cẽ ꝑ diſcordiã mẽbra, vel vt ſitis cõcordes & vnanimes in eadẽ mente & ſẽtẽtia. καταρτίζω enĩ ſignificat ex multis vnũ cõficere, vñ pro recõciliare atque ad concordiam & vnitatẽ reducere ponitur 9. *Chloes*. Si loci aut mulieres nomẽ ſit chloe, ignorant interpretes oẽs. 10. *Ego quidem*. Ambroſius putat non dãnari hoc loco Corinthios, quod Paulo, aut Apollo, aut Cepha præceptore gauderẽt, qui boni & fideles ſed ſuppoſitis nominib⁹ taxari putat hæreticos, quorũ nomina ſibĩ vẽditabãt ſeducti Corinthij ſicut cap. 4. ait: Hæc aũt fratres transfiguraui in me & Apollo propter vos, vt in nobis diſcatis ne ſupra quàm ſcriptum eſt, vnus aduerſus alterũ infletur pro alio: & ita Græca ſcholia. Quòd ſi de quouis indifferenter vis intelligi, dãnat Paulus eos qui ſalutẽ vni deo acceptã baptiſtis ſuis & magiſtris neglecto chriſto tribuebãt: vnde poſtea ait, gratias ſe agere deo, ꝙ neminẽ illorũ baptizauerit niſi Criſpũ & Caiũ, ne quis dicat, ĩquit ꝙ in noĩe meo *baptizati eſtis*, ſiue baptizaui, vt gręca habent, ſcilicet ἐβάπτισα.

ſti domini noſtri. Obſecro autem vos fratres per nomẽ domini noſtri Ieſu Chriſti, vt [7]idipſum dicatis oẽs, & non ſint in vobis ſchiſmata: [8]Sitis aũt perfecti in eodem ſenſu, & in eadem ſententia. Significatum eſt enim mihi de vobis fratres mei, ab ijs qui ſunt [9] Chloes, quia contentiones ſunt inter vos. Hoc autem dico, quod vnuſquiſque veſtrum dicit, [10] Ego quidem ſum Pauli ego autem Apollo, ego verò Cephæ, ego autem Chriſti. Diuiſus eſt Chriſtus? Nunquid Paulus crucifixus eſt pro vobis aut in nomine Pauli baptizati eſtis? gratias ago deo meo, quòd neminem veſtrum baptizaui, niſi Criſpum & Gaium: ne quis dicat, quod in nomine meo baptiſati eſtis. Baptizaui autem & Stephanæ domum. Cæterum neſcio ſi quem alium veſtrũ baptizauerim. Non enim miſit me Chriſtus baptizare, ſed euãgelizare

Act. 18. [margin]

11. *Sapientia*

re, [11] non in sapiẽtia verbi, vt non
euacuetur crux Christi. Verbũ e-
nim crucis, [12] pereũtib⁹ quidẽ stul
Esai. titia est: ijs aũt qui salui fiũt, id est,
29. c. nobis dei virtus est. Scriptũ est e-
Abd. nim, Perdã sapientiã sapientium,
1. c. & prudentiam prudentium re, p-
Esa. babo. [13] Vbi sapiens? vbi scriba?
33. c. vbi inquisitor huius seculi? Nònne stultam fecit deus sapientiam huius mundi? [14] Nam quia in dei sapientia non cognouit mundus per sapientiam deum, placuit deo
B per stultitiam prædicationis, saluos facere credentes. Quoniam & [15] Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt, nos autem prædicamus Christum crucifixum. [16] Iudæis quidem scandalum, gentibus aũt stultitiam, ipsis aũt vocatis Iudæis atque Græcis, Christum Dei virtutem & dei sapientiam. quia [17] quod stultũ est dei, sapientius est hominib⁹

11. *Sapientia verbi.* Græcè σοφία, i. eloquẽtia sermonis vel in humana sapiẽtia, quæ verbis tantũ constat, *vt non euacuetur crux Christi.* i. ne inutilis reddatur & inanis fiat, dũ hoĩes, vi humanæ eloquentiæ salutem se assecutos credent, non vi passionis.

12. *Pereuntibus.* i. incredulis, qui cũ humana sua sapiẽtia pereũt, ridicula res videtur & stultitia: ijs aũt qui salui fiunt fidelibus, dei virtus ac potentia: virtus enim dei est ad salutem omni credenti. Roma. 1.

13. *Vbi sapiẽs,* scilicet philosophus gentilium, *vbi scriba,* doctor Iudæorum *vbi inquisitor seculi,* græcè συζητητὴς, ꝙ significat altercãtẽ disputatorem, qui suis ratiocinationib⁹ & argutijs oĩa vult assequi. Cirillus τὸν γραμματία, ꝙ interpres vertit scribam, interpretatur grammatistam, grammatices professorem poetarumque prælectorem & interpretem.

14. *Nam quia. &c.* i. quia mundani & carnales, dei sapientiam Christum neglexerunt, neque eo prædicante patrem voluerũt agnoscere, placuit deo ꝑ stultitiam prędicationis quæ eis habebatur pro stultitia, saluos facere credentes.

15. *Iudæi signa petunt.* vt in euangelio, magister volumus à te signum videre, & multis alijs locis. *Græci sapientiam,* id est, philosophicas rationes quærunt.

16. *Iudæis quidem scandalũ,* in quem negligentes, & crucifigẽtes offenderunt. *gentibus autem stultitiam,* quia ridiculum putabant Christum deum passum & mortuum.

17 *Quod stultũ est dei.* i. stultitia dei, & infirmũ dei. i. infirmitas, id scilicet ꝙ in deo & Christo ridiculum putãt & imbecille.

18.*Videte enim vocationem* .i. considerate qualis est multitudo ad fidẽ vocatorũ, quia inter eos non multi ſapiẽtes *ſecũdũ carnẽ*, id eſt, ſecundum apparentiam & externam doctrinam, quia ſecundum deum ſapientes erant.
19.*Ea quæ nõ ſunt*.i.nihili habentur. *Vt ea quæ ſunt*. id eſt, quæ mundo habẽtur in pretio destrueret.
20. *Vt non glorietur omnis caro*, id eſt, omnis homo ſe vocatum vel ob ſcientiam, vel ob natalium claritatem, vel fortitudinẽ, vel exiſtimationem & authoritatem.
21.*Qui factus eſt nobis ſanctificatio*.i.per quẽ ſanctificati & redẽpti ſumus. *Vt qui gloriatur*, id eſt, gloriari volet in domino, per quem redemptus eſt glorietur.
1.*In ſublimitate*, id eſt eminentia eloquentię, aut ſapientiæ, id eſt, humanę philoſophiæ.
2.*Non in perſuaſibilibus*.i. exquiſitis ad perſuadendũ verbis, *ſed in oſtenſione ſpiritus & virtutis*.i. non humanæ philoſophiæ & eloquentiæ præſidio armatus, ſed ſpiritum deiq; virtutem præ me ferens. *Vt fides veſtra*, id eſt, ne fidem veſtrã nõ tam Dei virtuti per nos

& quod infirmum eſt dei, fortius
eſt hominibus. 18 Videte enim vo
cationem veſtram fratres, quia
non multi ſapientes ſecundũ car
nem, non multi potentes, nõ mul
ti nobiles, ſed quę ſtulta ſũt mũdi
elegit deus, vt confũdat ſapientes
& infirma mundi elegit deus, vt
cõfũdat fortia, & ignobilia mũdi
& contẽptibilia elegit deus, & 19
ea quę non ſũt, vt ea quę ſũt de-
strueret. 20 vt nõ glorietur oĩs ca
ro in conſpectu eius. Ex ipſo aũt
vos eſtis in Christo Ieſu, 21 qui fa
ctus eſt nobis ſapientia & iuſtitia
& ſãctificatio & redẽptio: vt (quẽ
admodũ ſcriptum eſt) Qui glori- Hier. 9. g.
atur, in domino glorietur. 2.Co. 10.d.

ARGVMENTVM CAP. II.

¶ Sapiẽtiã dei philoſophis, Phariſæis & dæmonibus incognitã, non humana eloquẽtia, ſed dei virtute, & ſpiritu ſãcto fretũ ſe prædicare aſſerit, animalis & ſpiritualis hominis diſtinctionẽ faciẽs.

CAPVT II.

ET ego cùm veniſſem ad
vos fratres: veni non 1 in
ſublimitate ſermonis aut
ſapientię, annũcians vobis teſti-
moniũ Chriſti. Non enĩ iudicaui
me ſcire aliquid inter vos, niſi Ie-
ſum Chriſtũ, & hũc crucifixũ. Et
ego in infirmitate & timore &
tremore multo ſui apud vos, &
ſermo me9 & prędicatio mea 2 nõ
ope-

operanti, quàm humanæ sapientiæ tribueretis.

3. *Nõ huius seculi.* Græca scholia interpretátur sapientiã huius seculi, sapientiã humanã & tẽporariã, quæ in præsenti tantũ tẽpore manet, *neq; principũ huius seculi qui destruũtur.* grece τῶν καταργουμένων. i. qui abolentur & euanescunt: de qua scientia postea ait, *quã nemo princi pũ huius seculi cognouit,* ꝑ quos intellige oratores & philosophos, aut iuxta Chrisostomũ, Herodẽ pilatũ, & iudeos: qui etsi nõnullã Christi cogniti onẽ habuerint, nũquã ta mẽ cognouerũt esse deũ quia si cognouissẽt, nũq̃ dominũ gloriæ crucifixissent: sicut in Actis ait Petrus, Scio ꝙ per igno rantiã fecistis, sicut prin cipes vrĩ Ambrosius ĩter pretatur de dæmonibus, qui se verè deũ & redẽptorẽ nossent, nunquam eius mortẽ procurassent.

in persuasibilibus humanę sapiẽtię verbis, sed in ostensione spirit⁹ & virtutis, vt fides vestra, non sit in sapiẽtia hominũ, sed in virtute dei. Sapientiam aũt loquimur inter pfectos, sapiẽtiam verò, 3 non huius seculi, neq; principũ huius seculi, qui destruuntur. sed loquimur dei sapientiam in misterio, quę abscondita est, quam p̃destinauit deus ante secula in gloriam nostram, quam nemo principum hui⁹ seculi cognouit, si enĩ cognouissent, nunquam dominum glo riæ crucifixissent. 4 Sed sicut

Esai. 64. b scriptum est. Quod oculus non

4. *Sed sicut scriptũ est.* Quidã latini codices, at bona pars non habebãt sed, atq; ita cõmodior sensus, Loquimur dei sapiẽtiã in mysterio quæ abscõdita est: sicut scriptũ est, ꝙ ocul⁹ nõ vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascẽderũt quę pręparauit deus ijs qui diligũt illũ, quę vero intercedunt quã prædestinauit, vsq; ad τὸ, *sicut scriptũ est.* per parẽthesim legẽda sunt, atq; ita est sensus, quæ quidẽ sapiẽtia abscõdita est sicut scriptũ est: Quod oculus, &c. ex ijs enĩ Esaiæ verbis manifestũ est fuisse abscõditã illã sapientiã. Græca aũt lectio habet *sed,* nec lectione Latina clarior est, propter duos articulos subiunctiuos sine vllo antecedente: sic enim habet, ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν, id est, ad verbum: sed sicut scriptum est, quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit deus diligentibus illum: qui locus vnus est ex eclipticis Pauli: cui vt nõnihil suppleamus, altero

istorum

istorũ modo medebimur:Si enĩ cognouissent,nũquã dominũ gloriæ crucifixissent:sed sub.nõ cognouerũt,sicut scriptũ est: Quæ oculus nõ vidit,nec auris audiuit, nec in cor hoĩs ascẽderũt:subaudi,ea sunt quæ p̃parauit deus ijs qui diligũt illũ: ipse. s. Christus, vt exponũt græca scholia: τί δὲ ἡτοίμασε τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν; τὸν χριστὸν δηλαδὴ, καὶ τὴν διὰ τῆς ἐναν θρωπήσεως σωτηρίαν, idest quid vero pręparauit diligẽtibus illũ? Christũ videlicet, & nostrã per ei⁹ incarnationẽ salutem. Si ergo manifestũ est ex Esaia, ea quę deus præparauit diligẽtibus se, neq; oculo pcepta, neq; aurib⁹ audita neq; mente à quoquã hominũ cõcepta añ fuisse, ipsum videlicet Christũ perspicuũ quoq; principes mundi hui⁹ dominum gloriæ non cognouisse. Alio modo sic medebimur eclipsi, referendo ✠ *sed sicut scriptum est*. ad id quod præcessit:

vidit.nec auris audiuit,nec in cor hominis ascẽderũt,quæ pręparauit deus ijs qui diligũt illũ: nobis autem reuelauit deus per spiritũ suum.spiritus enim omnia scrutatur:etiam profunda dei.Quis enĩ C hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui in ipso est? Ita & quæ dei sunt nemo cognouit, nisi spiritus dei. Nos autem non spiritum huius mundi accepimus, sed spiritum qui ex deo est, vt sciamus quæ à deo donata sunt nobis,quæ & loquimur,nõ in doctis humanę sapiẽtiæ verbis, sed in doctrina spiritus,⁵ spiritualibus spiritualia com 2.Pe. 1.c.

Loquimur sapientiam non huius seculi, sed sicut scriptũ est, loquimur ea quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt:ea videlicet quæ nec visu cerni, nec mente percipi possunt:quæ quidem præparauit deus diligentibus illum. Necesse propter incommodum tam Græcæ quã latinæ lectionis paulò coactiorem esse connexionem, si quis meliorem nouerit, afferat: & libenter accipiemus.

5. *Spiritualibus spiritualia comparantes*. Græcè πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες: hunc locum ita Theodorus Græcus interpretatur cuius Græca ob breuitatem chartæ relinquimus. Nos ita vertimus: Quapropter quum doctrina nobis spiritus sufficiat, humana sapientia opus non habemus, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες, id est, per spiritus sancti miracula doctrinam illius confirmantes. Quod enim dixit συγκρίνοντες,non pro eo posuit quod dicunt παρεξετάζοντες, id est,certis signis aut argumẽtis,si quod dubiũ ori-

tur

tur demõſtrãtes & cõfirmãtes. Et ad hũc ſẽſũ accedit Chry. Quũ enĩ dixiſſet Paul⁹, nõ in doctis humanę ſapientię verbis ſed in doctrĩa ſpirit⁹, ſubdidit πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες. Et quidnã hoc ſignificet, ait Chryſoſt. i. quũ ſpirituale dubiũ eſt, à ſpiritualib⁹ teſtimonia adducimus. Significat & συγκρίνειν, ꝙ Cicero dixit cõtẽdere. i. vnum alio cõferre, & hoc modo intelligi poteſt, ſi qua in fide ãbiguitas oritur, non humana ratiõe, aut ſapiẽtia op⁹ habem⁹, ſed ſpiritualia ſpiritualib⁹ cõtẽdim⁹, vnũq; ſcripturę locũ cũ alio cõtẽdẽtes & cõparãtes ſoluim⁹ dubia.

D parãtes. Animalis aũt homo non ꝑcipit ea quæ ſũt ſpiritus dei. ſtultitia enim eſt illi, & nõ poteſt intelligere [6] quia ſpiritualiter examinatur. [7] Spiritualis autem iudicat oĩa: & ipſe à nemine iudicatur. Sicut ſcriptum eſt, [8] Quis enim

Eſai. 40. d
Sapi. 9. c.
Rom. 11. d.

6. *Quia ſpiritualiter examinat'*, grecè ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος θεοῦ, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται, hoc aũt loco ſi ὅτι ſit relatiuũ ꝙ, ſenſus eſt, *animalis homo*, qui. ſ. animi ſui ſẽſũ ac libidinẽ tantũmodo ſequitur, nõ ꝑcipit ea quę ſũt ſpiritus dei, nec poteſt ĩtelligere id ꝙ ſpiritualiter diiudicatr: id enĩ ſignificat ἀνακρίνω. Sin ὅτι ſit cõiũctio, referendũ eſt τὸ ἀνακρίνεται ſingulare, more Attico, ad τὰ τοῦ πνεύματος θεοῦ, vt ſit ſenſus. ꝙ animalis homo nõ percipit ea quæ ſunt ſpiritus dei, quia illa ſpiritualiter diſcutiũtur & diiudicantur. Diuus Ambr. legit quia ſpiritualiter iudicatur, vt ſit ſenſus, animalis homo nõ poteſt capere quæ ſunt dei, quia iã ſpiritualiter iudicatus eſt & damnatus in reprobum ſenſum. certè, gręca lectio aliter intelligi non poteſt quàm vno ex his tribus modis.

7. *Spiritualis aũt. &c.* iudicat, græcè ἀνακρίνει. i. diiudicat, diſcernit & diſcutit oĩa, *& ipſe à nemine iudicatur.* Chryſoſt. interꝑtatur hoc loco ἀνακρίνεται arguitur, vel à nemine diſcutitur i. nemo de eius doctrina & ſcientia inquirit. Sic enĩ Photius interꝑtatur διὸ ὑπ' ἀνακρίνεται. i. ideo à nemine (de ſua videlicet doctrina) interrogatur: nõ à fidelibus, ꝙ ab eis nõ diſsideat neq; diſſonet: non ab incredulis, quod illorũ interrogatione & examine ſuperior ſit: poteſt quoque ſenſus eſſe, quod ſpiritualis qui ſenſum & ſpiritum domini habet ἀνακρίνει. i. omnia diiudicat, de omnibus diſcernit: nouit enim quid bonũ, quid malum, ipſe autem à nemine, ἀνακρίνεται. i. diiudicatur. Nemo enim non ſpiritalis facta hominis ſpiritalis diiudicare poteſt quæ non niſi per ſpiritum dei diiudicantur & diſcutiuntur,

8. *Quis enim.* Photius hũc locũ iũctũ cũ precedẽtibus hyperba

tica

ticè legit, vt sit sensus, animalis homo nõ pcipit ea quæ sunt spiritus dei quis enĩ (sicut scriptũ est) cognouit sensũ dñi? aut quis instruxit eũ, aut ĩstruet, vt græce est συμβιβάσει: nos aũt sensũ dñi habemus. i. mentẽ ipsius tenemus ac nouimus, cætera aũt quæ ĩtercedũt p parẽthesim legit, atq; ita, τὸ *sicut scriptũ est*, referetur ad id ꝙ præcessit nõ pcipit animalis homo, &c. *Quis enim nouit &c.* sicut scriptũ est.

1. *Tanquã paruulis*. græcè ὡς νηπίοις. i. tanq̃ pusillis & infantib⁹ neq; legẽdũ est tanquam paruulis lac vobis potũ dedi: vt penè habẽt oẽs codices: quia Græcè ꝓ vobis est accusatiu⁹ casus ὑμᾶς, potaui. s. vos lacte, *& paruulis*, vel Græcè νηπίοις est datiu⁹ ideo ad præcedẽs refertur, sed quasi carnalibus tanquã paruulis in Christo, non potui, scilicet loqui vobis tanquam in Christo paruulis.

2. *Lac vobis potũ dedi*. i. sĩplicẽ & facilẽ doctrinã, non escã. i. solidum cibũ. i. perfectiorem, & de altioribus mysterijs doctrinã, sic Heb. 5. facti estis quibus lacte opus sit nõ solido cibo: & paulò pòst: perfectorum autem est solidus cibus, ex quibus & hoc loco constat, non esse passim quoslibet ab sacrarum literarũ lectionem admittendos, sicut Esa. 28. c. ait. Quem docebit dominus scientiam, & quem faciet intelligere auditum? ablactatos à lacte, auulsos ab vberibus.

3. *Zelus & contentio*. Græci διχοστασίαι. i. seditiones. 4. *Secũdũ hominẽ*. i. secũdũ carnẽ: ferè enĩ hõ in scriptura, ꝑsertĩ Paulo, ꝓ aĩali & carnali hoĩe sumit᷑ vñ paulopost, Nõne hoĩes estis i. carnales? etsi quidã græci habẽt σαρκικοί eo loco. i. carnales.

5. *Ministri*,

cognouit sensum domini, aut quis instruxit eum? Nos autem sensum Christi habemus.

ARGVMENTVM CAP. 3.

Schismatibus illorũ rursũ dãnatis, docet neq̃uaquã in præceptorib⁹ sed in deo gloriandũ & Christo, quod est firmissimum fundamentũ: cui prout quisque superædificauerit, mercedem accipiet.

CAPVT III.

ET ego fratres non potui A
vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. [1] tanquam paruulis in Christo, [2] lac vobis potum dedi, non escam, nondũ enim poteratis, sed nec nũc quidẽ potestis, adhuc enĩ carnales estis. Cum enim sit inter vos [3] zelus & contentio, nònne carnales estis, & [4] secundum hominem ambulatis? Cum enim B
quis dicat, Ego quidem sum Pauli, alius autem, Ego Apollo, nonne homines estis? Quid

5. *Ministri eius cui*. interpres legit, δι' οὗ. i. per quem: eius scilicet, per quem credidistis. Alij legunt δι' ὧν. i. per quos credidistis, & vnicuique sicut dominus dedit: vbi &, latinum cum Græco καὶ παρέλκει, & superfluum est.

6. *Fundamentũ enim*: ideo, iquit Ambro. nemo potest ponere aliud fũdamentũ, quia q̃uis heretici sit aliqui, nõ tamẽ docẽt nisi sub christi nomine. Aliter enĩ cõmẽta erroris cõmendare nõ possunt, nisi interposito saluatoris noĩe pdicẽt, vt res cõtrarias & absurdas noĩs dignitas faciat acceptabiles. Nõ ergo statim credam⁹ quibuslibet pręclara noĩa Christi, fidei & euãgelij sonãtibus, & interĩ à fide & ecclesię obediẽtia fideles seducẽtibus. Non enim inquit Christus omnis qui dicit mihi domine, domine, intrabit in regnum cælorum.

7 *Aurũ argentũ*, &c. aurũ argentũ, & lapides præciosos, cõstanter oẽs bonã doctrinã bonaq; opera fidei superædificata ĩterpretãtur. Ligna aũt, fęnũ & stipulã, quidam peruersam doctrinã & indifferenter mala omnia opera exponunt: quidam venialia tantum peccata. *Dies autem domini*, quibusdam pro die iudicij sumitur, quibusdam pro die afflictionis, quo visum est Deo nos affligere: Ignem autem de quo hoc loco, quidam ignem tribulationum & afflictionum, quidam ignem conflagrationis in vniuersali iudicio quidam (& melius cum communi ecclesiæ iudicio) ignem purgatorium post mortem explicant. Quòd autem Chryso. cum locum, *Ipse autem saluus erit, sed sic quasi per ignem,*

igitur est Apollo? Quid verò Paulus.⁵ Ministri ei⁹ cui credidistis, & vnicuiq; sicut dominus dedit Ego plãtaui, Apollo rigauit, sed de⁹ incrementũ dedit. Itaq; neq; qui plantat est aliquid, neq; qui rigat, sed qui incrementum dat, deus. Qui autem plantat & qui rigat, vnum sunt. Vnusquisque autẽ propriam mercedẽ accipiet secundũ suũ laborẽ. Dei enim sumus adiutores, Dei agricultura estis, dei ędificatio estis. Secundũ gratiam dei quæ data est mihi, vt sapiens architectus fundamentum posui, alius autem superædificat. Vnusquisque autem videat quomodo super ædificet. ⁶ Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Si quis autem super ædificat super fundamentum hoc,⁷ aurum, argen-

Psal. 61. d.
Gal. 6. b.
C

gnē, interpretatur de peccatore qui saluabitur, nō ꝙ in gloriā sit assumendus, sed ꝙ saluus erit. i. nō annihilabitur, at saluus erit. i. sanus & integer asseruabitur, vt igne ardeat perpetuo: sic probè ītelligi nō potest, nusquā enī salutis aut saluādi verbū scripturæ dānatis tribuūt. Idcirco de igne afflictionis quo etiā iustos Deus affligit multi intelligūt, ꝙ nimirum iustorū vitā & doctrinā ignis afflictionū ꝓbabit. Qui si māserint in igne. i. si ꝑ quascunq; tribulatiōes dimoueri à recto nō possunt, mercedē suæ constantiæ accipient, quòd si quædā eorū opera arserint. i. non nihil per venialia peccata à recto deflexerint, saluabuntur quidem, sed sic quasi per ignem: quia venialia peccata purgabit ignis afflictionum, quas patienter tulerunt, & certè si saluari hoc loco capimus pro eo quod est, assumi ad gloriā (vt meo & ecclesiæ iudicio sumēdū est) necesse est eundē intelligere, qui aurū, argentum, & fœnum ac stipulam superædificauit: & per lignum, fœnū & stipulam, leuiuscula peccata accipere. Alij melius cum ecclesia de igne purgatorio accipiūt, per quem si quis lignum, fœnū & stipulā. i. venialia peccata fidei superædificauerit, purgatis illis saluabitur. Sic enī Aug. serm. de sāctis, de peccatis venialibus loquēs: Quicquid, ait de istis peccatis à nobis redēptū nō fuerit, illo igne purgādū est, de quo īquit Apostol⁹ quia, ī igne purgabitr. Similiter & Theodoricus græcus in hunc locū ait, τὸ πῦρ πιστεύομεν καθαρτήριον, ἐν ᾧ κα-

tū, lapides preciosos, ligna, fœnū, stipulam: vniuscuiusque opus manifestatum erit. Dies enim domini declarabit: quia in igne reuelabitur, & vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit. Si cuius opus manserit, quod superædificauit: mercedem accipiet. Si cuius opus arserit: detrimentum patietur. Ipse autem saluus erit: sic tamen quasi per ignem. Nescitis quia templum dei estis: & spiritus dei habitat in vobis? Si quis autem templum dei viola- *Inf. 6. d.*
uerit: disperdet illum deus. Tem- *2. Co.*
plum enim dei sanctū est: quod *6. c.*
estis vos. Nemo se seducat. Si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo: stultus fiat vt sit sapiens. Sapientia enim huius mundi, stultitia est apud deum. Scriptum est enim, Cōprehendā sapientes in astutia eorū. *Iob. 5. c.*
Et iterū, dominus nouit cogitati- *Psal.*
ones sapientium quoniam vanæ *93. b.*
sunt. Nemo itaque glorietur in

ἐν ᾧ καθαρίζονται αἱ ψυχαὶ ὡς χρυσίον ἐν τῷ χωνευτηρίῳ. i. hunc ignē credim⁹ esse purgatoriū, in quo aīę tāquā aurū ī cōflato rio purgāt^r, Oecumeni⁹ quoq; de igne purgatorio itelligit, & refert hūc locū, ipse aūt salu⁹erit, sic tñ quasi p ignē ad eū de quo āte dixit Paulus, si cuius opus māserit, quę verò intercedūt, si cuius opus arserit, pparēthesim legit, sic enī ait: αὐτὸς δὲ σωθήσεται. τίς; ὁ ἐποικοδομήσας τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον, καὶ τοὺς τιμίους λίθους. εἰπὼν γὰρ περὶ αὐτοῦ, ὅτι μισθὸν λήψεται, νῦν λέγει ποῖον μισθὸν, τουτέστι τὴν σωτηρίαν. σωθήσεται δέ γε ἐπωδύνως καὶ αὐτὸς, ὡς εἰκὸς τὸν διὰ πυρὸς παριόντα, καὶ ἐκκαθαιρόμενον τὸν ἐνόντα αὐτῷ βραχὺν ῥύπον. i. ipse aūt saluabitur: quis? qui aurū, argētū, lapides ṗtiosos sup ædificauerit. cū enī dixisset de eo ꝙ mercedē accipiet, nūc qua lē mercedē, aperit, salutē scilicet: saluabitur aūt nō sine dolore vt par est saluari, per ignem transeūtē & adhærētes sibi leues maculas purgantē: quo loco indubiè Oecumenius per lignū, fœnū & stipulā, leuia peccata intelligit: inquit enī θεοῦ γὰρ μόνου τὸ τελέως ἀναμάρτητον εἶναι. οἱ δὲ ἄνθρωποι κἂν ὅτι μάλιστα ὦσι δίκαιοι, οὐκ τέλειον εἰσὶ καθαροί. siquidē vni⁹ dei est pfectè peccati expertē esse hoīes aūt, etiā si maxime iusti fuerint, nunq̄ tamē perfectè sunt mūdi. is ergo est iuxta Oecumeniū Pauli sensus, si cuius op⁹ māserit: mercedē accipiet, is nimirū qui aurū, argentum & lapides preciosos superædificauit: bona videlicet opera quod si etiam lignum, fœnum & stipulam (quæ venialia delicta sunt, & sordes hominis in hac vita ineuitabiles) superædificauerit, detrimentum quidem patietur, quia cum nihil inquinatum intret in domum dei, huiusmodi sordes nonnihil à gloria Dei retardant: ipse autem saluabitur, sed quasi per ignem, id est, non sine dolore: quem per ignem hinc transiens sentiet: præstat itaque cum ecclesia & doctissimis Græcorū ac latinorum de igne purgatorio intelligere. 8. *Omnia vestra sunt*. id est, nos ministri, omniaque nostra, & quicquid vsquam est vestra sunt, quatenus ad salutem vestrā illis opus est: & ideo frustra gloriamini vnusquisque de vestro præceptore, quum omnes ex æquo vestri sint.

hominibus. 8 Omnia enim vestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mūdus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura. Omnia enim vestra sunt: vos aūt Christi: Christus autem Dei.

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶*Nibil se illorū laudes & gloriā morari asserit, qui omnia pro Christo perpeti*

1. Sic

1. *Sic nos existimet.* i. nolite nos existimare tanquam salutis vestræ authores, sed Christi tantùm saluantis ministros.

2. *Aut ab humão die*, mihi, inquit pro mĩimo est vt à vobis iudicer, græcè ἀνακριθῶ quod mihi hoc loco sumi videtur pro δοκιμάζεσθαι.i.cõmendari & approbari, ἀπό τοῦ δοκίμου quod probum significat. Certe eo modo sumere videtur quidẽ Georgius grecus, ἀνακρίνοντος γὰρ ἦν τὸ λέγειν, ὅτι κρείττων ἐστὶν ὁ παῦλος, κηφᾶ, καὶ ἀπολλὼ ἢ ἀλλήλων: τὸ λέγειν, πολλῷ διαφέρει τοῦ παύλου ὁ κηφᾶς. Erãt enim Corinthi qui de vnoquoq, iudiciũ ferrent, alterum alteri præferentes, eorum ergo inquit, qui dijudicabant alius quidem Paulum Cepha & Apollo, alius autẽ Paulo longè excellentiorẽ Petrum dicebat: Quorũ oĩm testimonia & commendationes nihili faciens Paulus, inquit, mihi pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die .i. hoĩnum fauore. Quũ enim dies pro prosperitate, sicut nox pro aduersitate sumatur: dies humanus dicitur approbatio, fautor, & cõmendatio hoĩm. Sic Hierem. 17. cap, protestatur dño se, quũ prædicãdo argueretur à multis non expectasse vt illis placeret, neq; fauorem illorũ & commendationem quæsisse. Tu es, inquit, laus mea, & diem hominis non desideraui, tu scis. Sunt qui hoc loco ἀνακρίνεσθαι sumant pro iudicari & condemnari: & humanũ diem pro iudicio humano: sicut diẽ domini, pro domini iudicio vt sit sensus: Quoniã erant pseudoapostoli qui Pauli nomen eleuabant vt suũ magnifacerẽt: Mihi, inquit, pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die, i. nihil moror vestrũ, aut cuiusvis hominis de me iudicium neq; enim me ipsum iudico: neq; enim cor meum arguit aut condẽnat me. certè Photius interpretatur nihil mea refert, siue à vobis iudicer. quod quidem mihi in commodũ cedet: siue ab humano die. i. siue à quouis alio: inquit enim, ἀλλ' οὐδὲ παρ' ἄλλου, τοῦτο δηλοῖ τὸ ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας, id est, sed neque ab alio: id enim significat quum ait, sed neque ab humano die.

destinauerit: interim vero nonnihil eorum superbiæ interminatur.

CAP. IIII.

[1] SIc nos existimet homo, A
vt ministros Christi, & 2.Co. 6.
dispensatores mysteriorũ dei. Hic iam quæritur inter dispensatores, vt fidelis quis inueniatur. Mihi autẽ pro minimo est, vt à vobis iudicer, [2] aut ab humano

3. Nihil

3. *Nihil enim mihi, &c*. i. nulli⁹ mihi culpæ cõſci⁹, ſed nõ in hoc iuſtificatus ſũ, fieri enĩ poteſt, inquit quidã græcus, cuius hic verba vertimus, vt nullius mihi culpæ ſim cõſci⁹, aliqua tamẽ peccata lateãt: ergo cũ iuſtificatũ eſſe, & eſſe in gratia idẽ ſint miror quorũdã errorẽ alioqui nõ imperitorũ, qui dicãt peccatũ eſſe, ſi quis ãbigat ſe iuſtificatũ eſſe & in gratia cũ Paulus nulli⁹ ſibi criminis conſcius id ſibi polliceri non audeat.

die, ſed neq; meipſũ iudico ³Nihil enĩ mihi cõſci⁹ ſũ, ſed nõ ĩ hoc iuſtificat⁹ ſum. Qui aũt iudicat me dñs eſt. Itaq; nolite ãte tẽpus ⁴iudicare, quoadusq; veniat domin⁹ qui & illuminabit abſcondita tenebrarũ & manifeſtabit conſilia cordiũ: & tũc laus erit vnicuique

B à deo. Hæc aũt fratres ⁵ transfiguraui in me & Apollo propter vos, vt in vobis diſcatis, ne ſuprà quã ſcriptũ eſt, vnus aduerſus alterũ infletur pro alio. ⁶Quis enim te diſcernit? Quid autem habes, quod non accepiſti? Si autem accepiſti quid gloriaris, quaſi non acceperis. ⁷Iam ſaturati eſtis, iam diuites facti eſtis: ſine nobis regnatis. & vtinam regnetis: vt & nos vobiſcum regnemus. ⁸Puto enim quòd Deus nos apoſtolos nouiſsimos oſtẽdit, tanquã mor

4. *Iudicare*. i. vel condẽnare quẽquã, vel ſententiã deo ferre, ſiue in malum ſiue impenſius in bonũ.

5. *Trãſfiguraui*. i. cũ viderẽ inter vos cõtẽtiones eſſe de doctorũ veſtrorũ prælatiõe, ſub meo & Apollo nomine, illorũ pſeudo apoſtolorũ veſtrorũ ac veſtrã gloriationẽ extinguere volui. meo aũt & Apollo nomine vſus ſũ propter vos, ne ſi veſtros nominatim doctores, vnde gloriamini, nominarem, maiorem vobis præberem diſſenſionum cauſam.

6. *Quis diſcerni*, τίς σε διακρίνει. i. quis te præſtantiorem fecit? Sic enim interpretantur græca ſcholia, τίς σε μέρους ἐχειροτόνησεν. i. quis te vel in parte elegit, nimirum præ alijs.

7. *Iam ſaturati eſtis*, id eſt iam oppleti eſtis, & in omni diuino munere opulenti facti. Eſt autem legendus locus, vel ironicè vel interrogatiuè: vt ſequens locus, ſine nobis regnatis, græci legunt ἐβασιλεύσατε, id eſt, regnaſtis, regnare autem ſumit pro eo ꝙ eſt, in omni diuino bono excellere. 8. *Puto*. i. exiſtimo enĩ, tãta eſt veſtra gloriatio & ſuperbia, nos nullo numero haberi à vobis, quinimò nouiſsimo aut abiectiſsimo ſontiũq; & dãnatorũ eſſe loco. Hoc enĩ ſigni. τὸ ἐπιθανατίους. vel, puto

ꝙ existimatis nos à deo abiectos, qa nos tāq̄ morti destinatos ostēdit. i. fecit *quia spectaculū facti sumus mūdo angelis & hominibus* .i. ideo ꝙ quotidie veluti ad bestias theatro dānati circūagimur ad mortē, atq; ita mundi spectaculū & fabula efficimur. 9. *Nos stulti*. quia. s. christū ꝑdicam⁹ gētilib⁹ stultitiā Sūt aūt hęc verba īdignātis & εἰρωνικῶς loquētis. 10. *Instabiles*. gre. ἀστατοῦμεν certā sedē nō habem⁹, vndiq; à maleuolis ꝓfligati 11. *Tāquā purgamēta*, græcè καθάρματα, Amb. rectè vertit lustramēta: nos piaculū dicere possum⁹. Significat aūt καθάρματα, idē ꝙ ἀναθήματα, scelestos .s. & exitiales hoīes qui publicę calamitatis sedādę gratia nōnullis gētilib⁹ mactabātr: ad qđ alludēs Paul⁹ tāq̄ catharmata īquit, & purgamēta siue lustramēta facti sum⁹ mūdo, dū offēsū deū mūdo nrā īternecione placari existimāt īfideles: quinimo, *Omnium peripsema facti sumus vsque adhuc*. .i. vsque in presentem diem. περίψημα autem ἀπὸ τοῦ περιψᾶν, ꝙ significat radere, abstergere & limare significat scobē, ramentū, puluerē qui è vestigijs pedū maculatis relīq̄tur, & quicquid limādo deterit', ac deniq; rē vilē, & quicq̄d oīm penè pedib⁹ cōculcatur. Paul⁹ μεταφορικῶς vsus

tidestinatos, quia spectaculū facti sumus mūdo, & āgelis & hoībus 9 nos stulti, ꝑpter Christū, vos aūt prudētes in Christo. nos infirmi, C vos aūt fortes. vos nobiles, nos aūt ignobiles. Vsq; in hāc horā & esurim⁹, & sitim⁹, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & 10 instabiles sumus, & laboramus operātes manibus nostris. maledicimur: & benedicimus. ꝑsecutionē patim'; & sustinemus, blasphemamur: & obsecram⁹. 11 tāq̄ purgamēta hui⁹ mūdi facti sumus, omnium peripsema vsq; adhuc. Non vt confundam vos, hæc scribo: sed vt filios D meos charissimos moneo. Nā si decē millia pedagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Nā in Christo Iesu per euāgelium ego vos genui. Rogo ergo vos imitatores mei estote, sicut & ego Christi. Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus & fidelis in dn̄o: qui vos cōmonefaciet vias meas quæ sunt in Christo Iesu, sicut vbiq; in omni ecclesia doceo. Tanquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam. Veniā aūt ad vos cito, si dominus voluerit: & 12 cognoscam non sermonem eorum, qui inflati sunt, sed virtutē. Nō enim in sermone est regnū

Act. 20. g. 1. Th. 2. b. 2. Th. 3. b.

vsus est pro homine abiectissimo. 12. *Cognoscā*. i. approbabo.
1. *Omnino*, græcè ὅλως. Photius dicit hic esse ēphasim, quasi dicat ōnino auditur, nihil est vulgatius ea fornicatiōe qualis nec inter gētes: græci addūt ὀνομάζεται. i. ne nominatur quidem.
2. *Iā iudicaui*. i. decreui huiusmodi īcestuosū tradere satanę, vel cōdēnaui eū tradēdū satanæ. Quidā aūt dicunt quòd in primitiua ecclesia potestas erat sanctis hoībus ad peccatorū animaduersionē dęmonia in rebelles īmittēdi, sicut & expellēdi: quæ corporaliter eos in pœnā contumacię affi cerēt. Theodorus grecus sic interpretatur, cuius ita verba vertimus: Quod verò ait tradere satanæ, nō hoc dixit tanq̄ id facere ipse p se decreuisset, sed q̄ per abiectionem ab ecclesia, & abalienationē à deo, in potestatem satanæ veniret. Tradere ergo satanæ hoc modo, est ecclesiæ consortio expellere, & quod nos dicimus excommunicare, rem, vt videre est, non nouam.
3. *Vetus fermētū*. fermentū in scriptura sæpe p peruersa vita & doctrīa sumitr sicut ī euāgelio, caue a fermēto Pharisæorū, ita & hoc loco: licet nōnūq̄ è cōtrario in bonum sumatur vt apd Mat. Simile est regnū cęlorū fermēto etc. Expurgate ergo (inquit) vetus fermentū. i. peruersam vitā & doctrinam abijcite, vt sitis noua cōspersio, græcè φύραμα, quā pastā vocāt, noua īquā, nouitate vitę, sicut estis azymi. i. puri, & baptismo sanctificati

dei: sed in virtute. Quid vultis? in virga veniam ad vos: an in charitate, & spiritu mansuetudinis?

Act. 20. g. 1. Th. 2. b. 1. Th. 3. b.

ARGVMENTVM CAP. 5.

¶ *Fornicariū excōmunicat, à quo, atq; ōi alio peccatore publico fugiēdū docet.*

CAP. V.

A [1]Omnino auditur inter vos fornicatio: & talis fornicatio, qualis nec inter gētes ita vt vxorem patris sui aliquis habeat Et vos inflati estis: & nō magis luctū habuistis, vt tollatur de medio vestrū q hoc opus fecit, ego

B quidē absens corpore, pręsens aūt spiritu, [2] iā iudicaui vt pręsens, eū qui sic opatus est, in noīe domini nostri Iesu Christi, cōgregatis vobis & meo spiritu, cū virtute domini nostri Iesu tradere huiusmodi hominē satanæ in interitū carnis vt spiritus saluus sit in die domini nostri Iesu Christi. Non est

Coll. 2. a.

C bona gloriatio vestra. Nescitis quia modicum fermentum, totā massam corrumpit? Expurgate [3] vetus fermētū, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi. Etenim

Gal. 5. b.

D

4. *Pascha nostrum.* i. paschalis agnus nostri gratia ĩmolatus. Sicut ergo Iudæi in pascha fermento abstinebant, ita Christianos quos spirituale pascha semper facere oportet, abstinere par est à veterum delictorum fermento.

5 *Scripsi vobis in epistola.* nũ aliã scripserit epistolã quę perierit ex hoc loco dubitari põt sed nihil ad sensũ, scripsi inquit vobis in epistola, ne cõmisceamini fornicarijs Nõ vtiq̃ fornicarijs huius mũdi, i. nõ inhibui vobis cõuersari cũ fornicarijs gẽtilibus, sed si quis fratrũ, i. christianorum huiusmodi est, volo vos ab illo fugere: alioq̃ si fugiẽdi vobis esset gẽtiles fornicarij, ab hoc mũdo exeundũ vobis esset qui totus plenus est huiusmodi hominum.

6. *De his qui foris sũt.* i. gentilib⁹ q̃ sũt extra ecclesiã & de his qui ĩt⁹ sũt. i. christianis. Nõ ergo quisquis ĩ peccato mortali est, ꝙ Luther⁹ finxit. is statĩ excõmunicat⁹ est, donec ab ecclesia sit talis nomĩat⁹ Nã fornicatores & auaros Christianos intus in ecclesia dicit esse Paulus.

7. *Auferte malum.* græcè ἐξάρατε τὸν πονηρόν. i. tollite scelerosum illum vt de homine, non de peccato intelligamus.

1. *Iudicari apud iniquos.* grecè, ἀνακρίνεσθαι. i. causã dicere & litigare: ꝙ magis hoc loco quadrat. ĩiquos aũt gẽtiles vocat & sanctos Christianos.

4 pascha nostrũ ĩmolatus est christus. Itaq; epulemur nõ in fermẽto veteri, neq; in fermento malitię & nequitiæ, sed in azimis sinceritatis & veritatis. 5 Scripsi vobis in epistola, Ne cõmisceamini fornicarijs, non vtiq; fornicarijs hui⁹ mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruiẽtibus, alioquin debueratis de hoc mundo exisse.
D Nunc autem scripsi vobis, nõ cõmisceri, si is qui frater nominatur inter vos, est fornicator, aut auar⁹ aut idòlis seruiens, aut maledicus aut ebriosus, aut rapax, cum eiusmodi, nec cibum sumere. Quid enim mihi 6 de ijs qui foris sunt iudicare? Nonne de ijs qui intus sunt vos iudicatis? nam eos qui foris sũt, deus iudicabit, 7 Auferte malum ex vobis ipsis.

ARGVMENTVM *Cap. 6.*

¶ *Illorum damnat auaritiã, qui de re leuicula, vtpote repetundis pecuniis apud infideles litigarẽt, admonens eos aut iacturam potius leuem rerum suarũ facere, aut de illis inter se iudicare. Deinde exclusis à regno dei peccatoribus, ab omni illos fornicatiõe deterret.*

CAPVT VI.

A Vdet aliquis vestrũ habẽs negotiũ aduersus alterũ, 1 iudicari apud iniquos,

2. *In vobis*, id est, per vos iudicabitur mundus: siue nunc ex innocenti vita vestra, siue olim in extremo iudicio.
3. *Qui de minimis iudicetis*. grecè ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων. ad verbũ ĩdigni estis minimis iudicijs. i. ĩdigni estisq de minimis litigetis: & sic mihi pcõtãdi modo legi debere videtur. i. nolite ob leuiusculas causas sicut de pecunijs repetũdis & huiusmodi apđ gẽtiles litigare. Nã si p vos iudicãdus est mũd⁹, ĩdigni ne estis q de huiusmodi ĩter vos iudicetis? minima aũt iudicia, inquit Theodorus τὰ περὶ τῶν χρημάτων ἐκάλεσεν. i. ea q pecunias cõcernũt, appellauit: quũ aũt κριτήρια forũ iudiciale significet

& nõ apđ sanctos? Annescitis quoniã sancti de hoc mũdo iudicabũt Et si [2] in vobis iudicabit' mũd⁹ indigni estis [3] q de minimis iudicetis Nescitis quoniã [4] ãgelos iudicabim⁹? [5] quãto magis secularia? Secularia igitur iudicia si habueritis, cõtẽptibiles q sũt ĩ ecclesia, illos cõstituite ad iudicãdũ. [6] Ad verecũdiã vrãm dico. Sic nõ est ĩter vos sapi

Photius Græcus interpretatur, indigni estis abiecto illo foro gentilium. Verborum autem Grecorum hic sensus est. Si hũc mundũ & ãgelos iudicabimus, quomodo nõ indignũ est causam vos apud infideles dicere, & ab illis iudicari? Hoc enĩ manifestat cũ inquit: Si in vobis iudicabitur mundus, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων. i. indigni estis iudicijs minimis?
4. *Angelos iudicabimus*. i. dæmones per contrariam vitam.
5. *Quãto magis secularia*. Græcè βιωτικά. i. de his quę ad victũ ptinent, Sic enĩ Photius interpretatur: Si ãgelos iudicaturi sumus quanto magis idonei sumus cõtẽtiones & rixas de vitæ necessarijs ortas dissoluere? idem tamen postea interpretatur βιωτικά, seculares & cõmunes nobiscũ naturæ hoĩes: Nã si ãgelorũ, ĩquit, ipsos. s. ĩcorporeos dæmones iudicare possumus, πόσῳ μᾶλλον ὁμοφυεῖς καὶ ὁμοδιαίτους. i. quãto magis affines & cõtubernales? præstat tamen primo modo intelligere & similiter id q sequitur: secularia igitur iudicia si habueritis. i. si necesse fuerit de eiusmodi iudicare quæ ad cõmunem hoĩum vsum pertinent (id enim significat τὰ βιωτικά) cõtemptibiles & abiectos de ecclesia præficite huiusmodi iudicijs.
6. *Ad verecũdiã vestrã dico*. i. vt vos pudefaciã, quasi nõ sit apud vos qui cõponere ĩter vos huiusmodi litigia norit. Hoc aũt de ĩdustria Paul⁹ addidit, vt à litigatiõe illos auertat, tũ etiã malẽs apđ ĩfimũ Christianũ causã dicere fideles, q̃ apđ potentissimũ & doctissimũ ĩfidelẽ: quãq̃ etiã delicto nõ caret, fratrẽ christia

num cum fratre litigare. 7. *Iniuriā accipitis*.i. quare nō potius finitis vos īiu ria affici, & bonorum ve strorū facere dispendiū, q̃ vt inferatis? nam fraus hoc loco non pro dolo sumitur, sed pro damno. 8. *Sub nullius*. sensus est, q̄ cum oīa mihi licerent, & possem ego victū à vobis & vestitū exigere, nō sū tamē vsus hac potestate, ne sub alicuius potestatem redigerer.i. ne cui subesse & illi fierē obnoxius. videtur enī quodāmodo quis ei subesse, à quo munus accepit, vult autem his verbis Paulus quod si quādo multa nobis debeantur, non tamē statim de his contendere oportet iudicio. 9. *Esca enim vētri, & venter escis*.i. escæ (nā Græcè est ī plurali τὰ βρώματα) ad sedādū ventrē, & venter ad eas excipiēdas factus est, sed vtraq; Deus destruet, quādo eorū vsū in resurrectiōe abolebit. Nā pro destruet Græcè est καταργήσει.i. abolebit inaneq; reddet vsum illorum, *Corpus autem non fornicationi*, id est, non factum est vt fornicationi subiacet, sed vt domino pareat, qui autem inquit, fornicatur, *in corpus suum peccat*, quia suum ipse corpus maculat. quibus verbis

ens quisquā, qui possit iudicare inter fratrē suū? Sed frater cū fratre iudicio cōtēdit, & hoc apud īfideles. Iam quidem omnino delictū est in vobis, quòd iudicia habetis inter vos, Quare non magis 7iniuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini? Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus. An nescitis, quia iniqui regnū dei non possidebūt? Nolite errare. Neq; fornicarij, neq; idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neq; masculorū concubitores, neq; fures, neq; auari, neq; ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum dei possidebūt. Et hęc quidem fuistis, sed abluti estis sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine domini nostri Iesu Christi, & in spiritu dei nostri. Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Omnia mihi licēt sed 8ego sub nullius redigar potestate. 9 Esca ventri, & venter escis, deus autem, & hunc & has destruet. corpus autem non fornicationi, sed domino: & dominus corpori. Deus verò & dominum suscitauit, & nos suscitabit per virtutem suam. Nescitis quoniam corpora vestra, membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. An nescitis, quoniam qui adhæret

C Infr. 10. c. Eccle. 37. d. D

verbis fornicationis crimen Paulus exaggerit, q cætera pecca ta animã quidẽ lædunt, fornicatio autem præterquam quòd animam lædit, corpus quoque eneruat.

10. *Portate deũ*. Simile est ei quod ait, ad Romanos. 6. Exhibete mẽbra vestra arma iustitiæ deo. Græci hoc loco addũt, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν ἅ τινά ἐστι τοῦ θεοῦ, id est, in corpore vestro, & spiritu vestro, quæ sunt dei.

Gen. 2. d. Mat. 19. a. Marc. 10. a. Eph. 5. g. Supr. 3. d. 2. Co. 6. c. Inf. 7. d. 1. Pe. 1. d.

meretrici, vnũ corp⁹ efficitur? Erũt enĩ (inquit) duo in carne vna. Qui aũt adhæret domino, vn⁹ spiritus est. Fugite fornicationẽ. Omne enim peccatũ quodcũq; fecerit homo, extra corpus est. qui aũt fornicatur, in corpus suum peccat. An nescitis, quoniam mẽbra vrã, templum est spiritus sancti qui in vobis est, quẽ habetis à deo, & nõ estis vestri? Empti enim estis prętio magno. Glorificate & 10 portate deum in corpore vestro.

ARGVMENTVM CAP. 7.

¶ *Ad continentiam omnes quatenus fieri potest hortatur, interim tamẽ vxoris vsum ad fornicationem vitandã permittens, vxorem Christianam à viro infideli non discedere iubet, neque Christianum ab infideli parte, si quidẽ præter dei contumeliam cohabitare possint. deinde virginitatem ita commendat, vt nuptias non damnet: obiter quoque sic rebus huius mundi vtendũ docet, vt earum non perpetuos possessores, sed probos fructuarios nos esse intelligamus.*

CAP. VII.

De quibus aũt scripsistis mihi, [1] Bonum est homini mulierem non tangere. propter fornicationem autem

1. *Bonum est homini*. Quia erãt Corĩthi pseudo apostoli, qui Christianis factis & vxoratis rei vxorię ĩterdicerẽt, quasi dãnabiles essẽt nuptiæ: ea de re turbati Corĩthij Paulo scripserãt, quib⁹ ille respõdet, bonũ est homini mulierẽ nõ tãgere. græcè γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. i. mulieri nõ adhærere & adglutinari, quasi diceret Paulus, præstaret si per vtriusque consensum ac citra incontinentiæ periculum fieri posset vxore sua abstinere. Quòd enim de iá cõiugatis loquatur, hĩc manifestũ est quòd ait, bonũ est nõ adglutinari mulieri. i. vxori. Nam idem est verbũ quod postea vertit vxorem. Quòd si de solutis intelligeret, dixisset, malũ esse homini mulierem tangere. neque hoc quærebant Corinthij, an bonũ esset nubere. sed nuptis bonũ ne esset, quũ ad fidem conuersi essent, rei vxoriæ operam da-

re, sic enim græca scholia, ἔγραψαν τῷ παύλῳ. εἰ δεῖ ἀπέχεσθαι γυναικὸς, ἢ οὔ. i. scripserant Paulo, si oporteret ab vxore abstinere, an non. 2. *Vnusquisque suam vxorem*. de multis per epistolam Paulum rogauerant Corinthij. primũ, nũ post fidẽ acceptã continere deberẽt, & vxores relinquere, quod pseudo apostoli suadebant. Deinde, num virgines suas matrimonio collocare possent. Demum, si duorum ethnicorum altero conuerso alter infidelis remaneret num conuersus discedere ab infideli posset. Ad primum ergo respondet Paulus, ꝙ bonũ, græcè τὸ καλὸν. i. egregia res (inquit Theophilact[9]) esset, si prorsus ab vxoris cõtubernio abstinere vir posset citra õne periculũ, ꝓpter fornicationẽ tamen vitandam, inquit, *Vnusquisque suam vxorem habeat*. Græcè: ἐχέτω. id est. non relinquat, sed illi adhæreat, eam sequatur, illa vtatur. id enim significat verbum ἔχομαι, vnde Hieronymus aduersus Iouinianum libro pri. explicans hunc locum ait, Non dixit vnusquisque propter fornicationes, ducat vxorem, sed vnusquisque suam vxorem habeat: suam, inquit, habeat, sua vtatur quam habebat antequam crederet. Omnis hæc quæstio de ijs est, qui in matrimonio sunt deprehensi: an ne liceat vxores dimittere. Sic explicat & Chrisostomus, habeat, id est, vtatur sua.

[2] vnusquisq; suam vxorẽ habeat,
& vnaquęq; suum virum habeat.
Vxori vir debitũ reddat: similiter 1. Pe.
aũt & vxor viro. Mulier sui cor- 3. b.
poris potestatẽ nõ habet, sed vir.
Similiter autẽ & vir sui corporis
potestatẽ non habet: sed mulier.
[4] Nolite fraudare inuicẽ, nisi fortè
ex cõsensu ad tempus, vt vacetis
[5] orationi, & iterũ reuertimini in
idipsum: ne tẽtet vos satanas pro
pter incontinentiã vestram. Hoc B
autẽ dico [6] secundum indulgẽtiã
non secũdũ imperium. Volo au-

3. *Debitum reddat*. vt scilicet quando exigitur liberis operã det id enim vocat debitum, & Græci hoc loco verecundius τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν, id est debitam beneuolentiam.

4. *Nolite fraudare inuicẽ*. i. nolite debitũ negare: vel hĩc cõiicit[r] uxoraris loqui: alioqui quàm fraudaret, qui vxorẽ non duxit?

5. *Orationi*. græci addunt hoc loco, καὶ τῇ νηστείᾳ. i. & ieiunio.

6. *Secundũ indulgentiã*. Græcè, κατὰ τὴν συγγνώμην, & nõ secũdũ imperiũ. Quũ enim dixisset Paulus, vxori vir debitũ reddat, & vnusquisq; vxori suæ adhæreat, ne videretur frena laxare

concu-

cōcupiſcētiæ, hoc, inquit, nō præcipio, ſed īdulgeo, prout quiſque cōmodum viderit. Et certè Oecumenius Græcus hanc indulgētiā refert ad id quod præceſsit, Nolite fraudare inuicem cuius verba ita vertimus : non enī quéadmodum τὸ nō occides, nō mœchaberis: ſic etiā iſtud, nolite fraudare, præceptū aliquod eſt. neq; qui id perficit, laude dignus eſt, tā quam ſi legē ſeruauerit. Ideo ſecundum indulgētiam, inquit Paulus, hoc dixi, infirmitati veſtræ condeſcendens.

tē omnes vos eſſe [7] ſicut meipſum ſed vnuſquiſq; propriū donū habet ex deo, alius quidem ſic, alius verò ſic. Dico aūt non nuptis & viduis, bonum eſt illis, [8] ſi ſic permanſerint ſicut & ego. [9] Quod ſi non ſe continent, nubant. Melius eſt enim nubere, quàm vri [10] Iis autem qui matrimonio iūcti
Matt. 5. c. ſunt, præcipio, non ego, ſed dominus, Vxorem à viro non diſ-
et 19. b. cedere, quod ſi diſceſſerit, manere īnuptā, aut viro ſuo recōciliari &

7. *Sicut meipſum*, id eſt, quantum ad me attinet vellē omnes meo exemplo continentes eſſe: ſic enim græcus Theodoricus, εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτὸν, eſſe ſicut meipſum, ſcilicet (inquit) ἐν ἐγκρατείᾳ, id eſt. in continentia, & Oecumenius græcus παρθένος ἦν ὁ παῦλος, καὶ ἐπειδὴ εἶπε θέλω πάντας εἶναι ὡς ἐγώ, φησὶ τὸ μεῖναι παρθένον, id eſt, virgo erat Paulus, & quum dicat volo vnumquenque eſſe ſicut ego ſum, intelligit manere virginē.

8. *Si ſic permanſerint, &c.* & hinc quoq; conijcitur vel vxorem nō duxiſſe Paulū, aut certè continentē vixiſſe. Ambroſius hîc cōiicit virginē fuiſſe. & quod Paulus ait dico nō nuptis & viduis, arguit eum præcedentia de coniugatis intellexiſſe.

9. *Quod ſi ſe, &c.* neque hoc loco præceptum eſt, ſed indulgentia neque ſtatim ſequitur, quòd cuiuis liceat nubere, nō magis quam ex loco ſequenti, ſi nupſerit virgo non peccat, vbi virgines ſacras non intelligit Paulus, vt illic dicemus: ſic neq; hoc loco ſacerdotio mancipatos, aut qui aliàs continentiam vouerint.

10. *Iis aūt qui matrimonio.* initio capitis de cōiugatis ſoluerat quæſtionē à Corinthiis propoſitā, reſpōdēs pſtare ab vſu vxoris vt abſtinerēt, ſi poſſent, ſin minus, illi propter vitandā fornicationē adhærerent. Quoniā verò ſermonem interpoſuerat de innuptis & viduis, rurſū ad eos redit, alterū ſcrupulū ſoluēs, quòd eſſent qui īter chriſtianos matrimonia nō admitterēt, & contracta diſſoluerent, quaſi ea fidei nocerent, quibus ait

ait Paulus, rursū ijs qui matrimonio iūcti sūt præcipio, nō ego, sed dn̄s, vt neque vir ab vxore discedat, nec contrà. Nam Matth. 5. & 19. de nō dimittenda vxore cauetur hoc modo: Dictum est aūt. quicunq; dimiserit vxorē suam, det ei libellū repudij, ego aūt dico vobis, quia oīs qui dimiserit vxorē suam excepta fornicatiōis causa facit eam mœchari: & qui dimissā duxerit, adulterat. quibus verbis duo christ⁹ inuit. pri⁹, ne quo ad carnalē cohabitationē diuortiū fiat, nisi ob fornicationē ꝙ tūc se vxor iure exigēdi debiti priuat: deīde, ne quis ob fornicationē dimissam, alterius vxorem sibi adsciscat: quòd sic adulter esset vnde constat non esse verum diuortium. quapropter & hunc locum explicans Paulus: præcipio, ait, non ego, sed dominus, vxorem à viro non discedere: quòd si ob causam à Christo permissam discesserit, manere innuptam. Certè Augustinus putat hoc loco intelligere Paulum de coniugatis tantum Christianis, in qua etiam sententia est Oecumenius Græcus.

vir vxorē non dimittat. 11. Nā cæteris ego dico, nō dominus, siquis frater vxorem habet infidelē, & hæc consentit habitare cū illo: nō dimittat illam. Et si qua mulier habet virum infidelem, & hic consentit habitare cum illa: non dimittat virum. sanctificatus est enim vir infidelis, per mulierem fidelem. & sanctificata est mulier infidelis, per virum fidelē

Mar. 10. b. Luc. 16. d.

C

11. *Nā cæteris.* vult his & sequentibus verbis Paulus, ꝙ si quis infideliū ad fidē conuertitur altero manēte in infidelitate, nō dirimatur propterea matrimoniū, modo qui remanet īfidelis cōsētiat, scilicet citra īiuriā creatoris & fidei fideli cohibitare. quia vt græci hic dicūt: Si fideli statī infidelē abijcere liceret, oīa plena turbatione ac tumultibus essent. porro etiā plerūq; contingit infidelē à fideli cōuerti. Ideo nō vult Paulus huius modi matrimonia dirimi: quanquam Augustinus propter hæc verba, dico ego, nō dn̄s, dicat esse consiliū Christiano, vt infidelē etiā cōsentiētē retineat, aut si velit, abijciat. Theodoric⁹ græcus ait esse præceptū, soluēs diui Augustini rationē, cuius verba ita vertimus: Dico ego, pro eo quod est, non inuenio huiusmodi legē in diuinis euāgelijs scriptā, nūc verò illā addo. Quod enī ipsius Apostoli leges, domini Christi leges sint, manifestū est ijs, qui diuinas scripturas callēt. Ipsius enī vox illa est, An experimentū quæritis loquētis in me Christi? & illud, Nō ego, sed gratia dei mecū, sic & hoc loco, Sanctissimo

spiritu

spiritu per eũ loquente legẽ tulit apostolus. hoc Theodoric⁹.
12. *Alioqui*. i. non derelinquat fidelis infidelẽ sibi consentientẽ *alioqui filij vestri immundi essent*. i. cẽserẽtur pro adulterinis, vt pote de vero matrimonio, ꝙ dissolutũ est nati. nũc sãcti sunt. i. legitimi, vel, alioqui filij vestri qui p cõmunẽ vtriusq; cõsẽsũ in fide educati sunt & sãcti, ĩmundi i. infideles fierent, potissimũ ij qui parentẽ sequerentur infidelem Periculum enim esset ne in odium diuortij seducerentur ab infideli parente relicto.

12 alioquin filij vestri immũdi essent: nũc aũt sancti sunt. 13 Quòd si infidelis discedit, discedat, non enim seruituti subiectus est frater aut soror in huiusmodi, 14 in pace autem vocauit nos Deus.

13. *Quòd si infidelis discedit* χωρίζεται. i. separatur, ac dissolutionẽ quærit, & cohabitare nõ vult cũ fideli, aut nõ vult sine creatoris cõtumelia, ꝙ idem est discedat etiã & fidelis, & alteri (si velit) nubat. *Non enim subiectus est frater*. i. Christianus, *in huiusmodi*. quem locum sic græcus Photius explicat: Nõ oportet, inquit, matrimonium dissoluere, si quidem pars infidelis cum fideli habitare consentit sin aũt seditiosus est infidelis, & dissolutionem facit, non sic est illi fidelis obnoxius, vt discedere quoq; illi non liceat: quĩ imo matrimonium infideli dissoluente, liberum quoque est fideli discedere, veruntamen (inquit Photius) liber est per infidelis defectionem matrimonium soluere.

14. *In pace aũt*. i. si seditiosus est, nec tecum habitare consentit noli illũ retinere nolentẽ, quinimo & tu discede. alioqui futuræ sunt inter vos rixæ & dissentiões. In pace aũt vos vocauit deus. i. ad pacẽ: nam frequens est Paulo sumere ἐν pro εἰς. i. in pro ad. quod aũt noster interpres legit, vos, græci quidam habent nos: sed facilis est transitus ab ὑμᾶς, ad ἡμᾶς. Quomodo aũt in pace vocauit nos deus? quũ Matth. 10. dicat Christus: Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram, non veni pacẽ mittere sed gladiũ. veni enĩ separare hoĩem aduersus patrẽ suũ, & filiã aduersus matrẽ suã, & nurũ aduersus socrũ suã. verũ ille gladius spiritualis quia bellũ habet & inimicitias cũ mundo, carne & diabolo, pacẽ habet cũ deo: pro qua belligerare oportet aduersus oẽs, etiam & patrem & matrem si quid mandatis dei contrarium iusserint. imo & aduersus animam propriam, iuxta quam sententiam dicit in euangelio saluator, Luc. 14. cap. Si quis venit ad me & nõ odit patrẽ suũ, & matrem suam, & vxorem, & filios, adhuc aũt & animã suã

non

nō poteſt me⁹eſſe diſcipulus. huiuſmodi aūt pugna cū vitijs carnis & affectibus ſecū admittit pacē ī deo & Chriſto Ieſu domeſticā. 15. *Vnde enim ſcis.* tractī legēdo cū ꝑcedētibus ſenſus eſt, ſi ſolutionē querit aut à fide ꝓmiſſa diſcedēs ad īpietate te cogit, tecūq; cōtēdit ac rixatur, (ſic enī Chryſo.) præſtat diſcedere nō enī ad ſeditiōes, ſed pacem vocauit vos deus: & quia cauſari poterāt: fortè virū īfidelē lucrabor, ſubdit, vnde enī ſcis mulier ſi virū ſaluū facies aut nō? idcirco cū te ad defectionē fidei ſolicitet, ꝑſtat diſcedere. Quidā hūc locū (vt Ambroſ.) referūt ad id ꝙ anī præceſsit: fidelis mulier nō dimittat īfidelē ſecū habitare cōſentiētē. Vnī enim ſcis mulier &c. precedentia autem (quòd ſi īnfidelis) per parentheſim leguntur.

15 Vnde enim ſcis mulier, ſi virū
ſaluū facies? aut vnde ſcis vir, ſi
mulierē ſaluā facies? 16 niſi vnicui
q; ſicut diuiſit dominus. Vnūquē
q; ſicut vocauit deus, ita ambulet
17 & ſicut in ōnibus eccleſiis do-
ceo. Circunciſus aliquis vocatus
eſt? 18 non adducat præputium.
In præputio aliquis vocatus eſt?
non circuncidatur. Circunciſio D
nihil eſt, & præputium nihil
eſt, ſed obſeruatio mandato- Ephe. 4. 6.
rum dei. Vnuſquiſque in qua vo
catione vocatus eſt, in ea perma-

16. *Niſi vnicuique.* Græci, vt Seuerianus, legūt ἢ μὴ, id eſt, an nō, & referunt ad id quod præceſsit, Si vxorem ſaluam facies an non? dein ſequitur, vnicuique ſicut diuiſit dominus. id eſt, gratiam dedit, ita ſub. faciat, noſter legit εἰ μὴ, id eſt niſi, & ſenſus eſt, vnde ſcire potes quod virum ſaluabis, aut contrà, niſi vnicuiq; ſicut diuiſit deus, id eſt, niſi quòd ſcire potes ſicut vnicuiq; diuiſit deus gratias ſuas & dona. *Vnumquenq;* inquit, ſicut vocauit deus, ita ambulet, id eſt, conditionem hominis baptiſmus aut fides non mutat: ſi ſeruum reperit, ſeruitutem non excutit: ſi vxoratum, vxorem non reijcit, modò in pace & ſine Chriſti contumelia viuat.

17. *Et ſicut in omnibus,* id eſt, ambulet in ſua vocatione, & quēadmodum in eccleſiis doceo ambulare. Noſter legit ὥσπερ, id eſt: ſicut, Græci οὕτως, id eſt, ſic.

18. *Nō adducat præputiū.* Erāt enī Iudæi quos ob gentes præſectæ pelliculæ puderet, atq; adeò medicamētis eā ſibi ſarciēdā curarēt, id ꝙ Theophilus & Photius Græcus ex Epiphanio docēt. Vult aūt his verbis Paulus nullū diſcrimē eſſe inter fideles, ſiue ex circūciſiōe, ſiue ex gētilitate vocati ſint ad fidē.

19. Ser-

19 *Seruus vocatus es?* Non vult propter fidē, ad quā vocatus est seruū seruitutē excutere: quinimò, inquit, nō sit tibi curæ huiusmodi seruitus. i. ne sis de illa excutienda anxius, quinetiam vel si eximi ab ea potes, magis ea vtere. i. in vsum aliquā eam cōfer. Hieronymus hos locos de seruo & libero, circūciso & incircūciso, ĩterpretatur de nuptis & innuptis: vt serui & circūcisi sint nupti, incircuncisi aūt & liberi, innupti, & hoc modo ante eum Origenes, cuius apud nos græca habemus.

20 *Libertus domini.* i. à domino manumissus & in libertatem Christianam assertus. libertus enim dicitur qui ex seruo factus est liber, quales Christiani, qui ex seruitute peccati & diaboli in libertatem dei & gratiæ sunt asserti.

21 *Misericordiā cōsequutus* .i. gratiam apostolici muneris in gentes cōsequutus sum à domino, vt fideliter illis consulam.

22 *Propter instantē.* νομίζω inquit Græcè, id est, existimo siue decerno hoc bonum esse, id est, virginitatem rem esse bonā & egregiam, *propter instantē necessitatē*, id est, propter vrgentes rei vxoriæ difficultates & molestias. Sic enim Oecumenius Græcus: Existimo, inquit, hoc bonum esse. quodnam verò hoc bonum est? abstinere à nuptijs propter eas, quas secum afferunt molestias & difficultates.

23 *Si nupserit virgo.* hic Hieronymus aduersus Iouinianū. li. 1. Et si nupserit virgo nō peccauit, nō illa virgo, ĩquit, quę semel dei cultui dedicauit. Virgĩes enĩ quę post cōsecrationē nupserūt, nō tā adulteræ quā incestæ sunt. Et Theophilus ex Christostomo, virginē hoc loco dicit, nō eā quæ Christo dicata sit: hæc

neat [19] Seruus vocatus es? nō sit tibi curæ Sed & si potes fieri liber, magis vtere. Qui enim in domino vocatus est seruus, [20] libertus est domini. Similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi. Pretio empti estis, nolite fieri serui hominū: Vnusquisq; ergo in quo vocatus est, fratres, in hoc maneat apud deum. De virginibus aūt pręceptum domini non habeo. consilium autem do, tanquam [21] misericordiam consecutus à domino vt sim fidelis. Existimo enim hoc bonum esse [22] propter instantem necessitatem, quoniam bonum est homini sic esse. Alligatus es vxori? noli quærere solutionem. Solutus es ab vxore? noli quærere vxorem. Si autem acceperis vxorem, non peccasti. [23] Etsi nupserit virgo, non peccauit.

Sup. 6. d, 1. Pe. 3. d.

E

hæc nanq; si nupserit, deliquit haud dubiè plurimũ. Videãt igitur ꝙ rectè faciũt, ꝗ moniales virgĩes ad ĩcestas nuptias solicitãt. Photius de hoc sic ait, καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε, παρθένον ἐνταῦθα φησὶν οὐ τὴν ἀφιερωμένην θεῷ, ἀλλὰ τὴν ἄγαμον κόρην, ὡς ἥ γε ἀφιερωθεῖσα θεῷ εἰ γήμῃ, μοιχὸν ἐπιφέρει χριστῷ ᾧ νενύμφευται. i. & si nupserit virgo nõ peccat, Virginem hic dicit nõ Deo dicatam, sed innuptam puellam: quòd si deo dicata nupserit, adulterum Christo, cui desponsata erat superinducit.

24. *Tribulationẽ carnis*, scilicet parturientium dolores, liberorũ educandorũ solicitudinẽ & mille matrimonij incommoda.

25. *Ego autem vobis parco.* Græcè φείδομαι, id est, vestri misereor, nolens, si fieri possit, in has vos molestias incidere.

26. *Reliquũ est.* Vult Paulus, siqua etiã esset ĩ huius mũdi rebus voluptas nõ admodũ illis affici propter tẽporis breuitatem: quòd si quæ essent huiusmodi voluptates, fluxæ sunt & breues. Qui ergo, inquit, vxorẽ duxerũt, non magnopere rei vxoriæ afficiantur. *Qui flent &c. qui emunt tanquã nõ possidentes.* Græcè μὴ κατέχοντες, quasi dicas, nõ perpetuò possidentes. Est enĩ κατέχειν magnopere aliquid detinere, & vehementer ad illud affici, vnde κατοχὴ ardens animi affectio. Inquit ergo, qui emunt sint, subaudi, tanquam non possidentes, id est, non ita distineantur rebus emptis, quasi illas perpetuò possessuri: *& qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtantur.* Græcè ὡς μὴ καταχρώμενοι, id est sic vtantur vt non abutantur, vt abuti sit hoc loco supra modum & immodicè vti, Immodico igitur rerũ secularium vsu interdicit Paulus, scilicet vt vtamur ijs tanquam probi fructuarij, non tanquam perpetui possessores: qui res suas, si visum est, iure suo absumunt.

27. *Præterit enim figura.* Græcè σχῆμα. i. habitus, species, ac status mundi

24 tribulationẽ tamen carnis habebunt huiusmodi. 25 Ego aũt vobis parco. Hoc itaq; dico fratres, tẽpus breue est. 26 reliquum est: vt & qui habent vxores, tanquã nõ habentes sint, & qui flent, tanquã non flentes. & qui gaudent tanquam non gaudẽtes. & qui emũt tanquam non possidentes: & qui vtuntur hoc mundo: tanquã non vtantur. 27 præterit enim figura huius mundi. Volo autem vos sine solicitudine esse. Qui sine vxore est, solicitus est quæ domini sũt, quomodo placeat deo. Qui autem cum vxore est, solicitus est quę sunt mũdi, quomodo F

mundi huius: vult enĩ nos affici huic mũdo, ꝙ quicquid in eo est fugax sit ac labile. παράγει quoq; ꝙ interpres vertit praeterit, significat etiã decipit: quo modo sumi potest, ut sit sensus. Nolite huic mundo ĩmodicè affici. Nã etsi figurã ac speciem boni nonnullã habet, fallax tamẽ est, suiq; studiosos decipit.

placeat vxori: [28] & diuisus est. Et
mulier innupta & virgo cogitat
quae domini sunt, vt sit sancta &
corpore & spiritu. Quae autem
nupta est, cogitat quae sunt mun-
di: quomodo placeat viro. Por-
rò hoc ad vtilitatem vestram dico
non vt laqueum vobis iniiciam.
[29] sed ad id quod honestũ est, &
quod facultatẽ praebeat, sine impe
dimẽto dominũ obsecrandi. [30] Si
G quis aũt turpẽ se videri existimat
super virgine sua, ꝙ sit sup adulta
& ita oportet fieri: quod vult faci
at non peccat, si nubat. [31] Nã qui
statuit in corde suo firmus, nõ ha
bens necessitatẽ, potestatem aũt
habens suae voluntatis, & hoc
iudicauit in corde suo, seruare uir
ginem suam: bene facit. Igitur
& qui matrimonio iungit virgi-
nem suam, bene facit: &
qui non iungit, melius facit.
Rom. 7. a. Mulier alligata est legi quanto

28. *Diuisus est*. i. in multas solicitudinũ partes, miseriarũq; distract⁹. graeca habẽt μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. i. diuisa est mulier siue vxor & virgo. i. iuxta Oecumenium, nõ eandem solicitudinẽ habent, sed diuersa sunt illis studia, quia virgo cogitat quae sunt dei, mulier quae sunt viri.

29. *Sed ad id quod honestũ*. Graecè ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ πρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως. Est aũt sensus ꝙ tãtopere virginitatẽ vobis cõmẽdo, ad vtilitatẽ vestrã facio, *non vt laqueũ vobis iniiciã*. i. non ꝙ necessitatẽ vobis imponere velim cõtinendi. βρόχον enim. i. laqueum inquit Oecumenius, necessitatem appellat. Sed supra, vt vos adhorter ad id quod honestum est &c. Graecis quoque aliquid simile supplendum est, quorum ad verbum sensus esse potest. Sed vt vos inuitem, sub. ad honestatem & indiuulsam immobilemq̃ue domini assidentiam, id est, vt vos adhorter honestè viuere & domini obsequio assiduos esse.

30. *Si quis autem turpem se videre existimat*, id est, si quis indecorum existimat virginem suam esse plus aequo nubilem tradat eam viro: neque enim sic peccat.

31. *Nã qui statuit in corde suo*. i. qui certo apud se statuit, nõ collocare nuptũ filiã, quũ pro arbitrio id possit, nulla necessitate ad

eam

eam secum retinendam adactus, bene ac laudabiliter facit.
32. *Liberata est, à lege*. i. nō āplius tenetur lege, quæ illā vetabat viuēte viro secūdas adire nuptias. Greci paulò sec⁹ habēt ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ ἐθέλῃ γαμηθῆναι. i. libertatē habet nubēdi cui volet *Tantū in domino*. i. secundū dominū, hoc est, castis & honestis nuptijs cum spe liberorū procreandorum.

1. *De his aūt*. Erāt Corinthij nōnulli psuasi à pseudoapostolis, q existimarēt nefas esse vesci carne idolis īmolata, quā ideo idolothytū vocāt. Erant contra perfectiores, qui nihil existimabāt ulli cibo ꝑpter idolū accedere vel decedere, & ideo templa idolorū ingrediētes cum illorum sacrificis edebant: quod quū à præstantioribus fieri viderent infirmiores, illorum cœnis aderant, vescentes quoq; de idolothyto, sed nonnihil numinis in eo esse credentes. Carpit ergo pfectiores Paulus, q quū gloriarentut se scire nullā in cibis fore discretionē, interī pusillis scādalo erāt, ostendēs parū prodesse illis huiusmodi scientiā (de ea enim loquitur) nisi charitas eos à proximorum scandalo auertat.

2. *Sed nō in omnibus est*. i. quanquā nostis nihil religionis, aut maculæ cui quā cibo accedere ꝑpter idolū, nō tamen passim idolothyto vescioportet

tempore vir eius viuit. quòd si dormierit vir eius: 32 liberata est cui autem vult, nubat: tantum in domino. Beatior autem erit, si sic permanserit secundum meum consilium. Puto autem quòd & ego spiritum dei habeam.

ARGVMENTVM. CAP. 8.

¶ *Damnat promiscuè cum fratrum offendiculo in idolorū mensa vescentes.*

CAPVT VIII.

1 DE ijs autem quæ idolis immolātur, scimus quòd oēs scientiam habemus. Sciētia inflat: charitas verò ædificat. Si quis autem se existimat scire aliquid: nondum cognouit quemadmodum oporteat eum scire. Si quis autem diligit Deū hic cognitus est ab eo. De escis autem quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, & quòd nullus est deus nisi vnus. Nam & si sunt qui dicātur dij, siue in cœlo, siue in terra (si quidem sunt dij multi & domini multi) nobis tamen vnus deus pater ex quo omnia, & nos in illum: & vnus domin⁹ Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum: 2 sed non in oībus est scientia

nō enī in oībus est hæc scientia. i. non enim hæc oēs norunt, quinimò multi vestro exēplo idolothytū manducantes, existimant aliquid in idolo esse numinis, atq; ita polluūtur: nō quia vescūtur, sed quia cū huiusmodi cōsciētia vescūtur. Græci explicāt non in omnibus est scientia. i. non omnes sciunt quòd nihil est idolum in mundo: sed quū vos ad mensas idolorū vidēt accedere, putant in ijs esse aliquid numinis.

tia. Quidā aūt³ cū conscientia vsq; nunc idoli, quasi idolothitū manducāt & conscientia ipsorū cum sit infirma, polluitur. Esca aūt nos
C non cōmendat deo.⁴ Neq; enim si manducauerimus, abundabimᵘ: neq; si non māducauerimus, deficiemus. videte aūt ne fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. Si enim quis viderit eum qui habet scientiam⁵ in idolio recumbentem: nònne conscientia eius cum sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolo
D thita? Et peribit infirmus in tua⁶ conscientia frater, propter quem
Rom. 14. c. Christus mortuus est? Sic autem peccantes in fratres: & percutientes conscientiam eorum infirmā
Rom. 14. d. in Christum peccatis. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum: non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.

3. *Cū conscientia vsque nūc idoli*, id est, cū eadē sciētia & conscientia, qua & gentes existimantes aliquid esse idolum.

4. *Neq; si manducauerimus abundabimus*, id est, neq; laudabiliter agemus mā ducantes, neq; deficiemus, id est, peccabimus, abstinentes.

5. *In idolio*, id est, mensa idolis consecrata. Græcè ἐν εἰδωλείῳ.

6. *In tua scientia*, id est, ob huiusmodi scientiā, quā tibi cum periculo fratris vendicas.

ARGVMENTVM *Cap.* 9.

¶ Etsi pro libertate sumptus exigere posset, se tamen abstinuiße ostendit, ne quod euangelio offendiculum daret.

CAPVT IX.

A ¹ NOn sum liber? Nō sum apostolus? Nònne Christum Iesum dominū no

1. *Non sum liber*. i. nūquid mei iuris sum, vt nemo inhibere posit, quin sūptus à vobis exigam?

ſtrum vidi? Nonne opus meum
vos eſtis in domino? Et ſi alijs
non ſum apoſtolus, ſed tamen
vobis ſum. 2 Nam ſignaculum
apoſtolatus mei vos eſtis in do-
mino. Mea defenſio apud eos qui
me interrogant, hæc eſt. Nūquid
non habemus poteſtatem man-
ducandi & bibendi? Nunquid nō
habemus poteſtatem mulierem
3 ſororem circunducendi: ſicut
& cæteri apoſtoli, 4 & fratres
domini, & Cephas? Aut ego
ſolus & Barnabas, non habemus
poteſtatem hoc operandi? Quis
militat ſuis ſtipēdijs vnquā? Quis
plantat vineam: & de fructu
eius non edit? Quis paſcit gre-
gem: & de lacte gregis non man-
ducat? Nunquid 5 ſecundum ho-
minem hæc dico? An & lex Deut.
non dicit? Scriptum eſt enim 25. a.
in lege Moyſi, Non alligabis os

2. *Nā ſignaculū*, i. vos argumento eſtis mihi creditæ apoſtolicæ fūctiōis, apd̄ quos apoſtolat⁹ opera geſsi: quinimo & mea defēſio eſtis. Si quis enī me negat Apoſtolū eſſe, ego vos oſtēto. mea defēſio eſt hæc, Vos, inq̄, ſignaculū apoſtolat⁹ mei: nec mihi videt' iūgēdus hic loc⁹ cū ſequēti, *nunquid nō habemus &c.* neq; enī indigebat defēſiōe, ad oſtēdendū quòd iure ſumptus in euāgelio prædicando feciſſet: ſed probat ſe fuiſſe illis apoſtolū, quaſi dicat, poterā exigere à vobis ſumptus quia, veſter apoſtolus: quos ſi quis negauerit, mea vos eſtis defenſio, vt pote ſignaculū apoſtolatus mei, in quibus ego apoſtolatus mei ſigilla impreſsi, firmiſsimā ſcilicet Chriſti fidem. quod ſiquis (īquiūt græca ſcholia) me negat eſſe apoſtolum, ego vos profero: in quibus quæcunque apoſtolum decēt, peregi, tum in ædendis ſignis ac fide docenda, tū etiam in ferendis periculis: quæ omnia ſunt σφραγὶς & ſigillum apoſtolatus.

2. *Sororē*. peruerſè hūc locum quidam explicāt de vxorib⁹ apoſtolorū, quū nulli (vt inquit Hieronymus) vxores habuiſſe legantur præter vnū Petrum, idque ante conuerſionem. Certè Chryſoſtomus, Theodoritus & Theodorus Græci, interpretantur de mulieribus apoſtolis miniſtrantibus, quales Chriſtum ſequutas ille legimus, & illi miniſtraſſe.

4. *Fratres dn̄i*. Ioannē, Iacobū, Iudā & Simonē dicit, qui quū cognati eſſent domini, Hebræorum more fratres dicebantur.

5. *Secundū hominem*. i. nunquid humana tantū ſimilitudinē aut autoritate poteſtatē noſtram probare contendo? nunquid & in lege

in lege

in lege parabola bouis ea confirmatur?
6. *Nunquid de bobus cura est deo*, id est, boum ne, an non nostræ magis causa hæc dixit?
7. *Potestatis vestræ*. i. si ij q nō sūt vobis doctores neq; apostoli vtūt' potestate à vobis cōcessa, vt à vobis sūpt⁹ exigāt, quare nō poti⁹ nos exigamus?

1. Ti. 5. c. boui trituranti. [6]Nūquid de bob⁹ cura est deo? An ꝑpter nos vtique hoc dicit? Nā propter nos scripta sūt: quoniā debet in spe q arat, arare: & qui triturat, in spe fructus ꝑcipiendi

B Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus? Si alij [7]potestat's vestrę participes sunt, quare non potius nos? Sed non vsi sumus hac potestate, sed ōnia sustinemus, ne quod offendiculū demus euangelio Christi. Nescitis quoniam [8]qui in sacrario operantur, quę de sacrario sunt, edūt? & qui altario deseruiunt, cum altario participant? Ita & dominus ordinauit iis qui euangelium annuntiant, de euangelio viuere. Ego autem nullo horum vsus sū. Non autem scripsi hæc, [9] vt ita fiant in me. Bonum est enim mihi magis mori, quam vt gloriam meamquis euacuet. Nam etsi euāgelizauero, [10]non est mihi gloria. Necessitas enim mihi incumbit. væ enim mihi est, si non euangelizauero.

Rom. 15. f.

Deut. 18. a.

C Si enim volens hoc ago, mercedem habeo. si autem inuitus. dispensatio mihi credita est. Quæ est ergo merces mea? Vt euangelium prædicans,

fortassis aūt ꝓ ἐχουσίας. i. potestatis ꝓ οὐσίας, quod opes & facultates alicuius significat, posuit Paulus, vt plerunq; sermonis proprietatem negligit. i. si facultatum vestrarum participes illi facti sunt, cur non & nos?
8. *Qui in sacrario operātur*. Leuitas dicit, quib⁹ pars sacrificij contingebat in edulium. Vide Deutero. 18. capite.
9. *Vt ita fiant*, id est, quòd mihi sumptus à vobis exhiberi velim.
10. *Nō est mihi gloria*. i. nō accedet mihi ad cumulū gloriæ: neque est quod inde gloriari possim, qui ad hanc functionem nō meo merito, sed dei gratia sum vocatus, cuique iniunctum est: quod si *volens*, id est, vltro & iniussus, id muneris exequerer: hinc mihi merces accresceret. *Si autem inuitus*, id est, iussus & ex mandato, id perago, nihil est quod inde glorier. dispensatio enim, & euangelij administratio mihi credita, & cōmissa est, quasi diceret

seru⁹ īutilis sum, ꝙ iube
or & debeo facere, facio.
11. *Sine sumptu*. i. gratis.
12. *Potestate mea*. i. liberta
te sumptus exigendi.
13. *Nescitis*, &c. hortatur
eos ad supnæ vocationis
brauiū & p̄miū cōtēdere
exēplo pugilū, & ātago
nistarū, ꝗ marcescibilis
coronę gratia se cōtinēt
ab oīb⁹ q̄ ab ea cōsequēda
auertūt, vt expediti⁹ cur
rāt quātò magis nos, qui
ad īmarcescibilē coronā
cōtēdim⁹, ꝓperare opor
tet, & ab omni p̄pediēte
pc̄tō abstinere? *Stadiū* aūt
curriculum est, & locus
in quo equi hominésue
ad cursum exercentur,
& athletæ certant.
14. *Brauiū*. i. statutū præ-
miū. est aūt græcè βραβεῖ
ον, ꝙ Latini vsurpant ꝓ
brauiū siue brabæū, sta-
tutū victoribus in quo-
cūq; certamine præmiū.
15. *Aerē verberās*. i. frustra
& inaniter laborans.
16 *In seruitutē redigo*. i. mi
hi subigo, & si qn̄ in ser
ui morē cōtumacis lasci
uire incipit, castigo illud
ne quū aliis prædicaue-
rim, reprobus efficiar.
Græcè ἀδόκιμος, ꝙ im ꝓ
bum quoq; significat: &
tunc sensus est, ne quum
aliis vitā prędicem & cō
mendem studiosam, ipse
vitiosus inuenier.

[11] sine sūptu ponā euāgeliū, vt nō
abutar [12] potestate mea ī euāgelio
Nā cum liberessem ex oībus, oīm
me seruū feci, vt plures lucrifacerē
Et fact⁹ sum Iudęis tanquā Iudę⁹
vt Iudęos lucrarer, iis qui sub lege
sunt, quasi sub lege essem (cū ipse
nō essē sub lege) vt eos q sub lege D
erāt, lucrifacerē, ijs qui sine lege e-
rāt, tanquā sine lege essem (cū sine
lege dei nō essem, sed ī lege essem
Christi) vt lucrifacerē eos qui sine
lege erāt. Factus sum infirmis in-
firmus, vt infirmos lucrifacerem.
Omnibus oīa factus sum: vt oēs
facerem saluos. Omnia aūt facio
propter euangelium, vt particeps
eius efficiar. [13] Nescitis quod ij qui
in stadio currunt, oēs quidē cur-
runt, sed vnus accipit [14] brauium?
Sic currite, vt comprehendatis.
Oīs aūt qui in agone cōtendit, ab
omnibus se abstinet, & illi quidē
vt corruptibilē coronā accipiant,
nos aūt incorruptā. Ego igitur sic
curro, nō quasi in incertū, sic pu-
gno, non quasi aerē [15] verberās, sed
castigo corpus meū, & [16] in serui
tutem redigo, ne cum alijs prædi-
cauerim, ipse reprobus efficiar.

ARGVMENTVM. CAP. 10.

*¶ Ab idololatria & fornicatiōe & mur
muratione veterū Iudæorū exēplo eos
deterret, quibus ad Christianorū instru
ctionē omnia in figura contigerūt. Dein
de ab idolorū mensa, vt se subducāt, &
omnia in dei gloriam faciāt, admonet.*

1. Nolo

2. *Nolo enim vos ignorare.* Admonet hoc capite Corīthios Paul⁹ ne de donis à deo pceptis efferantur. Futurū enim vt per elationē hāc, atq; alia peccata, his donis excidāt, & à Christo eiiciantur, idq, exēplo Iudæorū, quos licet in figura similibus tamē ab eo donis affectos pbat, sed hīc tamē ob sua delicta excidisse, sicut enim in spiritu sācto, & aqua baptizati veri Pharaonis seruitutē excusserūt Christi carne pasti, & eius sanguine potati sunt: ita patres Iudæi excussa Pharaonis seruitute, & transgresso mari rubro, quodam modo in mari & nube baptizati sunt, similitudinariè scilicet, ꝙ aūt illis nubes protegens conducēs ac refrigerans: id nobis spiritus sanctus actionū nostrarum dux & protector, libidinumque moderator & extinctor: ꝙ illis mare, hoc Corinthiis & Christianis omnibus, aqua baptismatis. Corinthij Christi carnē manducabant, illi figuram eius manna: quam spiritualem vocat escam quòd miraculosè cœlit⁹ descenderit. Corinthij sanguinem domini bibebāt, Iudæi spiritualem potum, quem miraculosè petra fudit, biberūt: neque tamen, tot affecti beneficijs, præter duos tantum, in terram promissionis peruenerunt: sed in deserto prostrati sunt ac mortui. qua in re figura nostri fuere, vt scilicet à vitijs illorum abstineamus, alioqui in deserto perpetuæ vastitudinis perituri, neque veram promissionis terram ingressuri.

CAPVT X.

A
1 NOlo enim vos ignorare fratres, quoniā patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt,
Nu. 9. d. & omnes in Moyse baptisati sūt in nube, & in mari, & omnes
Exo. 13. d. eandem escam spiritualem manducauerunt, & omnes eundem
Exo. 14. e. potum spiritualem biberunt (bibebant
Exo. 16. d. autem de spirituali,2 consequente eos petra, petra autem
Exo. 17. b. Christus) sed non in pluribus eorum beneplacitum est deo, nam
Nu. 20. b. prostrati sunt in deserto. Hęc aūt
B in figura facta sunt nostri, vt non simus concupiscentes malorum, sicut & illi concupierunt. neque idololatrę efficiamini, sicut quidā
Exo. 32. b. ex ipsis, quemadmodum scriptum est, Sedit populus manducare & bibere, & surrexerunt lu-

2. *Consequente eos petra.* pro cōsequēte Græcè est ἀκολουθούσης. i. p totū iter comitāte: nō ꝙ re vera petra vñ aqua manauit, perpetuò eos cōitaretur, sed christus in petra figurat⁹, vñ ait, *Petra*

autẽ erat Christus.i.christũ significabat, de cuius pcussolatere in passiõe sanguis & aqua defluxit. vnde refecti ac potati sum'.
3. *Neq; tẽtemus*.i.neq; de misericordia ei⁹ diffidamus sicut illi. Nã in deserto diffidẽtes, & dicẽtes, cur eduxit nos de AEgypto vt moreremur ĩ solitudine? Christũ deũ eorũ ducẽ tẽtabãt.
Qui enim experiri virtutem, aut bonitatem alicuius cupit, de illo se diffidere ostendit.
4. *Ab exterminatore*, scilicet angelo, quia per ãgelũ vĩdictas suas deus exercebat: vel exterminatorẽ intellige exitialẽ quãdam dei potestatem, & vltricem virtutem, quoquo modo illa fieret.
5. *In quos fines*, nõ in quos fines, quia τέλη Græcè neutrum est, οὓς. i. quos masculinum, sed in quos scilicet nos fines seculorum deuenerunt: quasi diceret, finis seculi, aut vitæ cuiusq; nostrũ properat, & modicum tempus superest ad bene agendũ. Ideo studeat quisque bonis operibus, & qui se existimat stare, id est, firmum esse in fide & perfectum, videat & caueat ne inde excidat.
6. *Tẽtatio vos nõ apphẽdat*. noster legit εἰλήφέτω, & hoc modo sensus est, ne sinite vos apprehendi, & vinci ab vlla tentatione, nisi humana, idest, facili, quæ velit nolit homini se ĩgerit, λαμβάνομαι nanq; cõuĩci significat. greci legũt εἴληφε ,i. apphendit, & tũc sensus est, Qui se existimat perfectũ, videat

dere. neq; fornicemur: sicut quidã ex ipsis fornicati sunt, & ceci- *Num.*
derũt vna die vigintitria millia: 3 *25.b.*
neq; tẽtemus Christũ: sicut qui- *Num.*
dam eorum tentauerunt, & à ser- *21.a.*
pentibus perierunt. neque mur- C
murauerítis: sicut quidam eorũ *Num*
murmurauerunt, & perierunt 4 *14.f.*
ab exterminatore. Hæc autem *Iudi.*
omnia in figura contingebant il- *8.c.*
lis, scripta sunt autem ad correptionem nostram, 5 in quos fines seculorum deuenerunt. Itaq; qui se existimat stare, videat ne cadat. 6. Tentatio vos non apprehendat nisi humana. fidelis autem deus est, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione 7 prouentum, vt possitis sustinere. propter quod charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura. Vt prudentibus loquor, vos ipsi iudicate quod dico. 8 Calix bene- D
dictionis cui benedicimus, nõne communicatio sanguinis Christi est? & panis quem frangimus, nõne participatio corporis domini est? Quoniam vnus panis, & vnũ

deat & caueat ne pceps ruat.neq; enī vos vlla dū tentatio apprehendit, nisi humana & facilis: quasi diceret, nondū insurrexere aduersū vos fortes, & vehemētes tentationes, nondū ꝙ Hebræis ait, vsq; ad sanguinē restitistis, vt ob huiusmodi superatas tentationes perfectos vos gloriari posſitis. veruntamē confidite in deo. Fidelis enim est deus. &c.

corpus multi sumus. Omnes quidem de vno pane, & de vno calice participamus. Videte Israel secundum carnem, Nonne qui edunt
E hostias, participes sunt altaris? quid ergo? dico quod, idolis immolatum sit aliquid? aut quod idolum sit aliquid? Sed quod, quæ immolant gentes. dæmoniis immolant, & non deo, Nolo autem nos socios fieri dæmoniorum. Non potestis calicem domini bibere & calicem dæmoniorū. non potestis mensæ domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.

7. *Prouentū.* Græcè ἔκβασιν, quidam exitum interpretantur, id est, si tentatio ĩgruerit, faciet vt statim ea euolet. Quū aūt ἐκβαίνειν significet vltra progredi, & promouere, rectè mihi vertisse videtur interpres prouentū. Certè Photius prouentum interpretatur, cuius ita greca vertimus, faciet cum tentatione prouentum. i. faciet vos statim fortes & ferre valentes, adeo vt nullum ex tentatione detrimentum, quin potius lucrum multum, referatis.

8. *Calix benedictionis.* hoc & sequēti de sacrificio Iudæorum exēplo vult abducere Paulus Corinthios à mensa idolorū, quā frequentabant Corinthij, ibi se ingurgitantes, & excusationem è doctrina sumentes, in qua nullus cibus est immundus. Ijs ergo dicit Paulus, calix benedictionis cui benedicimus, id est, quem cum gratiarum actione sumimus, nonne communicatio sanguinis Christi est, id est, nōne calicem Christi sumētes, ac sanguinē illius bibentes, cū illo cōmunicamus, & cum illo cōmercium nobis esse declaramus? & *Panis quem frangimus,* id est, corpus Christi quod sub speciebus panis sumimus? nonne participatio corporis dñi est? id est, nōne declarat nos partem habere cum corpore dñi, & in illud consentire? Quinimò, inquit, quotquot mensam domini adeuntes de vno pane edimus & de vno calice bibimus, vnus panis & vnum corpus mysticum in eo sumus, quando per ipsius sumptionem illius corpori incorporamus, rursum, inquit, *Videte Israel secundum carnem,* id est, considerate illum carnale sacrificium immolantem. Nonne Leuitæ & Sacerdotes qui edunt hostias.

Participes sūt altaris, i. cōsentiū: in sacrificia? (Nōne verum est (vos enī, ātea dixit, ipsi iudicate. i. iudices estote) vnūquēq; in illud sacrificiū cōsentire, de quo edit: siue illud sit de corpore Christi Christianū sacrificiū, siue carnale Iudæorū? Indubiè subiūctur⁹ erat Paul⁹, Et vos quoq;, qui idolothytis vescimini, idolorū participes estis sed ne illos offēderet, sermonē tēperauit ostēdens se non hæc dicere, quasi aut idolo, aut idolothyto aliqua virtus insit: sed quia nolo, īquit, vos socios fieri dæmoniorū. quib⁹ verbis latēter īnuit, eos dū idolothytis vescūtur in idola consentire: aut certè hāc de se opinionē infirmis in fide generare à quibus vt eos auertat concludit eos non posse mensæ domini in Eucharistia, simulque dæmoniorum in idolothyto participes esse.

9 An æmulamur dominum? Nūquid fortiores illo sumus? 10 Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Omnia mihi licent, sed non omnia ædificāt. Nemo quod suum est quærit, sed quod alterius. Omne quod in macello vænit, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. Domini est terra & plenitudo eius. Si quis vocat vos infidelium ac cœnā, & vultis ire, omne quod vobis apponitur manducate, 11 nihil interrogantes propter conscientiā. Si quis aūt dixerit, 12 Hoc īmolatū est idolis, nolite mandu-

Sup. 6. c. Eccl. 37. d. F Psal. 23. a.

9. *An æmulamur* græcè. παραζηλοῦμεν. i. extimulamus, & irritamus? ostendēs irritari dnm à Corinthiis dū passī idolothytis vescerētur. Deiñ subdit, nūquid fortiores illo sum⁹? quasi diceret, frustra illū irritamus qui fortior est, & vlciscēdi vī habet. 10. *Omnia mihi licent* non omnia expediunt quæ licent: quādo scilicet non edificant: quasi diceret, etsi in se idolothytum mā ducare non est illicitum, passim tamen id, vt facitis, agere cū offendiculo proximi, malum est: nos autem non tam ius nostrum tueri oportet, quā infirmitati alterius consulere. hoc enim ait dicens, nemo quod suum est quærat. 11. *Nihil interrogantes propter conscientiam*, non quod conscientia iudicet nō esse interrogandū: sed id vult Paulus, ꝙ de iis quę in macello væneunt, nullā facere oporteat cōscientiā: verū (vt inquit Photius) purā illā ea in re & nihil hæsitantē habere oportet. 12. *Hoc immolatum est*. ex hoc loco & præcedente ostendit se idolothytū non inhibere: nisi quatenus suspicionem affert venerati idoli: quando si extra sacrificia idolorum ac sine conscientia idoli opponatur, non interdicit.

Libertas

13. *Libertas mea iudicatur.* Græcè κρίνεται.i.cōdēnatur ob alienā conſcientiā.i.etſi per Chriſtū libertatē habeo veſcēdi ido lothyto,nō tamē ſinēdū eſt:ne ob cōſciētiā alterius læſā,hæc mea libertas vitio mihi vertatur,& dānabilis fiat. 14. *Si ego cū gratia.*i.inquit Chryſoſt.ſi per dei gratiā indifferēter quolibet cibo veſci poſſū, pro q; hac libertate gratias ago, quid blaſphemor.i. q̄d me ſino blaſphemari & malè audire à gētib⁹? Nā gētes īquit Chryſo. vidētes chriſtianos idôla auerſari,& tamē ad eorū mēſas accurrere,ibiq; ingurgitari, accuſabāt eos ſimulationis & gulæ.

G care propter illum qui iudicauit, & propter conſcientiam, conſcientiam autem dico nō tuam, ſed alterius. Vt quid enim 13 libertas mea iudicatur ab alia conſcientia 14 Si ego cum gratia participo, quid blaſphemor pro eo quòd gratias ago? Siue ergo manducatis: ſiue bibitis, vel aliud quid facitis, omnia in gloriam dei facite. Sine offenſione eſtote Iudæis & gentibus, & eccleſiæ dei, ſicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi vtile eſt, ſed quod multis, vt ſalui fiant.

Collo. 3. c.

1. *Laudo aūt.* quidem aſſerūt eos à Paulo laudari q̄ p̄cepta ab illo tradita tenerēt.cæterū q̄ ī multis alijs ridiculā & īhoneſtā cōſuetudinē haberēt, dānari. Theodor⁹ græc⁹, & Ambr.exiſtimāt iſtud laudo vos,ironicè dictū. 2. *Caput mulieris vir.* quoniam virilia ſibi officia vendicabāt mulieres, ita vt ī eccleſia docēdi mun⁹ vſurparēt,& apto capite prophetarent atq; orarent oſtēdit Paulus idnō decere,quoniam quū vir caput ſit mulieris,i.dominus, & ipſius, Chriſtus, Chriſti autem,deus,non decet ergo mulierem aperto capite orare aut prophetare. Prophetabant enim ea ætate mulieres,ſicut in Actis de filiis Philippi legimus.Sic cōtrà,virū nō decet velato capite,quia hoc

ARGVMENTVM CAP.11.

¶ *Virum aperto capite, mulierem autē operto orare iubet, & particulares in dn̄ica cœna conuentus dānat, & ad dignè ſumēdam Euchariſtiam hortatur.*

CAPVT XI.

A I Mitatores mei eſtote, ſicut & ego Chriſti.1 Laudo autem vos fratres, quòd per ōnia mei memores eſtis, & ſicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis. Volo autē vos ſcire quòd ōnis viri caput Chriſtus eſt 2 caput autem mulieris vir. caput

Eph. 5. c.

hoc agēs *Deturpat caput suū*.i.ignominia afficit. Caput aūt vel Christū intellige, dū, qui immediate subiacet Christo, profitetur per velamen vxori se subesse. nā velamen, vt oēs hic exponunt, Græci ac latini, subiectionem indicat. vel caput suum.i. semet ignominia afficit muliebre vsurpans officiū, atq; vxori sese dimittēs. Cōtra, mulier aperto capite orans, caput quoq; suū ignominia afficit, virum scilicet dum reiecto velamine (quod eā viro significat subditam) subiectionem viri excutit: vel semetipsā, vel caput quoq; suum quia vnū est.i. perinde ac si decaluet[r] aut tōdeatur .i. tam indecorū est aperto capite mulieres orare, quam tonsam aut decaluatā īcedere. i.n. mulieri peplum, quod naturale velamen capillorum.

3. *Quoniā imago est.* Theodorit[9] & Seuerianus greci hoc loco asserūt virum non dici imaginē dei corpore & anima tantum, est enim hoc modo mulier gloria Dei & imago, sed ratiōe pricipatus, qui homini creditus est in oīa animantia. est ergo imago dei vir, & similitudo eius, principatum habens in omnia animantia & viuentia, sicut in hominē & omnes alias creaturas deus habet. non debet ergo velare caput, quia velamen subiectionis est argumentum.

vero christi, deus. omnis vir orās aut prophetans velato capite, deturpat caput suum. Omnis autem mulier orans aut prophetans nō velato capite, deturpat caput suum. vnum enim est ac si decaluetur. Nam si non velatur mulier, B tondeatnr. Si vero turpe est mulieri tonderi aut decaluari, velet caput suū. Vir quidē non debet velare caput suum, 3 quoniam imago & gloria dei est, mulier autem gloria viri est. Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro. Etenim non est creatus vir propter Gen. mulierem, sed mulier propter vi- 2. d. rū, ideo debet mulier 4 velamē ha

4. *Velamen.* Græci omnes habent ἐξουσίαν, id est, potestatē, licet id interpretentur velamē, quo se mulier sub potestate viri esse agnoscit: mulier ergo velamen debet habere & propter virū, cui se subditam agnoscat oportet, & propter angelos. Chrysostomus interpretatur, habeat velamē, etsi non propter virū tamen propter angelos, quos testes habet obedientiæ suæ aut inobedientiæ. alij ob angelos. i. sacerdotes & episcopos, qui angeli dicuntur, quos etiam offendere potest aperto capite incedens. Clemens libro secundo ὑποτυπώσεων, angelos vocat sanctos & probos viros, ob quos mulieres vult velatas incedere ne ad fornicationem eos incitent.

5. No-

5. *Nós talẽ &c.* Quid hic dicturi sũt, qui tot ãnos obseruatas ecclesiæ catholicæ cõsuetudĩes eneruare cõtendũt, quũ rem indifferentẽ, & de qua nihil in scripturis caueatur, obseruari ab oĩbus velit, argumẽtũ aliud aduersus cõtentiosos nõ afferens nisi ecclesiæ consuetudinẽ: græci dupliciter exponũt: vel non habemus talem consuetudinem contradicendi. vel quod mulier aperto capite oret, vir velato.

bere supra caput suum, & propter angelos. Veruntamẽ neq; vir sine muliere, neq; mulier sine viro in C domino. Nam sicut mulier de viro, ita & vir per mulierẽ. Omnia aũt ex deo. Vosipsi iudicate, decet mulierẽ non velatam orare deũ? nec ipsa natura docet vos, quòd vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi, mulier verò si comam nutriat gloria est illi, quoniam capilli pro velamine ei dati sunt. Si quis autem videtur contentiosus esse, 5 nos talem consuetudinem non habemus, neq; D ecclesia dei. 6 Hoc autem pręcipio non laudans, quòd non in melius sed in deterius conuenitis. Primùm quidẽ 7 cõuenientibus vo-

6. *Hoc aũt præcipio.* τὸ hoc mihi referẽdũ videtur ad præcedentia, scilicet mulierẽ velato capite orare, virum aperto, néc tamen interim laudo, quodnon in melius, sed deterius conuenitis. Græci hic habent, hoc autem præcipiens, non laudo, sed ad sensum nihil refert.

7. *Conuenientibus.* necesse est hoc loco cõsuetudinẽ corinthiorũ repetere ex Chryso. & alijs Græcis. Statutis diebus cõueniebãt in ecclesiam (inquit) fideles atq; ibi post mysteriorum, scilicet corporis & sanguinis domini, cõmunicationẽ, cõmunia oĩbus ex ęquo fiebãt cõuiuia pauperibus & diuitibus. quę à cõmuni inuicem charitate ἀγάπας .i. charitates vocabant ibi communiter omnes discumbebant in hymnis gratiarumq; actionibus conuiuia illa transigentes Augustinus tamen ait, quòd more Christi qui agnum paschalem primum discipulis dedit, deinde suum corpus & sanguinem, primum in ecclesia Christiani conuiuia communia faciebant. deinde ad mensam domini accedebant. Verùm siue ante siue pòst, iam ab illo more honestorum conuiuiorum discierant, sed particularia conuiuia faciebant, vbi se ingurgitabant. quinetiam vt Græcis quibusdam visum est, non in communi mensa Christi corpus & sanguinem, sed priuatim prout variæ erãt illorũ sectæ sumebãt, atq; à mensa dñi, & à suis illis

ſuis illis cõuiuiis paupes arcebãt:quos ob id arguẽs Paul⁹, au dio(ait)ſic vobis cõueniẽtibus ſciſſuras, & ſectas eſſe iter vos
8.*Oportet hæreſes*. Græci hoc loco nõ falſas opinionũ ſectas, ſed ſchiſmata diſſẽtionũ ĩterp̃tantur, quia iá non cõmuniter poſt vel ãte cœnã dñicam veſcerẽtur, ſed neglectis pauperibus diuiſim p ſectas. Oportet ergo, ĩquit, hæreſes.i. diſſentiones eſſe, *Vt qui probati ſunt*.i viri probi, manifeſti fiãt, vbi τὸ vt euẽtum rei dicit, nõ cauſam
9. *Conueniẽtibus ergo*. Sic ergo vobis in vnũ, id eſt in vnã eccleſiam conuenientibus, nõ eſt dominicam cœnã mãducare, id eſt, dum ſic particularia conuiuia facientes in eccleſia conuenitis, non poteſtis vt par eſt, & qua dignitate decet, cœnam dñi manducare, ſiue antecedenter ſic ingurgitamini, vt putat Auguſt. ſiue conſequenter, vt Chryſoſtomus ſpirituale cõuiuiũ & corporale paſchalis agni cõmune fuit diſcipulis oĩbus Vos autem communi charitate neglecta ſeorſum veſcimini.

bis in eccleſiam, audio ſciſſuras eſſe inter vos, & ex parte credo. Nã
8 oportet & hęreſes eſſe: vt & qui probati ſunt, manifeſti fiant in vobis.
9 Conuenientibus ergo vobis in vnum, iam non eſt dominicam cœnam manducare.
10 Vnuſquiſq; enim ſuam cœnam præſumit ad manducandum. Et alius quidem eſurit: alius autem ebrius eſt.
11 Nunquid domos non habetis ad manducãdum & bibendum? Aut eccleſiam dei contemnitis, & cõfunditis eos qui nõ habent? Quid dicã vobis? Laudo vos? In hoc nõ laudo.
12 Ego enim accepi à domino, quod & tradidi

10.*Vnuſquiſq; enim*, inquit, *præſumit*. Græci προλαμβάνει.i. præoccupat & ãticipat cœnã ſuam, ad manducandum. Græcé ἐν τῷ φαγεῖν, id eſt, in comedendo. Diuites enim non vocatis, aut expectatis pauperibus cõtra eccleſiæ conſuetudinẽ, & dñicę cœnæ imitationem reiiciebant à ſuis conuiuijs pauperes: in quo eos arguit, atque etiam prætereat, quia ibi ſe ingurgitarent. Et conformiter ad hoc dicit in fine capitis, cum conuenitis ad manducandum, inuicem expectate.

11.*Nunquid domos*.i. ſi ſe ingurgitare viſum fuerat, nonnè priuatim domi id faciendum erat, & non neglectui habenda ac hiſce commeſſationibus polluenda eccleſia? an, inquit, confunditis eos qui nõ habẽt, ſcilicet pauperes, id eſt, an ad eorum ignominiam illos non admittitis & reiicitis?

12.*Ego enim accepi*.i. didici à dño quod & tradidi vobis.i. quod

vos

vos docui, modum scilicet consecrandi, & manducandi corporis dominici. Facit autem hoc loco mentionem instituti sacramenti, vt quēadmodū neminem suorum à sacrosancta mensa Christus abiecit: ita nec à suis conuiuijs, quæ dominicā cœnam repræsentabant, arcere eos pauperes doceret.

Mat. 26. c. Mar. 14. c. Luc. 22. b. vobis, quoniam dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem & gratias agens fregit & dixit, Accipite & manducate, [13] hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur. hoc facite in meā commemorationem. Similiter & calicem, postquam cænauit, dicens, Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine. Hoc facite, quotiescunque bibetis, in meam commemorationem. Quotiescunque enim manducabitis panem hūc, & calicem bibetis, mortem domini annunciabitis, [14] donec veniat. Itaque quicunque manducauerit panem, & biberit calicem Domini indignè, [15] reus erit corporis & sanguinis

F

Ioan. 6. f.

13. *Hoc est corpus*. Visū est hoc loco ob renascētē hęresim aduersus Eucharistiā, doctorū gręcorū sententiā, huc adscribere vt intelligāt oēs in hac cœna nō symbolum tantū, sed verum domini corpꝰ esse licet aliquando mysterium dicatur, quia significat quod debeamus per concordiam communem vnus panis esse in Christo. Chrisost. cuius græca nō addā, quia extāt impressa, reprehēdēs ꝙ statim per communionem mensæ domini, à sua carnali mensa pauperes abiicerent, Sanguinē (inquit) dominicum gustasti, neque sic fratrem agnoscis. De carne verò, & hoc (inquit) facis, quum ad Christi mensam discubueris in die illa, qua carnem eius lingua attingere dignatus est. ecce carnem non carnis symbolum panem dicit. Ipsa autem communia conuiuia, symbolum erat cœnæ domini.

14. *Donec veniat*. i. vsq; ad aduentum illius. Hoc enim est iuge Eucharistiæ sacrificium vsque ad aduentum domini duraturum, postquam in gloria non iam sub speciebus, sed palàm excellentiore, licet nunc nobis incognito, modò corpore illius fruemur: nec corpore modò, sed & diuinitate.

15. *Reus erit*. Hic Theodoricus grecus, τὸ δὲ ἔνοχος ἔσαι τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος, τοῦτο δηλοῖ, ὅτι καθάπερ παρέδωκεν μὲν αὐτὸν ὁ Ἰούδας παροίνησαν δὲ εἰς αὐτὸν Ἰουδαῖοι, οὕτως ἀτιμάζουσι αὐτὸν οἱ τὸ πανάγιον αὐτοῦ σῶμα χερσὶν ἀκαθάρτοις δεχόμενοι, καὶ ἐναγεῖ προσφέροντες τῷ στόματι: quorum verborum sensus est: Quòd verò ait,

reus

reus erit corporis & sanguinis, hoc innuit, quòd quemadmodum prodidit quidem illum Iudas, at Iudæi conuicijs eum & iniurijs affecerunt sic illum ignominia afficiunt, qui sacratissimum eius corpus manibus impuris attrectant, orique admouent execrabili. En simile crimen proditoris, crucifigentiumque Iudæorum, & indignè sacrosanctum illud corpus habentium: non patitur breuis pagina plura adferre testimonia, quare supersedebimus.

16. *Probet aūt*. i. conscientiam suam examinet, nec sinistrè de hoc mysterio sentiat. Ita enim Theodorus & Theodoretus: Vnusquisque, inquiunt mentem suam scrutetur, qualem nimirum de hisce misterijs opinionem habeat, atque ita participet & communicet. Quod enim ait, *seipsum*, positum est, pro mentem ac sententiam suam: vult enim nos rectè sentire de huiusmodi mysterijs, ne carnale aliquid tantum suspicemur inesse. Theodoritus *probet seipsum*. Tu inquit, tui ipsius arbiter esto, & eorum quæ in vita gessisti iudex non indiligens, conscientiam tuam scrutare, & tunc dei dona suscipe: neque enim sufficit rectè de sacramento isto sentire, nisi puram à peccato mentem afferas.

domini. [16] Probet aūt seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat. Qui enim manducat & bibit indignè: iudicium sibi manducat & bibit, [17] non diiudicans corpus domini. [18] Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles: & dormiunt multi. Quòd si nosmetipsos [19] diiudicaremus, non vtique iudicaremur. [20] Dum iudicamur autem: à domino corripimur, vt non cum hoc mundo damnemur. Itaque fratres mei, cum conuenitis ad manducandum: inuicem expectate. Si quis esurit, domi manducet: vt nō in iudicium conueniatis. Cætera autem, cum venero, disponam.

17 *Nō diiudicās*. Photius, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ κυρίου, ἀλλ᾽ ὡς ἀδιαφόρῳ τῶν λοιπῶν μετέχων αὐτοῦ, καὶ προσερχόμενος αὐτῷ, id est non dijudicans corpus domini, sed eo tanquam promiscuo & indifferente cibo vtens, atque ita ad ipsum accedens.

18. *Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles*. Ostēdit ex indignè sūpto corpore dñi & sanguine, inmaturas mortes euenire, cū ait dormiūt multi, similiter & longos morbos aliaque mala multa.

29 *Dijudicaremus*. i. examinaremus, & nostra ipsi peccata condemnaremus: vtrunque enim significat διακρίνειν.

20. *Dum aūt*. dum à dño in hac vita plectimur, per morborū afflictiones

afflictiones tantum corripitur: huiusmodi enim animaduersio præ nostris delictis quædam est benigna castigatio.

1.*Euntes*, pro ibatis, græcè, ἀπαγόμενοι, id est, abducti, pro abducebamini. frequens est enim Græcis & Hebræis maximè participium pro verbo.

ARGVMENTVM CAP. 12.

❡ *Diuersa corporis ecclesiastici mēbra diuersis gratiis donata esse, nec tamen ob eas inuicē insolescere oportere ostēdit*

CAP. XII.

A DE spiritualibus aūt nolo vos ignorare fratres. Scitis aūt quoniam cum gentes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini [1] euntes. Ideo notum vobis facio, quod nemo in spiritu dei loquens, dicit, [2] anathema Iesu. Et nemo potest [3] dicere dominus Iesus, nisi in spiritu sancto. Diuisiones verò gratiarum sunt, idem autem spiritus Et diuisiones [4] ministrationum sunt: idem autem dominus. Et diuisiones [5] operationum sunt: idem verò deus, qui operatur omnia in omnibus. Vnicuiq; autem datur [6] manifestatio spiritus, ad

Mar. 9. f.

B vtilitatem. Alij quidem, per spiritum datur [7] sermo sapientiæ: alij autem, sermo scientiæ, secundum eundem spiritum: alteri [8] fides, in eodem spiritu: alij gratia [9] sanitatum, in vno spiritu:

2. *Anathema Iesu*. i. nemo spiritum dei habēs Iesu maledicit.

3 *Dicere*. i. bene de domino Iesu sentire.

4. *Ministrationum*. inter quas est apostolatus, iniūctio baptizandi, & eleemosinas colligendi, cæteraq; officia ecclesiastica.

5. *Operationum*, bonarum scilicet actionum.

6. *Manifestatio*, collatio domini alicuius spiritualis sed visibilis, quòd esset argumentum inuisibilis spiritus accepti.

7. *Sermo sapiētiæ*. Sapiētiā dixit esse Augustinus, per quā in se diuina cognoscimus & contēplamur: scientiam qua per bonas actiones ad deū tendimus sermo aūt sapientiæ & scientiæ virtus est expeditè effandi & promptè explicandi quod noueris tum in sapientia tum in scientia. Græci interpretantur sermonem sapientiæ de rebus arduis, scientiam de inferioribus.

8. *Alteri fides*. Fides hic nō pro dono credendi, sed pro constanti in deum fiducia: quippe quę mōtes transferre possit.

9. *Sanitatum*. i. morbos sanandi & curādi.

10. *Opera*

10. *Operatio virtutum*, id est, signorum & miraculorum. Chrysostomus interpretatur vim etiam solo verbo animaduertendi in peccatores.
11. *Prophetia*, id est, præuisio & præcognitio futurorum: potest & sumi pro scripturarum cognitione infusa.
12. *Discretio spirituũ*, qua dignosci poterat quo quis spiritu loq̃retur, inuidẽtiæ ácharitatis, vel ad discernendum quis verus propheta, & quis falsus.
13. *Genera linguarum*. i. variarũ linguarũ cognitio & interpretatio sermonum. i. facultas peregrinas linguas interp̃tandi.
14. *Ita Christus*, sub. in ecclesia vnũ corpus est multis membris constans, vel vnum corpus habet, scilicet ecclesiam.
15. *In vnum corpus*; corpus scilicet Christi, cui p̃ baptismum incorporamur vel in vnum corpus. i. vnitatem ecclesiæ.
16. *Vno spiritu potati*. i. eũdem spiritũ accepimus.
17. *Nã corpus*. Metaphora corporis naturalis, docet vitãda esse in corpore mystico ecclesiæ schismata, neq; pfectiores oportere ob accepta dona aduersus infirmiores insolescere: sicut mẽbra corporis non inuicem tumultuantur, sed consentiunt, suo quodq; fungens officio. inter quæ debiliora plerumq; magis necessaria: vt oculus, & viliora hõestiori tegumẽto velá

alij [10] operatio virtutũ: alij [11] prophetia: alij, [12] discretio spirituum alij, genera [13] linguarum: alij, interpretatio sermonum. Hæc autem omnia operatur vnus atque idẽ spiritus, diuidens singulis prout vult. Sicut enim corpus vnum est & membra habet multa: omnia autem membra corporis cũ sint multa, vnum tamen corpus sunt [14] ita & Christus. Etenim in vno spiritu omnes nos in [15] vnum corpus, baptisati sumus, siue Iudęi, siue gẽtiles: siue serui, siue liberi: & omnes in [16] vno spiritu potati sumus. [17] Nam & corpus non est vnum membrũ, sed multa. Si dixerit pes, Quoniam nõ sum manus non sum de corpore: nõ ideo, nõ est de corpore? Et si dixerit auris: Quoniam non sum oculus, non sum de corpore: non ideo, non est de corpore? Si totum corpus oculus, vbi auditus? Si totum auditus, vbi odoratus? Nunc autem posuit deus membra, vnumquodque eorum in corpore sicut voluit. Quòd si essent omnia vnum membrum, vbi corpus? Nunc aũt multa quidem membra: vnum autem corpus. Non potest aũt di-

Rom. 12. Ephe. 4.

C

cere

tur quũ facies pateat: sic plerũq; in ecclesia qui debiles sunt & viles, magno sunt vsui: vnde supportare inuicem oportet. 18. *Quæ videntur.* Ad eorũ consolationẽ qui ĩperfectiores erant minoraq; dona acceperãt, ait, quòd mẽbra corporis naturalis quę videtur ĩifirmiora esse, magis sunt necessaria, qualis ocul[9] quo nihil ĩbecilli[9], vt po te qui nihil sine læsione admittat: & nihil magis necessariũ. ita quæ igno biliora putam[9], vt pedes & cętera, iis honorẽ abũ dantiorẽ tribuimus soli citè tegẽdo. Sicut ergo ĩ corpore mẽbra quæ abie ctiora & infirmiora vidẽ tur ea natura alijs doti bus & abũdantiori ho nore instruxit: sic in cor pore Christi mystico, qui minora dona spiritus sã cti acceperunt visibilia, eis plerunq; deus maio rẽ largitus est, sed inuisi bilem gratiam. Aduerte autem, quia non dixit membra infirmiora & inhonesta, quæ simul cũ aliis condidit dominus, sed quod talia videntur & existimantur à nobis. 19. *Membra de memb. o.* i. membra inuicem conexa & dependentia. Quidam Græci legunt ἐκ μέλους, id est, de membro: alij ἐκ μέρους, id est, ex par te quod nondum omnes essent membra Christi, vel vt Græci aiunt, quòd non soli essent membra.

cere oculus manui. Opera tua nõ indigeo: aut iterũ caput pedibus, Nõ estis mihi necessarij, sed mul to magis [18] quæ videntur mẽbra corporis infirmiora esse, necessa riora sunt. & quæ putamus igno biliora membra esse corporis, his honorẽ abũdantiorẽ circũdamus & quę inhonesta sunt nostra, abũ

D dantiorẽ honestatẽ habent. Hone sta aũt nostra, nullius egẽt, sed De us tẽperauit corpus, ei cui deerat, abundantiorẽ tribuendo hono rẽ: vt non sit schisma in corpore, sed in idipsum pro inuicem solici ta sint membra. Et si quid patitur vnum membrum, compatiuntur omnia membra, siue gloriatur v num membrũ, congaudent om nia membra. Vos autem estis cor pus Christi, & [19] membra de mẽ bro. Et quosdam quidem po suit deus in ecclesia: primum a postolos, secundo prophetas, tertio doctores, deinde [20] vir tutes: exinde gratias curationũ, [21] opitulationes, gubernationes,

Rom. 12. Ephe. 4.

Eph. 4. c.

20. *Virtutes.* i. quod ante vocauit operationes virtutum.

21. *Opitulationes.* Greci interpretatur gratiã qua infirmorũ curã habebant, non qua eos sanarant, sed curam illorũ susciperent

& similiter interpretantur gubernationes.
22. *Aemulamini charismata*, id est, sectemini dona potiora.
1. *Si linguis hominũ.* Quoniã varia erãt spiritus sancti dona gratis concessa, ob quæ supra modũ Corinthij efferrẽtur omnem illis inde gloriationẽ excludit, ostẽdẽs nullũ illis ꝓfore posse, si charitatis negligentes fuerĩt: & quoniã de dono liguarũ maxime gloriabãtur, ab illis ĩcipit dicẽs. Si hominũ lĩguis loquar & angelorũ, non ꝗ linguas ãgeli habeãt, in quibus est tantũ potẽtia intelligẽdi, qua diuina ĩter se sensa cõmunicant, nisi fortè suo modo linguam hanc placet appellare: sed hyperbolicè dicta est angelorũ lingua pro eloquentissima, sicut vulgo elegantissima facie hominem angelo cõparamus. Si ergo linguis ijs loquar sine charitate, factus sũ velut æs sonãs & cymbalum tiniens, quæ inanem & inutilem sonum reddunt: ita sine charitate inutile est donum linguarum.
2. *Prophetiã.* vel gratiã futura prędicendi, vel scripturas intelligendi.
3. *Etsi habuero oẽm fidem.* Nõ de vulgari fide hic locus intelligẽdus, sed vt ĩquit Theophilact[9], syncera & ĩtegra. Hęc est fides euãgelica sinapis grano cõparata nõ ob sui exilitatẽ, sed vĩ & ãcrimoniã qualis est ĩ modico sinapis grano: & hãc ĩterp̃tat[r] Origenes in hunc

genera linguarum, interpretationes sermonũ, Nunquid oẽs apostoli? nũquid oẽs prophetæ? Nũquid oẽs doctores? nunquid omnes virtutes? nunquid omnes gratiam habent curationum? nunquid omnes linguis loquuntur? nunquid omnes interpretantur?
22 Aemulamini autem charismata meliora. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.

ARGVMENTVM CAP. 13.

¶ *Charitatem reliquis spiritus sancti donis præstantiorem esse docet.*

CAP. XIII.

A

1 Si linguis hominum loquar & angelorũ, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinnien. Et si habuero 2 prophetiam: & nouerim misteria omnia, & omnem scientiam 3 & si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum ita vt arde B

hunc locũ, solidã atq; integram fidem. Qui, inquit, habet fidẽ vt granũ sinapis, ὅλην ἔχει τὴν πίστιν. i. solidam integramq; finem habet. Et Gennadius græcus hunc locũ de perfecta fide intelligi, & tamẽ à charitate distingui docet, dicẽs, ὃ δὲ εἴπερ ὁ κύριος ἐν εὐαγγελίοις μέγιστον, τὸ διὰ πίστεως ὄρη μεθιστᾶν, τοῦτό φησι μηδὲν εἶναι ἀγάπης χωρίς,

am, charitatem aũt non habuero nihil mihi prodest. Charitas patiens est, benigna est. Charitas non [4]æmulatur, nõ agit perperam, nõ inflatur, non est ãbitiosa, non quærit quæ sua sunt, non [5] irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate, cõgaudet aũt veritati: omnia suffert, omnia credit,

Phil. 2. c.

C omnia sperat, oĩa sustinet. Charitas [6]nunquam excidit: siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur. [7] Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus. Cùm autem venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte

D est. [8] Cum essem paruulus loquebar vt paruulus, sapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus. Quando autem factus sum vir, euacuaui quæ erant paruuli. Videmus nunc per speculum in ænigmate: tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte: tunc autem cognoscã, sicut & cognitus sũ. Nũc autem manent, fides, spes, cha-

.i quod vero in euãgelijs maximũ esse dñs asserit, scilicet montes per fidem trãsferre, id sine charitate nihil esse dicit Paulus. Videant ergo qui fidem absque operibus satis esse putant, quique eam à charitate nõ distĩguũt, quàm rectè sentiant.

4. *Non æmulatur*. id est, inuidet.

5. *Irritatur*. i. exacerbatur

6. *Nũquam excidit*. i. nunquam intermoritur nec cessat, semper enim in aliquibus erit charitas, cætera dona in gloria cessabunt.

7. *Ex parte*, i. imperfectè.

8. *Quũ essem paruulus*. Similitudine virilis ætatis ostendit omnia spiritus dona, quæ nonnihil habent imperfecti per nostram infirmitatẽ, præter charitatem aliquando cessatura. Sicut enim vir factus puerilem linguam, puerilesq; exuit cogitationes: ita & quum euaserimus in virũ perfectũ in mensurã ætatis plenitudinis Christi, cessabit quicquid imperfectum habemus: & qui nunc subobscure de deo cognoscimus, lucidè eum intuebimur, hoc enim indicat facie ad faciẽ, ac plenè illo dãte cognoscemus, sicut ille plane nos nouit.

ritas,tria hæc.[9] maior autem horum est charitas.

ARGVMENTVM. CAP. 14.

¶Non insolescendum ob donū linguarū,cui(etsi laudabile est)prophetiæ, interpretationisq; dona anteponit.obiter mulieribus in ecclesia silentiū indicēs.

CAPVT XIIII.

Sectamini charitatem, [1] A
æmulamini spiritualia:
magis autem vt prophetetis. Qui enim loquitur lingua,
[2] non hominibus loquitur, sed
deo: nemo enim audit, [3] spiritus
autem loquitur mysteria. [4] nam
qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem & exhortationem, & consolationem. Qui
loquitur lingua, [5] semetipsum
ædificat: qui autem prophetat,
ecclesiam dei ædificat. Volo autem omnes vos loqui linguis:
magis autem prophetare. Nam B
maior est qui prophetat, quàm
qui loquitur linguis: [6] nisi interpretetur vt ecclesia ædificationem accipiat. Nunc autem
fratres, si venero ad vos linguis loquens,quid vobis prodero

9. *Maior aūt.* Hoc tacent qui tantū fidei tribuunt charitatis operibus nihil

1. *Aemulamini spiritualia*.i. studio incūbite ad spiritus sācti dona, & inter ea prophetiam maximè.

2. *Non hominib⁹*.i. non ad hominum ædificationē. Nemo enim peregrinam linguam intelligit.

3. *Spiritus autem*.i. non est inutile donum linguarū habentibus, quū spiritus dei per illos: & illi p spiritum misteria loquātur. grȩci pro spiritus legunt πνεύματι.i.spiritui, & tūc sensus est quod non hominibus sed deo & spiritui sancto, id est, ad eorū laudem mysteria loquitur: vel πνεύματι, id est, spiritu, & per spiritum loquitur mysteria.

4. *Nā qui prophetat*. referēdus est locus ad id quod precessit, magis autem vt *prophetetis*. Græci verò qui legunt ὁ δὲ.i. qui autem iungunt immediatè præcedentibus. prophetare autem hoc loco sumitur vel pro futura prȩdicere, vel scripturas interpretari.

5. *Semetipsum ædificat*, id est, vni sibi prodest, qui autem prophetat, toti ecclesiæ.

6. *Nisi interpretetur*, neq: enī oēs, qui donum linguarum habebant, variasq; intelligebant, interpretandi facultatē habebāt. Has enim gratias superiori capite distinxit. quod verò subdit, vt

dit, vt ecclesia dei, &ç. referendũ puto ad τὸ prophetare, vt quod intercedit sit parẽthesis. vel continuè legendũ nisi interpretetur, vt ex eius interpretatione ecclesia ædificationẽ accipiat. 7. *Nisi vobis loquar*. i. nisi quod peregrinis & ignotis lĩguis loquor vobis explicuero, *aut in reuelatione*. i. interpretatione linguę, sic enim græca scholia. *aut in scientia &ç.* id est, nisi scientiam, prophetiam vel doctrinam attulero. 8. *Tamen quæ sine anima.* quanquã græci constanter legunt ὅμως. i. tamen. cõmodior tamen est sensus, si legamus ὁμῶς accẽtu circunflexo in vltima pro ὁμοίως, id est, similiter, quod fortasse germana lectio habebat, sed ἴσω-ς vetustate eraso quidã scripserunt ὅμως, legẽdo autem ὁμῶς siue ὁμοίως, id est similiter, manifestus est sensus, vtcunque linguis loquar, nisi loquar in reuelatione, &ç. nihil prodero, similiter inanimata instrumenta musices vtcunq; ea pulsaueris, nisi sonorum distinctionem dederint, nũquam intelligas quid canitur: sic nisi cum lingua *manifestum sermonem dederitis*. i. manifestam linguę interpretationem attuleritis, nunquam intelligetur quod dicitis, eritis enim *in aera loquẽtes*. i. frustra, tã multa vtputa sũt *genera linguarũ* quidã græci legunt φωνῶν. i. vocũ, sed in idem redit. concludit aũt Paulus, quod qui simplex donum linguarum habet, de quo tantopere gloriabantur Corinthij, nulli vsui est nisi vim energiamq; vocis, ac linguæ quam callet, teneat.
9. *Æmulatores estis*. id est, quoniam ad spiritus dona anhelatis potiora quærite & magis ædificantia.

7 nisi vobis loquar: aut in reuela-
tione, aut in sciẽtia, aut in prophe
tia, aut in doctrina? 8 Tamẽ quę si
ne anima sunt vocẽ dantia, siue ti
bia, siue cithara, nisi distinctionẽ
sonituũ dederint, quomodo scie-
tur, id quod canitur, aut quod ci-
tharizatur? Etenim si incertã vo
cem det tuba, quis parabit se ad
bellũ? Ita & vos per linguã nisi ma
nifestum sermonẽ dederitis, quo
modo scietur id quod dicitur? E-
ritis enim in aera loquentes. Tam
multa vtputa genera linguarum
sunt in hoc mundo, & nihil sine
C voce est, Si ergo nesciero vir-
tutem vocis, ero ei cui loquar
barbarus: & qui loquitur, mi-
hi barbarus. Sic & vos, quoni-
am 8 æmulatores estis spirituum
ad ædificationem ecclesiæ quæ-
rite, vt abundetis. Et ideo
qui loquitur lingua, oret vt in-
terpretetur. Nam si orem lingua,

10 *Spiritus meus.* Oecumeni⁹ interpretatur ſpiritũ, donũ līguæ ſpirituale mentē aūt clarā intelligentiam & interpretationē eorũ, quæ dicuntur itaq;, inquit, oportet eũ qui aliena lingua loquitur ſiue pſallat, ſiue oret, ſiue doceat, ītelligere & interp̄tari ad auditorũ vtilitatē. q ergo ait, *Orabo ſpiritu, orabo & mēte*, ſēſus eſt, curabo, vt donũ linguæ & intelligētię ſiue interp̄tationis habeā. vnde Oecumenius ait, ψαλῶ καὶ νοΐ: ἀντὶ τοῦ, νοήσω καὶ ἑρμηνεύσω ἀκούουσι. i. pſallam ſpiritu pro eo quod eſt, intelligā & interpretabor audientibus. Mihi autem hic videtur ſumi poſſe ſpiritus pro ſermone externo, & voce quæ aëre ac ſpiritu conſtat. Sic enim ſermonem definit Lactantius. Sermo, ſpiritus eſt cum voce aliquid ſignificante prolatus, mens autem ſicut Græcum νόος ἡμ ἐκόπον i. intentionem noſtram ſignificare poteſt inquit ergo Paulus: Si orem lingua, id eſt, ſimplex linguarum donum habens, & non interpretationis, *Spiritus meus orat*, id eſt, vocalem quidem orationem ſono & enuntio, *mens autem mea*, Græcè νοῦς, id eſt, ſcopus & intentio ſine fructu eſt, non quidem loquētis ſed audientis. Quòd enim de eo intelligat, docet locus ſequēs *ſi benedixeris ſpiritu*. i. voce tantũ non intellecta, quomodo idiota reſpondebit, Amen? niſi enim ſpiritus externam vocem ſignificaret hoc loco, ſed ſpiritus gratiam, aut aliquid pure ſpirituale, non ſubiungeret τὸ, quomodo diceret Amen, ſuper tuam benedictionem? & quid dicas neſcit, quomodo enim intelligeret ſpiritualiter tantum loquentem? Æmulabor ergo, inquit, prophetiam & interpretationem, & ſic ſpiritu ac mente orabo, id eſt, cum fructu & meo & audientium.

10 ſpiritus meus orat, mens autē mea ſine fructu eſt. Quid ergo eſt Orabo ſpiritu, orabo & mente. Pſallam ſpiritu, pſallam & mēte. Cæterum ſi benedixeris ſpiritu: qui ſupplet locum idiotæ, quomodo dicet AMEN ſuper tuam benedictionem? quoniam quid dicas, neſcit nam tu quidem bene gratias agis, ſed alter non ædificatur. Gratias ago deo, quòd D omnium veſtrum lingua loquor. Sed in eccleſia 11 volo quinque verba ſenſu meo loqui, vt & alios inſtruā, quàm decē millia verborũ

11, *Volo*. Hebraiſmus, pro malo.

Senſu meo. Græcè νοΐ. i. mente, vt mēs ſicut & loco præcedente ſumatur pro intētione proficiēdi alijs. Sic eni Photius græcus

inter-

interpretatur, διὰ τοῦ νοός μου τοῦτ' ἐστὶ διὰ τῆς τοῦ νοός μου καρποφορίας, ἥτις ἐστιν ὠφέλεια τῶν πολλῶν, i. mente mea, hoc est. cũ fructu mẽtis & intẽtionis meæ, quæ est multorũ utilitas.
12. *In lingua* .i. dono linguæ non intellectæ.
13. *Itaq; linguæ.* Totus est in hoc capite Paulus, vt Corinthiorũ gloriationẽ ob donũ linguarum excludat, asserẽs eas non in ædificationẽ fidelibus, sed in signũ & miraculũ fidelibus datas Prophetias aũt non infidelibus tantum datas, sic enim Theophilactus interpretatur, Prophetiæ enĩ siue futurorũ p̃notionẽ, siue scripturarũ cognitionẽ dicimus, & fidelib⁹ prosunt & infidelibus.

12 in lingua. Fratres, nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote, sensibus aũt perfecti estote.
Esai. 28. c. In lege enim scriptũ est. Quoniã ĩ alijs linguis & labijs alijs loquar populo huic, & nec sic exaudient me dicit dominus. 13 Itaq; linguæ in signũ sunt non fidelibus, sed infidelibus, prophetiæ aũt non infidelibus, sed fidelibus. Si ergo cõ
E ueniat vniuersa ecclesia in vnum & omnes linguis loquantur, intrent autem 14 idiotę aut infideles nonne dicent quod insanitis? Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis idiota, conuincitur ab omnibus diiudicatur ab omnibus. occulta enim cordis eius manifesta sunt, & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuncians quòd verè deus in vobis sit. Quid ergo est fratres? Cum conuenitis, vnusquisque vestrum 15 psalmum habet, doctrinam habet, apocalipsim habet, linguam habet, interpretationem habet. omnia ad ędifica
F tionem fiãt. 16 Siue lingua quis lo

14 *Idiotæ.* Idiotas vocat inquit Seuerianus, simplices expertésque malitiæ homines nondũ baptizatos, quos postea vocauere κατηχουμένους, q̃ adhuc elementis religionis imbuerentur, nondum ad mysteria admitterentur fidei & ecclesię Latina ecclesia verbum Græcum vsurpauit, catechumenos vocans.
15. *Psalmum habet.* id est, vim vel ædendi, vel æditum in dei laudem canẽdi psalmi, *doctrinam*, id est, docendi exhortandique gratiam. *Apocalipsim* id est, donum reuelationis, quo vel somnia, vel hominum cogitationes posit discutere.
16. *Siue lingua*, quo pacto dono lĩguarũ vti debeãt ostẽdit. Sed

ēū duos, īquit, *aut vt multum tres,* i. per duos aut ad summū tres, id fiat, *&* *per partes,* grecè ἀνὰ μέρος .i. vicissim. Ambrosius vertit particulatim. Vult ergo Paulus quod quibus est concessum donū linguarum, nec omnes, nec simul, nec sine interprete loquantur, adhibitoque interprete, ne nō intelligentibus ridiculi sint.

16. *Reuelatum fuerit,* id est si quo prophetante spiritus sanctus quidpiam alteri reuelauerit melius prior taceat.

17. *Per singulos,* i. singulatim, singuli, quisque.

18. *Exhortentur.* passiuè .i. exhortationem à prophetante accipiant.

19. *Spiritus prophetarum.* i, spiritualis gratia prophetandi in potestate est ꝑphetarum, vt quum velint vtantur, aut abstineant, prout ecclesiæ conducere viderint: hoc autem ait, ne prophetandi alijs locum non relinquerent, fingentes se tacere non posse.

20. *An à vobis.* contētiosos his verbis reprimit, & si qui contradicere velint: quasi diceret, vosne doctores aliorum estis, à quibus euāgelica prædicatio exijt, an non magis discipuli, qui obedire non contendere debeatis? *aut in vos solos peruenit,* id est, solis vobis prædicatum est, soli sapitis!

quitur, secundū duos, aut vt multum tres & per partes, & vnus interpretetur. Si autem non fuerit interpres, taceat in ecclesia, sibi autem loquatur & deo. Prophetæ autem duo aut tres dicant & cęteri diiudicent. Quod si alij
16 reuelatum fuerit sedenti, prior taceat Potestis enim omnes 17 per singulos prophetare, vt omnes discant, & oēs 18 exhortentur, & 19 spiritus prophetarum prophetis subiecti sunt. Non enim est dissentionis deus, sed pacis, sicut & in omnibus ecclesijs sanctorum doceo. Mulieres in ecclesijs taceant, non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & lex dicit. Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in ecclesia. 20 An à vobis verbum dei processit? aut in vos solos peruenit? Si quis videtur propheta esse aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quòd domini sunt mandata. Si quis autem ignorat, ignorabitur. Itaque fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis, nolite prohibere. Omnia autem honestè, & secundum ordinem fiāt in vobis.

1. ti. 2. d. G

Gen. 3. c.

¶ ARGV-

ARGVMENT. CAP. 15.

¶ Resurrectionis fidem confirmat, & varias resurgentium dotes insinuat.

CAPVT XV.

A NOtum autem vobis fa-
1. a. cio fratres, euangelium,
1. b. quod pdicaui vobis, qd
& accepistis, in quo & statis, per
quod & saluamini, qua ratione p
dicauerim vobis si tenetis, nisi fru
Esa. stra credidistis. 2 Tradidi enim vo
53. b. bis in primis quod & accepi, quod
Christus mortuus est pro pecca-
tis nostris secundũ scripturas, &
quia sepultus est, & quia resurre-
Ionæ. xit tertia die, secundum scriptu-
2. a. ras, & quia visus est Cephæ, &
B post hoc vndecim. Deinde visus
Osee. est plusquam quingẽtis fratribus
9. a. simul, ex quibus multi manent
Ioan. vsque adhuc, quidam autem dor
20. c. mierunt. Deinde visus est Iacobo.
Actio. deinde apostolis omnibus. Noui-
9. a. ssimè autem omnium, tanquam
Eph. abortiuo, visus est & mihi. Ego
3. b. enim sum minimus apostolorũ,
qui non sum dignus vocari a-
postolus, quoniam persecutus
sum ecclesiam Dei. Gratia au-
tem Dei sum id quod sum, &
gratia eius in me vacua non fu-
it, sed abundantius illis omni-
bus laboraui: non ego autem,
sed gratia Dei mecum. Siue enim
ego, siue illi, sic prædicamus,

1. *Notum vobis facio.* Græcè γνωρίζω, quod Græci interpretantur ὑπομιμνήσκω, id est, reminisci vos facio, & sic ordinant contextum: reminisci vos facio euangelij de resurrectione scilicet, quod prædicaui vobis, in quo vos statis, per quod & saluamini, si modò tene tis qua ratione prædica uerim vobis. vel alio mo do ordinari potest, remi nisci vos facio, qua rati- one prædicauerim vobis euangelium, si modo il- lud tenetis, nisi etiam frustrà credidistis.

2. *Tradidi enim.* hoc capite aduersus gentilium erro rem & Sadduceorũ, qui resurrectionem negabãt disputat Paulus.

3. *Post hoc vndecim.* pro vndecim Greci legunt δώδεκα, id est, duodecim. quod si legitur, dicendũ numerum illum duode- narium etiam Iuda mor tuo nomen suum retinu isse. Deinde, inquit visus est plusquã quingẽtis fra tribus. pro plusquã græ- cè est ἐπάνω, quod signi- ficare potest supra, id est plusquã, vel supernè vi- sus est quingentis fratri bus, sic enĩ græca scholia.

4. Adhuc

4. *Adhuc enim estis*, quia sicut ad Romanos 4. ait, traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram. si Christus nō resurrexit, adhuc estis in peccatis vestris.

5. *Si in hac vita tantū*, id est, si tātum pro hac vita speramus in Christo nō sperātes aliā, miserabiles sumus, qui pro Christo vsq; adeo affligi & mori sustinemus, nihil abeo præmij post mortē, nullam post hanc beatiorē vitam expectantes.

6. *Primitiæ dormientiūm*. primitiæ Christus dicitur, quia primus ad immortalitatem resurrexit. *Deinde resurgēt qui sunt Christi* i. qui ad eum spectant, qui crediderūt in aduentum eius. Græci secus habent, nimirum resurgent in aduentu eius qui ad eum spectant.

7. *Deinde finis*. grecè τέλος quod etiam consūmatio nē significare potest. Nā Theodoretꝰ græcus hoc loco τέλος, pro consūmata omnium resurrectiōe sumit. Deinde, inquit, finis, hoc est, generalis omnium resurrectio, tunc enim finem acceptura sunt omnia. Non est autem hoc loco ordo pro temporis ordine, vt prius tempore iusti resurgant, deinde impij, quum in momento & nictu oculi futura sit resurrectio, sed pro ordine dignitatis ac meriti.

& sic credidistis. Si aūt Christus C
prędicatur quòd resurrexit à mor
tuis, quomodo quidā dicūt in vo
bis, quoniam resurrectio mortuo
rū nō est? Si aūt resurrectio mor
tuorū nō est, neq; Christꝰ resurre-
xit. Si aūt Christus nō resurrexit,
inanis est prædicatio nostra, ina-
nis est & fides vestra: inuenimur
autem & falsi testes dei, quoniam
testimonium diximus aduersus
deum, quod suscitauerit Christū
quē non suscitauit si mortui non
resurgunt. Nā si mortui non re-
surgunt, neq; Christus resurrexit
Quod si Christus non resurrexit
vana est fides vestra, 4 adhuc enī
estis in peccatis vestris. Ergo &
qui dormierūt, in Christo, perie-
rūt, 5 Si in hac vita tātū in Christo
sperātes sumus, miserabiliores su Colo.
mus oībus hominibꝰ. Nūc autē 1. c.
Christus resurrexit à mortuis, 6 Apo. 8. b
primitię dormientiū. quoniā qui
dem p hominē mors, & per homi
nē resurrectio mortuorū. Et sicut
in Adam oēs moriuntur, ita & in
Christo omnes viuificabuntur, D
vnusquisq; autem in suo ordine, 1. Th.
Primitiæ, Christus. deinde ij qui 4. d.
sunt Christi, qui in aduentum
eius crediderunt. 7 Deinde finis,

8. Tradi

cum [8] tradiderit regnũ deo & pa-
tri, cum euacuauerit omnem pri-
cipatum & potestatem & virtu-
Psal. tem. 9 oportet autem illum re-
109. a gnare: donec ponat omnes ini-
Heb. micos sub pedib' eius Nouissime
1. d. autem inimica destruetur mors.
& 10. c.

8 *Tradiderit regnũ*. i. ecclesiam fidelium & congregationẽ electorũ, non quòd in ea nõ regnet deus, dicẽte Christo: regnũ dei intra vos est, sed quòd nonnihil adhuc in eá dominetur peccatũ & diabolus. Cyrillus enim & Photius græci interpretãtur *Tradere regnũ patri*, pro eo ꝙ est, electorum ecclesiam ab omni perturbatione & afflictione liberatam, & à dæmonum insidijs & insultib' tutã, patri reddere, ꝙ indicant sequentia, *cum euacuauerit*. i. aboleuerit & eneruauerit *omnem principatum & potestatem* scilicet dæmonum potestatem & tyrannidem, quam exercẽt aduersus fideles. Mihi videtur hic sensus esse possе. Deus pater misso in mundũ filio suã illi regendã ecclesiã tradidit, à qua etiã assũptus in cœlum non abest, dicente ipso: Ego vobiscum sum usque ad consummationem seculi: quinimo instar boni regis ab omni eam aduersariorum impugnatione defendit. quo defensore ipsi ecclesiæ opus est quandiu hic aduersus tot hostes dimicat. Quum autem generalis resurrectio fuerit, nullum iam ab hostibus ecclesiæ periculum erit, neque iam defensore opus; & tunc Christus demandatũ suæ custodiæ ecclesiæ regnum patri reddet, non iam regnans super eam: quæ (vt inquit Basilius) perpurgata ab omni macula, tota in deum rapietur, nec iam illi mandato opus erit, vt iam imperium in illam exercere desinat, neque quum patri regnum tradit ecclesiæ, ab sese abdicat: sicut quum à patre accepit, non illi abstulit.

9. *Oportet autem*. necesse est enim ob vndique instantes hostes, ecclesiæ suæ regimen & curam Christum suscipere. nam electos propter fragilitatem carnis labi & vinci contingit: vnde imperatore illis opus est Christo, donec omnes inimicos ecclesiæ suæ sibi subiecerit. *Regnare oportet*, dicũt Græci, hoc est, quæ imperatoris & regis sunt præstare, vigilare, hostes debellare, *Donec ponat omnes inimicos sub pedibus suis*, vbi τὸ donec, vt græci exponunt, non indicat finem imperij Christi futurum subiectis inimicis, sed tunc magis imperaturum. τὸ γὰρ ἄχρις καὶ ἕως. i. vsq; & donec, vt aiunt, nequaquã hic ponuntur vt terminus tẽporis, sed pro semper: vt eo loco, vobiscum sum vsq; ad consummationem seculi, non quòd postea nobiscum

nobiscũ esse desinat, qui meliori modo tunc adfuturus est, & illud, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, non quod postea non sit sessurus is qui sedebit & regnabit in domo Iacob in æternum.

10. *Omnia subiecit*. i. oĩm illi potestatem dedit deus, vt subiicere sibi possit oĩa: non quòd patrem aut spiritum qui bus est consubstantialis subiicere posse credatur. Nondum autem plenè diabolicas potestates sibi subiecit, sinens eas ad exercitationem electorũ sibi reluctari: & ideo inquit. Quum autem subiecta fuerint illi omnia.

11. *Tunc & ipse filius*, id est Christus secundum humanitatem subiectus erit patri, non quod antea non esset. Et ideo intepretatur Photius Græcus, hoc est, manifestabitur re vera patri subiectus & obediens, cuius voluntatem impleuerit, quum ecclesiæ regnũ ab omni tyrannide liberum & seditione reddiderit. Quidam interpretatur subiectus in suis membris scilicet electis, quibus tunc planè dominabitur.

12. *Vt sit deus*. i. sic, τὸ vt, euentum dicit, atque ita erit deus omnia in omnibus, hoc est, omnem ac plenam in omnia subiectionem habens, vel vt sit in omnibus, scilicet electis, omnia id est, pro rebus omnibus.

13. *Baptizantur*. varij varia huc afferũt, mihi hic videtur duplex esse posse sensus, prior ad quẽ accedit Chrysost. si mortui nõ resurgũt, quid facient qui baptizantur pro mortuis. i. pro spe mortuorum? quia (inquit Chrysost.) in primitiua ecclesia recitabant baptizandi symbolum integrum, in quo est hic locus, Credo resurrectionem mortuorum: cum qua spe resurgendi à mortuis baptizabantur, haudquaquam baptizandi ac veterem vitam immutaturi, nisi ad immortalem se resurrecturos sperarent, & hoc est quod Paulus vocat baptizari pro mortuis, vel quia Paulus docebat fideles baptizari, nihil aliud esse quàm in spiritu & aqua Christo cómori & consepeliri, vt cõsepulti simul cũ eo resurgerent, si quidem per imitationem mortis eius complanati in illum sint, sicut ad Romanos sexto docet: ideo, inquit, quid facient qui baptizantur. i. veteri homini prista-

10 Omnia enim subiecit sub pedi- *Psal. 8.d.*
bus eius, cũ aũt dicat, Omnia sub *Heb. 2.d.*
iecta sunt ei: sine dubio pręter eũ
qui subiecit ei omnia. Cum auté
subiecta fuerint illi omnia. 11 túc
& ipse filius subiectus erit ei, qui
subiecit sibi óĩa, 12 vt sit deus om
nia in omnibus. Alioquin quid fa
cient qui 13 baptizantur pro mor-

pristinisq; delitijs moriūntur in Christo, illiq; consepeliūtur pro mortuis. i. pro spe quam habēt resurgendi à mortuis? Mihi quoq; videtur alius esse sensus, vt baptismus p afflictiōe & supplicio sumatur, sicut Christ9 filijs Zebedæi dicit Marc. 10. Potestis baptismo quo ego baptizor baptizari. i. supplicium

tuis, si omnino mortui non resurgunt? Vt quid & baptizantur pro illis? Vt quid & nos periclitamur ōni hora? Quotidie morior[14] propter vestram gloriam fratres, quā habeo in christo Iesu domino nostro.[15] Si (secundū hominē) ad bestias pugnaui Ephesi: quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? mā ducemus & bibamus, cras enim moriemur. Nolite seduci. Corrūpūt mores bonos colloquia mala.

Esai. 22. d. Sapi. 2. b. Menāder.

pati q; ego sum passur9? hoc modo ergo sensus esset, quid faciēt q baptizantur. i. affliguntur pro mortuis. i. vel pro spe mortuorum atq; ad vitā non interituram resurgendi, vel pro mortuis. i. pro asserta mortuorum resurrectione; pro qua morti se exponere non dubitarunt martyres. Quòd autem baptizari pro affligi hic sumatur, cōiicio ex sequētib9 locis vt quid periclitamur? quotidie morior, ad bestias pugnaui &c.

14. *Propter vestram gloriam*. 15. Greci secus habent νὴ τὴν ἡμετέραν καύχησιν. i. per nostram gloriationem. Est autem νὴ particula obtestantis, sicq; hoc loco obtestatur Paulus se quotidie pro spe mortuorum mori. i. varijs periculis & mortibus subiacere. Photius tamen legit nobiscum ὑμετέραν. i. vestram & duobus modis exponit, per vestram gloriam: vno modo, vt sit iurantis: secundo modo, morior propter vestram gloriationem, id est, vt gloriari possim de vobis Christo per me acquisitis.

15. *Si secundum hominem*. Oecumenius græcus ita exponit, si secundum hominem, id est, propter hominum gloriam, & non ob spem futuræ resurrectionis & retributionis ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest? deinde quod sequitur, si mortui non resurgunt, connectendum cum sequentibus, manducemus & bibamus. Bestias autem vocat Demetrium argentarium & Iudæos Ephesi habitantes, nihil propè à bestijs differentes: alij dicunt Paulum Ephesi obiectum esse bestijs, quāquam nihil de hoc in Actis. Photius exponit, κατ' ἄνθρωπον pro ὡς ἄνθρωπον, id est, quantum homini fuit possibile ad bestias pugnaui, pro quo Græci habent ἐθηριομάχησα. mihi autem videtur θηριομαχεῖν non modo esse ab bestias pugnare, sed

[16]Euigilate iusti,& nolite peccare: ignorantiā enim dei quidā habēt [17]Ad reuerētiā vobis loquor. sed dicit aliquis, Quomodo resurgūt mortui? quali aūt corpore venient? Insipiēs tu, quod seminas nō viuificatur,[18] nisi prius moriatur. Et quod seminas, nō corpus qđ futurum est seminas, sed nudum granū, vt puta tritici, aut alicuius cæterorum. Deus autem dat illi corpus sicut vult,& vnicuique seminum proprium corpus. Non omnis caro,eadem caro, sed alia hominum, alia pecorum,alia aūt volucrium,alia piscium. Et corpora cœlestia, & corpora terrestria. sed alia quidem cœlestium gloria, alia autem terrestrium.[19] Alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarum. Stella enim à stella differt in claritate: sic & resurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione: surget in incorruptione. Seminatur in ignobilitate: surget in gloria. Seminatur in infirmitate, surget in virtute. Seminatur [20] corpus animale: surget corpus spirituale. Si est corpus animale, est & corpus spirituale, sicut scriptū est, Gen. 2. Factus est primus homo Adam

sed vsq; ad extremū spiritum more bestiarū pugnare. sensus ergo esset, si secundum hominē, vt Photius explicat, quātū homini est possibile vsq; ad extremum spiritū pugnaui pro defensiōe euāgelij, quid mihi prodest?

16. *Euigilate*.i. sic expergiscimini à peccato, vt iusti sitis. Græci legunt δικαίως, id est, iustè.

17. *Ad reuerentiam*.i. verecundiam, græcè ἐντροπὴν id est, verecundiam.

18. *Nisi prius moriatur* quia erāt q de corporū resurrectione desperarent, videntes ea in terra putrefieri, exēplo grani docet nō prius resurrecturū corpus ad immortalitatis fructū nisi prius mortuū in terra fuerit: sicut ad frugē granum euadere nequit non ante mortuum.

19. *Alia claritas solis*. exēplo corporū cœlestiū quorū alia clariora sunt alijs docet ī resurrectiōe iustorū futura illorum pro diuersis meritis diuersa pmia: sicut Christus in euāgelio dicit, ī domo patris mei multe māsiones sūt

20. *Corpus animale*. animale corpus dicitur à sēsitiua & vegetatiua facultate aīæ, quarum facultatū actionibus hic, dum viuimus, corpus indiget, post mortem aūt iam illi nō erit opus: quia spirituale erit .i. īcorruptibile, nō iā alimēto īdigēs, & ideo corpus nostrū q hic est animale & corruptibile, seminatur

natur in terrã, vt surgat spirituale. Sicut enĩ prim⁹ Adã terren⁹ secund⁹ aũt Adã Christus cœlestis, ita nũc terrenũ corpus habẽtes in resurrectiõe cœleste habituri sum⁹, si quidẽ cœlestis Adę imaginẽ. i. Christi gratiã nobiscũ portauerimus. Photi⁹ corpus animale idẽ esse putat quod mortale. i. irę, tristitię, esuriei siti, & ceteris animæ corporisq; affectionib⁹ obnoxiũ. spirituale aũt, immortale & nullis iá huius modi subditũ terrenis affectionibus, similiter animã viuentẽ interpretatur corpus aïale, spiritum viuificantẽ corpus spũale.

21. *In animã viuentẽ*, viuebat enim sibi Adã, & sibi vnusquisq; nostrũ viuit: nõ sibi aut alteri vitam largiri potest, quã solus ille dat qui spiritũ viuificantem habet, nouissimus Adã omniũ nostrũ via, veritas & vita.

22. *Oẽs quidẽ resurgemus.* docet variã fuisse græcis suo tempore lectionẽ Hiero. ad Alexandrũ & Mineriũ, prior est, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. i. non omnes quidẽ dormiemus siue moriemur (nã dormire pro mori scriptura vsurpat) sed oẽs immutabimur. vt nõ omnes morituri, adeoque nec resurrecturi sint, sed omnes à mortali corpore sint immutandi ad immortale. Verùm cum nec ipsi Christo mors pepercerit, præstat dicere oẽs morituros & resurrecturos, cũq; ecclesia & nostra lectione, quam etiam præfert Hieronymus, sentire: præsertim quum quidam græci codices Hieron. tempore sic haberent, & mihi nuper in manus venit Græca Cyrilli in hunc locum expositio nostræ versioni per omnia consentiens, quam hic addere visũ est, ne nostrã lectionẽ nullis grecè placuisse lectores credãt. Sic aũt habet Cyrill⁹ ἀναβιώσονται μὲν γὰρ ὁμολογουμένως τὰ πάντων σώματα τῆς ἀφθαρσίας χάριτι κατηυφρισμένα, ἀλλαχθήσονται δὲ οὐ πάντες ἀλλὰ οἱ μὲν φαῦλοι ἀπομένουσιν ἐν τῷ τῆς ἀτιμίας σχήματι, οἱ δὲ δίκαιοι ἀλλαχθήσονται μόνοι πρὸς τὸ τῆς ἀφθαρσίας ἀγαθὸν καὶ τῆς θείας δό-

21 in animam viuentẽ: nouissimus Adam in spiritũ viuificantem. sed non prius quod spirituale est, sed quod animale: deinde quod spirituale. Primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cœlo, cœlestis. Qualis terrenus: tales & terreni. & qualis cœlestis: tales & cœlestes. Igitur sicut portauimus imaginem terreni: portemus & imaginem cœlestis. Hoc autem dico fratres: quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt: neque corruptio G incorruptelam possidebit. Ecce misterium vobis dico 22 Omnes

ξης

ξεις κατ᾽ ἀπλουτήσαντες τὴν περιβολήν. i. resurgēt quidē īdubiè oēs corpora īmortalitatis īduta gratiā, at non oēs īmutabuntur: sed inhonori permanebūt impij, soli verò īmutabūtur iusti, nimirū ad īmortalitatis cōmodū īmutati, & diuinę glorię indumēto ditati. Sēsus ergo est cū nostra lectione, ꝙ oēs quidē moriētur, sed nō omnes immutabuntur, in peccato suo ac miseria pmanētibꝰ impijs. Quinetiā Græca in Paulū scholia Veronæ īpressa, vtranq; lectionē habēt quinimò ꝓ nō oēs dormiemꝰ, ita interptātur ad mētē Augustini hoc modo: ꝙ verò ait, non oēs dormiemus, sic accipiendū est, ꝙ nequaquā longū somnū dormiemus, adeò vt sepultura sit opus, & in corruptionē oēs resoluemur, sed quod breuem mortē qui tunc viui inuenientur, sustinebunt, propter eā quæ in momēto futura est, resurrectionem. potes Græca videre scholia Veronæ impressa, quæ vtranque lectionem approbant.

quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. In momento in ictu oculi, in [23] nouissima tuba (canet enim tuba) & mortui resurgent incorrupti: & nos immutabimur. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem & mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est, Absorpta est mors in victoria. Vbi est mors victoria tua? Vbi est mors stimulus tuus? [24] Stimulus autem mortis peccatum est: virtus vero peccati lex. Deo autem gratias.

23. *Nouissima tuba*, Tuba angeli vocem significare videtur ad iudicium omnes sistentis: ad quam alludere videtur Ioannes in Apocalypsi, dicens, In diebus vocis septimi angeli, cum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium dei, & tunc, inquit, mortui resurgēt incorrupti, quia cum boni tum mali ad immortalitatem corporis resurgent, Nos verò, id est, iusti, immutabimur, quia de miseria ad gloriam transibimus. quòd autem hic dicit nos immutabimur, & non omnes, facit pro interprete qui antea vertit, non omnes immutabimur.

24. *Stimulus mortis peccatū*, quia per peccatum mors inualuit, & aucta est viribus eo vtens tanquā stimulo ad nos pungendos *Virtus verò peccati lex*. Grecè *δύναμις*, id est, potentia, quia sine lege peccatum mortis erat & infirmum.

qui dedit nobis victoriã per domi nũ nrũm Iesum Christũ. Itaq; fratres mei dilecti, stabiles estote, & immobiles, abũdãtes in opere domini semper, scientes quod labor vester non est inanis in domino.

ARGVMENTVM CAP. 16.

Ad eleemosinas in sãctos cõferẽdas, invitat, Deinde Timotheo ac nõnullis aliis cõmẽdatis, salutatiõib⁹ epistolã claudit

CAPVT XVI.

DE collectis autem quæ fiunt in sanctos, sicut ordinaui ecclesijs Galatiæ,
A ita & vos facite. Per [1] vnam sabbati vnusquisq; vestrũm apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit, vt non cum venero tunc collectæ fiant. Cum autem præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Hierusalem. Quod si dignum fuerit vt ego eam, mecum ibunt. Veniam autem ad vos, cum Macedoniam pertransiero. nam Macedoniã pertransibo. Apud vos autem fortitan manebo, vel etiam hiemabo, vt vos me deducatis quocunque iero. Nolo enim vos modo in transitu videre spero enim me aliquantulum temporis manere
B apud vos, si dominus permiserit. Permanebo autem Ephesi vsque ad pentecosten. [2] Ostium enim mihi apertum est magnum & euidens, & aduersarij multi. Si autem venerit Thimotheus, videte vt sine timore sit apud vos. opus enim domini operatur. sicut & ego. Ne quis ergo illum spernat. deducite autem illum in pace, vt veniat ad me. Expecto enim illum cum fratribus. De Apollo autem fratre vobis notum facio, quoniam multum rogaui eum vt ve-
C niret ad vos cum fratribus. & vtiq; non fuit voluntas eius vt nunc veniret, veniet aũt cum ei [3] vacuum fuerit. Vigilate state in fide, viriliter agite & confortamini, omnia vestra in charitate fiant. Obsecro aũt vos fratres, Nostis domũ Stephanę & Fortunati, & Achaici, quoniã sunt [4] primitię Achaię, & in ministeriũ sanctorũ ordinauerũt se ipsos, [5] vt & vos

1 *Vnam sabbati*, id est, primam hebdomadæ, id est diem dominicam, inquit Theophilactus, & Græca scholia.

2. *Ostium*, id est, occasio.

3. *Vacuum*, id est, quum opportunitatem nactus erit.

4. *Primitiæ*, vel primi ex credentibus, vel præcipui inter credentes.

5. *Vt & vos* obsecro, scilicet vt subditi sitis illis, nostis enim illos.

ſubditi ſitis eiuſmodi, & omni co
operanti & laboranti. Gaudeo au
tem in præſentia Stephanæ &
Fortunati & Achaici: quoniam
id quod vobis deerat, ipſi ſupple-
uerunt. Refecerunt enim & me D
um ſpiritum & veſtrum. Cog-
noſcite ergo qui eiuſmodi ſunt.
Salutāt vos omnes eccleſiæ Aſię.
Salutant vos in domino multum, Aquila & Priſcilla cum
domeſtica ſua eccleſia apud quos & hoſpitor. Salutant
vos omnes fratres. Salutate inuicem in oſculo ſancto.
Salutatio mea manu Pauli. Si quis non amat dominum
noſtrum Ieſum Chriſtum ſit anathema. [6]maranatha. Gra
tia domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Charitas mea
cum omnibus vobis in Chriſto Ieſu. Amen.

6. *Maranatha* Ambroſius dicit eſſe verbum partim Hebreum, partim Syrũ, & ſignificare dominus noſter venit, & tunc ſenſus eſt, Si quis non amat dominum Ieſum, ſit anathema: venit enim dominus vindex illius.

Argumentum ſecundæ epiſtolæ ad Corinthios.

Secundam epiſtolam ad Corinthios ſcribit, excuſans ſe quod eos, vt erat pollicitus, nondum inuiſerit, ſimiliter & fornicatorem in eccleſiæ conſortium recipi iubens. Interim verò aduerſus inſoleſcentes Iudæos euangelij præ lege excellentiam oſtendit, ſuo exemplo ad perſecutiones ferendas cohortans, & infidelium matrimonia inhibēs. Demum ad eleemoſynam inuitatos, à pſeudoapoſtolis cauere admonet: aduerſus quos dignitatem ſuam tutandi gratia in afflictionibus & reuelationibus gloriari cogitur. Demum Corinthijs ni reſipuerint interminatur.

EPISTOLA

EPISTOLA
DIVI PAVLI APOSTOLI ad Corinthios II.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ *Epigraphe proposita quicquid agit ac suffert, in illorum gratiam fieri ostẽdit, excusans quòd nondum eos reuisere sibi licuerit.*

CAPVT I.

A PAulus apostolus
Iesu Christi, per
voluntatem Dei
& Timotheus fra
ter: ecclesiæ Dei
quę est Corinthi
cum omnibus sanctis qui sunt in
Ephe. vniuersa Achaia, gratia vobis &
1. a. pax à Deo patre nostro, & do-
1. Pet. mino nostro Iesu Christo. Be-
1. c. nedictus Deus & Pater domini
nostri Iesu Christi, pater mise-
ricordiarum & deus totius con
solationis, qui consolatur nos in
omni tribulatiõe nostra, vt possi-
mus & ipsi cõsolari eos qui in õi
pressura sunt, per [1] exhortationem
qua exhortamur & ipsi à Deo.
quoniam sicut abundant [2] passio
B nes Christi in nobis: ita & per
Christum abundat & consola-
tio nostra. siue autem tribu-
lamur, pro vestra exhortatione [3]
& salute: siue consolamur, pro
vestra consolatione & salute, quæ

1. *Exhortationẽ.* Græcè παρακλήσεως, id est, consolationem, & exhortamur: græcè παρακαλούμεθα, id est, consolamur passiuè. nam græcum anceps est, ad exhortationem, & cõsolationem.

2. *Passiones Christi.* i. quas ꝑ Christo ferimus: quas vt suas reputat Christus dicens, quæcunque feceritis vni ex minimis istis mihi fecistis, & ita græca scholia.

3. *Et salute.* sub. tã græcè quam latinè, tribulamur vt sit sensus, siue tribulamur, siue affligimur, siue à Deo consolamur, cedunt omnia ad vestram consolationem & salutem: quæ quidem consolatio vestra & spes salutis operatur tolerantiam &c, id est, quæ vos animat ad afflictiones nobiscum ferendas.

4. *Vt ſpes noſtra*. i. adeo vt ſpem firmam de vobis cõceperimus, Græci legũt & ſpes noſtra firma eſt, deinde ſubdunt id quod in noſtra verſione præceſsit. Siue conſolamur &c.

5. *Reſponſum mortis*. græcè ἀπόκριμα τοῦ θανάτου, vſq; adeo inquit ac ſupra vires afflicti ſum⁹, vt tæderet viuere, ac de vita deſperaremus : (vtrunq; enim hoc loco ſignificat græcũ, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν) quinimò reſpõſum mortis habuimus, .i. eramus perinde atque infirmi, qui deſperantur à medicis & morti adiudicantur. Neque tãtum, inquit Photius, aliorum opinione, ſed noſtro etiam iudicio deſperati fuimus ac pro mortuis habiti: ſed hoc in nobiſipſis mortis reſponſum ἀπόκριμα & ſicut ipſe interpretatur κρίσιν, habuim⁹ Interpretatur enim Photius ἀπόκριμα, κρίσιν medicorum, quaſi diceret, vſq; ad hanc afflictionũ extremitatẽ deuenimus, vt quum planè & noſtra & aliorũ opinione morti adiudicati eſſemus ac tandem deo nos eripiente exuſcitati, doceremur confidere non in nobis, ſed in deo. vel reſponſũ mortis habuimus, intellige quod tam graues erant afflictiones & moleſtiæ, vt nihil aliud portendere ac loqui videtur, quàm inſtantem mortem. ſic enim inquit Chryſoſtomus. τοῦτο ἡμῖν τὰ πράγματα ἀπεκρίνατο, id eſt, hoc nobis moleſtiæ illæ reſpondebant.

operatur tolerantiam earundem paſsionum quas & nos patimur, 4 vt ſpes noſtra firma ſit ꝓ vobis, ſcientes quod ſicut ſocii paſsionum eſtis: ſic eritis & conſolationis. Non enim volumus ignorare vos fratres de tribulatione noſtra quæ facta eſt in Aſia, quoniam ſupra modum grauati ſumus ſupra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere. Sed ipſi, in nobiſipſis 5 reſponſum mortis habuimus, vt non ſimus fidentes in nobis. ſed in deo qui ſuſcitat mortuos, qui de tantis periculis nos eripuit & eruit: in quem ſperamus quoniam & adhuc eripiet, adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis, 6 vt ex multarum perſonis facierum eius quæ in nobis eſt donationis, per multos gratiæ agantur pro nobis. Nam gloria noſtra hæc eſt C
teſtimonium conſcientię noſtrę.

6. *Vt ex multarũ*, locus eſt ſubobſcurus, nec multominus grecis hoc modo, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν. Græci exponunt πολλῶν προσώπων,

πρoσώπων, à multis personis, & τὸ διὰ πολλῶν, multis modis, atque hoc modo sensus est, speram[9] quod nos deus eripiet, si nos vestris adiuueritis orationibus. vt per multos de dono in nos collato multimodæ nostra causa deo gratiæ agantur.

7. *Gratia dei.* nō in sapientia, inquit, carnali, sed in gratia dei. i. vel in sapientia, vel in virtute signorum & miraculorū: qua etsi vbiq; vsi sumus, abundantius tamen apud vos.

quod in simplicitate cordis, & sinceritate dei, & nō in sapientia carnali, sed in [7] gratia dei conuersati sumus in hoc mundo, abundantius aūt ad vos. [8] non enim alia scribimus vobis, quàm quæ legistis & cognouistis. [9] Spero aūt quod vsq; in finem cognoscetis, sicut & cognouistis nos ex parte, quod gloria vestra sumus, sicut & vos nostra in die domini nostri Iesu Christi. Et hac confidentia volui prius venire ad vos, vt [10] secundā gratiam haberetis, & per vos transire Macedoniam, & iterum à Ma-

D cedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam. Cum ergo hoc voluissem, nunquid leuitate vsus sum? Aut [11] quæ cogito secundum carnem cogito, vt sit apud me EST & Non?

8. *Non enim alia.* dixerat se in simplicitate cordis & nō subdolè āmbulasse, ad quæ subdit, nō enim alia scribimus vobis quā quę audistis & legistis.

9. *Spero aūt.* i. vt Photius inquit, quanquā nunc ex parte, id est, in parte noueritis quod gloria vestra sumus, & vos nostra id est, ego de vobis, vos de me gloriari possitis, spero tamen quod illud cognoscetis vsque in finem, Græcè, ἕως τέλους, id est, τελείως, hoc est perfectè cognoscetis in die domini nostri.

10. *Secundam gratiam*, i. duplex & iteratum beneficium inquit Photius, alterum ex priore epistola, alterum ex mea præsentia, pro χάριν autem, id est, gratiam. χαρὰν, id est gaudium, quidam legunt.

11. *Quæ cogito.* Græcè ἃ βουλεύομαι, id est, quæ delibero ac statuo, nunquid secundum carnem, id est, secundum homines qui leues & instabiles sunt, in leuitate & instabilitate hæc decerno, vt sic apud me, est & non, id est, inconstantia promissionis. Nam sequentibus locis τὸ est, pro asseueratione sumitur, τὸ non est, pro negatione. Nam græci pro est, habent ναὶ, particulam affirmantis, & pro *non est*, οὔ negantis. verùm τὸ est & non, incertitudinē significat mo-

dò affirmantis, modò negantis.

12. *Fidelis deus*, particula obteſtantis. i. deum veracem teſtor.

13. *Eſt in illo fuit*. i. cõſtãs aſſeueratio, &, vt ĩq̃t Photi⁹, ἀσάλευτος ὁ περὶ Χριστοῦ λόγος. i. fixa & ĩcõcuſſa fuit de Chriſto prędicatio.

14. *In illo eſt*. ſub. ſũt. i. ꝓmiſsiones dei cõſtãtes ſũt & veraces.

15. *Dicimus amen deo*. Interpres explicandi gratia addidit, dicimus. Eſt aũt ſenſus, Et ideo per ipſum Chriſtũ omnes dei promiſsiones confirmamus ac veras declaram⁹. Nam Amen Hæbræis confirmandi particula eſt, à verbo Aman quod ſignificat firmum eſſe.

16. *Deus*. ſub. eſt qui cõfirmat & qui dedit, &c.

17. *Parcens vobis*. ne ſcilicet cum animaduerſione ad vos venirẽ & vos contriſtarem, id eſt, ideo hoc verens, *Non vltrà*: Græcè, οὐκ ἔτι, id eſt, non dum veni Corinthum. quia verò vſus erat verbo parcendi, ne videretur imperioſus eſſe, ſubdidit, *Non quia dominamur fidei veſtræ*, id eſt, non quod fidei veſtræ imperitare velim, quæ voluntaria eſſe debet: ſed quia magis cooperari, gaudio veſtro volumus, quippe qui ſtatis in fide ac firmi eſtis. Photius interpretatur, οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, non quod dominemur vobis fidei eſt, propter ſidem veſtram, quod enim (inquit Photius) dixit parcens vobis, non ita dictum eſt quaſi veſtræ fidei cauſa quam accepiſtis à nobis poteſtatem, autoritatemque mihi velim

[12] Fidelis autem deus, quia ſermo noſter qui fuit apud vos, non eſt in illo EST & NON, ſed eſt in illo eſt. Dei enim filius Ieſus Chriſtus, qui in vobis per nos prædicatus eſt per me & Syluanum & Timotheum, nõ fuit in illo EST & NON, ſed [13] EST in illo fuit. Quotquot enim promiſsiones dei ſunt, [14] in illo EST. Ideo & per ipſum [15] dicimus amen deo ad gloriam noſtram. Qui autem confirmat nos, vobiſcum in Chriſtum, & qui vnxit nos, [16] deus: qui & ſignauit nos, & dedit pignus ſpiritus in cordibus noſtris. Ego autem teſtem deum inuoco in animam meam, quod [17] parcens vobis non veni vltrà Corinthum. non quia dominamur fidei veſtræ: ſed adiutores ſumus gaudij veſtri. Nam fide ſtatis.

ARGVMENT. CAP. 2.

¶ *Pœnitentem fornicarium in eccleſiæ conſortiũ recipi mandat, ſynceritatem ſuã in prædicando verbo commendans.*

CAPVT II.

A [1]Statui autem hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia venirem ad vos. Si enim ego contristo vos: & quis est qui me lętificet, nisi qui contristatur ex me? Et hoc ipsũ scripsi vobis, vt nõ cum venero, tristitiam super tristitiam habeam, de quibus oportuerat me gaudere, confi-
B dens in omnibus vobis quia meum gaudium, omnium vestrum est. Nam ex multa tribulatione, & angustia cordis scripsi vobis ꝑ multas lachrimas: non vt contristemini, sed vt sciatis quam charitatem habeam abundantius in vobis. Si quis autem contristauit me,[2] non me contristauit, sed ex parte, vt non onerem omnes vos [3]Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus: ita vt e contrario magis donetis. & consolemini, ne fortè abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est. Propter quod obsecro vos, vt confirmetis in illum
C charitatem, Ideo enim & scripsi vobis, vt cognoscã experimentũ vestrum an in omnibus obedientes sitis. [4] Cui autem aliquid donastis, & ego. Nã & ego quod donaui, si quid donaui, ꝑpter vos in persona Christi, vt nõ circũveniamur à satana. Non enim ignoramus cogitationes eius. Cum venissem autem Troadem propter euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eo quod non inuenerim Titum fratrem meum: sed valefaciens eis, profectus sum in Macedoniam. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: quia Christi bonus odor sumus Deo in his qui salui fiunt, & in his qui pereunt. Aliis quidem odor mortis in mortem: aliis autem odor vitæ in vitam. Et ad hæc quis tam idoneus? Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo, in Christo loquimur.

hi velim tribuere in vos animaduertendi, ac rursum vobis parcendi.

1. *Statui aũt.* causam dicit retardati itineris, quia decreuerat non venire ad eos in tristitia: quod necessum erat contristatis suo aduentu his ipsis, ac nondum emendatis per quos lætificandus veniebat. Hoc autem, loco, *Et quis est. &c.* superfluit τὸ & similiter græcum καὶ.

2. *Nõ me contristauit.* sub. solũ, *sed ex parte.* sub. vos cõtristauit. sic enĩ Theodorus græcus, οὐ ἐμε λελύπηκε μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑμᾶς ἐν μέρει, τοῦτο καὶ τὸ ἀπὸ μέρους. i. non me contristauit tãtum: sed & vos in parte. hoc enĩ indicat ἀπὸ μέρους. i. ex parte. Sed vos ergo, inquit, non oẽs, sed ex parte. *Vt non onerẽ vos oẽs*, quasi fornicarij illi⁹ delicto consentiẽtes. Nã priore epistola videbatur oẽs taxasse indifferenter dicens, & vos inflati estis, ac non magis luctum habuistis.

3. *Sufficit illi.* Recipi vult fornicarium pœnitẽtem.

4. *Cui aũt ali quid donastis* .i. si eam pœnitẽti culpã cõdonaueritis, & ego cõdonabo. Dãnauerat enĩ illũ fornicariũ nõ solus Paulus, sed Corinthiorũ ecclesia, sicut dixit priore epistola, cõgregatis vobis & meo spiritu iudica-

tui huiusmodi hominē tradere satanæ. & ideo vult illū pariter ab illis absolui, vnde & prædixit, vt è cōtrario magis donetis & nūc, cui aliqd donastis, *& ego in persona Christi*. i. ob gloriā Christi, vel Christi nomine, cui⁹ autoritate id facim⁹. vbi nō otiosū est donādi verbū, quod annotās Theophylactus, īquit, donetis præterea dixit, ne fornicarius ille, & qa fatebatur peccatum, & satis iam pœnituerat, solutum se iam & liberum esse à scelere existimaret. Videant igitur qui excō municationem negligūt antiquissimam ecclesiæ disciplinā, non satis esse excōmunicato, si ad meliorem frugem redierit, nisi in ecclesię consortiū receptus, & ab illa absolutus declaretur.

niamur à satana. non enim ignoramus cogitationes eius. Cū venissem autem Troadem propter euangelium Christi, & [5] ostium mihi apertum est in domino, nō habui requiem spiritu meo, eo quod non inuenerim Titum fratrem meum, sed vale faciens eis profectus sum in Macedoniam. Deo autem gratias qui semper [6] triumphat nos in Christo Iesu, & [7] odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco, quia Christi [8] bonus odor sumus deo D in iis qui salui fiunt, & in iis qui pereunt, aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitam. Et ad hæc [9] quis tam idoneus? Non enim sumus (sicut plurimi) [10] adulterantes verbum dei, sed ex sinceritate, sicut ex deo coram deo, in Christo loquimur.

5. *Ostium*, id est, occasio sese offerret Christum prædicandi.

6. *Triumphat*. i. triūphare nos facit per Christum.

7. *Odorem notitiæ suæ*, id est, bene fragantem sui cognitionem.

8. *Bonus odor*. i. prædicatio nostra illi placet & accepta est, siue credulis siue infidelibus prædicamus, quia quod ad nos attinet, saluari ōnes cupimus: licet aliquibus est odor mortis in mortem, id est, graue illis olet & displicet: vnde & mortē æternam incurrent: alijs autem odor vitæ.

9. *Quis tam idoneus?* id est, quis tam capax est horum intelligendorum vt nos? Græci non legunt, tam, & tunc sensus esset, quis idoneus, id est nullus.

10. *Adulterantes*. i. falsificantes. Græcū *καπηλεύοντες*. i. cauponantes, & ad quæstū verbo dei abutentes. Græci interpretantur Nō adulteramus verbū dei, i. neq; gratiam eius extingui

mus

mus, asserentes nos ad illam prædicandam idoneos esse.
1. *Incipimus, &c.* quia ad finē precedētis capitis visus erat se laudare, atq; ideo suspicari poterāt cōmendādi sui gratia, seq; in illorū beneuolentiā insinuandi ea dixisse, tollit hanc suspicionē, *Incipimus iterū*, inquit, nosipsos commendare, aut beneuolé-

ARGVMENTVM. CAP. 3.

Non indigere se epistolis cōmendatitijs asserit, commendationū satis habēs ex illorum fide, Dein excellentiorem euangelij quam legis gloriam, Iudæorumque cæcitatem aperit.

CAPVT III.

A 1 INcipimus iterū nosmet ipsos commēdare? Aut nunquid egemus (sicut quidam) commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis? 2 Epistola nostra vos estis scripta in cordibus nostris. quæ scitur & legitur ab omnibus hominibus: manifestati quod epistola estis Christi ministrata à nobis, & scripta non atramēto, sed spiritu dei viui, non
B in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. 3 Fiduciam aūt

Heb. 4. d.

tiæ vestræ īsinuari querimus? Nūquid egem⁹ aliorū cōmēdatitijs epistolis ad vos, aut ex vobis ad alios? 2. *Epistola nrā.* i. estis mihi vice epistolę cōmēdatitię, quorū virtutes ī nrī cōmendationē oībus proferimus. *Epistola* īquit *scripta in cordibus nostris.* i. vos estis indelebiliter animo meo īscripti & infixi, *quæ scitur & legitur ab ōnibus.* Dū enim vestrarū virtutum mētionem vbiq; facio, hinc legitur & ītelligitur quod estis nobis vice commendatitiæ epistolæ *manifestati*, inquit, *quod estis epistola Christi*. i. dum manifestum est, quod menti vestrę Christus inscript⁹ est cuius leges & mādata in corde scripta habetis, & hoc modo epistola estis, *ministrata à nobis*, qui p p̄dicationē nrām Christo vos p̄parauimus & ministrauim⁹, scripta inq̄, epistola à nobis spiritu dei viui, quē in vobis illo largiente īscripsimus, nō in lapideis, quomodo olī lex, sed ī carneis mētis vestrę tabulis. 3. *Fiduciam autem habemus*, scilicet quod epistola nostra estis ministrata à nobis deique spiritu inscripta, non nostro merito, qui nos inidoneos ministros agnoscimus, sed dei gratia qui nos idoneos fecit ministros noui testamenti, *non litera sed spiritu*, id est, non secundum literam, sed spiritum. Græci habent literæ & spiritus, vt intelligas apostolos ministros spiritus non literæ. Literā aūt hoc loco legem intelligit Mosaicam, quæ occidit, dum sui transgressores capitaliter punit. Spiritū aūt legē Euāgelicā, quæ viuificat vitā æternā largiēdo.

4. Quòd

4. *Quod si ministratio.* Contendit hoc loco legē euangelicā cū lege Mosaica, administrationéq; vnius cū administratione alterius. *quod si* inquit, *ministratio mortis,* i. lex suis transgrssoribus mortē afferens, *deformata.* i. insculpta & descripta in lapidibus adeo gloriosa fuit vt in faciē Moysi ītueri nō possent è monte descendentis, legéq; adferētis, obinūbrātem eum domini gloriā quę tamē, inquit, *euacuatur.* i. euanescit ac perit, (neq; enim perpetuo resplenduit facies Moisi) quātò magis *ministratio spirit⁹* i. lex euāgelica gloriosa, quæ spiritū largit^r. erit? si enim *ministratio dānationis.* i. lex dānationis admīistra, quia suos p̄uaricatores morte dānabat gloriosa fuit, gloriosiorē oportet esse legem euāgelicā: *iustitiæ.* i. iustificationis administratricem quāquā, inquit, *quod claruit.* i. lex quę glorificata est in legislatore Moyse. nō verè glorificata est *in hac parte.* i. ad cōparationem legis euangelicæ. ꝓpter excellentē eius gloriā. sic enim græci interpretātur ἐν τῷ μέρει, & referunt ad glorificatū est non ad claruit.

5. *Quod euacuat^r.* i. lex quę antiquatur, euangelium enim manet, & in finem vsque perdurat.

talē habemus per Christū ad deum, non quod sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis, sed sufficiētia nrā ex Deo est. qui & idoneos nos fecit ministros noui testamēti, nō literæ, sed spiritus litera enim occîdit, spiritus aūt viuificat 4 Quod si ministratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita vt non possent intendere filij Israel in faciem Moisi propter gloriam vultus eius quæ euacuatur: quomodo non magis ministratio spiritus erit in gloria? nam si ministratio damnationis in gloria est, multo magis abundat ministerium iustitiæ in gloria. Nam nec glorificatum est quod claruit in C
hac parte, propter excellentem gloriam. Si enim 5 quod euacuatur, per gloriam est, multo magis quod manet in gloria est. 6 Habētes igitur talem spem, multa fiducia vtimur: & non sicut Moises Exo
ponebat velamen super faciem 34.

6. *Habentes igitur spē* de ꝑmanente gloria euāgelij, *multa fiducia vtimur.* Græcè, παῤῥησίᾳ, aperta scilicet loquendi libertate. i. planè & apertè euāgeliū prædicamus, *& nō sicut Moyses* hic eclipsis est, & ideo supplēdū, facim⁹ aut quid simile, vt sit sēsu-

apertos

aptos nos euāgelij p̄cones oſtēdimus, neq; facim⁹ ſicut Moiſes q̄ legē adferēs Iudęis velabat faciē ſuā, ne ītēderēt ac proſpicerēt in faciē ei⁹. deſcēdētis enī de mōte Moyſi cū ſplendentē faciē ferre nō poſſēt Iudæi, faciē ſuā velabat. hāc verò Moyſi hiſtoriā miſticè Paulus accipit. *Velamē* enī quo ſplendētē faciē velabat Moyſes, carnaliū ceremoniarū obſeruātiā aut rerū temporaliū promiſsiones ſignificabat, quæ nō ſinebant Iudæos carni inhærentes *in faciē Moyſi* proſpicere. i. clarā ac lucidā & ſpiritualē legis intelligētiā habere, obtuſā mētē habētes: ꝙ carnalium ceremoniarū & intelligentiarum velamen, adhuc Pauli tēpore faciē illos Moyſi. i. claram legis ac veteris teſtamenti cognitionem intueri, ac noſſe non ſinebat: quod tamen velamē *euacuatur*, inquit, & tollitur à Chriſto docente nos legis in ſe completæ cognitionem ſpiritualem: quippe quod auferetur ab eis quoties *conuerſi ad dominū fuerint*, id eſt, ad ſpiritum. quoties ſcilicet relicta litera, ſpiritui ſancto ſpiritualem ſenſum docenti adhæſerint.

ſuam, vt nō intenderent filij Iſraël ⁷in faciē eius quod euacuatur, ſed
D obtuſi ſunt ſēſus eorū. Vſq; in hodiernū enim diē idipſum velamē in lectiōe veteris teſtamēti manet non reuelatū (quoniā in Chriſto euacuatur) ſed vſq; in hodiernū diē, cum legitur ⁸ Moiſes, velamē poſitū eſt ſuper cor eorū. Cū autem cōuerſi fuerint ad dominum auferetur velamen. Dominus aūt
Ioan. 4. c. ſpiritus eſt. Vbi aūt ſpiritus domini: ibi libertas. ⁹ Nos verò omnes

7. *In faciem &c.* id eſt. in claram legis euacuandæ & abolendæ cognitionem. Quidam græci legūt pro in faciem εἰς τέλος id eſt, in finem eius, ꝙ euacuatur, ſcilicet legis, quæ abrogatur & ita ſenſus eſt, quod velamen carnalium ceremoniarum & terrenarum promiſsionum, quas tantum Iudæi ſpectabant, in finem legis, id eſt, in Chriſtum intendere non ſinebat. Finis enim legis Chriſtus eſt ad ſalutem omni credenti, vel *in faciem*, id eſt, ſpiritualem legis cognitionem.

8. *Moyſes*, id eſt, lex, vt ſcriptū eſt, habēt Moſen & prophetas.

9. *Nos vero.* Chriſtianos cū Iudęis cōparat. Moyſi gloriā nō poterāt videre Iudæi, ꝙ eius velata eſſet facies, nos verò, nō ſic quia *reuelata Moyſi facie*. i. ſpirituali legis cognitione ītellecta, quæ nos Chriſtū veniſſe docuit, *gloriam dn̄i ſpeculantes*. i. nūc per fidē velut in ſpeculo cognoſcētes *in eandē cum illo imaginē transformamur*, dū illi quotidie per fidei & virtutū incremēta incor-

incorporamur, trāsformamur aūt à claritate in claritatē, siue à gloria in gloriam.i. dum gloriosiores ab eo efficimur, clarioreq́. subinde patris cognitionē nanciscimur, pro eo aūt quod est speculantes. Græcè est κατοπτριζόμενοι, quod magis officiū apostolorū exprimit. Est enī κατοπτρίζεσθαι, susceptā in se imaginē tanquā speculū repsentare, & hoc modo sēsus est, Nos vero gloriam domini tanquam speculum recipiētes, receptamque alijs videndá exhibentes, non instar Moysi faciem velantes *à claritate in claritatem*, siue à gloria in gloriam, (vtrūque enim significat græcum δόξα) id est. per abūdantem Dei gloriam in nos transfusam transformamur in eandē cū illo imaginē.i. ad ei9 imaginē & similitudinem accedimus: quia sicut Ioannes ait, quum apparuerit, tunc similes ei erimus. transformamur autem *tanquam à domini spiritu*, id est, domini spiritu sic nos transformante.

reuelata facie gloriá domini speculantes, in eandem imaginē trāsformamur à claritate in claritatē, tanquam à domini spiritu.

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ Non suam gloriam in prædicādo, sed Christi se quærere asserit: à quo, ministerio euangelico dignatus, modis omnibus affligi sese ait, sed non deijci tamen, neq: deficere ob spem repositæ sibi æternæ gloriæ.

CAPVT IIII.

A

I Deo habentes hanc ministrationē, iuxta ꝙ misericordiam consecuti sumus, [1] non deficimus sed [2] abdicamus occulta dedecoris, nō ambulantes in astutia, neq; [3] adulterātes verbum dei, sed in manifestatiōe

1. *Non deficimus*. græcè ἐκκακοῦμεν, id est, nullis malis & afflictionibus succumbimus in hac nostra administratione: *iuxta quod*. Græcè καθὼς ἠλεήθημεν, id est, prout misericordiam consecuti sumus,

2. *Abdicamus occulta dedecoris*.i. occulta & simulata facinora, q̄ manifesta quū fiūt, ignominiā adferūt perpetrāti. Arguit enī pseudoapostolos, qui quū pietatis ac sāctitatis vmbrā quandā præ se ferrent & externam speciē, intus tamen essent impuri.

3. *Adulterātes*. græcè est δολοῦντες.i. dolose tractātes, siue adulterantes.i. falsificantes, *sed in manifestatione veritatis &c.* i. in aperta euangelij prædicatione cōmendantes. Græcè συνιστῶντες, id est, non per hypocrisim religionem simulantes, sed quales

sumus

ſumus & corã deo & coram hominibus noſmetipſos prodentes & manifeſtantes. Eſt enim συνίστημι notum facio ac manifeſto. Vult enim Paulus his verbis quod non religionem palam ſimulet, clã aũt mundo & carni ſeruiat more pſeudoapoſtolorũ: ſed qualis eſt, talis deo & hominibus apparere velit.

veritatis cõmendantes noſmetip
ſos ad omnem conſcientiam ho-
minum coram deo. 4 Quod ſi e-
tiam opertum eſt euangelium no
ſtrum, in iis qui pereunt eſt oper
tum, in quibus deus huius ſeculi
excæcauit mentes infideliũ, vt nõ
fulgeat illis illuminatio euangelij
gloriæ Chriſti, qui eſt imago dei. 5
B Nõ enim noſmetipſos prędicam⁹
ſed Ieſum Chriſtum, dominum
noſtrum, nos aũt, ſeruos veſtros
per Ieſum. quoniam deus qui 6
dixit de tenebris lucem ſplendeſ-
cere, ipſe illuxit in cordib⁹ noſtris
7 ad illuminationem ſcientiæ cla-

4. *Quòd ſi etiam.* quia præ dixerat omnes reuelata facie domini gloriam cõtemplari, præoccupat id quod ſibi opponi poſſet, dicens, ſi aliquibus incognitum eſt euangelium, per eorum infidelitatem ſtare ob quam, ne agnoſcerent, illorũ mentes excæcauit *deus huius ſeculi*, quem hoc loco Cyrillus diabolum vocat, & Chriſtus principem mundi appellat. Chryſo. refert τὸ huius ſeculi ad τὸ infidelium, vt ſit ſenſus, quod deus infideliũ huius ſeculi mentes excæcauit, deſerẽdo, ſcilicet: vt nõ fulgeat illis, &c. vbi τὸ vt, euentum rei dicit non cauſam.

5. *Nõ enim* refertur ad id quod p̃ceſsit, commendantes noſmet ipſos, non enim, inquit *prædicamus noſmetipſos*, id eſt, ad gloriam & quęſtum noſtrum, ſed Chriſtum. i. ad Chriſti gloriam.

6. *Dixit*, id eſt, iuſsit.

7. *Ad illuminationẽ &c.* i. illuxit deus nobis, vt luceremus aliis claramque & glorioſam ipſius cognitionem (hoc eſt enim quod vocat ſcientiam claritatis dei) illuceſcere alijs faceremus *in facie Chriſti*, id eſt, cognitiõe Chriſti, quia ipſe teſtatur, Qui videt me, videt & patrem. pro eo autem quod eſt, *in facie Chriſti*. Græci habent ἐν προσώπῳ, id eſt, in perſona: & hoc modo ſenſus eſſe poteſt, illuxit deus nobis, vt alijs cognitiõem eius prædicaremus in perſona Chriſti. i. vice Chriſti: ſicut alibi ait, legatione pro Chriſto fungimur. Græci explicant, illuxit nobis in perſona Chriſti. i. per Chriſtum, per quem nobis cognitus eſt pater: ſicut ipſe ait, Ego te pater clarificaui ſuper terram: & manifeſtaui nomen tuum hominibus.

8. *Habe-*

8. *Habemus thesaurum istum*.i.augustũ illud euangelicæ prædicationis munus,in vasis fictilibus.i.fragili hoc corpore, *vt sublimitas sit virtutis dei,& non ex nobis*.i. ne nostris meritis tantam dignitatẽ tribuerimus,sed sublimi dei potẽtiæ ac virtuti, qui fictilibus vasis tantũ diuinæ sapientiæ thesaurum credere dignatus est.

ritatis dei, in facie Christi Iesu. 8
Habemus aũt thesaurũ istũ in vasis fictilibus, vt sublimitas sit virtutis dei,& non ex nobis. In oĩbus tribulationẽ patimur, sed nõ angustiamur. 9 aporiamur: sed nõ destituimur. persecutionem patimur: sed non derelinquimur. humiliamur: sed non confundimur. C
deiicimur,sed non perimus: semper 10 mortificationem Iesu Christi in corpore nostro circunferentes, vt & vita Iesu manifestetur in corporibus nostris. Semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Iesum: vt & vita Iesu manifestetur in carne nostra mortali. Ergo 11 mors in nobis operatur,vita aũt in vo-

9. *Aporiamur*. Græcè iucunda allusio ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. ἀπορεῖσθαι aũt significat multa, vt puta, dubius sum animi,cõsilij inops, ac perplexus sũ,indigeo, ἐξαπορεῖσθαι aũt,ingenti rerum necessariarum inopia,vsque ad languorem & extremam debilitatem opprimi. Est ergo vt allusio reddatur,græcorum hic sensus, Rerum omnium penuria premimur, sed non opprimimur: vel laboramus egentes, non autem egestate afflicti,aut egestati succumbentes.

10. *Mortificationem*. Græcè νέκρωσιν, quod Ambrosius interpretatur mortem. Circunferre autem mortem Iesu,est similitudine quadã mortem Christi exprimere: quod faciebat Paulus,tot afflictionibus,& ita dicam mortibus propter euangelium quotidie obnoxius. Circunferimus autem, inquit, *vt vita Iesu manifestetur in corporibus nostris* .i. vt dum corpora nostra ad extremam redacta internecionem & afflictionem, statim propter spem & fidem, quam in Christum habemus, vegetiora fiunt, manifestetur Christum resurrexisse & viuere, qui nos quotidie ab his periculis & mortibus eripiet. Locus sequens, *Semper enim*,hunc explicat: & ad eundem modum exponendus est.

11. *Mors in nobis operatur*.i.vim suam exercet. & vita in vobis, &c. Photius interp̃tatur vitã, fidẽ & religionem, quæ in illis per apostolorũ afflictiones augebatur,alij græci interp̃tantur

nos

nos morimur ob euangelium, vt vos per illud meliorem & æternam vitam viuatis.

12. *Eundē spiritū.* Photius interpretatur habētes eundē spiritū fidei cū Dauid, de quo scriptū est, credidi, &c. & nos credim⁹ cū illo: in Christū scilicet & resurrectionē. propterea & loquimur & cōfidēter prædicamus, scientes nos fore resurrectionis illius participes.

bis habentes aūt [12] eundem spiritum fidei, sicut scriptum est, Cre-
Psal. 115. a. didi propter quod locutus sum.
& nos credimus, propter quod & loquimur scientes quoniam qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit & constituet vobiscum.
D [13] Omnia enim propter vos, vt gratia abundans per multos in gratiarum actione, abūdet in gloriam dei. Propter quod non deficimus, sed licet is [14] qui foris est noster homo corrumpatur: tamen is qui intus est, renouatur de die in diem. Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis, non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ nō videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non vidētur, æterna sunt.

13. *Omnia enim.* s. toleramus. vel oīa bona, quin & ipsa resurrectio ꝓpter vos. i. vestri ob gratiā & vtilitatē fiet, *vt gratia abūdans.* i. vt exuberās dei in vos gratia, exuberet etiam in gloriā dei, *Per multos in gratiarū actione* . i. multis gratias agentibus. i. vt dum intelligetis tot vobis à deo collata dona, pro tot exuberantibus donis in commune gratias agentes abundè deū glorificetis.

14. *Quis foris est.* i. etsi externus homo noster quotidie affligitur & intermoritur indies, tamen internus homo noster, qui spiritu constat, renouatur & reflorescit in dies: quinimo temporariæ & momentaneæ afflictiones quæ noxiæ nobis à plerisque existimantur, excellentissimam æternamque ac solidam gloriam nobis pariunt, qui non ad hæc visibilia & transitoria, sed æterna & inuisibilia mentis oculos dirigimus. *Pondus autem gloriæ*, soliditatem gloriæ indicat, vt à vana gloria distinguat, pro eo quoque quod est *supra modum & in sublimitate*, græcis est καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν. Epitasis est Hebræorum, quibus conduplicatio vehementiam indicat.

1. Terre-

1. *Terrestris domꝰ*. i. si terrenũ hoc opꝰ dissoluatur. i. ĩtereat, habemus in spe ædificationẽ aliá, *& domũ in cœlis nõ manufactã*, quá domũ quidá glorificatũ corpus, quidá vitá æternã intelligũt.
2. *Nã in hoc*. græcè τῷ τούτῳ. i. vel in hoc corpore. vel ꝓpter hoc qa speramꝰ æternã domũ, ĩgemiscimus cupiẽtes habitationẽ nrãm, quę de cęlo est. i. animã nrãm, quæ ad imaginẽ dei creata est & tota cœlestis, gloria ęterna superindui: si tamẽ vestiti fide ac bonis operibus & nõ nudi inueniamur: vel intellige habitationẽ nrãm cœlestem, corpus gloriosum quod tale de cœlo futurum est.
3. *In hoc tabernaculo*. i. ĩhoc corpore caduco & fragili
4. *Eo quòd nolumus*. i. nõ ꝙ velimꝰ spoliari, & hoc corpore ĩ perpetuũ priuari: sed illud magis ĩmortali gloria superuestiri. vt per apꝑhensionẽ vitæ æternæ absorbeatꝛ ipsius corrruptio & mortalitas
5. *Efficit*, vel vt Græci legũt effecit in hoc ipsum. i. in huncfinẽ creauit, vt immortales & incorruptibiles essemus, & gloriæ ipsius participes: *deus* sub : est qui nos in hoc ipsum effecit.
6. *Pignus*. i. gratiam suam qui est pignus & arrabo futuræ immortalitatis & gloriæ, modò eam solicitè custodierimus.
7. *Audẽtes igitur*. i. quapropter de hac ĩmortali gloria cõfidentes, nec ignari quòd quãdiu in hoc corpore sumꝰ *peregrinamur*. i. lõge absumus à dño, quippe qui *Per fidẽ ãbulamus, & nõ per speciẽ*. i. ænigmaticã tantũ in fide, & non clarã in sua specie & essentia

ARGVMENTVM CAP. 5.

¶ Terreni huius corporis dissolutionem vt gloriose tandem induatur exoptat, se quoq; Christo, quẽ iudicem expectat non hominibus placere ostendit, cuius se legatum asserit, vt per eum nos patri reconciliatos annunciet.

CAP. V.

SCimus enim quoniam si A
[1] terrestris domus nostra
huius habitationis dissol
uatur, quod ędificationem ex deo
habemus, domum non manufa-
ctam, æternam in cœlis [2] Nam &
in hoc ingemiscimus, habitationẽ
nostram quæ de cœlo est, super-
indui cupientes, si tamen vestiti,
& non nudi inueniamur. Nam Ap.
& qui sumus [3] in hoc tabernacu- 10.
lo. ingemiscimus grauati [4] eo
quod nolimus expoliari, sed su-
peruestiri, vt absorbeatur ꝙ mor-
tale est, à vita, Qui aũt [5] efficit nos
in hoc ipsum, deꝰ: qui dedit nobis
[6] pignus spiritus. [7] Audentes igitur
semper, & scientes quoniam dum

essentia dei cognitionem habemus, confidenter optamus peregrinari à corpore, & præsentes esse ad dominum. hoc est, quod alibi dicit, Cupio dissolui & esse cum Christo. hoc verò loco: Audemus autem τὸ autem, similiter & Græcum δὲ, παρέλκει, ac superfluit vt plerunque solet.
8. *Propria corporis*, id est, ea quæ in corpore viuens egit.

sumus in hoc corpore, peregrinamur à domino (Per fidem enim ambulamus, & non per speciē) audemus aūt, & bonā voluntatē habemus magis peregrinari a corpore & presentes esse ad dominum. Et ideo contendimus, siue absentes, siue presentes placere illi. Oēs enī nos manifestari oportet ante tribunal Christi: vt referat vnusquisque [8] propria corporis, prout gessit, siue bonū, siue malum. Scientes ergo timorem domini. [9] hominibus suademus. [10] deo autem manifesti sumus. Spero autem & in consciētiis vestris manifestos nos esse. [11] Nō iterū cōmēdamus nos vobis: sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis, vt habeatis ad eos, qui in facie gloriantur, & non in corde. Siue enim [12] mēte excedim⁹, deo: siue sobrii sum⁹ vobis. Charitas enī Christi vrget nos: æstimantes hoc quoniā si vnus pro ōnibus mortuus est ergo

Rom. 14. b.

C

9. *Hominib⁹ suadem⁹*, sub. hunc timorē. Theophylactus interpretatur suademus. i. seruim⁹, atq; illis nos accommodamus, nē quem offendamus.
10. *Deo aūt*. i. quales sum⁹ deus nouit: spero aūt q̄ in conscientijs vrīs manifesti sumus. i. quod planè nos ipsi nostis.
11. *Non iterū*. i. nō gloriam à vobis querimus, sed occasionē damus vobis nostro nomine gloriādi: aduersus pseudoapostolos vt habeatis, sub. occasionem gloriandi aduersus eos, *qui in facie gloriantur & non in corde*, id est, qui externam tantum & fallacem non verām cordis gloriam quærūnt: in facie enim idem sonāt, q̄ in speciem.
12. *Mente excedimus*. Grecè ἐξέστημεν. i. si rationis limites egressi magnificētius aliquid, at diuinius loquimur: vel ètiam de nobis magnificè sentiamus, *Deo*, id est, ad dei honorem, sub. id faciemus, id est, ne de doctrina ipsius nobisq; ministris abiectius sentiatis, *siue sobrii sumus*. Græcè σωφρονοῦμεν, id est, modesti sumus, ac modum seruantes ad mediocria nos & humilia demittimus. *Vobis*, id est, propter vos id facimus, vt vos modestos esse doceamus.

13. *Neminē nouim⁹ sedūm carnē*. i. nulli⁹ affinitatē spectam⁹, nulli⁹ carnalē p̄sētiā veremur, aut reuceremur: quo oībus ex equo p̄desse cupimus: & si nouimus aliqñ Christū *sedūm carnē*. i. carnalē ipsi⁹ viuētis p̄sentiā reueriti simus, sed iā nūc nō nouim⁹. i. nō ea ratione cū veneramur, qui visibili corpore p̄sens esse desierit. in persona aūt apostolorū magis quā sua loquitur. Græca scholia explicāt nō nouimus ipsū scd̄m carnē. i. naturalibus carnis affectionib⁹ obnoxium, vt fatigationi, esuriei, siti, non qualis ante resurrectiōem erat. Vult ergo Paulus quòd queadmodū Christus resurgens nō iā scd̄m carnē viuit. i. carnis naturalibus affectionib⁹ obnoxi⁹ ita neq; nos postq̃ cū eo ad vitæ nouitatem per baptismum resurrexim⁹ voluntarijs & peruersis carnis affectionibus viuere oportet, neque in eiusmodi ambulātes nosse & approbare.

14. *Si qua ergo*. grecè est τις ἐν χριστῷ καινὴ κτίσις & potest duplex esse sēsus, prim⁹, si qua est ī christo noua creatura. i. si q̄s ī christo p baptismū renouat⁹ est, quātū ad illū attinet vetera trāsierūt, vt neq; iam vetera delicta sequi, neque vetustæ legi parêre debeat, vel si quis in Christo est. i. qui in Christum credit, noua creatura est: illi vetera transierunt.

oēs mortui sūt: & p̄ oībus mortuus est Christus, vt qui viuūt iā nō sibi viuāt, sed ei qui pro ipsis mortu⁹ est, & resurrexit. Itaq; nos ex hoc [13] neminē nouimus scd̄m carnē. Et si cognouimus scd̄m carnē Christum: sed nūc iā non nouimus. [14] Si qua ergo in Christo D
noua creatura: vetera transierūt. Esa.
Ecce facta sunt omnia noua. Om 43.
nia aūt ex deo, qui nos reconcili- Apo.
auit sibi per Christum, & dedit 21.
nobis ministerium reconciliationis. Quoniam quidem deus erat in Christo mundum reconciliās sibi: non [15] reputans illis delicta ipsorum, & [16] posuit in nobis verbum reconciliationis. Pro Christo ergo legatione fungimur tanquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini deo. Eum qui nō nouerat peccatum, pro nobis [17] peccatum fecit: vt nos efficeremur iustitia dei in ipso.

15. *Reputans illis*, id est, imputans.

16. *Posuit in nobis*, id est, euangelium remissionis peccatorum & reconciliationis nobis prædicandum commisit.

17. *Peccatum fecit*. i. peccati nostri expiatricem victimam & piacu-

ARGVMENTVM CAP. 6.

¶ Vt in aduersis & prosperis veros dei ministros sese exhibeant, seq; vicißim ab se dilecti diligant, hortatur: interim illis quod templum dei sint, matrimonia infidelium inhibens.

piacularem hostiam fecit vt nos essemus iustitia dei & iustificatio, hoc est, iustificati, à deo in ipso, id est, per ipsum.

CAPVT VI.

A Diuuantes aũt exhorta- A
Esai. 49.c. mur, Ne in vacuũ gratiá dei recipiatis. (Ait eni, Tẽpore accepto exaudiui te: & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tẽpus acceptabile: ecce nunc dies salutis Nemini[1] dantes vllá offensionem vt non vituperẽtur ministerium nostrũ: sed in oĩbus exhibeamus nosmetipsos sicut dei ministros, in multa pacientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, B in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis, in castitate, in scientia, in lõganimitate, in suauitate, in spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ [2] à dextris & à sinistris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam[3] vt seductores & veraces: sicut qui ignoti, & cogniti: [4] quasi morientes, & ecce viuimus: vt castigati, & non mortificati: quasi tristes: semper autem gaudentes: sicut egentes, multos aũt locupletantes: tanquam nihil habentes, C & omnia posidentes. [5] Os nostrũ patet ad vos ô Corinthii: cor

1. *Dantes*. istud referẽdum est ad ꝓ recipiatis, & quę intercedunt, per parenthesim legenda.

2. *A dextris*, id est, siue in prosperitate, siue in aduersitate.

3. *Vt seductores*. i. siue fallaces existimamur, siue veraces: exhibeamus nos sicut dei ministros.

4. *Quasi morientes*, id est, etsi quotidie ob innumeras afflictiones pro mortuis habemur, castigamur tamen à domino, & non occidimur.

5. *Os nostrum patet ad vos*, id est, non possum silere & vos de necessarijs nõ commonefacere. Photius obiurgandi modo interpretatur, quasi diceret vos ego conuenio ô Corinthij, *Cor nostrum dilatatum est*, id est, amor noster planè in vos omnes diffusus est. *Non angustiamini in vobis*, id est, cum in corde nostro per meam amicitiam sitis, non angusto ibi loco sedetis, sed plenè in toto corde nostro habitatis,

Vos autem angustiamini in visceribus vestris.i.charitatis vestræ viscera vsq; adeo ãgusta sunt, vt me in mutuam beneuolentiam recipere nõ posſitis.

6.*Eandem autem.* Græcè deest habentes, & pro eo supplendum est, vel habentes, vel (quod magis hoc loco quadraret) afferentes: sic enim Photius supplet, id est, vos mihi parem gratiam referentes, meamq; erga vos beneuolentiam remunerãtes, *dilatemini in vobis, vt me totum in amicitiam recipiatis*, hoc est, effusè me diligite, sicut ego vos.

7.*Nolite iugum ducere cum infidelibus.* Græci putant non modo de matrimonijs contrahendis loqui Paulum, sed inhibere ne qua vobis cum infidelibus necessitudo sit & familiaritas.

8 *Quoniam inhabitabo.* pbat ex hoc loco fideles esse templum dei.

9.*Propter quod.* & hoc loco consuetudinem fidelium cum infidelibus inhibet, multoq; magis mutua inter illos cõnubia.

nostrum dilatatum est. Non an-
gustiamini in nobis: angustiami-
ni aũt in visceribus vestris [6] Ean
dem aũt habentes remuneratio-
nem (tanquam filijs dico) dilata-
mini & vos. [7] Nolite iugum duce
re cũ infidelibus. Quæ enim par-
ticipatio iustitię cũ ĩiquitate? Aut
quæ societas luci ad tenebras? 1. Co
Quę autem conuentio Christo 3.
ad Belial? Aut quæ pars fideli & 6
cum infideli? Quis autem con- d.
sensus templo Dei cum idolis? D
vos enim estis templum dei viui,
sicut dicit Deus [8] Quoniã inhabi Le.
tabo in illis, & inambulabo inter 26.
eos & ero illorum deus: & ipsi e- Esa.
runt mihi populus. [9] Propter 52.
quod exite de medio eorum, &
separamini dicit dominus, & im-
mundum ne tetigeritis: & ego re
cipiam vos. & ero vobis in patrẽ, Hie.
& vos eritis mihi in filios & filias 31.
dicit dominus omnipotens.

ARGVMENTVM. CAP. 7.

Ad puritatem eos adhortatur, tum animi tum corporis, mutuãq; sui erga illos, & illorum erga se beneuolentiam protestatus, de obiurgatione ob fornicarium contristatos consolatur, congratulaturque eam illis in bonum profecisse tristitiam ac Titum benignè ab illis acceptum, per quem de eorum profectu intellexerit.

CAP.

1. *Has ergo habentes promißiones* scilicet quod templum dei sumus, & quod habitauit deus in nobis.

2. *Capite nos*. Græcè χωρήσατε. i. amplexamini nos, capaces estote nostri: alludit enī ad id quod ante dixit. dilatemini & vos quasi diceret, facite ne angusta sint charitatis vestræ viscera, sed adeo capacia, vt totos nos in amicitia continere possint.

CAPVT VII.

A [1] HAs ergo habētes promissiones charissimi, mundemus nos ab omni inquinamēto carnis & spiritus perficiētes sanctificationē in timore dei.
[2] Capite nos. Neminē lęsimus, neminē corrupimus, [3] neminē circū
uenimus. [4] Nō ad condēnationē
vestram dico. Pręximus enī ꝙ in cordibus nostris estis ad cōmoriendū & ad cōuiuendū. [5] Multa
mihi fiducia est apud vos: multa mihi gloriatio ꝓ vobis. Repletus sum cōsolatiōe, superabūdo gaudio in omni tribulatione nostra. Nā & cū venissemus in Macedoniā, nullam requiem habuit caro nostra. sed omnē tribulationē passi sumus: foris, pugnę, intus timo
B res. Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos, deus, in aduentu Titi. Non solum aūt in aduentu eius: sed etiam in consolatio-
ne, [6] qua consolatus est in vobis, referens nobis vestrum desiderium, vestrum fletum, vestram æmulationē pro me, ita vt magis gauderē. Quoniā & si contristaui vos in epistola, non me pœnitet, & si pœniteret vidēs quod epistola illa (etsi [7] ad horam) vos con-

3. *Neminem circunuenimus* græcè ἐπλεονεκτήσαμεν, quod etiam significat cupidè aliquid ab alio extorquere, quod hoc loco magis quadrat, quasi diceret neminem fraudauimus, nihil à quoquam auaritię studio exegim⁹.

4. *Non ad condemnationem*, id est, non hæc dico quod vos arguā, *estis enim in cordibus nostris*, id est, mihi chari & dilecti *ad commoriendum & conuiuendum*, id est, siue in aduersis, siue in prosperis: vt neque in his vobis inuideam, nec in illis vos deseram.

5. *Multa mihi fiducia*, id est multum de vestra fide & amicitia erga me confido gloriorq; de vobis.

6. *Qua consolatus est*, id est, per quam consolatus est de vobis, ob vestri emendationem, & feruentem vestrum erga me amorem, hoc enim significat τὸ æmulationē.

7. *Ad horam*, id est, ad tēpus, non in perpetuum.

tristauit. Nunc gaudeo, non quia
contristati estis, sed quia contrista
ti estis ad pœnitentiam. Contri- C
stati enim estis secundũ deũ: vt in
nullo detrimentum patiamini ex
nobis. Quæ enim secundum deũ
tristitia est: pœnitentiam in [8] salu-
tem stabilem operatur. seculi aũt
tristitia: mortem operatur. Ecce
enim hoc ipsum, [9] secundum deũ
contristari vos, quantam in vo-
bis operatur solicitudinem [10] sed
defensionẽ, sed [11] indignationem,
sed timorem, sed desiderium, sed
æmulationem, sed vindictam. in
omnibus exhibuistis vos [12] incon
taminatos esse negotio. Igitur etsi
scripsi vobis, non propter eũ qui
fecit iniuriam, [13] nec propter eum
qui passus est, sed ad manifestan- D
dam solicitudinem nostram, quã
habemus pro vobis coram Deo.
ideo consolati sumus. In consola
tione autem nostra abundantius
magis gauisi sumus super gaudio
Titi, quia refectus est spiritus eius
ob omnibus vobis. Et si quid a-
pud illum de vobis gloriatus sũ
[14] non sum confusus, sed sicut o-
mnia vobis in veritate locuti sũ-
mus: ita & gloriatio nostra quæ
fuit ad Titum, veritas facta est.
& viscera eius abundantius in
vobis sunt, reminiscentis om-
nium vestrum obedientiam, quo
modo cum timore & tremore
excepistis illum. Gaudeo, quod in

8. *Salutẽ stabilẽ.* ἀμετακίνητον. i. fixam & immobilẽ. quidam legunt ἀμεταμέλητον impœnitibilẽ, hoc est, non pœnitendam.

9. *Scdũm deum.* i. q secundum deũ contristati estis ob fornicatorem, quantã in vobis peperit solicitudinem. i. q̃ diligentes ac solicitos vos fecit?

10. *Sed defensionẽ, &c.* hoc toto loco docet Photius τὸ ἀλλά. i. sed, sumi pro &c.

11. *Indignationẽ.* aduersus peccatorem. *æmulationẽ,* Dei & mei. *vindictam* in sceleratum.

12. *Incontaminatos esse negotio.* i. per oĩa ostendistis vos à fornicarij delicto puros & immunes, de quo tantopere doluistis. esse autem hoc loco, sicut εἶναι, Græcis παρέλκει & superfluit.

13. *Nec propter eũ qui passus est.* i. non propter eũ qui patri iniuriam fecerat nouercã vtendo, neque propter patrem qui passus est & accepit hanc iniuriam scripsi vobis, sed vt ostenderem solicitudinem quam de vobis habeo.

14. *Non sum cõfusus.* i. non pudet me huius gloriationis, qua de vobis gloriatus sum apud Titũ, sed sicut oĩa in veritate illi locuti sumus ita gloriatio

nostra quę fuit ad Titum, id est, gloriatio nostra de vobis qua gloriati sumus apud Titum. *Veritas facta est*, id est, vera inuēta est, *Viscera enim eius*, id est, charitas eius in vos multa est.

1. *Gratiā dei quæ data est*. i. gratiā quam habuerunt Macedones tū in conferendis eleemosynis, tum in afflictionibus ferēdis.

omnibus confido in vobis.

ARGVMENTVM CAP. 8.

Macedonū & Christi exēplo ad largiendas in vsum ecclesiæ eleemosynas Corinthios hortatur.

CAPVT VIII.

A NOtam aūt facimus vobis fratres [1] gratiam dei quę data est in ecclesiis Macedoniæ, quod in [2] multo experimento tribulationis, abundantia gaudij ipsorum fuit, & altissima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum. quia [3] secundum virtutem (testimonium illis reddo) & supra virtutem voluntarij fuerunt, cum multa exhortatione [4] obsecrantes nos gratiam & communicationem ministerii quod fit in sanctos [5] Et nō sicut sperauimus, sed semet ipsos dederunt, primū domino, deinde nobis per volūtatem dei, [6] ita vt rogaremus Ti-

2. *Multo experimēto*. i. quo magis affligebantur, eo gaudebāt magis; & quo pauperiores erāt eo largiebantur amplius & cādidius. Id enim significat *diuitias simplicitatis*. id est, à simplici & candido animo profectas.

3. *Secundum virtutem*, id est, pro viribus ac supra vires volūtarij fuerunt. Græcè αὐθαίρετοι, id est, spontanei, & vltronei in largiendo.

4. *Obsecrantes nos*. sub. vt acciperemus. Nam Theophylactus hic indicat aliquid deesse, gratiā, scilicet eleemosynæ colligēdi & cōmunicationē ministerij quod fit in sāctos .i. vt participaremus in ministerio quod erga sanctos impēditur in colligenda & accipienda pro illis eleemosyna,

5. *Et nō sicut sperauimus*, id est, cōtra quam sperabamus. Quis enī sperasset ab egenis & afflictis munificentiam? sed inquit, præter spem nostram non suo modo verum se quoque ipsos deo & nobis, obtulerunt.

6. *Ita vt rogaremus &c*. Macedonū, īquit, beneficentia adducti Titū rogauimus ad vos pficisci: vt quēadmodū cœpit. i. iam in animū induxit facere, *perficiat in vobis gratiā istam*. i. ad imitandam gratuitam Macedonum beneuolentiā vos hortetur.

tum, vt quéadmodū cœpit, ita &
perficiat in vobis etiā gratiā istam
Sed sicut in oībus abundatis fide B
& sermone, & scientia, & omni so
licitudine, insuper & charitate ve
stra in nos, 7 vt & in hac gratia a-
bundetis. Non quasi imperans di
co, sed 8 per aliorū solicitudinem
etiam vestræ charitatis ingenuū
bonum comprobans. Scitis enim
gratiam domini nostri Iesu Chri
sti, quoniā ꝓpter vos egen⁹ factus
est, cū esset diues, vt illius inopia
vos diuites essetis. Et consilium
in hoc do. Hoc enī vobis vtile est
9 qui nō solū facere, sed & velle cę
pistis ab anno priore. nunc verò
& facto perficite, vt quéadmodū
prōptus est animus volūtatis, ita
sit & ꝑficiendi ex eo quod habetis
10 Si enī voluntas prōpta est, secū C
dū id ꝙ habet, accepta est, nō secū
dum id quod non habet. 11 Non
enī vt aliis sit remissio, vobis aūt

7. *Vt in hac.* Eclipsis est hoc loco, & ideo āte hęc verba supplédū: obsecram⁹ vel facite, aut q̄d simile vt sit sēsus, sicut in illis abūdatis, ita obsecram⁹, vel vos facite vt ī hoc quoq; abūdetis 8. *Per aliorū solicitudinē.* i. nequaq̄ Macedonū vobis beneficētiā repeto, quasi ex īperio ad eos imitādos vos velī cogere: sed vt ꝑ aliorū solicitudinē, grecè, διὰ τῆς σπουδῆς. i. per studiū affectūq; aliorū, .i. intellecto vehementi Macedonū in erogandis eleemosynis studio, vestrę charitatis īgenuū bonū. i. īgenuā ac bonā charitatē vestrā cōprobē, & vt gręci explicant. vt ꝓposita vobis Macedonū imitatione charitatem vestram incendam ac cōmendabiliorem reddam. 9. *Qui nō solū.* i. nō solū eleemosynas facere cœpistis, Sed velle, vbi græci interpretantur τὸ θέλειν. i. velle volūtariè facere ac nullo exhortāte, vt quéadmodū prōptus est animus volūtatis. i. quéadmodū iā ab anno priore prōptā sanctis benefaciendi voluntatē habuistis ita sit & perficiēdi. i. sic vos prōptos ad conferendas eleemosynas ostēdatis ex eo quod habetis.

10. *Si enim voluntas.* i. prout cuiusq; sunt facultates, sic dantis voluntas deo est accepta: vt nō minus accepta sit volūtas pauperis modicū dātis, quā diuitis multū. 11. *Nō enim vt aliis,* & hîc est eclipsis, supplēdūq., nō enī exigo, vt p̄terq̄ facultates vestrę ferūt dilargiamīi: *ita vt aliis remissio sit* nihil cōferētib⁹, vobis aūt supra q̄ potestis dātib⁹, tribulatio sit & āgustia rei familiaris, vel vt alijs sit remissio. i. vt alij vrā bñficētia ditati remissi⁹ viuāt & declinati⁹ ī otio, vobis aūt sit rei familiaris āgustia

12. Sed

12. *Sed ex æqualitate*.i.sed volo,vt ī p̄senti tēpore ex ęqualitate i.p quādā ęqualitatē vrā abūdātia.i opulētia illorū īopiā suppleat.illis enī īdigētib⁹ ac vobis abūdātib⁹ multa est īæqualitas. Quod si vrīs facultatib⁹ illorū īdigētiā sustuleritis,iam fi et q̄dā æqualitas,dū ipsi ex eo ꝙ satis est cōtēti,tātūdē habe-

tribulatio,[12] sed ex æqualitate. In pręsenti tēpore vrā abūdātia illorū īopiā suppleat,vt & illorū abūdātia vestrę inopię sit supplementū vt fiat ęqualitas,sicut scriptum

Exo. 16.d. est. Qui multū, non abūdauit, & qui modicū,non minorauit. Gratias aūt ago deo,qui dedit eādem solicitudinem pro vobis in corde Titi, quoniam [13] exhortationem quidē suscepit, sed cū solicitior esset,sua voluntate profectus est ad

D vos. Misimus etiam cum illo[14] fratrē nostrū,cuius laus est in euāgelio p oēs ecclesias,nō solū aūt, sed & ordinat⁹ est ab ecclesiis comes

būt quātū & ditissimi: nimirū quātū volēt,volo ergo vos illis subuenire, vt *fiat æqualitas*.i.vt ęqualiter oīb⁹ necessaria sufficiāt:sicut scriptū est,qui multū.s.collegit,nō abūdauit.& q modicū collegit,nō mīorauit i. nihil min⁹ habuit. Adaptata aūt hoc loco Paulus historiā sūptā Exo.16. vbi dicit꞉ ꝙ iussis filijs Israel māna colligere quātū cuiq; satis esset ad vescēdū, quū ali⁹ plus ali⁹ min⁹ collegisset,q plus q̄ par erat sibi collegerat,nō plus repit q̄ illi op⁹ erat: neq; q minus eo collegerat,minus q̄ sibi opus erat repit. Quia ergo licet alij plus,alij min⁹ collegerāt,ex quo quātū cuiq; satis erat tātūdē reperit,ī hoc inuēta est æqualitas. Similiter si diuites de sup̄fluo sāctis necessaria suppeditēt,tūc fiet ęqualitas. quia vtrisq; sorte sua cōtentis satis erit:sic mihi videtur ītelligēdus locus. Quod verò intercedit,vt & illorū abūdantia vestræ inopiæ sit supplemētū .i.vt ipsi de spiritualibus bonis quibus abundant,vestram penuriam suppleant,per parenthesim est legendū. Quod verò quidā interpretantur æqualitatē, compensationē bonorū spiritualiū quę à sanctis accipiūt,nō videt꞉ mihi quadrare cū loco allegato,qui multū,nō abūdauit:præsertī quū verbū græcū ἰσότης,id est,æqualitas, non sumatur pro remuneratione.

13. *Exhortationē suscepit*.i.etsi ad hoc exhortati illū sum⁹ sua tamē volūtate.i.alioqui volens & lubēs est ꝓfectus *quū de vobis solicitior esset*,id est,magno vestri studio ac zelo teneretur.

14. *Fratrē nrūm*.quidā Lucā hūc putāt, q dā Barnabā. ꝓpter id ꝙ sequit꞉,ordinat⁹ est comes pegrinatiōis nostræ ī hāc gratiā q

ministra

miniſtrat^r à nobis.i.ad colligēdā fideliū eleemoſinā.q̄ cōfert^r in ſctōs.q̄ illis à nobis adminiſtrat^r ad dei gloriā,& deſtinatā volūtatē nrām. Græc. προτυμίαν.i.iuxta prōptā animi nri volūtatē. 15.*Deuitantes*.i.īprimis cauētes:& refertur ad miſim⁹. 16.*Plenitudine*,id eſt,eleemoſynarum abundantia.

17.*Prouidem⁹*.i.enitimur vt bñ audiam⁹ deo,&hoīb⁹,& rectè ac ꝓbè nō tm̄ corā deo tātū verſem^r,ſed etiácorā hoīb⁹,ne quē offēdamus:ſic greca ſcolia. 18.*Solicitū*.i.ſtudioſū,miſimus,inquit,& aliū fratrem quem ſępe experti ſumus ſolicitū eſſe,nūc autem multo ſolicitiorē .i.ſtudioſiorē veſtri,multa cōfidentia in vos.i.ob multam confidentiā quā de vobis habet.
19.*Siue pro Tito*,grecè εἴτε ὑπὲρ τίτου κοινωνὸς ἐμός, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν. vel hic vnus locus arguit Paulū ꝙ ipſe fatetur,īperitū fuiſſe ſermōe.eſt enī hoc lo

peregrinatiōis noſtrę,ī hāc gratiā quæ miniſtratur à nobis ad dñi gloriā& deſtinatā volūtatē nrām [15]deuitātes hoc,ne quis nos vituperet in hac [16]plenitudine,q̄ miniſtratur à nobis in dñi gloriam.[17] Prouidemus enim bona,nō ſolū corā deo,ſed etiā coram hoībus. Miſimus aūt cum illis & fratrem nrūm,quē ꝓbauimus in multis ſępe[18] ſolicitum eſſe,nūc aūt multo ſolicitiorem,confidētia multa in vos.[19]ſiue pro Tito qui eſt ſocius meus & in vobis adiutor,ſiue fratres noſtri,apoſtoli eccleſiarum,gloria Chriſti.[20] Oſtenſionē ergo quæ eſt charitatis veſtræ & noſtræ gloriæ pro vobis, in illos Rom. 12. c.

co ſolœciſmus εἴτε ὑπὲρ τίτου κοινωνὸς ἐμός.i.ꝓ Tito ſocius,ſimiliter meus εἴτε ἀδελφοὶ pro ἀδελφῶν vñ ſermonis incōmodū vitans Amb. ita legit, ſiue per Titū qui eſt ſocius meus, ſiue per fratres noſtros Apoſtolos. Eſt aūt ſenſus,miſimus alium fratrem ſtudioſum veſtri,& confidentē de vobis. Alii τὸ cōfidentiā referūt ad τὸ miſimus,ītelligētes de Paulo,vt ſit ſēſus miſimus & aliū fratrē multū cōfidētes de vobis ſiue ꝓ Tito ſiue ob Titū q hāc mihi aut illi cōfidentiā pepit:ſiue,ſub.hanc mihi cōfidentiā pepererūt fratres noſtri apoſtoli eccleſiarū. 20.*Oſtēſionē*.grę.ἔνδειξιν ἐνδείξασθε.i.ſpecimē exhibete veſtræ charitatis & noſtrę glorię.καυχήσεως.i.gloriationis ꝓ vobis.i.oſtēdite ꝙ & me amatis,& ego iure de vobis glorior.oſtēdite aūt ī facie eccleſiarū.i.ita vt eccleſię,vñ ad vos miſſi ſūt, cognoſcāt ex vrā in illos nrō noīe bñuolētia,ꝙ nos amatis,neq; ſtuſtra de vobis glorior.ꝓ eo aūt ꝙ eſt in facie,greci habēt εἰς πρόσωπον.i.in perſonam eccleſiarum; quaſi diceret, charitatem

tam quam in illos impenditis, in ecclesias impenderitis.
1. *Nã de ministerio*. i. de faciẽdis eleemosynis, *ex abundanti est mihi*. i. superuacaneum est vobis iam ad hoc paratis scribere.
2 *Achaia*, id est, nõ modo Corinthus, sed vniuersa Achaia parata est sanctis largiri eleemosynas.

ostendite in facie ecclesiarum.

ARGVMENT. CAP. 9.

¶ Declarat se ad eos mittere qui eleemosinas colligãt, quas ex hilaritate dari vult. deiñ ostẽdit multũ eos & abũdãtẽ fructum ex illis recepturos eleemosynis

CAPVT IX.

A N Am de ministerio quod fit in sanctos, ex abũdãti est mihi scribere vobis. Scio enim prõptũ animũm vestrũ, pro quo de vobis glorior apud Macedones. Quoniam & ² Achaia parata est ab anno præterito, & vestra æmulatio prouocauit plurimos. Misimus autem fratres, vt ³ ne quod gloriamnr de vobis, euacuetur in hac parte. vt (quemadmodum dixi) parati sitis,
B ne cum venerint Macedones mecum, & inuenerint vos imparatos, erubescamus nos, vt non dicamus vos ⁴ in hac substantia. Necessarium ergo existimaui rogare fratres, ⁵ vt præueniant ad vos, & pparẽt repromissã benedictioné hãc paratã esse, sic, quasi be

3. *Ne quod gloriamur*. i. ne gloriatio nostra de vobis inanis reperiatur.
4. *In hac substãtia*. Græcè. ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. i. in hac substãtia gloriationis huius. i. ne erubescamus nos de hoc genere gloriationis, quo gloriati sumus de vrã in sanctos beneficentia: *vt non dicamus vos*, & hoc per parenthesim. i. vt interĩ de vobis taceamus, ὑπόστασις autem naturam cuiusq; rei significat, & ideo mihi videtur non īepte reddi posse, in hoc genere gloriandi. Significat etiam ὑπόστασις audaciã animíque confidentiã, quo significato forsan hic non malè quadrat: vt sit sensus, ne erubescamus quod tam confidenter de vobis hac in parte gloriati sumus.
5. *Vt præueniant ad vos*. i. vt ante ad vos veniant & præparent repromissam benedictionẽ *hãc paratam esse*, Græcè ἑτοίμην εἶναι. Vbi deest τὸ ὡς, vel τὸ εἶναι superfluit, vt plerũq; accidit, sicut in illo, ἑκὼν εἶναι, pro ἑκών. i. volẽs atq; ita sensus est, q. pparẽt ãte promissã benedictionẽ vt parata sit. Præparẽt aũt, *sic, quasi benedictionẽ, nõ tanquã auaritiã*. i. tanq̃ à liberali & nõ auaro ĩgenio profectam, *benedictionem* aũt & Græcè εὐλογίαν

vocat

vocat eleemosynas, quæ in sanctos cõferebantur sic dictas ἀπὸ τοῦ λέγειν, id est, à colligendo.

6. *Destinauit in corde*, id est, prout illi visum fuerit, modò nõ coactus, aut tristis det, sed hilaris.

7. *Abũdare facere*. i. vt hęc vestra beneficẽtia vbertĩ in vos per spiritualiũ bonorũ acceptionem redũdet, ita vt quod attinet ad hæc temporalia, non indigeatis. Cęterũ in omni bono opere exuberetis.

8. *Semẽ vestrũ*. i. bona temporalia & incremẽta frugũ iustitiæ vestræ. i. prouẽtum bonorũ spiritualiũ, per quæ iustificemini.

9. *In omnem simplicitatem*. Vocat aũt simplicitatem candidã ac liberalẽ elargiendi voluntatẽ, quæ operatur per nos gratiarum actionem deo. i. per quam & propter quam deo gratias agimus.

10. *Quoniam ministeriũ*. i. quia harum eleemosynarum administratio nõ solũ necessaria sanctis subministrat, *sed & abundat per multas gratiarũ actiões in dño*, id est, facit vt plurimæ deo atque à multis gratiás agantur.

11. *Glorificantes &c.* neque Græcè, neque Latinè est quo referatur hoc participiũ, & ideo supplẽdũ est

nedictionẽ, non tanquã auaritiã.
Hoc aũt dico, Qui parce seminat,
parcè & metet. & qui seminat in
benedictionibus, de benedictioni
bus & metet, Vnusquisq; prou. [6] *Eccl.*
destinauit in corde suo: non ex *35. b.*
tristitia aut ex necessitate. Hilaré
enim datorẽ diligit deus. Potens
est aũt deus omnẽ gratiam [7] abũ
dare facere in vobis, vt in omni-
bus semper omnẽ sufficientiã ha
bentes, abundetis in omne opus
bonũ, sicut scriptũ est. Dispersit, *Psal.*
dedit pauperibus, iustitia eius ma *111. b.*
net in seculum seculi. Qui autem
administrat semẽ seminanti, & pa
nẽ ad manducandũ præstabit, &
multiplicabit [8] semẽ vestrũ, & au
gebit incrementa frugũ iustitiæ
vestræ, vt in omnibus locupleta-
ti abundetis [9] in omnem simpli-
citatem quę operatur per nos gra
tiarum actionem deo. [10] Quoni-
am ministerium huius officii nõ D
solum supplet ea quæ desunt san
ctis, sed etiam ambulant per mul
tas gratiarum actiones in domi-
no, per probationem ministerij
huius [11] glorificantes Deum in
obedientia confessionis vestræ in
euangelio Christi, & simplicitate
communicationis vestræ in illos,
& in omnes, & in ipsorum obse-
cratione pro vobis, desiderantiũ
vos propter eminentem gratiam
dei in vobis, Gratias ago Deo su-
per enarrabili dono eius.

ARGV-

quia sumus s. glorificantes: alioqui solœcismũ oportet hic agnoscere. Est aũt sensus, quod multi ex his eleemosynis animatur ad gratias deo agẽdas glorificantes deũ per probationẽ huius ministerij. i. quod hoc ministeriũ probatum acceptumq; fuerit vobis: glorificantes quoq; in obedientia vestra & simplicitate cõmunicatiõis vestræ, id est, in synceritate & candore vestræ beneficentiæ, & in eo quòd deum pro vobis obsecrant, qui vos desiderãt. id est, vobis afficiuntur propter eminentem Dei gratiam in vobis.

ARGVMENTVM CAP. 10.

¶ Aduersus pseudoapostolos qui se vilipendebant, dignitatem suam tutatur & authoritatem magnificat, grauem obiter censorem agens.

CAP. X.

A 1 IPse aũt Ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem & modestiam Christi, [1] qui in facie quidem humilis sum inter vos: absens aũt confido in vobis. [2] Rogo autem vos, ne præsens audeam per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquam secundum carnem ambulemus. In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus. (Nam arma militię nostrę non carnalia, sed [3] potentia deo ad destructionẽ munitionũ)

1. *Qui in facie.* vel secundũ faciem, Græcè πρόσωπον, quod significare potest, vel in præsentia vel in speciem. i. secundũ quod externè apparet. Ironicè autem hoc dicit in pseudoapostolorum persona qui contemptibilẽ Paulum facere volentes dicebant nihil illo esse abiectius ac timidius. Cæterum in absentia minacẽ & audacem. Hoc enim significat confido, grecè θαῤῥῶ, quod significat audaciam sumere ac præsumere.

2. *Rogo aũt vos.* i. sic vos in bonum componite, vt *ne præsens*, id est, cum venero ad vos *audeam*. i. audacia ac potestate mea vtar, *per eam confidentiam*. i. potestatem qua existimor audere in quosdam . i. qua in suspicionẽ aliquorũ venio tanquã insolentior qui nos arbitrantur *secundũ carnem ambulare*. i. more carnaliũ vindictæ gratia potestate nostra vti. in carne enim ambulantes non secundũ carnẽ militamus, id est, non carnaliter viuimus.

3. *Potẽtia deo*. i. vsq; adeo per dei gratiã valida, vt principis huius

ius mundi munitiones omnes & machinamenta destruere possint, & euertere.

4consilia destruãtes, & oẽm altitu
dinẽ extolẽtẽ se aduersus scientiã
dei & in captiuitatẽ redigẽtes om
nẽ intellectũ 5in obsequiũ Christi
& 6in prõptu habẽtes vlcisci oẽm
inobediẽtiã, cũ impleta fuerit ve-
stra obedientia. 7Quæ scdm faciẽ
sunt, videte. Si quis confidit sibi
Christi se esse. 8hoc cogitet iterũ
apud se, quod sicut ipse Christi est
ita & nos. Nã & si amplius aliquid
gloriatus fuero de potestate no-
stra quam dedit nobis dominus C
in ędificationem & non in destru
ctionem vestram non erubescam
Vt autem non existimer tanquã
terrere vos per epistolas, (Quo-
niam quidem epistolæ, inqui-

4. *Cõsilia destruẽtes.* gręcè καθαιροῦντες, in quib⁹ verbis solœcism⁹ est, nisi ita legamus. Non scdm carnem militamus, consilia destruẽtes, vt quę intercedũt, per parenthesim legãtur, vel dicamus q participio pro verbo vsus est, & ab hoc incipiat sententia, consilia enĩ destruemus, &c. vbi pro τὰ consilia græcè est λογισμοὺς quod Theophilactus interpretatur syllogismos & humanas philosophorum rationes, quibus se ad euertendam Christi fidem muniebant.

5. *In obsequium Christi*, id est, ita vt Christo pareat & obediat.

6. *In prõptu habentes*, i. ad manũ habentes potestatẽ animaduertẽdi in inobediẽtes, deniq; illorum inobedientiã vlciscendi, *quũ impleta fuerit vestra obediẽtia*. i. modo vos planè obediatis. aduersus enĩ pseudoapostolos fideiq; apostatas hęc dicit: qb⁹ tamẽ ad tẽpus parcere se ait, ne aduers⁹ sĩplices corĩthios illorũ seductiõe in obediẽtes vnà animaduertere cogatur. 7. *Quæ scdũm faciẽ sunt, videte.* græcè βλέπετε, q indifferens est ad videtis vel videte. si legimus videtis, interrogatiuè legendum erit, an tantum, *quæ secundum faciem sunt*, id est, externam hominis personam videtis & consideratis? Si videte, ironicè legendum, quasi iam recitata potestate sua dicat, videte tantum nunc quę in faciem sunt, id est, considerate nunc tantum me secundum externam personam abiectũ, non internam virtutem & potestatem. neque est quod vestri pseudoapostoli Christi se discipulos iactent, nam & ipsi etiam sumus.

8. *Hoc cogitet.* Erãt pseudoapostoli q dicerẽt epistolas minaces Pauli terriculamẽta tantũ ancilia esse, qui præsens id nõ aude
rer, quod

ret. quod scriberet absens. Existimate, inquit, quod quales su mus verbo, tales sumus & facto.

ũt, graues sunt & fortes, præsentia aũt corporis infirma, & sermo cõtemptibilis) hoc cogitet qui eiusmodi est quia quales sum⁹ verbo per epistolas absentes, tales & presentes in facto. Nõ enim aude mus⁹ inserere aut cõparare nos q busdam, qui seipsos cõmẽdãt: sed ipsi ĩ nobis nosmetipsos metiẽtes & cõparãtes, nosmetipsos nobis.

Ephe. 4. d. 10 Nos autem non immẽsum glo

9. *Inserere*. i. nõ audem⁹ nos in illorũ familiã cooptare, aut illis cõparare, q. seipsos cõmẽdãt sibiq; magni vidẽtur, & hoc mo do ironicè legẽdũ, quũ alibi dicat nihil minus feci à magnis illis apostolis. Alii interp̃tant', nõ audem⁹ illis nos similes facere q. sibi placent, seq; commendãt, atq; aliis præferũt: sed ipsi ĩ nobis nosmetipsos metientes, participium pro verbo. i. metimur nos nostro pede, & cõparamus nosmetipsos nobis non alijs. Greci ꝓ *sed ipsi in nobis*, legũt ipsi semetipsos in se metiẽtes, & sibimet ipsis se cõparantes nõ intelligunt. i. ipsi dum se ad nullius regulam metiuntur, & componunt, & comparant sibi semetipsos, dum dedignantur se cum quouis alio componere, existimantes nullum sibi superiorem, aut æqualem esse, οὐ συνιᾶσι, hanc enim particulam addunt græci, id est, non intelligunt, scilicet vt Photius supplet quòd ridiculi sunt hominibus. Theophylactus vtroque modo explicat, & ꝑ metientes, ac ꝑ comparantes ad pseudoapostolos refert & ad Paulum.

10. *Nos aũt in.* Iactabant se pseudoapostoli, vt græci aiũt, oẽs terrarũ partes prædicando obiuisse, ideoq; maiorem sibi quã Paulo habẽdã fidẽ, quibus opponit Paulus. Non vltra modum gloriabimur nos oẽs regiones prædicando esse peruagatos sed sẽdm mensuram regulæ qua mensus est nobis Deus mensuram pertingendi ad vos, id est, secundum terminos quos nobis Deus præstituit obeundos, qui quidem vsque ad vos pertingunt: mittens enim in orbem terrarum prædicatũ Apostolos, suos cuique deus partitus erat terminos. mihi videtur commodior esse connexio græci sermonis, si ꝑ pertingendi referamus non ad ꝑ mensuram, sed ad gloriabimur: neque enim græcum ἐφικέσθαι aptè iungitur cum τοῦ μέτρου: sensus ergo is mihi videtur esse: Non supra modum & mensuram gloriabimur laborasse in prædicando, sed iuxta mensurã quam partitus est nobis deus, gloriabimur, sub. ἐφικέσθαι, id est

est perueniſſe & pertigiſſe vſq; ad vos quaſi diceret, glorietur illi vt volent, hoc tantū gloriabimur prædicationē noſtrā ad vos pueniſſe: *Nō enim quaſi nō pertingentes ad vos ſuperextēdim⁹ nos*. i. neque enim hac in re vltra quā par eſt iactamus nos, tā quam nō peruenerimus ad vos. ſi enī ad vos nō perueniſſem⁹ nos ipſos ſuperextenderem⁹ vltrà quàm deceret ob vos gloriātes. nō aūt vltra quam par eſt extendimus gloriā noſtrā: qui ppe qui ad vos pertigim⁹ & peruenimus, *in euāgelio Chriſti* i. prædicantes euāgeliū, nō in īmenſum gloriantes, *in alienis laboribus*. i. de iis qui aliorū apoſtolorum labore & opera ſunt cōuerſi, quem admodū pſeudoapoſtoli faciebant. *Spem aūt habentes creſcentis fidei veſtræ*, magnificari in vobis ſecundum regulam noſtrā in abundantia. id eſt, ſperantes creſcente fide veſtra (Genitiuus enim græcus abſolutus eſt) abundè magnificari in vobis, nam τὸ abundantia refertur ad magnificari, & ſpem habentes euangelizandi *in illa quæ vltra vos ſunt*. εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν. i. in illis regionibus quæ vltra vos ſunt, & ſpem habentes gloriari. i. gloriandi non in aliena regula, id eſt, non in nationibus per alios apoſtolos viſitatis & conuerſis, in his ſcilicet locis *quæ præparata ſunt*, id eſt, quibus iam ſeminatum eſt ab aliis euangelij verbum. Obſcurus eſt ōnino loci huius contextus, qui mihi ita videtur reddi poſſe familiarius: Non enim audemus nos in eorum numerum cooptare, neque illis comparare, qui cum ſibi videantur eſſe aliqui, vltrò ſe vulgo commendabiles faciunt, non intelligentes quod interim ſunt mundo ridiculi: ſed nrō noſipſi pede metimur, non alijs æquari quærentes aut præferri, ſed noſmet inter nos conferentes. Neq; verò vltra modū gloriabimur nos oēs orbis regiones p̄dicando eſſe peragratos, ſed iuxta terminos quos nobis deus ad euāgelij prædicationem

riabimur: ſed ſecundum menſuram regulę qua menſus eſt nobis D
deus menſuram pertingendi vſq; ad vos. Non enī quaſi nō ptingentes ad vos ſuperextendimus nos. Vſque ad vos enim peruenimus in euangelio Chriſti, non in immenſum gloriantes in alienis laboribus: ſpem autem habentes creſcentis fidei veſtræ, in vobis magnificari ſecundum regulam noſtrā in abundantia: etiā in illa quę vltra vos ſūt euāgelizare: nō in aliena regula, in iis quę præparata ſunt gloriari. Qui aūt gloriatur, in domino glorietur. Nō enī

1. Cor. 1. d. Hier. 9. g.

dicationẽ p̃stituit obeũdos gloriabimur quidẽ ad vos vſq; per
ueniſſe:neq; enĩ hac in re gloriã nrãm ſupra quã par eſt extẽdimus:tãquã ad vos ipſi nõ p̱uenerimus: peruenimus ſiquidẽ euãgeliũ Chriſti p̃dicãtes, & nequaq̃ ex alienis laboribus immẽſam captantes gloriã, ſed ſpe multa freti creſcẽte & augeſcente fide veſtra nõ parũ nos ex vobis magnificatũ iri, atq; in illis etiã q̃ vltra vos ſũt regionibus euangeliũ prædicare, ac multã ĩde reportare gloriã,non ex iis qui ad aliorũ iam apoſtolorũ normam acregulã ſunt inſtituti,neq; iis in locis quæ ſuſcepto verbi ſemine,ad ferẽdam euangelicã frugẽ iam ſunt præparata.

qui ſeipſum cõmẽdat,ille probatus eſt,ſed quem deus cõmẽdat.

ARGVMENTVM CAP. II.

Suum erga Corinthios ſtudiũ aperit, vtpote à quorũ ſeductione timeat,quibus gratis euangelium prædicarit, vt omnem amputaret pſeudoapoſtolis anſam obloquẽdi. Deinde ſuam aduerſus illos authoritatem tutatur, coactus in laudes ſuas erumpere,ac ſe vel magnis apoſtolis conferre, tum in prædicando verbo,tum in ferendis afflictionibus.

CAPVT XI.

A 1 VTinã ſuſtineritis modicũ quid inſipiẽtiæ meæ, ſed & ſupportate me.
2 Aemulor enĩ vos dei æmulatiõe
3 Deſpõdi enĩ vos vni viro virginẽ caſtam exhibere Chriſto. Timeo
Gen. 3. b. aũt ne ſicut ſerpens Euã ſeduxit aſtutia ſua, ita corrumpantur ſenſus veſtri,& excidãt à ſimplicitate quę eſt in Chriſto. 4 Nam ſi is qui

1. *Vtinã.* Coactus laudum ſuarũ mẽtionẽ facere, veniã præfatur, eã enumerationem modeſtè inſipientiam appellans.

2. *Aemulor.* i. ardẽter vos in deo depereo.

3. *Deſpõdi enim.* i. ego enĩ tãq̃ ſpiritualiũ nuptiarũ paranymphus & pronubus deſpondi vos vni viro ſcilicet *Chriſto virginẽ caſtam exhibere vos,* id eſt vt vos illi exhibeatis tãq̃ virginem caſtam: corinthiorum enim eccleſiam alloquitur.

4. *Nam ſi is.* Notat hic pſeudoapoſtolos non miſſos,ſed ſemet intrudentes: vnde ait,qui venit & non miſſus. *Si autem,* inquit *illi alium Ieſum prædicant, &c.* id eſt, vt inquit Theophylactus ſi eadem illi prædicant quæ & nos ante prædicauimus, cur eos cum tanta attentione excipitis,nos autem reiicitis? mihi videtur etiam poſſe intelligi, vt hoc loco ſumamus alius pro excellentior, & hoc modo ſenſus eſt. Si præſtantiorem alium Chriſtum, ſi perfectius euangelium quàm nos prædicarent,ſi alium ſpiritum,id eſt, potiora ſpiri-

eus sancti dona ab illis acceperitis q̃ à nobis, *rectè pateremini*, græcè ἀνέχεσθε.i.illorum iure exactionem ferretis,vel rectè illis obediretis. Nam obedire quoque significat τὸ ἀνέχεσθαι.
5.*A magnis apostolis*.i.præ magnis apostolis.i.nihilo me inquit illis inferiorem existimo.quidam aũt hic veros apostolos intelligunt,quibus ad tutãdã suã aduersus pseudoapostolos dignitatem cõparare se cogitur. Alij pseudoapostolos intelligunt per ironiã magnos appellatos,ob id q̃ sequitur:Nã etsi ĩperitus sum sermone, sed nõ sciẽtia. hæc enim ratio nihil ad veros apostolos faceret. qui Paulo nihilo elegãtiores erant. Taxat autem pseudoapostolos Paulus qui quũ nihil preter sermonis nitorem & eloquentiam haberent,magnos se apostolos existimarent: quibus ipsa tantum sermonis eloquentia cedit Paulus,sciẽtia ac cæteris virtutibus longè superior. Paulum aũt re vera imperitũ sermone fuisse manifestant tot ἀναπόδοτα,tot hiperbata tot eclipses,& solœcismi Græci: ne quis vitio interpretis tribuat.
6.*Hæc gloriatio*, id est, nõ sinam hanc mihi gloriationem apud Achaicos excidere, *gloriam* autem vocat,euangelium gratis prędicare,quam se tutaturum dicit,vt occasionem tollat pseudoapostolis gloriandi, si similes Paulo inuenirentur. Hoc est enim quod ait paulò post, *qui volunt*, id est,quęrunt occasionem, *vt in quo gloriantur*, id est, vnde gloriantur *inueniantur sicut & nos*. id est, pares nobis, sed in hoc inferiores

venit aliũ Christum p̃dicat quẽ non prædicauimus,aut alium spiritum accipitis quem non accepistis, aut aliud euangeliũ quod nõ recepistis,rectè pateremini,existimo enim nihil me minus fecisse[5] B
à magnis apostolis.Nam etsi imperitus sermone,sed non scientia In omnibus autem manifestus sum vobis. Aut nunquid peccatum feci, meipsum humilians,vt vos exaltemini, quoniam gratis euangelium dei euangelizaui vobis, alias ecclesias expoliaui, accipiens stipendia ad ministerium vestrum? Et cum essem apud vos, & egerem, nulli onerosus fui. nam quod mihi deerat, suppleuerunt fratres qui venerunt à Macedonia: & in omnibus sine onere me vobis seruaui: & seruabo. Est veritas Christi in me, C
quoniam [6]hæc gloriatio non infringetur in me, in regionibus Achaiæ. Quare? quia non diligo vos? deus scit. Quod autem fa-

riores sūt, ꝙ prędicare noluūt gratis sicut & nos. Nā religionē simulantes euangelium quoque vt Paulus prædicabant, sed non pietatis gratia, verum vt inde quæstū facerent: quod si ob euangelium sumptus acciperet Paulus, ei se illi æquarent.

7. *Iterū dico.* Laudes suas aggressurus iterū obtestatur, ne hoc illi ad insipientiā vertatur alioquin malle se insipiētis nomen habere, quàm non gloriari cum detrimento euangelij.

8. *Quod loquor in hac substātia gloriæ.* i. quod statim de hoc genere gloriatiōis scđm nobilitatem carnalem glorior, non loquor secundum deum: nullum enim locum habet apud deum nobilitas generis, ferām me in hac re insipientem dici.

9. *Libenter enim.* Ironicè hoc ait: veluti si dicat, potestis insipientiam meam ferre ipsi sapientes quum sitis & grauiora multò feratis: sustinetis enim &c. quibus verbis imperiosam in illos pseudapostolorum dominationem notat: sustinetis inquit, si quis vos deuorat, si quis cædit, *secundum ignobilitatem dico*, græcè, ἀτιμίαν, hoc est, ignominiam, id est, rem ignominiosam dico. Hęc autem, inquit, sustinetis ab illis quasi nos infirmi fuerimus, id est, imbecilles & inualidi, nec eodē quo illi erga vos imperio vti potuerimus: quasi diceret, poteramus sanè sed id minus libuit.

cio, & faciam, vt amputem occasionem eorum qui volunt occasionem: vt in quo gloriantur, inueniantur sicut & nos. Nā eiusmodi pseudoapostoli, sunt operarij subdoli: transfigurantes se in apostolos Christi. Et non mirum: ipse enim satanas transfigurat se in angelum lucis. non est ergo magnum, si ministri eius transfigurentur velut ministri iustitiæ: quorum finis erit secundum ope-
D ra ipsorum. 7 Iterum dico: ne
quis me putet insipientem esse. alioquin velut insipientem accipite me: vt & ego modicum quid glorier. 8 Quod loquor: non lo-
quor secundum deum, sed quasi in insipientia, in hac substantia gloriæ. Quoniam multi gloriantur secundum carnem: & ego
E gloriabor. 9 Libenter enim suf-
fertis insipientes: cum sitis ipsi sapientes. Sustinetis enim, si quis vos in seruitutem redigit, si quis deuorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos cædit. Secundum ignobilitatem dico: quasi nos infir-

10. *In quo quis audet*, sub. gloriari, audeo & ego: quanquam hac in re sum insipiens.
11. *Quadragenas*, sub. plagas.
12. *Periculis ex genere*, id est, à Iudæis affinibus meis & congeneribus.
13. *Falsis fratribus*, se Christianos mentientibus.
14. *Præter illa*, id est, præter eas molestias quę mihi extrinsecus accidunt. ęnumeratis enim multis afflictionibus, quum omnes non posset, hoc addidit. Quod autem sequitur, *instantia mea*, substãtiuum est fœmininum, Græcè, ἐπισύστασις; quod significat factiosam conspirationem, & hoc modo Theophylactus interpretatur, factiosa Iudæorum & quotidiana in me conspiratio.
15. *Quæ infirmitatis meæ*, id est, de afflictionibus gloriabor.

mi fuerimus in hac parte.
[10]In quo quis audet (in insipiẽtia
dico) audeo & ego. Hebræi sunt:
& ego. Israelitæ sunt: & ego. Semen Abrahæ sunt: & ego. Ministri Christi sunt (vt minus sapiẽs
dico) plus ego. In laboribus pluri
mis, in carceribus abundantius, in
plagis supra modũ, in mortibus F
frequenter. A Iudæis quinquies Act.
[11]quadragenas, vna minus, acce- 16. a.
pi. Ter virgis cæsus sum, semel la Act.
pidatus sum, ter naufragium feci, 14. b.
nocte & die in profũdo maris fui, Act. 27. a.
in itineribus sępe, periculis flumi
nũ, periculis latronũ, [12]periculis
ex genere, periculis ex gentibus,
periculis in ciuitate, periculis in
solitudĩe, periculis in mari, pericu
lis [13]in falsis fratribus, in labore &
ærũna, in vigiliis multis, in fame
& siti, in ieiuniis multis, in frigore
& nuditate. [14] Præter illa quæ
extrinsecus sunt, instantia mea
quotidiana, solicitudo omnium
ecclesiarum. Quis infirmatur, &
ego non infirmor? Quis scanda- G
lizatur, & ego non vror? Si glori
ari oportet, [15] quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor. Deus
& Pater domini nostri Iesu Christi qui est benedictus in
secula, scit quod non mentior. Damasci præpositus gentis Act.
Aretæ regis custodiebat ciuitatem Damascenorum, vt me 9. d.
comprehenderet: & per fenestram in sporta demissus sum
per murum, & sic effugi manus eius.

ARGV-

ARGVMENTVM. CAP. 12.

¶ Aduersus pseudoapostolos reuelatiões sibi factas proponit excusãs quod id coactꝰ faciat. Deinde suam in illos beneuolentiã præfatus, hortatur, vt se in aduẽtum illius probè & honestè componant.

CAPVT XII.

A SI gloriari oportet (1non expedit quidem) veniam autem ad visiones & re-
Act. uelationes domini. 2Scio hominẽ
9. a. in Christo, ãte annos quatuordecim (siue in corpore, siue extra corpus, nescio: deus scit) raptum huiusmodi vsque ad tertium cœlum. Et scio huiusmodi hominẽ (siue in corpore, siue extra corpus nescio: deus scit) quoniam raptus est in paradisum, & audiuit arcana verba, quæ nõn licet homini loqui. 3Pro huiusmodi gloriabor pro me autem nihil, nisi in infirmitatibus meis. Nam & si voluero gloriari, non ero insipiens veritatem enim dicam. Parco autẽ ne quis me existimet, 4supra id quod videt in me, aut aliquid audit ex me. Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ 5angelus satanæ, qui me colaphizet.
B Propter quod ter dominum rogaui, vt discederet à me: & dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea. 6nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Christi. Propter quod placeo mihi in

1. *Non expedit.* Græcè, συμφέρει. i. nihil mihi cõfert vult enim quod non suæ vtilitatis gratia, sed ad retundendam pseudoapostolorum insolentiã gloriari cogatur.

2. *Scio hominem in Christo*, i. per Christum raptum vsque in tertium cœlum id est, sedem beatorum.

3. *Pro huiusmodi*, scilicet, homine sic rapto. nã singulare est, pro quo græci habent τοιοῦτον.

4. *Supra id quod videt*. i. præstantiorem quàm aut viderit, aut audierit, neq; enim mihi curę est hominum de me existimatio.

5. *Angelus satanæ*, siue stimulus carnis. Quidã hũc motus in carnẽ interpretantur, alij cum satan Hebræis aduersariũ significet, multitudinem aduersariorũ, sibi in euãgelio aduersãtium, qui me, ait, colaphizet. i. quouis modo affligat. Photius interpretatur omnes Pauli afflictiones.

6. *Nam virtus*. Græci addunt μου, id est, mea, vt sit sensus, ꝙ potentia dei in martyrũ afflictionibus ꝑfectior & illustrior redditur, dum per illas tyrãnis fortiores euadunt.

infirmitatibus meis, in cõtumeli
is, in necessitatibus, in persecutio
nibus, in angustiis pro Christo.
Cum enim infirmor: tunc potẽs
sum. Factus sum insipiens: vos
me coegistis. Ego enim à vobis
debui commendari. Nihil enim
minus feci ab iis[7] qui sunt supra
modum apostoli: tametsi nihil
sum. Signa tamen apostoli facta
sunt super vos [8] in õni patientia,
in signis, & prodigiis & virtutib⁹.
Quid est enĩ quod minus habui
stis præ cęteris ecclesiis, nisi quod
egoipse non grauaui vos? Donate E
mihi[9] hanc iniuriam. Ecce tertio
hoc paratus sum venire ad vos:
& nõ ero grauis vobis. Non enĩ
quęro quę vestra sunt: sed vos.
Nec enim debent filii parentibus
thesaurizare: sed parentes filiis.
Ego autem libentissimè [10] im-
pendam & superimpendar ipse
pro animabus vestris, licet plus
vos diligens minus diligar.[11] Sed
esto. Ego vos non grauaui: sed
cum essem astutus, dolo vos cepi. Nunquid per aliquem
eorum, quos misi ad vos,[12] circunueni vos? Rogaui Ti- F
tum, & misi cum illo fratrem. Nunquid Titus vos circunue
nit? nonne eodẽ spiritu ambulauimus? nonne eiusdẽ vesti-
giis?[13] Olim putatis quod excusemus nos apđ vos? Coram
deo, in Christo loquimur. Oĩa enim charissimi propter æ-
dificationem vestram. Timeo enim ne fortè cum venero, G
non quales volo, inueniã vos: & ego inueniar à vobis qua
lẽ nõ vultis, ne forte contentiones, æmulationes, animosita
tes, dissentiones, detractiones, susurrationes, inflationes, se-
ditiones sint inter vos. ne iterum cum venero [14] humiliet

7. *Qui sunt supra modum a postoli*, id est, ab excellẽti bus illis apostolis, siue ve ros apostolos intelligas, siue per ironiam pseudo apostolos.

8. *In omni*. vno verbo oẽs explicat afflictiones, inter quas tamẽ signis & mi raculis apđ eos claruerit.

9. *Hanc iniuriam*. Ironicè hoc legendum.

10. *Impendam*. i. non mea tantum. sed vitam etiam ipse vestra causa profun dam, hoc enim significat superimpendar ipse.

11. *Sed esto*. Occupat argu mentum quod quis face re posset, etsi nihil à nobis acceperis, dolosè tamen misisti, qui nos expilarent.

12. *Circumuẽni*. i. auaritiæ studio quidpiam exegi,

13. *Olim*. Interp̃s legit πάλαι, alij πάλιν. i. rursus.

14. *Humiliet me deus*. i. ve

me

me deus apud vos, & lugeã multos ex iis qui ante peccauerunt,& non egerunt pœnitentiã super im munditia,& fornicatione, & impudicitia, quam gesserunt.

ARGVMENTVM CAP.13.

¶ Minatur Corinthiis Paulus, nisi resipuerint, se cũ animaduersione venturũ ad illos: demum illis bene precatnr.

CAPVT XIII.

A Ecce tertio hoc venio ad vos. In ore duorũ vel trium testium [1]stabit omne verbum. Prędixi enim& prędico vt pręsens vobis,[2]& nunc absens iis,qui ante peccauerunt & cæteris omnibus, quoniam si venero iterum,non parcã. An experimentũ quęritis eius,qui in me loquitur Christus: qui in vobis[3]non infirmatur, sed potens est in vobis? Nã etsi crucifixus est ex infirmitate,sed viuit ex virtute dei. Nam &

(Deu. 17. b. Matt. 18. b. Ioan. 8. c. Heb. 10. c.)

B nos infirmi sumus in illo sed viuimus cũ eo ex virtute dei in vobis Vosmetipsos [4]tentate, si estis in fide, ipsi vos probate. An non cognoscitis vosmetipsos, quia christ⁹ Iesus in vobis est?[5]nisi forte reprobi estis. Spero aũt quod cognoscetis, quia nos non sumus reprobi.

(1. Cor. 11. f.)

C Oramus aũt deum, vt nihil mali faciatis, non ut nos probati appareamus, sed vt vos quod bonũ est faciatis, nos aũt vt reprobi simus.

reor ne qui gloriari de vestra probitate solebam apud Macedones, humiliari cogar, quum ad vos venero: & qui de vobis magnificè loqui solebam, humiliter sentire.

1. *Stabit omne verbum*.i. confirmabitur per duos aut tres testes, ne celare posse vos putetis.

2. *Et nũc*, pro ita & nunc vt hoc loco, sicut in cœlo & ĩ terra, ꝑ ita & ĩ terræ.

3. *Non infirmatur*.i. non est imbecillis & debilis.

4. *Tentate*.i. periculum facite de vobis ipsis, an nõ per Christum habitantẽ in vobis potẽtes estis: adeo vt per illũ miracula faciatis. nã in primitiua ecclesia credentes etiam miracula faciebant.

5. *Nisi fortè reprobi sitis*, nõ videtur hic reprobus sumi vt sit contrarium prædestinato, sed pro improbo: Græcè enim est ἀδόκιμοι. Oramus enim deum, inquit, vt nihil mali faciatis, *Non vt nos probati appareamus*.i. mũdo probi videamur, sed oramus vt vos quod bonum est faciatis. *Nos autẽ reprobi simus*, idest, nos verò si ita vestro bono cedit, tanquã improbi existimemur. Græcè enim non est pro vt, ἵνα, sed ὡς .i. tanquam, oramus aũt

vt rectè agatis, nos verò interim si sic fieri oportet tanq̃ improbi mũdo existimemur. non enim gloriam hominum quærimus, parum nobis est, si abiecti vobis cẽsemur & inglorij, modo à peccato abstineatis & quod bonum est faciatis.

6. *Non possumus*.i. si vos grauiter deliquisse inuenerimus, non possumus non castigare, alioqui ad uersus veritatem & iusti tiam faceremus.

7. *Gaudemus*. iuuat, ĩquit, si debiles & abiecti cẽsem[r] pseudoapostolis, vos aũt potentes in Christo sitis ad sectãdam virtutẽ & fugiẽda vitia. vel εὐχὴ vικῶς ista legenda sunt.

8. *Vestrã consummationem*, id est, vt in omni bono perfecti sitis.

9. *Idipsum sapite*, id est, vnanimes estote.

6 Non enim possumus aliquid ad versus veritatem: sed pro veritate
7 Gaudemus enim quoniã nos infirmi sumus: vos aũt potentes estis. Hoc & oramus,
8 vestram cõsummationẽ. Ideo hęc absens scribo, vt non præsens durius agam secundum potestatem, quã dominus dedit mihi in ædificationẽ, & non in destructionem. De cætero D fratres gaudete, perfecti estote, exhortamini,
9 idipsum sapite, pacem habete, & deus pacis, & dilectionis erit vobiscum. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutãt vos omnes sancti. Gratia domini nostri Iesu Christi, & charitas dei, & communicatio sancti spiritus sit cum omnibus vobis. Amen.

Argumentum epistolæ ad Galatas.

Galatas (qui & Gallo græci sunt Asiæ populus) ab apostolo conuersos pseudoapostoli Iudæo christiani seduxerant, asserentes vnà cum baptismo circuncisione opus esse. sicque in reliquas legis ceremonias illos protrudebant. Quamobrem hanc illis epistolam scribit Paulus, acriter obiurgans quod se seduci & in ceremoniarum seruitutem trudi passi sint, obiter suam aduersus pseudoapostolos dignitatem & authoritatem vendicans. Latini ab Epheso, Græci ab vrbe Roma scriptam epistolam dicunt.

1. Non

1. *Nō ab hominibus neq; per hominē.* Victorinus in epistolam ad Galatas exponit nō ab apostolis, vt Mathias, neq, p aliū quēuis hoīem prophetā vel aliū: quia verò dixit neq; per hoīem, & subdidit. *Sed per Iesum Christū.* arguit hinc satis à Paulo Christi deitatē confirmari: ne verò quis putet propter huiusmodi correctionē, *sed per Iesum* in affirmata Christi deitate negari humanitatē, subdidit Paul⁹, *qui suscitauit illū à mortuis*, vnde ipsius Christi, q mortuus sit cōfirmatur humanitas.

2. *Ecclesiis Galatiæ*, sub. salutem dicunt.

3. *Patre nostro*, quidam Latini cū Græcis quibusdā legūt *A deo patre & dño nostro Iesu Christo*, quia græci quidam habēt, κ. κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ: Dionisianus tamē codex gre. habet ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ. i. à deo patre nostro & domino Iesu Christo.

4. *Miror quod sic tam citò.* Grecè est, θαυμάζω ὅτι οὕτως ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι χριστοῦ εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον: quo loco vtranque τοῦ οὕτως significationem interpres expressit, quum vertit sic tam cito nam οὕτως significat sic, & adeo, & cum eo legūt Tertullianus, Augustinus, Ambrosius, Cyprianus. Sensus aūt græcè lectionis: potest esse duplex. Prim⁹: Miror quod ita ac tam cito transferimini

EPISTOLA
DIVI PAVLI APOSTOLI ad Galatas.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ *Abductos ab euangelio Galatas dolet & contra id prædicantibus maledicit, suam obiter dignitatem tuens, ostēdensque se Apostolum à Deo Patre & Christo delegatum: veteris quoq; vitæ mentionē faciens, nihil se ab aliis apostolis in euangelio adiutum docet.*

CAP. I.

A PAulus apostolus
1 non ab homini
bus, neq; per ho-
minē, sed per Ie-
sum Christū, &
deū patrē, qui suf
citauit eum à mortuis. & qui me
cū sunt omnes fratres: 2 ecclesiis
galatię, Gratia vobis & pax à deo
3 patre nrō & dño Iesu Christo, q
dedit semetipsum pro peccatis no
stris, vt eriperet nos de pręsenti se
culo nequā, scdm voluntatē Dei
& patris nostri, cui est gloria in se
cula seculorū, Amē. 4 Miror quod

mini & deficitis ab eo, scilicet patre, q vos vocauit in gratiam Christi, in euangeliū aliud: sic enī & Chrysost. & græca scholia: putabant enī (inquiunt) legalibus adhærētes deū patrē se placare, Ideo ostendit Paulus ꝙ qui ab euangelio filii deficit, à deo patre, qui nos in Christo & per Christi gratiā vocauit, deficiat. Secūdus sensus potest esse, Miror quod adeo cito transferimini & deficitis in aliud euangelium ab eo, qui vos per gratiā suā vocauit, Christo, vt τῷ χριστῷ, referatur ad ἀπὸ τοῦ καλέσαντος, nō ad χάριτι.

5. *Quod non aliud*, id est, quanquam non est aliud euangelium præter id ꝙ prædicamus: *Nisi sunt aliqui*, istud refertur ad miror, miror quod tam cito deficitis ab euangelio, nisi quod sunt aliqui, vel nisi aliqui sint q

sic tā cito transferimini ab eo, qui vos vocauit in gratiā Christi in aliud euangeliū, [5]quod nō est aliud, nisi sunt aliqui qui vos cōturbant, & volūt conuertere euangeliū Christi. Sed licet nos, aut ange- B
lus de cœlo euāgelizet vobis præterꝗ quod euangelizauimus vobis: [6]anathema sit. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico, Si quis vobis euangelizauerit [7]præter id quod accepistis, anathema sit[8] Modo enī hoībus suadeo, an deo? An quęro hoīb⁹ placere? [9] Si adhuc ho

vos conturbant, *& volunt conuertere euangelium Christi*. Græcè μεταστρέψαι, id est, inuertere & subuertere: quasi diceret, nequaquam defecturi eratis, nisi allecti & seducti ab aliis.

6. *Anathema*. vide quid sit anathema, Roman. nono, & primæ Corinth. vltimo.

7. *Præter id quod accepistis*, hic & in eo quod præcessit præterquam quod vobis euangelizauimus vobis, Græcè est παρ' ὅ, id est, præterquam quod, siue contra quam: si quis euangelizat vobis contraquam vobis euangelizauimus aut vos accepistis, anathema sit. contrariam enim euangelio doctrinam prædicantes damnat, non prorsus aliam siue conformem.

8. *Modo enim hominibus suadeo, an deo?* Græcè est, ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν, id est, ad verbum: Adhuc enim hominibus suadeo an deum? Chrisostomus interpretatur an apud homines causam dico, an apud deum? Theophylactus an humana, suadeo, an diuina?

9. *Si adhuc hominibus placerē*. i. in gratiam & ob gloriam hoīm prædicarem, Christi seruus non essem, omnia enim (vt idem

apost-

apoſtolus pcipit) in die gloriã facienda. ἀρέσκω aũt, quo hic vtitur Paulus, nõ ſignificat ſimpliciter placere, aut gratã eſſe rem aliquã, ſed vſq; adeo gratã quæ animũ expleat, & vltra quam nihil expectes: mihi quoq; ἀρέσκω ſumi poſſe videtʳ p aſſentari vt ἄρεσκος p blando & aſſentatore hoïe, atq; ita eſſet ſenſus ſi

1. Co. minibus placerem Chriſti ſeruus
25. a. non eſſem. Notum enim vobis facio fratres euangeliũ quod euangelizatum eſt à me, quia nõ eſt[10] ſecundum hominem. neq; enim ego ab homine accepi illud, neq; didici: ſed per reuelationem Ieſu Chriſti. Audiſtis enim conuerſa-
C tionem meã aliquando in Iudaiſmo, quoniã ſupra modũ perſequebar eccleſiã dei, & expugnabã illam: & [11] pficiebam in Iudaiſmo ſupra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator exiſtens paternarũ mearũ traditionũ.[12] Cum autem placuit ei qui me ſegregauit ex vtero
D matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam, vt reuelaret filium ſuũ in me, vt euangelizarem illum in gentibus, continuò non acquieui carni & ſanguini. Neque veni Hieroſolimam ad anteceſſores meos apoſtolos: ſed abii in Ara-

aſſentari hominibus vellẽ, ipſis ſcilicet Iudæis legalia adhuc prædicando Chriſti ſeruus, qui ea ſuſtulit, nõ eſſem. mẽtiebãtur enim ſeductores pſeudoapoſtoli Paulum prædicare legalia.

10. *Secundum hominẽ*, i. ab homine mihi traditum.

11 *Proficiebam in Iudaiſmo*, i. ritu legis Iudaicæ ſupra coætaneos & ęquales meos adoleſcentes, in genere meo, ideſt, in gente ac natione meą Iudaica, *Abundantius æmulator exiſtens*, id eſt, plus æquo ſtudioſus traditorum à patribus inſtitutorum.

12. *Cum autẽ placuit, &ç.* id eſt, cum viſum eſt ei qui me ſegregauit ex vtero matris meę, & per gratiam ſuam vocauit, reuelare filium ſuum in me vt euangelizarem illum in gentibus, continuò, &ç. Eraſmus vertit, & vocauit per gratiam ſuam in hoc vt reuelaret filium ſuum per me: & ſic refert τὸ ἀποκαλύψαι nõ ad εὐδόκησεν, ſed ad καλέσας & græci hoc modo legiſſent, καλέσας εἰς ἀποκαλύψαι: ideo præſtat legere cum placuit, ſiue viſum eſt ei reuelare filium ſuum in me, & non per me, id eſt, notum illum mihi facere: ſic enim Victorinus philoſophus in epiſtolam ad Galatas. prius enim eſt, ait, vt cognoſcat, deinde vt euangelizet. Græca ſcholia ſic explicant ἐν ἐμοὶ, id eſt, in me: in me dixit, volens oſtende-

re, q

re, q̃ nõ verbo tantũ externo edoct⁹ à deo esset, sed ĩtus corde atq; animo. cũ ergo ei placuit reuelare filiũ suũ in me vt illũ euãgelizarẽ, cõtinuo, &c. Matrẽ aũt à cuius vtero se segregatũ ait, quidã Antiochenã ecclesiam interpretantur, in qua dictũ est à spiritu sancto, Segregate mihi Saulũ ac Barnabã: alij ac verius, synagogã interp̃tãtur, à cuius vtero & cõsortio quũ deo inquit, visu n est me segregare ad filiũ suum euãgelizãdũ, *continuò nõ acquieui carni & sanguini*. quo loco pro acquieui, Græcè est, οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι, id est, non cõtulicũ carne & sanguine, nec adhibui in consilium carnem & sanguinem. Quidam per carnem & sanguinem Phariseos intelligũt quòd Iudæos cognatos suos vocare soleat. Alij apostolos intelligunt, qui etiam cum Iudæi essent, caro & sanguis Pauli dici poterant. Hieronymus non vult de his intelligi, ob id q̃ sequitur, neq; veni ad antecessores meos apostolos. mihi carnis & sanguinis nomine, quiuis homo intelligi posse videtur, quum Christus dicat Petro, Caro & sanguis non reuelauit tibi. i. nullus hominum, sed pater meus. Vult ergo Paulus q̃ acceptum à Christo euangelium cum nemine contulerit, ne quid adiutus ab aliquo homine videretur.

biam, & iterũ reuersus sum [13] Damascũ. Deinde post annos tres veni Hierosolimã videre petrum, & mansi apud eũ diebus quĩdecim. Alium aũt apostolorum vidi neminem: nisi [14] Iacobum fratrem domini. Quę autem scribo vobis

13. *Damascũ*. Damascus ciuitas est Syrophœnices, totius Syriæ caput, inter Libanũ & Antilibanũ sita: profectionis aũt in Arabiam nõ meminit Lucas, neq; aliorum multorum quæ gessit Paulus: ideo existimandũ statim à sua cõuersione à Damasco profectum in Arabiam, vt per absentiam suam persecutionis à se factæ opinionem extingueret, & post triennium reuersũ esse Damascum, atque inde Hierosolymam.

14. *Iacobum fratrem*. hic est Iacobus non Zebedæi filius, frater Ioannis, sed Iacobus Alphæi, qui minor dicitur, cognatus domini, atq; ideo Hebræorum more frater: quanquam & frater dicatur præ aliis, quod Christo simillimus fuerit: hic primus Hierosolymorum episcopus, qui canonicã epistolam scripsit. Hunc multi etiã ex veteribus falsò putauerunt verè fratrem esse domini, filium Ioseph. de quo in hunc locũ ita Photius, ἀδελφὸν τοῦ κυρίου: οὐκ ἦν, ἀλλ' ἐνομίζετο, id est, fratrem domini. non erat frater, sed putabatur. nimirum propter similitudinẽ.

15. Ecce

[15]ecce corã deo, quia nõ mẽtior. Deinde veni in partes Syrię & Ciliciç. Eram aũt ignotus facie ecclesiis Iudææ, quę erãt in Christo Tantum autẽ auditum habebãt, Quoniã qui ꝑsequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem, quam aliquando expugnabat, & in me clarificabant deum.

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶ Cum apostolis euangelium se contulisse ait, non vt quidpiam ab illis disceret, quos sibi nihil contulisse testatur sed ne non illi approbasse viderentur, à quibus tantum colligendarum eleemosynarum ministerium accepit. Apostolis quoque adeo se non inferiorem ostendit, vt eorum principem Petrum gentes quodammodo ad Iudaismum cogentem, non veritus sit increpare: demum nos fide & non lege iustificari ostendit.

CAPVT II.

A Deinde post ãnos quatuordecim, iterũ ascẽdi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito. Ascendi autem secundum reuelationem, & cõtuli cum illis euangeliũ quod prædico in gentibus, seorsum aũt, iis [1]qui videbantur aliquid esse, ne forte in vacuũ currerẽ, aut cucurrissem. [2]Sed neq; Titus qui mecũ

15. *Ecce coram deo*. i. ecce Deum testor quòd non mẽtior, Hebraismus est.

1. *Qui videbantur esse aliquid*. græcè τοῖς δοκοῦσιν. i. qui in precio erant, ac magni nominis. Photius interꝑtatur τοῖς οὖσί τι, τοῖς κορυφαίοις. i. iis qui erant aliquid & principibus ac capitibus. Cõtuli aũt cũ illis nõ ꝙ eorũ doctrina confirmationéve egerẽ, sed ne forte in vanum currerẽ aut cucurrissem. i. ne frustra prædicarem & inanis esset prædicationis nostræ fructus. si quibusdam videretur nequaq̃ illis doctrina mea probari.

2. *Sed neq; Titus*. arguebãt leuitatis Paulũ ꝙ modo circũcisionẽ cõmẽdaret, modo tolleret: contra quos ostẽdit nulla se rati one adduci potuisse, vt Titũ, gentilẽ circuncideret. Nõ est inquit, cõpulsus circũcidi, *sed propter subintroductos &c.* Hieronymus putat hoc loco ÷ sed, & grecũ, δὲ, παρέλκον esse, ac superfluũ, tractimq; legẽdũ: Nõ est cõpulsus circũcidi propter falsos fratres. i. quãuis pleriq; ad circuncidendũ Titũ me impellerent: licet id sine vlla spe in cicũcisionẽ facere possẽt: quod in Timotheo factum legimus.

mus, adduci tamē non potuit Paulus ob falsos fratres, qui suo exēplo cæteros ad circūcisionē īpulissent, & rursū sub legis iugū redigissent: quibus ne ad tēpus quidē cedere voluerit. mihi videtur si διὰ sumatur pro per, vt fere cū genitiuo sumi solet, hic esse sensus: Sed neq; Titus compulsus est circuncidi etiam per falsos fratres, vt δὲ græcum pro δὴ & ἔτι, id est, etiam sumatur, id est quanquam falsi fratres vrgerent.

3. *Ceßimus subiectioni*, hoc est, ad subiectionē. i. quibus neq; ad tempus, cessimus: ne si impellentib⁹ illis circūcideremus, subesse ipsis videremur. Greci exponūt, quorū subiectioni qua nos rursum legi subigere volebant, neque ad horam cessimus.

4. *Ab iis autem qui videbantur esse aliquid*, id est, qui in pretio erant, sub. nihil collatum est. eandem vero sentētiam propter ὑπέρβατον prioris oblitus repetit, dicens, mihi enim, &c.

5. *Euangelium præputii*. i. munus prædicandi gentibus, & circuncisionis euangelium. id est, munus prædicandi Iudæis.

6. *Dextras dederunt*, id est nos adsciuerunt in socios & coapostolos, vt nos in gentes, subaudi, prædicatum iremus, ipsi autem in circuncisionem, id est, gentem Iudaicam prædicatum irent.

7. *Tantum vt pauperum*, sub. id muneris iniunxerunt, vt pauperum memores essemus.

erat, cūm esset gentilis, compulsus est circūcidi, sed propter subintroductos falsosfratres, qui subintroierunt explorare libertatem nrām quā habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem redigerēt. Quibus neq; ad horam³ cessimus subiectioni, vt veritas euāgelii permaneat apud vos. ⁴Ab iis autem qui videbantur esse aliquid (quales aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus enim personam hominis non accipit). Mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt Sed contra, cum vidissēt quod creditum est mihi ⁵ euangelium præputii, sicut & Petro circuncisionis (qui enim operatus est Petro ī apostolatū circūcisiōis operat⁹ est & mihi inter gentes) & cū cognouissent gratiā quæ data est mihi, Iacobus & Cephas & Ioannes, qui videbantur columnæ esse, ⁶ dextras dederunt mihi & Barnabę, societatis, vt nos in gētes ipsi autē in circuncisionem, ⁷ tantū vt pauperū memores essemus

B Deut. 10. d. 2. par. 19. c. Iob. 34. b. Sap. 6. b. Eccl. 35. b. Rom. 2. b. Ephe. 6. b. Colo. 3. d. C Act. 10. e. 1. Pet. 1. c.

8. Repre-

8. *Rep̃henſibilis*. interpres legit κατάγνωστος. Græci legũt κατεγνωσμένος, rep̃henſus ſcilicet à gẽtibus, à quibus ſe ſubtrahebat. Ad loci huius cognitionẽ aduertendũ eſt ꝙ quũ Antiochiæ Petrus ageret, promiſcuè cũ gẽtibus, quibuſlibet cibis veſcebatur: hęc illo agẽte ſupuenere ab Hieroſolymis ex Iudæis chriſtiani nõdũ planè Moyſẽ dedocti, qui gentiũ conſortia ferrent iniquius neque ferebat eorum infirmitas caſtigari durius. ſenſim enĩ erant ab illa ſuperſtitione auocandi: hi quum futurũ eſſet vt promiſcua Petri cum gentibus eſitatione offenderẽtur, genti ſuæ cõſultũ volens, à gẽtiliũ menſa ſe ſubtrahebat: vnde contigit oftendi gentes, ſuſpicantes ſe à Petro velut impuras contemni, ac certis cibis velut in lege abſtinendum eſſe: quin imo plerique ex Iudæis ad fidem conuerſi, & inter eos Barnabas, ex illo Petri facto nutare cœperunt. Paulus autem vtrique populo cautum volens, Petro in faciem reſtitit, vt videntes iudæi Petrum palàm obiurgari, nec repugnare, intelligerent vel ex ipſo ſilentio nihil iam eſſe immũdum, ſimiliter & gentes. An autem hoc loco peccarit Petrus, multa fuit inter Auguſtinum & Hieronymum digladiatio: Auguſtino aſſerẽte quod peccarit per imprudentem diſsimulationem: Hieronymo autem cum græcis ſentiente, Petrum non peccaſſe, ſed de induſtria ſic inter Petrum & Paulum conueniſſe, vt ex reprehenſione Petri captata occaſione vtrumque populum à ceremoniis illis auocaret.

quod etiã ſolicitus fui hoc ipſum facere. Cum autem veniſſet Cephas Antiochiã: in faciem ei reſtiti: quia [8] reprehenſibilis erat. Prius enim quàm venirent quidam à Iacobo, cum gentibus edebat. Cũ autem veniſſent, ſubtrahebat & ſegregabat ſe, [9] timẽs eos q̃ ex circunciſione erãt. Et ſimulationi eius conſenſerunt cęteri Iudęi, ita vt & Barnabas [10] duceretur ab

9. *Timens eos qui ex circunciſione*, id eſt, eis: ne ſcilicet eos offenderet, ſic enim Oecumenius, græca require ſi voles. Quod verò ait timens eos, non hoc dicit quaſi quidpiam damni aut iniuriæ vereretur ab illis accipere: ſed timens ne ſuo facto offẽſi à fide reſilirent.

10. *Duceretur ab illis in illam ſimulationẽ*. Græca paulo ſec⁹ habẽt ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει, id eſt, ad verbũ, adeò vt & Barnabas coabduceretur in illorum ſimulationem, id eſt, vnà cum Iudæis cæteris ſimulatione teneretur eadem.

11. *Nos*

11. *Nos natura Iudæi, & nõ ex gẽtibus peccatores.* ꝙ attinet ad huius loci ordinationẽ, si loco sequẽte. Sciẽtes aũt. tollamus τὸ aũt, ꝙ græci non habẽt, continuè legendũ est, nos natura Iudæi, nõ ex gẽtibus peccatores, sciẽtes ꝙ nõ iustificatur, &ç. & nos in Christo Iesu credimus, siue vt græci habẽt, in Christũ Iesũ credidimus. Si verò legimus, Sciẽtes aũt: tũc supplẽdũ est verbũ sum⁹, nos natura Iudæi sumus & nõ ex gẽtibus peccatores, cęterũ sciẽtes neminẽ iustificari ex operibus legis, &ç. neq; τὸ peccatores iũgi debet cum nos. vt sit sẽsus, nos peccatores nati ex Iudęis parẽtibus: sed vt ostẽdat gẽtes nõ esse cogẽdas ad Iudaismũ, nos ĩquit natura Iudæi & nati ex parẽtibus Iudæis sumus, & nõ ex gentibus peccatores, .i. non proselyti nati idololatræ ex gentilibus parentibus: cæterum scientes neminem iustificari ex operibus legis, in christum credidimus: quomodo ergo iudaizare gentes cogis? græca scholia certè ita explicant, ἡμεῖς δὲ ἐκ φύσεως ὄντες ἰουδαῖοι, τουτέστιν οὐ προσήλυτοι τοῦτο γάρ ἐστι, οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοί, id est, nos Iudæi nati, hoc est, non proselyti: illud enim significat, τὸ non ex gentibus peccatores.

eis in illã simulationem. Sed cum vidissem quod non rectè ambularent ad veritatẽ euangelii, dixi Cephæ coram omnibus, si tu cũ Iudęus sis, gentiliter viuis, & non Iudaicè, quomodo gentes cogis iudaizare? 11 Nos natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores. Scientes autem quod non iustificatur homo ex operibus legis. nisi per fidem Iesu Christi, & nos in Christo Iesu credimus, vt iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis. 12 Propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. Quod si quærentes iustificari in Christo,

12. *Propter quod ex operibus.* Græcè Διότι, id est, propterea quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro. i. nullus iustificabitur. quæ autem opera legis intelligat Paulus, ex quibus nemo iustificetur indicant græca scholia, quæ ita in hunc locum vertimus: Propterea quod ex operibus legis non iustificabitur omnis caro, necessaria in lege vel natura ipsa docuit, hoc est, non mœchaberis, non occides, non furaberis, & reliqua huiusmodi: quæ verò sabbatum, circuncisionem, lepram, sacrificia & aspersione concernunt, ea sunt propria legis, & hæc vocat legis opera. De huiusmodi dixit diuinus

nus apostolus propterea quod non iustificabitur ex operibus legis omnis caro. Hæc Græca scholia græcè in codice Veronensi videre poteris.

13 *Inuenti sumus*.i.si per id ꝙ à solo Christo iustificationẽ quęrimus,& legem negligimus(sic enim græci exponunt) inuẽti sumus peccatores,nonnè christus peccati minister est qui nos ab lege ad se abduxit? Absit aũt vt minister sit peccati. Hoc autem enthimema sic ad syllogismum perfectũ reducitur. Si quærentes in Christo & nõ in lege iustificari, per eã derelictã peccatores inuenti sum⁹ Christus peccati minister est,non est aũt peccati minister Christus, nõ igitur per legis desertionem peccamus.

13 inuenti sumus & ipsi peccatores: nunquid Christus peccati minister est? Absit. 14 Si enim quę destruxit iterum hęc ędifico præuaricatorem me constituo. 15 Ego enim per legem,legi mortuus sum,vt deo viuam. Christo cõfixus sum cruci. Viuo autem iam nõ ego:viuit vero in me christus. 16 Quod aũt nunc viuo in carne: in fide viuo filij Dei, qui dilexit me,& tradidit semetipsũ pro me,

14. *Si enim quæ destruxit*. non hic locus modo de ciborum discrimine, sed plane de omnibus legis ceremoniis in quibus confidebant Iudæi intelligendus est,& græcis exponitur: si legem & circuncisionem quas abrogaui iterum instauro,præuaricator sum.nam ut gręci aiunt, si rursum legi confido cui valedixeram, ostendo me præuaricatorem & transfugam.

15. *Ego enim per legem*.quidam interpretantur per legem Mosaicam,quæ iustificandi vim non habet, & præuaricatores o ci dit.*mortuus sum*,id est,mortuum me agnoui: vt in deo, id est, spe & fide in deum viuam. Alii,vt græca scholia: per legem euangelicam legi Mosaicæ mortuus sum, ita vt nullas post hæc illius ceremonias seruare aut debeam aut possim. Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu liberauit me à lege peccati & mortis. Græca scholia etiam exponunt, per legem Mosaicam eidem legi sum mortuus. lex enim Christum mihi prænuntiauit:atque ita quodammodo mortuus, id est, non eius præscripto viuens,Christi dogmata secutus sum.

16. *Quod autem*,id est quod sensibilem hanc vitam viuo in fide id est, per fidem & misericordiam filij dei viuo, dignus qui iamdudum periissem.

17 *Non abiicio gratiam dei*.i.gratiam dei apprehendo tanquam iustificantē. Si enim per legem iustitia est.i. si sufficiebat ad iustificationē, legis obseruatio, Christus gratis.i.frustra mortu⁹ est, neq; opus erat eum de cœlo auocari, & in terris mori pro nostra iustificatiōe.

17 Non abiicio gratiam dei. Si enim per legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.

ARGVMENTVM CAP. 3.

Galatas arguit quod ab euangelio ad legem defecerint, ostendens eius obseruatores maledictioni esse obnoxios, neque per eam adiri cælestem hæreditatem posse, aut iustificationem haberi.

CAPVT III.

O Insensati Galatæ, 1 quis A vos fascinauit non obedire veritati, ante quorū oculos Iesus Christus 2 pscriptus est, & in vobis crucifixus? Hoc solū à vobis volo discere, 3 Ex operi

1. *Quis vos fascinauit*, id est quis adeo vt agnitæ veritati nō obediretis oculos vestros fascinauit? Grecè ἐβάσκανε quod quidam vertunt inuidit.

2. *Proscriptus*, id est, damnatus & in vobis crucifixus: quia quātū ad vos attinet, dū legē apprehēdendo illū abnegatis, rursum crucifigitis. Græci legunt προεγράφη, id est, præscriptus & depictus .i. ante quorum oculos, mentis scilicet ac fidei oculos prædicationis pictura ante præscriptus & depictus est Christus & in vobis crucifixus: quādo tā certo persuasi estis, quàm si præsentes affuissetis, vestra illum gratia crucifixum esse.

3. *Ex operibus legis spiritum accepistis an ex auditu fidei*, id est, ex obedientia fidei vel ex fide quam audistis & percepistis. aduertandum autem quid in hunc locum annotat Hieronymus dicens: consideremus diligenter quia non dixerit, volo à vobis discere vtrum ex operibus spiritum accepistis, sed adiecerit ex operibus legis: sciebat enim & Cornelium Centurionem spiritum ex operibus accepisse, sed non ex operibus legis quam nesciebat. hoc additū volui ob eos qui putant hac & ad Roma. epistola excludi à iustificatione omnia opera: quodquidem verum est de priore iustificatione, qua ex impio iustificatur homo iustificatus autem per opera sequentia iuncta fide, plus meretur quàm sola fide.

4. Sic

4. *Sic stulti estis: vt cū spiritu cœperitis, nunc carne cōsummemini?* i. vt cū fides vrā à spiritualib⁹ donis & gratiis cœperit, nūc carnalib⁹ ceremoniis legeq; carnali cōsummari & pfici vos posse putetis? Theodorus enī πνεῦμα, τὴν πνευματικὴν χάριν, κ. σάρκα τὴν κατὰ νόμον πολιτείαν interpretatur. i. spiritum, spiritualē gratiam, & carnem, ritum ex præscripto legis viuendi.

5. *Tanta passi estis sine causa*, id est, tantum ne afflictionum Christi gratiæ pertulistis frustra? nam frustra, si saluare lex poterat. Verum vt Græci aiunt, ne in desperationem eos iniiciat, subdit, *Si tamen sine causa*, vel frustra, neque enim frustra, si quidem resipiscere vultis.

6. *Qui ergo tribuit vobis spiritum* sanctum vel dona ipsius: & operatur, grecè ἐνεργῶν, id est, cum efficacia operatur in vobis virtutes, id est, vim edendi miracula, ex operibus legis, sub. id facit an ex auditu fidei?

7. *Sicut scriptum est.* supplendum est; vtique ex auditu fidei, sicut scriptū est, Abrahā credidit, vel ex operibus id facit an non magis ex auditu fidei? sicut scriptum est.

8. *Qui ex fide sunt*, id est, fideles imitantes Abrahæ fidem.

9. *Prouidens*, id est, longe ante futurum videns.

10. *Quicunq; ex operibus legis sunt*, id est, quicunque operibus legis hærent & confidunt, maledicto sunt obnoxij: quia omnia legis opera perficere non possunt, scriptum est enim, Maledictus omnis, &c.

bus legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei? 4 Sic stulti estis: vt cum spiritu cœperitis, nunc carne consummemini? 5 Tanta passi estis sine causa? si tamen sine causa. 6 Qui ergo tribuit vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis: ex operibus legis,
Gen. an ex auditu fidei? 7 Sicut scri-
15. b. ptum est, Abraham credidit deo,
Rom. & reputatum est illi ad iustiti-
4. a. am. Cognoscite ergo quia 8 qui
Iaco. ex fide sunt, ij sunt filij Abrahæ.
2. d. 9 Prouidens autem scriptura,
B quia ex fide iustificat gentes de
Gene. us, prænuntiauit Abrahæ, Quia
22. d. benedicentur in te omnes gen-
Eccle. tes. Igitur qui ex fide sunt: be-
44. d. nedicentur cum fideli Abraham.
10 Quicunque enim ex operibus
Deut. legis sunt, sub maledicto sunt.
27. d. Scriptum est enim, maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quę scripta sunt in libro le-

gis, vt faciat ea. Quod autem 11 in
lege nemo iuſtificatur apud Deū
manifeſtum eſt: quia Iuſtus ex fi- *Abac.*
de viuit. 12 Lex autem non eſt ex *2. a.*
fide: ſed qui fecerit ea homo, vi- *Rom.*
uet in illis. Chriſtus nos redemit *1. b.*
de maledicto legis, 13 factus pro no *Leui.*
bis maledictum (quia ſcriptum *18. a.*
eſt, Maledictus omnis qui pendet
in ligno) vt in gentibus benedi- *Deut.*
ctio Abrahæ fieret in Chriſto *21. d.*
Ieſu: vt pollicitationem ſpiritus
accipiamus per fidem. 14 Fratres *Heb.*
9. b.

11. *In lege*, id eſt, per legis opera: Moyſes enim in lege non per legem iuſtificatus eſt, ſed per mediatoris fidem.

12. *Lex autem*. i. nō docet Chriſti fidē ſed ceremonias. Sed qui fecerit ea homo, viuet in illis i. q̃ legis p̃cepta ſeruauerit mortē euadet, quā tranſgredientes incurrunt. ꝙ aūt in lege nemo iuſtificatur, ſed vita tātū temporali per eam viuēt qui eam ſeruauerit hinc manifeſtū eſt, quia ſcriptura loquēs de vita ſpirituali dicit. Iuſtus ex fide viuit, non aūt ex lege.

13. *Factus pro nobis*. i. noſtram in ſe maledictionē ſuſcipiens: ſed & peccatum dicitur quia noſtra in ſe peccata portauit, vt 2 Corinth, eum qui non nouerat peccatum, pro nobis fecit peccatum, vt iuſtitia Dei efficeremur in ipſo, hoc eſt ꝙ nunc ait, *vt benedictio Abrahæ fieret in gentibus in Chriſto Ieſu*, id eſt, per Chriſtum gentes benedictionem ſibi in Abrahamo promiſſam perciperent, vt nos, inquit Paulus, *Policitationem ſpiritus*, id eſt, promiſſum ſpiritū ſanctum accipiamus per fidem.

14. *Fratres, &c.* vult oſtēdere Paulus exēplo Abrahæ nihil opus eſſe lege ad aſſequendam Chriſti benedictionem, fratres, inquit, ſecundum hominem dico, id eſt, humana ratione, humanoque exemplo docere vos volo. hominis confirmatum teſtamentum, id eſt, authoritate corroboratum nemo ſpernit. Grecè ἀθετεῖ, id eſt, ſpernit, reiicit, atque irritum facit: aut ſuperordinat, Græcè ἐπιδιατάσσεται, id eſt, quidpiam illi adiicit, ſic enim Theophylactus ἐπιδιατάσσεται, τουτέστι προστίθησι. i. ſuper ordinat, hoc eſt, adiungit. Abrahæ autem & ſemini eius factæ ſunt promiſsiones de benedictione gentium, quod eſt teſtamentum à deo ipſi Abrahæ confirmatum & iuramento corroboratum (ſicut Geneſis 22. dicitur, Per memetipſum iuraui dicit dominus, benedicētur in ſemine tuo omnes gentes terræ) hominis autem teſtamentum nemo infirmare poteſt, nec illi quidpiam adiicere: multo minus ergo teſtamentū hoc. i. promiſsio Abrahæ facta irritari poteſt & antiquari, aut illi quid

piam

pãã adiici. Lex igitur 430. annos post Abrahæ promiſsionẽ la ta, teſtamentum illud .i. promiſſam per Chriſtũ benedictionẽ irritum facere non poteſt, neque abrogare, aut illi quicq̃ adde re: abrogaret aũt ſi ipſa & circunciſione, non Chriſto & bap tiſmo opus eſſet ad illã benedictionem aſſequendã, aut ſi vna

C (ſecundum hominem dico) tamẽ hominis confirmatum teſtamen tum, nemo ſpernit aut ſuperordi nat. Abrahæ dictæ ſunt promiſsi ones: & ſemini eius. Non dicit, Et ſeminib⁹, quaſi in multis, ſed qua ſi in vno, Et ſemini tuo qui eſt Chriſtus. Hoc aũt dico, teſtamen tum confirmatũ à deo quę poſt quadringentos & triginta annos facta eſt lex, non irritum facit ad euacuandam promiſsionẽ. Nam ſi ex lege hæreditas, iam non ex promiſsione. Abrahæ autem per repromiſsionem donauit deus.[15] Quid igitur lex? [16]Propter tranſ greſsionem poſita eſt, donec veni ret ſemen cui promiſerat, ordi-

cũ Chriſto illis op⁹ eſſet ſuperadderet aliquid ad hoc teſtamentum, ꝗ ſi in teſtamẽto hominis fieri nõ poteſt, quomodo ad mittimus in teſtamẽto ꝑ deũ facto & corrobo rato? bene ergo ait: *Hoc aũt dico teſtamentũ*, hic τὸ hoc, ad teſtamentũ refer ri non poteſt, quia græ cè eſt τοῦτο neutrum, & ꝑ teſtamentũ, διαθήκην fœ mineum: ſenſus ergo eſt *Hoc autẽ dico*. i. iſtud aũt ipſum aſſero, quod lex quadringentos triginta annos lata poſt promiſ ſionem Abrahæ factam teſtamentum ſiue pactũ (vtrunque enim ſignifi cat, διαθήκην) à deo iura mento confirmatum, lex irritum non facit, id eſt, infirmare il lud non poteſt *ad euacuandam promiſsionem*, id eſt, adeò vt pro miſsio per illud teſtamentum facta aboleatur, *Nam ſi ex lege eſſet hæreditas*, id eſt, ſi per legis obſeruationem cœleſtem hæ reditatem illam adipiſceremur, iam non ex promiſsione eſſet illa hæreditas, id eſt, non in virtute promiſsionis hære ditatem illam adipiſceremur. Abrahæ autem & in eo gen tibus per repromiſsionem donauit deus huiuſmodi bene dictionem, & hæreditatem, non ergo ex lege eſt hæ ditas.

15. *Quid igitur lex?* id eſt, quid proderat ſi benedictionem non conferebat? 16. *Propter tranſgreſsionem* id eſt, vt à peccatis & diuinorum mandatorum tranſgreſsio ne Iudæos coerceat. propter tranſgreſsionem ergo poſita eſt, *Ordinata*. i. adminiſtrata *per angelos*. i. ſacerdotes, Moyſem &

Aaron siue vt Græci dicũt, verè per ipsos angelos. *In manu*.i. in virtute & potestate Christi mediatoris: donec venerit semé cui promiserat. hoc enim per parenthesim legendũ est. semen aũt est Christus, per quẽ promissum erat benedicendas gẽtes. Bene aũt per Christũ datũ legẽ asseruit, vt ostendat eius esse illam destruere, cuius fuit & construere.

nata per angelos in manu media
toris. Mediator aũt vnius nõ est:
deus aũt vnus est. Lex ergo ad D
uers⁹ promissa dei? Absit. 17 Si eni Rom. 3.b.
data esset lex quæ posset viuifica-
re: vere ex lege esset iustitia. 18 Sed
cõclusit scriptura omnia sub pec-
cato: vt promissio ex fide Iesu
Christi, daretur credentibus. 19
Prius aũt q̃ veniret fides: sub lege
custodiebamur cõclusi, in eã fidé
quæ reuelanda erat. Itaq; lex 20
pędagogus noster fuit in Christo
vt ex fide iustificemur. At vbi ve-
nit fides, iam non sumus sub pæ-
dagogo. Omnes enim filij Dei Rom. 6.a.
estis per fidem, quæ est in Chri-
sto Iesu. Quicunque enim in
Christo baptizati estis, Christũ i-

17. *Si enim data esset lex, &c*. probat his verbis legẽ non esse datam aduersus promissiones, nec illis contrariã. Nam si lex viuificare posset vita, scilicet spirituali, verè ex lege esset iustitia i. verè lex iustificaret, saluaret, benedictionemq; adferret: sed viuificare nõ potest, ergo nec iustificare, nec benedictionẽ adferre: nõ igitur promissionib⁹ est cõtraria. Esset enim illis cõtraria si ipsa per se benedictionem adferre posset: excluderet enim promissiones, adeoque illis aduersaretur.

18. *Sed cõclusit*. i. coartauit lex Mosaica (hoc enim vocat scripturã) continuitq; oẽs sub peccato, dũ per sui transgressionem peccatores oẽs constituit vt dum promissam benedictionem & iustificationẽ præstare non potest, *promissio*, id est promissa illa benedictio daretur credentibus ex fide, id est, per fidem Iesu Christi.

19. *Priusquam autem veniret fides, &c*. i. manifestaretur Christus sub lege conclusi custodiebamur. Græcè, ἐφρουρούμεθα, id est, lege velut quodam munito præsidio, ne inde egrederemur, cõtinebamur: lex enim veluti vallo, ac munito quodã præsidio Iudæos cõclusos tenebat, ne euagarentur, ac mandata transgrederentur. Custodiebamur autem, inquit, conclusi velut illius vallo, *in eam fidem*, id est, vsque ad fidem Christi, *quæ* reuelanda erat per Christum.

20. *Pædagogus*. i. ad Christũ manuducens, & ad Christũ prępa-

rans

rãs, vt fide in eũ iustificaremur. Sicut enĩ pueris assignatur pædagogus, vt lasciuiẽs ætas refrenet[r], & ad maiores disciplinas ac solidiores, per elementorũ traditionẽ, nunc metu, nũc munusculis ꝑparetur, donec suapte sponte feratur ad illas, & per ætatẽ adolescẽtior factus iá monitore pedagogo nõ indigeat: non secꝰ olĩ Iudæis data lex est vice pedagogi. pueri enĩ erãt crasso ac carnali ingenio, & quale pueris esse solet, spiritualiũ rerũ non admodũ capaci in omne genus cõcupiscentiarũ procliues: quapropter velut lasciuienti paruulo tanq̃ pædagogꝰ data illis lex est, quæ cohiberet illorũ cõcupiscẽtias, ipsosq; in dei timore nũc flagris, nũc tẽporaliũ donorũ illectamentis cõtineret: interĩ rubibus carnaliũ obseruãtiarũ elemẽtis ad solidiorẽ fidei, ac spiritus disciplinã instituens, ac manuducens. quẽadmodũ verò iã formata ætate adolescentior factus puer, vbi magistri ac præceptoris fidei cõmittitur, cædit pædagogi autoritas: ita *vbi venit fides*, vbi magister adfuit Christus, cuius fidei crediti sumus, & in cuius fidem credidimus, *iam non sumus sub pædagogo*, iam legis minas, & tyrannidem euasimus: quinimo non Iudæi tantum, sed vos omnes per fidem Christi filij Dei estis, & in baptismo *Christum induistis*, qui vobis est instar vestis. Quemadmodum enim si quid maculæ est in corpore, ea vestimentis celatur: si exueris, rursum apparet: ita omnes animæ maculas Christus quem per baptismum induimus, tegit & occultat, vt non imputentur: quem si per peccatum exuerimus, rursum apparebunt & imputabuntur.

duistis. 21 Non est Iudęus neq; gręcus, non est seruus neq; liber, non est masculus neque fœmina. Omnes enim vos vnum estis in Christo Iesu. Si autem vos Christi: ergo semen Abrahę estis, secundum promissionem hæredes.

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ *Ostendit legem ad tempus modo datam esse Iudæis, à qua per Christum liberati & in filios adoptati simus: atq; adeo stultè rursus ad eam illos redire. Itaq; per illorum in se amicitiam obtestatur, vt se imitentur, nec pseudoapostolis credant, qui eos legi rursum subiicere vellent, à qua per figuram Abrahæ nos docet esse liberos.*

21. *Non est Iudæus &c.* i. non refert qua quisq; sit cõditiõe, modo credat: oẽs enim credentes vnũ sunt in Christo. i. vno eodemq; loco apud eum: quos sine discrimine saluaturus est.

1. *Dico aũt.* Ostendit per Christũ nos à legis imperio fore liberos. Quemadmodũ, ait, pater paruulũ, ad quẽ morte ipsius obuẽtura est hæreditas, nõ sinit suo iure agere, sed gubernatorũ & rectorũ fidei vsq; ad tẽpus moderãdũ tradit, qui perinde ac seruũ contineat: ille verò etsi hæres est, & in spe dñs omnium interĩ tamen nihil à seruo differt: ita & nos Iudæos quũ paruuli essemus sensib⁹, ac carnaliũ tantũ rerũ spectatores, rectoribus ac gubernatorib⁹ tradidit de⁹ moderãdos, ipsis scilicet sacerdotib⁹ & prophetis sub quib⁹ tãq̃ serui eramus: vtpote qui timore tantũ agebamur ad bonũ, *& sub elementis mundi*, i. carnalibus ceremoniis seruiebamus (de mũdo enim dicitur quicquid carnale est.) Sed legis aũt imperio nos ipsis regendos, non in ꝑpetuũ sed ad certum præfinitũque tempus & illi soli notum tradidit: *At vbi venit plenitudo tẽporis* id est, tempus ab eo statutũ impletum est, misit deus filium suum temporaliter factum, & natum ex muliere, factumque sub lege (quia legem seruauit circuncisus) vt eos *qui sub lege erant*, id est, lege vincti & obnoxii tenebantur, redimeret: nosque per eum sibi in filios adoptaret: pro eo autem quod interpres habet tutoribus & actoribus. Græci habent ἐπιτρόπους καὶ οἰκονόμους: quorum vtrumq; eum significat, qui à patrefamilias moderandæ domui ac familiæ præficitur.

CAPVT IIII.

DIco autem, quanto tẽpore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, cum sit dominus oĩm, sed sub tutoribus & actoribus est vsq; ad præfinitũ tempus à patre, ita & nos, cum essemus paruuli, sub elementis mũdi huius eramus seruientes. At vbi venit plenitudo temporis, misit deus filium suum factum ex muliere, factum sub lege, vt eos qui sub lege erant, redimeret, vt adoptionem filiorum reciperemus. Quoniam autem estis filii deimisit deus spiritũ filii sui incorda vestra,[2] clamãtem abba pater. Rom. 8. c.

A

2. *Clamantẽ.* i clamare facientẽ. Clamare aũt in scriptura nõ tã pro vocẽ exaltare sumitur, quàm pro toto animo, & vehemẽti desiderio in deum ferri, etiã si vox nulla præcesserit, sicut dñs ad Moysem nihil ãtea locutũ, ait, Exo. 14. Quid clamas ad me cui fere addi solet respõdẽdi verbũ pro exaudiri. Ionæ 2. Clamaui in tribulatiõe mea ad dñm, & respõdit mihi, i, exaudiuit.

3. Non.

3. *Non est seruus*, id est, per Christum iam non sumus serui, sed filij, adeoque & hæredes.
4. *Egena elementa*, legē Moysi eiusq; ĩutiles ceremonias ad quę pseudoapostoli obseruanda Galatas cōpellebāt, de quibus elemētis dicit, *Dies obseruatis*, vtputa dies sabbati, & Neomeniæ,

Itaq; iam³ nō est seruus, sed filius. Quod si filius, & hęres per deum. Sed tunc quidē ignorantes Deū, iis qui natura non sunt dii, seruie-
B batis. Nunc aūt cum cognoueritis deum, imo cogniti sitis à Deo, quomodo conuertimini iterū ad infirma & ⁴egena elementa, quibus denuo seruire vultis? Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos. Timeo vobis, ne sine causa laborauerim in vobis. ⁵ Estote sicut ego, quia & ego sicut vos, fratres obsecro vos. Nihil me læsistis. Scitis autem quod ⁶per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iampridem, &

& dies octauarū: *& menses*, sicut primum in quo 14. die phase fiebat, & 7. *tempora*, quia tribus anni vicibus Hierosolymam adoratū veniebāt. *Annos* scilicet 7. remissionis annū, & 50. iubilei. Hæc omnia Iudęi religiosē obseruabāt: quod vno tempore statutum erat, nefas existimātes alio fieri Nō sic aūt Christiani, inquit Hieronymus, quia ĩ spiritu dies oēs festos, & quoq; die verū phase celebrare possum⁹. Ambrosius cū quo videtur sentire græca scholia, interpretatur per elemēta mūdi solis & lunæ adorationes: vt dies obseruare dicantur, qui dies fastos ac nefastos superstitiose obseruabāt: menses, qui lunationibus, vt ita loquar, tantum tribuūt. Tempora, qui negant veris initio quicquam fieri oportere. Annos qui anni initium Iano bifronti dicant: sed præstat per egena elementa inutiles legis obseruationes intelligere, quibus subiicere Galatas pseudoapostoli Iudæi volebant: neq; enim Iudæi coegissent ad idolorum cultum Galatas.

5. *Estote sicut & ego*. i. imitamini meipsum qui feruēs olī ceremoniarum zelator, nunc per Christum illas negligo. *quia ego sicut vos*, subaudi, aliquando fui legis nimium studiosus.
6. *Per infirmitatē carnis*. i. in corporalibus afflictionibus: in quibus assidu⁹ erat ob pȩquentes aduersarios: & ita græci exponūt. Hieronymus ad Galatas exponit, Euāgelizaui vobis per ĩfirmitatē carnis, scilicet vestrę. i. prout infirmitas vrā ferre poterat, nō de altioribus mysteriis, sed quatenus ferre volebatis.

7. *Tentationẽ vrãm*. Græci legunt pro vestrã μου.i.meã, & vocãt tentationẽ Pauli afflictiões, vincula, plagas, & incarceratiões quas in carne sustinebat, quã, inquit, tentationẽ non spreuistis .i. nequaq̃ me ob huiusmodi afflictiones expulistis: sed velut angelũ dei excepistis. Greci habẽt τὸν πειρασμὸν τὸν ἐν τῇ σαρκί μου, id est, tẽtationẽ meã quæ est in carne mea, scilicet afflictiões quas in carne mea fero. Hier. & Ambr. legunt vestrã pro vestri passiuè.i.cũ ego virium vestrarũ periculum faciẽs, vosq; tẽtans, humiliter vobis abiecta & humilia prẹdicarẽ, hanc vrĩ tentationẽ, hoc viriũ vrãrum experimentũ non spreuistis.i.nõ me ob huiusmodi quandã vrĩ diffidentiã expulistis. Vestrã ergo tentationem in carne mea non spreuistis.i. ꝙ ego vos in carne cõstitutus tẽraui & periculũ virium vestrarum feci, non iniquè accepistis, neque me ob id spreuistis.

7 tentationẽ vestrã in carne mea
non spreuistis: neq; respuistis, sed
sicut angelum dei accepistis me,
sicut Christum Iesum. 8 Vbi est C
ergo beatitudo vestra? Testimoniũ enim perhibeo vobis, quia si
fieri posset: oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi. Ergo inimicus vobis factus sum: verum dicens vobis? 9 Aemulantur vos nõ
bene, sed excludere vos volũt, vt
illos æmulemini. 10 Bonum autẽ
æmulamini in bono semper: &

8. *Vbi est beatitudo vrã?* græci habent, τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν.i.quæ erat beatificatio vestra? ꝙ græca scholia explicant primum, non interrogatiuè sed admiratiuè. quæ igitur & quanta erat vestra beatitudo à qua excidistis? alio modo exponũt quæ erat beatificatio illa qua me beatum prẹdicabatis? quove illa iam abiit? nunc contra, quia vos increpo, odiosus sum vobis: & hic mihi videtur sensus magis quadrare prẹcedentibus & sequentibus. præmisit enim, *excepistis me vt angelum dei, imò vt Christum Iesum:* ꝙ ὑπερβολικῶς intelligere oportet: Vbi est igitur beatificatio vestra.i. laudes quibus me beare solebatis? Testimonium enĩ perhibeo, quia etiam in mei gratiam oculos vestros eruissetis.

9. *Aemulantur vos nõ bene*.i.fingunt se vrĩ ardere desiderio, sed nõ bono. *volunt enim vos excludere* i. à fide abducere ad legem vt illos æmulemini in legalium obseruatione.

10. *Bonũ aũt æmulamini in bonos semper*. noster ĩterp̃s legit καλὸν ζηλοῦσθε, greci legũt καλὸν τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ.i. bonũ est æmulari sẽp in bono.i. bonũ est sẽp studio affici in rẽ bonã. ꝙ aũt

habet interpres *bonũ æmulamini sẽper in bono*, poteſt ad rẽ bonã & bonũ pceptorẽ referri, quia pdixerat, volunt vos excludere vt illos æmulemini: bonum aũt præceptorẽ æmulamini in re bona ſemper, nõ tantũ in præſentia mea, ſed in abſentia etiã.

11. *Vellem aũt eſſe*. aut grecè τὸ δὲ, & latinè *aũt* ſuperfluit, vt ſępe fit: aut præcedens præpoſitio filioli mei, &c. ꝓpter affectionẽ animi mã ſit ecliptica.

nõ tantum cum pręſens ſum apũd
vos. Filioli mei, quos iterum par-
turio, donec formetur Chriſtus ĩ
vobis. 11 Vellem aũt eſſe apud vos
modo, & mutare vocẽ meã: quo
niã 12 cõfundor in vobis. Dicite mi
hi qui ſub lege vultis eſſe, legẽ nõ
legiſtis? Scriptũ eſt enim, Quoniã
Gene. 16. d. 13 Abraham duos filios habuit: v-
num de ancilla, & vnum de libera
D Sed qui de ancilla, ſecundum car
Gene. 21. a. nem natus eſt: qui autẽ de libera,

12. *Cõfundor in vobis*, græcè ἀπορῦμαι, id eſt, dubius ſum animi, neſcio q̃d dicturus ſim de vobis. ita Cyrillus exponit.

13. *Abrahã*, &c. veteris ac nouæ legis, Iudæorumq; & Chriſtianorũ, ex ipſis Abrahę vxoribus & filijs per allegoriam ĩtellectis diſcrimẽ aperit. Eſt aũt allegoria, cum manẽte hiſtoriæ ueritate aliud verbis, aliud ſenſu prætenditur. Abrahã ergo, inquit, duos habuit filios, ſcilicet Iſmael de Agar ancilla, & Iſaac de libera Sarra. Iſmael aũt *ſecũdum carnẽ*. i. naturalem generationẽ de iuuene & fœcũda. Iſaac vero præter naturę ordinẽ ex nonagenaria, & iã effœta Sarra diuinæ ꝓmiſsionis virtute natus eſt: per quos cũ matribus duo teſtamẽta ſignificãtur, duæq; leges, ac duo populi. vnũ teſtamentũ, ſci. vetus, lex eſt Moyſi in monte Sina vel Sinai data, quæ dicitur Paulo *in ſeruitutẽ generãs*, quia Iudæi nõ ingenuo amore, ſed ſeruili timore legẽ perficerent. Legẽ ergo veterẽ Agar præfigurabat, Iudæos Iſmael. Videbatur additurus Paulus, alterũ teſtamentũ eſt in monte Sion in libertatẽ generans, ſed iſtud ob ſequẽs hyperbatũ oblitus eſt iiſdẽ verbis addere, quanq̃ in ſententia ſubiunxit: Sarra aũt liberalegem euãgelicam pfigurat, & Iſaac chriſtianos liberos per Chriſtum à ſeruitute Moſaica. Quemadmodũ aũt Iſmael natu grandior, fratrẽ Iſaac pſequebatur: ita & iudæi in cultu dei maiores natu chriſtianos perſequebãtur. vnde ſicut Iſmael abiectus eſt, & hæreditate ſpoliatus: ita Iudæi, quia legẽ neglecto euangelio retinẽt, eiecti ſunt, & cœleſti hereditate abdicati. Nos ergo q̃ ſumus Sarrę liberę, & eccleſię filij, nõ debemus nos ſeruituti legis ſubiicere. Hæc de allegoria, nunc connectenda lectio.

14. *Hæc*

per repromissionem, quæ sunt per allegoriam dicta.[14] Hęc enim sunt duo testamenta. [15] Vnum quidem in monte Sina, in seruitutem generans, quæ est Agar ([16] Sina enim, mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Hierusalem) & seruit cum filiis suis. Illa autem [17] quæ sursum est Hierusalem, libera est, quę est mater nostra. Scriptum est enim, Lætare sterilis, quæ non paris, erūpe & clama quę non parturis, quia multi filii [18] desertæ, magis quam eius quæ habet virum. Nos autem fratres.

Esai. 54.a Luc. 23.f Rom. 9.b

14. *Hæc enim sunt duo, &c.* Interpres legit ἀυτὰ.i. hæc: græci habent ἀυταὶ.i. hæ duæ, scilicet, Agar & Sarra sunt duo testamēta, id est, significant & figurant nobis duo testamenta.

15. *Vnū quidē in monte Sina.* Interpres legit ἐπ' ὄρους, id est, in mōte: græci nunc habent ἀπ' ὄρους.i. à monte. vnū scilicet testamētum profectū est à monte Sina vbi latū est, & ipsum in seruitutē generās. *Quæ est Agar.* id est, quę figuratur per Agar. vbi τὸ q̃ referri potest ad τὸ seruitutē, vel ad τὸ διαθήκην.i. testamentum. hoc modo quæ seruitus est Agar, si referatur ad διαθήκην, sensus est, quod testamentum est Agar, id est, per Agar significatur. Et hoc modo relatiuum quæ, quod refert testamentū, iungitur cum fœminino Agar.

16. *Sina enim.* Græci habent τὸ κ. ἄγαρ σινᾶ, asseruntq́ue interpretes Sina montem Arabiæ Arabicè dici Agar, qui mons, inquit, coniunctus est ei, quę nunc est Hierusalē. Quod verò ait, quæ nūc est, id est, vocatur Hierusalē, hoc ait quia olim Iebus & Salem dicta est. Cum autem Hierusalem & Sina, longissimè distent græci interpretantur coniunctus, non vicinitate locorum. sed similitudine, quia sicut in Sina lata lex est Mosaica, ita Hierosolymis in monte Sion lex euangelica.

17. *Quæ sursum est Hierusalem.* Quidam interpretantur ecclesiam triumphantem, alii militantem, quæ sursum esse dicitur, quia non terrenis & carnalibus ducitur, vt synagoga: sed supernis & cœlestibus bonis, quæ, inquit, est mater nostra, licet olim sterilis, nunc tamen multorum filiorum parens, cuius fœcunditatem esse ab Esaia prædictam asserit dicente: Lætare sterilis, &c.

18. *Desertæ*, desertam vocat ecclesiam & congregationē gentiū quę viro suo, deo scilicet, repudiato, fornicabatur cū idolis: hęc cū sterilis erat, nullos gignēs spirituales filios, vbi aūt Christo

adhæ-

adhæsit, quē Synagoga repudiauit, facta est multorū filiorū mater. 19. *Secundū Isaac promißionis filij sumus*. i. ad Isaac imitationē sicut enī ille p̄ter ordinē naturę in vim p̄missionis ipsi Abrahamo factę natus est, ita nos fidē & obediētiā patris & filij Isaac imitantes, in vim promissionis factæ Abrahamo de benedicendis in semine Christo gentibus promissiōis filij spirituales per fidem facti sumus.

20. *Qua libertate*. græci cō iunctim legūt initiū sequentis capitis, State, vt sit sēsus, State in ea libertate, qua vos Christus liberauit, & nolite sub iugo seruitutis legalis contineri & coerceri.

1. *State, & nolite iterū iugo seruitutis cōtineri*. pro *state* Græcè est στήκετε, quod significat firmi estote, & posthac in fide ne vacillate, pro cōtineri aūt, codices quidam græci habēt ἐνέχεσθε, quod verti potest ne īmisceamini neve implicemini iugo seruitutis scilicet legalis, quia ἐνέχειν miscere significat: aut potius ne obnoxii sitis iugo seruitutis legalis: est enim ἐνέχομαι, reus & obnoxius fio, nolite ergo vos reos constituere rursum seruitutis legalis, iugum apprehendendo: alii codices vt Veronensis & Dionysianus, habēt ἀνέχεσθε. quū autem ἀνέχομαι significat idem quod ἀναβαστάζω, id est, baiulare, magis hoc loco videtur quadrare μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἀνέχεσθε, id est, ne rursum iugo seruitutis grauemini.

3. *Ecce ego Paulus*. Græci exponūt, nolite alias ratiōes quærere mea Pauli pro ōni ratiōe satis est autoritas, dico ergo vobis quod si cir-

19 secundum Isaac promissionis
filij sumus. Sed quemadmodum
tunc is qui secundum carnem na
tus fuerat persequebatur eum
qui secundum spiritum, ita &
nunc. Sed quid dicit scriptura?
Gen. Eiice ancillam & filium eius. non
21. a. enim hæres erit filius ancillę cum
filio liberæ. Itaque fratres, non
sumus ancillæ filij, sed liberæ: 20
qua libertate Christus nos libe
rauit.

ARGVMENTVM. CAP. 5.

¶ A circuncisione Galatas auertit, ostē dens non posse eam stare cum Christo: & interim pseudoapostolis imprecatus & Galatas ad charitatem hortatus, in manifestatione fructuum carnis & spiritus caput concludit.

CAPVT V.

A 1 STate & nolite iterum iugo seruitutis contineri.
2 Ecce ego Paulus dico
vobis, quoniam si circūcidamini,

si circuncidimini, id est, si circuncisionem apprehendicis & per eam saluatum vos iri putatis, *Christus nihil vobis proderit*, quem spernitis velut saluandi impotem.

3. *Debitor est vniuersæ legis faciendæ*. Hoc ait, vt eos deterreat à circūcisione, quia cū infinita essent legis onera: q caput legis circūcisionē rursū apprehendere cupit, ostēdit legē nondū sibi esse mortuā, seq; vniuersæ legi p agendæ obnoxium.

4. *Euacuati estis*, id est, excidistis à Christo, qui in lege iustificamini, id est, iustificari quæritis, sic enim Græci exponunt. pro euacuati estis. Græcè est κατηργήθητε, id est, soluti estis à Christo, & Christum frustra apprehendistis.

5. *Spiritu*, non carnalibus ceremoniis.

6. *Fides quæ per charitatem operatur*. Hic græca scholia: non sufficit solum Christum credere, sed oportet efficacem esse hanc fidem & in opera exire.

7. *Nemini consenseritis*, hoc Græci non habent, est autem sensus, Nemini consenseritis, nec credideritis quantum ad fidem attinet, alteri quam mihi.

8. *Persuasio hæc*, id est, Christus, qui vos ad fidem vocauit, nequaquam vobis persuasit, vt circunciderernini.

9. *Modicum fermentum*. i. peruersa doctrina etiam modica, aut vt Hieronymus exponit, pauci impostores & hæretici totam massam & congregationem vestram inficere possunt.

10. *Circuncisionē, &c.* Persuadebāt pseudoapostoli galatis circūcisionis necessitatē, Paulumq; circuncisionē adhuc prædicare quam opinionē tollens, si circuncisionē inquit, prædico, quid

Christus vobis nihil proderit. Te-
stificor autem rursus omni homi
ni circuncidenti se, quoniam [3] de-
bitor est vniuersæ legis faciendæ.
[4] Euacuati estis à Christo, qui in
lege iustificamini: à gratia excidi-
stis. Nos enim [5] spiritu ex fide
spem iustitiæ expectamus. Nam B
in Christo Iesu, neque circunci-
sio aliquid valet, neque præputi-
um: sed [6] fides quæ per charita-
tem operatur. Currebatis bene
quis vos impediuit veritati non
obedire? [7] Nemini consenseritis.
[8] Persuasio hæc non est ex eo, qui
vocat vos. [9] Modicum fermen- 1. Cor.
tum, totam massam corrumpit. 5. b.
Ego confido in vobis in domino
quod nihil aliud sapietis. qui au-
tem conturbat vos: portabit iu-
dicium, quicunq; est ille. Ego au-
tem fratres, si [10] circuncisionem C
adhuc prædico: quid adhuc perse

adhuc

cutionem patior?[11] Ergo euacuatũ est scãdalũ crucis? Vtinam & abscindantur, qui vos conturbãt.
C Vos enim in libertatem vocati estis fratres: tantũ [12] ne libertatẽ in occasionẽ detis carnis, sed per charitatem spiritus seruite inuicem.
Omnis enim lex in vno sermone
Leui. 19.d. impletur, Diliges proximum tuũ sicut teipsum. Quod si inuicem[13]
Matt. 22.d. mordetis & cõeditis: videte ne ab inuicẽ consumamini. Dico aũt in
Mar. 12.c. Christo spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis. Caro
Rom. 13.c. enim cõcupiscit aduersus spiritũ
Iaco. 2.b. spiritus aũt aduersus carnẽ. hæc enim sibi inuicẽ aduersantur, vt
Rom. 13.d. non quæcunq; vultis illa faciatis. Quod si spiritu ducimini, non e-
1.Pet. 2.c. stis sub lege. Manifesta sunt autẽ
D opera carnis, quæ sunt[14] fornicatio, immũditia, impudicitia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitiæ, cõtentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissentiones, sectę, inuidię, homicidia, ebrietates, comessationes & his similia, quæ prędico vobis sicut prædixi: quoniam qui talia agunt, regnum dei non consequẽtur. Fructus autem spiritus est: charitas, gaudium, pax patientia, longanimitas, bonitas, benignitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. Aduersus huiusmodi, nõ est lex. Qui aũt sunt Christi, carnem suã crucifixerunt cũ vitiis & cõcupi-

adhuc psecutionẽ patior à Iudęis quib⁹ vtiq; grat⁹ essem, si illã prædicarẽ?
11. *Ergo euacuatũ est, &c.* i. si circuncisionẽ pdico, iã desinit esse scãdalo Iudęis crucis prędicatio: ob quã tãtũ offẽdebãtur, quia cir cũcisionẽ tolleret: sed adhuc offendũtur crucis pdicatione, nõ ergo circũcisionem prædico.
12. *Ne libertatẽ.* i. nolite libertatẽ spirit⁹ trahere in occasionẽ & argumentũ carnis. i. carnaliũ cõcupiscentiarũ sectandarum.
13. *Mordetis & comeditis.* i. graues inimicitias exercetis.
14. *Fornicatio.* Hic græci addunt μοιχεία. i. adulteriũ, deinde πορνεία. i. fornicatio, vnde intelligere oportet cõtra multos hodie illã permittentes, & adolescentulas charitatis prætextu seducentes, non adulterium modo, sed fornicationem à Paulo inhiberi.
15. *Aduersus huiusmodi.* idẽ sensus huius loci, qui & illius, iusto nõ est lex posita, id est, si omnes iusti essent, ac secundum spiritum viuerẽt, nulla opus esset lege vetante, & vt græca scholia explicant, qui quod rectũ est, agit: monitore ac pædagogo lege opus non habet, quippe quà superior est.
1. *Si præ-*

1. *Si præoccupatus fuerit homo.* Grecè est προληφθῆ. & quũ προλαμβάνομαι significet etiã opinione præsumo & existimo, mihi videtur græcorũ hic esse posse sensus: Si quis opiniõe præsumitur & existimatur esse in aliquo delicto, nolite statĩ illũ vel traducere vel acriter nimis obiurgare, vos q. spirituales estis: *sed huiusmodi instruite in spiritu lenitatis.* vbi pro instruite græcè est καταρτίζετε, & quũ καταρτίζω, significet hoĩem animo perturbato cõponere, ac sibi restituere: potest esse sensus: si quis præoccupatus est & anteq̃ cauere posset, in delicto inuẽtus est & deprehensus: nolite acrius obiurgare, sed potius in spiritu lenitatis illũ componite, ne acrius obiurgatus mentem animumq; despondeat, *Considerans teipsum,* hic solœcismus est, instruite considerans, pro considerantes vosmetipsos, nam Græcè participium singulare est, scilicet σκοπῶν, cum verbo plurali, vnde se verè Paulus fatetur imperitum sermone.

2. *Opus autem suum probet* .i. vitam ipse suam scrutetur, nec anxiè disquirat de aliena: & sic, si nõ reprehẽderit eum cor eius, de seipso gloriari poterit apud deum, & non in altero gloriam habebit. Græcè εἰς ἕτερον, id est, aduersus alterum, sicut Pharisæus gloriabatur, dicens, non sum sicut cæteri hominum, raptores, adulteri, velut etiam hic publicanus.

3. Com-

scentiis. Si spiritu viuimus, spiritu & ambulemus. Nõ efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.

ARGVMENTVM CAP. 6.

¶ Galatas hortatur vt se inuicem ferant, & bonis operibus vacent. Deinde pseudoapostolos gloriam tantum humanam ex eorum circuncisione ostendit quærere, se verò tantum in Christo gloriari. cuius gratiam Galatis precatus, epistolam claudit.

CAP. VI.

A FRatres, & [1] si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto: vos qui spirituales estis huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans te ipsum: ne & tu tenteris. Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis legem Christi. Nam si quis existimat se aliquid esse cum nihil sit: ipse se seducit. [2] Opus au- B
tem suum probet vnusquisque, & sic in semetipso tantum gloriam habebit, & nõ in altero. vnusquisque enim onus suũ portabit. 1. Cor. 3. b.

3 *Communicet &c.* id est, qui per prædicationem fidei mysteria docetur, *communicet in omnibus bonis*, id est, de suis facultatibus elargiatur ei, qui se catechizat, id est, instruit.

4. *Nolite errare.* arguit eos q. falso paupertatē prætendebāt, ne doctores suos alerent. Nolite, īquit, errare, nouit deus vestras facultates, neq; irridetur id est, tanquam deceptus ludibrio haberi potest. Hic enim Græci irrideri pro falli sumunt.

3 Cōmunicet aūt is qui catechizatur verbo, ei qui catechizat in oībus bonis. 4 Nolite errare. Deus nō irridetur. Quę enī seminauerit homo, hęc & metet. Quoniā 5 qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionē: qui aūt seminat in spiritu, de spiritu metet vitā ęternā. Bonū aūt facientes, 6 non deficiamus, tēpore enim suo metemus non deficientes. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei. Videte qualibus literis scripsi vobis mea manu. 7 Quicunque enim volunt placere in carne: hi cogūt vos circuncidi, tantum vt crucis Christi persecutionem non patiantur. Neque enim qui circunciduntur legem custodiunt, sed volunt vos circuncidi, vt 8 in carne vestra glorientur. Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi. Per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo in Christo enim Iesu, neque circuncisio aliquid valet, neque præputium sed 9 noua creatura. Et quicunq;

C 2. Th. 3. c.

D

5. *Qui seminat &c.* i. q carnalia tātū seminat, suisq; concupiscētijs seruit, de his *corruptionem metet.* i. mortē ęternā reportabit. Qui aūt in spiritu seminauerit. i. spiritualia bona fecerit, de his vitam æternam metet. 6. *Nō deficiamus.* Græcè μὴ ἐκκακῶμεν, id est, ne desides simus neq; defatigemur in benefaciendo.

7. *Quicunque enim volunt placere,* Iudæis scilicet, *in carne.* i. per carnalē circūcisionē, quā prędicant, & per vrām circūcisionem, hi vos cogunt circuncidi nō quod in circūcisione virtutem esse putēt, neq; quod legis sint zelatores sed tantum ne circūcisionē destruendo, persecutiones patiātur quas crucem & euangeliū predicantibus Iudæi inferunt.

8. *In carne vrā.* i. carnaliter de vobis tāq̄ sibi ac q̄ sitis discipulis gloriētur.

9. *Noua creatura.* i. anima fide, ac baptismo renouata, in nouitate vitę ambulās, secundū

spiritũ nõ in vetustate literæ secundum carnem.
10. *Hanc regulã*.i.hũc viuẽdi modũ, vt ĩ nouitate vitę scd̃m christũ ãbulent. &c.& ĩ eo solo gloriẽt^r.
11. *Super Israel dei*.i. veros christianos, neq; enĩ oẽs qui ex Israel sunt, hi sũt Israëlitæ. Roma.9.

10 hanc regulã secuti fuerint: pax super illos et misericordia, et 11 super Israel dei. Decętero, 12 nemo mihi molestus sit. Ego enim stigmata domini Iesu in corpore meo porto, Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro fratres Amen.

12. *Nemo mihi molestus sit*.i. nemo mihi molestiã adferat, & hypocriseos insimulet, aut leuitatis, ꝙ circuncisionẽ nunc tollo, nũc prædico. *Ego enim stigmata domini Iesu*.i. plagas, verbera, & afflictiones, ob p̃dicationẽ illius, & circuncisionis sublationẽ in corpore meo porto: sic enim Photius Græcus exponit.

¶ *Argumentum epistolæ ad Ephesios.*

Ephesus Asiæ minoris metropolis est, vbi Paulus egregiã nauauit in euãgelio operã trienniũ apud illos versatus: quin & ibi seditione facta periclitat⁹ est. Huius incolas, cũ in fide perstitissent, hortatur hac epistola Paulus, vt qua cœperunt pergant, de arduis mysteriis, subobscurè tamen cum illis differens, ac demum cuique ætati & hominum conditioni rectè viuendi modum præscribens. Scripta est ab vrbe Roma per Tychicum diaconum.

EPISTOLA

DIVI PAVLI APOSTOLI ad Ephesios.

ARGVMENTVM CAP.I.

¶ *Præposita salutatione recenset catalogũ beneficiorũ dei & patris erga Ephesios, quibus obiter bene precatur cõgratulans fidei illorum. deinde dignitatẽ hominis à Christo assumpti manifestat.*

CAPVT I.

1. *Qui benedixit nos*. i. qui nos per Christum abũdè cumulauit oĩbus bonis spiritualibus & cęlestib⁹ quæ nobis in cœlo reposuit: sicut Iudæorũ benedictio in terrenis bonis era, nã ꝙ ad hoĩes attinet bñdicere deo laudare est. vnde paulo ãte dixit *Benedict⁹ deus*.i. laude dignus, benedicere aũt dei

PAVLVS Apostolus Iesu Christi per volun A
tatem Dei omnibus sanctis qui sunt Ephesi
et fidelibus in Christo Iesu, gratia vobis et 2. Co.
pax à deo patre nostro et domino Iesu chri 1. a.
sto. Benedictus deus et pater domini nostri 1. Pet.
Iesu Christi: 1 qui benedixit nos in omni 1. a.

bene-

hoīnibus, est illis benefacere. vnde ꝙ interpres vertit *in omni benedictione spiritualiū*. nos in Paraphrasi, in oī bonorū spiritualiū largitate: rursū ꝙ ait *in cœlestibus*, ītelligit bona olī nobis in cœlo reposita: nūc enim bonis spiritualibus gratia scili. ac reliquis spirit⁹ sancti donis nos munerat' & post mortē, si qui dē iis rectè vsi fuerimus, gloriā in cœlo largitur.

benedictione spirituali in cœlestibus in Christo: sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem 2 vt essemus sancti & immaculati in conspectu eius in charitate. 3 qui prædestinauit nos in adoptio-
B nem filiorum per Iesum Christū in ipsum, secundum propositum voluntatis suæ, in laudem gloriæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto filio suo, in quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum: secundum diuitias gratiæ eius, quæ superabundauit in nobis in omni sapientia & prudentia, 4 vt notum faceret nobis sacramentum voluntatis suę, secundū beneplacitum eius, quod proposuit in eo in dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in

2. *Vt essemus sancti & immaculati*. aut magis inculpati, nā græcè est ἀμώμους quod significat inculpatos & irreprehensibiles, *in conspectu eius*. i. non modò corā hominibus, qui de facie iudicant, sed coram Deo, qui cor intuetur, *In charitate*, referendum est istud ad id quod pręcessit, *elegit nos*, in charitate. Grecè ἐν ἀγάπῃ, id in dilectione, siue ꝑ sua in nos dilectione.

3. *Qui prædestinauit*. i. qui iuxtà ęternam prædestinationem sibi nos per Iesum Christum adoptauit in filios: nam quod interpres vertit in ipsum pro quo quidam Græci habēt εἰς αὐτὸν reciprocè quodq́ue Erasmus vertit in sese, mihi referendum videtur non ad prædestinandi verbum, sed adoptionis, quasi prædestinauit vt sibi in filios adoptaret: neque enim admodū quadrat in sese, vtrocūq; referas. prędestinauit aūt *in laudem gloriæ gratiæ suæ*. i. vt laudaremus & gloriosam prædicaremus gratiā suam qua nos sibi gratos effecit in christo, in quo habem⁹ redēptionē per sanguinē ipsius, ipsam videlicet peccatorū remissionē.

4. *Vt notū faceret*. superabūdauit, īquit, gratia in nobis, adeo vt notū faceret nobis sacramētū & mysteriū volūtatis suę secūdū beneplacitū suū, ꝙ ꝓposuerat cōplere (vt greci subaudiūt) in eo. i. per Christū. sacramentū inꝗ, quod est instaurare oīa *in Christo cœlestia & terrestria*. i. oēs homines & angelos vnirę

& cõiungere & ad Christũ tanq̃ vnũ caput redigere, *in dispẽsatione plenitudinis tẽporũ*. i. quũ tẽpus ad id à patre destinatum cõpletũ esset, ꝓ eo aũt quod ĩterpres habet instaurare, græci legũt ἀνακεφαλαιῶσαι, q̃ significat sũmatim colligere. Dei filius aũt ante incarnationẽ nõdũ erat caput nrũm, quia nõ haberet eandem cum membris humanam naturam. 5. *Sorte vocati sumus* grecè ἐκληρώθημεν. i. in sortẽ & hæreditatẽ asciti sumus. 6. *In laudẽ gloriæ &c*. i. vt simus argumentũ & occasio laudãdi & glorificãdi dei de nrã conuersione. 7. *In quo et vos*, sub. sperastis. 8. *Signati estis spiritu &c*. Grece ꝓ signati estis, est ἐσφραγίσθητε. i. obsignati & sigillati estis sicut enim hic exponunt græca scholia, vt suos agnosceret, ac notabiles redderet, spiritu sancto obsignauit deus, quando velut sigillũ diuinę adoptionis spiritus sãcti gratiã illis ĩfudit, q quidẽ spiritus sanctus est pign⁹ hęreditatis nostræ *in redẽptionẽ acquisitionis*. i. velut pignus quo certi ac securi sumus nos populũ suũ sibi acquisitũ redẽptũ iri, nos enĩ Dei acquisitio sumus & possessio, vt hic Photius ait περιποίησιν ἡμᾶς καλεῖ, διὰ τὸ περιποιήσασθαι ἡμᾶς τὸν θεόν. i. acquisitionẽ nos vocat, q̃ sibi nos deus acquisierit & cõpararit, deinde ὃν ἀῤῥαβὼν φησὶ καὶ πρὸς τοῦτο ἐστὶ, τοῦ ἀπολυτρώσασθαι τὴν περιποίησιν αὐτοῦ. i. arrabo est igitur & pign⁹ ad hoc videlicet vt possessionẽ suã redimeret. *In laudẽ gloriæ ipsi⁹*. i. vt inde laudetr̃ ipse & glorificetr̃. 9. *Gratias agẽs*. i. gratias agere, greci enĩ participijs ꝓ ĩfinitiuis vtũtr̃. 10. *Vt deus dñi nostri Iesu Christi &c*. possẽmus hic interp̃tari pater

Christo, quę in cœlis & quę in terra sunt in ipso. In quo etiã & nos
5 sorte vocati sumus, prædestinati secundũ propositũ eius, qui operatur omnia secũdum consilium voluntatis suæ: vt simus 6 in laudem gloriæ eius, nos qui ante sperauimus in Christo, 7 in quo & vos cum audissetis verbum veritatis, Euangelium salutis vestræ, in quo & credentes 8 signati estis spiritu promissionis sancto, qui est pignus hereditatis nostrę in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius. Propterea & ego audiens fidem vestram, quæ est in Christo Iesu, & dilectionem in omnes Sanctos: non C
cesso 9 gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis, 10 vt Deus domini nostri Iesu christi pater glorię, det vobis spiritũ sapiẽtiæ & reuelationis, in agnitionẽ eius, illuminatos D

ter glorię.i.à quo oĩs in hoĩes gloria manat, vt græci videtur exponere: mihi aũt videtur esse hebraism⁹, vt deus glorię, de⁹ gloriosus dicatur, atq; ita sit sensus, vt deus gloriosus dñi nrĩ Iesu Christi pater, det vobis spiritũ, & det vobis illuminatos oculos cordis vestri.i.cordis oculos illustret, vt sciatis quę sit spes vocationis eius.i.ad quã vos vocauit, quidq; ab eo vocati sperare debeãt, *& quæ diuitiæ*.i.quã gloriosam & opulentam hæreditatem habituri sunt sancti.

oculos cordis vestri, vt sciatis quę sit spes vocationis eius, & quæ diuitię glorię hęreditatis eius in sanctis & [11] quæ sit supereminens magnitudo virtutis eius, in nos qui credimus secundum operationẽ potentiæ virtutis eius, quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis, & constituens ad dexteram suam in cœlestibus, supra omnem principatũ & potestatem & virtutem & dominationem & õne nomen ꝙ
Psal. 8. c noĩatur non solum in hoc seculo sed etiã in futuro. Et oĩa subiecit

11. *Quæ sit supereminens*. i. ꝙ excellen[illegible] virtutis suę magnitudinẽ in nos qui nũc credimus ostenderit qua nos. sci. (vt græci de Pauli persona exponũt) tam ferinis moribus & christiani sanguinis sitibundos, in Christi fidem adduxit & cœlestia philosophari fecit. *Secundum operationẽ potentiæ virtutis eius, quã operatus est in Christo*.i.iuxta Photiũ (si τὸ *secundũ operationẽ* referatur ad *credimus*) per eam virtutẽ & efficacẽ potentiam, qua Christũ suscitauit à mortuis, ꝙ scilicet resurrectio à morte corporali causa extiterit resurrectionis nostræ spiritualis, quodq; in ipsũ credimus. Si verò refertur τὸ *supereminens magnitudo*, tũc κατὰ pro καθάπερ, sumitur: & sensus est, vt sciatis ꝙ sit excellens magnitudo virtutis eius, qua credim⁹. *Scũm operationẽ*.i.quæ nõ est dissimilis neq; inferior illa potẽte & efficaci virtute, quã operat⁹ est deus in Christo: ꝙ scilicet non minoris sit potẽtię infideles à morte spiritali ꝙ christũ à morte corporali suscitare. Quũ aũt infirmitatis & mortis christi meminisset Paulus, statĩ ad sublimia trãsvolat, dicẽs eũ sedere *ad dexterã patris*. i.in eadẽ æqualitate cũ patre, & præfectum super oẽm principatũ, potestatem, virtutem & dominationẽ per quæ intelligũtur angelorũ ordines: & quoniam oĩm angelorũ officia nemo nouit, nec nominare potest, subdit, *& super õne nomẽ quod nominatur*, nõ hic tantũ, sed in futuro seculo .i. & si quod est aliud spirituũ cœlestiũ nomẽ aut officiũ no-

bis ignotũ, olĩ aũt in gloria reuelandũ, poteſt etiã principatus & dominatiõis noĩe quæcũq; poteſtas intelligi. ꝙ verò ſequitur, *& omne nomen*, poteſt intelligi pro quauis dignitate, ſicut latini dicũt, magni nominis hoĩem, quẽ etiã ἀπὸ τȣ͂ ὀνόματος. i. à noĩe græci ὀνομαςὸν vocant. i. clarũ & celebrẽ. Græci exponunt ſupra omne nomẽ,

ſupra omne quod dici nominaríuè poteſt.

12. *Caput ſupra &c.* Græci legunt, dedit illũ caput eccleſiæ ſuper oĩa, & tũc

ſub pedib⁹ eius: & ipſũ dedit[12] caput ſupra omnẽ Eccleſiã, quæ eſt corpus ipſius, & plenitudo eius,[13] qui omnia in oĩbus adimpletur.

ſenſus eſt, quod ſuper omnia viſibilia aut inuiſibilia præfecit illum eccleſiæ ſuæ caput, aut quod ſupra oĩa bona quæ cõtingere nobis poſſunt, & tanquam ſummum bonum eccleſiæ illum præfecit in caput, quæ quidem eccleſia inquit, eſt corpus eius *& plenitudo eius*, id eſt, complementum. Caput enim, inquit Oecumenius, corpore completur & perficitur, & ipſum etiam corpus capite.

13. *Qui õnia, &c.* Græcè τȣ͂ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρȣμένȣ. i. omnia in omnibus adimplentis vel impleti. participiũ enim mediũ actiuè & paſsiuè ſumi poteſt. Græci explicãt πληρουμένου ἀντὶ τȣ͂ πληρȣ͂ντος. i. implentis, vt ſit ſenſus, ꝙ eccleſia eſt plenitudo capitis Chriſti, qui oĩa adimplet in omnibus. quia (vt inquit Hieronymus) ſingulas in omnibus virtutes omnes aliquando eſſe faciet in ſingulis. ſi exponimus πληρȣμένȣ paſsiuè, non video quomodo ordinetur τὰ πάντα, niſi aduerbiaſcit vt ſumatur pro omnino & ſit ſenſus. quod poſt reſurrectionem omnino erit Chriſtus in omnibus fidelibus. Si legimus omnia adimpletur, τὸ omnia ſumendum eſt in recto, vt ſit ſẽſus, quod Chriſtus qui eſt omnia in omnibus. i. qui in omnibus eſt ac ſufficit pro omni bono, adimpletur. i. completur & conſumatur omnibus membris ſui corporis, id eſt, Eccleſiæ quam dixit eſſe plenitudinem Chriſti omnia in omnibus cõplentis, vel omnino omnibus ſuis membris completi.

¶ *Quoniã ob præpoſitionũ frequentiam, hyperbata & anapodata multa, tum latinè tum græcè mihi viſum eſt hocce caput ſubobſcurum, addidimus lector optimè poſt ſcholia noſtra dilucidam ex variis Græcis verſionem quæ vel ſola vice commentarij eſſe poſsit.*

Dilucidior verſio primi capitis ex Græco.

PAulus p dei voluntatẽ Chriſti Ieſu apoſtolus oĩbus ſanctis qui ſunt Epheſi, & fidelibus in Chriſto Ieſu, ſalutem

gratia

gratia vobis & pax à deo patre nostro & dōīo Iesu Christo. Laude celebrandus est à nobis deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui in ōni beneficentia & spiritualiū bonorum largitate suam erga nos munificētiam testatus est, non pro hac modo vita, sed in cœlesti etiamnū hęreditate: idq; Christi merito ac beneficio: sicut nos olī in ipso anteq̃ orbis fundaméta moliretur, pro sua in nos charitate & beneuolétia vt sancti & ĩmaculati ac sine vitio corā ipso (qui cor intuetur) essemus, elegit: ac iuxta propensa animi sui affectionem & voluntatem, eam ob rem prędestinauit, vt sibi per Christū Iesum in filios adoptaret: quo sic adoptati gloriosam eius & illustrem in nos gratiam laudaremus ac prædicaremus, qua nos sibi per dilectum filiū gratiosos effecit, in quo per eius sanguinem redemptioné assecuti sumus, ipsam videlicet peccatorum remissioné, pro opulenta & diuite eius gratia, quæ in nos cum omni rerum diuinarū sapientia, & humanarum prudentia exuberauit, patefacto nobis suæ voluntatis archano, quod secū ipse in Christo facere instituerat, nimirum cum diuinæ administrationis suæ & consilii impleta essent tempora, omnia in ipso vnire, per ipsumque luxata omnia instaurare, & tanquā ad rerū caput & summā ōnia ad illū reducere & redigere, tū in cœlis habitātes angelos, tū degentes in terra hoīes, eodé semper sequestro & conciliatore Christo. Per qué & nos quoq; in dei sortem & hæreditatem adsciti sumus, adeoq; (iuxta quod olim illi visum erat efficaci rerum omnium opifici, qui omnia pro suę voluntatis consilio agit ac regit) ad hoc prædestinati, vt argumentum essemus suam illā gloriā laudandi & illustrandi: ac nos præsertim qui priores in Christū sperauimus: in qué & vos quoq; intellecto veritatis verbo, ipso scilicet salutis vestrę euangelio sperastis: quod vbi fide apprehendistis, sancto illo promissionis spiritu obsignati estis, firmissimo nostræ hæreditatis arrabone & pignore, quo certo nos præcioso ipsius sanguine acquisitos redemptum iri ad gloriosam ipsius laudé confidimus, propterea & ego intellecta fide in dominum Iesum Christum vestra, & erga omnes sanctos beneuolentia & charitate perspecta, nō cesso vestra causa Deo gra-

tias agere, in orationibus meis vrı̄ nō ı̄memor: vt gloriosus deus & pater domini nostri Iesu Christi det vobis ad agnitionem sui spiritum sapientię & reuelationis, mentisque vestræ oculos illustret, vt intelligatis quidnā sperare vocati ab illo debeāt, quāq; diues & exuberās sit hęreditatis gloria, quā sanctis largiturus est suis: porrò etiā q̄ excellēs magnitudo virtutis eius erga nos q credimus, quippe quę non est inferior sua illa virtute efficaci & potēte, quā in Christo præstitit ex mortuis suscitato, cui sedē statuit ad dexteram suam in cœlestibus supra omnem principatum & potestatem & virtutem & dominationem, ac supra omne quod dici nominatiuè potest, non in hoc seculo modò, verùm & in futuro, Quin omnia pedibus eius subiecit, eumq; ecclesiæ supra omnia, supraque omnem ecclesiam caput constituit, quæ quidem capitis sui Christi corpus est & complementum, qui quum omnibus rerum omnium vice & loco sit, suo corpore consummatur & completur, rursum quoque omnia in omnibus perficit & complet.

ARGVMENTVM CAP. 2.

Nos in omni libidinum genere, mortuos, mera gratia à Deo patre cū Christo exuscitatos ostendit, per quem soluta maceria quæ nos à Deo diuidebat & allata pace, conciues sanctorum effecti sumus.

CAPVT II.

E[1]T vos quoq; conuiuificauit cum essetis mortui A
delictis & peccatis ve- Collo.
stris, in quibus aliquando ambu- 2. d.
lastis [2]secundū seculū mundi hu-

1. *Et vos quoq; conuiuificauit.* Gręci nō legūt conuiuificauit, & tunc longū hoc hyperbatū continuè legēdū est vsq; ad τὸ *deus aūt*, atq; ibi cum eclipsis sit, supplendū viuificauit aut quid simile, quanquā Hiero. cōtinuè legit vsq; ad τὸ conuiuificauit nos, & quia repugnaret particula autē, in illo loco deus aūt diues est, ait illā superfluere sicut plerunque Græcis τὸ δὲ otiosum est: & hoc modo sensus esset, & vos quum mortui essetis &c. deus qui diues est, &. i. etiam nos quoque quum perinde essemus mortui conuiuificauit Christo.

2. *Secundū seculum mūdi.* i. mundanum hoc seculū, eiusq; desideria. i. ex more huius seculi, *Secundū principē potestatis aëris huius spiritus*, tres genitiui subsequentes difficultatem loci faciunt.

qui-

quidã interpretãtur iuxta principẽ cui eſt poteſtas aëris q eſt ſpiritus. ſed hoc perperã, refragantibus in hunc locũ Græcis ſcholijs & Theophylacto qui ait: Et ideo Paulus principẽ poteſtatis dicit, non ꝙ vllã habeat in aëre ditionẽ, ſed quia in illo ſe inſinuet: in aëre enĩ tanq̃ in vento & ſpiritu diuerſatur:

ius, ſecundum principẽ poteſtatis aëris huius ſpiritus qui nũc operatur in³ filios diffidentiæ: in quibus & nos omnes aliquãdo conuerſati ſum⁹ in deſideriis carnis noſtræ facientes voluntatẽ carnis & cogitationum,⁴ & eramus natura filii iræ, ſicut & cæteri. Deus autem qui diues eſt in miſericordia, pro-

ideo hic mihi videt^r eſſe ſenſus ſcđum principem poteſtatis aëris ſpirit⁹ nã grecis deeſt τὸ huius. i. ſecũdũ volũtatẽ & ĩpulſionẽ ei⁹, qui doĩatur poteſtatibus ſpirituũ aëriorũ ſic enĩ Greci ἄρχων ἐστὶ τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος, τοῦτέστι τοῦ ὄντος ἐν τῷ α[illegible] πνεύματος, οἷον, τῶν ἀερίων πονηρῶν πνευμάτων. i. prĩceps eſt aëris ſpiritus. i. diuerſantis in aëre ſpiritus: videlicet aëriorũ neq̃ ſpirituũ, vocantur autem dæmones ſpiritus aërij, vel quòd plerunque in aëre quo facilius nobis imponant degunt: vel quòd (vt quibuſdã videtur) corpora habeant non materialia, ſed aëria & ſpiritualia, aut potius ꝙ aëria ſibi ad nos fallẽdos corpora effingunt.
3. *Filios diffidentiæ*. i. inobedientes & incredulos. Nam vtrunq; ſignificat ἡ ἀπειθεία, vel qui diffidunt ſe in Chriſto ſine lege ſaluari poſſe. *In quibus & nos*. i. inter quos diffidentiæ filios & nos quoque Iudæi aliquando conuerſati ſumus, nam & increduli ipſi fuimus, neque enim τὸ quibus, refertur ad τὸ peccatis, quod græcè eſt fœmininum ἁμαρτίαις, ſed ad τὸ filios, quod Græcè eſt maſculinum ἐν υἱοῖς, de quorum incredulorum numero & nos aliquando fuimus, *facientes voluntatem carnis & cogitationum*. Græcè θελήματα, id eſt, voluntates. Græci id ſic explicant, ὡς εἰ εἴποι καὶ σωματικῶς καὶ ψυχικῶς ἁμαρτάνοντες, id eſt, animo & corpore peccantes, vt voluntates carnis, peccata ſint carnalia, quæ in corpore verſantur: voluntates cogitationum, peccata animi, & ſpiritualia: vt odium internum, inuidia, blaſphemia, hæreſis, ſic Hieronimus. 4. *Et eramus natura*. i. eramus enim natura filij iræ. i. ira & vltione diuina digni, quomodo Hebræi vocant filium mortis, hoĩem morte dignũ nõ ꝙ natura talis ſit creata, & ideo intelligẽdũ natura. i natu rali inclinatiõe, vel ab ipſa natiuitate, ob peccatum originis.

5. *Et*

5.*Et cū mortui essemus*.i.cū pariter vobiscū qui idololatræ eratis,ob delicta nostra mortui essemus,&c.i.etiā nos conuificauit Christo.i.per Christū vel ad similitudinem Christi,vt sicut à morte corporali Christū suscitauit, sic nos à spirituali: & cōresuscitauit.si de morte animę ītelligit,id nūc factū ītelligēdū est:sī de morte corporis, accipiendū in spe.

6.*Seculis superueniētib⁹ &ç* .i.vt toto sequēti tēpore ostēderet diuitias gratiæ suæ in bonitate.i. benignitate qua erga nos vs⁹ est per Christum Iesum.

7.*Nō ex operibus*. s.fidem pcedētibus, inde Græca scolia hoc loco habēt οὐκ ἐξ ἔργον, ἵνα μή τις καυχήσηται: οὐκ ἐπειδὴ οὐκ ἐβούλετο ἐξ ἔργων σῶσαι, ἀλλ' ὅτι οὐδεὶς ἴσχυεν ἐξ ἔργων σωθῆναι, εἰ μὴ διὰ πίστεως.i. non ex operibus, vt ne quis glorietur:non quod noluerit ex operibus saluare,sed quod nemo ex operibus nisi per fidem, & cum fide saluari possit. Excludit ergo opera fidem præcedentia,ne putarent sine fide suis se ad gratiam virtutibus vocatos,quæ sine fide inane tantum nomen sunt virtutis.

pter nimiā charitatē suam qua dilexit nos, 5 & cū essemus mortui peccatis cōuiuificauit nos christo cuius gratia estis saluati: & cōresu B
scitauit & cōsedere fecit in cœlestibus in Christo Iesu,vt ostēderet i 6 seculis superuenientibus abūdātes diuitias gratię suæ in bonitate super nos in Christo Iesu. Gratia enī estis saluati per fidē: & hoc nō ex vobis. Dei enī donū est: 7 non ex operibus, vt ne quis glorietur. Ipsius enim sumus factura, 8 creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit Deus, vt in

8.*Creati in Chisto Iesu &ç* i.ad bona opera faciēda per Christū Iesum regenerati.non enim(vt inquit Photius)de prima nostri fictione & condicione loquitur. sed de secunda per baptismum. Photius autem interpretatur ꝓ creati in operibus bonis ἐπὶ τῷ ἀγαθοεργεῖν κτισθέντες. i.ad bene recteq; viuendum creati,quia aūt præmisit Paulus gratia saluati estis per fidem non ex operibus, ne quis putet hoc loco opera excludi fidem sequentia, sed præcedentia tantum: audiat quid in hunc locum Photius Græcus ait, εἶτα, ἵνα μὴ ἀκούσαντες ὅτι οὐκ ἐξ ἔργων ἐσώθημεν, ἀλλὰ τῇ χάριτι, ῥᾳθυμότεροι γενώμεθα: δείκνυσιν, ὅτι μετὰ τὴν πίστιν, καὶ ἔργων χρεία, id est, deinde ne quum audierimus,quod non ex operibus sed gratia saluati sumus, negligētiores euadamus:ostendit post acceptā fidē opus esse operib⁹ quę,inquit,pparauit deus vt in illis ābulemus.i.vt ea agam⁹.

9.Propter

9. *Propter quod memores estote, quod aliquando vos qui eratis. &c.* Quanquā græcis non sit *qui*, non malè tamen additū est ab interprete explicādi gratia: secundo vero loco pro eo ꝙ q̄dam habēt, qui eratis in illo tēpore, veteres codices habēt, ꝙ eratis est aūt repetitio superflua, sicut & græcis, sed propter longū hyperbatō, prioris oblit' rursum Paulus addidit. sensus ergo est, memores estote quod vos qui eratis gentes in carne qui dicebamini, &c. eratis in illo tempore, &c. *Vos ergo qui eratis gentes in carne*, id est, carnalia sectantes desideria, *qui dicebamini præputium*, id est, per ignominiam vocabamini prę putiati, *ab ea quæ dicitur circūcisio in carne manufacta*. i. à Iudæis carnaliter tantū circuncisis: hoc aūt loco τὸ manufacta refertur non ad τὸ *carne*, sed ad τὸ *circuncisio*. nec ociosum est quod de circuncisione Iudæorum loquens ait, *quæ dicitur*, quasi dicatur tāntum, non item vera sit circuncisio: deinde quod manufactam & in carne esse dicit, ad distinctionem spiritualis in corde circuncisionis. Mementote inquit, quod eratis tunc *sine Christo*, id est, sine Christi fide explicita vel implicita, *alienati à conuersatione Israël*. Græcè τῆς πολιτείας, quod eleganter interpres vertit conuersationem, melius quam qui rempublicam & ciuilitatem. neque enim incommodum fuisset Ephesiis extra rempublicam Israel esse, modo vnum Deum cum Israel verè coluissent. cum ergo πολιτεία ἀντὶ τῆς διαίτης sumatur, id est, pro vitæ ratione & instituto: πολιτεύεσθαι autem conuersari significat, rectè vertit interpres alienati à conuersatione Israel, id est, alium viuendi ritum habentes: illi vnum deum adorabant, vos simulachra muta colebatis: eratis quoq; *hospites testamētorum*, Græcè ξένοι τῶν διαθηκῶν, id est, alieni à testamentis & extranei, hoc est, ad quod nihil spectabant testamenta & pacta Iudæis facta. vtrunque enim significat ἡ διαθήκη. Sunt qui sequens verbum promissionis iungunt cū præcedētibus, vt sit sensus, hospites testamētorū ꝓmissionis. i. extranei nec partē habētes in promissis testamētis, & pactis, neq; spē habētes resurrectiōis. Alij legunt promissiōis spē non habētes. i. non sperantes in promissionibus

illis ambulemus. 9 Propter quod memores estote, ꝙ aliquando vos qui eratis gētes in carne: qui dicebamini præputiū ab ea quę dicit' circuncisio in carne manifesta: ꝙ eratis illo in tēpore sine Christo, alienati à conuersatione Israel, & hospites testamētorū, promissiōis spem non habentes, & sine deo in

missionibus iudęorum, & eratis *sine deo in hoc mūdo.* quia etsi plures deos colebant, nullus tamen erat illis verus Deus.
10. *Nunc autem.* nunc autem cum in Christum credidistis vos qui per idololatriam procul eratis à Deo, ad eum per Christi sanguinem appropinquastis.

hoc mūdo. 10 Nunc aūt in Christo
Iesu vos qui aliquādo eratis lōge
facti estis prope in sanguine Chri
sti. Ipse enim est pax nostra qui fe
cit vtraq; vnū, & 11 medium parie
tem macerię soluēs, inimicitias in
carne sua: legem mandatorū de- D

11. *Mediū parietem &c.* Ꝓ inimicitias referunt ad Ꝓ parietē & inimicitię sint veluti paries quidā muni tus & vallum diuidēs inter hostes. Hunc aūt *parietem inimicitiarū*, quidā interpretantur peccata hominū quæ diuidebant inter deū & nos, quē diruit Christus in carne sua & morte: atq; ita hoc pariete dissoluto Christus pax nrā, quia nos patri recōciliauit, *Fecit vtraq; vnū*, dum hominē tot interstitijs à Deo dissidentem assumpsit in Deum, fecitq; vt esset idem deus & homo. Alij has *inimicitias* quod magis quadrat ob sequentia, interpretantur inimicitias iudæorum & gentilium, quia iudæi gentes execrabantur, gentes aūt Iudæos odio habebant. Has Christus inimicitias soluens, *fecit vtraq; vnum*, dum ex duobus diuersi ritus & cultus populis vnicū fecit Christianū populū. quidam *mediū parietē maceriæ* interpretantur circuncisionē carnalem. Erat enim velut paries distinguens iudæos à gentilibus, & bene paries maceriæ, quia sicut maceria ex lapidibus constat non cementatis, atque adeo facilè solubilis est: sic facilè solubilis erat circuncisio quam Christus in carne sua, id est, per passionem suam soluens, per fidem fecit vtraque vnum. Circuncisionem autem vocat Paulus inimicitias, quia causa esset mutui inter Iudæos & gentes odij. Christus ergo medium parietem soluens, inimicitias videlicet inter Iudæum & gentilem, & vtriusque cum deo verè pax nostra est, qui fecit vtraque vnum. *Legem mandatorum.* i. legem Mosaicā, quæ infinitis constabat mandatis, *Decretis.* i. dogmatis euangelicis abrogans. Ita enim Chrysostomus & Photius græcus, abrogans legem (inquit) in dogmatis, siue fide ipsa, siue ijs quæ ipse promulgauit, dogmatis, dicens. Ego autem dico vobis. Non est ergo legendū legem in dogmatis sitam. nam hoc modo græci dicerent τὸν νόμον τῶν ἐν δόγμασι, Græci aūt hoc loco non habent secundū articulum, & ideo ἐν δόγμασι, significat hic per decreta.

12. *Vt duos*, scilicet populos, tanquã duos hoĩes *condat*.i. creet: grecè, κτίσῃ *in vnũ nouũ hominẽ*.i. per vnitatẽ fidei duos populos quodam modo faciat vnum nouũ hoĩem in nouitate vitæ ãbulantẽ, & facta pace recõciliet ãbos populos deo *in vno corpore* ecclesiæ per crucẽ & passionẽ suã, interficiens inimicitias siue iudæorũ & gentium mutuas, siue omnium hominum cum Deo interficiens, inquam, *in semetipso*, id est, per semet ipsum, scilicet per mortem suam, quo loco interpres legit ἐν αὐτῷ, id est, in semetipso: alij græci legunt ἐν αὐτῷ, spiritu leni, & referunt ad τῷ σταυρῷ, vt sit sensus, vt ambos Deo reconciliet per crucẽ, interficiens inimicitias in ea scilicet cruce.

13. *Vobis qui longè fuistis*, id est, qui procul eratis à Deo per idolloatriam, & his qui propè, id est, iudæis: qui propiores erãt per vnius Dei cultum.

14. *Hospites*. Græcè, ξένοι, extranei.

15. *Ciues sanctorum*, grecè συμπολῖται, id est, conciues & municipes, quia ad idem ius cœlestis patriæ recepti, cum veris ciuibus sanctis angelis.

16. *Domestici dei*.i. familiares, super fundamentum Apostolorũ .i. fidem à prophetis prædictam, & ab apostolis prædicatam.

17. *Angulari lapide*. Angularis lapis Christus dicitur, quòd ei totũ innititur spirituale ædificium: in quo omnis ædificatio cœlestis ecclesiæ constructa, crescit & exurgit in templũ sanctum deo: dum fideles per gratiam dei templum efficiuntur, in quo, inquit, & vos coædificamini in habitaculum Dei in spiritu sancto, id est, vt per habitantẽ in vobis spiritum sanctum, templum & domicilium Dei sitis.

cretis euacuans,[12] vt duos condat in semetipso in vnũ nouũ hĩem, faciens pacem, vt reconciliet ambos in vno corpore deo, per crucem, interficiens inimicitias in semetipso. Et veniens euangelizauit pacem [13] vobis qui longè fuistis: & pacem iis qui prope, quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno spiritu ad patrem. Ergo iam non estis [14] hospites & aduenæ: sed estis [15] ciues sanctorum & [16] domestici dei, superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo [17] angulari lapide Iesu Christo: in quo omnis ædificatio constructa, crescit in templum sanctum in Domino, in quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in spiritu sancto.

Rom. 5. a.

Dilucida versio secundi capitis ex Græco.

ET vos quoq; tũ ille ad vitam reuocauit, quum propter delicta & peccata vrã mortui essetis, in quibus aliquando ex more mundani huius seculi degebatis: proq; voluntate illius & arbitrio, qui cũ aeriorũ spirituũ potestatib⁹ dominetur, in pertinaces & incredulos homines vim suam exerit: è quorũ numero oẽs aliquando & nos quoq; iudæi fuimus, in concupiscentiis nostris carnalibus agentes, & desideria carnis animiq; nostri sensa & cogitata sectantes. Eramus enim non secus ac reliquiæ gentes, ab ipso nostrę natiuitatis exordio ira & vltione diuina digni. At nos deus abũdè misericors: pro summa sua erga nos charitate et beneuolentia, quum pariter vobiscum ob delicta mortui essemus, cum Christo etiam ac per Christum Iesum (cuius gratia salui estis) viuos reddidit, & pariter vobiscum cũ illo suscitatos vna cum eo sedere inter cœlestes fecit: vt toto sequenti tempore excellentes gratiæ suæ diuitias pro sua in nos benignitate per Christum Iesum collatas, ostenderet. Quod enim credidistis, & per fidem salui facti estis, nequaquã id vestro merito, sed ipsius factum est gratia, non vllis vestris operibus, sed sola ipsius beneficentia. vt ne quis glorietur suis se meritis saluum, & ad fidem esse vocatum. Ipsius enim figmentum & opus sumus, in hoc ipsum per Christum Iesum conditi & regenerati, vt recta studiosaque agamus opera, quæ præparauit deus vt in illis degeremus. Quamobrem memores estote quod vos quondam gentes carnalia tantum sectantes desideria, quum ab ipsis circuncisione tantum carnali & manufacta circuncisis iudæis opprobrio vobis præputii nomen verteretur, sine Christi fide degebatis abalienati a conuersatione Israelis, rituque viuendi Iudaico, testamentorum & promissarum Iudæis pactionum expertes, quin potius extra omnem diuinæ promissionis spem, ac prorsus sine vllo Dei cultu in hoc mundo viuentes. Nunc autem postea quam in Christum credidistis, vos qui longe a Deo aberatis, accessistis tandem, & ad illum appropinquastis, sed per Christum Iesum eiusque sanguinem. Ipse est enim pax nostra, q̃ ex vtroque populo,

imò

imò ex Deo & homine, rem vnam effecit, soluto videlicet per carnem suam medio illo maceriei pariete, inimicitiis sci licet hominum cum deo, & ipsorũ inter se dissolutis. & Mosaica lege, quæ mandatorũ constabat multitunine, decretis abrogata euangelicis, vt è duobus populis pacem inter eos firmans, quodã modo condat ac faciat vnum nouũ hoĩem, atq; ambos in vno ecclesię corpore per crucem ac mortem suam deo patri reconciliet, peremptis in semetipso per eam veteribus inimicitiis. Itaq; mundum hunc ingressus, & vobis qui procul ab illo eratis, & iis qui propius ad illum accedebant, Iudæis, lætum ac faustum pacis nunciũ attulit: adeo vt iam per illum vterq; populus accessum habeamus in eodem spiritu ad patrem. Igitur iam non estis velut peregrini & incolæ, sed sanctorum conciues & municipes, deiq; fami liares & domestici super ipsum apostolorum et prophetarũ fundamentum ædificati. cuius quidem ædificii præcipuus et angularis ille lapis est Christus, in quo omne ædificium constructum et coagmentatum, per Domini gratiam in templum sanctum exurgit et crescit. in quo et vos coædificamini, vt per habitantem spiritum sanctum in vobis, Dei domicilium sitis.

ARGVMENTVM. CAP. 3.

¶ Mysterium vocationis gentiũ sibi reuelatum docet, seq; ad illud prædicandum à Deo delegatum: ob cuius prædicationem in carcere detentus Ephesios hortatur, ne quo pacto ob suas afflictiones animo frangantur, illisque & virtutem constantiæ & plenam Dei cognitionem precatur.

CAP. III.

A H[1]Vius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu, pro vobis gẽtibus: [2]si tamen audistis dispẽsationẽ gratiæ dei q̃ data est mihi in vobis: quoniam secundũ reuelationẽ notũ mihi factum est sacramentum si-

1. *Huius rei gratia.* i. vt vos coedificarẽ Christo, ego Paulus, subaudi, sum vinctus christi. i. pro christo quomodo dicimus martyr Christi. i. pro christo idq; pro vobis gentibus: ĩuidiosus enĩ erat Iudęis ꝙ se gentiũ apostolũ esse testaretur: ob eamq; causam ab illis accusatus Romę tenebatur in vĩculis. 2. *Si tamen audistis.* Gręci habent εἴγε. i. si quidẽ audistis dispẽsationẽ gratię q̃ data est mihi in vos. i. si quidem intellexistis creditã mihi esse administrationem

ſtrationē gratiæ Dei inter vos p̄dicandæ, quæ aūt illi credita eſt diſpēſatio oſtēdit, dicens: *Quoniā ſecundū reuelationem notū factū eſt mihi ſacramentū.* Græci habēt ἐγνώρισέ μοι. i. notū mihi fecit deus. ſ. ſacramentū ſiue miniſterium illud. nā grecè eſt τὸ μυστήριον, & indicat myſteriū illud de gentiū vocatiōe de quo etiā ſubdit, *ſicut ſupra ſcripſi in breui,* ἐν ὀλίγῳ. i. paucis, vel paulo ante, ſicut prçcedenti capite gentes vocatas oſtēdit & cōciues ſanctorū effectas: ſicut inquit, ſupra ſcripſi, nō quatenus myſterij dignitas & magnitudo exigebat, ſed prout poteſtis legētes intelligere prudētiam meam in myſterio Chriſti. i. ſed quatenus capere poteſtis ſcientiam & intelligentiam meam circa myſterium chriſti: ſic enim græci exponūt, papæ, inquiunt, nequaquam oīa quibus opus habebant, ſcripſerat: ſed ea tantū quorū capaces erant: ſcripſi ergo prout poteſtis intelligere prudētiā & ſcientiā meā circa miſteriū Chriſti, *quod alijs generationibus.* i. alia ætate ac præcedenti tempore non eſt cognitum.

cut ſupra ſcripſi in breui: prout poteſtis legentes intelligere prudētiā meā in myſterio Chriſti, quod aliis generationibus nō eſt agnitum filiis hominnm, ſicuti nunc reuelatum eſt ſanctis apoſtolis eius & prophetis [3] in ſpiritu, [4] gentes eſſe cohęredes & concorporales & comparticipes promiſsionis eius in Chriſto Ieſu per euangelium. Cuius factus ſum ego miniſter ſecundum donū gratiæ Dei, quæ data eſt mihi ſecundum operationem virtutis eius. [5] Mihi B

3. *In ſpiritu.* i. ſicut reuelatū eſt nunc apoſtolis & prophetis per ſpiritū, ſcilicet ſanctū: quanq̄ neq; Voronenſis codex neque Dionyſianus addant ſanctū: etſi de illo intelligi debet. Ambr. refert τὸ ſpiritu ad τὸ gentes eſſe cohęredes. non eſt ergo agnitum filijs hominum, *ſicut nunc reuelatum eſt &ç.* id eſt non eſt taliter & tam perfęctè cognitum ſicut nunc eſt.

4. *Gentes eſſe cohæredes,* hoc referendum eſt ad paulò antè præcedentia, & ſic legendum. Notum factum eſt mihi ſacramentum, ſcilicet gentes eſſe cohæredes &ç. quæ verò intercedunt per parentheſim legenda: myſterium autem hoc eſt, quòd gētes Chriſto concorpores factæ ſunt, id eſt, vnum corpus in eo myſticum conſtituentes: & comparticipes promiſsionis factæ ipſi Abrahæ in Chriſto.

5. *Mihi enim omniū ſanctorū minimo.* Græcis deeſt enī tamen grçca ſcholia dicunt ſupplendum eſſe γὰρ, i. enim. Mihi ergo omnium

minimo data est gratia *euangelizare*. id est, vt euangelizem *inuestigabiles*, pro inperuestigabiles Christi diuitias, *& illuminare omnes*, id est vt illuminem.

6. *Quae sit dispensatio*. quidam Græci legunt κοινωνία. i. communicatio: quidam οἰκονομία. i. dispēsatio, vel administratio: quidam πλοῦτος. i. diuitiæ. duob⁹ primis modis sensus est: Mihi data est gratia posse illuminare & docere oēs, quę & qualis sit tāti sacramēti administratio, quod hacten⁹ in deo latuit, in deo inquā, qui oīa creauit, hoc loco Græci addunt διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, p Iesum Christum. Norāt enī, inquit Chrysost. forsitan & prophetę gētes vocandas. Quomodo vero & ad quāta bona, non nouerant: sed hoc mihi concessum est oībus aperire, *vt innotescat principibus & potestatibus in cœlestibus per ecclesiam multiformis sapientia dei*. id est, vt angeli & archāgeli, qui ante incarnationem Christi tantam Dei erga gentes bonitatem ignorabāt, ac tam variam illius sapientiam, eam demum plane compertam haberent *per ecclesiam*. id est, per tanta bona ecclesiæ gentium concessa, & tam diuersos ac tam bene dispositos in ea gradus & ordines. nam per principes & potestates in cœlestibus, nequaquam malignos spiritus in aere versantes oportet intelligere, sed cum scholijs Græcis, cum Photio & Gregorio theologo angelos & archangelos, bene ergo inquit, vt innotescat illis multiformis sapientia dei *secundum præfinitionem seculorum*, id est, pro vt retrò antè à seculo & ab æterno per ecclesiam illis indicare proposuerat.

enim oīm sāctorū minimo, da-
1. Co. ta est gratia hæc, in gētibus euāge-
15. b. lizare inuestigabiles diuitias Christi, & illuminare omnes, [6] quæ sit dispensatio sacramēti abscōditi, à seculis in deo, qui oīa creauit: vt innotescat principibus & potestatibus in cœlestibus, per ecclesiam, multiformis sapientia dei secundū præfinitionem seculorū [7] quā fecit in Christo Iesu dn̄o nostro. In quo habemus fiduciam & accessum in confidentia, per fidem eius. [8] Propter quod peto, ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria

7. *Quam fecit in Christo*. τὸ quā referre potest vel ecclesiam, quā in Christo fecit & condidit: vel illam multiformem dei sapientiam quam in Christo pater exhibuit. 8. *Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis*. Græcè, μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου, ὑπὲρ ὑμῶν. Est autem ἐκκακεῖν ma-

lis succumbere, defatigari & deficere, & referri potest ad psonã Pauli, peto ne deficiam in tribulationibus meis pro vobis, siue quas ꝓ vobis fero: siue pro vobis, i. vestra causa. peto sci. vestra causa, & deũ oro, ne ob meas afflictiones deficiatis: qui sensus magis videtur accedere ad Græca. nam si legimus, quas ꝓ vobis fero, pro eo Græci haberẽt ταῖς ὑπὲρ ὑμῶν, præstat aũt vertere, ne deficiatis, nevè consternemini ob meas tribulationes & afflictiones: periculum enim erat, ne præceptore suo in tantis periculis constituto, aĩo conciderẽt: obsecro itaq; ne deficiatis ob meas tribulationes, *quæ est gloria vestra*, quasi dicat, non modo ob eas non debetis succumbere, sed gloriari potius, quod princeps & preceptor vester dignus habitus est, pro nomine Iesu contumeliam pati.

vestra. Huius rei gratia flecto genua mea ad prẽm domini nostri Iesu Christi, 9 ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur, 10 ut det vobis secundum diuitias gloriæ suę virtutẽ corroborari per spiritũ eius in interiori homine: CHRISTVM habitare per fidem in cordibus vestris, 11 in charitate radicati & fundati, ut posśitis comprehendere

9. *Ex quo omnis paternitas*. Græcè πατρία, quod paternitatem (vt ita dicam) & parẽtelam significat ac familiam, siue cognationem & affinitatem. Id ergo Paulus innuit, se orandi gratia ne ipsi deficiant flectere genua ad patrem domini nostri Iesu Christi, qui non modo ipsius pater est, sed (diuersa tamen ratione) omnium tam hominum quàm angelorum: id enim significat quod ait, siue in cœlis, siue in terra. ab ipso enim cõmuni omnium parente, affines sunt angeli & homines: atque ita quum de eadem familia ab eodem patre spiritualiter prognati simus. communem oportet esse omnium in illum affectionem & voluntatem.

10. *Vt det vobis virtutem corroborari per spiritũ eius in interiori homine*. Græci habent, ἵνα δώῃ ὑμῖν δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον, id est ad verbum: vt det vobis virtute corroborari per spiritum suum in interiorẽ hominem. hoc est, vt det vobis secundum interiorem hominẽ virtute sua per spiritum suum corroborari, *& Christum habitare per fidem in cordibus vestris*, id est, concedat vt per fidem in cordibus vestris Christus habitet.

11. *In charitate radicati*. Phot. grec⁹ vt solœcismũ vitet, sic ordinat, vt vos radicati et fũdati in charitate posśitis cõprehendere

quæ

quæ sit latitudo.i.immensitas potētiæ diuinę: *& lōgitudo*.i. æternitas & sublimitas naturæ: *& profundū*.i. ꝓfunditas scientiæ. *Scire etiam charitatē Christi supereminentē scientiæ*. Græcè ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως.i.vel maiorē quàm quæ virtute humana cognosci poßit, vel que exuperat oēm humanā scientiam.

cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, & longitudo, & sublimitas, & profundum: scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi: [12] ut impleamini in omnem plenitudinem dei. Ei autem qui potens est omnia [13] facere superabundāter quàm petimus aut intelligimus, secundum virtutem quæ operatur in nobis: [14] ipsi gloria in ecclesia, & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.

D

Quidā præcedētia scilicet quæ sit latitudo, referūt ad vocationē gentiū i. vt poßitis cognoscere quātæ dignitatis & virtutis est hoc mysterium. vsus est autē vocabulis oīm dimensionū corporaliū, ad exprimendā illius magnitudinē. mihi videtur simplicior sensus esse, vt poßitis cognoscere omni dimensione immēsa Christi erga vos beneficia.

12. *Vt impleamini*.i. sicut Græci exponunt, vt impleamini oī virtute qua deus plenus est, vel impleamini.i.perficiamini & perfectè cognoscatis vsq; ad plenitudinē & ꝑfectam cognitionē dei, quę est vnum deū in tribus personis plenè intelligere & adorare.

13. *Facere superabundanter*.i. abundantius sui cognitionem bonaque omnia largiri, quàm petere vel excogitare poßimus.

14. *Ipsi*.ipsi, superfluit, sed Hebræorum more locutus est, qui dicunt, cuius eius.

Dilucida versio ex Græco tertij capitis.

HVius rei gratia ego Paulus ob Christum Iesum & annunciatum vobis gentibus euangelium, captiuus ago in vinculis: siquidem intellexistis creditam esse mihi administrationem gratiæ Dei erga vos prædicandæ, utque iuxta reuelationem notum ipse mihi fecerit occultum illud sacramentum & mysterium, quemadmodum breui paulò antè scripsi vobis, quatenus inter legendum meam de CHRISTI mysterio scientiam intelligere potestis: quod priscis temporibus aliàque ætate nulli vnquam

hominum taliter agnitum est, qualiter nūc sanctis eius apostolis & prophetis reuelatū: mysterium, inquam, illud quo deo visum est gentes vnà cū Christo hæredes vnumq; in illo corpus constituentes, & promisionum in ipso factarum per euangelij apprehensionē participes facere: cuius ego minister sum factus pro gratuita illa in me dei beneficentia, quam mihi iuxta efficacem vim ac virtutem suam contulit Mihi enim sanctorum omnium minimo & infimo, per dei gratiam credita est prouincia inscrutabiles illas Christi diuitias gentibus annunciandi, atque omnibus in lucem proferendi, quæ sit communicatio & dispensatio, quantæ diuitiæ mysterij à seculo in deo, rerum omnium per Christum Iesum conditore, absconditi, vt vel nunc tandem per ecclesiam ipsis principibus & potestatibus cœlestibus, angelis scilicet atq; archangelis, innotescat varia illa & multiformis dei sapientia, quam (iuxta quod olim ante secula decreuerat) in Christo Iesu domino nostro exhibuit, per quem adepta liberè loquendi fiducia confidenter ad deum in fide ipsius accedimus. Quamobrem vestra illum gratia obsecro, ne ob vllas meas afflictiones, quas vestra causa fero, animo concidatis ac deficiatis, quum gloriandi magis ex illis argumentum habeatis. Quapropter flexis genibus ad patrem domini nostri Iesu Christi oro & supplico, à quo videlicet omnium tum in cœlo angelorum, tum in terra hominum cognatio & affinitas fluit, vt pro exuberante sua illa gloria, virtute vos secundum interiorem hominem per spiritum suum corroboret, & Christum per fidem habitare in cordibus vestris faciat: vt postquam in charitate altè radices egeritis, ac fundamenta in illa ieceritis, percipere possitis vnà cum sanctis omnibus, quæ sit latitudo, longitudo, sublimitas, & profunditas, & semel Christi in vos charitatem omni humana cognitione superiorem intelligere, vt omni plenitudine diuina & perfectione compleamini. Ei autem qui pro ea quā in nos virtute exercet, omnia isthæc facere & largiri abundantius multo quàm postulare aut intelligere valemus, potest sit in Christo Iesu gloria sempiternis seculorū ætatibus

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ Totũ penè hoc caput paræneses habet: nam primum ad communẽ pacem hortatus diuersa Christi erga ecclesiã dona in vnius corporis coagmentationẽ enumerat. Deinde veterem hominem exuere, & nouum induere precatus, totus est in formandis illorum moribus.

CAP. IIII.

A OBsecro itaq; vos ego vinctus in domino, vt [1] dignè ambuletis vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate & mansuetudine, cũ patientia, supportãtes vos inuicem in charitate, soliciti seruare vnitatẽ spiritus in
Ro. 12. c. vĩculo pacis. [2] Vnũ corpus & vnus
1. Co. 12. b. spirit⁹, sicut vocati estis in vna spe vocationis vestrę. Vnus dominus
B vna fides, vnũ baptisma. Vnus de
Mal. 2. b. us & pater omniũ, qui super oẽs, & per oĩa, & in omnibus nobis. [3]
Rom. 12. a. Vnicuiq; autem nostrum data est gratia secundũ mensuram dona-
1. Co. 12. b. tionis Christi. Propter quod dicit,
2. Co. 10. d. [4] Ascendens in altum, captiuam duxit captiuitatem, dona dedit ho
Psal. 67. d. minibus. [5] Quòd autem ascendit: quid est, nisi quia & descendit primum in inferiores partes terræ. Qui descendit ipse est & qui ascendit supra omnes cœlos,

1. *Dignè ambuletis vocatione*. i. ꝓ dignitate vocationis, ad quam estis vocati

2. *Vnum corpus & vnus spiritus*. sub. sitis, scilicet sitis vnum corpus mysticum in Christo & ecclesia & vnus spiritus, quippe qui vno spiritu potati in baptismo estis. Sitis ergo inquit, vnũ corpus & vnus spiritus per mutuam animorũ consensionem, sicut vocati estis in eadem spe vocationis vestrę, id est, sicut ad eandem spem vocati estis.

3. *Vnicuiq; autem*. prędicit in corpore mystico diuersa esse dona, prout Christus variè mensus est & partitus omnibus, neque ea tamen vnitatem ecclesiæ scindere.

4. *Ascendẽs in altum*. Testimonio Dauidis ostendit prædictam esse hanc in nos Christi munificẽtiam. Psal. aũt 67. sic habetur: Ascẽdisti in altũ, cepisti captiuitatem, accepisti dona in hoĩbus. Paulus nõnullis suo more mutatis secũdam personam mutauit in tertiam. Ascendẽs ergo Christus in altum. i. in cœlũ, die ascensionis, *captiuam duxit captiuitatẽ*. i. mortẽ & diabolũ, quos virib⁹ extinctis captiuos & victos tenebat, vel nos ipsos, q captiui eram⁹ diaboli, ab illo vi eripuit, & secũ in spe in amœna paradisi trãstulit

5. *Quod aũt ascendit*. Ex ascẽsu Christi descẽsus etiam meminit

quid nobis, inquit, innuit ꝙ ascẽderit in cœlũ, nisi quòd prius & in inferiores partes terræ descenderit? hunc aũt descẽsum quidam accipiunt in vterum virginis, quidam in sepulchrum, alij n.d (quod præstat) in infernũ, quo nimirum descendit (Zacharia teste) vt educeret vinctos suos de lacu, in quo non est aqua.

6. *Vt impleret omnia.* Vel vt compleret omnia, quę de se scripta erant, vel vt oĩa ꝑficeret.

[6]ut impleret omnia. Et ipse dedit quosdam quidẽ apostolos, quosdam autem prophętas, alios verò euangelistas, alios aũt pastores & doctores ad cõsummationẽ [7]sanctorũ in opus ministerij, in ędificationem corporis Christi: [8]donec occurramus omnes in vnitatem fidei & agnitionis filij dei, in virum perfectũ, in mensuram ætatis plenitudinis Christi, ut iam non simus paruuli, fluctuantes &

7. *Consummationem*, i. vt sancti & fideles, per eorũ regimen & instructionẽ cõsummati & perfecti euadant. *In opus ministerij*, vt operẽtur & laborent in credita sibi administratione.

8. *Donec occurramus omnes.* i. futuri sunt hi gradus, & ordines in ecclesia, *Donec occurramus oẽs in vnitatem fidei & agnitionis filij dei.* i. donec oẽs in Christũ credant & agnoscãt filium dei, atq; ita fiat vnum ouile, & vnus pastor. Donec etiam occurramus in virum perfectum & mẽsuram *ætatis plenitudinis Christi.* quidam hoc referũt, & exponũt vsq; ad resurrectionẽ, in qua ad perfectã ætatem 33. annorũ, quæ est Christi ætas, resurgemus. Sed præstat hoc de dei & Christi cognitione intelligere. Oẽs enim nos quandiu in hoc mundo agimus, ob vndiq; fluctuantes hæreseωn ventos & persecutionum procellas, sumus velut paruuli fluctuantes & instabiles, nec satis firmi, obnoxij hominum nequitiæ & seductioni. Et ideo quosdam dedit deus in ecclesia, Apostolos, Prophetas, Pastores & doctores, qui nos velut paruulos regant & instituant, donec omnes in Christum credant, & eum agnoscant, *& euadamus in virum perfectum.* id est desinamus esse fluctuantes paruuli, sed perfectam & solidam fidem habeamus, nullis ventorum flatibus, nullis persecutionum procellis obnoxiã: et perueniamus *ad mensurã ætatis plenitudinis.* i. plenæ ætatis Christi. i. quemadmodũ in perfectam ætatẽ perfectãq; membrorũ oĩm proportionẽ Christus peruenit, ita & nos ad perfectam plenamq; Christi & dei cognitionem perueniamus, & perfecta consummataq; sit membrorũ ecclesiæ proportio. Sic Oecumenius. Hoc aũt ante generalem

lem oĩm resurrectionẽ futurũ nõ est, & ideo hucusq; illi in ecclesia grad⁹, & ordines duraturi sũt. His ergo verbis nil aliud hic vult Paul⁹ nisi ꝙ hierarchic⁹ ordo ecclesiæ vsq; in finẽ duratur⁹ est, donec ꝑfectis omnibus cesset oĩs in terra prælatio. 9. *Circũferamur*. περιφερόμενοι. est aũt περιφέρομαι in errorẽ induci ac perturbari, quod significatum hoc loco quadrat. i. dedit

⁹circũferamur omni vẽto doctrinæ in nequitia hominũ, in astutia ad circunuentionem erroris: veri
D tatem autem facientes in charitate, ¹⁰crescamus in illo per omnia qui est caput Christus: ¹¹ ex quo totũ corpus compactũ & connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundũ operationem in mensurã vniuscuiusque membri, augmentũ corporis facit in ędificationẽ sui in charitate.

nobis deus doctores & apostolos, & prophetas, ne in doctrinæ incertitudine fluctuemus ad oẽm ventum & consilium doctrinæ: & circunferamur i. in errorẽ mittamur per hoĩm astutiã & nequitiam ad circũuentionẽ erroris. i. circũuenti, & insidijs intercepti.
10. *Crescam⁹*. Græ. αὐξήσωμεν. Ambro. & Hiero. interpretãtur, augeam⁹ in illo oĩa. i. nos nostraque oĩa in Xp̃o meliora faciam⁹, à verbo αὔξω, ꝙ significat augere, interpres futurum sumpsit ab αὐξάνω, ꝙ significat crescere. 11. *Ex quo totũ corpus*. huius loci ob hypbatum subobscuri hic sensus est: quẽadmodũ spiritus vitalis à capite defluẽs & cerebro, sensũ & energiam quandã membris omnib⁹ impartitur, vnde totũ corpus cũ suis membris iuxta cuiusque proportionẽ crescit & coalẽscit, modo per diuersas cõmissuras & iuncturas, neruos, articulos, musculos & tẽdones, sibi inuicẽ connexa sint mẽbra, nec ab sese inuicem separata, alioqui influere non potest: ita spiritus sanctus à capite nostro Christo manans & procedens, in singula corporis ecclesiæ mystici membra, vim, virtutem, & gratias suas cum quadam energia & efficacia diffundit, modo totum corpus bene sic compactum, bene sic compactum, bene scilicet, inuicem connexis membris singulisque suo loco hærentibus, & animorum consensione velut quadam iunctura colligatis, per quam spiritus sancti virtutem è capite manantem, totum corpus ecclesiæ crescit, non æqualiter in membris omnibus: sed pro cuiusque cõditione ac ꝓportione, iuxta ꝙ diuisit illis spiritus sanctus. Chryso. interp̃tatur corpus compactũ & cõnexũ, corp⁹ ecclesiæ in Xp̃o adglutinatũ & vnitum. *Iũcturã subministrationis* ex

ponit spiritũ sanctũ nobis à Xp̃o subministratũ. Photius aũt interp̃tatur πάσης ἁφῆς.i.oẽm iuncturã τῶν πάντων συναφήν.i. oĩm inter se coherentiã & cõnexionẽ: cõnexionẽ verò subministrationis, putat esse hebraismũ, quasi dicat Paulus, per omnem inter se cõnexionẽ vobis à Christo subministratã. quia illud quod inuicem coheremus, diuinę sit largitionis. Mihi videtur πᾶσ sumi ἀντὶ τοῦ ὅλου.i.oĩs pro toto & integro: & hoc modo sic mihi videtur locus ille dilucidius verti posse: Ex quo totum corpus cõpactum & connexũ per integrã & p̃fectam membrorũ inter se cõnexionẽ & coherẽtiam illis à deo cũ actuosa efficacia subministratã, pro modo & mẽsura cuiusq; membri in charitate ad edificationem suiipsius crescit & coalescit. connexionem aũt & cohærentiam mẽbrorum inter se, qua corpus ecclesiasticum coalescit, ipsas mẽtium & animorum consensiones debemus intelligere.

12 Hoc igitur dico & testificor in
domino, vt iam non ambuletis si Rom. 1,6
cut & gentes ambulant in vanita
te sensus sui, tenebris obscuratũ
habẽtes intellectum, alienati à vi-
ta dei per ignorantiam, quæ est in
illis propter cæcitatem cordis ip-
sorum. qui 13 desperantes, semet-
ipsos tradiderunt impudicitiæ, in
operationẽ immunditiæ omnis,
14 in auaritiam. 15 Vos autem non E
ita didicistis Christum: si tamẽ il-
lum audistis & in ipso edocti estis

12.*Hoc igitur dico & testificor in dño*.i. hoc iubeo & testificor in dño.i.(vt greca scholia explicãt) deũ testẽ inuoco, hęc me vobis iniũxisse, sequẽtia scil. vt iam nõ ambuletis &c. qui locus sequẽs eo pacto referretur nõ ad testificor, sed dico vel iubeo

13.*Desperantes*. interp̃s. legit ἀπηλπικότες.i.cũ desperassent vel diffisi. Nam ἀπελπίζω despero significat. Alij legunt ἀπηλγηκότες, quod vno verbo latino aptè reddi non potest. dicuntur autem Gręcis ἀπαλγεῖν, qui omni dolore ac sensu mali vacãt, atq; ad omnem naturæ sensum obsurduerũt, & secundũ hoc sensus esset: Qui quum obsurduerint in malis, neque iam malum suum sentiant, vel cum de misericordia dei desperarint, semetipsos tradiderunt in oẽm immunditiam & auaritiam.

14.*In auaritiã*. Grecè. ἐν πλεονεξίᾳ, amplius aũt dicit πλεονεξία q̃ auaritia, affectũ scilicet, aliena etiã vi & violentia diripiendi.

15.*Vos aũt nõ ita didicistis Christum*, id est, non sic edocti estis in Christo facere. *Si tamẽ illũ audistis* &c. Grecis est εἴγε.i. siquidẽ audistis: q̃ cõfirmãtis esse putat Chrysostomus: Græ. scholia

putant

putant esse posse ambigentis, sic enim aiunt, tu Græca vide si voles. Potest & hoc quispiam instar dubitantis accipere, quo videlicet amplius illos perstringat, quasi diceret: Ambigo enim si is qui Christum audiuit & doctus est, huiusmodi perpetret, hoc modo non male vertit interpres, τὸ tamen.

Colo. 3.b. [16] sicut est veritas in Iesu, deponite vos secundū pristinā conuersationē veterē hoīem, qui corrūpitur secundū desideria erroris. Renouamini aūt spū mētis vestrę, & induite nouū hoīem, qui secundū deū creatus est in iustitia & sanctitate veritatis. Propter quod deponentes mendaciū, loquimini veritatem vnusquisque cū proximo suo: quoniā sumus inuicem mēbra, Irascimini & nolite peccare. [17] Sol non occidat super iracundiam vestram. Nolite locum dare diabolo. Qui furabatur, iam nō furetur: magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti. Omnis [18] sermo malus ex ore vestro non procedat, sed si quis bonus ad ædificationem fidei, vt

Rom. 6.a. Colo. 3 b. Heb. 12.a. 1. Pe. 2. a. & 4. a. Zac 8.c. E Psal. 4 vb. Iaco 4.b.

16. *Sicut est veritas in Christo Iesu.* Græca scholia aiūt hūc locum referri posse ad pręcedentia & sequētia. primo modo sensus est: si tamē audistis illum & docti estis in illo sicut in Iesu est oīm doctrina & veritas: ἀλήθειαν enim ἀντὶ τῆς δικαιοσύνης, i. veritatem pro iustitia sumūt: quasi dicat Paulus nō ita didicistis viuere in Christo, si tamen illū audistis & in illo docti estis, sicut in eo est omnis veritas & iustitia. i. sicut in illo, nil nisi verè & iustè viuere docemur. secūdo modo sēsus est, non ita docti estis in Christo, si tamē illū audistis, & in ipso docti estis (sicut in ipso est oīs veritas) deponere veterē hominē: nam quod interpres vertit, deponite, paulò post renouamini & induite. Græcis sunt infinitiui, qui sæpe ꝑ imperatiuos vertūtur, quomodo interpres vertit: & ita legendo, faciendus est punctus in τῷ Iesu. *Veterem hominem* verò Paulus appellat veteres peccādi affectus, *Nouum aūt*, nouam mentē Christi fide innouatā.
17. *Sol nō occidat.* i. si vos cōtingat affectione naturali irasci, ne diutius irā cōcoquatis, sed ante solis occasum eam ponite. id est enim quod ante dicebat ex Psal. Irascimini & nolite peccare. i. si vos irasci contingat, vt sunt humanę mētis affectiones: nolite immorari in illa naturali ira, & cōsensum illi præ(bere.
18. *Sermo malus.* Grǽce σαπρὸς, i. spurcus & fœtidus.

19. *Con-*

19.*Contristare spiritum dei* id est, illũ aduersus vos irritare, & facere vt instar contristati se habeat: in quo spiritu signati estis in die redemptionis: id est, cuius gratia & charismate *in die redemptionis*. id est, baptismo os nostrum sigillatum est, adeò vt præter eius authoritatem qui sigillum apposuit, aperire non liceat, quanto minus ad spurca & putida verba?

1.*Nec nominetur*.i.ne noiẽtur quidẽ inter vos *Sicut decet sãctos*.i.quẽadmodũ par est sãctos & Christianos cuiuscũque turpis verbi & facti exptes esse

2.*Quæ ad rem nõ pertinet*. quidã codices habent & puto interp̃tem vertisse, pertinẽt: est enim Grecè τὰ ἀνήκοντα.i.indecẽtia, & refertur ad oĩa illa vitia prius nominata. vitio autem descriptoris sublatum est τὸ n.

3.*Quod est idolorũ seruitus*. noster interpres videtur legisse ὅ ἐστιν εἰδωλολατρεία, sed Græci nunc habent ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης id est qui est idololatra, hoc est idolorum cultor vel seruus.

4.*Filios diffidentiæ*.i.Filios siue homines incredulos & inobedientes.

det gratiam audientbus. Et nolite G
19 contristare spiritũ sanctũ dei, in
quo signati estis in die redẽptiõis
Omnis amaritudo, & ira, & indi- Colo
gnatio, & clamor, & blasphemia 3.b.
tollatur à vobis cũ oĩ malitia. E-
stote aũt inuicem benigni, miseri
cordes, donantes inuicem sicut &
deus in Christo donauit vobis.

ARGVMENTVM CAP. 5.

Hoc toto capite parænéses propè sunt Pauli, ad opera bona hortãtis, & à peccato dehortantis, mutuamq; viro & vxori amicitiam Christi & ecclesiæ exemplo persuadentis.

CAPVT. V.

ESTote ergo imitatores A
dei sicut filij charissimi, Ioan.
& ambulate in dilectio- 13.d.
ne, sicut Christus dilexit nos, & & 15.
tradidit semetipsum pro nobis o 1.Io.
blationem & hostiam deo in odo 4.
rem suauitatis. Fornicatio autem Colo.
& omnis immunditia, aut auari- 3.a.
tia [1]nec nominetur in vobis, sicut
decet sanctos: aut turpitudo, aut
stultiloquiũ, aut scurrilitas, [2]quæ
ad rem non pertinet, sed magis
gratiarum actio. Hoc enim scito- B
te intelligentes, quod omnis for-
nicator aut immũdus, aut auarus
3 quod est idolorũ seruitus, nõ ha 2.thes.
bet hereditatem in regno Christi
& dei. Nemo vos seducat inani-
bus verbis. propter hæc enim ve- 2
nit ira Dei in [4] filios diffidentiæ.

Nolite

Mar. 13.a. Luc. 21.b. Nolite ergo effici participes eorũ
Eratis enim aliquando tenebræ:
nunc autem lux in domino. Vt fi
C lij lucis ambulate. (Fructus enim lucis, est in omni bonitate, & iustitia, & veritate) probantes quid sit beneplacitum deo: & nolite cõmunicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite. Quæ enim occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere, [5] Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifestantur, omne enim quod manifestatur, lumen est. Propter quod dicit: Surge qui dormis, & exurge à mortuis: & illuminabit te Christus. Videte itaque Fratres, quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes,
Colo. 4.a. sed ut sapientes, [6] redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Pro
D pterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas
Rom. 12.a. 1.Thi. 4.a. Dei. Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed implemini spiritu sancto, loquentes nobismetipsis in psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris domino: gratias agentes semper pro o-
E mnibus in nomine domini no-
Colo. 3.c. stri Iesu Christi deo & patri. Subiecti inuicem, in timore Christi. Mulieres viris suis subditæ sint,
1.Co. 11.a. sicut domino, quoniam vir, caput est mulieris, sicut Christus, caput est ecclesiæ. ipse saluator

5.*Omne enim, &c.* id est, vt inquit Photius, peccata quũ arguuntur & per modestam correptionẽ manifesta fiũt, quodammodo lux efficiuntur, dũ per pœnitentiam in iustitiam & virtutem conuertuntur. pro hoc enim facit quod allegat ex incerto authore, surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus. sic quorũ peccata arguuntur ac illuminante Christo, & ad pœnitentiam agente, de tenebris in lucem euadũt, quodammodo lumen efficiuntur.

6.*Redimentes tempus, quia dies mali sunt.* nõ sua substãtia, sed hominum malitia. redimi autem tempus dicitur, quando male collocatum in carnalibus desiderijs, bonorum operum exercitio sarcimus.

7.Lauacro.

7. *Lauacro aquæ.* id est baptismo.

8. *Mēbra sumus corporis eius*, i. ecclesię, de carne ei⁹ & ossib⁹ eius. i. similē cū eo carnē habentes, vel de carne & ossibus Christi sumus: *de carne*. i. infirmitate humanitatis participantes, & de ossibus diuinitatis latētibus, ac solidioribus. i. per gratię cōmunicationē nōnihil de diuinitate quæ sub carne latet participantes.

9. *Sacramētū hoc magnū est* quanquā ad literā de mutua viri & vxoris cōiunctione & dilectione dicta sint hęc verba, hoc tamē magnū est sacramentū & mysteriū. i. sub hac matrimonij institutione, mysticè Christi, & ecclesiæ latet vnanimis & indissolubilis cōiunctio. Sicut enī patrē & matrem relinquit homo, vt vxori adhęreat, sic quodammodo prēm homo fctūs dereliquit Christ⁹, sicut ipse ait: Exiui à patre, & veni in mundū, non per desertionē diuinitatis, sed humanitatis assumptionem, & matrem synagogam cui quatenus Iudæus suberat, dereliquit, vt vxori suæ. i. ecclesiæ gentium adhæreret.

corporis eius. Sed sicut ecclesia Colo.
subiecta est Christo, ita & mulie- 3.c.
res viris suis in omnibus. Viri di- 1.Pet.
ligite vxores vestras, sicut Chri- 3.a. Colo.
stus dilexit ecclesiam, & seipsum 3.
tradidit pro ea: vt illam sanctifica F
ret, mundans eam lauacro aquæ
in verbo vitæ, vt exhiberet ipse si
bi gloriosam ecclesiam non habē
tem maculam aut rugam, aut ali
quid huiusmodi, sed vt sit sancta Gen.
& immaculata. Ita & viri debent 2.d.
diligere vxores suas, vt corpora Matt.
sua. Qui suam vxorem diligit, se- 16.a.
ipsum diligit. Nemo enim vnquā Mar.
carnem suam odio habuit: sed nu 10.a.
trit & fouet eam, sicut & Christus 1.Co.
ecclesiam, quia [8] membra sumus 6.d.
corporis eius: de carne eius & os
sibus eius. Propter hoc relinquet
homo patrem & matrem suā &
adhærebit vxori suæ, & erūt duo
in carne vna. [9] Sacramentum hoc
magnum est, ego autem dico in
Christo & in ecclesia. [10] Veruntamen, & vos singuli vnusquisque
vxorē suam sicut seipsum diligat:
vxor autem timeat virum suum.

ARGVMENTVM CAP. 6.

¶ *Parētes, liberos & seruos instituit, et aduersus diaboli insidias diuina armatura munit, obsecrās interim sua gratia precationes illos facere de rebus suis per Tychicū certiores futuros: quibus tandem benè precatus epistolā claudit.*

10. *Veruntamen & vos singuli*. Græcis & Latinis deest aliquid hic supplēdū, quale est vos singuli id pręstate aut aliud simile

CAP.

CAP. VI.

A Ilij, obedite parentibus ve
Colo. F stris in domino. Hoc e-
3.d. nim iustum est.[1] Honora
Exo. patrem tuum & matrem tuam:
20.c quod est mandatũ[2] primum in
Deu. promissione, vt bene sit tibi, & sis
5.c. longæuus super terram. Et vos
Eccl. patres, nolite ad iracundiam pro-
3.b. uocare filios vestros: sed educate
Matt. illos in disciplina, & correptione
15.a. domini. Serui, obedite dominis
Mar. carnalibus, cum timore & tremo
7.b. re in simplicitate cordis vestri, si-
Colo. cut Christo:[3] non ad oculum ser-
3.d. uientes, quasi hominibus placen-
Tit. tes, sed ut serui Christi, faciẽtes vo
2.c. luntatem dei, ex animo: cum bo-
1.Pe. na voluntate seruientes, sicut do-
2.c. mino & non hominibus. Scien-
tes quoniam vnusquisque quod-
cunque fecerit bonum, hoc reci-
B piet à domino, siue seruus, siue li-
Deu. ber. Et vos domini, eadẽ facite il
10.d. lis, remittẽtes minas, sciẽtes quod
2.pa. & illorum & vester dominus, est
19.c. in cœlis: & personarum acceptio
Iob. non est apud eum. De cætero fra
34.b. tres,[4] confortamini in domino,
Sap. & in potentia virtutis eius. In-
6.b. duite vos armaturam Dei, vt pos
Eccl. sitis stare aduersus insidias diabo
35.b. li. Quoniam non est nobis col-
Rom. luctatio aduersus[5] carnem & san
2.b. guinem: sed aduersus princi-
Gala. pes & potestates, aduersus mun-
b.

1. *Honora patrem tuum.* honorandi verbum hoc loco non tam pro reuereri & venerari sumitur quã pro illis benefacere, & omnem debitã operam præstare.

2. *Primum in promissione,* quia primum est cui adiecta sit promissio.

3. *Non ad oculũ seruientes* id est non tantum in præsentia vt gratiam dominorum simulata animi promptitudine ineatis, *quasi hominibus placentes,* id est, quasi hominum tãtum inituri gratiam, sed vt Christi serui, qui mẽtis affectum nouit.

4. *Confortamini.* id est, roboramini & fortes estote.

5. *Carnem & sanguinem.* id est mortales homines. quomodo Christus ait Petro: Caro & sanguis non reuelauit tibi, id est, nullus hominum.

6. *Spiri-*

di rectores tenebrarum harum, Colo. 3.d.
contra [6] spiritualia nequitiæ in Act.
cœlestibus. Propterea accipite ar- 10.e.
maturam dei, ut posſitis [7] reſiste- 1.Pe
re in die malo, & in omnibus per 1.c.
fecti stare. State ergo succincti lū- C
bos vestros in veritate, & induti
loricam iustitiæ, & calceati pedes
in præparationem euangelii pacis
in omnibus sumentes scutum fi-
dei, in quo posſitis omnia tela ne 1.the.
quiſsimi ignea extinguere, & ga- 5.b.
leam salutis aſſumite, & gladium Esa.
spiritus, quod est verbum dei, per 59.c. Colo.
omnem orationem & obsecratio 4.a.
nem orātes omni tempore in spi 2.the.
ritu, & in ipso vigilantes in omni 3.a.
[8] instantia, & obsecratione pro o-
mnibus sanctis, et pro me, ut de- D
tur mihi sermo in apertione oris
mei cum fiducia, [9] notum facere myſterium euangelii, pro quo legatione fungor in catena iſta, ita ut in ipso audeam, prout oportet me, loqui. Vt autem et vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam: omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater et fidelis minister in domino, quem misi ad vos in hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, et consoletur corda vestra. Pax fratribus et charitas cū fide a deo patre nostro et domino Iesu Christo. Gratia cum omnibus qui diligunt dominum nostrum Iesum Christū in corruptione. Amen.

6. *Spiritualia nequitiæ*, id est, spirituales nequitias in cœlestib⁹, quia in aere quod cœlum dicitur, habitant & dæmones.

7. *Resistere in die malo*, id est, difficili tempore, quoties obruerint tētationes vel in die malo, i. iudicij, qui dicitur dies furoris. *& in omnibus perfecti stare.* Græcè καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι, στῆναι, id est omnibus perfectis & cōfectis quibus ad hoc bellum opus est, stare & subſistere posſitis.

8. *Instantia.* προσκαρτερήσει id est, perseuerantia.

9. *Notum facere*, id est, ut notum faciam.

ARGV-

Argumentum epistolæ ad Philippenses.

PHilippenses Macedoniæ partem occupant, à Philippis vrbe quam Philippus Macedo condidit sic appellati. Hi quum à Paulo edocti verbum euangelij suscepissent, permanserunt in eo: nec pseudoapostolos receperunt, qui quum secundò vinctum Paulum audissent, per Epaphroditum necessaria illi suppeditarant, per quem ad eos scribit Paulus, consolans eos, & eorum fidem laudans, simulq; ad mutuam charitatem cohortans, & aduersus Pseudoapostolos confirmans.

EPISTOLA DIVI PAVLI AD PHIlippenses.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ Suum erga Philippenses affectũ ostẽdens, asserit nihil ex suis vinculis euãgelio decrescisse, quin accrescisse multũ. Se verò pro euangelio mortem nihili facere, etsi illorũ gratia viuere optat, quibus ad patienter ferendas afflictiones Christum non defuturum affirmat.

CAP. I.

A PAulus & Thimotheus serui Iesu Christi: omnib[9] sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis cum[1] episcopis & diaconis, gratia vobis & pax a deo patre nostro et domino Iesu Christo.[2] Gratias ago deo meo in omni memoria vestri semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis: cũ

1. *Episcopis & diaconis*. Episcopos hoc loco presbyteros vocat. nã actorũ 20. ijdẽ Ephesinæ ecclesiæ ministri presbyteri vocantur & episcopi.

2. *Gratias ago, &c.* gratias inquit, ago deo meo in omni memoria vestri, id est, semper iugem vestri memoriam habẽs, super communicatione vestra in euangelio, vel vt Græci habent εἰς τὸ εὐαγγέλιον, id est, in euangelium, id est, super beneficentia vestra, quam hacten[9] ex quo credidistis, in euangelium & euãgelij ministros contulistis. vel vt etiam Græca scholia exponunt, *super communicatione vestra in euangelio*. i. super eo quod cum alijs nationibus communicastis & participastis in euãgelio apprehendendo.

3. *Sicut,*

3. *Sicut iustũ est*. i. sicut equum est me de vobis existimare, *quod vos in corde habeam*. i. mihi amicissimos, & in vinculis meis, & in defensione, & cõfirmatione euãgelij, gaudij mei socios, & cõsortes Nam hic τὸ esse supfluit, vt sæpe Græcis τὸ εἶναι, id est quũ nouerim vestram cõstanciam in euãgelij defensione iure existimare debeo vos à deo nequaquam deserendos, quin imo cõfidere, quòd quæ bona in vobis cœpit operari, perseuerabit vsq; in aduentum Christi.

4. *Esse in visceribus Christi* i. intimè à Christo amari. Greci non habent verbum esse, & ita exponũt testis est mihi de⁹, quòd vos oẽs amem in visceribus Christi, i. amicitia quæ est in Christo.

5. *In omni sciẽtia & sensu*. oro inquit vt charitas vestra inuicẽ magis ac magis abundet, *in omni scientia & sensu*. i. cum perfecta discretione & iudicio, *vt probetis potiora & meliora*. i. vt Greci dicũt, nequãdo amicitia iungamini cũ hæreticis & improbis. quidam interpretantur scientiam, mysteriorum cognitionẽ: sensum, rerum agendarum prudentiam.

6. *Ita vt vincula mea manifesta fierent*. id est, celebria in Christo. quidam interpretantur in Christo per Christum: vt vincula mea nõ obscuro loco mãserint, sed per Christũ manifesta facta sint, qui vult nõ latere fideles

gaudio deprecationem faciẽs su-
per cõmunicatione vestra in euã-
gelio Christi à prima die vsque
nunc. confidens hoc ipsum, quia
qui cœpit in vobis opus bonum,
perficiet vsque in diem Iesu Chri
sti. 3 sicut est mihi iustum hoc sen
tire pro omnibus vobis: eo quòd
habeam vos in corde & in vincu
lis meis, & in defensione & confir
matione euãgelij, gaudij mei om
nes vos socios esse. Testis enim
mihi est Deus, quomodo cupiam E
omnes vos 4 esse in visceribus Ie
su Christi. Et hoc oro, vt chari-
tas vestra magis ac magis abũdet 5
in oĩ sciẽtia, & in oĩ sensu, vt pro-
betis potiora, vt sitis sinceri & si-
ne offensa in diem Christi, repleti
fructu iustitiæ per Iesum Christũ
in gloriam et laudẽ dei. Scire aũt
volo vos fratres, quòd quæ circa
me sunt magis ad profectum ve-
nerunt euangelij: 6 ita ut vincula
mea manifesta fierent in Christo
in omni prætorio et in ceteris om
nibus, ut plu res è fratribus in do
mino confidentes in vinculis me
is, abundantius auderent sine ti-
more verbum dei loqui. Quidã
quidem, et propter inuidiam et
con-

suos testes. alij exponũt, vt vincula mea in Christo, id est, quę ob Christum patior, manifesta fierent in prætorio & palatio Neronis, ac cæteris omnibus locis: adeò vt meo malo, & exemplo confirmati fratres liberius euangelium prædicarent, licet alia & alia ratione. Quidam enim per inuidiam volentes sibi discipulos facere, & tot indies Paulo accedere inuidentes

contentionem: quidam autem & propter bonam voluntatẽ Christum prædicant. Quidam ex charitate: scientes quoniam in defen
C sionem euangelij positus sum. quidam autem ex contentione Christum annunciant non syncerè: existimãtes pressuram se suscitare vinculis meis. 7 Quid enim? Dum omni modo siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuncietur, & in hoc gaudeo, sed & gaudebo. 8 Scio enim quia hoc mihi proueniet ad salutem, per vestram orationem & subministrationem spiritus Iesu CHRISTI, secundum expectationem & spem meam, quia in nullo confundar, sed in omni fiducia sicut semper, & nunc ma-

quidam ex contentione, vt Paulo inimicum Neronem facerent, tanquam huius prædicationis authori. vnde ait *existimantes pressurã se suscitare vinculis meis*, id est, præter vĩcula & carceres, varijs mẽ oppresionibus affligere.

7. *Quid enim?* sub. mea refert dummodo Christus annuncietur, quacunquæ id ex causa fiat, siue mei odio, siue inuidia.

8. *Scio enim quia hoc.* id est scio quod & inuidia & odium eorum qui Christũ prædicant, hoc mihi cessura sunt in bonum: siquidem vestris me orationibus adiuueritis, & per eas spiritum Iesu mihi impetraueritis. secũdum expectationem & spem meam, id est, prout valde expeto & certò confido: *quia in nullo confundar*, id est, nullius mei rei pudebit ob Christum, quinimò cum omni fiducia & constantia sicut hactenus à me factum est, magnificabitur Christus, id est gloriosus prædicabitur in corpore meo, *siue per mortem, siue per vitam*, id est, siue mihi mortem procurarint aduersarij tũc in corpore meo, per constantem mortis tolerationem magnificabitur Christus, siue eorum odia & insidias euasero, magnificabitur etiam in eodem corpore Christus, quod ab eorum insidijs toties liberauerit.

9. *Mihi enim viuere Christus est*, id est, quod viuo, propter Christum & per Christum viuo, sicut ad Galatas ait: Quod enim viuo in carne, in fide viuo filij dei. vita enim mea Christus est, mori autem lucrum, id est, mortem lucro ducam, per quã ab ijs assertus miserijs æternum cum Christo viuam.

10. *Quod si viuere in carne*, id est, quod si vita mea fructũ allatura est per euangelicam prædicationẽ (ne quis vitę illum tædio teneri putaret) &, id est, etiam quid eligam ignoro quinimò coartor & angustior vtrum de duobus malim: vna ex parte cupiens per mortem dissolui & esse cum Christo, quod (si mea tantum commoda specto) multo mihi melius est: alia autẽ ex parte pmanere in carne necessarium, propter vos, id est vitam meam necessariam vobis puto, quapropter confido me seruatum iri vobis *ad profectum vestrum*, id est, vt proficiatis, *& gaudium fidei vestræ*, id est, vt de vestra inuicem fide gaudeamus, *& vt gratulatio vestra in me*, siue vt Græci dicunt καύχημα, id est, gloriatio, *abundet in Christo Iesu*, id est, vt abundè mihi gratulari, vel de me in Christo gloriari possitis per meum aduẽtum, quòd vestri gratia seruatus sim & liberatus.

gnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem.[9] Mihi enim viuere Christus est: & mori lucrum.[10] Quòd si viuere in carne, hic mihi fructus operis est: & quid eligam, ignoro. Coartor autem è duobus: desiderium habens dissolui, & esse cum Christo, multo magis melius: permanere autem in carne necessarium propter vos. Et hoc confidens, scio quia manebo & permanebo omnibus vobis ad profectum vestrum & gaudium fidei: vt gratulatio vestra abundet in Christo Iesu in me, per meum aduentum iterum ad vos. Tantum [11]digne euangelio Christi conuersamini: vt siue cum venero & videro vos, siue absens, audiam de vobis,[12] quia statis in vno spiritu, vnanimes collaborantes fidei euangelij, & in nullo terreamini ab aduersarijs,[13] quæ illis est causa perditionis: vobis autem salutis, & hoc à deo. Quia vobis donatum est pro Christo, nõ solum

11. *Dignè euangelio*, i. quemadmodum par est viros euãgelicos.
12. *Quia*, id est, quòd.
13. *Quæ est illis causa, & c.* i. quod vos terrent & affligunt, per-

di-

ditionis illis causa est, vobis salutis, & hoc dei gratia, qui vobis dedit non solū vt Christo credere, sed vt pati pro eo possitis: idem certamen habentes, id est, eandem pro Christo tribulationem expectātes, qualē me sustinere vidistis & audistis

1. *Si qua societas spiritus*. i. si mecum aliquam spiritus sancti cōmunicationem accepistis

ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini, idem certamē habentes, quale & vidistis in me, & nunc audistis de me.

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶ *Ad concordiam & Christi exemplo ad humilitatem & obedientiam eos inuitat. Timotheum quoq; & Epaphroditum pollicetur se ad eos missurum, illorum studium & affectum erga illos, & seipsum insinuans.*

CAP. II.

A SI qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, [1] si qua societas spiritus: si qua viscera miserationis: implete gaudium meum, vt idem sapiatis, eandem charitatem habentes, vnanimes, idipsum sentientes: nihil per contentionem, neque per inanem gloriam: sed in humilitate, [2] superiores sibi inuicem arbitrantes: [3] non quæ sua sunt singuli considerantes:

si qua viscera miserationis: Græci paulò secus habent, scilicet εἴ τις σπλάγχνα, καὶ οἰκτιρμοί, & constanter penè omnes Græci sic habent, Veronensis codex, Aldinus, Dionysianus autē habet τὶ. Germani soli propter incommodum solœcismi, mutauerūt εἴ τις in εἴ τινα: sensus ergo Græcorum est, si qua viscera & miserationes. interpres legit σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, id est, viscera miserationis: est autem idem sensus: si qua est in vobis charitas & mei miseratio, *implete gaudium meum*, id est, consummate & perficite *vt idem sapiatis*. Græcè φρονῆτε, id est, perinde sentiatis, nec sint in vobis schismata, hoc est quod paulo post ait, id ipsum sentientes, i. nō diuisi affectionibus aut opinionibus, nihil per contentionem neque per inanem gloriam, subaudi fiat.

2. *Superiores sibi inuicem arbitrantes*, id est, nolite inflari & extolli, sed vnusquisque alterum præstantiorem se existimet.

3. *Nō quæ sua sunt, & c.* i. nō tam ꝓprię vtilitati cōsulentes quā alienę. nā τὰ ἑαυτῶν σκοπεῖν Græci dicūt, consulere rebus suis.

4. *Hoc sentire in vobis*. i. sic afficiamini erga vos, quomodo sibi affectus fuit Christus: qui nequaquã suis cõmodis studẽs, sed patris gloriã, & nrãm quęrẽs vtilitatẽ, exinaniuit semetipsum 5. *Qui cũ in forma dei esset*. i. in eadẽ cũ patre substãtia. Formam enim hoc loco & græcũ verbũ μορφὴν interpretatur Chryso. formam substãtialem cũ ergo in forma dei esset & consubstã tialis, atq; adeo coęqualis deo patri, *nõ rapinam arbitratus est esse se æqualẽ deo*. Phot. interpretatur hoc modo, quod quis rapuit, id celari se nõ vult, neque vel ad temp⁹ ab sese amãdare, timens ne si diutius celetur, perdatur ac sibi pereat, nõ valẽs rem vẽdicare vt suam: quod verò propriũ habet, facile id celari sinit, quia quũ volet in mediũ producet. Itaq;

sed & ea quæ aliorũ. 4 Hoc enim sentite in vobis, quod et in Christo Iesu, 5 qui cũ in forma dei esset non rapinã arbitratus est esse se æqualem deo. Sed semetipsum exinaniuit formã serui accipiens, in similitudinem hominũ factus, & habitu inuẽtus ut homo. Humiliauit semetipsũ, factus obediẽs vsque ad mortẽ: mortem aũt crucis. Propter quod & deus exalta

1. Cor. 13. b.

Heb. 2. b.

Christus cõnaturalem sibi ac maximè propriam cum patre æqualitatem facilè celauit vsq; ad formã serui humiliatus, qui aliquoties se deum deiq; filium ante resurrectionem prædicari vetuit, sciens hanc cum patre æqualitatem non esse rapinã, nec se eam violenter sibi vendicare, atq; ideò eam facilè celauit, quam quoties visum esset, manifestaret. Mihi videtur hic posse esse sensus, ad quem accedunt Ambrosius & Primasius, quod Christus quũ in forma dei esset. i. eiusdẽ cũ deo substãtiæ, & proinde deo æqualis, atq; ideo talis rerũ oĩm dominationẽ haberet, nihil sibi vendicauit potestatis, neq; eam cũ patre æqualitatẽ apud hoĩes imperiose vẽditauit, sed exinaniuit & semet humiliauit, *Formã serui accipiẽs*. i. hoĩs naturam assumẽs, *in similitudinẽ hominũ factus*. i tanq̃ homo factus, nõ quòd vel similitudinis verbũ, vel *tanquã* neget eum hominẽ factũ, sicut neq; Ioan, 1. ꝟ quasi, vidimus gloriam eius quasi vnigeniti à patre, non quod verè non esset vnigenitus dei patris filius, sed quomodo solemus loqui si regẽ viderimus regali sceptro & habitu incedentem, & dicere, incedit tanquã rex, non ꝙ negemus eũ verè regẽ esse, sed quia qualis ipse est rex verus, ita incedit. sic dicitur Xp̃s in similitudinẽ hoĩm factus. i. planè initar hoĩm ac verus hõ fctũs, *& habitu inuentus vt hõ*. i. in forma hoĩs. i. pinde ac vn⁹ quiuis ex hoĩbus, ꝙ ad naturã atti

net,nō ad contractū vitiū. Ista aūt tria, formā serui accipiēs, in similitudinē hoīm factus, habitu inuētus vt hō, idē sonant, nimirū ꝙ Xp̄s eandem habēs cū patre naturā, quū posset sibi connaturalem cū patre æqualitatē vēdicare, & sine iniuria ac rapina tribuere: vt humilitatis nobis pręberet exemplū exinaniuit semetipsum & vsq; adeo deiecit, vt nostra causa hoīs naturam & serui assumere non erubuerit, qui se præter omnium iniuriam deum ac dominū omnium ostentare poterat.

B uit illū: 6 & donauit illi nomē ꝙ
Rom. est sup omne nomē: ut in noīe Ie
14.b. su omne genu flectatur, cœlestiū,
Esai. terrestriū ac infernorū, & oīs lin-
45.d. gua confiteatur quia dn̄s Iesus
Christus in gloria est dei prīs. Ita
que charissimi mei, 7 sicut semꝑ o
bedistis, nō ut in pręsentia mea tā
tū, sed multò magis nūc in absen
tia mea: cū metu & tremore ve-
strā salutē operamini. Deus est e-
nim qui operatur in vobis & vel
le & perficere, pro bona volūtate
Omnia aūt facite 8 sine murmura
1.Pet. tionibus & hæsitationibus: ut si-
4.d. tis sine querela: & simplices filij
dei, sine reprehensione in medio
nationis prauæ & peruersæ, inter
quos lucetis sicut luminaria in
mundo: verbum vitæ continētes
ad gloriā meā in die Christi. quia
nō in vacuū cucurri, neq; in vacu
ū laboraui. Sed 9 etsi immolor su-

6. *Donauit illi nomē*, sci. Iesu, nō ꝙ ante incarnationem Iesus .i. saluator non esset, sed quia nondum illud nomē à patre sibi per angelū impositum esset. 7. *Sicut semper obedistis*. sic mihi videtur ordināda lectio, operamini vrām salutē .i. quę ad eā spectāt, nō vt in pręsentia mea tantū sed multò magis nunc in absentia .i. nō me pręsēte tantū, sed etiā absente, sicut semꝑ antea obedistis 8. *Sine murmurationibus*. i. nolite aduersus mandata superiorum murmurare, aut hæsitare, sed quod illi iusserit incunctāter nihil hæsitātes facite *vt sitis sine querela*. Græcè ἄμεμπτοι, id est, tales de quibus conqueri non possint, *& simplices*. i. synceri filij dei in medio nationis prauæ, id est infideliū, *verbum vitæ continentes*. i. conseruātes in vobis, in diem Christi. i. vsq; ad iudicium, *ad gloriam meam*. i. adeò vt gloriari de vobis possim, in quibus nō frustra laboraui. 9. *Si immolor, &c.* i. si cōtingat me immolari propter vos, quos tanquā spiritualē hostiā & sacrificiū deo immolaui & obtuli: quidā τὸ immolor, nō ad instantē mortē referūt, ꝓpter id ꝙ ante dixit, Scio ꝙ manebo & cōpermanebo oībus vobis, sed ad quotidiana

afflictiones, de quib⁹ alibi ait, quotidie morior per vestram gloriam.

10. *Quæ circa vos sunt*. id est, mox vt de rebus vestris videro ac certior factus fuero, sic paulo post mox vt videro quæ circa me sunt, id est, quomodo res habeant meæ.

11. *Quod ex vobis deerat erga meũ obsequiũ*. i. mei, passiuè, & est sẽsus, vt vestri in me officij defectũ suppleret. Est enĩ græcè eisdẽ penè verbis, ἵνα πληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργείας. i. vt impleret id quod deerat vestri in me officij, Phot. interpretatur hoc modo: misistis quæ mihi opus erant, & absentis meministis, ac vrã beneficentiã ostẽdistis. superat ad hęc oĩa vt à vobis ad me missa recuperarẽ, & hoc solũ deerat: & hoc ille impleuit, quando vestra ad me munera allaturus ad mortẽ vsq; accesit, i. morti fuit ꝓximus, tradẽs animã suã vt impleret &c. ꝙ aũt interp̃s vertit tradẽs aĩam, aliter legisse videtr greca habẽt παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ. i. animę sive vitę suę nõ bene consultũ volens, hoc est, vitę suæ ratione non habita.

pra sacrificiũ & obsequiũ fidei vestræ, gaudeo & cõgratulor oĩbus vobis. Idipsũ aũt & vos gaudete, & cõgratulamini mihi. Spero aũt in dño Iesu, Thimotheũ me cito mittere ad vos, ut & ego bono animo sim, cognitis [10] quæ circa vos sunt. Neminẽ enim habeo tã vnanimẽ, qui syncera affectione ꝓ vobis solicitus sit. Oẽs enĩ quæ sua sunt quęrũt, nõ quę sunt Iesu Christi. Experimentũ aũt eius cognoscite, quia sicut patri filius mecũ seruiuit in euãgelio. hũc igitur spero me mittere ad vos: mox vt videro, quę circa me sunt. Cõfido aũt in dño, quoniã & ipse veniã ad vos cito. Necessariũ aũt existi- D
maui, Epaphroditũ fratrẽ & cooperatorẽ & cõmilitonẽ meũ, vestrũ aũt apostolũ & ministrũ necessitatis meę, mittere ad vos: quoniã quidem oẽs vos desiderabat: & mœstus erat propterea quod audieratis illũ infirmatũ. Nam & infirmatus est vsq; ad mortẽ: sed deus misertus est eius, nõ solum aũt eius, verũetiam & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. Festinãtius ergo misi illũ, ut viso eo iterũ gaudeatis, & ego sine tristitia sim. Excipite itaq; illũ cũ oĩ gaudio in dño: & eiusmodi cum honore habetote: quoniam propter opus Christi vsque ad mortẽ accessit: tradẽs animã suam, ut impleret id [11] quod ex vobis deerat erga meũ obsequium.

ARGVMENTVM CAP. 3.

Etsi in carne gloriari possit, omnẽ tamen gloriationem excludit, præterquàm in Christo, propter quã & iustitiam fidei assequendã, carnalia omnia nihili fecerit, rectà ad cœleste brauiũ contendens. Deinde notatis hæreticis ad sui imitationem Philippenses inuitat.

CAP. III.

A D E cætero fratres mei, gaudete in domino. [1] Eadem vobis scribere, mihi quidem nõ pigrum: vobis autem necessarium. videte canes, [2] videte malos operarios, videte concisionem. Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus deo: & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes, quan-
B quam & ego habeam confidentiam in carne. Si quis alius videtur confidere in carne, ego magis: cir-
Acto. 23.b. cuncisus octauo die, ex genere Israel, de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, secundum legem Pharisæus, secundum æmulationem persequens ecclesiam DEI, secundum iustitiam quæ in lege est, conuersatus sine querela. Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta. Veruntamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentẽ scientiã Iesu Christi domini mei, propter quem [3] omnia detrimentum feci, & arbitror ut stercora, ut Christũ lucri-

1. *Eadem vobis scribere*. i. hæc ipsa quę dictur⁹ sum vobis scribere non est mihi graue aut molestũ, neque grauatim id facio. ὀκνηρὸς enim dicitur, qui grauatim aliquid facit, vobis aũt necessariũ est.

2. *Videte malos operarios*. i. obseruate & ab illis cauete. Operarios autẽ non vocat hoc loco bonorũ operum assertores (vt hic hæretici mentiuntur) sed sui similes hæreticos. Neque enim simpliciter operarios dixit, sed malos operarios. Nam & Thimotheum vult esse operarium inconfusibilem. *Concisionem* autem circuncisionis assertores Iudæos vocat, dedignatus circuncisionem appellare. Nos enĩ, inquit, vera circuncisio sumus, qui spiritu deum colimus, neque gloriamur *in carne*, id est, vel secta carnis pellicula vel in generis nobilitate, quod sanè possem circuncisus & ipse, & genere Hebræus & Pharisæus, & legis æmulator etiam cõtra dei ecclesiã, & in lege irreprehẽsibilis. Id enĩ significat sine querela.

3. *Omnia detrimentũ feci*, i. rerũ oĩm iacturã feci, & arbitror vt stercora. Græcè σκύβαλα, quæ nõnulli rudera significare dicunt (i. dirutorum ædificio-

rum communitos lapides. alij abiecta inteſtina,ſic dicta,ἀπὸ τοῦ τοῖς κυσὶν βάλλεσθαι.i.ꝙ canibus proiiciãtur. Photius interpretatur σκύβαλα ſtipulam fruměti, comparationem illius cũ lege faciens. Quemadmodũ enim neceſſaria eſt ſtipula,donec creuerit triticum,& ſeparatum inde fuerit,ita Chriſto qui fuit verum granum frumenti nondum nato , & in legis ſtipula latẽte, vtilis erat lex. Vbi aũt per paſsionem & reſurrectionem collectũ eſt nobis hoc granum,& per aſcenſionem in horrea æterni patris reconditum, ad nihil amplius vtilis fuit legis culmus & ſtipula.

4.*Vt et inueniar in illo,&c.* Locus hic admodũ hyperbaticus eſt. Mihi ita videtur ordinãda lectio, vt inueniar in illo.i. per illius gratiam, *configuratus morti eius*.i. mortem illius imitatus eſſe, & expreſsiſſe.i. vt ſicut ille noſtra gratia mortuus eſt,ita mihi contingat pro veſtra aliorumq; vtilitate ipſiuſque gloria mori, *ſi quo modo*.i. aliquo modo , *occurram ad reſurrectionem quæ eſt ex mortuis*.i. particeps fiam ipſius glorioſæ iuſtorum reſurrectionis. Quæ verò intercedũt,per parentheſim legenda ſunt, vt ſit ſenſus, Omnia nihili feci, vt lucrifaciam Chriſtũ, & illius morti cõfiguratus tandem inueniar, vt reſurrectionis quoq; ipſius & iuſtorũ particeps eſſe poſsim: *non habens*.i . non præferens iuſtitiam legis,aut in ea confidẽs,ſed gratuitam iuſtificationẽ in fide, ad cognoſcendũ illum, per quã fidem & illũ agnoſcã, & virtutẽ reſurrectionis eius & paſsionũ eius *ſocietatẽ*, græcè κοινωνίαν.i.ad cognoſcendum quomodo afflictionum illius, & paſsionis conſors & particeps eſſe poſsim .

faciam, ut & inueniar in illo non habẽs meam iuſtitiã quæ ex lege eſt,ſed illã quę ex fide eſt Chriſti, quæ ex deo eſt iuſtitia in fide ad cognoſcendũ illum,& virtutẽ re- C
ſurrectionis eius,& ſocietatẽ paſſionũ illius: configuratus morti eius, ſi quo modo occurram ad reſurrectionem quæ eſt ex mortuis
5Nõ quod iam acceperĩ, aut iam perfectus ſim :ſequor autẽ ſi quo modo cõprehendã, in quo & cõprehẽſus ſum à Chriſto Ieſu. Fratres,ego me nõ arbitror compre-

5.*Non quod acceperim*. id eſt , non hoc dico quòd iam brauium acceperim, quinimo ſector ſi quo modo illud comprehendere poſsim,in quo & comprehenſus ſum, id eſt,per prædicationẽ euangelij, in qua & ob quam comprehenſus ſum à Chriſto, ſic enim Græci explicant , qui me fugientem & reluctantem comprehendit ac ſibi mancipauit .

6.*Vnum autē*, sub. studeo & conor, quæ retro sunt obliuiscens, id est, & præteritā vitam & carnalia penitus oīa. nā retro esse dicūtur carnalia, ꝑut Christus docuit Luc. 9. Nemo mittens manū suam ad aratrū & respiciens retro, aptus est regno dei. Et extendēs meipsum *ad priora*. i. ad ꝓposita cœlestia præmia *ad destinatum*, siue vt Græci habent ad scopū persequor, nimirum ad brauiū. i. præmiū supernæ vocationis.

hēdisse.[6] Vnum aūt quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea verò quæ sunt priora extendens meipsum ad destinatū persequor, ad brauiū supernæ vocationis dei in Christo Iesu. Quicūque ergo perfecti sumus, [7] hoc sentiamus: & si quid aliter sapitis, & hoc vobis deus reuelabit.[8] Verūtamē ad quod peruenimus, vt idem sapiamus, in eadē permaneamus regula. Imitatores mei estote fratres, & obseruate eos qui ita ambulāt[9] sicut habetis formā nostrā. Multi enī ambulāt quos sæpe dicebam vobis (nunc aūt & flens dico) inimicos crucis Christi, quorū finis interitus: quorū deus venter est, & gloria in cōfusione ipsorum, qui terrena sapiunt. Nostra autem con-

D

Rom. 16.c.

7.*Hoc sentiamus*. i. intelligamus nos nondū cōprehēdisse. vel ita sentiamus, i. sic sapiamus, *vt quæ retro sunt*. i. carnalia, obliuiscamur, & ad priora potioraq; bona contendamus. *quod si quid aliter sapitis*. i. aliter iudicatis scī. vos cōprehēdisse, vel nō sic affecti estis, vt quæ retro sūt obliuiscamini, deus vobis reuelabit vel ea obliuiscēda, vel vos nondum comprehendisse.

8.*Veruntamē ad quod*. Græci nō multò clariorem lectionem habent, videlicet πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, veruntamē in id quod iam peruenimus recto ordine, eadem regula progrediamur, idem sapiamus, vel vnanimiter inuicem affecti simus. est enim στοιχεῖν, suo & proprio ordine progredi. sensus ergo est, in fidē quo iam peruenimus eadem regula, recto ordine progrediamur, eandē scilicet habentes regulam, & idem inuicem sentientes vel in regula fidei quò iam peruenimus recto ordine vt decet progrediamur, non sapientes suprà quàm oportet, sed cum moderatione. Græca scholia exponunt, in eadem fidei mensura & regula, ad quam peruenimus, stemus & maneamus.

9.*Sicut habetis formam nostram*. Græci legunt ἡμᾶς nos, id est, pro forma & exemplari: vel sicut habetis formam nostram, i. sicut typum & formam ambulandi habetis à nobis.

10. *Qui reformabit*, id est, qui hoc humile & abiectum corpus nostrum transformabit in claritatem corporis sui, suoque corpori cõformabit, quãdo in resurrectione gloriosum corpus iustis est donaturus.

1. *Germane compar.* Græci hoc loco reprehendunt, qui pro eo quod Græcè est γνήσιε σύζυγε, cõiugem Pauli intelligunt, quum σύζυγος socium significet, nec vsquã Paulus vxoris meminisse legatur, & fœminino genere vtrumq; posuisset, si de vxore intellexisset, vt inquit Theophylact⁹. nec vero simile est, vt Græci dicũt vxorem Pauli, si habuisset, Philippis in peregrina patria habitasse, sed tharsi potius aut Ierosolymis sic autem Græci hoc loco ea de re disserunt, σύζυγε γνήσιε, ἐκ τούτου τινὲς ὑπενόησαν γυναῖκα ἔχειν τὸν παῦλον, καὶ αὐτῇ γράφειν, ἀλλὰ μωρὸν τὸ τοιοῦτον. i. ex hoc loco quidam suspicantur Paulum vxorẽ habere, & illi scribere, sed ridiculũ & stultum est istud. multa alia habent Græci in scholijs Veronensibus, quæ breuitati studens omitto.

uersatio in cœlis est: vnde etiã saluatorẽ expectamus dominũ nostrũ Iesum Christũ, 10 qui reformabit corpus humilitatis nostræ cõfiguratũ corpori claritatis suæ, secundũ operationẽ virtutis suæ, qua etiã possit subijcere sibi oĩa.

ARGVMENTVM Cap. 4.

¶ *Ad spiritualem lætitiã bonorũq; perseuerantiã eos hortatur: liberalitatis eorũ mentionẽ faciẽs: quibus tandẽ benè precatus, epistolã salutationib⁹ claudit*

CAPVT III.

I Taq; fratres mei charissimi & desideratissimi, A
gaudiũ meũ & corona
mea: sic state in domino charissimi. Euodiam rogo, et Syntichen deprecor, idipsum sapere in domino. Etiam rogo et te [1] germane cõpar, adiuua illas quæ mecũ laborauerũt in euãgelio cum Clemẽte, et cæteris adiutoribus meis, quorũ nomina sunt in libro vitę. Gaudete in domino semper: iterum dico gaudete. modestia vestra nota sit omnib⁹ hominibus. Dominus prope est. Nihil soliciti B
sitis: sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud deum. Et pax dei quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda vestra, et intelligentias vestras in Christo Iesu. De cætero fratres quæcunque sunt vera, quæcunq; pudica, quæcunque iusta, quæcunq; sancta, quæcunq; amabilia,

2. *Refloruistis pro me sentire*. i. reuiruistis & reuiguistis, vt mihi bene afficeremini, sicut & anteà afficiebamini: nã id significat ἐφρονεῖσθε, siue refloruit ac reuiguit solicitudo ac studiũ erga me vestrum: ne aũt videatur illos carpere quod nonnihil illi benefacere destitissent, subdit: *occupati autem eratis*. Græcè ἠκαιρεῖσθε, id est, destituebamini oportunitate, siue oportunitas deerat, quapropter tũ temporis necessaria suppeditare non valuistis.

bilia, quæcũq; bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ: hæc cogitate. Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc agite: & deus pacis erit vobiscum. Gauisus sum autem in domino vehementer, quoniam tandem aliquando [2] refloruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis. Oc-
C cupati aũt eratis. Non quasi propter penuriam dico: ego enim didici, [4] in quibus sum sufficiens esse. Scio & [5] humiliari: scio & abũdare. vbique & in omnibus institutus sum, et satiari, & esurire, et abundare, et penuriam pati. Oĩa possum in eo qui me [6] confortat. Veruntamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ. Scitis autem & vos Philippenses quod in principio euangelij, quãdo profectus sum à Macedonia, nulla mihi ecclesia [7] communicauit in ratione dati & accepti, nisi vos soli, quia et Thessalonicam semel et bis in vsum mihi misistis. [8] Non quia quæro datum:

3. *Propter penuriam*, id est, non id dico, quòd penuriam patior, vel magis hoc non dico propter penuriam, quam patiar, vt sic obliquè vos ad dandũ inuitem.

4. *In quibus sum sufficiens esse*, id est præsenti & modica fortuna mea exigua contentus esse, & ijs quæ habeo.

5. *Humiliari*. Græcè ταπεινοῦσθαι, quod Phot. interpretatur λιμώττειν. i. famescere, sicut τὸ περισσεύειν. i. abundare, pro χορτάζεσθαι. i. saturari, quinetiã sic se Paulus explicat

6. *Confortat*, id est, corroborat, non vt vulgò capiunt pro consolari.

7. *Communicauit in ratione dati & accepti*. i. nulla mihi ecclesia ꝓ acceptis spiritualib⁹ tẽporalia cõmunicauit. Ratio aũt accepti est, quam vulgò receptam vocant, ratio dati, quam mysiam. Rationem ergo accepti fecerunt, quia spiritualia ex me receperunt. Rationem dati non fecerunt, quia nihil contrà mihi pro illis sunt elargiti.

8. *Non quæro datum*. Græci δόμα. i. donum. i. non exigo à vobis dona ac munera, *sed requiro fructum abundantẽ* εἰς λόγον ὑμῶν, id est,

id eſt, in rationẽ veſtram. quaſi diceret, rationẽ accepti expenſiq; ferre vos oportet, ideòq; quod vos ad beneficentiam hortor, non ea ratione facio, vt meo commodo conſulam ſed quòd in ratione expẽſi fructificare vos velim per eleemoſynas.

ſed requiro fructum abundãtem in rationem veſtrã. Habeo autem oĩa: & abũdo. Repletus ſum acceptis ab Epaphrodito quæ miſiſtis D in odorem ſuauitatis, hoſtiam acceptam, placentem deo. Deus aũt Rom. meus impleat omne deſiderium 12.d. veſtrum, ſecundũ diuitias ſuas in gloria, in Chriſto Ieſu. Deo aũt & patri noſtro gloria in ſecula ſeculorum. Amen. Salutate omnem ſanctũ in Chriſto Ieſu. Salutant vos qui mecum ſunt fratres. Salutant vos omnes ſancti: maximè autem qui de Cæſaris domo ſunt. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro. Amen.

Argumentum epiſtolæ ad Coloſſenſes.

Coloſſenſes Aſiæ minoris populus finitimi Laodicenſibus, ab Archippo & Epaphra inſtituti & conuerſi, à pſeudoapoſtolis auerſi ſunt, perſuadẽtibus Chriſtũ nec veniſſe, nec venturũ, ſed angelos noſtræ ſalutis eſſe authores, ſimiliter Iudaicas & philoſophicas ſuperſtitiones illis prædicãtibus. aduerſus quos muniens Coloſſenſes Paulus, oſtendit vnum Chriſtum angelis præfectum, noſtræ ſalutis eſſe authorem. Deinde authoritatem ſuam tutatus, admonet à pſeudoapoſtolorum falſis viſionibus & doctrinis ſibi cauere. Demum ad mala fugienda & ſectanda bona hortatus, ſui officii vnamquanque ætatem hominum & conditionem admonens, ſalutationibus epiſtolam claudit.

EPISTOLA DIVI PAVLI APOSTOLI AD COLOSSENSES.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ Congratulatur Coloſſenſium fidei, & perfectam illis dei cognitionẽ precatur, obiter Chriſti excellentiam, ac principatum in omnia prædicans, per quem deo patri reconciliati ſint, & Paulus euangelii miniſter delegatus, ad manifeſtandum hactenus occultum myſterium.

CAPVT I.

A Paulus apostolus Iesu Christi per voluntatē dei & Timotheus frater, ijs qui sūt Colossis sanctis & fidelibus fratribus in christo Iesu gratia vobis & pax à Deo patre nostro. Gratias agimus deo & patri domini nostri Iesu Christi, sēper pro vobis orātes: audiētes fidem vestrā in Christo Iesu, & dilectionē quam habetis in sanctos oēs propter spem, quę reposita est vobis in cœlis, [1] quam audistis in verbo veritatis euāgelij, quod per

B uenit ad vos, sicut & in vniuerso mundo est, & fructificat, [2] & crescit, sicut & in vobis ex ea die, qua audistis & cognouistis gratiam dei in veritate, sicut didicistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Christi Iesu, qui etiā manifestauit nobis dilectionē vestrā in spiritu. Ideo & nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro vobis [3] orantes & postulantes, ut impleamini agnitione voluntatis eius in omni sapientia & intellectu spirituali, ut ambuletis dignè deo per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & crescentes in scientia dei in omni virtute [4] confortati secundum potentiam claritatis eius: in omni patientia & longanimitate cum gaudio gratias agentes deo patri, [5] qui dignos nos fecit, in partem sortis sanctorum

1. *Quam audistis.* Græcè ἣν προηκούσατε, id est, quam prius audistis.

2. *Et crescit,* etsi rari codices græci habēt αὐξανόμενον, pro quo interpres vertit crescit, tamen Græca scholia explicāt & legūt, sic enim habent, καρποφορεῖται δὲ καὶ αὔξεται ὁσημέραι προσιόντων τινῶν τῇ πίστει πάντως. τοῦτο γὰρ καρπὸς καὶ αὔξησις τοῦ εὐαγγελίου. i. fructificat autē & crescit quotidie, accedētibus ad fidem omnino aliquibus. Is enim est euangelij fructus & augmentum.

3. *Orantes & postulantes.* i. non cessamus orare & postulare, vt plenam diuinæ voluntatis habeatis cognitionē. Participia enim hæc græca pro infinitiuis ponuntur; non cessamus ergo orare vt impleamini & ambuletis dignè deo, id est, vt dei filios par est. Græci legunt, ἀξίως κυρίου. i. dignè domino.

4. *Confortati secundum potētiam claritatis eius,* id est corroborati secundum robur gloriæ ipsius, nam pro claritatis, Græcis est δόξης, id est gloriæ.

rum

5. *Qui dignos nos &c.* id est vt Græci exponũt, qui per similes afflictiões dignos nos effecit, qui participes essem⁹ hæreditatis sanctorũ in lumine, id est, per claram & nõ ænygmaticam dei cognitionem. κλῆρος enim sortem & hæreditatem significat.

6. *Filij dilectionis suæ.* i. dilecti filij sui (Hebraismus est) in quo id est, per quem habemus redemptionem. Græci addunt διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, id est, per sanguinem ipsius.

7. *Imago dei inuisibilis*, vbi τὸ inuisibilis genitiui casus est. Græcè ἀοράτου. dicitur autem Christus *imago patris*, quia per omnia illi similis, & quia patrem repræsentat, sicut ipse dicit: Qui videt me, videt & patrem. *Primogenitus omnis creaturæ*, id est ante omnem creaturã genitus: non quod creaturã de se postea pater genuerit, sicut secundum humanitatẽ primogenitus Mariæ virginis dicitur, non quod alios de se postea Mariæ genuerit: sed mos est Hebræis primum pro vno sumere: primogenitus ergo quia *in ipso condita sunt*, id est, per ipsum creata sunt omnia. *& ante omnes ipse est*, subaudi, creaturas, vel lege ante omnia: πάντων enim hoc loco masculini & neutri generis est *Et in ipso omnia constant*, id est permanent & conseruantur.

8. *Principium.* interpres legit ἀρχὴ, id est principium omnium, vel principium resurrectionis. Quidam Græci legunt ἀπαρχὴ & sic habet codex Dionysianus, id est, primitiæ, quod quemadmodum primitiæ primus, & præcipuus est fructus deo dedicatus, ita Christus fructus est vnus & præcipuus pro nobis deo patri oblatus.

9. *Primogenitus ex mortuis*, id est, resurgentiũ ad vitam immortalem primus. Bene autem ait primogenitus, quia resurrectio quædã regeneratio est, sicut Matthæi 19. dicitur, in resurrectione quum sederit filius hominis,

rum in lumine, qui eripuit nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum [6] filij dilectionis suæ, in quo habemus redemptionem, & remissionem peccatorũ, qui est [7] imago dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quo- C
niam in ipso condita sunt vniuersa in cœlis & in terra, visibilia & inuisibilia, siue throni, siue dominationes, siue principatus, siue potestates: omnia per ipsum & in ipso creata sunt, & ipse est ante omnes: & omnia in ipso constant: et ipse est caput corporis ecclesiæ,
qui est [8] principiũ [9] primogenitus 1. Co.
ex mortuis: ut sit in omnib⁹ ipse 15. a.

10. Com-

10. *Complacuit*. i. voluit deus pater omnem in eo habitare diuinitatis plenitudinem & perfectionem. Græci non legũt diuinitatis, licet Chrysost. de diuinitatis intelligat plenitudine.
11. *Pacificans*. referendũ est hoc ad id quod præcessit, vt sit primatũ tenens, pacificans per sanguinem eius, & c. & quæ intercedunt quia in ipso complacuit, per parenthesim legẽda sunt

Apo. 1.b. primatũ tenens: quia in ipso [10] cõplacuit omnẽ plenitudinem diuinitatis inhabitare: et per eum reconciliare oĩa in ipsum. [11] pacificans per sanguinẽ crucis eius, siue quæ in terris, siue quæ in cœlis sunt. [12] Et vos quũ essetis aliquando alienati et inimici sensu: in operibus malis: nunc aũt recõciliauit in corpore carnis suæ per mortem, exhibere vos sanctos et immaculatos, et irreprehẽsibiles coram ipso: si tamen permanetis in
D fide fundati et stabiles, et immobiles à spe euangelij quod audistis, quod prædicatum est in vniuersa creatura, quæ sub cœlo est, cuius factus sum ego Paulus minister, qui nunc gaudeo in pasionibus pro vobis, et [13] adimpleo ea quæ

12. *Et vos quum essetis*. i. cũ per opera mala hostes dei essetis, non facto aut natura, sed mente & voluntate, id enim significat hoc loco διάνοια, *nũc aũt reconciliauit, & c*, nisi vero hoc loco autẽ, & Græcũ δὲ παρέλκει, vt plerũq; superfluit, nõ est commoda connexio, nisi quæ præcedunt, *nunc autem* continuè legamus: vt sit sensus, placuit deo per Christum reconciliare & cœlestia & terrestria, & vos quoque quum essetis abalienati ab illo, & eius per mala opera inimici. Nũc autem reconciliauit per mortem eius exhibere vos, id est, vt vos exhiberet sanctos, & c.

13. *Adimpleo ea quæ*. Græcè ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων Χριστοῦ, id est, suppleo defectus afflictionum Christi, vel reliquias, vt vertit Ambrosius, non quod insufficiens fuerit Christi pasio pro nobis, sed quod afflictiones corporis mystici ecclesiæ, id est sanctorum martyrum Christi afflictiones dicantur: quas ille suas ducit, dicens, quod fecistis vni ex minimis istis, mihi feceritis. Photius ita videtur explicare, vt adimplere defectum & reliquias pasionis Christi, nihil aliud sit quam pro Christo pati, sicut ille pro nobis passus est. CHRISTVS enim pro vobis passus est, inquit Petrus, vobis relinquens exemplũ, vt sequamini vestigia eius. Christus ergo pro nobis passus est, quid

iam

iam reliquū est nisi vt illi compatiamur & coaffligamur? hoc qui facit, adimplet id quod deerat afflictionibus Christi, non ex parte Christi, sed ex parte sua. Quanquam enim redimēdis hominibus sufficientes fuerint Christi afflictiones, vnū tamē ex parte nostra illis deest, vt scilicet pro ecclesia & nobis inuicem patiamur, per multas enim tribulationes oportet ingredi in regnum cœlorum. afflictionū ergo ipsius inquit Paulus, ὑστέρημα i. quod superest scilicet nobis faciendū post ipsius afflictiones, ἀνταναπληρῶ. i. vice ipsius Christi impleo in carne mea per tam lōgas & graues afflictiones, pro corpore eius, ipsa scilicet & ecclesia.

14. *Vt impleam*. i. compleam verbū dei scilicet mysterium vel incarnationis vel vocationis gentium, quod olim absconditum nūc manifestauit, quibus visum est gloriosas diuitias huius sacramenti aperire inter gentes: quod inquam mysteriū Christus est incarnatus, spes gloriosa gentium.

15. *Diuitias gloriæ*. i. gloriosas diuitias, Hæbreorum more.

16. *In virtute*. i. per virtutē

desunt passionum Christi, in carne mea pro corpore eius quod est ecclesia. Cuius factus sum ego minister secundū dispēsationem dei, quæ data est mihi in vobis.
14 vt impleam verbū dei, mysterium quod abscōditum fuit à seculis, & generationibus: nūc autem manifestatū est sanctis eius, quibus voluit deus notas facere
15 diuitias gloriæ, sacramēti huius in gentibus, quod est Christus, in vobis spes gloriæ: quem nos annunciamus, corripientes omnem hominem, & docētes omnem hominem in omni sapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu, in quo & laboro, certando secundum operationem eius, quam operatur in me
16 in virtute,

Dilucida versio ex Græco capitis primi.

PAulus dei voluntate Iesu Christi apostolus, & Timotheus frater, ijs qui Colossis agunt sanctis & fidelibus in Christo Iesu fratribus, Salutem. Gratia sit vobis & pax à deo patre nostro & domino IESV CHRISTO. Gratias agimus inter orandum pro vobis semper Deo & patri domini nostri Iesu Christi, intellecta fide in Christo

Christo Iesu vestra, vestràque quam in omnes sanctos benignitate promittis, ob spem scilicet olim vobis in cœlo repositam, de qua audistis anteà per euangelicæ veritatis prædicationem, quæ ad vos vsq; peruenit, quemadmodum in vniuerso etiam mundo & fructum producit & promouet, non secus atque in vobis fructum facere cœpit, ex illa die quum reuera dei gratiam audistis & cognouistis, prout edocti fuistis, à charissimo conseruo nostro Epaphra, fideli pro vobis Christi Iesu ministro, qui de spirituali vestra in vos charitate certiores nos fecit. Quapropter ex quo illã audiuimus, nõ intermittimus pro vobis orare & postulare ut plenam diuinæ voluntatis cognitionem habeatis, cũ omni sapientia & scientia spirituali, ut pro dignitate, quę domini dei filios decet, ambuletis, modis õnibus illi placẽtes, in omni bono opere fructũ faciẽtes, & vsq; ad dei cognitionẽ proficientes, ac iuxta robur illius omni robore corroborati, ad omnia patienter & longanimiter cũ gaudio ferẽdas: deoq; patri gratias agẽtes, quòd nos in lumine & clara sui agnitione hęreditatis sanctorum participes dignatus sit facere: quũ nos ex potestate tenebrarum exemptos in regnum trãstulit dilecti filij sui, in quo per sanguinem ipsius redemptionem habemus & peccatorum remissionem: qui est imago Dei patris: per quem videri ille potest, alioqui non aspectabilis: quique est rerum omnium conditarum primogenitus: utpote per quem condita sunt omnia, tũ in cœlis tum in terra, siue spectabilia sunt illa, siue sensum omnem effugiunt oculorum, siue throni sunt, seu dominationes, aut potestates, & principatus, Per ipsum enim & in ipso condita sunt omnia, & ipse rebus omnibus conditis, prior est. Quinimò in eo constant & conseruantur omnia. Ipse autem ecclesiastici corporis caput, omniũque rerum & resurrectionis principium, ad vitam quoque immortalem resurgentium primus & primogenitus. Vnde & primo est inter omnes loco. Placuit enim patri omnem in eo deitatis habitare plenitudinẽ, perque eum sibi cuncta reconciliare, pacatis in eodẽ per crucis & passionis ipsius sanguinem, cœlestibus & terrenis. Quinetiam vos quoque, quum aliquando abalienati ab il-

lo essetis,& ipsi destinato consilio ob peruersa vestra opera inimici, nunc in carnali suo corpore per mortem suam reconciliauit,ut vos in cōspectu ipsius sanctos,immaculatos, & inculpatos exhiberet:si modo in fide permanetis fundati & stabiles.neque ab euangelij spe, quod omnibus hominibus sub cœlo degentibus prædicatum est, dimouemini. cuius quidem ego Paulus administer factus sum,qui nunc ob afflictiones meas vestra causa toleratas gaudeo, & ea quæ Christi afflictionibus supererāt facienda,in carne mea vice & exemplo ipsius pro corpore ipsius, quæ est ecclesia, adimpleo. cuius ego ecclesiæ iuxta creditam mihi inter vos administrationem,minister factus sum,ut impleam, ac plenè vos verbum dei doceam, mysterium inquam illud omnibus anteà seculis & ætatibus absconditum, nunc autem sanctis dei patefactum:quibus scilicet gloriosas sacramenti huius in gentibus dispēsati diuitias visum est aperire:quod quidem sacramentum Christus ipse est in vobis & à vobis creditus,gloriosa spes vestra, quem & nos annunciamus. cum admonitione omnem hominem corripientes, & docentes in omni sapientia, ut omnem hominem in Christo Iesu perfectum reddamus: qua in re etiam laboro decertās iuxta operosam vim ipsius, qua pro virtute sua in me agit.

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶ Suo erga eos & Laodicenses affectu declarato,hortatur eos in fide Christi ambulare & pergere,& à pseudoapostolorum imposturis sese obseruare,ostendens Christi in cruce victoriam. Et ne rursum in ceremonias legis se protrudi sinant,neque sibi falsa angelorum visione & superstitione imponi.

1. *Qualē solicitudinē.* Gręcè ἡλίκον ἀγῶνα, quod quidam vertūt, quantū certamē siue periculū. certè Herodianus in secundo, ἀγῶνα vsurpat ἀντὶ τῆς ἀγωνίας, id est,pro anxietate & solicitudine.

CAP. II.

VOlo enim vos scire A [1]qualem solicitudinē habeā pro vobis & pro ijs qui sunt Laodiceæ,& quicun-

cunque non viderunt faciem meam in carne: [2]ut consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus in agnitionem mysterij dei & patris & Christi Iesu, in quo sunt omnes thesauri sapien-
1.Co. tiæ & scientiæ absconditi. Hoc
5.b. autem dico: ut nemo vos decipiat in[3] sublimitate sermonũ. Nam etsi corpore absens sum: sed spiritu vobiscum sum, gaudens & videns ordinem vestrum, & firmamentum eius, quæ in Christo est
B fidei vestræ. Sicut ergo accepistis Iesum Christum dominum: in ipso ambulate, radicati, & superædificati in ipso, & confirmati in fide, sicut & didicistis abundantes[4] in illo in gratiarum actione. Videte ne quis vos decipiat per philosophiam & inanem fallaciam: secundum traditionẽ hominũ secundum[5] elementa mundi, & nõ secundũ Christum: quia

2. *Vt consolentur corda ipsorum*. Græcè ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν. i. vt consolationem accipiant corda ipsorũ instructorũ. quòd aũt interpres legit, *Instructi in charitate*, nõ est quò referatur hic locus, nisi *Consolẽtur* sumatur actiuè, & *ipsorũ* pro sua sumatur, vt sit sensus, vt consolẽtur corda sua instructi in charitate, &c. pro instructi autem Græcè est συμβιβασθέντων. συμβιβάζομαι autem significat doceri & certiorem fieri, vnde rectè interpres instructi vertit, & Hilarius instituti, id est, sufficienter instituti atq; instructi *in omnes diuitias plenitudinis intellectus*, id est, vsque ad certissimam & plenissimam intelligentiam in agnitione mysterij dei, id est, de cognitione huius mysterij in DEO Christo. πληροφορία autem quod hic interpres vertit plenitudinẽ, significat adeò certam rei alicuius fidem, vt nihil iam amplius addubitetur. & hoc modo sensus est, vt consolationem accipiant corda ipsorum, quum instructi fuerint in charitate, & vsque ad omnes diuitias certissimæ & plenissimæ intelligentiæ quod attinet ad cognitionem mysterij Dei & patris.

3. *Sublimitate sermonum*. Græcè πιθανολογία, quo verbo significantur artificia ad persuadendum accommoda.

4. *In illo*. Græcè ἐν αὐτῇ, id est, in illa scilicet fide.

5. *Elementa mũdi*. ea vocat cultũ & obseruationẽ astrorũ, quò omnia referebant pseudoapostoli, non deo autori, sed elemen

torum coniunctionibus & astrorum influxionibus omnia tri buẽtes: aut etiam Iudaicas ceremonias, sicut in fine capitis innuere videtur, de quibus vide ad Galatas 4. numero quarto.

6. *Corporaliter*. i. substãtialiter & secundũ substantiã, non secũdum energiã & operationẽ: vel corporaliter. i. in corpore, qui est caput oĩs *principatus & potestatis*. i. omniũ angelorũ, vt salutem suam non ad angelos, sed superiorem angelis Christum referre doceat.

7. *In expoliatione*, id est, nõ estis circuncisi circuncisione carnali & manufacta, quæ consistit in expoliatione corporis carnis, hoc est, in amputatione carneę partis de corpore, sed in circuncisione Christi, id est, peccatorum omnium per Christum amputatione.

8. *Consepulti &c*. Vide de hoc ad Romanos sexto, numero tertio.

9. *Præputio carnis vestræ*, id est, per concupiscentias vestras carnales.

10. *Chirographũ decreti*, Interpres legit τοῦ δόγματος. Est aũt hoc chirographũ quo se per esum ligni vetiti omnesq; posteros Adam æternæ morti reddiderat obnoxios, iuxta decretũ & arestum dei dicentis: Quacunque hora comederitis, morte moriemini. multi legũt pro decreti ἐν δόγμασι, id est, per δόγματα, scilicet quod chirographum deleuit per dogmata euangelica.

11. *Traduxit*. Traducere hoc loco sumitur pro infamia afficere, & velut exemplum & spectaculum omnibus proponere: quo modo in triumphis per vrbem circumagere captiuos victores solẽt, ita Christus victor in cruce diabolicis potestatibus *spolia* detraxit, *triumphans illos in semetipso*, id est, in semetipso de illis triumphum agens, confidenter & palàm illos traduxit igno-

in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis[6] corporaliter: & estis in illo repleti, qui est caput oĩs principatus & potestatis: in quo & circũcisi estis circuncisione nõ manufacta [7] in expoliatione corporis carnis, sed in circuncisione Christi. [8] cõsepulti ei in baptismo in quo et resurrexistis per fidẽ o- C
perationis dei: qui suscitauit illũ à mortuis. Et vos cũ mortui essetis in delictis et[9] præputio carnis vestræ: conuiuificauit cum illo, donans vobis omnia delicta, delens quod aduersus nos erat, [10] chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci: et expolians principatus et potestates [11] traduxit confidenter palàm, triumphans illos in semetipso.[12] Ne

ignominiose superatos, omnibus ostentans.
12. *Nemo ergo vos iudicet*. i. ne sinatis vos condemnari ob superstitiones cibi & potus, *aut in parte diei festi*. Partem autē diei festi dicit, quia partim dies festos obseruabant seducti à Iudæis, partim non obseruabant, *& neomeniæ*, id est, nouilunij aliarumq; ceremoniarū legis, quæ sunt *vmbra futurorum*, id est, vmbra tantum sunt, & ideo confestim transeunt, *corpus autem*, id est, solida veritas Christi, est in fide Christi. Lex enim vmbram tātum veritatis habebat: fides Christi, ipsum corpus veritatis & solidam veritatem.

mo ergo vos iudicet in cibo aut in potu, aut in parte diei festi, aut
D neomeniæ, aut sabbatorum quæ
Matt. 24.d. sunt vmbra futurorum, corpus autem Christi. 13 Nemo vos seducat volens, in humilitate, & religione angelorum, 14 quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ, & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum crescit in augmentum dei. 15 Si mortui

13. *Nemo vos seducat*. Græcè καταβραβευέτω, id est ne sinite vt quis brabæum vestrum, & præmiū intercipiat, aut iniquorū iudicum malignitate ad alios vt transeat. καταβραβεύειν autem vt hoc loco Theodorus ait, est τὸ ἀδίκως βραβεύειν. καὶ τοὺς βραβευτὰς καλοῦσιν τῶν ἀγωνιζομένων κριτὰς, id est, καταβραβεύειν est iniquè de præmio certantium in agone decernere, & non merentibus præmium asignare. Nam & brabeutas vocant concertantium in agone iudices. Sensus ergo Pauli est, hactenus bene cururrerant & certauerant Colossenses, & præmium ac brabium erant meriti: quòd sane auferre ab illis volebant pseudoapostoli, dum ad legis ceremonias & astrorū superstitiones protrudere eos malignè cupiunt. Hæc enim significat τὸ *volens*: nemo ergo vos seducat volens, id est, de industria ac malignè, *in humilitate & religione angelorum*, id est, per fictam humilitatem, & commentitiam angelorum religionem ac superstitionem: dicebant enim indignum dei filio, vt ad nos mitteretur, sed omnia quemadmodum in lege, per angelos deum operari. Photius exponit, nemo vos seducat volens, subaudi, hoc facere in humilitate.
14. *Quæ non vidit ambulās*. Græcè ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων. i. in his quæ nō nouit, nec vidit ambulās. i. ea de angelorū officio & ministerio docēs, quæ ignorat: frustra inflatus sensu carnis

ſuæ, fruſtra aũt, quia nõ tenens caput, id eſt, quia Chriſtũ nõ tenet, nec agnoſcit, noſtræ ſalutis authorẽ, & caput: ex quo capite totum eccleſiæ corpus per iũcturas, & commiſſuras compactum, & conſtructum, & vitæ capiens ab ipſo capite ſubministrationem, augmẽto dei creſcit. de hac metaphora vide plenius ad Epheſios quarto, numero decimo.

eſtis cum CHRISTO ab elementis huius mundi: quid adhuc tanquam viuentes in mũdo decernitis, Ne tetigeris, neq; guſtaueris, neq; contrectaueris? [16] quæ ſunt omnia in interitum ipſo vſu ſecundum præcepta & doctrinas hominum, quæ ſunt rationẽ quidem habẽtia ſapientiæ in ſuperſtitione & humilitate, [17] & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad ſaturitatem carnis.

15. *Si ergo mortui eſtis* . i. ſi Chriſto in baptiſmo cõmortui eſtis adeoq; elementis huius mũdi, id eſt carnalibus legis ceremonijs mortui, *quid adhuc decernitis*, ſcilicet huiuſmodi præcepta: Ne tetigeritis neq; contrectaueritis, ſub. hæc aut hæc, quia immunda ſunt. Interpres legit δογματίζετε, id eſt, docetis, quod ſi ita eſt, ad pſeudoapoſtolos dirigitur ſermo, qui cũ in Chriſto baptizati eſſẽt adeoque legi mortui, huiuſmodi tamen adhuc elementa docebant. Græci tamen legunt δογματίζεσθε, id eſt, docemini, hoc eſt, quur vos huiuſmodi dogmatis & ceremonijs, ne tetigeritis, &c. onerari ſinitis?

16. *Quæ omnia in interitum ſunt ipſo vſu*, id eſt, quę omnia ſcilicet cibi, & alia quibus vos onerant dicentes, ne tetigeritis, ipſo etiam vſu intereunt, vel dum egeruntur. quid ergo opus eſt de rebus tam facilè pereuntibus, tam ſuperſtitioſe docere? vel, Quæ omnia dogmata in interitum, Græcè εἰς φθορὰν, id eſt, in perditionem ſunt ipſo vſu, id eſt, vtẽtibus, quæ dogmata ſunt ſecundum præcepta & mandata hominum, *rationem quidem habentia ſapientiæ*, id eſt, ſpeciem quidem ſapientiæ præ ſe ferẽtia, in ſuperſtitione & humilitate ficta, id eſt, ob ſimulatam in illis religionem, & doctorum veſtrorum humilitatem. Hæc autem præcepta, vt Græci exponunt, non vera legis mandata ſunt, ſed quæ Phariſæi ſuo queſtui commenti erant, de quibus in euangelio Chriſtus ait, propter traditiones veſtras, irritum feciſtis mandatum dei.

17. *Et non ad parcendũ corpori, & c.* Græca lectio longè facilior eſt, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος οὐκ ἐν τιμῇ τινὶ πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός,

κῶς, id est, repetendo superius dicta, quibus quidem dogmatis illorum doctores speciem quidem pietatis præ se ferunt, in simulata religione, ac superstitione & humilitate, καὶ ἀφειδίᾳ &c. id est, & in afflictione corporis, & austera maceratione, & non in nutrienda ad saturitatem carne: hoc est, qui doctores, & quæ mandata pietatem quidem habere videntur, dum fictam præ se ferunt humilitatem, & religionem nec corpori suo indulgẽt sed austera maceratione, & ieiunijs affligunt, nec ad saturitatem nutriunt: ἀφειδία enim dicitur immanitas miserẽdi nesciaː nam φείδομαι misereor significat, & parcò: illorum ergo qui quasi sui non miserentur, sed miserè inedia corpus affligũt p hypocrisin, vocat Paulus ἀφειδίαν. quod autẽ erat ἐν τιμῇ πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκὸς, nos vertimus, in nutrienda ad saturitatem carne, quod vt sæpe iam diximus, Hæbreorum more, honor dicitur rerum necessariarũ subministratio.

ARGVMENTVM CAP. 3.

¶ Cœlestia quærere, membra corporis peccati mortificare, veterem hominem exuere, ac nouum in fide & charitate induere, seque inuicem supportare, omniaque in Christi gratiam facere admonet: vnumquemque interim in probata familia sui officij commonefaciẽs

CAP. III.

A I Gitur si consurrexistis cum Christo: quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in dextera dei sedẽs. quæ sursum sunt, sapite, non quæ super terram. Mortui enim estis: & vita vestra est [1] abscondita cum Christo in deo. Cum autẽ Christus apparuerit, vita vestra: tũc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram: fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est simulachrorum seruitus. propter quæ ve-

Ephe. 6.a.

1. *Abscondita*: quasi diceret, etsi nũc inglorij estis & bona futura in Christo (propter quem omnia facitis) nunc sunt abscõdita: quum tamen ille in iudicio apparuerit, bonis præmia, & malis redditurus supplicia: tũc & vos, in gloria, id est, gloriosi cum ipso apparebitis.

2. *Super filios incredulitatis.* Græcè ἀπειθείας, id est, in incredulos & infideles homines: (Hebraismus enim est) in quibus, scilicet operibus, vel inter quos filios incredulitatis id est, incredulos ambulastis.

3. *Expoliantes veterem hominem*, id est, veterem peccandi affectum, & ingenitam consuetudinem ponentes, *& induentes nouũ*, id est, nouam in Christo vitam: qui quidem nouus homo renouatur *in agnitione Dei*, id est, per fidem & cognitionem dei. *Secundũ imaginem eius qui creauit illum*, id est, vel iuxta animam quæ est imago dei, qui illam creauit, vel iuxta & per Christũ, qui est imago dei creatoris nostri.

4. *Vbi*. i. apud quem creatorem non est distinctio Iudæi & gentilis.

5. *Omnia in õnibus Christus* id est, oĩbus satis esse debet pro rebus omnibus Christus, per quẽ nimirũ omnia bona assequẽmur. Græci exponunt, omnia nobis est Christus, saluator, dominus, deus, caput sacerdos, hostia.

6. *Docentes*. sub. estote. alioqui nõ est quo referatur participium, & perinde habet Græca lectio.

nit ira dei [2] super filios incredulita
tis, in quibus ambulastis aliquan
do, cum viueretis in illis. Nunc au
tẽ deponite & vos omnia: iram, 6
indignationem, malitiam, blas-
phemiam, turpem sermonem de
ore vestro: Nolite mentiri inui-
cem: [3] expoliãtes vos veterem ho
minem cum actibus suis & indu
entes nouum, eum qui renoua-
tur in agnitionem: secũdum ima
ginem eius qui creauit illũ, [4] vbi
non est Gentilis et Iudæus, circũ-
cisio et præputium, Barbarus et
Scytha, seruus et liber: [5] sed omnia Ep.
et in omnibus Christus. Induite
vos ergo sicut electi dei, sancti et
dilecti, viscera misericordiæ, beni
gnitatem, humilitatem, modesti-
am, patientiam. supportantes in- Ephe.
uicem, et donantes vobismetipsis
si quis aduersus aliquẽ habet que
relam. sicut et dominus donauit
vobis: ita et vos. Super omnia au C
tem hæc, charitatẽ habete, quod
est vinculum perfectionis. et pax
Christi exultet in cordibus ve-
stris, in quã et vocati estis in vno
corpore: et grati estote verbum
Christi habitet in vobis abundan
ter: in omni sapiẽtia [6] docentes et
cõmonentes vosmetipsos in psal
mis, hymnis et canticis spirituali-
bus, in gratia cãtãtes in cordibus
vestris deo. Omne quodcunq; fa 1. Co.
citis in verbo aut in opere: omnia 10. g.
[7] in nomine domini nostri Iesu

7. In

Christi, gratias agentes deo & pa
tri per ipsum. Mulieres, subditæ e
stote viris, sicut oportet, in domi-
Ephe. no. Viri diligite vxores vestras, &
5.e. nolite amari esse ad illas. Filij, obe
1.Pet. dite parentibus per omnia. hoc e-
3.a. D nim placitum est in domino. Pa-
Ephe. tres, nolite ad indignationem pro
6.a. uocare filios vestros: [8] ut non pu-
Tit. sillo animo fiant. Serui, obedite
2.c. per omnia dominis carnalibus, nō
1.Pet. [9] ad oculum seruientes, quasi ho-
2.c. minibus placentes, sed in simplici
Ephe. tate cordis, timētes deum. Quod
6.a. cunque facitis, ex animo opera-
mini [10] sicut domino, et nō homi
Sapi. nibus: scientes quòd à domino ac
6.b. cipietis retributionem hæredita-
Rom. tis. Domino Christo seruite: qui enim iniuriam facit, recipi
2.b. et id quod iniquè gessit, et non est personarum acceptio a-
Ephe. 6.b. pud deum.

7. *In nomine domini Iesu*. i. propter Iesum subiicite
8. *Vt non pusillo animo fiāt*, vel animum despondeāt, & desperent, nam ἄθυμος pusillanimem & desperantem significat.
9. *Ad oculum*. i. in præsentia tantum. Vide de hoc Ephes. 6. numero 3.
10. *Sicut domino & nō hominibus*. i. tanquam in domini gratiam, nō hoīm, hoc est, nolite spectare ad hoīm gratiam, qui plerūq; ingrati sunt, sed deū spectate, à quo maiorem habituri estis mercedem.

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ Orationi etiam pro se instare iubet, & honestè inter gentes conuersari, demum illis Tychico & Onesimo cōmendatis, salutationibus epistolā claudit.

1. *Aperiat nobis ostium*, id est, libertatem & fiduciam prædicandi donet.

CAPVT IIII.

A
Ephe. D Omini quod iustum est et æquum, seruis præstate
6.c. scientes quod & vos dominum habetis in cœlo.
2.Th. Orationi instate: vigilanter in ea in gratiarum actio
3.a. ne, orantes simul & pro nobis, ut deus aperiat nobis ostium
Ephe. sermonis ad loquēdum mysterium Christi (propter quod
3.d. etiam vinctus sum) ut manifestem illud ita ut oportet me

2. *Ad eos qui foris sunt*, id est, inter gentiles & ethnicos, qui non sunt de ecclesia, ambulate & viuite sapienter, *tempus redimentes*, quid autem sit redimere tempus, vide Ephes. 5. numero 4.

3. *Sale sit conditus*, id est, prudentia.

4. *De quo accepistis mãdata* vel à quo præcepta viuẽdi accepistis: vel de quo mandaui vobis vt si ad vos venerit, illum excipiatis.

5. *Ex circuncisione*, id est, Iudæi.

6. *Qui ex vobis est*, id est, vestras, erat enim Colossensis.

7. *Nympham*. Græcè, νυμφᾶν. est autem nomen viri νυμφᾶς.

8. *Quæ Laodicensium est*, id est, quæ ab Laodicẽsibus mihi missa est, sic enim Græci explicant, & Græca verba id innuunt, τὴν ἐκ λαοδικείας, id est, quæ ab Laodicensibus est.

loqui. In sapientia ambulate[2] ad
eos qui foris sunt: tempus redimentes. Sermo vester semper in
gratia[3] sale sit conditus, ut sciatis
quomodo oporteat vos vnicuique respondere. Quæ circa me B
sunt omnia, vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, & conseruus in domino: quem misi ad vos ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa vos
sunt, & consoletur corda vestra
cum Onesimo charissimo & fideli fratre qui ex vobis est: qui omnia quæ hic aguntur, nota facient
vobis. Salutat vos Aristarchus cõcaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ[4] (de quo accepistis mandata, Si venerit ad vos, suscipite illum) & Iesus qui dicitur C
Iustus: qui sunt[5] ex circuncisione.
Hi soli sunt adiutores mei in regno dei: qui mihi fuerunt solatio.
Salutat vos Epaphras[6] qui ex vobis est, seruus Christi Iesu, semper
solicitus pro vobis in orationibus, ut stetis perfecti & pleni, in
omni voluntate dei. Testimoniũ
enĩ illi perhibeo quod habet multum laborem pro vobis, & pro
ijs qui sunt Laodiceæ, & qui Hierapoli. Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas. Saluta 1.th.
te fratres qui sunt Laodiceæ: &[7] Nympham, & quæ in domo eius est, ecclesiam. Et cum lecta fuerit apud vos epistola 4.c. D
hæc: facite ut in Laodicensium ecclesia legatur: & ea[8] quæ
Laodicensium est, ut vobis legatur. Et dicite Archippo, Vide

de miniſterium quod accepiſti in domino, ut illud impleas. Salutatio, mea manu Pauli. Memores eſtote vinculorum meorum. Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Amen.

Miſſa ab Epheſo, ut Latini dicunt: ut Græci, ab Roma, per Tychicum & Oneſimum.

Argumentum epiſtolæ.

THeſſalonicenſes Macedones ſunt à metropoli Macedoniæ Theſſalonia ſic dicti. hi quum pſeudoapoſtolos non admiſiſſent, ſed conſtantes in fide etiam perſecutiones fortiter tuliſſent, conſolatoriam ad eos ſcribit Paulus epiſtolam, illorum fidei & conſtantiæ congratulans: inq; illis pergere hortatus, de reſurrectione & aduentu Chriſti, quo illos confirmet nonnihil attingit.

EPISTOLA DIVI PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES I.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ Congratulatur eorum fidei, & patientiæ, proque illa deo gratias agit, quòd non modò crediderint, ſed euãgelium quoq; ipſi prædicarint.

CAP. I.

A PAulus & Syluanus & Thimotheus eccleſiæ Theſſalonicenſium in DEO patre noſtro & domino Ieſu Chriſto: [1] gratia vobis & pax. Gratias agimus Deo ſemper pro omnibus vobis, memoriam veſtri facientes in orationibus noſtris ſine intermiſsiõe, [2] memores operis fidei veſtræ & laboris, &

1. *Gratia vobis & pax.* Græci addũt, à deo patre noſtro, & dño Ieſu Chriſto
2. *Memores operis fidei veſtræ,*

Græ-

Græca ſcholia exponũt opus fidei, conſtantiã in fide quæ eſt egregium fidei opus. quia nihil, inquiũt, declinare vos à fide fecit: hoc eſt enim fidei opus. ſecundo modo exponunt opus fidei, quia non verbis modò, ſed operibus fidem ſuam oſtenderint. gratias ergo agimus memores operis fidei veræ. id eſt, operoſæ & actuoſæ fidei veſtræ, quæ non modò verbis ſeſe, ſed operibus promit, & memores *laboris & charitatis*, vel vt Græci habẽt, laboris charitatis veſtræ, quaſi dicat, memores cõſtantiæ veſtræ in fide & laboris, quando pro euãgelio charitas veſtra laborauit. *Et ſuſtinentiæ ſpei domini noſtri Ieſu Christi.* Græcè ὑπομονῆς. i. patientiæ vel perſeuerãtiæ, quã ob ſpem dñi noſtri Ieſu Chriſti hacten⁹ ſeruaſtis. 3. *Ante deum &c.* Græcè ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ, id eſt, in conſpectu dei. Græci hanc particulam referũt variè: primo modo ad τὸ *memores*, vt ſit ſenſus, gratias agimus memores ante deum & in conſpectu eius, operoſæ fidei veſtræ. ſecundo ad τὸ *operis fidei veſtræ*, vt ſit ſenſus, memores operis fidei veſtræ, & laboris & ſuſtinentiæ, quæ ſunt ante deũ, quaſi dicat, quæcunq; agitis, videt omnia deus, nec eum quidquam latet eorum, quæ agitis. tertio referri poteſt ad τὸ *gratias agimus*, ſcilicet gratias agimus ante Deum, & c.

charitatis, et ſuſtinentiæ ſpei dñi noſtri Ieſu Chriſti: ante deum et patrem noſtrum. 4 Sciẽtes fratres dilecti, à deo electionem veſtram quia euangeliũ noſtrum non fuit ad vos in ſermone tantum, ſed et in virtute, et in ſpiritu ſancto, & in plenitudine multa: ſicut ſcitis quales fuerimus in vobis propter vos. Et vos imitatores noſtri facti eſtis, & dñi excipi- C entes verbũ in tribulatione multa cũ gaudio ſpiritus ſancti, ita ut

4. *Scientes fratres dilecti.* τὸ ſcientes refertur ad id quod præceſſit, gratias agimus pro vobis ſcientes fratres dilecti & c. Græci autem ad ſequentia aſſerunt poſſe iungi multipliciter, gratias agimus ſciẽtes *electionem veſtram*, id eſt, vos à deo electos eſſe: &, ſcientes quia vel quòd euangelium noſtrum *non fuit ad vos in ſermone tantum, ſed in virtute*. id eſt, vt Græci explicãt quia euangelium noſtrum non tantum verbo prędicatum eſt vobis, ſed etiam in virtute, id eſt, virtute & miraculis ac ſignis confirmatũ. *& in ſpiritu ſancto*, id eſt, & prædicatũ eſt non in ceremonijs carnalibus, ſed in ſpiritu ſancto, & in virtute ipſius, vel in ſpiritu ſancto, id eſt, in largitione & infuſione ſpiritus ſancti, quem apoſtoli in primitiua eccleſia credentibus largi-

giebantur. *& in plenitudine.* græcè, ἐν πληροφορίᾳ, cum plena & certa euangelij cognitione & intelligentia. Gratias ergo agimus scientes vestram electionem, & certi qualiter vobis euãgelium prædicauimus in virtute & spiritu sancto & certitudine indubitata, *sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos.* i. quemadmodum intelligitis qualiter nos apud vos vestra gratia gessimus. hæc omnia igitur scientes gratias agimus. Mihi etiam videtur τὸ scientes referri posse ad Thessalonicenses, & ita ordinanda lectio: gratias agimus, & c. vsq; ante deum & patrem nostrum, vt ibi finis sit sententiæ, deinde noua sententia incipiat, scientes, & c. id est, quum enim compertũ haberetis de electione vestra, ex eo quod euangelium nostrum non tantum verbo à vobis exceptum & acceptum est, sed etiam cum virtute & spiritu sancto & plenitudine multa, id est, quia vnà cũ euangelio virtutem & constantiam in persecutionibus, & spiritum sanctum. i. illius gratiam ac diuersa dona accepistis, *& plenitudinem*, Græcè, πληροφορίαν. i. certissimã dei euangelijq; cognitionẽ. vos ergo ex spiritus sancti donis [illegible] certi electionis vestræ, *sicut scitis*, id est, sicut compertum habetis quales fuerimus in vobis, id est, inter vos, hoc est, quàm fideles, & quàm constantes, & vos etiam nostri & domini facti estis imitatores. *excipientes:* Græcè, δεξάμενοι, id est, dum excepistis verbum euangelij cum multa tribulatione & gaudio spiritus sancti, *ita vt facti sitis forma.* i. adeò vt exemplum præstiteritis & occasionem omnibus fidelibus in Macedonia & Achaia credendi, & pro euangelio patiendi.

facti sitis forma õnibus credentibus in Macedonia et in Achaia. A vobis enĩ [5] diffamatus est sermo domini: nõ solũ in Macedonia et in Achaia, sed et in õni loco fides vestra quę est ad deũ, profecta est
D ita ut nõ sit nobis necesse quicquã loqui. [6] Ipsi enĩ de vobis annũ

5. *Diffamatus est sermo.* Græcè, ἐξήχηται. i. personuit & diuulgatus est. i. ex vestra tolerantia euangelium non solũ in reliqua Macedonia & Achaia publicatũ est, sed fides vestra in deum per omnem circunquaque regionem profecta est & peruênit, ita vt ad imitationem vestri conuersis penè omnibus, iam nõ sit mihi necesse loqui quicquam. i. non sit nobis opus in vicinis regionibus prædicare, vel vt non sit nobis opus fidem vestram & constantiam alijs prædicare & commendare.

6. *Ipsi enim.* i. nã recitare ipsi norũt, qualis fuerit ad vos accessus noster. i. quã efficax, quoq; pacto me oĩbus odiosum etiã

cum

cum vitæ vestræ periculo suscepistis, & quā celeriter à simulachris ad deū conuersi estis, ita vt cōfestim illis relictis deum viuū colere inceperitis, & redemptorē nostrū eius filium Iesum (quem ille suscitauit) expectare.

1. *Inanis*, id est, inefficax & sine fructu.

2. *Fiduciā habuimus*. ἐπαῤῥησιάσμεθα, intrepidè ausi sumus, etiā sic miserè Philippis affecti, apud vos euangelium prædicare in multa solicitudine, Græcè, ἀγῶνι. i. cum multo periculo & multa anxietate & solicitudine, nam ἀγῶν ἀντὶ τῆς ἀγωνίας sumitur. i. pro agonia hoc est, anxietate & solicitudine

3. *Exhortatio*. i. prædicatio *nostra non erat de errore*. i. falsa doctrina, aut per imposturam, quasi vos per eam fallere vellemus, *neq; de immunditia*. i. de immūda veneficorum & maleficorum doctrina, *neq; in dolo*, id est, dolosa, sed sicut probati sumus à deo, id est, sicut ille nos approbauit & dignos duxit quibus euāgelica prædicatio crederetur & committeretur, ita secundum eum prædicamus, non vt hoībus sed illi qui corda nostra & mētem nouit, placeamus.

4. *In sermone adulationis*. i. vobis adulatorijs verbis vsi non sumus, ipsi scitis, *neq; in occasiōe auaritiæ*. i. neq; prędicādo, auari-

ciant, qualē introitum habuerimus ad vos; & quomodo cōuersi estis ad deum a simulachris seruire deo viuo & vero, & expectare filium eius de cœlis (quem suscitauit ex mortuis) Iesum, qui eripuit nos ab ira ventura.

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶ Cum qua fiducia euāgelium prædicarit, quámque purè ac liberaliter: testes illos facit, similiter & sui erga eos affectus. Demum illorum constantia in euangelio congratulatur.

CAP. II.

NAm & ipsi scitis fratres introitum nostrum ad vos, quia nō [1] inanis fuit A
sed ante passi multa & contumelijs affecti (sicut scitis) in Philippis [2] fiduciam habuimus in deo nostro loqui ad vos euangelium dei in multa solicitudine. [3] Exhortatio enim nostra non de errore, neque de immunditia, neque in dolo. sed sicut probati sumus à deo, ut crederetur nobis euangelium, ita loquimur. non quasi hominibus placētes, sed deo qui probat corda nostra. Neque enim aliquando fuimus [4] in sermone adulationis, sicut scitis: neq; in occasione auaritię, deus testis est, neque quęrētes ab hominibus gloriam,

neque à vobis, neq; ab alijs. 5 Cũ
B possem⁹ vobis oneri esse, ut Chri
sti apostoli: sed facti sumus paruu
li in medio vestri, tanquã si nutrix
foueat filios suos. Ita 7 desiderãtes
vos cupidè, volebamus tradere
vobis non solũ euangelium dei
sed etiam animas nostras, quoniã
charissimi nobis facti estis. Me-
Acto. mores enĩ estis fratres laboris no
20.g. stri & fatigationis: nocte & die o
1.Co. perãtes, ne quem vestrũ grauare-
4.c. mus: prædicauimus in vobis euã
2.th. geliũ Dei. Vos testes estis & deus
3.b. quã sanctè & iustè & sine querela
vobis qui credidistis, affuimus: si-
cut scitis qualiter vnũquemq; ve-
strũ (sicut pater filios suos) depre-
cãtes vos & cõsolantes 8 testificati
sumus, ut ambularetis dignè deo
qui vocauit vos in suũ regnũ &
gloriam. Ideo & nos gratias agi-
C mus deo sine intermissione: quo-
niam cũ accepissetis a nobis ver-
bum⁹ auditus dei, accepistis illud
nõ ut verbum hominũ sed (sicut
est verè) verbũ dei, qui operatur
in vobis qui credidistis. vos e-
nim imitatores facti estis fra-

tiam vllam prætendimus aut prætexuimus, & quia animũ deus vnus nouit, subdit, deus testis est.

5. *Cum possemus vobis oneri esse.* Græcè, ἐν βάρει εἶναι. i. vel quũ possemus grauitatem inter vos & autoritatẽ vẽdicare, tanq̃ Christi apostoli, vel quũ possemus oneri vobis esse in accipiendis sumptibus & alimẽtis. Vtroq; enĩ modo Græci explicant, sed præstat prima expositio, vt intelligamus noluisse imperiosum dominũ in illos exercere, ob id quod sequitur.

6. *Sed facti sumus, &c.* quidã Græci codices hũc νήπιοι. i. paruuli: quidam, & Hispanica biblia ἤπιοι. i. mites ac mãsueti: & quũ præcedat, ἐγενήθημεν, factũ puto vt illud ν finale iunctũ sit τῷ ἤπιοι, quanquã non admodũ refert quo ad sensum modo intelligamus paruulos mites & mansuetos, quales esse solẽt pueri, licet propter metaphoram nutricis minus quadrat verbum paruulorũ, quum se hic nutricem faciat, vt sit sensus. Quum vendicare autoritatem inter vos possemus & imperiosos agere, noluimus, sed ἤπιοι. i. blandi ac beneuoli facti sumus: quomodo solet esse nutrix erga filios suos, quos alit ac fouet.

7. *Desiderãtes.* ὁμειρόμενοι. i. desiderio flagrãtes vestri, vel ὁμειρόμενοι. i. vobis coniunctissimi, vt legit codex Dionysianus.

8. *Testificati sumus.* i. obtestati sum⁹ vnũquéq; vestrũ, vt ambularetis dignè deo, i. vt dei filios par est. 9. *Auditus dei.* i. fidei.

10. *Contribulibus*, id est, affinibus vestris.

11. *Vt salui fiant*, scilicet gentiles, id est, inhibentes euangelij prædicationem, ne saluæ fiant gentes.

12. *Vt impleant peccata sua semper*. i. vt peccata sua semper augeant & grauius ac grauius delinquant, sicut Christus illis dicit Matth. 23. Et vos implete mensuram patrum vestrorum. i. & hoc quoq; quòd cogitatis, scilicet necem meã, adijcite ad patrũ vestrorũ peccata. nunc Paulus ait vt impleant peccata. i. vt seipsis euadãt deteriores. Oecumenius interpretatur, vt peccata sua augeant, quasi ipsi peccare instituerĩt semper, & hunc sibi scopũ præstituerint. Si enim, inquit, vtile est ad fidem gẽtes accedere, cur non & ipsi accedũt? sin momenti nullius esse putant, cur accedentibus inuident? vides ergo quò pacto volũtariè ac de industria peccant, ac nihil non faciũt vt peccata sua impleant, hoc est, ea gratia, ne quando à peccatis recedant: & propter hoc, inquit, peruenit in illos ira dei vsque in finem.

13. *Desolati*. ἀποϱφανισθέντες, id est, orbati vobis, vt sequamur metaphorã patris, de quo prædixit, sicut pater filios. Nam orbus pater & mater dicuntur, qui liberis carent. Nos ergo, inquit, ad modicum tempus (hoc enim significat tempus horæ, scilicet vel ad vnius horæ tempus) vobis orbi, id est, quũ vel breue tempus abessemus à vobis, ac vobis ipso aspectu ac præsentia non corde orbi essemus, studuimus vos inuisere, sed impediuit nos satanas, vos enim spes nostra estis, &

tres ecclesiarum dei quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu: quia eadẽ passi estis et vos à [10] contribulibus vestris, sicut et ipsi à Iudæis, qui & dominum occiderunt Iesum, et prophetas, et nos persecuti sunt, et deo non placent: & omnibus hominibus aduersantur, prohibentes nos gentibus loqui [11] ut salui fiant, [12] ut impleant peccata sua semper. peruênit enim ira Dei super illos vsque in finem, Nos autem fratres, [13] desolati à vobis ad tempus horæ, aspectu, non corde: abundantius festinauimus faciem vestram videre cũ multo desiderio. quoniam voluimus venire ad vos: ego quidem Paulus & semel et iterum: sed impediuit nos satanas. Quæ est enĩ nostra spes, aut gaudiũ, aut corona gloriæ? Nonne vos ante dominum nostrum Iesum Christum estis, in aduentu eius? vos enim estis gloria nostra & gaudium D

ARGVMENTVM CAP. 3.

¶ Se consolatum esse ex eorũ fide & cõstantia ostendit, quã ex Thimotheo ea gratia ad illos misso resciuerit: nec par uo eos videndi desiderio se teneri, quibus interim bene in deo precatur.

CAP. III.

A [1]PRopter quod non sustinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis solis, & misimus Timotheũ fratrem nostrũ & ministrũ dei in euangelio Christi, ad confirmandos vos & exhortandos pro fide vestra: ut nemo moueatur in tribulationibus istis. Ipsi enim scitis quod [2]in hoc positi sumus. Nã & cũ apud vos essemus, prædicabamus vobis passuros nos tribulationes, sicut & factum est, & scitis. Propterea & ego amplius nõ sustinẽs, misi ad cognoscendam fidem vestrã, ne forte tẽtauerit vos is qui tẽtat, & inanis fiat labor noster. Nũc autẽ veniẽte Timotheo ad nos à vobis, & annũciante nobis fidẽ & charitatem vestram, & quia memoriã nostri habetis bonã semper, desiderãtes nos videre sicut & nos quoque vos: ideo [3]cõsolati sumus fratres in vobis in omni necessitate & tribulatione nostra per fidem vestrã, quoniam nũc [4]viuimus, si vos statis in domino. Quam enim gratiarũ actionem possumus deo retribuere pro vobis in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante deum nostrum, nocte ac die abundantius orãtes, ut videamus faciem vestrã, & compleamus ea quæ desunt

Acto. 16. a.

B

& corona gloriæ nostræ, quia ob egregias vestras virtutes gloriose coronari speramus, & gaudium nostrum in die aduentus domini.

1. *Propter quod.* ad euitandũ sœlecismũ quẽ cõmisit interpres vertẽdo non sustinẽtes: placuit, quum Græca habeát διὸ μηκέτι στέγοντες εὐδοκήσαμεν, verti possũt. Quapropter non ferẽtes amplius (sci. vestri desideriũ) decreuimus remanere Athenis, soli. i. quapropter quũ ingens vestri desideriũ amplius ferre nõ valeremus, placuit nobis remanere Athenis solis, & misimus ad vos Timotheũ ad confirmandos vos & exhortandos vel cõsolandos: vtrumq; enim significat Græcum παρακαλέσαι.

2. *In hoc positi sumus*, id est ad ferendas afflictiones destinati sumus.

3. *Cõsolati sum⁹*. passiuè, i. consolationẽ habuimus.

4. *Viuimus si statis in dño.* i. nulla tam grauis est afflictio etiã si mortis proxima, quã nõ vitæ loco ducamus, modo cõstãter in fide domini permaneatis

5. *Quemadmodũ & nos in vobis*. per parenthesim legendũ, & supplendũ, charitate abundauimus. Est enim sensus, Exuberare vos faciat dominus mutua charitate in omnes, quemadmodũ nostra erga vos exuberauit charitas, vt confirmentur corda vestra *sine querela*, id est, irreprehensibilia in sanctitate, & c.

fidei vestræ? Ipse autẽ deus & pater noster & dominus Iesus christus dirigat viam nostrã ad vos. D
Nos autem dominus multiplicet & abundare faciat charitatem vestram in inuicem & in omnes: 5
quemadmodum & nos in vobis ad confirmanda corda vestra sine querela, in sanctitate ante deum & patrem nostrũ, in aduentu domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius. Amen.

ARGVMENTVM CAP. 4.

Hoc toto capite ferè sunt parænefes, & de moribus exhortationes, nisi quòd ad finem de resurrectione nonnihil attingit.

CAP. IIII.

De cætero ergo fratres, rogamus vos, & obsecramus in domino Iesu: ut quemadmodũ accepistis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare & placere deo, sic & ambuletis, ut abundetis magis. Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per dominũ Iesum. Hæc est enim volũtas dei, sanctificatio vestra: ut abstineatis vos à fornicatione, ut sciat vnusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione & honore: non[1] in passione desiderij, sicut & gentes quæ ignorãt deum. & [2] ne quis supergrediatur neque circumueniat in negotio fratrem suũ: quoniã vindex est dominus de his oĩbus, sicut prędiximus vobis, & testificati sumus. Nõ enim vocauit nos deus in immunditiam, sed in sanctificationem. Itaq; qui hæc spernit, non hominẽ spernit. sed deũ, qui etiam dedit spiri-

A

Rom. 12. a. Ephe. 5. d.

B

1. *In passione desiderij*, id est, affectionibus concupiscentiarum.

2. *Ne quis supergrediatur*. Græcè μὴ ὑπερβαίνειν. i. ne suppeditet & vi ac violentia opprimat, *neq; circumueniat*, græcè μὴ πλεονεκτεῖν, id est, fraude aliquid ab illo extorqueat.

3. *Ad eos qui foris sunt*, id est, inter infideles.

4. *Nullius aliquid desideretis*. Græci habent, μηδὲν μηδενὸς χρείαν ἔχητε, id est, facite vt rei nullius indigeatis, nec stipem petere

C tum suũ sanctũ in nobis. De cha-
Ioan. ritate aũt fraternitatis nõ necesse
13.d. habemus scribere vobis: ipsi eni
& 15. vos à deo didicistis, ut diligatis in
b.
1.Io. uicem. Etenim illud facitis in om
2.b.et nes fratres in vniuersa Macedoni
4.d. a. Rogamus aũt vos fratres, ut a-
bundetis magis, & operã detis ut
quieti sitis, & ut vestrum negoti-
um agatis, et operemini manibus
vestris, sicut præcepimus vobis. et
ut honestè ambuletis[3] ad eos qui
foris sunt: &[4] nullius aliquid desi
deretis. Nolumus aũt vos ignora
re fratres[5] de dormientibus: ut
non contristemini, sicut & cæteri
D qui spem non habẽt. Si enim cre
dimus quod Iesus mortuus est et
resurrexit: ita & deus eos qui dor
mierunt per Iesum, adducet cum
1.Co. eo. Hoc enim vobis dicimus[6] in
15.d. verbo domini, quia nos qui viui-
mus, qui residui sumus, in aduen-
tũ domini,[7] non præueniemus e
os qui dormierunt. Quoniã ipse
dominus in iussu & in voce ar-
changeli: &[8] in tuba dei descendet
de cœlo: &[9] mortui qui in Chri-
sto sunt, resurgent primi. Deinde
nos qui viuim[9], qui relinquimur,
simul rapiemur cum illis in nubi
bus obuiam Christo in aera, et sic
semper cũ domino erimus. Itaq;
consolamini inuicẽ in verbis istis

necesse habeatis.

5. *De dormientibus*, id est, mortuis, nam & dormio & κοιμάομαι Græcè pro mori sumuntur, vnde κοιμητήριον ad verbum dormitorium, locus in quo corpora mortuorum sepulta sunt. Latini in suam propè familiam asciuerunt, cœmeterium appellantes.

6. *In verbo domini*, quasi diceret, non nostra hæc est quam dictari nunc sumus, sed dei sententia.

7. *Non præueniemus eos*, scilicet translatione ad gloriam: quoniam & qui antea mortui sunt, & ii qui tunc viui reperientur, vnà obuiam Christo prodibunt gloriandi.

8. *In tuba dei*. Tubam dei Photius tropicè interpretatur angelicas virtutes inferiores, quarum ministerio vsurus est in resurrectiõe Christus, etsi per se id potest.

9. *Mortui qui in Christo sũt*, id est, qui olim in Christo mortui sunt, primi resurgent, nõ tempore, sed dignitate & merito, respectu damnatorũ. Deinde nos qui viuimus (in persona eorũ loquitur qui tunc viuent) vnà cũ olim iam mortuis rapiemur in nubibus obuiam dño, & sic semper cum domino erimus.

Contétio hoc loco est inter doctores sanctos, quibusdã dicẽtibus quod sine morte trãsibũt ad gloriã: alijs quod in ipso raptu subitanea morte moriẽtur, à qua sine vlla corporis corruptione transibunt ad gloriã, cui etiam opinioni Græci quidã accedũt, vt videbis 1. ad Corinth. 15. numero 21.

1. *Sicut fur in nocte*. i. clãculũ & imprudẽtib⁹ nobis.

2. *In vtero habentis*, id est, parturientis.

3. *In tenebris*. i. in peccatis

4. *Nõ dormiam⁹*, somnũ. s. peccati. Nã dormire pro in peccatis esse ponitur.

5. *Sobrij simus*. nõ tantũ à vino abstemij, sed oĩbus prauis affectionibus quę rationẽ cõturbant abstinẽtes. Quũ ergo filij lucis simus. i. gratiæ, nõ noctis & tenebrarũ. i. peccati: somniũ inertiæ, & affectionũ ebrietatem filijs tenebrarum & noctis relinquere debemus.

6. *Quoniã nõ posuit nos &c.* i. neq; enĩ nos vocauit *in iram*. i. vindictam. i. vt in nos æterna morte animaduerteret, *sed in acquisitionẽ salutis*, sed vt nos sibi per Christũ acquireret & possideret. qui quidẽ propter nos est mortuus, vt siue vigilem⁹, siue dormiamus. i. siue viuimus, si

ARGVMENTVM CAP. 5.

¶ De insperato Christi aduẽtu præmonet, iubens interim illos bonis operibus intentos vigilare, & diuina armatura munitos esse. Reliquam partem capitis paræneses occupant.

CAP. V.

DE temporibus aũt & mo- A
mentis fratres nõ indigetis ut scribamus vobis. Ipsi enĩ diligẽter scitis, quia dies domini, [1] sicut fur in nocte, ita veniet 1. Pet.
Cum enim dixerint, pax & securi- 3. c.
tas: tũc repentinus eis superueni- Apo.
et interitus, sicut dolor [2] in vtero 3. a. et 16.
habẽtis: & nõ effugient. Vos autẽ, fratres, nõ estis [3] in tenebris, ut vos dies illa tanquã fur comprehẽdat oẽs enim vos filij lucis estis, & filij diei. non sumus noctis neq; tenebrarũ. Igitur [4] non dormiamus B
sicut & cæteri: sed vigilemus, & [5] sobrij simus. Qui enim dormiũt nocte dormiũt. & qui ebrij sunt: nocte ebrij sunt. Nos aũt qui diei sumus, sobrij simus, induti loricã fidei & charitatis, & galeam, spem Esai.
salutis: [6] quoniam non posuit nos 59. c.
deus iram: sed in acquisitionẽ sa- Ephe.
lutis per dominũ nostrum Iesum 6. c.
Christũ, qui mortuus est pro nobis, ut siue vigilemus, siue dormiamus, simul cũ illo viuamus. Propter quod cõsolamini inuicẽ: & ędificate alterutrum, sicut et facitis. Rogamus autẽ vos fratres, ut noueritis eos qui laborant inter nos, et præsunt vobis in domino,

& monēt vos: ut 7 habeatis illos a
bundātius in charitate propter o
pus illorū, pacē habete cū eis. Ro-
gamus aūt vos fratres, 8 corripite
inquietos, consolamini pusillani-
mes, suscipite infirmos, patiētes e-
Pro. stote ad oēs. Videte ne quis malū
17.c. ꝓ malo alicui reddat: sed semper
Rom. quod bonū est sectamini in inui-
12.d. cē & in oēs. Semper gaudete. Sine
1.Pet. intermissione orate. In oībus gra
3.b. tias agite. hæc est enī voluntas dei
Eccl. in Christo Iesu in oībus vobis. 9
18.c. Spiritū nolite extinguere. 10 Pro-
Luc. phetias nolite spernere. Oīa autē
18.a. ꝓbate. quod bonū est tenete. Ab
D ōni specie mala abstinete vos. Ip-
se aūt deus pacis sanctificet vos ꝑ
oīa. 11 ut integer spiritus vester &
anima & corpus sine querela, in
aduētu domini nostri Iesu Chri-
sti cōseruetur. Fidelis est qui uoca
2. Co. uit vos. 12 qui etiam faciet. Fratres,
1.b. orate ꝓ nobis. Salutate fratres o
mnes in osculo sancto. Adiuro
vos per dominū, ut legatur episto
la hæc omnibus sanctis fratribus
Gratia domini nostri Iesu Chri-
sti vobiscum. Amen.

ue morimur, tandem cū illo æternum viuamus.

7. *Habeatis in charitate*, id est, diligatis.

8. *Corripite inquietos*. i. turbulētos, qui pacē communē turbāt. Græc. ἀτάκτους de quo vide 2. ad Thessalonic. cap. 3. numero. 4.

9. *Spiritum nolite extinguere*, id est, spiritus sancti gratias & dona.

10. *Prophetias nolite spernere*, scilicet gratiam futura prędicendi, vel scripturas interpretandi.

11. *Vt integer spiritus vester & anima*. Gregorius Nissenus per hęc, tres vitę facultates intelligit: per spiritū, rationabilē: per animā, sensitiuā: per corpus vegetatiuā. Theophyl. interpretatur *spiritum*, gratiam spiritus sancti nobis infusam, quam precatur illis Paulus integram cōseruari: *corpus* autē & *animam* totū hominem, quē precatur sine querela, id est, irreprehensibilem permanere.

12. *Quinetiam faciet*, subaudi id quod precamur, id est, sanctificabit vos per omnia.

Argumentum epistolæ ad Thessalonicenses secundæ.

QVia sicuti optabat, Thessalonicēses adire, Paulo nō licuit, alterā ab Athenis ad eos scribit epistolā: & quia Christi aduētu tanquā iā instante terrebātur, ostēdit quidem illū futurū, in quo & ipsi præmia percepturi, et sui persecutores supplicia: sed nō tā breui, nec ante Antichristi aduētū, de quo nōnulla tractās, & pro se ꝑcationes fieri petēs, coercēdos docet inquietos & turbulētos, & otiose ac gratis victitātes,

EPISTOLA
DIVI PAVLI APOSTOLI AD THESSALONICENSES II.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ Congratulatur Thessalonicensium fidei & constantiæ in afflictionibus, asserens & eos pro toleratis præmia percepturos, & pro illatis persecutores pœnas daturos, in aduentu Iesu Christi: quem illis propitium precatur.

CAP. I.

PAVLVS & Syluanus A
& Timotheus ecclesiæ
Thessalonicensium in de-
o patre nostro, & domino
Iesu Christo: gratia vobis & pax
& à deo patre nostro, et domino
Iesu Christo. Gratias debemus a-
gere semper deo, pro vobis fratres
ita ut dignum est: quoniam super
crescit fides vestra, & abũdat cha-
ritas vniuscuiusque vestrũ in in-
uicé: ita ut & nosipsi in vobis glo
riemur in ecclesijs dei, pro patien B
tia vestra, et fide in omnibus per-
secutionibus vestris et tribulatio-
nibus,[1] quas sustinetis in exem-
plum iusti iudicij dei,[2] ut digni ha
beamini in regno dei, pro quo et
patimini: [3] si tamen iustum est a-
pud deum tribuere retributioné C
ijs qui vos tribulant: et vobis qui
tribulamini requiem nobiscum
[4] in reuelatione domini Iesu de

1. *Quas sustinetis in exemplum, &c.* Græcè ἔνδειγμα, & deest in, id est, documentum siue manifestationem. Est autem idem sensus, quod pressuras & afflictiones ad iustum dei iudicium manifestandum sustinẽt, quũ in iudicio videbunt impij quos afflixerunt, præmio, se autem afflictores supplicio affectos.

2. *Vt digni habeamini.* εἰς τὸ καταξιωθῆναι, id est, adeo vt digni habiti sitis, & ille vos dignos duxerit regno suo (nam Græcè deest in) ob afflictiones vestras. Ille enim dignatus est eos in afflictionibus confirmare, sicut Philipp. 1. vobis, inquit, donatum est pro Christo, non solũ, vt in eum credatis, sed & pro illo patiamini.

3. *Si tamen iustum.* quidam Græci habent εἴπερ. i. siquidem, vel quandoquidem iustũ est deum reddere retributionem, vel vt Græci habent θλῖψιν. id est, tribulationem ijs, qui vos tribulant, Chrysostomus legit, Si tamen sed sic vt τὸ si, non dubitantis sit particula, sed affirmantis, quod aliquoties vsu venit.

4. *In reuelatione domini Ie*

coelo cum angelis virtutis eius, in flamma ignis dantis vindictam, ijs qui non nouerũt deum, & qui non obediunt euangelio domini nostri Iesu Christi.[5] qui pœnas dabũt in interitu æternas[6] à facie domini, et a gloria virtutis eius: cum venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus

D qui crediderunt,[7] quia creditum est testimonium nostrum super vos in die illo in quo etiam oramus semper pro vobis, ut dignetur vos vocatione sua deus noster, & impleat omnem voluntatem bonitatis suæ, &[8] opus fidei in virtute, ut clarificetur nomen domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in illo, secundum gratiam dei nostri, & domini IESV Christi.

su, id est, quum reuelabitur, veneritq; ad iudicium angelis suis comitatus: sicut Matth.16. scribitur. Quòd autem in igne vẽturus sit, docet Dauid Psal.96. Ignis ante ipsum præcedet, & inflãmabit in circuitu inimicos eius, cui similiter Paulus ait in flamma ignis, aut vt Græci habent ἐν πυρὶ φλογὸς. i. in igne flammæ, dantis vindictã vbi τὸ dantis, non refertur ad τὸ flãmæ vel ignis quũ pro eo Græcè sit nomẽ generis fœminini, διδόντος autẽ sit masculini, & ideo refertur ad id quod præcessit in reuelatione domini dantis vindictã.

5. *Qui pœnas dabunt &c.* Græcè deest *in*, ὄλεθρον αἰώνιον, id est, pœnas dabunt & pendent, scilicet interitum æternũ, vt pœnæ illæ non temporariæ, sed æternæ sint.

6. *A facie domini.* id est, à præsentia domini, inquit Chrysostomus, adeo vt non multum sit negotiũ ad perdendos ipsos quos sola pessundabit domini præsentia, vel à facie. i. à furore. nam Phanim pluraliter faciem significat Hebræis, & quia in facie cognoscitur ira & indignatio hominis, ideo vultus & facies Hebræis quandoque furorem significat & iram, vt Psal. Pone illos vt clibanum ignis in tempore vultus tui. pro vultus, phanequa est Hebraicè, id est, furoris tui, & Psal.50. Auerte faciem tuam à peccatis meis, id est, indignationẽ & furorem, phanequa, pro quo Chaldæus habet apheque, id est, furorem.

7. *Quia creditum est &c.* quia testificanti mihi de ijs, quæ in die illo futura sunt præmijs & supplicijs credidistis.

8. *Opus fidei in virtute*, id est, confessionem fidei, quæ excellens est opus fidei compleat in vobis & perficiat, cum potentia animique constantia.

1. *Nostræ congregationis*, quia in aduentu domini congregabuntur omnes sancti & electi. Zachar. 14. Ecce veniet dominus meus, omnesque sancti eius cum eo.

2. *Neque per spiritũ*. i. fictam reuelationem, aut ficta spiritus sancti miracula, siue vt explicãt græci per spiritũ nequã, p quã loquebãtur pseudoapostoli

3. *Discessio primum*. ἀποστασία. i. defectio, vel à Romano imperio, non quod statim venturus sit post eam, sed quod non ante: vel defectio, id est, Antichristus, qui deficiet à fide, vel defectio, ab vniuersali ecclesia & fide catholica. Est autẽ ibi eclipsis frequẽs Paulo: nisi venerit discessio, & c. nõ veniet dominus ad iudicium.

4. *Supra omne quod dicitur deus*. gręca lectio duplex. ὑπερ πάντα τόν λεγόμενον, id est, super oẽm qui dicitur, vel ὑπερ πᾶν τὸ λεγόμενον θεὸν ἢ σέβασμα. i. super õne quod dicitur deus aut religio vel cultus. Est enim σέβασμα religio ac cultus dei: nos vertere possumus numẽ, Vult autem Paulus quòd non tãtum verũ dei cultum, sed & omnem alterius præterquam sui tollet idololatriam.

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶ Aduẽtus Christi signa præuia describit, & Antichristũ depingit cũ suis apostatis, quos ille seducturus est: illos quoq; in percepta doctrina perstare hortatur, ac bene illis precatur.

CAPVT II.

Rogamus autem vos fratres per aduentũ domini nostri Iesu Christi, & [1] nostræ congregationis in ipsum ut non cito moueamini à vestro sensu, neque terreamini, [2] neque per spiritum, neque per sermonẽ, neque per epistolam tanquam per nos missam, quasi instet dies domini. Ne quis vos seducat ullo modo: quoniam nisi venerit [3] discessio primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui aduersatur et extollitur [4] supra omne quod dicitur deus, aut quod colitur. ita ut in templo dei sedeat, ostendens se tanquã sit deus. [5] Num retinetis, quod cũ adhuc essem apud vos, hęc dicebam vobis? Et nũc [6] quid detineat scitis

A

Eph.

B

5. *Nũ retinetis quod*. οὐ μνημονεύετε, nõ meministis quòd agens apud vos hæc dicebã vobis, scil. non venturũ Christũ, nisi prius venisset Antichristus.

5. *Quid detineat*. τὸ κατέχον, id est, impediens siue impedimentũ quo minus veniat. hunc locum & sequentes planè se nescire quomodo intelligantur, fatetur Augustinus libro de ciuitate Dei 20, sed tantum conijcere.

7.*Nam mysteriũ.* quidã hoc mysteriũ Neronẽ dicũt Antichristi figurã: potest aũt τὸ mysteriũ recto & accusatiuo casu legi, vt scil. Antichristus operetur in suis discipulis *mysteriũ iniquitatis* i. adumbratã falsa religione hypocrisim & heresim: vel ꝙ ipse Antichristus qui futur⁹ est mysteriũ iniquitatis, iã opatur, & vt græci dicũt, ἐνεργεῖται. i. vim suã profert, & exerit in sui similib⁹ & præcur soribus, hæreticis & sedu ctoribus. qui etiã intelligi possũt esse mysterium iniquitatis, dũ sub pretex tu præclarorũ nominum Xpi, fidei, gratię, ac simili ũ, atq; oĩno fictæ religio nis & malè aptatis scripturis, suas hereses celant, sed interĩ tamẽ prẽm suũ Antichristũ præstolãtes, fideles clã seducẽdo operãtur, vímque & energiã iniquitatis suæ proferũt.

Esai. 11. a. ut reueletur in suo tẽpore.[7] Nam mysteriũ iã operatur iniquitatis:

C [8] tantũ ut qui tenet nũc teneat, donec de medio fiat. Et tũc reuelabitur ille iniquus quẽ dominus Iesus interficiet spũ oris sui, & destruet illustratione aduẽtus sui, eum, cuius est aduẽtus secundũ operationẽ satanæ. In õni virtute, et signis, et prodigijs mẽdacibus, et in omni seductione iniquitatis ijs qui pereunt, eo quod charitatẽ veritatis non receperunt, ut salui fierent. Ideo[9] mittet illis deus operationem erroris: ut credant mendacio, ut iudicẽtur omnes qui nõ crediderunt veritati: sed consenserunt iniquitati. Nos aũt debemus gratias agere deo semper pro vo-

D bis fratres dilecti â deo, quod elegerit vos deus [10] primitias in salu tem, in sanctificatione, spiritus, &

8.*Tantũ vt qui tenet teneat donec de medio fiat.* ita græ cè ἐκ μέσου γένηται, quidã interpretãtur de gẽte Romana, quæ tenet imperiũ, teneat, donec ab ea auferatur. mihi videtur de fide intelligi, quasi dicat, etsi iã mysteriũ iniquitatis. i. Antichristi præcursores occulti hæretici, vim suã proferũt seducentes: tantũ id superest, vt qui tenet teneat. i. fideles quã habẽt fidẽ, retineãt, donec de medio fiat. i. donec de medio ecclesiæ exeant occulti hæretici, & tũc reuelabitur ille iniquus. Quũ enim eousque vesaniæ prodierit hæretici, vt nõ in conciliabulis, sed palàm & apertè fidẽ, & ecclesiã oppugnare non erubescant, tunc argumentum erit instantis Antichristi.

9.*Mittet illis deus.* i. abire sinet, vt credant mendacio. i. atq; ita dimissi, relicta veritate mendacio credent, & iudicabuntur.

10.*Primitias in salutẽ.* quidã græci codices habẽt ἀπ' ἀρχῆς. i. ꝙ ab initio nos elegerit, alij ἀπαρχάς, i. primitias, alludit aũt ad

ritũ

ritum Iudæorũ, qui iubebãtur in lege de nouis fructib⁹ terræ primos & præcipuos deo offerre, quos primitias vocabãt: ita vocat Paulus Christi apostolos, & discipulos primitias spiritus & Christi, quos velut primos & præcipuos ecclesiæ fructus deo patri Christus consecrauit.

11. *In acquisitionẽ gloriæ & c.* i. vt vos sibi in gloriam dñi nostri Iesu Christi acquireret, vel vos gloriam dñi nostri Iesu Christi in eũ credendo acquireretis. Græci exponũt, vt gloriam filio suo acquireret in saluandis per eũ fidelibus.

12. *Siue per sermonem.* facit hic locus contra eos, qui nulli rei fidẽ haberi volũt, quæ non expresse caueatur in scripturis. contra quos hoc loco Chrysost. & græca scholia καὶ γὰρ καὶ ἄγραφος καὶ ἐγγράφος παρέδοκεν οἱ ἀποσολι, καὶ ἀξιοφύλακτα καὶ ἀμφώτερα. τοιγαροῦν καὶ ἡ ἄγραφος τῆς ἐκκλησίας παράδοσις φυλακτέα ἐσίν. i. etenim & scripta & non scripta præcepta tradiderũt apostoli: et vtraq; obseruatione digna. Igitur & ecclesiæ quoq; vel nõ scripta traditio seruanda est.

in fide veritatis. Ad quod & vocauit vos per euãgeliũ nostrũ[11] in acquisitionẽ gloriæ domini nostri Iesu Christi. Itaq; fratres state: & tenete traditiones quas didicistis,[12] siue per sermonẽ, siue per epistolã nostram. Ipse autẽ dominus noster Iesus Christus & deus & pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam, & spem bonam in gratia:[13] exhortetur corda vestra, et confirmet in omni opere & sermone bono.

ARGVMENTVM CAP. 3.

¶ *Admonet, vt pro se orent, vicissim illis benè precatus: vtque inquietos & turbulentos, & desides atque otiose degentes euitent, & coerceant, & omnino à contumacibus caueant.*

CAP. III.

D E cætero fratres, orate A
pro nobis ut sermo dei *Ephe.*
currat et clarificetur, si- *6.c.*
cut et apud vos: et ut liberemur *Colo.*
[2]ab importunis et malis hoĩbus[3] *4.a.*
Non enim oĩm est fides. Fidelis

13. *Exhortetur.* παρακαλέσαι, id est, consoletur.

1. *Clarificetur.* δοξάζηται, illustretur & magnificetur.

2. *Importunis.* ἀπὸ τῶν ἀτόπων, quod magis sonat ab inquietis, qui nullo loco stare possunt. notat aũt, inquit Chrysost. hoc verbo hæreticos, qui ne deprehendantur ad sua conciliabula subinde sedes mutant.

3. *Non enim omniũ est fides.* i. non oẽs qui se Christianos fingunt

vere

veri fideles sunt, vel vt Græci exponunt, non est omnium credere, sed eorum quos dignos iudicauit deus.

4. *Inordinatè.* ἀτάκτως. ἀτακτεῖν verbũ grecũ militare est, significatq; extra ordinẽ se ponere, ac se de classe subducere, & nõnunq̃ petulãter, ac luxuriose viuere. quo significato Ambrosius vertit intemperanter. Mihi autem videtur alludere germanam significationem τοῦ ἀτακτεῖν Paulus, atq; hæreticos notare, qui intra ecclesiasticæ militiæ ordinem sese continere nolũt, sed sese de classe subducunt, nolentes ecclesię subdi legibus, quod in castris ἄτακτοι milites faciunt. vnde ad hanc sentẽtiam subdit, qui non ambulant secundũ traditiones quas accepe rũt à nobis.

aũt deus est, qui confirmabit vos & custodiet a malo. Confidimus autẽ de vobis fratres in domino, quoniá quæcũq; præcepimus, & facitis & facietis. Dñs autem dirigat corda vestra in charitate dei

B & patientia Christi. Denũtiamus aũt vobis fratres in nomine domini nostri Iesu Christi, ut subtrahatis vos ab õni fratre ambulãte 4 inordinate, et nõ secundũ traditionem quá acceperunt a nobis. Ipsi enim scitis quemadmodũ oporteat imitari nos: quoniá 5 non inquieti fuimus inter vos, neque

Acto. gratis 6 panem mãducauimus ab

20.g. aliquo, sed in labore et in fatiga-

1.Cor. tione nocte & die operantes, ne

4.c. quem vestrum grauaremus. Non

1.the. quasi non habuerimus potestatẽ,

2.b. sed ut nosmetipsos formam dare

C mus vobis ad imitandum nos. Nam cũ essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis, Quoniá si quis nõ vult opari, nec mãducet. Audiuimus enĩ inter vos quosdá 7 ambulantes inquiete, nihil ope-

5. *Nõ inquieti fuim⁹.* græcè οὐκ ἠτακτήσαμεν, à verbo ἀτακτεῖν, de quo antea. Est etiá ἀτακτεῖν petulánter agere, quo significato hic quadrat, non petulãtes fuimus inter vos.

6. *Panem manducauimus,* id est, viximus. Panis enim nomine quicquid ad victum pertinet Hebræis intelligitur, vnde Lucę decimo quarto scribitur cum introisset Iesus in domum cuiusdam Principis Pharisæorum sabbato manducare panem, id est prandere, aut cœnare. primi Regum 1. Maledictus inquit Saul, qui comederit panem vsque in vesperam: vbi panis nomine omne esitabile venit, vnde Ionathas gustato melle, reus estexecrationis.

7. *Ambulãtes inquietè.* Grę. ἀτάκτως, quod hoc loco quadrat

intemperanter, vel extra ordinē aliorum, nihil operantes, inquit, sed curiosè agētes. Græcè pulchra allusio μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους, quæ ita reddi potest, nihil agētes, sed satagentes. nā pro curiose, & inaniter, atque importune quidpiam agere etiam satagere Quintiliano sumitur, ex sentētia Afri: inquit enī libro sexto capite 4. Afer venuste, Manliū Suram in agēdo discursantē, salientē, manus iactantē, togam deiicientem, & imponentem, non agere dixit, sed satagere. Et hoc propriè significat τὸ περιεργάζεσθαι.

rantes, sed curiose agētes. Iis autē qui eiusmodi sunt denunciamus & obsecramus in domino Iesu, ut cū silentio operantes, suum panem māducent. Vos aut fratres[8] nolite deficere benefacientes.
Quòd si quis non obedit verbo nostro per epistolā, hūc notate: & ne cōmisceamini cū illo, ut cōfundatur: & nolite quasi inimicū existimare, sed corripite ut fratrem. Ipse autē deus pacis det vobis pacem sempiternā in ōni loco. Dominus sit cū omnibus vobis. Salutatio mea manu Pauli: quod est signū in omni epistola: ita scribo. Gratia domini nostri Iesu Christi cū omnibus vobis. Amē.

8. *Nolite deficere benefacientes*, id est, nolite cessare benefacere.

Argumentum epistolæ ad Timotheum I.

Timótheus Lystrensis patre gentili, matre Iudæa natus, cui Eunice nomē, ob egregias animi dotes etiā iuuenis institutus à Paulo, Ephesiorū Episcopus, admonetur hac epistola à Paulo functionis episcopalis, & quales ecclesiæ ministros eligere debeat, quidq́; etiam quo que pacto instituere, cuiuscunque sexus ac conditionis hominem oporteat, ac demum contētiosas quæstiones & inanes disciplinas reijcere.

EPISTOLA DIVI PAVLI AD TIMOTHEVM I.

ARGVMENTVM CAP. I.

¶ Notat quosdā inanium quæstionū venditatores, & legis assertores quos argui vult à Timótheo, ostendens non opus eße lege iam iustificatis in Christo, cuius in se misericordiam commemorat, asserens se à Christo vocatū, vt suo exemplo sperare omnes docerentur, dehinc commendata Timótheo fide quosdam hæreticos notat.

CAP. I.

A PAVLVS apostolus Iesu Christi secundum imperium dei saluatoris nostri & Christi Iesu spei nostrę, Thimotheo [1] dilecto filio in fide, gratia et misericordia et pax à Deo patre et Christo Iesu, domino nostro. Sicut rogaui te ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam, ut denunciares quibusdam ne aliter docerent, neque intenderent fabulis, et genealogijs interminatis: quæ quæstiones pręstāt magis quā ædificationē dei: [2] quæ est in fide. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide nō ficta. A quibus quidam aberrantes cōuersi sunt in vaniloquium: volentes esse legis doctores, non in-

B telligentes, neque quæ loquuntur neque de quibus affirmant. Scimus autem quia bona est lex, [3] si quis ea legitime vtatur: scientes hoc, quia lex iusto non est posita, sed iniustis et non subditis, impijs et peccatoribus, sceleratis et contaminatis, patricidis et matricidis, homicidis, fornicarijs, masculorū concubitoribus, [4] plagiarijs, men

Acto. 16.a.

1. *Dilecto.* Græcè γνησίῳ, id est, germano & ingenuo.

2. *Quæ est in fide.* ad hanc sententiam subaudiendū est, ita & nunc rogo: referendúmque ad illud, Sicut rogaui. & est eclipsis frequens Paulo.

3. *Si quis legitimè vtatur,* id est, si quis ea ad sensum, intētionemque ipsius germanam vtatur. Legis autem intentio erat per ceremonias ad Christum deducere, & Christo nato, vni illi fidere. Qui ergo docet Christū venisse, vnique illi fidendum esse, is ea legitimè vtitur, non qui ceremonias immiscet: scimus ergo quia lex bona est, si quis ea legitimè vtatur, Scientes hoc, quia lex iusto nō est posita. quidam Græci pro scientes habent εἰδώς id est, sciens, & tunc refertur ad id quod statim præcessit, si quis ea legitimè vtatur, sciens quia lex iusto &c. noster interpres legit εἰδότες, id est scientes, & tunc refertur ad τὸ scimus, scimus scilicet quia lex bona est & scientes hoc, quòd videlicet, *Lex iusto non est posita,* id est, iam iustificato per fidem Christi, deíque gratiam, non est opus lege pædagogo ac manuducente, vel lex, id est terror legis peccata inhibentis iusto non est posita. non quòd ea non teneatur facere quæ lege iubentur, & vitare quæ lege vetantur: sed quia quod impij timore legis inuiti faciunt, hoc iusti sponte, obque dei amorem

4.*Plagiarijs*. Græcè ἀνδραποδισταῖς. dicuntur autem plagiarij iurisconsultis, qui aliena mancipia furto subducunt: quod furtum plagium appellant.

dacibus & periuris, & si quid aliud sanæ doctrinę aduersatur, quę est secundum euangelium glorię beati dei, quod creditum est mihi. Gratias ago ei[5] qui me confortauit in Christo Iesu domino nostro, quia fidelem me existimauit ponens in ministerio, qui prius blasphemus fui, & persecutor, & contumeliosus, sed misericordiam dei cōsecutus sum: quia ignorans feci in incredulitate. Superabūdauit autem gratia domini nostri cum fide & dilectione, quę est in Christo Iesu.[6] Fidelis sermo, et omni acceptione dignus: quod Christus Iesus venit in hunc mūdum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum. Sed ideo misericordiam consecutus sum:[7] ut in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationem eorū qui credituri sunt illi in vitam æternam. Regi autem seculorum immortali, inuisibili,[8] soli deo honor & gloria in secula seculorum Amen.[9] Hoc præceptum commēdo tibi fili Timothee, secundum

C

Mat. 9. b. Luc. 5. c.

D

5. *Qui me confortauit in Christo.* τῷ ἐνδυναμώσαντί με Χριστῷ, id est. gratias ago ei qui me fortificauit id est, vires suppeditauit, Christo. noster interpres legit ἐν Χριστῷ. neq; enim confortauit, vt vulgo solent, pro consolatus est, sumere oportet: sed Deo gratias ago, qui ad rem tanti momenti exequendam, nimirum euangelij prædicationem, vires suppeditauit alicui imbecilli, & minus valenti.

6. *Fidelis sermo & c.* id est, certa & indubitata res est, omníque approbatione digna, quòd Iesus venerit peccatores saluos facere. πιστὸν enim dicim⁹ ὁμολογούμενον, id est, quod compertum, exploratum & confessum est: ἀποδοχῆ autem quod acceptionem vertit, approbatio vel acceptatio clarius dicitur.

7. *Vt in me ostenderet omnem*, id est, perfectam patientiam. Græcè est μακροθυμίαν, id est longanimitatem. hoc est, vt per me se Christus ostenderet patientem, & longanimem in sustinendis, & expectandis ad conuersionem peccatoribus: atque ita meo exemplo instruerentur qui credituri sunt, dei sperare misericordiam.

8. *Soli deo.* Quidam legunt μόνῳ σοφῷ θεῷ, id est, soli sapienti

Deo,

Deo, quæ verba si ad patrem referuntur, intelligendus est solus sapiens, non excluso filio, ac spiritu sancto, sed quod solus ipse fons sit, & principium omnis sapientiæ.

9. *Hoc præceptum commendo.* Chrysostomus interpretatur, sicut per prophetias, id est, spiritus sancti reuelationes institutus es episcopus, ita volo, & iubes, ut in illis, id est, secundum illas, bonam militiam exerceas. Mihi videtur hic sicut 1. Corinthio. 14. nomine prophetiæ sacrarum literarũ intelligi posse cognitio: atque ita sensus erit. hoc præceptum tibi commendo, vt secundũ præcedentes in te prophetias, id est, quemadmodũ à puero sacrarũ literarũ notitiam habes, ita te in illis exerceas, & iuxta illas bonam militiam milites

præcedentes in te prophetias: ut milites in illis bonam militiam, habens fidem, & bonam conscientiam: quam quidam repellẽtes circa fidem naufragauerunt, ex quibus est Hymenæus & Alexander, quos tradidi satanæ, ut discãt non blasphemare.

ARGVMENTVM CAP. 2.

Communes orationes fieri in ecclesia postulat, omni hæsitatione & animi indignatione carentes. Mulieres quoque tum in sermone, tum in habitu modestas esse iubet.

CAP. II.

A 1 OBsecro igitur primũ omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro õnibus hoĩbus, pro regibus, & õnibus qui in sublimitate constituti sunt: ut quietam & trãquillam vitã agamus in omni pietate & castitate. Hoc enim bonum est et acceptum coram saluatore nostro deo, qui õnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem ve-

1. *Obsecro igitur primũ &c.* græca scholia distinguũt inter hæc 3. greca, δεήσεις, προσευχὰς & ἐντεύξεις, vt δέησις, quod interpres vertit obsecrationes, sit rerũ aduersarum deprecatio: προσευχὴ, quod vertit orationes, bonorũ postulatio: ἔντευξις, quod postulationes vertit, interpellatio aduersus iniurios homines. Mihi videtur simplicior intelligentia si sumamus hæc tria pro eodem, vt sit epitasis Hebraica ad amplius exprimendam affectionem.

2. Redem-

2. *Redemptionem*. Græcè ἀντίλυτρον, & significat pretiū redemptionis, λύτρα enim dicuntur quæ vulgò ransonas vocant, ἀντίλυτρον ergo dicitur quum vita vnius vita alterius, & caput capite redimitur, quomodo verè ἀντίλυτρον Christus pro nobis mortuus est, vt æternum viueremus.

ritatis venire. Vnus enim deus, v-
nus et mediator dei et hominum B
homo Christus Iesus, qui dedit 2
redemptionem semetipsum pro
omnibus. 3 Cuius testimonium 2.T
temporibus suis confirmatū est: 1.6.
in quo positus sum ego prædica-
tor & apostolus (veritatem dico,
non mentior) doctor gentium in
fide & veritate. Volo ergo viros
orare in omni loco: leuantes pu-
ras manus, sine ira & disceptatio-
ne, Similiter & mulieres in habi-
tu ornato: cum verecundia et
sobrietate ornantes se, non in tor C
tis crinibus, aut auro, aut mar- 2.Pe.
garitis, vel veste prætiosa: 3.a.
sed, quod decet mulieres pro-
mittentes pietatem, per ope- D
ra bona. Mulier in silentio di-
scat, cū omni subiectione. 6 Doce-

3. *Cuius testimonium*. Græci legunt τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις, qui dedit semetipsum redemptionē pro omnibus, testimonium suis temporibus. quę verba Chrysostomus explicat, quia veritati & patri testimonium præbuit suis tēporibus, & cōgruis. Latinus interpres legit, cuius testimoniū cōfirmatū est suis temporibus. quod scilicet testimonia prophetarum de Christo singula suo tempore confirmata sunt, in quo, siue in quod testimonium positus sum, id est, ad quod prædicandū delegatus sum.

4. *In habitu ornato*. Græcè κοσμίῳ. κόσμιος aūt ornatū significat & honestū ac modestū: quod hoc loco magis quadrat, vt scilicet nō se comant, sed habitu sint honesto, frugi ac modesto, *cum verecundia & sobrietate*. μετὰ σωφροσύνης, quod sobrietatē significat & modestiam ac frugalitatē, quod hoc loco magis quadraret, ob id quod sequitur, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, aut veste præciosa, sed in frugalitate.

5. *Sed quod decet mulieres promittētes pietatē, per opera bona*. mihi videtur τὸ per opera bona, iungendum cū eo quod ante præcessit, ornantes se non in tortis crinibus, aut auro, & c. sed per opera bona, quod decet mulieres promittentes pietatem. sic nouissima hæc particula per parenthesim legenda.

6. *Docere mulieri nō permitto*, hic Græci μὴ δὲ διδ αὐθέντειν ἀνδρὸς

μὴ μόνον τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλὰ καὶ πνευματικά. τὸ δὲ μὴ διδάσκειν ἀ-
παγορεύσας ἐν ἐκκλησίᾳ. i. mulieres inquit ne doceãt, nõ humana
modò, sed neq; spiritualia. quod vero interdicit ne doceant in
telligit in ecclesia: & quin docere non debeant rationẽ addit,
quia scilicet *Adam nõ est seductus*, hoc est, in scriptura non legi
tur seductus, mulier autẽ
seducta in præuaricatiõe
fuit. i. prçuaricata est: mu
lier enim cõqueritur deo
se à serpente seductam e-
sse. Semel ergo inquiunt
Græci seducta mulier, do
cuit Adam lignum pul-
chrum esse visu & suaue
gustu, semel tantum do-
cuit, & statim omnia per
uertit, ideo docere mulie
ri non permittitur.

7. *Filiorum generationẽ*. ge
neratio hæc non tam ge-
nitura, ac liberorũ gesta-
tio, Chrysostomo vide-
tur intelligẽda, quã edu-
catio, & ea nõ quælibet,
sed si in fide & dilectio-
ne, & sobrietate educare
perseuerauerit: vnde pro
eo quod interpres habet,

1.Co. re autem mulieri non permitto,
14.f. neque dominari in virum, sed e-
Gen. sse in silẽtio. Adam enim, primus
2.d. formatus est, deinde Eua, & Adã
Gene. nõ est seductus, mulier aũt sedu-
3.b. cta in pũaricatiõe fuit. Saluabitur
autẽ per 7 filiorum generationẽ: si
permãserit in fide & dilectione &
sanctificatione cum sobrietate.

ARGVMENTVM CAP. 3.

*Episcopos, diaconos, & ecclesiæ mini
stras mulieres, definit quales esse debe
ant.*

CAP. III.

A

F1 idelis sermo. Si quis e-
piscopatũ desiderat, bo
nũ opus desiderat. Opor
Ti.1.b tet enim episcopum irreprehensi
bilem esse, 2 vnius vxoris virum,

Si permanserit, Græci legunt de filijs ἐὰν μείνωσιν, si permanse
rint: quanquam hoc modo nihil est quod verbo plurali respõ
deat, nam Græcè est pro liberorum generatione vnicum ver-
bum compositum τεκνογονίας.

1. *Fidelis sermo*, id est, indubia res est.

2. *Vnius vxoris virum*. non hic adigit ad iugum matrimonij e-
piscopos ac sacerdotes Paulus, sed vt inquiũt Chrysostomus
& Ambrosius, ne assumatur qui alteram vxori mortuæ super-
induxerit, quod illud incontinentiæ suspitione non careat, qp
si commodũ inueniatur è seculi hominibus eligere, assumatur
qui familiam bene regere nouit. Olim namque vxoratos ali-
quot assũptos legimus, sicut de diuo Germano Antissiodorẽ-
sis fertur. vult tamẽ Hierony. si assumãtur vxorati, postmodũ ab
stinere vxoribus: neq; eni vt oẽs testãtur, Græci vnquam per

adeptum sacerdotiū vxores duxêre, & græca scholia hoc loco sic habent: Μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, οὐ τοῦτο νομοθετεῖ, ἀλλ' εἰ γίνεται ἀπὸ κοσμικῶν, μὴ εἴη δευτερόγαμος, πλὴν ἵνα πρὸς ἐπισκοπὴν κληθεὶς ἐκεῖνο πληροῖ, ἵνα οἱ ἔχοντες γυναῖκας ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι. i. *vnius vxoris virum*. non hoc iubet, sed si ex secularibus assumi contingat, vt ne sit digamus, veruntamen sic se contineat ad episcopatum vocatus, vt illud impleat, qui habent vxores, sint tanquam nō habentes.

3 sobrium, 4 prudentem, 5 ornatū, pudicum, 6 hospitalē, 7 doctorem, 8 non vinolentū, non percussorē, sed 9 modestū: nō litigiosum, 10 nō cupidū, sed 11 suæ domui bene prępositum, filios habentē subditos

3. *Sobrium*. græcè νηφάλεον, quod sobrium, prudētem, vigilantem, rebusq; attentum suis significat, & hoc modo exponit Chrysostomus, quod episcopum oporteat vigilare, & vndiquaque gregi suo prospicere.

4. *Prudentem*. σώφρονα. Ambrosius vertit pudicū. vtrūque autē significat, noster interpres vtrūque verbum posuit, prudētem & pudicum, quum vnica vox illis græce respondeat σώφρονα.

5. *Ornatū*. κόσμιον, quod etiā bene compositū & moratū significat.

6. *Hospitalem*. φιλόξενον, benignum in peregrinos & aduenas.

7. *Doctorem*. διδακτικόν, aptum ad docendum.

8. *Non vinolentū*. οὐ πάροινον, quod vinosum & temulentū significat. παροινεῖν aūt dicuntur qui debacchātur in alios, nec sanæ mentis sunt, & παροίνιον conuitiū, temere ac stultè dictū, quale prodire solet ab ebrijs: & Chrysostomus hoc loco πάροινον non pro vinoso accipit, sed pro conuiciatore, & elato: quod abesse vult ab episcopo, desiderans illi mansuetudinem.

9. *Modestum*. ἐπιεικῆ, id est modestū, moderatum, mansuetū, sed hic Græci præponūt μὴ αἰσχροκερδῆ. i. ad verbum, non turpilucrum, non turpiter quæstuosum: quanquam assumptum puto ex loco sequente de diaconis, & ex epistola ad Titum.

10. *Non cupidū*. ἀφιλάργυρον, non auarū, neq; pecuniæ amantem.

11. *Domui suæ bene præpositum*. προϊστάμενον, id est, præsidentem & domum bene regentem. *filiosq; habentem subditos*. Græcè ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ, id est, in obedientia continentem. *Cum omni castitate*, σεμνότητος, quod græcis significat castitatem, sanctimoniam, seueritatem, & grauitatem, morumque honestatem, ac verecundiam: qualis esse in virginibus ac iuuenibus bene institutis solet: & hoc significato magis hoc loco quadrat: nec est otiosum quod hic admonet Ambrosius epistola 82. Paulum dicere habentem filios, non facientem.

12. Diligentiam

12. *Diligentiam habebit*, ἐπιμελήσεται.i. diligentiam adhibebit, vel quomodo cura gerẽt ecclesiæ: id enĩ significat ἐπιμελεῖσθαι
13. *Neophytum*. νεόφυτον, id est, nuper natum, aut plantatum, siue recens Christo insitum per baptismum.
14. *In opprobriũ incidat*. i. ne opprobrio & scandalo sit gentibus.

cum omni castitate. Si quis auté
domui suæ præesse nescit: quo-
modo ecclesiæ dei [12] diligentiam
habebit? Non [13] neophytum: ne
B in superbiam elatus in iudicium
incidat diaboli. Oportet autem il
lum & testimonium habere bo-
num ab ijs qui foris sunt: ut non
[14] in opprobrium incidat, & in la-
queum diaboli. Diaconos simili-
ter pudicos, non [15] bilingues, non
multo vino deditos, non turpe lu
crum sectantes, [16] habentes myste
rium fidei in conscientia pura Et
hi autem probentur primum: &
C sic ministrent, [17] nullum crimen
habentes. Mulieres similiter pudi
cas, non detrahentes, sobrias, fide-
les in omnibus. Diacones sint [18]
vnius vxoris viri: qui filijs suis be
ne præsint & suis domibus. Qui
enim bene ministrauerint, gra-
dum bonum sibi acquirent, &
multam fiducian in fide quæ est
in Christo Iesu. Hæc tibi scribo
fili Timothee: sperans me ad te ve
nire cito. Si autem tardauero:
ut scias quomodo oporteat te
in domo dei conuersari, quæ est
ecclesia DEI viui, columna
D & firmamentum veritatis. [19] Et
manifeste magnum est pieta-

15. *Bilingues*. οὐ διλόγους. Chrysostomus interpretatur non subdolos, aliud in ore, aliud in pectore habentes.

16. *Habentes mysteriũ & c.* id est, pura conscientia fidei mysterium exercentes, vel seruantes apud se in conscientia pura fidei mysterium. Nam & ἔχω seruare & custodire significat: vult autem diaconos non passim fidei reuelare mysteria, neque temere.

17. *Nullum crimẽ habentes.* non hic crimen simpliciter pro peccato sumendum est, quis enim id prę stare possit? sed pro criminatione: id enim significat verbum græcum ἀνεγκλήτους, id est, incriminabiles. est enim propriè ἔγκλημα criminis apud iudicẽ expostulatio. vult autem sic se illos gerere, ne data occasione in ius vocentur.

18. *Vnius vxoris viri*. eo modo quo Ambrosius & Chrysostomus de episcopis intelligunt.

19. *Et manifestè magnũ est, & cætera.* Græci non habent quod, sed pro eo

Θεὸς.i.deus,vt hoc pietatis & religionis sacramentū intelligatur Deus Christus,qui manifestatus est in carne:qui enim homines antea latebat in diuinitate, per carnis assumptionem illis innotuit.iustificatus est in spiritu:quod indubiè secundū humanitatem intelligi debet, secundum quam iustificatus dicitur,quomodo & sanctificatus.Ioan.10.Quem pater sanctificauit & misit in mundū.iustificatus est autem spiritu.i.per spiritū sanctū, & plenitudinē gratiæ,nō per legem:ita quidam Græci.vel iustificatus.i.iustus apparuit. nā etsi comessator audiret, & vini potor,& demoniũ habens ab ipsis Pharisæis,agnitus tamen est iustus ab omnibus.*Apparuit angelis*,antea mysteriū incarnationis ignorātibus.*prædicatus est gentibus*,& creditus mūdo, & assumptus in gloria in die assumptionis.

tis sacramentū, quod manifestatū est in carne, iustificatū est in spiritu,apparuit angelis,prædicatum est gentibus, creditum est in mūdo, assumptum est in gloria.

ARGVMENTVM CAP.4.

¶ Futuros post se hæreticos ostēdit, qui & nuptias damnent,tanquam illicitas & cibos velut immundos. Timotheum quoq; reiectis fabulis ad pietatem se exercere hortatur, & sic se componere, vt omnibus bene viuendi sit exemplū.

CAP. IIII.

SPiritus autem manifeste dicit:quia in [1] nouissimis tēporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris & doctrinis demoniorum,in hypocrisi loquentium mendacium, & [2] cauteriatā habentium suam conscientiam,[3] prohibentium nubere, abstinere à cibis quos deus creauit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & ijs qui cognouerunt veritatem.Quod omnis creatura

A 2.Ti. 3.a. 2.Pe 3.a. Iud. 1.f.

1.*Nouissimis temporibus*.ὑστέροις, id est, posterioribus vel sequentibus: ne quis de nostra tantū tempestate intelligat, vt postea dicetur.

2.*Cauteriatam cōscientiam* i.corruptam & igne concupiscentiæ adustā,sumpta metaphora à maleficis quibus ferro candenti cutis inurebatur, in argumentum delicti & infamiæ.at hæretici non cutem, sed mentem infamia cauteriatam habent.

3.*Prohibentium nubere &c*. Non facit hic locus vt putant nostræ tempestatis hæretici,contra ecclesiasticas sanctiones, per quas sacerdotibus & monasticen professis matrimonio inter

dicitur, & ieiunantibus certis cibis abstinere indicitur: sed vt testātur in hunc locū Chrysost. & Theoph. Græci, & ex Latinis Ambro. August. quoq; & Hieron. lib. 1. aduersus Iouinianum, facit hic locus aduersus duas hæreses à Marcionistis, & Manichæis, & Tatiano Encratitarū principe assertas, qui non solum nuptias, sed cibos quoq; quos deus creauit ad vtendū, damnabāt. Hoc aūt loco inhibētium abstinere, nō est intelligendum quod illi vetarāt abstinentiam à cibis, sed carniū vsum potius. Et ideo Græci ex plicauit hunc locum inhibentium abstinere à cibis, id est, vt cibis vterentur, quomodo qui dicit, caue abstineas à carnib9, non abstinentiā inhibet, sed præcipit. mihi videtur simplicior sensus, si dicamus eclipsin esse frequētem Paulo, vt sit sensus inhibentium nubere, & præcipientium abstinere à cibis: quod vtique inhiberent ritu Iudaico.

B dei bona est, & nihil reijciendum quod cū gratiarū actione percipitur. sanctificatur enim per verbū dei, & orationem. Hæc proponēs fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, 4 enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ, 5 quam assecutus es. Ineptas aūt & aniles fabulas deuita. exerce autē teipsum ad pietatem. Nam 6 corporalis exercitatio ad modicū vtilis est: pietas autem ad omnia vtilis est: promissionē habens vitæ quæ nunc est, & futuræ. Fidelis sermo, & ōni

C acceptione dignus. In hoc enī laboramus & maledicimur, quia speramus in deum viuum, qui est saluator oīm hominū, maxime fidelium. Præcipe hæc & doce. Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exemplū esto fidelium in verbo, in cōuersatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum venio,

D attende lectioni, exhortationi, & doctrinæ. 7 Noli negligere gratiā

2. Timoth. 2. d. Tit. 3. c.

4. *Enutritus*. ἐντρεφόμενος, id est, innutritus atque à puero in sacris literis cōuersatus, sicut postea dicit, & quia ab infantia sacras literas didicisti.

5. *Quam assecutus es*. παρηκολούθηκας, id est, cum intelligētia assecutus, & consequutus es: non assectatus vt quidam voluit.

6. *Corporalis exercitatio, &c.* quidā inquit Chrys. (quales & hac ætate multi) hæc apostolū de ieiunio dixisse ferūt, sed errant: neque enim corporalis exercitatio est ieiuniū, sed spiritualis.

7. *Noli negligere gratiā, &c.* vel gratiam doctrinæ, quæ tibi data est per prophetiam. i. sacrarū literarum cognitionē, vel gratiam

episcopalis officij, quæ tibi data est per propheciam .i. spiritus sancti inspirationem vnà *cum impositione manuum presbyterij*, id est, quando per manuum impositionem presbyter factus es. 8. *Hæc meditare*. i. in his te exerce, & insta in illis, græce ἴσθι ἐν αὐτοῖς id est, persta & perseuera

1. *Discat primum domū suā regere*. μανθανέτω, quod significat discat & doceat: doceat ergo domum suam. i. familiā regere, græcè est pro regere εὐσεβεῖν, quod absolutè sumi potest, pro piam ac religiosam vitam degere: & sic sensus esset, doceat familiam suam piè ac religiose in fide viuere, *& mutuam vicem parentibus reddere*, vt sicut ab ipsis in iuuentute aliti sunt, ita in senectute eos alant. Si legimus, discat, sensus est, discat domū suam ac familiam piè regere, discat etiam mutuā vicem paréntibus reddere, quod Græci dicunt, ἀντιπελαργεῖν, vt sicut ipsa à parētibus alita est, ita liberos ac familiam alat. Quidam legūt μανθανέτωσαν, id est, discāt scilicet liberi à matre & familiam suam piè regere, ac parentibus vices reddere.

2. *Verè vidua est*. veras viduas vocat, quę & viri & liberorū amicorūque ac rerū suarum omni præsidio destitutæ essent, quales erant quæ ex Iudaismo aut paganismo transibant ad Christianismum, quarum etiam pleruaque bona proscribebantur.

quæ in te est: quæ data est tibi per prophetiam, cū impositione manuum presbyterij. 8 Hæc meditare, in his esto: ut profectus tuus manifestus sit omnibus. Attende enim tibi & doctrinæ, insta in illis: Hoc enim faciens, & teipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.

ARGVMENTVM CAP. 5.

Quo pacto erga omnem ætatem se habere debeat, ostendit, veras viduas describens, & quales ad ministerium ecclesiæ deligi velit aperiens: presbyteros quoque suum recte officium fungentes præmiari, & delinquentes argui, neq; temere ordinari iubet.

CAP. V.

Seniorem ne increpaueris, sed obsecra ut patrē: iuuenes, ut fratres: anus, ut matres: iuuenculas, ut sorores, in omni castitate. Viduas honora quæ verè viduæ sunt. Si qua autem vidua filios aut nepotes habet, 1 discat primum domum suā regere, & mutuam vicem reddere parentibus. hoc enim acceptū est coram deo. Quæ autem 2 verè vidua est & desolata. 3 speret in de

um, & instet obsecrationibus & orationibus nocte & die. Nã quæ in delitijs est, viuens mortua est. Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint. Si quis autem suorum & maximè domesticorum curam non habet,[4] fidem negauit, & est infideli deterior. Vidua[5] deligatur
B non minus sexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor, in operibus bonis testimoniũ habens, si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lauit, si tribulationem patiẽtibus subministrauit. Si omne opus bonum [6] subsecuta est. Adolescẽtiores autem viduas deuita. Cum enim [7] luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt: habẽtes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt: simul autem & otiose discunt circumire domos: non solum otiosæ, sed & verbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet. Volo ergo iuniores nubere, filios pro-
C creare: matresfamilias esse, nullã occasionem dare aduersario maledicti gratia. Iam enim quædam cõuersæ sunt retro post satanam. Si quis fideles habet viduas, sub-
Deut. 25.a. ministret illis, ut non grauetur ecclesia: ut ijs quæ verè viduæ sunt,
1. Co. 9.a. sufficiat. Qui bene præsunt presbyteri, duplici [8] honore digni habeãtur: maxime qui laborãt
Matt. 16.b. in verbo & doctrina. Dicit enim scriptura: Non alligabis os bouí triturãti. Et: Dignus est operarius mercede sua. Aduer-
Luce 10.b. sus presbyterũ accusationẽ noli recipe, nisi sub duobus aut

3. *Speret in deum*: declarat quales illas esse oportet, quidam legunt, sperat & instat, tuncque declarat veræ viduæ cõditionem, quæ omni humano præsidio destituta in deum tãtum sperat.

4. *Fidem negauit*. hac scilicet in parte, quia fidei aduersantia opera facit, estque infideli eatenus deterior, quod infidelis, etsi alios abijcit, suorum tamen curam habet.

5. *Deligatur*, scilicet in ministerium episcoporũ & sacerdotum.

6. *Subsecuta est*, græce ἐπηκολούθησεν. i. si in õni bono opere assidua ac semper intenta fuerit.

7. *Luxuriatæ fuerint*, græcè καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ. i. quũ aduersus Christũ ac fidem illi promissã lasciuierint, luxuriatæq; fuerint nubere volunt.

8. *Honore*. i. præmio. nam Hebræis honorare non tam est revereri, quã necessaria suppeditare, vt hoc loco semel atq; iterũ Latini honorem quoque pro præmio sumunt. vnde munus honorarium.

9.Et sine præiudicio. græcè χωρὶς προκρίματος.i. sine personarũ acceptiõe. Nã προκρίνειν anteferre aliquẽ alteri significat: vel præiudiciũ vt Latini sumũt intellige, & sic interpretatur Chrysost. vt scilicet pro nullo ante iudicium sententiam feras.

*10.Manus cito, & c.*i.nemi nem temere ordinaueris.

*11. Adhuc.*græcè, μηκέτι.i. noli post hæc vel ãplius.

*12.Quorundam, & c.*Referendum est istud ad id quod præcessit, manus cirò nemini imposueris, quasi si dicat Timothe. Quomodo verò dignoscere potero idoneos? & Paulus respondeat: Quorundã peccata manifesta *sunt præcedẽtia ad iudiciũ.* i.quorundã adeò manifesta sunt peccata, vt ad dignoscendum, iudicij examinatione vel temporalis vel extremi nõ indigeant, & hos cauere potes: *quorundã aũt subsequuntur* peccata iudiciũ: quæ non nisi iudicij examinatione caueri possunt, hos tu obserua, de ijs inquire. sic enim quidam ex antiquissimis græcorũ. Similiter facta bona manifesta sũt quia virtus sese vel inuitam prodit. Quæ aũt aliter se habẽt, id est, vel manifesta non sunt, vel bo-

tribus testibus. Peccãtes, corã omnibus argue, ut & cęteri timorem habeant. Testor corã deo & Christo Iesu, & electis angelis eius, ut hæc custodias, 9 & sine præiudicio nihil faciẽs in alterã partem declinãdo. 10 Manus cito nemini imposueris, neq; cõmunicaueris peccatis alienis. Teipsum castũ custodi. Noli 11 adhuc aquã bibere, sed modico vino vtere ꝓpter stomachũ tuũ et frequẽtes tuas infirmitates. 12 Quorundã hoĩm peccata manifesta sunt, præcedẽtia ad iudiciũ: quorundam aũt & subsequũtur. Similiter & facta bona manifesta sunt: & quæ aliter se habent: abscondi non possunt. B

ARGVMENTVM CAP.6.

¶ Seruos infidelibus etiam dominis obedire vult, neq; nos inutilibus doctrinis aut auaritiæ intentos esse, sed modico cõtentos & virtutes sectari, & in doctrina sana ac fideli perseuerare: diuites autem spem in diuitijs non ponere, sed beneficos esse, & inutiles ac nouas doctrinas Christianos vitare.

CAPVT VI.

Q Vicũque sunt sub iugo serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur: ne nomen domini & doctrina blasphemetur. Qui autẽ fideles habent dominos, non contemnãt, quia fratres sunt: sed magis seruiant, quia fideles sunt & dilecti, 1 quia beneficij participes sunt. Hæc doce & exhortare. Si A

quis aliter docet, & nō acquiescit sanis sermonibus domini nostri Iesu Christi: et ei quæ secūdū pietatē est, doctrinę:[2] superbus, nihil sciens, sed languens circa quæstiones et pugnas verborum, ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspitiones malę.

B [3]conflictationes hominum mēte corruptorū, et qui veritate priuati sunt, existimantium quæstū esse pietatem. Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.

Iob. 1.d. Eccle. 5.c. Nihil enim intulimus in hūc mūdum: haud dubium; quia nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta, et quibus tegamur, his contenti simus. Nam qui volunt diuites fieri, incidunt in tētationē & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua quæ mergūt homines in interitū

C & perditionē. Radix enim omnium malorum est cupiditas. quam quidam appetētes errauerūt a fide, et inseruerūt se doloribus multis. Tu autem o homo dei, hæc fuge: sectare vero iustitiam, pietatē, fidem, charitatem, patientiam, māsuetudinem. Certa bonum certamē fidei: apprehende vitam æternam, in qua vocatus es & confessus bonam confessionem coram multis testibus. Præcipio tibi co-

na non sunt, abscōdi diutius nō possunt quia qualis quisque sit, tādem declarabitur.

1. *Qui beneficij participes sunt.* Hic locus variè legitur apud Græcos, codex Dionysianus habet οἱ τῆς εὐσεβείας ἀντιλαμβανόμενοι, id est, qui dei cultum & religionē adepti sunt, & tunc refertur ad dominos qui sint deo dilecti, quia dei religionem apprehenderint. alij Græci legunt οἱ vel ὅτι, vt interpres, εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι; quod sic exponūt Græci, τουτέστιν ἀντευεργετούμενοι παρὰ τῶν δεσποτῶν, διὰ τοῦ τρέφεσθαι καὶ ἐνδύεσθαι, hoc est, qui obsequij sui vices receperunt à dominis, dum ab illis alantur & vestiuntur: & sic ad seruos refertur, qui sensus est commodior.

2. *Superbus*, subaudi est, nam Græci habent τετύφωται, id est, inflatus est.

3. *Conflictationes*. quidam Græci habent, διαπαρατριβαὶ, quod significat cōflictationes & verbosas contentiones. Græci interpretentur traditiones morborum spiritualium & peruersorum dogmatum, & quasi intertriginos mutuo se fricantium. Alij, παραδιατριβαὶ, quod significat infrugiferas scholas & inanes disputationes.

4. *Bonam confessionem.* constantem vocat fidei professionem,

ram deo qui viuificat omnia, & Christo iesu qui testimoniū reddidit sub Pontio Pilato [4] bonam confessionem, ut serues mandatum [5] sine macula, irreprehensibile vsque in aduentum domini nostri Iesu Christi, [6] quem suis temporibus ostendet beatus & solus potēs, rex regū & domin' dominantium: qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominū vidit, sed nec videre potest: cui honor & imperium sempiternum, Amen. Diuitibus huius seculi præcipe, nō sublime sapere, neque spe rare in incerto diuitiarum, sed in deo viuo (qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum) bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facile tribuere, [7] communicare, thesaurizare sibi fundamentū bonum in futurum: ut apprehendant veram vitam. O Timothee, [8] depositum custodi, deuitans prophanas vocum [9] nouitates, & oppositiones falsi nominis scientię, quam quidam promittentes, circa fidem exciderūt. Gratia tęcum Amen.

Act. 17. d & 19. c. D Ioan. 1. b. 1. tim. 1. c. Luca 12. b. Ioan. 1. b

& paulò post, *bonam confessionem*, testimoniū scilicet veritatis, quando Pilato ait: Ego in hunc mūdum veni, vt testimoniū perhibeam veritati.

5. *Sine macula, irreprehensible*, id est, nulla hæretica prauitate infectum. id est serua mandatum irreprehensibile & inculpatum, & immaculatum.

6. *Quem*. ἣν græcè, id est, quam ad ἐπιφάνειαν, id est aduentum refertur, non ad τὸ Christi.

7. *Communicare*, id est humanos esse & sociales. sic enim Græci exponūt τὸ κοινωνικοὺς.

8. *Depositum*, id est doctrinam tibi commendatam vel gratias tibi cum episcopatu traditas.

9. *Nouitates vocum*, καινοφωνίας. quidam legunt κενοφωνίας, id est inanitates vocum, *& oppositiones* falsi nominis scientiæ, græce ἀντιθέσεις, id est, contrarias opiniones & contentiones de ea quæ falsum habent nomen scientiæ, quam scientiam promittentes quidam, id est habere se profitentes, exciderunt à fide.

Missa e Laodicea per Tychicum diaconum.

ARGV-

Argumentum epiſtolæ.

SPem ſui reditus ſuperiore epiſtola Timótheo quũ feciſſet, neq; præſtare poſſet Romæ in vincula coniectus: ipſum hortatur bono ani mo eſſe, nec ſuis afflictionibus frangi, ſed ſollicitam ſui gregis curam gerere, vigilare aduerſus hoſtes fidei, quales multos [illegible] uaſuros prædicit. ſciens autem & prænuncians obitum ſuum [illegible], eum ad ſe cum Marco venire iubet.

EPISTOLA DIVI PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEVM II.

ARGVMENTVM CAP. 1.

¶ Proteſtatus ſuum erga eum affectum, conſtanter iubet in ſibi credi to munere conuerſari, & confidenter euangelium annuntiare, & prout à ſe inſtitutus eſt, ita prædicare: dolens interim de quibuſdam transfugis & apoſtatis: contrà verò Oneſiphori fidem commendans, benè illi precatur.

CAP. I.

A PAulus apoſtolus IESV Chriſti per voluntatem dei ſecundũ promiſsionẽ vitæ, quæ eſt in Chriſto Ieſu, Timotheo chariſsimo filio, gratia & miſericordia, & pax à deo patre noſtro, & Chriſto Ieſu domino noſtro. Gratias ago deo meo, cui ſeruio à progenitoribus meis in conſciẽtia pura quod ſine intermiſsione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte
B ac die deſiderans te videre, memor lachrymarum tuarum, ut gaudio implear recordationem accipiens eius fidei, quæ eſt in te non ficta, quæ & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunice: certus ſum autem quod & in te. Propter quam cauſam admoneo te, ut [1] reſuſcites gratiam

1. *Reſuſcites.* ἀναζωπυρεῖν, quod ſignificat ignem excitare, id eſt, & ne [illegible] cẽdas neq; intermori ſinas gratiam tibi collatã per impoſitionem manuũ mearũ. ibi græci aiunt: Simul enĩ atq; manus illi Paulus impoſuit epiſcopum ordinans, ſimul in illum deſcendit gratia docẽdi, miracula ædendi, eccleſiamq; regendi.

2. *Collabora.* συγκακοπάθησον. i. coaffligere, prout tibi virtutem dominus dabit, neq; pudeat te vinculorũ meorũ pro Christo.
3. *Vocauit nos*, inquit, *per gratiã suã*, quæ data est nobis in mente diuina, per Christum Iesum ante *tempora secularia*. i. quam ab æterno proposuerat nobis deus per Christum dare, & quum omnia illi æquè præsentia sint, siue futura, siue præterita, rectè dicitur, quæ data est olim in dei prædestinatione, nunc autẽ in affectu manifestata est *per illuminationem Christi*. Græcè διὰ τῆς ἐπιφανείας. i. per apparitionẽ, siue vbi nobis Christus illuxit, qui quidem veniẽs destruxit mortem, vitam aũt *illuminauit*, siue in lucem produxit, per euangelium, id est, euangelij prædicationem, quia in eo virtus est ad salutem omni credenti. Rom. 1.

4. *Hæc.* sub. vincula pro euãgelio patior, *sed nõ cõfundor*. i. non erubesco.

5. *Credidi*, id est, vel scio cui, hoc est, in quem credidi, vel scio cui credidi, id est, cuius fidei commisi depositum meum.

6. *Depositum*. vel fidẽ suã vocat, quã, inquit, dominus seruabit præmiandã in illũ diẽ iudicij, vel depositũ fideles sibi cõmissos vocat, dicẽs, cui illos credidi, de quib⁹ ipse ait, commendo vos deo, & certus sum quòd illos seruare potest saluos in illum diem, id est, quod qui meæ fidei cõmissi sunt, illos seruabit deus vsque in diem iudicij.

7. *Formam habe*. i. imitare & fac secundum exemplar, quod tibi proposui. Scis enim quomodo prædicare debeas à me instì

gratiã dei, quæ est in te per impo- Rom.
sitionem manuum mearũ. Non etenim dedit nobis deus spiritum timoris: sed virtutis & dilectionis, & sobrietatis. Noli itaq; erubescere testimoniũ domini nostri, neq; me vinctũ eius: sed [2] collabora cu euangelio secundũ virtutẽ dei: qui nos liberauit & [3] vocauit vocatione sancta, non secundũ opera nostra, sed secundũ propositũ suum & gratiam, quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia. Manifestata est autẽ nunc per illuminationem saluatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidẽ mortem, illuminauit autẽ vitam & incorruptionem per euangelium, in quo positus sum ego prædicator et apostolus et magister gentium. Ob quam causam etiã [4] hæc patior, sed non confundor. scio enĩ cui [5] credidi: & certus sum quia potẽs est [6] depositum meum seruare in illũ diem. [7] Formã habe sanorũ verborũ, quę à me au-

D disti in fide et in dilectiõe in Christo Iesu. Bonum[S] depositũ custodi per spiritũ sanctum, qui habitat in nobis. Scis enĩ hoc, quod auersi sunt a me oẽs qui in Asia sunt: ex quibus est Phygellus et Hermogenes. Det misericordiã domi nus Onesiphori domui: quia sępe me refrigerauit, et catenã meam non erubuit, sed cum Romam venisset, solicite me quęsiuit & inuenit. Det illi dominus inuenire misericordiam à deo in illa die. Et quanta Ephesi ministrauit mihi, tu melius nosti.

ARGVMENTVM Cap. 2.

Timotheum confirmat & cohortatur suo exemplo ad ferẽdas pro Christo afflictiones, & prædicandum euangeliũ: iubens à prophanis & vaniloquijs abstinere, ac purè dei verbum tractare: obiter hæreticorum mentionem faciens qui sunt ecclesiæ vasa in contumeliam inutiles quoque quæstiones & iuueniles cupiditates fugiendas docet.

CAP. II.

A TV ergo fili mi, cõfortare in gratia, quæ est in Christo Iesu: et quæ audisti à me[1] per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere.[2] Labora sicut bonus miles Christi Iesu. Nemo militans deo, implicat se negotijs[3] secularibus, ut ei placeat[4] cui se probauit. Nam et qui certat in agone, non coronabitur,

tutus. vbi Græci aiunt. Non ea tantum seruari iubet quæ scripto mandarat, sed quæ ore ad os etiam loquutus fuerat.

S. *Depositum*, vel fidem vel gratiam cum episcopi dignitate susceptam, vel etiam ecclesiam tibi commissam serua, & tutare ab incursu luporum.

1. *Per multos testes*. quidam hos, leges & prophetas interpretantur, alij testiũ multitudinẽ, coram quibus intrepidè prædicauit non quemadmodum hæretici occultè in conciliabulis.

2. *Labora*. Græcè κακοπάθησον, κακοπαθεῖν autem significat afflictiones ferre & obdurare in aduersis.

3. *Secularibus*. Græcè ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, vitæ huius negotijs & molestijs, vt πραγματεία ἀντὶ τῶν πραγμάτων sumatur, vel mundanis etiam negotijs.

4. *Cui se probauit*, id est, qui eum elegit. Ambrosius legit cui se probauit, id est, in cuius militiam concessit. Græci legunt, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ, id est, vt ei qui se in militem delegit, placeat. Triplici autem analogia hortatur eum ad ferendas affliciones: militis,

nisi legitime certauerit. 5 Laborantem agricolam oportet primum de fructibus accipere. Intellige quæ dico: dabit enim tibi dominus in omnibus intellectum. Memor esto, dominum Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid, secundum euangelium meum, in quo laboro vsque ad vincula, 6 quasi male operans, sed verbum dei non est alligatum. Ideo omnia sustineo propter electos: ut et ipsi salutem consequantur, quę est in Christo Iesu, cum gloria cœlesti. Fidelis sermo. Nam si cõmortui sumus, et cõuiuem9. si sustinebimus, & cõregnabimus si negauerimus, et ille negabit nos 7 si nõ credimus: ille fidelis permanet, negare seipsum non potest. Hęc commone: testificans coram domino. Noli contẽdere verbis: ad nihil enim vtile est, nisi ad subuersionem audientiũ. Solicite autem cura teipsum 8 probabilem exhibere deo, operarium inconfusibilem, 9 recte tractantem verbum veritatis. Prophana autem & vaniloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem: & sermo eorũ ut cancer serpit. ex quibus est Hymenæus & Philetus, qui à veritate exciderũt, dicentes, resurrectionem esse iam factã, & subuerterunt quorundam fidem.

pugilis, & agricolæ.

5. *Laborantem agricolam, &c.* non dixit laborare oportet, sed quo amplius ad laborandum inuitaret, quod de labore præmium & primos fructus percipere agricolam oportet. ergo illum oportet percipere primos fructus, sed laborantem.

6. *Quasi malè operãs*, id est, vinctus sum pro Christo quasi flagitiosus & facinorosus aliquis: sed vtcunque manus & pedes vinciantur, non est verbũ dei alligatum. Nam in carcere etiã Paulus prædicabat & epistolas scribebat, vnde ad se membranas & libros Timotheum afferre iubet.

7. *Si non credimus*, id est, si ue negauerimus eum siue in eum nõ crediderimus, nihil illi inde accedit aut decedit, Idem & fidelis permanet seipsum negare non potest, & mentiri seipsũ nequit, quũ idẽ sit semp qui ab æterno fuit.

8. *Probabilem*: Græcè δόκιμον, id est probũ siue probatum operarium *inconfusibilem*, ἀνεπαίσχυντον, quem non pudeat crucis Christi. Multi enim illã Christiani prædicare verebantur, quod ridicula quædã res videretur multis.

9. *Rectè tractantem verbũ.* Græcè ὀρθοτομοῦντα, id est, rectè diui-

dentem & secernentem superflua & noxia dogmata à bonis & sanctis.

10. *Fundamentũ dei stat.* & si illi multos à fide auertunt, tamen vel fides in deum vel fideles electi fundati in fide Christi, qui sunt dei fundamentum, stant, id est, immoti permanẽt: nec de turbari possunt. fundatum enim est supra firmam petram hoc fundamentum.

Sed firmum[10] fundamentum dei stat, [11] habens signaculũ hoc, Cognouit dominus qui sunt sui. &, discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomẽ domini. [12] In magna autem domo, non solũ sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia: & quędam quidẽ in honorem, quædam aũt in contumeliam. Si quis ergo emundauerit se

D ab istis, erit vas in honorẽ sanctificatum & vtile domino, ad omne opus bonum paratum. Iuuenilia autẽ desideria fuge: sectare verò iustitiã, fidem, spem, & charitatem & pacem cũ ijs, qui inuocant dominũ de corde puro. Stultas autẽ & sine disciplina quæstiones deuita: sciens quia generãt lites. Seruũ aũt domini non oportet litigare, sed mãsuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, [13] cũ modestia corripientem eos, qui resistunt veritati. nequando deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.

1. Timoth. 4. c. Tit. 3. c.

11 *Habens signaculum hoc*, id est, habẽs in animo veluti sigillatum & impressum. *Cognouit dominus qui sunt eius*, nimirũ quod cogniti sunt à deo, & sunt eius. Ipse enĩ spiritus testimoniũ reddit spiritui nostro, quod filij dei sumus: habẽs etiam hoc signaculũ *discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen domini*, id est, habens hoc in animo fixũ, quòd qui fidelis est, ab iniquitate debet discedere.

12. *In magna autem domo.* hinc ostendit nõ esse diffidendũ, siquidem multi ad impietatẽ seducuntur quoniam sicut in magna domo sũt alia vasa in honorẽ, alia in cõtumeliam ita in mundo vel ecclesia probi sunt & improbi.

13. *Cum modestia*, ἐν πρᾳότητι, id est, mansuetudine. *Nequando det illis deus pœnitentiam*, id est, ne fortè te negligentem conuertat illos deus, & resipiscãt à diaboli laqueis, quibus captiui tenentur *ad ipsius voluntatẽ*: vel diaboli, quia illis, quandiu tenet, ad arbitrium vtitur: vel dei, quia non amplius habet in nos dominij diabolus, quam deus sinit.

1. *Sine pace.* Græcè ἄσπονδοι, qui nemini amicitia iuncti sunt.
2. *Sine benignitate,* ἀφιλάγαθοι, id est, rerum omnium bonarum hostes.
3. *Habentes speciem quidem pietatis.* i. pietatem quidē simulantes, sed eam verè non habentes. hoc enim significat virtutem eius abnegantes.
4. *Assequutus es,* id est planè tenes ac nosti.
5. *Qualia.* De ijs Pauli afflictionibus videre potes in actis apostolicis.

ARGVMENTVM CAP. 3.

Ab impijs quos venturos prædicit cauere iubet Timotheum, & doctrinam abs se traditam seruare, & sacris literis vacare.

CAP. III.

HOc autem scito quia in A
nouissimis diebus in- 1.Tim.
stabūt tempora pericu 4.a.
losa, & erūt homines seipsos amā- 2.Pe.
tes, cupidi, elati, superbi, blasphe- 3.a.
mi, parentibus non obediētes, in Iud.
grati, scelesti, sine affectione, [1] sine 1.b.
pace, criminatores, incontinētes,
immites, [2] sine benignitate, proditores, proterui, tumidi, &
voluptatum amatores magis quam dei: [3] habentes speciem
quidem pietatis, virtutem autem eius abnegantes. Et hos B
deuita. ex his enim sunt qui penetrant domos: et captiuas
ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs
desiderijs: semper discentes, et nunquam ad scientiam verita
tis peruenientes. Quemadmodum autem Iannes et Mam-
bres restiterunt Moysi: ita et hi resistunt veritati homines C
corrupti mente, reprobi circa fidem, sed vltra non proficiēt: Exo.
insipientia enim eorum manifesta erit in omnibus: sicut et 7.b.
illorum fuit. Tu autem [4] assecutus es meam doctrinam, insti
tutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem
patientiam, persecutiones, passiones, [5] qualia mihi facta sunt
Antiochiæ, Iconij, Listris: quales persecutiones sustinui: & D
ex omnibus eripuit me dominus. Et omnes qui piè volūt
viuere in Christo Iesu, persecutionem patientur. Mali autē
homines & seductores proficient in peius, errantes, et in er-
rorem mittentes. Tu verò permane in ijs quæ didicisti, &
credita sunt tibi: sciens a quo didiceris, et quod ab infantia
sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per 2.Pe.
fidem quæ est in Christo Iesu. Omnis scriptura diuinitus in 1.d.
spirata, vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripien

dum, ad erudiendum in iustitia: ut perfectus sit homo dei ad omne opus bonum instructus.

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ Intentū esse verbo & vigilātem atq; assiduū ob futuros hæreticos hortatus, obitum suū prædicit: & quia ab ōnibus sit derelictus, ad se venire cum sarcinulis aliquot & Marco iubet. deinde prioris absolutionis mentione facta, salutatione & precatione epistolam claudit.

CAP. IIII.

A Testificor coram deo, & Iesu christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos per aduentū ipsius, & regnū eius, prædica verbū insta[1] opportune, importune: argue, obsecra, increpa in omni patiētia, & doctrina. Erit enim tempus cum sanam doctrinam non sustinebūt: sed ad sua desideria coaceruabūt sibi ma-

B gistros[2] pruriētes auribus, & à veritate quidem auditū auertent, ad fabulas autē conuertentur. Tu verò vigila, in ōnibus labora, opus fac euangelistæ, ministerium tuū imple. Sobrius esto. Ego enī iam [3] delibor: & tempus resolutionis meæ instat. Bonū certamen certaui, cursum cōsummaui, fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitię, quā reddet mihi dominus in illa die, iustus iudex: non solum aūt mihi, sed & ijs qui diligunt aduentum eius. Festina ad me venire cito. Demas enim me relinquit [4] diligens hoc

Colo. 4.d. seculum, & abijt Thessalonicam. Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. Lucas est mecum solus. Marcum assume, & adduc tecum. est enim mihi vtilis in ministerio. Tychicum autem misi Ephesum. [5] Pęnulam reliqui Troade

1. *Opportunè, importunè*, id est, quocunque tempore, nullum enim tempus dei verbo non commodum.

2. *Prurientes*. hoc loco prurientes nō accusatiui sed recti casus est. Græcè κνιθόμενοι. i. qui titillātur & pruriūt auribus. i. quærētes qui sibi adblandiātur impunitatē promittētes, & leniter aures scalpāt, non veritate & gehennæ terrore radant.

3. *Delibor*, id est immolandus & sacrificandus deo ꝑpero, & meæ resolutionis. i. dissolutiōis & mortis tempus instat.

4. *Diligens hoc seculum*, id est, malens deliciari in seculo, quā periclitari pro Christo.

5. *Pænulam*. Græcè φαιλόνης, & latinè pænula, vestis est, qua vice pallij aduersus imbres & frigora vtimur, quæ & tunicæ su perinduitur.

ſaluatoris noſtri dei. Paulus ergo ille apoſtolus Tito dilecto ſiue vt græci habẽt γνησίῳ.i. legitimo ac germano filio per cõmunẽ fidem.i.per fidem, quã ego illum docui, ſub. ſalutẽ dicit
2. *Vnius vxoris vir*. de hoc vide 1. Timoth. 3. nume. 2. Bigamos aũt hoc loco arcet ab epiſcopi dignitate, quod qui vnica vxore non fuerit contentus, argumentum nõnullum præſtitit incontinentiæ.
3. *Luxuriæ*. ἀσωτίας, quod nõ tantũ libidinem ſignificat, ſed immodicũ rerũ omniũ luxum. non in accuſatione luxuriæ, id eſt, non accuſatos de luxu.
4. *Oportet enim episcopum ſine crimine eſſe.* Græcè ἀνέγκλητον.i. qui nõ fuerit aliquãdo ob crimẽ in ius vocatus. oportet enim epiſcopũ non modo omni malo, ſi fieri poteſt, ſed etiam õni ſuſpitione mali carere, & omni reprehenſione ſuperiorem eſſe, *ſicut dei diſpẽſatorem*, id eſt, adminiſtratorẽ verbi dei
5. *De circuncisione*. ij ſunt Iudæi apud Cretam nati nam de his intelligere oportet ob ſequentia.
6. *Propheta*. prophetã poetam vocat. Is eſt autem Epimenides, qui dicitur proprius illorum, quia Cretenſis erat.
7. *Sani ſint in fide*, id eſt, ſanam, rectamque fidem ſequantur.
8. *Omnia munda*. Iudæorũ ſuperſtitionẽ arguit, qui putabant adhuc immundũ eſſe aliquid ciborũ,

Si quis ſine crimine eſt, [2] vnius vxoris vir, filios habens fideles, non in accuſatione luxuriæ, aut non ſubditos. [4] Oportet enim epiſcopum ſine crimine eſſe, ſicut dei diſpenſatorem: nõ ſuperbum, nõ iracundum, nõ vinolentum, non percuſſorem, non turpis lucri cupidum: ſed hoſpitalem, benignũ, prudentẽ, ſobrium, iuſtũ, ſanctũ, continentem, amplectentem eum qui ſecundũ doctrinam eſt, fidelẽ ſermonem, ut potens ſit exhortari doctrina ſana, & eos qui contra dicunt arguere. Sunt enim multi C
etiam inobedientes, vaniloqui & ſeductores, maximè qui [5] de circũciſione ſunt: quos oportet redargui: qui vniuerſas domos ſubuertunt, docentes quę non oportet, turpis lucri gratia. Dixit quidam ex illis proprius ipſorum [6] propheta, Cretenſes ſemper mendaces, malę beſtię, ventres pigri. Teſtimonium hoc verum eſt. Quam ob cauſam increpa illos dure ut [7] ſani ſint in fide, nõ attendẽtes Iu- D
daicis fabulis, & mãdatis hominũ auerſantiũ ſe à veritate. [8] Omnia mũda mundis, coinquinatis autẽ & infidelibus nihil eſt mundum. ſed inquinatę ſunt eorum & mẽs

Epimenides. Rom. 14.d.

&

& cõſcientia. Confitētur ſe noſſe deum: factis aũt negant, cum ſint abominati & incredibiles, 9 & ad omne opus bonum reprobi.

ARGVMENTVM CAP. 2.

Erga vnamquamque ætatem & ſexũ quo pacto ſe gerere debeat, oſtẽdit, admonẽs interim ſui officij & Timotheũ & ſeruos omnes, deique in omnes nos abundantem charitatem aperiens.

CAP. II.

A Tu aũt loquere quæ decẽt ſanam doctrinam. Senes, ut ſobrij ſint, pudici prudẽtes, ſani in fide, in dilectione, in patientia. Anus ſimiliter [1] in habitu ſancto, [2] nõ criminatrices, nõ multo vino ſeruiẽtes: bene docẽtes ut prudentiã doceant. Adoleſcentu-

B las ut viros ſuos amẽt, filios ſuos diligant, prudentes, caſtas, ſobrias domus curã habentes, benignas, ſubditas viris ſuis, ut non blaſphemetur verbũ dei. Iuuenes ſimiliter hortare, ut ſobrij ſint. In oĩbus [3] teipſum præbe exemplũ bonorũ operũ, in doctrina, in integritate, in grauitate. verbũ ſanum, irrepre

C henſibile, ut is qui ex aduerſo eſt, vereatur, nihil habens malũ dice-

Eph. 6 re de nobis. Seruos dominis ſuis

Colo. ſubditos eſſe, in omnibus placen

3. d. tes, non contradicentes: [4] nõ fraudantes, ſed in omnibus bonam fi

& ita perſuadebant non nullis. cõtra quos Paulus nullũ cibum ſua natura, aut dei præcepto Chriſtianis immundũ eſſe docet

9. *Incredibiles*. ἀπειθεῖς. i. increduli & inobediẽtes.

1. *In habitu ſancto*. Græcè ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς i. eo habitu, qui ſacras & deo dicatas matronas decet, vt habitus non veſtimenta tantum, ſed etiam geſtum, & inceſſum, omnemque corporis compoſitionem ſignet.

2. *Non criminatrices*. grę cè μὴ διαβόλους, id eſt, non calumniatrices.

3. *Teipſum præbe, &c.* exemplũ bonorũ operũ in doctrina, in integritate, in grauitate. græci aliter legũt. ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν. i. exhibe in doctrina tua *integritatẽ*, vt ſolida ſit & integra, *grauitatẽ* vt nõ ſit de nugis inutilibus, *incorruptionẽ*, ne hæreſeωn veneno ſit infecta, verbũ ſanũ, irrepræhenſibile. noſter interpres qui pręcedẽtia in ablatiuo legit, hũc ſenſũ facit, præbe & exhibe in oĩ doctrina, integritate, grauitate, verbũ ſanũ & irreprehẽſibile, *vt is qui ex aduerſo eſt*. i. aduerſarius veſter vereatur, græcè ἐντραπῇ. i. pudefiat, & confundatur, nihil habens malum dicere de vobis, id eſt, non habens in quo de vobis maledicat.

4. *Non fraudãtes*. græcè μὴ νοσφιζομένους. eſt aũt νοσφίζεσθαι pro

priè furtim aliquid decerpere & detrahere, quum rem totam non ausis tollere, quod seruis furacib⁹ est peculiare.

5. *Acceptabilem.* Græcè περιούσιον, quod vocabulum negat Hieronymus alibi quã in sacris literis reperiri, sed fictum à septuagĩta, nũc sumi pro grato & accepto: nũc pro egregio & peculiari.

6. *Cum imperio.* Græcè μετὰ ἐπιταγῆς, id est cum iniũctione, ne imperiosum aliquid putes.

1. *Dicto obedire.* Græcè πειθαρχεῖν, ꝙ propriè est magistratibus parere: quanquã etiam simpliciter obedire significat.

2. *Renouationis.* Græc. genitiuus, ἀνακαινώσεως verti potest in accusatiuũ, ꝑ renouationẽ spiritus sancti

3. *Secundum spem.* nondum enim hæredes sumus in re, sed in spe.

dem ostendentes, ut doctrinam 1.Pet. 2.c.
saluatoris nostri dei ornent in o-
mnibus. Apparuit enĩ gratia dei
saluatoris nostri oĩbus hoĩnibus,
erudiẽs nos: ut abnegãtes impieta
tẽ & secularia desideria, sobriè, & D
iustè & pie viuamus in hoc secu-
lo, expectãtes beatam spem & ad
uentũ gloriæ magni dei & salua-
toris nostri Iesu Christi, qui dedit
semetipsum pro nobis, ut nos re-
dimeret ab oĩ iniquitate, & mũda
ret sibi populũ⁵ acceptabilẽ, secta-
torẽ bonorũ operũ. Hæc loquere
& exhortare: & argue⁶ cũ omni
imperio. Nemo te contemnat.

ARGVMENTVM CAP. 3.

¶ Principibus parere iubet & mansuetos exemplo Christi esse, cuius apparuit in nos ab impietate conuersos, benignitas. Deinde varias & contentiosas disciplinas & hæreticos vitare præcipiẽs, ad se Titum accersit.

CAP. III.

A Dmone illos principibus A
& potestatibus subditos
esse, [1] dicto obedire, ad o-
mne opus bonũ paratos esse, ne-
minem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos: oẽm
ostendẽtes mansuetudinem ad oẽs homines. Eramus enim
aliquãdo & nos insipientes, increduli, errantes, seruientes de
siderijs & voluptatibus varijs, in malitia & inuidia agentes, B
odibiles, odientes inuicem. Cum aũt benignitas & humani 1. Ti-
tas apparuit saluatoris nostri dei non ex operibus iustitiæ, motho.
quæ fecimus nos, sed secundũ suam misericordiam saluos 1.c.
nos fecit, per lauacrum regenerationis & [2] renouationis spi-
ritus sancti, quem effudit in nos abunde per Iesum Christũ
saluatorem nostrũ, ut iustificati gratia ipsius, hæredes simus
[3] secundũ spem vitæ æternę. Fidelis sermo est. Et de his volo

te cōfirmare ut curēt bonis ope-
C ribus præesse,qui crediderūt deo.hęc
1.Ti. sunt bona & vtilia hoībus. Stul-
1.b. tas aūt quæstiões & genealogias,
2.Ti. & contētiones & pugnas legis de
2.d. uita:sunt enī inutiles & vanæ.Hæ
reticū hoīem post vnam & secun
dā correptionē deuita: sciēs quia
subuersus est qui eiusmodi est, &
delinquit,cū sit proprio iudicio cōdemnatus.Cū misero ad
te Artemā,aut Tychicum,festina ad me venire[4]Nicopolim
D ibi enim statui hyemare.Zenam legisperitum & Apollo so-
licite[5]præmitte,ut nihil illis desit. Discāt autem & nostri bo
nis operibus præesse ad vsus necessarios: vt non sint infru-
ctuosi.Salutant te,qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui
nos amant in fide. Gratia dei cum omnibus vobis. Amen.

4.*Nicopolim*. Chrysostomus hic dici existimat Nicopolim Thraciæ ciuitatē, Hieronymus Nicopolim Epyri.

5.*Præmitte*.græcè, πρόπεμψον,quod etiam significat comitare, & honoris gratia deducito.

ARGVMENTVM EPISTOLÆ.

Philemonem virum probum Phrygem genere, Onesimus seruus clā sublatis pecunijs reliquerat,Romam profectus: vbi cum à Paulo conuersus ac baptizatus esset,cum hac deprecatoria furti, & commendatitia epistola ad eundem à Paulo remittitur.

EPISTOLA

Diui Pauli ad Philemonem.

A PAulus vinctus Christi Iesu & Thimotheus frater: Philemoni dilecto & adiutori nostro,et Apphiæ sorori charissimæ et Archippo commilitoni nostro,et ecclesiæ quæ in domo tua est: gratia vobis et pax à Deo patre nostro, et domino Iesu CHRISTO. Gratias ago Deo meo,semper memoriam tui faciens in orationibus meis,audiens charitatem tuam, et fidem quam habes in domino Iesu,et in omnes sanctos:ut cōmunicatio fidei tuæ[1]euidens fiat in agnitione oīs operis boni in vobis in

1.*Euidens fiat*.interpres legit ἐναργὴς.Chrys:ἐνεργὴς .i.efficax, & sensus est, *vt communicatio fidei tuæ*.i.quā nobiscum cōmunem habes,euidēs & efficax fiat .i. appareat in agnitione omnis boni operis,id est dum in bona opera exibit in Christo Iesu,id est per Christum.

Christo Iesu. Gaudiũ[2] enim magnũ habui,& cõsolationẽ in charitate tua: quia viscera sanctorũ B
requieuerũt per te frater, ꝓpter quod
multã fiduciã habens in xp̃o Iesu
imperãdi tibi,quod ad rẽ pertinet
ꝓpter charitatem magis obsecro,
[4]cũ sis talis,ut Paulus senex,nunc
aũt & vinctus Iesu xp̃i.obsecro te
pro meo filio quẽ genui in vincu
lis,Onesimo: qui tibi aliquãdo in
utilis fuit,nunc aũt & mihi & tibi
vtilis,quẽ remisi tibi. Tu aũt illũ, C
id est[5] mea viscera,suscipe. Quẽ e-
go volueram mecũ detinere ut ꝓ
te mihi ministraret in vĩculis euã
gelij,sine consilio aũt tuo nihil vo
lui facere,vti [6]ne velut ex necessi-
tate bonum tuũ esset,sed volũta-
riũ. Forsitan enim ideo discessit[7]
ad horã à te, ut æternum illũ reci
peres:iam nõ ut seruũ,sed pro ser
uo ut charissimũ fratrem,maxi-
mè mihi,quanto autẽ magis tibi,
&[8]in carne,& in domino. Si ergo
habes me sociũ: suscipe illũ sicut D
me. Si autẽ aliquid nocuit tibi aut
debet, hoc mihi [9] imputa. Ego
Paulus scripsi mea manu. Ego reddam, ut non dicam tibi
quod & teipsum mihi debes, Ita frater ego te fruar in domi
no,refice viscera mea in Christo. Confidens in obedientia
tua scripsi tibi:sciens quoniam &[10]super id quod dico,faci-
es. Simul & para mihi hospitium. Nam spero per orationes
vestras donari me vobis. Salutat te[11] Epaphras concaptiuus
meus in Christo Iesu, Marcus, Aristarchus, Demas & Lucas
adiutores mei. Gratia domini nostri Iesu Christi cum spiri-
tu vestro. Amen.

Missa è Roma per Onesimum seruum.

2. *Gaudium*. interpres legit χαρὰν,id est, gaudiũ, quidam χάριν.i.gratiam.

3. *Requieuerũt*. græcè ἀναπέπαυνται,quod etiã significat,refocillata sunt.

4. *Quum sis talis*. Græci legũt, quũ ego Paulus talis sim vt tu, nimirũ senex:quanquã idẽ sensus.

5. *Mea viscera*, id est mihi intimè charum.

6. *Ne velut ex necessitate*. ne tam coactus quàm voluntarius, & sponte hanc mihi gratiam fecisse videreris.

7. *Ad horam* .i. ad tempus nam græcè ὥρα tempus significat,sed breue.

8. *In carne & in domino*. i. & in temporalibus rebus & domini negotio.

9. *Imputa*. Græcè ἐλλόγει.i. fer expensum.

10. *Super id quod dico*, id est,plusquam dico.

11. *Epaphras*. Hic Colossẽsis erat, vnde & Colossẽsem ait Chrysostomus fuisse Philemonem.

Argumentum epistolæ ad Hebræos.

Etsi ad gẽtes potissimũ apostolus delegatus esset Paulus quãtopere tamẽ Iudæorũ salutẽ cuperet, testatur ad Rom. 9. dicẽs: Optabam ego anathema esse à Christo pro fratribus meis. & 11, Quandiu quidẽ ego sum gentiũ apostolus, ministerium meũ honorificabo: si quo modo ad æmulandũ prouocem carnẽ meam, & saluos faciã aliquos ex illis. Quinimo ex õnibus apostolis, Paulus & Barnabas ad ministrandas illis eleemosynas delecti sũt. Ad Iudæos ergo & cõuersos Hebræos in Palestina & Hierosolymis habitãtes, qui ab infidelibus variè affligebãtur, consolatoriã hãc scribit epistolã, patienter afflictiones ferre, & in Christũ remuneratorẽ sperare admonẽs, in quẽ oẽm fiduciã, relicta lege, collocare docet: quippe qui abrogato legis sacerdotio æternus apud deũ pontifex pro illis interpellat, cuius fide (de qua, & de patientia multis differit) saluari illos oporteat. De industria aũt nomẽ suũ omittit, quòd ob circuncisionẽ, quã eneruaret, odiosus illis esset, tũ etiã (sicut in Actis legimus) quòd illis neglectis ad gẽtes transisset. Quare inutile est argumentũ eorũ, qui ob tacitũ nomẽ hãc esse Pauli epistolã negãt: neq; magis validũ ob styli differentiã. Paulus enim græcæ linguæ nõ admodũ peritus, nisi (quatenus p̃dicandi necessitas exigebat) Hebraicæ doctissimus fuit. vnde & hæc epistola cæteris est eloquẽtior, & vt ita dicã, magni loquẽtior: quã Hebraicè scriptã Lucas græcè doctissimus vertisse fertur: vt ecclesiasticæ histo. lib. 6. cap. 11. asserit Eusebius Cæsariensis. Subfrigidũ est quoq; argumentũ quod 2. cap. de euangelica doctrina dicat: Ab eis qui audierũt in nos confirmata est. quũ ad Gal. dicat: nihil se ab apostolis adiuuũ. Nam sicut eo loco dicemus, per τὸ nos, nõ se sed eos ad quos scribit intelligit. Inania autem alia argumẽta, & similes nugas, peruersasq; opiniões, quibus suas in scripturã sanctã farragines inspersit Caietanus, abundè retudit frater Lãcilotus, Dñicanus, homo pius & doctus. Aduersus aũt oẽs qui Pauli negãt hanc esse epistolã, Theophylacti sententiã adscribã in explicatione huius loci, portans õnia verbo virtutis suæ, ita dicentis: Nõ possum equidẽ non admirari multorũ hominum impudentiam, qui quũ intelligãt per epistolæ huius exordiũ tot fuisse hæreses confutatas, haud tamen desinant asserere epistolam hanc Paulo nõ conuenire, ceu à cæteris epistolis alienã. Velim tamen hos non esse nescios epistolæ huius & sensum & profunditates, & vim illam inconfutabilem, nullius alterius esse posse nisi Pauli, qui Christum haberet in se loquentẽ. Quod si dicendi modus illos offendit, intelligãt Paulũ Hebraica lingua hanc ipsam dictitasse epistolã, vt qui ad Hebræos haberet sermonẽ, & vnum aliquẽ è suis cõtubernalibus in græcum vertisse. Et pleriquè Lucam hanc transtulisse ferunt, aut Clementem. Nec secus hi peccant qui hãc esse Pauli epistolam negant, quàm si Paulo abesse Christũ negarent.

1. Multipharie. Ab initio Christianos Hebræos cõsolatur, ostendẽs maiore eos gratia dignatos quam patres, quòd nouissima ætate ad eos per vnigenitum filium pater loquutus sit, patribus autem in prophetis tantum, hoc est, per prophetas, nam hic ἐν Græcum, & in Latinum, pro per sumitur.

2. Quẽ constituit, &c. Christus enim tãquam homo vniuersi orbis à patre cõstitutus est dñs & hæres vt Psal. 2. dicitur: Postula à me & dabo tibi gentes hæreditatẽ tuã. Hæredis autẽ nomen penè oẽs ad Christi humanitatem referũt, Photius ad diuinitatẽ, dicẽs eum hæredẽ vniuersorũ à patre cõstitutũ, quia ab æterno paternæ substantiæ & gloriæ oĩmq; ex æquo bonorũ cũ patre sit particeps, & õnia est filius quæ est pater, præterq̃ quod non est pater. per quẽ fecit, inquit: & secula, id est, quicquid vsquam est factum. Ecce, inquit, quomodo δημιουργός est & oĩm cũ patre opifex. Si ergo per Christum secula pater fecit, conficitur Paulus Samosatenus, qui Christũ negat ante Mariã fuisse.

EPISTOLA
DIVI PAVLI AD HEBRÆOS.

ARGVMENTVM CAP. I.

Christum, per quem ad eos locutus est deus pater, verum deum & hominẽ confirmans, longè angelis excellentiorẽ esse, multis rationibus ostendit.

CAPVT I.

M[1]Vltipharie multisque A
modis olim deus loquens patribus in prophetis, nouissime diebus istis loquutus est nobis in filio,[2]quem constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula:[3]qui cum sit splendor gloriæ &[4] figura substantiæ eius, [5]por-

Sapi. 7. d.

3. Qui cum sit splendor gloriæ. Græcè ὢν ἀπαύγασμα, id est existẽs splendor & relucentia paternæ gloriæ. splendor autem procedẽtem à patre naturam significat, vt Photius inquit, nec otiosum putat participium ὢν, existimans illud esse nomen filij, sicut & patris qui Moysi dicit, ἐγώ εἰμι ὁ ὤν, id est, ego sum qui sum. Cyrillus coæternitatem cum patre hoc loco per splendorem significari ait.

4. Figura substantiæ eius. Græcè. χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως. Est autem character forma ex alio expressa. Est ergo filius forma,

tansque omnia verbo virtutis suæ, 6 purgationem peccatorũ faciens, sedet ad dexteram maiestatis
B in excelsis: 7 tãto melior angelis effectus, quãto differẽtius præ illis nomẽ hæreditauit. 8 Cui enĩ dixit

character, imago, & omnimoda similitudo patris. Idem enim est hoc loco figura substãtiæ paternæ cũ eo quod ad Philippenses vocat, formam dei: quoniam autem splendor iuxta humanam rationem non dicit substantiam, ne expertem illum putares paternæ substantiæ, addidit, *& figura substantiæ eius*, id est, omnimoda similitudo & expressio: vt sicut per se subsistit pater & alio ad perfectionem non indiget, ita & filius.

5. *Portans omnia verbo virtutis suæ.* Græcè τῆς δυνάμεως, id est, potentiæ: hoc est, omnia ferens, regens, & continens potenti verbo. Vocabulo autem verbi & portãdi, vt inquit Chrysostomus, facilitas omnia continendi & regendi intelligitur.

6. *Purgationem peccatorum faciens.* Græci habent δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, id est, per semetipsum peccatorum nostrorum purgatione facta, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis, id est, homo ille ratione humanitatis à verbo assumptæ, in eadem maiestate & dignitate cum patre habitat in cœlis. Nã *sedere* pro habitare, & *dextera* pro summo honore & dignitate sumitur.

7. *Tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.* Græcè pro melior est κρείττων, quod etiam præstãtiorem & potentiorem significat: & pro *differentius* διαφορώτερον, quod excellentius significat. Sensus est ergo, quod Christus tanto præstantior factus est angelis, secundum humanitatem assumptam, & tanto illius hominis a verbo assumptã conditio potior quam angelorum fuit, quanto excellentius nomen hæreditauit quàm illi, nomen scilicet filij dei. Nam per incarnationem verbi factus est homo, DEI filius, & hoc nomen hæreditauit: angelus autem serui tantum nomen habet.

8. *Cui enim dixit & c.* Probat præstãtiorem esse CHRISTVM angelis, & excellentius filij nomen hæreditasse, quòd à DEO patre nullus angelorum vocetur filius, hoc autem loco, *hodie genui te*, τὸ genui significat, CHRISTVM non adoptione aut gratia quatenus verbum est, sed natura dei esse filium, & τὸ *hodie* non tempus significat, sed æternitatem importat. Sicut enim τὸ ὢν participium præsentis temporis, nomen

est

est dei, quia in deo nihil est præteritũ aut futurũ, sed præsentia sunt oĩa, ita hoc loco dicitur hodie genui. i. semper & ab æterno, quãq̃ Athanasius ait τὸ *Filius meus es tu*, ad diuinitatẽ referri, ꝺ̕ *ego hodie genui te*, ad humanitatẽ: vt videbis in grecis scholijs. Chrysost. aũt, Theodorus & Hylarius ad resurrectione Christi referũt, ꝺ̕ hodie genui te, iuxta quod in euãgelio de resurrectione Christus loquẽs ait: In resurrectione cũ sederit filius hominis &c. & Paulus Act. 13. de Christi resurrectione loquẽs ait: Resuscitans Iesum, sicut in Psalmo 2. scriptũ est, filius meus es tu, ego hodie genni te.

aliquando angelorũ, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Et rursum, 9 Ego ero illi in patrẽ: et ipse erit mihi in filiũ. Et 10 cum iterũ introducit primogenitũ in orbẽ terræ, dicit: Et adorẽt eum oẽs angeli dei. Et ad angelos quidẽ dicit Qui facit angelos suos spiritus: et ministros suos flammam ignis. 11 Ad filiũ autẽ, Thronus tuus deus

Psal. 2.b. 2.Re. 7.b. C Psal. 96.c. Psal. 103.a. Psal. 44.b.

9. *Ego ero illi in patrem.* hoc loco temporalem filiationem innuit.

10. *Quum iterum introduxit primogenitũ in orbem terræ*, id est, quũ eum in possessionem orbis terrarum misit: quod factum est, dum incarnatus est Christus, nam ante incarnationẽ etsi mũdi dominus esset dei filius, nondũ tamẽ hæreditatẽ suam adiuerat: nihil cõmune habebat cum mũdo, qui totus erat spiritus. Sic Cyrillus & Gregorius Nissenus. Quum aũt humanã nostram naturã assũpsit, tunc inductus est in possessionẽ orbis terræ, hoc est quod Paulus ait: Quũ introduxit eum in orbem terrarũ, id est, quũ illi visum est vt primogenitus suus in carne appareret hominibus mundũ incolentibus, tunc dixit: Adorent eum oẽs angeli dei. Ergo præstantior est quem adorare iubentur, quod etiam confirmat dicẽs, *& ad angelos quidẽ dicit*: id est, de angelis: qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos flammã ignis. Qui locus ita ordinandus est, qui facit spiritus suos angelos, id est, nuntios, angelus enim officij nomẽ est, spiritus naturæ: & ministros suos flammam ignis. i. igneæ ac velocissimæ naturæ. His aũt verbis nihil aliud vult Paulus, nisi quod angelis filij nomen non tribuitur, vt Christo, sed nuntiorum & seruorum. Græca scholia aiunt εἰσάγαγη id est, introduxit siue induxit, positum pro ἐγχειρίσῃ, id est, in manus illi tradidit orbem terrarum, & regendum commisit.

11. *Ad filium autem.* sequẽtibus authoritatibus comprobat Paulus Christi dignitatem & excellẽtiam. Thronus tuus, inquit,

in ſeculum ſeculi, virga æquitatis, virga regni tui. *Thronus* aũt vel regnum iudicium ſignificare poteſt: & *virga æquitatis*, vtriuſq; poteſtatem executiuã. Dilexiſti iuſtitiam &c. propterea vnxit te deus deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis: quanquã græcè ſit ὁ θεὸς ὁ θεὸς, tamen græca ſcholia dicunt prius ſumi pro ὦ θεέ. i. ô deus, vocãdi caſu. i. propterea ô deus Chriſte, deus tuus, ſcilicet pater, vnxit te *oleo exultationis*. i. ſpiritus ſancti gratia, & hoc ſecundũ humanitatẽ *præ participibus tuis*. i. ſupra omnes cõſortes tuos homines: quia chriſto nõ ad mẽſuram data eſt gratia, ſed ad plenitudinem. Quod vero ait, vnxit te deus, interpretari poſſumus, Meſsiam te & regẽ conſtituit, vel vnxit oleo

in ſeculum ſeculi: virga æquitatis virga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam, & odiſti iniquitatẽ: propterea vn-
Pſal. xit te deus, deus tuus oleo exulta-
101. tiõis præ participibus tuis. 12 Et tu
d. in principio domine terrã funda-
D ſti, & opera manuũ tuarum ſunt cœli. Ipſi peribũt, tu autẽ permanebis, & oẽs ut veſtimentum veteraſcẽt. Et velut amictũ mutabis eos, & mutabũtur: tu aũt idem ipſe es, & anni tui non deficiẽt. 13 Ad

exultationis. i. ſpiritu ſancto quẽ infudit, te inũxit: ſicut Lucæ 4, ait: Spiritus domini ſuper me, eò quod vnxerit me. nihil ergo vult Paulus, niſi tanto maiorem eſſe Chriſtũ angelis, ꝙ illi ſerui tantũ ſint & miniſtri, Chriſtꝰ aũt rex & deus: ꝙ perſpicuũ eſt ex loco Pſal. Propterea ô deꝰ vnxit te deus tuꝰ &c.

12. *Et, Tu in principio, &c.* Excellentiam quoq; hoc loco Chriſti oſtendit ex ipſius opificio, qui cœlos & terram creauerit, & hoc ad diuinitatem refertur: quum enim antè dixiſſet, quãdo introduxit eum in orbẽm terrarũ, ne ex illis verbis quiſpiam exiſtimaret illum tunc primum cœpiſſe, quum aſſumpta carne in orbem terrarum introductus eſt, poſt habita de humanitate verba, nunc rurſus ad diuinitatem redit, oſtendens eum terram feciſſe & cœlos, quos perituros dicit. non quod eorũ ſit deſitura natura, ſed quod in aliam immutandi ſunt ſpeciem meliorum, & innouandi.

13. *Ad quem autem angelorum &c.* alio Dauidis teſtimonio Chriſtũ angelis præſtantiorẽ oſtendit, quod illi dictum ſit à patre, *ſede à dextris meis*. i. habita & quieſce in plenitudine meæ maieſtatis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedũ tuorum vbi τὸ *donec* non finem temporis ſignificat, ſed æternitatẽ potius: quo ſignificato aliquoties ſumitur in ſcriptura: vt de Ma-

nia dicitur Matth.1. quod non cognouit eam Ioseph, donec peperit filium suum primogenitum. Vel donec ponitur pro vt, sicut Psal.122. Oculi nostri ad dominum deum nostrũ donec misereatur nostri, id est, vt misereatur: sic sede à dextris meis, donec ponam, id est, vt ponam inimicos tuos scabellum pedũ tuorum, id est, humanitati tuæ subijciam: quãdo eam super omnes cœlos & angelos exaltauero.

14. *Nonne omnes &c.* angelos non filios dei sed hominũ etiam tantum ministros docet, eorum scilicet qui hæreditatẽ cœlestem sunt percepturi. non iubentur ergo sedere vt Christus, sed ministrare, vnde tanto illo sunt inferiores.

1. *Propterea abundantius.* i. quũ ergo per propriũ filiũ loquutus sit nobis deus, tanto abundantius. i. præstantius ac maiori obseruatiõe obseruare nos oportet quæ ab eo audinimus, quanto præstantior est euangelici verbi administer Christus, quã vel prophetæ vel angeli legis administratores, *ne fortè perefsluamus*, græcè, παραῤῥύωμεν, id est, inquit Chrysostomus, pereamus. Græca scholia, ne à recto ac via salutis excidamus, ad verbum significat, ne perfluamus, id est, more præterfluentis aquæ dilabamur, ac prorsum pereamus. Aut fortè allusit ad metaphoram perfluentis chartæ, quæ receptos characteres minus retinet, sed diffundit ita vt euanescant, quod contingit minus attentis animis, qui susceptam doctrinam nõ retinent, sed statim in ventos abire sinunt, & præterfluere.

2. *Si enim, &c.* si lex administrata per angelos. i. cœlestes illos spiritus, aut Moysen, vel quodcunque aliud mandatum per angelos hominibus diuulgatũ, verax ac stabile permansit, eiusq;

quem aũt angelorũ dixit aliquan
do: Sede à dextris meis, quoad vs- *Psal.*
que ponam inimicos tuos scabel- *109.a*
lum pedum tuorũ? [14] Nõne oẽs *1.Co.*
sunt administratorij spiritus in *15.d.*
ministeriũ missi propter eos qui
hæreditatem capiunt salutis?

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶ Retinendã cũ tremore Christi doctrinã varijs miraculis & gratijs cõfirmatam: Christum aũt vt mortẽ qua tenebamur destrueret, similẽ nostri effectũ, & vsque ad passionem humiliatum ostendit, postmodũ aũt omnibus sibi subiectis gloria & honore coronatum.

CAP. II.

[1] PRopterea abundantius A
oportet obseruare nos ea
quæ audiuimus: ne forte
pereffluamus. [2] Si enim qui per
angelos dictus est sermo, factus
est firmus: & oĩs præuaricatio &

præuaricatores, prout erant demeriti, dei iudicium & vindictam effugere non potuerũt: quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? scilicet euangelicam doctrinam, quæ nobis salutem adfert. Et ne excusare possent, nequaquã illam esse sibi sufficienter traditam, subdit.

inobedientia accepit iustam mercedis retributionem: quomodo nos effugiemus si tãtam neglexerimus salutem? 3 quæ cum initiũ accepisset enarrari per dominum: ab eis qui audierunt, in nos confirmata est, contestante deo signis & portentis, & varijs virtutibus, & spiritus sancti distributionibus secundũ suam voluntatẽ, 4 Non enim ãgelis subiecit deus orbem terræ futurũ, de quo loquimur.

3. *Quæ quũ, &c.* i. quã quũ prior ipse prædicasset dominus, ex ore illius excipientes discipuli, ad nos deriuarũt: eam diuinis signis & portẽtis ac virtutibus cõfirmãtes. i. miraculis & spiritus sancti distributionibus. i. diuersis donis & gratijs, quæ enumerãtur 1. ad Corint. 12. b. non quòd huiusmodi signa suapte virtute ederent, sed deo pro sua volũtate hæc in illis ob euangelij testimonium operante. Quod autem ait *in nos*, non est existimandus de se Paulus intelligere, sed in persona sua de illis loquitur, vt quum de ijs qui tempore iudicij viui erunt, dicit, deindè nos qui viuimus. Ego verò puto quum ait, ab ijs qui audierunt in nos confirmata est, τὸ in nos, & græcum εἰς ἡμᾶς, sumi pro eo quod dicimus, vsq; ad nostram ætatem, vsq; ad hoc tempus, sicut frequẽs est græcis, εἰς ἐμέ, pro vsq; ad meam ætatem. Sensus ergo est, quòd salus nostra primũ ab ipso domino prædicata est, deinde ab ijs qui prædicantem illũ audierant *in nos*, id est vsque ad nos & nostram hanc ætatem signis confirmata & portentis. Is mihi videtur sensus commodior propter eos qui dicunt hanc epistolam non esse Pauli, quod contrà quam ad Galatas dicat doctrinam euangelicam in se ab apostolis confirmatam: qui tamen non est sensus Pauli.

4. *Non enim angelis, &c.* hunc locũ græci referunt ad præcedẽs caput. prosequitur enim his verbis excellẽtiam Christi supra angelos, de quo quum dixisset, quum introduxit in orbẽ terræ: & allegasset illud, Initio domine terram fundasti, subdit, nõ enim angelis subiecit deus orbẽ terrę futurũ. i. cœlũ futurũ nouũ, & terrã nouã, *vel orbẽ terræ futurũ*, regnũ Xp̃i spirituale dicere possumus, quod tale in oĩm resurrectione futurũ est, de quo videtur Esa. dicere 9. ca. princeps pacis pater futuri se

(culi.

5.*Testatus est aũt.* Dauidis testimonio probat orbẽ terrarũ Xp̃o nõ angelis subiectũ. *Quid est homo.* i. quã vilis & abiecta res est *quod memor es eius* . i. quòd eius meminisse dignaris? *aut filius hominis.* i. quiuis & abiectus homo, *quia eum visitas*? Filius aũt hominis Hebræis dicitur quiuis è plebe & abiectus homo, atque ita se Christus vbiq; vocat humilitatis gratia, non ostentans quã communem cũ patre habebat dei æqualitatẽ, sed hominẽ tantum atq; ex abiectissimis vnũ se faciẽs. Sic Ezechiel ne magnitudine reuelationum extollatur, filius hominis vbiq; appellatur. i. vilis & abiectus, vt suę. i. humanæ cõditionis memor, nõ insolescat ob reuelationes. Hunc aũt locum mysticè ad Christum Paulus transtulit, & tunc admiratiuè legendus est. Quid est homo. i quã magna res est, quod eius tu memor es? aut filius hominis. i. Christus, quia tu cũ visitas: quando eum abiectũ & velut leprosum habitũ, visitas, gloriaq; & honore coronas? *Minuisti eum,* inquit, *paulominus ab angelis,* siue vt alij legunt, à deo. Nam eloym Hebræa vox deum & angelos significat. Immunitus est aũt Christus *paulominus.* græcè, βραχύ τι. i. modico ac breui tempore ab angelis quia immortales illi sunt, Christus mortalis ac mortuus, sed βραχὺ τι. i. breui tempore. s. triduo. cum aũt locũ, minuisti eũ paulominus ab angelis, &c. adduxit Paulus, vt inquit Photius, non vt eum simpliciter minorẽ ostendat esse angelis, quẽ procul dubio superiorẽ facit, sed quasi volens diluere quod si hic ex hoc loco obijci posset Christum minorem esse angelis: cui non planè minor, sed paulò minor, breuissima scilicet ac triduana morte, & hæc illi temporaria immunitio cessit ad gloriam, cuius præmium sequitur, *Gloria & honore coronasti eũ.* Nam gloria immortalitatis & reliquis dotibus in resurrectione affectũ est ipsius corpus, in assumptione autem honore coronatus est totus homo, super omnes cœlos & angelos assumptus. *Omnia,* inquit, *subiecisti sub pedibus eius,* id est, eius humanitati subiecta omnia fecisti, quod licet nondum peractum est, futurum est tamen in alijs.

5 Testatus est aũt in quodam loco Psal.
quis, dicẽs: Quid est homo q; me 8.c.
mor es eius: aut filius hoĩnis quo B
niã visitas eum? Minuisti eũ paulo
minus ab angelis: gloria & hono
re coronasti eũ, & cõstituisti eum
super opera manuum tuarũ. Oĩa 1. Cor.
subiecisti sub pedibus eius. 6 In eo 15.d.
enim quod õnia ei subiecit: nihil

6.*In eo enim,* quòd dicit oĩa, nihil dimisit ei non subiectũ, præ-

Phil. 2.b. dimisit nō subiectum ei. Nūc aūt necdū videmus omnia subiecta ei, 7 Eum aūt, qui modico quā angeli minoratus est, videmus Iesū propter passionem mortis gloria & honore coronatum, ut gratia

ter eum tamē qui subiecit sibi oīa, scilicet deū, vt 1. Corint. 15. ait, hoc aūt dicit ꝑpter angelos, vt ipsos Christo homini subditos ostēdat. *Nec dū tamen*, inquit oīa subiecta sunt ei, nō repugnat hoc ei quod antè dixit, oīa subiecisti sub pedibus eius nā de futuro Xpi post resurrectionē, generali imperio ꝑpheta loquebatur, ꝑpter rei certitudinē quod futurū erat, præterito enunciás: Sed τὸ *omnia* quidam de oībus electis tantū intelligunt, quia nondum sunt oēs subiecti, necdū enim oēs Christū agnoscunt, quē in iudicio sunt agnituri. Potes etiam generaliter intelligere, quòd nō nunc oīa sunt subiecta, quia & dæmones seducēdo electos, & peruersi bonos, nūc Xp̄o repugnāt: post iudiciū aūt oīa erūt illi subiecta, quia boni parebūt in amore, mali in tremore: neq; enī iam bonos, aut ꝑuersi aut dæmones seducēt. 7. *Eum aūt qui*. i. Iesum autem paululum ab angelis imminutū videmus propter passionē. i. per passionē mortis gloria & honore coronatū. Mihi enim videtur hoc loco διὰ pro per sumi, & mortis referri posse non ad passionē, sed ad τὸ gloria, propter sequentem locum, vt pro oībus gustaret mortem. Atque ita hic esset sensus, Iesum aūt paululū, scilicet triduana morte ab angelis imminutū, videmus per vel propter passionē mortis gloria & honore coronatū. i. in crucem subleuatū & exaltatū, vt illic pro oībus scilicet redimendis *gustaret mortem*, hoc est, mortem pateretur, sed nō diuturnam: hoc enim importat verbum gustus. quòd enim gloriam & honorē non resurgentis Christi dotes, & gloriosam in cœlū assumptionem, sed ignominiosam mortem & pudendam crucem interpretor, cum Græcis facio, qui gloriam & honorem crucem interpretātur hoc modo. Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. δόξαν καὶ τιμὴν καλεῖ τὸν σταυρὸν, οὐ γὰρ οὕτως ἄξιον τοῦ θεοῦ καὶ ὑπερένδοξον, τὸ ποιῆσαι οὐρανὸν καὶ γῆν καὶ ἄνθρωπον καὶ τὰς ἄνω δυνάμεις, ὡς τὸ καταξιῶσαι δι' ἡμᾶς σταυρωθῆναι, id est, gloria & honore coronatū: gloriam & honorem crucem appellat. Neque enim tam gloriosum tantæque maiestatis fuit deum cœlos, terram & hominem ac supernas illas cōdidisse angelorum virtutes, quàm quòd nostra gratia cruci dignatus est affigi. Bene autem ait vt gratia dei, id est, ob gratuitam dei in nos beneuolentiam gustaret mortem, non nostris meritis. Hic autem velut cor-

rectione quadam Paulus vtitur: quum enim dixisset ex Psal. Christum angelis paulò minorem effectum, ostēdit illam immunitionem vsque adeò propriè immunitionem dici non debere, vt illi accessio etiam honoris & gloriæ fieret: pro eò verò quod hoc loco Græci & Latini habent, vt gratia dei pro oībus gustaret mortem, beatus Fulgētius ad Trazimundū regem epist. 3. legit pro *gratia dei*, vt sine deo gustaret mortem: atq; ita pro χάριτι θεοῦ, quod interpres legit, habebat χωρὶς θεοῦ. i. sine deo: atque ex hoc loco probat Fulgentius deitatem passiōis expertem fuisse.

dei, pro omnibus gustaret mortem. 8 Decebat enim eum propter C
quem omnia, & per quē omnia,
qui multos filios in gloriam adduxerat: authorem salutis eorum
per passionem consummari. 9
Qui enim sanctificat, & qui sanctificātur: ex vno omnes. Propter
quam causam non confunditur
fratres eos vocare, dicens: Nuncia Psal.
bo nomen tuum fratribus meis: 21.c.

8. *Decebat enim eum, & c.* per passionem consummari. Græca sic habent, ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν, διὰ παθημάτων τελειῶσαι, id est, cōueniebat enim illi scilicet patri, propter quem omnia & per quem omnia, cum scilicet Christum qui multos filios in gloriam adduxerat, vtpote salutis illorū author, per passiones & afflictiones consummare. *Consummare* autem hic sumitur pro perfectè gloriosum reddere, dum scilicet ex summa ignominia passionis ad summam resurrectionis & ascensionis gloriam peruēnit. Secundum interpretem sensus est, decebat Christum propter quem & per quem ōnia qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem salutis eorū, consummari, id est, perfectum fieri: atq; ita legit αὐτὸν & τελειοῦσθαι, id est, decebat eū consummari, pro quo alij, cōsummare. Mihi etiam videtur τελειῶσαι sumi posse pro sacrificare & mactare in sacrificium, vnde & τελετὰς sacrificia vocāt: sic τελειοῦσθαι pro quo interpres vertit consummari, significaret offerri in sacrificium: & hoc modo sensus esset, decebat eum propter quem omnia, &c per passionem offerri deo patri pro nobis in sacrificium: sic Hebræ. 5. Et consummatus factus est oībus causa salutis æternæ. pro cōsummatus græcè est τελειωθεὶς, quod mihi videtur aptius eo loco verti posse immolatus. 9. *Qui enim sanctificat, & c.* non admodum apparet quo referatur illud enim, & plerūque Paulus γὰρ pro δὲ, id est, enim pro

autem sumit,nisi referamus ad id quod paulò antè præcessit,
vt gratia dei pro omnibus gustaret mortem. Qui enim .i. nam
& Christus qui nos sanctificat , & nos qui ab eo sanctifica-
mur,ex vno omnes scilicet deo patre sumus, oẽs eius filij : &
ideo oportebat Christum pro omnibus gustare mortem,quia

in medio ecclesiæ laudabo te. Et
D iterum: Ego ero fidens in eum.10
Psal. 17.a. Et iterum: Ecce ego & pueri mei
Esai. 8.d. quos dedit mihi deus. Quia
ergo pueri communicauerunt
carni & sanguini , & ipse simi-

omnes à deo sumus , sed
ille aliter, nos aliter . ille
natura , nos creatione &
gratia, & adoptione . vel
intellige quod & sancti-
ficator Christus , & nos
ab eo sanctificati, secun-
dũ carnem ex vno & eo-
dem parente Adamo su-

mus, adeóq; eiusdem iuxta corpus & animam naturæ . Itaq;
quũ dixisset, Quòd decens erat passione Christũ consumma-
ri,ne dubitares posse pati qui deus erat , subdidit : Qui enim
sanctificat,&c.id est,Christus enim sanctificator, & nos san-
ctificati ab eodem Adamo parente sumus,ergo eandem inui-
cem habentes naturam,quapropter & ille sicut & nos,morti
temporali obnoxius. Quod aũt cum Christo licet alia ratio-
ne deum patrem communem habeamus,siue quod eodem pa
rente Adamo orti eandem Christus & nos naturã habeamus
probat ex Psal.verbis in quibus *non confunditur*. i . erubescit
nos vocare fratres. Locus autem quo ait, Ego ero confidens in
eum,etsi non plane fratres nos illi esse manifestat,ostendit ta
mẽ eiusdem esse nobiscum iuxta humanitatem naturæ: quod
à sui similibus hominibus derelictus, omnem in deum confi-
dentiam ponat:quod & locus sequens aperit .
10. *Et iterũ,Ecce,&c.* hic locus ex Esa.8.cap. sumitur,vbi pueri
ad literã intelliguntur prophetæ,& filij prophetarũ,quem ta
mẽ locum etiam de Christo intelligit,asserente Paulo dubita
re non oportet.Pueri aũt hi sunt apostoli & discipuli Christi
Ex hoc aũt loco nihil aliud probare Paulus intẽdit,nisi quod
& nos & Christus vnius secundũ humanitatẽ naturæ sumus
Hoc enim indicat pronomen *mei*:suos enim vocat.i. eiusdem
cũ illo naturæ. Quia ergo *pueri*(quos suos vocat) *cõmunicaue-
rũt carni & sanguini*.i. veram carnem & sanguinẽ,hoc est,ani-
mam habuerint(hic enim sanguis pro anima)ita & Christus
participauit eiusdẽ,i. veram cum illis carnem habuit , vtpote ex
eodem parente ortus:sensus ergo est,quod si pueri quos natu
ræ cõmunione suos vocat,cõmunicarunt carni & sanguini.i.

corpore & anima constiterūt similiter & ipse. Quid aūt opus fuit illū habere? vt per mortē quam non nisi homo factus pati poterat, destrueret eū. i. diabolū, qui mortis habebat imperium. i. qui inuecta per peccatū morte, tyrannum agebat. Sicut ergo ꝑ Adæ mortē, imperiū diabolus vsurpauerat in nos, sic per secūdi Adæ mortē destructū iri diabolū oportebat à Xpo, vt *liberaret eos qui timore mortis per totam vitā obnoxij erāt serui tuti*. i. eos qui nō habētes spem remissiōis peccatorū nimiū horrebāt mortem, atq; in eo timore per totā vitam obnoxij erāt seruituti. i. instar seruorū erāt, quibus iugis incumbit timor dominorū, vt ergo nos & ab hac seruitute, & ab hoc timore mortis Xp̄s liberaret, humanitatē nostrā assumpsit, in qua per mortem diabolū & eius imperium eneruaret.

liter participauit eisdē, ut per mortem destrueret eum qui habebat Osee.
mortis imperiū, id est, diabolū: & 13.d.
liberaret eos qui timore mortis 1.Cor.
per totam vitā obnoxij erant ser- 15.g.
uituti.[11] Nusquam enim angelos apprehēdit: sed semen Abrahæ apprehendit.[12] Vnde debuit per oīa fratribus similari, ut misericors fieret & fidelis pontifex ad deum ut repropiciaret delicta populi. in eo enim in quo passus est ipse & tentatus potens est & eis qui tentantur, auxiliari.

11. *Nusquā enim & c.* probat his verbis Paulus, quod corpus & animā Christus assūpserit, quia nusquā angelos apprehendit, vbi apprehendit est præsentis temporis, græcè ἐπιλαμβάνεται, sed semen Abrahæ, id est, Abrahæ filios. Quidam interpretantur apprehendere, pro labantes angelos reducere, quod nō fecit, bene autem periclitantem hominem reduxit, & apprehendit. Et bene ait, apprehendit, vtpote reluctantē & fugientem.
12. *Vnde debuit, & c.* id est, quum illi visum sit hominem assumere, par erat etiam, vt oēs illius infirmitates peccatum non importantes assumeret; vt misericors fieret & fidelis pōtifex, id est, vt misereri disceret, intellecta per assūptionem illius hominis miseria, & fieret fidelis pontifex ad deum, vel vt græci habēt, τὰ πρὸς τὸν θεόν, id est, in his quæ ad deum pertinēt, *vt repropitiaret delicta populi*, id est, ad impetrandā delictorū veniam. Est enim pontificis officium, reconciliare deo populū: & ideo quo facilius id faceret, decuit eum similem nostri fieri, & pares nobiscum ferre infirmitates, in eo enim in quo *passus* est & tentatus, potens est eis qui tentantur auxiliari, *easdem* ipse tentationes & tribulationes expertus.

1. *Vnde fratres sancti, &c.* Antè prædixit Christum similem nostri effectum, vt fidelis pontifex esset pro nobis interpellans apud deum: nunc hortatur nos in illum intendere præ Moyse quòd longè præstantior Moyse sit: vnde inquit, quum ipse sit pontifex noster, vos fratres sancti, id est baptismo sanctificati, cœlestis vocationis participes, id est, qui vnà cum cæteris Christianis ad cœleste brauiū vocati estis, considerate apostolū & pontificē confessionis nostræ, id est, fidei, Iesum: vocationis aūt cœlestis mentionem faciens hortatur eos neglectis terrenis cœlestia quærere. *Apostolū* autem fidei Iudæorū Christū vocat: quoniam sicut ipse testatur, specialiter missus erat ad oues quæ perierant domus Israel. *Pōtificem* aūt quia pro nobis interpellat apud deū qui fidelis est, inquit, ei scilicet patri qui fecit illum sacerdotem & pōtificem, dum hominem fecit, sicut & Moyses fidelis erat in omni vel tota domo. Græcé, ὅλῳ. i. in gubernatione totius Israelitici populi. Sicut enim per ōnia deo Moyses paruit, ita per omnia deo patri Christus.

ARGVMENTVM CAP. 3.

¶ *Excellentia Christi præ Moyse ostenditur: ad cuius vocem ne obsurdescamus in incredulitate permanentes, exemplo Iudæorum adhortatur, ne quemadmodum illis præpediente peccato non est concessum in terram promissionis ingredi, sic & nobis promissa cœlesti requie interdicatur.*

CAP. III.

A [1] VNde fratres sancti, vocationis cœlestis participes, considerate apostolum & pontificem confessionis nostræ Iesum: qui fidelis est ei qui præfecit illum: sicut & Moyses in omni domo eius. (Num. 12. b.) [2] Amplioris enim gloriæ iste prę Moyse dignus est habitus: quáto ampliorem honorem habet domus qui fabricauit illam. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo. qui autem omnia creauit: deus est. Et Moy-

2. *Amplioris enim.* Rursum pergit ostendere excellētiam Christi præ Moyse, ex eo quod Moyses minister tantum domus erat, Christus autem dominus & opifex. Tanto ergo, inquit maiore gloria dignus est Christus quàm Moyses, quanto maiorem honorem domus habet qui illam fabricauit. quàm qui in ea seruit. etsi enim græcè τοῦ οἴκου ad τό πλείονα referri potest, vt sit sensus, quod maiorem honorem habet qui domum ædificauit, quàm ipsa domus habeat, tamē hoc minus quadra

re videtur: neque enim Christum cum domo comparat, sed cum Moyse: quem eo excellentiorem ostēdit Moyse, quod huius domus seruus tantū erat Moyses, sicut postea dicet: Christus autem opifex & dominus. Quod autem domum illam, scilicet Iudaicum populum fabrificauerit Christus, hinc probat, quod omnis domus ab aliquo fabricatur. Qui autem omnia creauerit, deus est. Quum ergo omnia Christus & deus creauerit, Iudaicæ domus opifex est Christus. Ne autem Moysem spernere videatur, & Moyses inquit, fidelis erat in tota domo eius (sed tanq̃ famulus) *in testimonium eorum quæ dicenda erant*, id est, vt dei voluntatem Iudæis aperiret. Christus autem non vt seruus: sed dominus in domo sua. Quæ domus vel Græcè οὗ οἶκος, id est cuius Christi domus, nos sumus, si vsque ad finem retineamus fiduciam. Græcè παῤῥησίαν, id est, liberam loquendi confidentiam, & spei gloriam, Græcè καύχημα, id est, gloriationem, hoc est, si nihil trepidantes, non modo constanter ac liberè Christum prædicemus, sed nostram in illum confidentiam ac spem palam iactemus, & de ea vsque in finem gloriemur, nihil crucis hostes veriti.

ses quidem fidelis erat in tota do
mo eius tanquam famulus, in te- B
stimonium eorum quæ dicenda
erant: Christus vero tanquam fi-
lius in domo sua: quæ domus, su
mus nos, si fiduciam & gloriam
spei vsque ad finem, firmam reti-
neamus 3 Quapropter sicut dicit Psal.
spiritus sanctus, Hodie si vocem 94.
eius audieritis, nolite obdurare
corda vestra, sicut in exacerbatio
ne secundum diem tentationis in

3. *Quapropter*, id est, quum nos simus domus dei modo permaneamus in spe illius, vt spiritus sanctus per os Dauid vobis dicit, *Hodie*, id est, hac etiam tempestate, *si vocem eius audieritis* id est, quotiescunque audieritis eius mandata, nolite obdurare corda vestra, agnitam veritatem sponte reijcientes, *sicut in exacerbatione*, id est quādo exacerbauerunt & irritauerūt deū patres vestri, *secundū diem tentationis in deserto*, id est in die quo tentauerunt deum, id est, de deo diffisi sunt, sicut Numeri decimotertio & decimoquarto legitur, quod reuersus Iosue & Caleb de lustrāda terra promissionis, quum audissent *ibi gigantes esse*, noluerant ascendere, & murmurauerunt contra eos dicentes: Odit nos dominus, & ideo eduxit nos de terra Ægypti, melius est reuerti in Ægyptum, & similia. & voluerunt

runt Iosue & Caleb lapidare. Hoc ergo murmur Iudeorum
vocat Dauid tentationem in deserto. nolite ergo, inquit, ob-
durare corda vestra sicut patres vestri, quum me exacerbaue-
runt tentantes, & de mea potestate diffidentes in deserto, vbi
tentauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis, prop

deserto, vbi tentauerũt me patres
vestri: probauerunt & viderunt
opera mea quadragĩta annis, pro
pter quod infensus fui generatio
ni huic & dixi, Semper errant cor
de. Ipsi aũt non cognouerũt vias
C meas, quibus iuraui in ira mea. Si
introibũt in requiẽ meam. 4 Vide
te fratres, nequando sit in aliquo
vestrum cor malũ incredulitatis
discedẽdi a deo viuo: sed adhorta
mini vosmetipsos per singulos di
es, donec Hodie cognominatur,
vt non obduretur quis ex vobis
fallacia peccati. 5 Participes enĩ xp̃i

ter quod offensus fui il-
lis; quia quũ interim tot
opera & miracula vide-
rent, non credebant, sed
murmurabãt: ideo offen-
sus sum illis, & dixi, sem
per ij errãt corde, nec no
sse vias meas volunt, qui
bus iuraui: vel vt Græci
habent ὡς ὤμοσα. i. adeo
quod iuraui eis in ira me
a, *Si introibunt in requiem
meam*, id est, quod nõ in-
troibunt in requiem me
am, scilicet terrã promis-
sionis, vbi requieturi e-
rant à continuis bellis.
Hic ergo recitat Paulus
historiam Iudæorum, qui

diffidentes de potentia dei non meruerunt ingredi terrã pro-
missionis: nunc eam explicat, dicens.
4. *Videte fratres*. Proposito exemplo patrum incredulorum,
hortatur ne similes illorum sint, dicens: videte ne in aliquo
sit cor malum, id est, peruersa voluntas *discedendi* per despera
tionem, & infidelitatem à deo viuo, sed *adhortamini* παρακα-
λεῖτε, id est, vel cohortamini, vel consolamini, & ædificate
vos inuicem per singulos dies, *donec hodie cognominatur in vo-
bis*, id est, quandiu viuitis, quandiu hodie, id est, præsens tem-
pus & vita suppetit vobis, & tempus pœnitendi superest, vt
ne quis ex vobis *fallacia peccati*, id est, peccato fallente, & per
quandam suauitatem illiciente ac blandiente, obduretur.
Græca scholia exponunt donec hodie cognominatur siue vo
catur, Græcè καλεῖτε, vsque in finem: quia in finem vsque se-
culi, singuli dies, dicentur hodie.

5. *Participes enim Christi effecti sumus*. i. iam enim per fidem illi
coniuncti sumus, iam vnum corpus in eo effecti sumus, ipse

caput noſtrũ: quapropter nõ eſt ab eo diſcedendũ, alioqui moriendũ nobis erit: quũ iam influere in mẽbra à capite diuulſa ſpiritus, qui à capite manat nõ poterit: participes aũt eius ſumus, ſi in illũ credere, & ſperare perſeueramus, ſicut ſubdit. 6. *Si tamẽ initium ſubſtãtiæ eius*. i. ſi fidem Chriſti vſq; in finem firmã retineamus. nam ſi des initiũ eſt ſubſtantiæ ſpiritualis, per quã ſpiritualiter ſubſiſtimus & viuimus: ſicut Hebr. 11. dicitur, quod fides eſt ὑπόστασις. i. ſubſtantia rerũ ſperandarum: & bene initiũ ſubſtantiæ eſt, quia ſicut per animæ infuſionẽ primum corporaliter, & in eſſe naturæ ſubſiſtere incipimus, ita per fidei infuſionẽ ſubſiſtere ſpiritualiter, & in eſſe gratiæ incipimus.

7. *Dum dicitur hodie*. quod hic Latini iungũt cũ præcedẽtibus, ſi initium ſubſtantiæ retineamus, dum. i. quandiu dicitur hodie, &c. i. ſemper (ſemper enim eſt hodie) Græca lectio non fert: quæ non habet dum pro quandiu, ſed ἐν τῷ λέγεσθαι, & ideo hic Græci dicunt eſſe hyperbatum, & ad finem ſupplent timere, vel timeamus: vt ſit ſenſus, dum intelligimus dictum nobis, Hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra, timeamus ne illi præcepto contraueniamus, ne ſimiliter pereamus cum illis, qui deum irritauerunt.

effecti ſumus: 6 ſi tamen initium, ſubſtãtiæ eius vſque ad finem firmum retineamus 7 dum dicitur, Hodie ſi vocẽ eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra, quemadmodum in illa exacerbatione. 8 Quidam enim audientes, exacerbauerunt: ſed nõ vniuerſi qui profecti ſunt ab Aegypto per Moyſen. D
9 Quibus autem infenſus eſt quadraginta annis? Nõne illis qui peccauerunt, quorum cadauera proſtrata ſunt in deſerto? Quibus Num.
autem iurauit non introire in re- 14.f.
quiem ipſius, niſi illis, qui incredu

8. *Quidam enim, &c*. quaſi diceret, nihil proderit nobis, ſi vocẽ Chriſti audiamus, niſi & credamus & ſperemus. Audierãt enim dei promiſsiones veſtri patres, ſed tamen dum diffiſi deo murmurãt, exacerbarunt eum, & irritarũt, quanquã non vniuerſi, qui duce Moyſe venerunt ex Ægypto, Ioſue nempe & Caleb audierunt, & crediderunt, nec murmurarunt: ideoque in terram promiſsionis intrare meruerunt.

9. *Quibus autem infenſus eſt*. oſtendit deum infenſum eſſe illis ſolis, qui peccarunt deſperationis, & murmurationis peccato, atque ob id terram promiſsionis non viderunt, morientes in

solitudine, eò quod iurasset dominus non intraturos illos in requiem ac terram promissionis: in quam de potentia dei diffidentes, & metuentes ab aduersarijs, non intrauerunt.

li fuerunt? Et videmus quia non potuerunt introire in requiem ipsius, propter incredulitatem.

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ Admonet ne Iudæorum exemplo diffidentes excludamur à vera requie, scilicet æterna gloria: sicut & illi à requie terræ promissionis per incredulitatem sunt exclusi: sed constantes in fidei confessione permanentes cum fiducia ad Christum adeamus: interim verò verbi dei vim energiamque aperit.

CAPVT. IIII.

A [1] Timeamus ergo ne fortè relicta pollicitatione introeundi in requiē eius: existimetur aliquis ex nobis deesse.[2] Etenim & nobis nunciatum est, quemadmodū & illis, sed non profuit illis sermo auditus nō ad

1. *Timeamus ergo, & c.* Timeamus, inquit, ne neglecta promissione introeundi *in requiem eius*, scilicet Christi. i. in regnum cœlorū, videatur aliquis ex nobis *defuisse*, id est, ne quis ex nobis inueniatur abesse, quando introeundū erit in illam requiem. pro deesse vero græcè est ὑστερηκέναι, quod etiam significat tardius venisse, & ponè relictum esse, quod hic quadrat.

2. *Etenim & nobis, & c.* id est, nā nobis facta & annunciata est promissio ingrediendi in requiem æternam, sicut & illis in terram promissionis: sed illis non profuit sermo auditus, siue auditionis. Nam grecè est ἀκοῆς hoc est, nihil illis profuit ꝙ de promissione audierūt Nō profuit ergo illis auditus, siue promissionis auditæ sermo, nō admixtus fidei ex his quæ audierunt. Sed hic nouissimus locus variè legitur Græcis & Latinis. Quidam enim habent ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ
λόγος τῆς ἀκοῆς, ἐκείνους μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει, τοῖς ἀκούσα-
σιν, id est: Sed nihil eos adiuuit auditæ promissionis sermo. quandoquidem admixti non essent, neque consensissent his qui per fidem audierant, scilicet Iosue & Caleb, qui audierant & crediderant. vel eo quod non essent admixti & vniti per fidem, his qui audierant, id est, crediderant: prout τῇ πίστει referri potest ad præcedens & sequens. Alij legunt pro συγκε-

κραμένους, συγκεκραμένος, & tunc refertur ad sermonem, vt sit sensus quòd non profuit illis auditus, siue auditæ promissionis sermo, eo quod non esset huiusmodi sermo fide ac per fidem admixtus & coniunctus ijs qui crediderāt, Iosue & Caleb, id est, eo quod non perinde crediderunt vt Iosue & Caleb, puto autem hoc loco vitio librariorum positū quæ pro qui, nisi interpres legerit, τοῖς ἀκουσμένοις. Et tunc sensus esset, sed non profuit illis auditus sermo ex his quæ audierunt, id est, propter ea quæ audierunt, quia non esset admixtus fidei. 3. *Ingrediemur enim in requiem, &c.* Istud enim referendum mihi videtur ad id quod præcessit ab initio, Timeamus ne existimemur ex nobis aliquis deesse, & ne quis excludatur ab illo ingressu in requiem. Ingrediemur

mixtus fidei, ex ijs quæ audierūt.
3 Ingrediemur enim in requiem
qui credidimus: quemadmodum Psal.
dixit, Sicut iuraui in ira mea, si in- 94.b.
troibūt in requiem meam. & qui
dē operibus ab institutione mū-
di perfectis. Dixit enim in quodā B
loco de die septima sic, Et requie- Gen.
uit deus die septima ab omnibus 2.a.
operibus suis. Et in isto rursum,
Si introibunt in requiem meam.
Quoniam ergo superest introire
quosdam in illam, & ij, quibus
prioribus annunciatum est, non
introierunt propter incredulitatē

enim & ipsi in requiem eius, nos qui credidimus vel credimus. Quod autem ingrediemur probat à contrario, dicens: quemadmodum dixit, Sicut iuraui in ira mea, si, id est, quod non introibunt in requiem meam, id est, si illi quia diffidentes, & increduli, non ingressi sunt in requiem: superest, vt nos qui credidimus ingrediamur, quemadmodum dixit, Sicut iuraui si introibunt in requiem meam, & id quidem dixit, operibus ab institutione mundi perfectis, id est, iam dei requie consummata: vnde manifestum est non de prima illa requie, quæ iam peracta esset Christum illis promisisse. Intendit enim Paulus hoc loco probare tres ex scriptura esse requies, quarum prima ad vnum deum spectet, secunda ad Iudæos de terra promissionis, quæ sit figura tertiæ ad omnes verè Christianos. Vnde & subdit, dixit enim, scilicet scriptura, quodam loco de die septima sic, & requieuit deus die septima ab omnibus operibus suis, quod factum est consummatis mundi operibus. In quo intelligendum est requieuisse deum non lassitudine, sed operum completione, quæ de nouo creare desierit, nō guber-

nare,

nare. De secunda autem requie quæ fuit in requie Palæstina
atque per eam, de tertia, cuius & ipsa figura fuit subdit, dicēs
& in isto, subaudi loco iam allegato ex David, Rursum de a-
lia requie dictum est, Si introibunt in requiem meam. Pro
eo autem quod interpres habet. *Et in isto rursum.* Græcè est,

iterum terminat diem quendam, hodie, in Dauid dicendo, post tantum temporis, sicut supra dictum est, hodie si vocem eius audieritis nolite obdurare corda vestra. Nā si eis Iesus requiē præstitisset nunquam de alia loqueretur posthac die. 4 Itaque relinquitur sabbatis-

Supr. 3.b.

καὶ ἐν τούτῳ πάλιν: & qui-
a ἐν τούτῳ sumitur ali-
quando pro interim, po-
test hic esse sensus. Inte-
rim vero rursum, subau-
di, scriptura ait, id est, in-
terim vero dum de re-
quie diei septimæ in deo
scriptura loquitur, rur-
sum de alia requie ait, Si
introibunt, id est, non in-
troibunt in requiem meam. quoniam ergo superest quosdam
introire in illam requiem, & hi quibus prioribus annuncia-
tum est, id est, Iudæi quibus promissa erat terræ sanctæ re-
quies, præter Iosue & Caleb, non introierunt in illam prop-
ter incredulitatem: iterum terminat, id est, definit, scilicet
scriptura, diem quandam, hodie, Dauid dicendo, id est vocan-
do eam per Dauid, hodie. idque post tantum temporis à Pa-
læstina requie. Definit autem quandam diem eam hodie ap-
pellando ac dicendo, vt supra dictum est, hodie, si vocem eius
audieritis, nolite obdurare corda vestra. Arguit autem hoc lo
co Paulus ipsum Dauid nomine requiei Palæstinæ, figurali-
ter de alia requie intellexisse, quia longo tempore post ingres
sum Iosue in Palæstinam loquens Dauid, præfinit nobis di-
em certum non septimum vocans, vt Genesis, sed hodie, id est
hodiernum: vnde nec de illa priori requie dei intelligit, nec
de posteriore in Palæstina, nisi typicè: quum longo post tem
pore, verba illa scripserit in eadem terra habitans. Nam si eis
Iesus, id est, Iesus Naue, siue Iosue requiem veram præstitisset
nunquam posthac Dauid de alia loqueretur die, admonens
nos non obdurare corda nostra, ne ab illa vera requie exclu-
damur.

4 *Itaque relinquitur sabbatismus populo dei*, id est, quia veram re
quiem Iosue nō præstitit, relinquitur & superest populo dei,
id est, fidelibus, alius sabbatismus, id est, alia requietio. Nam
id Hebræa vox significat. Iste autem sabbatismus vita æter-
na est, in qua perpetuum beati requiescent à laboribus.

Qualis

Qualis aũt sabbatismus ille futurus est, subdit dicẽs: Qui enĩ *ingressus est in requiem eius, etiã ipse requieuit ab operibus suis.* vbi δὸ γὰρ pro δ᾽ὲ positũ est. i. enim pro aũt: sicut plerunq; his cõiunctionibus abutitur Paulus. Est aũt huius sensus, quod cũ qui semel ingressus fuerit in æternam illã dei requiem, requiescet ab oĩbus operibus suis, scilicet seruilibus & modestijs, & oĩbus omnino externis, atq; à psecutionibus, tẽtationibus & afflictionibus, sicut & à suis deus, id est, sicut septima die cessauit ab omni opere externo deus: sic in illo magno sabbato & æterna illa requie ab omni externo opere, & carnali requiescemus, toti spirituales facti.

mus populo dei. Qui enim ingressus est in requiem eius: etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut & a suis deus.
5 Festinemus ergo ingredi in illam requiem: ut ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.
6 Viuus est enim sermo dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti: & pertingens vsque ad diuisionem animæ ac spiritus, compagũ quoque ac medullarum, & discretor cogi-

5. *Festinemus ergo ingredi in illam requiem*, dixerat prius, Timeamus ne quis nostrum videatur deesse vel tardius venisse, sicut etiam Græcum ὑστερηκέναι significat. Nũc, inquit, festinemus ingredi in illam requiem, fide scilicet & bonis operibus, hoc enim modo vim verbi σπουδάσωμεν, id est, connitamur & operam demus, Græci explicant. Proposito autem antè præmio nunc terrorem addit negligentibus. vt ne in idsum quis incidat, inquit, incredulitatis exemplum, id est, ne quis eodem exemplo cum Iudæis per infidelitatem excidat & pereat, id est, ne sicut illi per incredulitatem in deserto prostrati, in Palæstinæ requiem ingresſi non sunt: ita & nos per infidelitatem in peccati solitudine, ac deserto morientes, excludamur ab illa requie æterna.

6. *Viuus, &c.* hoc loco vel de verbo ingenito, vel de verbo ꝙ interne homini inspirat intelligere possumꝰ. Festinemꝰ, dixit ingredi in requiẽ, ne quãdo per incredulitatẽ excludamur. *viuus enim & efficax est dei sermo.* i. nũq̃ intermoritur, sed manet semper immutabilis, & ꝙ pollicitus est præstat: promisit aũt non ingressuros in requiẽ qui increduli fuerĩt. Credamꝰ igitur, vt ingrediamur. Propriè tamẽ hoc loco sermo dei ꝑ verbo increato, & filio dei sumitur, qui viuꝰ & efficax dicitur ꝓpter viuificã eius oꝑationẽ, & penetrabilior oĩ gladio ancipiti. i. vtrin

que

que ſcindēte,pertingens vſq; ad diuiſioné ſpiritus & animæ. vbi nōnulli per animá potētias animales,per ſpiritũ rationabilem facultatem intelligũt. Itaq; ſermo dei Chriſtus vſq; ad diuiſionem animæ ac ſpiritus pertingit,dũ animales & ſpirituales cogitationes diſcernit: compagũ quoq; ac medullarũ vſq; ad diuiſionem pertingit,id eſt,interna & externa noſtra

Eccl. 15.d. Pſal. 33.c. D tationum & intentionum cordis. Et non eſt vlla creatura inuiſibilis in conſpectu eius. omnia autē nuda & aperta ſunt oculis eius, ad quem nobis ſermo. 7 Habentes ergo pōtificem magnum,qui penetrauit cœlos Ieſum filium dei: teneamus ſpei noſtræ cōfeſsionem.

nouit. Nam compagum nomine quæ ſunt externæ membrorũ colligationes,externa opera: medullarum aũt quæ intus latēt, internas intelligit cogitationes. His aũt verbis nihil aliud vult Paulus, niſi quod ſermo dei viuus Chriſtus oĩa nouit etiam internas cordis cogitationes,vnde in eandem ſententiam ſubdit: Et non eſt vlla creatura inuiſibilis in conſpectu eius,omnia autem nuda & aperta ſunt oculis eius. Pro aperta autem Græci habent τετραχηλισμένα. Eſt autem τράχηλος ſpina dorſi quæ procedit à vertice vſque ad finem,inde τραχηλίζειν eſt medium animal per ſpinam diuidere,ita vt interna & inteſtina omnia pateant. Hac ergo metaphora vſus eſt Paulus, vt oſtenderet inteſtinas omnes noſtras cogitationes deo patere. Hæc omnia ergo huc adducit Paulus,vt Hebræos terreat ne de promiſſa requie æterna dubitent,quaſi diceret, ne deſperetis,viuit enim adhuc viuetque æternum ſermo ille dei vnigenitus Chriſtus,qui cum tot millia incredulorum in deſerto proſtrarit,& vos etiam ſi increduli fueritis,peſſundabit neque eſt quod illum fallere poſſe putetis, ſi vel tantillum apud voſmetipſos deſperetis. nouit enim ille omnia etiam cordis intima. ad quem,inquit,nobis ſermo, Græcè ὁ λόγος quem iſtic rationem Græci interpretantur, id eſt, apud quem ratio nobis reddenda eſt rectè aut ſecus geſtorum. poſſumus etiam fortè interpretari de quo nobis futurus eſt ſermo, ſicut antè ad angelos,pro de angelis dixit.

7. *Habentes ergo,& c.* quum ergo tantum habeamus pōtificem in cœlis pro nobis interpellantem,confidamus in eum: quòd qui in illam requiem introiuit,in eam nos ipſe inducet, vel tanto Moyſe maior, quod ille in requiem Paleſtinæ ingredi non potuit,Chriſtus in æternam requiem ingreſſus eſt. Hũc ergo habentes. *teneamus*. Græcè κρατῶμεν. i. apprehendamus

confeſsionem ſpei noſtræ.i.profeſsionem fidei, & noſtram in illam fiduciam. Non enim habemus pontificem qui non poſ ſit compati infirmitatibus noſtris. *tentatũ aũt*, pro, ſed tentatũ *per omnia pro ſimilitudine*, Græcè καθ' ὁμοιότητα.i. ad ſimilitudinẽ ſcilicet noſtri, hoc eſt, oĩbus modis tentatur, & afflictus eſt, quibus & nos hoĩnes affligi ſolemus. ꝓ ſimilitudine ergo.i. ad inſtar noſtri, vel perinde atque nos: & id tamen abſque peccato, id eſt, quũ pecca to non eſſet obnoxius.

8. *Adeamus ergo*.i. nihil er go in fide hæſitantes, ſed in promiſsionibus eius libere confidẽtes, adeam⁹ cũ fiducia, & aĩo confidẽte ad thronũ gratiæ eius vt miſericordiá conſequamur.i. remiſsionẽ peccatorũ, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.i. quũ tẽpus eſt in hac ſcilicet vita, quærendi & inueniendi auxilij. nõ enim poſt hãc vitam ſeſe offeret occaſio, vt adiuuari poſsimus, ſi ſemel ab hac requie excludimur.

Nõ enim habemus pontificẽ qui nõ poſsit compati infirmitatibus 2.Co noſtris: tentatum aũt per omnia 5.b. pro ſimilitudine abſq; peccato.[8] Adeamus ergo cũ fiducia ad thronum gratiæ eius: ut miſericordiá conſequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.

ARGVMENTVM CAP. 5.

¶ *Officium pontificis deſcribit, oſtendẽs verũ pontificem fuiſſe Chriſtum: ac pro nobis interpellantem exaudiri, obiter ruditatem illorum carpens.*

CAP. V.

[1] Omnis namque põtifex A ex hominibus aſsũptus, pro hominibus cõſtituitur in ijs quæ ſunt ad deum: ut offeret dona & ſacrificia pro pecca-

1. *Omnis namq; pontifex*. omnis, inquit, in lege pontifex ex hominibus, id eſt, homo ac de numero hominũ aſsũptus, pro hominibus cõſtituitur in ijs quæ ſunt ad deũ.i. in ſacrificijs & orationibus publicis, quæ pro cõmuni ſalute hominũ fiũt, vt ſcilicet offerat dona & ſacrificia pro peccatis.i. & ſtatuta in lege ſacrificia & oblationes ſpontaneas. Accipitur aũt talis.i. homo, hoc eſt, fragilis, vt ſuæ.i humanæ conditionis memor facilè condolere poſsit errantibus & ignorantibus ignoſcere: quoniã & ipſe infirmitate circundatus eſt.i. peccatrice natura & ad delinquendũ procliui: propterea debet quemadmodum pro peccatis populi offerre, ita & pro ſuis. Munus ergo aſſumpti pontificis eſt orare, & pro ſuis, ac populi delictis, ſacrificia offerre (ſicut Leuitici 9. Aaron ſacerdos, & pontifex pro ſuo

peccato vitulũ mactat, hircũ pro peccato populi) & agnoscere se peccatorem, atq; ita populi peccatis cõdolere. Nec quisquã, inquit, sumit sibi hunc honorem, sed qui vocatur à Deo tanquã Aaron. Non debet se pontifex intrudere, quomodo id ætatis Iudæorũ pontifices faciebant, sed illos vocari à deo oportet, vel per se, vt Aaron, vel per electionẽ aut successionem ex dei ordinatione factã. Pro eo aũt quod est condolere, græci habent μετριοπαθεῖν. i. moderatè ferre, & cũ moderatione aliorũ delicta portare, vt ne nimium indulgentes, nimiumq; seueri sint. quomodo autẽ à domino vocatus sit Aaron virga germinante, vide Numeri 17.

tis. Qui cõdolere possit ijs qui ignorãt & errant: quoniam & ipse
B circundatus est infirmitate. & propterea debet, quemadmodũ pro populo, ita etiam & pro semetipso offerre pro peccatis. Nec quisquam sumit sibi honorẽ: sed qui
1.Pa. 23.b. vocatur à deo, tanquã Aaron.[2] Sic & Christus non semetipsum clarificauit, ut pontifex fieret: sed qui
Psal. 2.b. locutus est ad eum: Filius meus
Psal. es tu, ego hodie genui te. Quem-
109.b admodum & in alio loco dicit: Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec.

2. *Sic & Christus.* Sicut in lege nõ oportebat intrudi pontificem, sed à deo vocari: ita & Christ⁹ nõ semetipsum clarificauit, vel glorificauit, græcè ἐδόξασαι, vt pontifex fieret, id est, nõ per gloriam pontificatum ambiuit, sed ille pater qui locutus est ad eum, & dixit, filius meus es tu, ego hodie genui te, subaudi clarificauit, & ad gloriam pontificij vocauit: & certè non ambiuit hanc gloriam, qui se toties à patre in hanc functionem missum ostendit. Non veni, inquit, à meipso, sed ille me misit. Iste locus autem ego hodie genui te, non facit ad probandũ Christum pontificem à deo cõstitutum: sed quia illud postea probaturus est, præmisit testimonium Christi diuinitatis, vt pote qui filius dei esset, ne similem legalibus pontificem putarent, id est, hominem tantum: & subdit: quemadmodum in alio loco dicit, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. sensus est ergo non sibi vsurpauit sacerdotium Christus, sed pater qui ad eum dixit, filius meus es tu, is illũ glorificauit & vocauit. quemadmodum alio loco scriptũ est, Tu es sacerdos in æternum &c. Ecce ergo rationem veri pontificis in Christo, quia pontificatum non ambiuit, sed à patre ordinatus est.

3 Qui in diebus carnis suæ preces supplicationesque ad eū qui possit illum saluū facere à morte, cū clamore valido & lachrymis offerēs, exauditus est pro sua reuerētia. 4 Et quidē cū esset filius dei, didicit ex ijs quæ passus est obediē- C

3. *Qui in diebus, &c.* dixit pōtificū esse ꝑ delictis hostias offerre nūc id Xp̄m fecisse docet. *qui in diebus carnis suæ*. i. vitæ mortalis, preces supplicationesq; ad deū qui possit illū saluū facere à morte cū clamore valido & lachrymis offerēs, exauditus est ꝑ sua reuerētia. tota aūt vita ꝑ nobis, ac ꝑ sua resurrectione aut magis pro nostra in sua patrē orabat Xp̄s. clamor aūt validus nō exaltationē vocis, sed ingens desideriū significat. Exauditus est autē, inquit, *pro reuerētia sua*. i sui passiuè græ. εὐλαβείας, ꝙ & pietatē & reuerentiā, ac venerationē significat. Chrysost. reuerentiā seu venerationē interpretatur, & ad humanitatē refert, quòd Christus homo ratione tamē verbi dignus erat quē honore pater afficeret, adeo ꝙ tā ex gratia patris exauditus est, quā ob suā dignitatē: quippe qui dignus esset qui ꝑ sui reuerētia & dignitate exaudiretur. Quidā simul iungūt quod sequitur: Et quidē quū esset filius dei, id est, & id quidē quia nō purus homo, sed dei quoq; filius esset: sed præstat iūgere cum sequētibus. Photius aūt hoc loco εὐλάβειαν, interpretatur pietatē, & φιλανθρωπίαν, siue humanitatē Christi erga nos, & interp̄tatur hūc locum hoc modo: quòd Christus in passione duplicē orationem ad patrē fecerit, vnā mortis deprecatoriam, alteram supplicatoriam. Deprecatoriam, cū diceret: Si possibile est trāseat à me calix iste. Supplicatoriam, cū diceret, non sicut ego volo, sed sicut tu. similiter cū diceret, pater clarifica filium tuū, vt & filius clarificet te, vbi clarificationem, Christi crucem & mortē interpretantur, In hac autem supplicatione nouissima exauditus est, inquit, ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, id est, pro sua erga nos humanitate & pietate. vel pro sua singulari religione & sanctimonia.

4. *Et quidem quum esset dei filius, & c.* id est, quanquam dei filius esset, omnia ab æterno intelligens, didicit tamen ex his quæ passus est obedientiam, id est, experientia didicit quanta & quam magna virtus est obedientiæ, propter quam exaltauit illum deus, & dedit illi nomen quod est super omne nomen, vnde & subdit Paulus: Et consummatus, Græcè τελειωθεὶς, id est, perfectus vel immolatus (passio enim Christi perfectio illius, & consummatio fuit), consummatus ergo, & ad summum honoris, & gloriæ gradum de cruce probrosa euectus,

ctus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æ
ternæ, quã in cruce operatus est, appellatus à deo pontifex se
cundũ ordinem Melchisedec, verè põtifex, qui pro delictis po
puli hostiam deo obtulit, idem suimetipsius hostias factus.
quia aũt de genere Leuitico non erat Christus, subdit, secun
dũ ordinem Melchisedec

tiam: & consummatus factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ, appellatus à deo pontifex iuxta ordinem Mel
D chisedec. 5 De quo nobis grandis sermo, & interpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. Etenim cum deberitis magistri esse propter tẽpus rursum indigetis, vt vos doceamini quæ sint elementa exordij sermonũ dei: & facti estis qui-

5. *De quo nobis grandis sermo, & interpretabilis ad dicendum, &c.* pro grandis græcè est πολὺς. i. multus & sensus est, de quo multa dicenda sunt nobis & interpretatu difficillima ob crassum vestrum ingeniũ, quia imbecilles facti estis ad audiendũ, qui antea mente integra fuistis sed eo per ignauiam recidistis. Etenim cum deberetis magistri esse, & ali-

os docere, non doceri propter tempus, id est, vel ex ipso tem-
pore, quia dudum est quod credidistis: rursum indigetis, vt do
ceamini quæ sint elementa exordij sermonum dei. Elementa
autem Christi humanitatem dicit, à qua rursum initiandi e-
rant rudiores effecti, vt inde ad diuinitatem ascenderent, &
facti estis, inquit, quibus opus sit *lacte*, id est, humili & de mi-
nimis Christi operibus sermone, non solido cibo, id est, perfe-
ctiore doctrina, vtpote quæ diuinitatem concernit. Omnis e-
nim qui lactis est particeps, id est, qui lacte tantùm vescitur,
inhærens humanitati Christi, neque altius quicquam in eo cõ
siderãs, expers est *sermonis iustitiæ*, id est, iustificationis, nec be
ne doceri potest iustificationem è Christo petendam, vtpote
quæ illi ratione diuinitatis competat: quam in eo adhuc non
intelligunt, qui paruuli sunt & infantes, nec tanti capaces my
sterij. Perfectorum autem est solidus cibus, scilicet eorum qui
pro consuetudine, græce διὰ τὴν ἕξιν, id est, per longum habi-
tum exercitatos habent sensus *ad discretionem boni & mali*, id
est, ad discernendum sana ne an hæretica sit doctrina. Non
passim ergo ea de re cuilibet credendum, sed ijs qui longa
scripturarum versatione exercitatos habent sensus.

1. *Quapropter intermittentes, &c.* Quũ eos arguisset tanq̃ paruulos, & infantes, ne animũ desponderant tanq̃ altioribus disciplinis indigni: nũc hortatur eos, vt omissis elemẽtis ad perfectiorem disciplinã ferantur. Omittẽtes ergo inchoatiões *Christi sermonem*. i. initialem de Christo sermonẽ, hoc est, elemẽta, & primordia Christianæ fidei, ad perfectionem huius doctrinæ, & sermonis de Christo feramur: vel omissis elemẽtis fidei qua satis instructi sumus, feramur ad imitãdam Christi perfectionem. inchoatio enim & fundamentum, inquit Chrysostomus, est fides, sine qua apprehẽdi boni nihil potest. sed hic immanendum non est; non minus quàm puero in prioribus elementis, sed ad perfectionis apicem contendendum. Photius autem exponit quæ sint ista sermõis de Christo initia, & quæ perfectio, *Sermo* ergo initij de *Christo*, siue initialis de fide Christi sermo, est per pœnitentiã renũciare sathanæ, credere in deũ, baptizari, docere euangeliũ esse à deo, spiritũ sanctũ accipere, nosse resurrectionem mortuorũ, credere futurum iudicium. Perfectio autem est post pœnitentiam initialem, & instructionem in fide ac baptismum in virtutibus promouere, persecutiones & tentationes patiẽter ferre, quantum humana fert infirmitas. Chri-

bus lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ paruulus enim est. perfectorum autem est solidus cibus: eorũ qui pro ipsa cõsuetudine exercitatos habent sensus ad discretionẽ boni ac mali.

ARGVMENTVM CAP. 6.

¶ Hortatur eos omissis fidei elementis ad perfectiorem disciplinam euadere, nec in iterata per baptismum pœnitentia confidere, ostendens non defuturum illis deum, sed illorum in sanctos beneficentiam præmiaturum, qui promissiones Abrahæ factas indubiè præstiturus est.

CAPVT. VI.

1 QVapropter intermittẽtes inchoatiõis Christi sermonem, ad perfectionem feramur, non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis & fidei ad deum, baptismatum doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni. *Et* hoc faciemus: si quidem per- A

sti diuinitatē comprehēdere. Sensus ergo huius loci hic est: O
mittamus ista fidei elemēta, & ad perfectiorē, ac solidiorē mo
rū, ac fidei doctrinam feramur: neque rursum *fundamentū* iacia
mus *pœnitentiæ, &c.* i. neq; iam de innouanda per pœnitētiam
vita vos moneamus, vt ab operibus mortuis peccati per pœni
tentiā recedatis: id enim

2. Pe. 2. d. miserit deus.[2] Impossibile enī est eos qui semel sunt illuminati: gustauerunt etiam donum cœleste, & participes facti sunt spiritus

iā fecistis, & facere satis
estis instructi, neq; fūda-
mentū fidei ad deū iacia
mus .i. neq; vos tāquam
tyrones in fide erudiam⁹

qui iamdudū instructi estis. Neq; iaciamus fundamentū *bap-*
tismatū.i. neq; vos doceam⁹ baptizari, qui iam baptizati estis,
nec baptizari iterū potestis, *neq; doctrinæ*.i. neq; vos doceam⁹
euangelium esse à deo, id enim nostis, neq; *impositionis manu-*
um.i. neq; denuo de spiritus sancti gratia, quæ per impositio-
nem manuū in baptismo confertur, vobis differamus: non e-
nim indigetis: neq; de resurrectione mortuorū, neq; de æter-
no iudicio. Omittamus ergo, inquit, de huiusmodi oībus quæ
sunt initia fidei Christianæ vobis verba facere, ne fundamen-
tum nouum iacere videamur, hæc vos elementa fidei docen-
tes; sed ad perfectionem feramur, de perfectioribus vos insti-
tuentes, scilicet de afflictionibus patienter ferendis, de Chri-
sti æterno sacerdotio, & eius diuinitate verba faciētes; & hoc
faciemus, siquidem permiserit deus: hoc enim referendum est
ad id quod præcessit, ad perfectionem feramur, sic enim con-
nectit Photius.

2. *Impossibile est enim*. quoniam per baptismum ad nouā vitam
immutamur, erāt qui confidētius peccarent, sperātes post diu
ductam in peccatis vitam, rursus per baptismū innouatum, &
omnia sibi condonatū iri. Itaq; quemadmodū in lege plura e
rant figuralium baptismatum, & lauacrorū genera: ita plures
in Christo baptismos faciebāt: contra quos hæc scribens Pau
lus. *Impossibile est*, inquit, *eos, qui semel illuminati sunt*, id est, ba-
ptizati sunt. Nam veteres sacramentum baptismi, sacramentū
φωτισμάτων, id est, illuminationum vocant. gustauerūt etiam
donum cœleste, & participes facti sunt spiritus sancti, id est,
remissionem peccatorū, & spiritus sancti gratias in baptismo
acceperūt, gustauerunt nihilominus bonū dei verbū, scilicet,
vel quā suauis est dn̄s his qui diligunt eum: vel euangelicam
doctrinam, *virtutesque venturi seculi*, scilicet & resurrectionem
& æternū iudiciū, in quo vitæ nostræ rationē reddituri sum⁹,

Qui gustauerũt ergo virtutes vẽturi seculi.i.æterna & suppli cia, & præmia fixa habent in animo. Impossibile est ergo eos qui hęc gustarũt, & nihilominus ꝓlapsi sunt, *rursũ renouari ad pœnitẽtiã.* Nõ ait impossibile est pœnitere, sed renouari ad pœnitentiã, pœnitẽtiam inquã baptismatis, vt inquit Cyrill', nã d: ea intelligi satis indicat verbũ ἀνακαινώσεως.i. renouationis: quãdo per solum baptismũ verè innouamur ab omni prorsus culpa, & pœna liberi & de ea quoq; pœnitentia intelligi indicat locus sequens, rursum crucifigẽtes sibimetipsis filium dei, & ostentui habentes. Baptismus enĩ est nobis vice crucis Christi: quia sicut Christus semel crucifixus, peccata oĩa nostra abstulit, ita baptismus in virtute crucis Christi, cuius est similitudo, semel collatus, ab õnibus nos delictis abluit. Sicut enĩ Christus semel crucifix⁹ & mortuus, nunq̃ iterũ moritur: ita semel baptizatus in Christo nũquam iterũ baptizatur: quẽ qui iterare cupit, quantũ in se est Christũ rursus sibi crucifigi cupit, existimans crucem Christi primo baptismo semel applicatã, non fuisse sufficientem: & quantũ in se est, ostentui habet Christũ, & derisioni. Id enim significat verbũ παραδειγματίζοντες.i. ludibrio habentes. Sũt qui hunc locũ nec malè, interpretantur de peccato & blasphemia in spiritũ sanctũ, quæ est rectà deũ & agnitam veritatem impugnare, & peccatũ etiam affectatæ incredulitatis, de quo peccato Ioannes in prima canonica, capite 5. Est peccatum ad mortem, non pro illo dico, vt roget quis: vel quum quis destinata malitia nulla re illectus peccat, & de eo dicit Paulus ꝙ impossibile est, id est, admodum difficile renouari ad pœnitentiam, quod hi penè à deo deserantur.

sancti, gustauerũt nihilominus bonum dei verbũ, virtutesque seculi venturi, & prolapsi sunt: rursus renouari ad pœnitentiam, rursum crucifigẽtes sibimetipsis filiũ dei, & ostentui habẽtes. 3. Terra enim 8

3. *Terra enim sæpe venientem.* Hic locus magis quadrat cũ expositione quæ impossibile pro difficile sumit, vt difficillimũ sit eos qui tot bona receperũt, ex certa propriaque malitia peccãtes, & in spiritum sanctũ blasphemantes, redire ad pœnitentiam: quod probat parabola terræ frugiferæ ac sterilis, quia terra bona quæ supernè imbri recepto herbam bonam cui orib⁹ suis generat, à deo benedicitur: quæ aũt tribulos ac spinas sufficiẽter ac largè suscepta pluuia ꝓfert, reprobata est agricolis, atque adeo maledictioni propinqua: vt si pergat in ea sterili-

tate, nihil aliud superet, nisi vt eam ignis deuoret. hoc est, q ait, cuius cōsummatio in combustionem. Terra bona, anima bona est, quæ supernam ac cœlestem pluuiam vel gratiæ vel prædicationis rectæ excipiens, herbam bonam germinat cultoribus suis, id est, prædicatoribus. Terra aūt mala, cui imber supernus nō prodest, sed spinas tantum profert ac tribulos. anima est peruersa, quæ spiritus sancti monitionibus & prædicatione neglecta, opera tātum peccati profert & emittit, & hanc toties imbre prædicationis compluta, totiesque negligentem, & infructiferam permanentem, certum est esse maledictioni æternæ proximam: quod si in ea sterilitate permanserit, finis eius est æterna combustio.

sæpe venientem super se bibēs imbrem, & germinans herbā opportunam illis a quibus colitur: accipit benedictionem a deo. proferens autem spinas ac tribulos, reproba est & maledicto proxima, cuius consummatio in combustionem. 4 Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora & vici

4. *Confidimus enim, & c.* his verbis consolatur eos, quasi dicat non hoc dico quod vos putem combustioni proximos, neque enim iniustus est deus vt obliuiscatur operis vestri & charitatis, quam in omnes sanctos ostendistis, & nunc quoque ostenditis, quia autem qui perseuerauerit in finem, hic saluus erit, subdit. Cupimus vos eandem ostendere solicitudinem, id est, idem studium, eundem feruorem, ad expletionem spei vsque in finem, vt vos nequaquam à spe in æternam requiem introeundi excidisse doceatis: vt non segnes efficiamini, id est in benefaciendo desides, verum imitatores eorum qui fide & patientia hæreditant promissiones. Quoniam enim valde affligebantur, nec patebat consolatio proxima, consolatur dicēs: imitatores estote patrum vestrorum, qui iam hæreditant promissiones sibi factas. Græcè enim est, non hæreditabunt in futuro, sed κληρονομούντων, id est, hæreditantium, hoc est, qui iam hæreditatem sortiuntur factarum sibi promissionum, verum in fide & patientia, quum longanimes fuerint in expectando. Ex longa enim expectatione probatur fides hominis & patientia, quam diutius habentes multi ex vestris maioribus, hæreditatem tandem promissionum factarum sunt consequuti: vnum autem ex omnibus opponit Abraham, dicens.

5. *Abrahæ nanque.* Quum deo in immolatione filij paruisset Abraham, promissiones illi fecit his verbis, Gene. 22. Per me

metipsum iuraui, dicit dominus, quia fecisti hanc rem, & non pepercisti vnigenito filio tuo, benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum, &c. & benedicentur in semine tuo omnes gētes. In verbis autem Pauli Hebræorum more τὸ *nisi* affirmantis magis est particula quàm dubitātis. Huiusmodi ergo promissionem Abrahæ factam, cui vel simplici credi debuerat, iuramento confirmauit deus. Quod si promissionem hominis iusiurādum firmat ac stabilit, vt eo intercedente cesset omnis apud iudicem controuersia: longè stabilior est dei promissio quam iuramento firmauit per semetipsum iurans, quū alium nō haberet per quem iuraret, maiorem. *In quo*, id est, in quibus verbis volens deus abundantius immobilitatem consilij sui ac propositi *hæredibus pollicitationis*, id est, his qui hæredes futuri sunt promissionis factæ Abrahæ, ostendere, *vt per duas res immobiles* siue immutabiles, quibus, id est, in quibus impossibile est mentiri deum, scilicet per promissionem, & per iuramentum illi accedens, fortissimum solatium habeamus, si quando nonnihil differri promissionem videmus. Vt, inquam, solatiū habeamus, nos qui confugimus ad spem propositam tenendam, Græcè, εἰς τὸ κρατῆσαι, id est, ad apprehendendam spem æternæ hæreditatis nobis in Abrahæ promissione propositam: quam sicut anchoram animæ tutam ac firmam habemus. Spes enim huius hæreditatis inter afflictiones ac mundi huius fluctuationes, est animæ nostræ velut anchora, retinens eam ne vel in aduersitatibus ad imum desperationis barathrum deijciatur, néue prosperitatibus in altum superbiæ euehatur. Et quam spem, inquit, habemus *incedentem vsque in interiora velaminis*. Alludit hoc loco Paulus ad velum quod in lege erat ante sancta sanctorum. Ipsa autem sancta sanctorum secreta regni cœlorum significant, & velum ante oppositum, cœlum significat. Hoc ergo potiorem Hebræorum Christianorum conditionē facit Paulus, quàm olim veterum in lege, quibus non licebat

niora saluti, tametsi ita loquimur. Non enim injustus deus, ut obliuiscatur operis vestri & dilectiōis quā ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sāctis & ministratis. Cupimus aūt vnumquenque vestrū eandem ostentare solicitudinē, ad expletionem spei vsq; in finē, ut non segnes efficiamini, verum imitatores eorū qui fide & patientia hæreditabūt promissiones. C
5 Abrahæ namque promittēs

in sancta sanctorū introspicere. Ipsi aūt per spem sibi in Abrahamo propositam incedunt, & inspiciunt vsque in interiora velaminis, id est, intima regni cœlestis præmia, atque in his iam spe habitant, vbi, inquit, id est, in quæ interiora, *Præcursor pro nobis introijt Iesus*. Si ergo ille præcucurrit nobis viam facturus, & nos indubiè sequuturi sumus. Introijt autem constitutus à deo patre & factus in æternū secundum ordinem Melchisedec pontifex, tanto præstantior ac nobis vtilior quàm legis olim pōtifices, quòd ij semel tantum in anno sancta sanctorum introibant, neq; alios secum admittebāt. Christus autem in æternum ibi habitat, ac nobis quò sequeremur, viā præcucurrit, quàque per geremus, pontem effecit. Aduertendum autem quod promissionis Abrahæ duplici de causa hoc loco meminit. primum vt promissionis in Christo illos doceret esse participes, siquidem vestigia patris sui Abrahæ, id est, fidem imitari vellent. Deinde vt non desperarent dilatione promissorum, sed per fidem & patientiam, se tandem sperarēt adepturos, sicut de Abraham dicit. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem, quia (quod illi promissum erat) in temporalibus & spiritualibus benedictionem dei expertus est semen illius hæredem sui agnouit. Aliæ autem promissiones in Christo ac per Christum in nobis sunt impletæ.

Gene. 22.c. deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret, maiorem, iurauit per semetipsum, dicēs: Nisi benedicens, benedicam te: & multiplicans, multiplicabo te. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissiōem.

D Homines enim per maiorem se iurant: & omnis controuersiæ eorum finis ad cōfirmationem, est iuramentum. In quo abundantius volens deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui: interposuit iusiurandum ut per duas res immobiles quibus impossibile est mentiri deum: fortissimum solatiū habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam & incedentem vsque ad interiora velaminis. vbi pręcursor pro nobis introijt Iesus secundum ordinem Melchisedec pontifex factus in æternum.

1. *Hic enim, &c.* Ostensurus Christū esse sacerdotē secundū or
dinē Melchisedec, ipsius historiā præmittit. Melchisedec autē Hebræi tradūt esse Sem primogenitū Noe, qui rex Salem. fue rit, illius quidē quæ iuxta Scitopolin est, in qua etiá Hierony mo teste Melchisedec palatiū ostenditur, ex ruinis, operis ex-cellentiam præ se ferens. de hoc Melchisedec neq; natiuitas neque mors in scripturis inuenitur, sed tantū Genes. 14. scribitur, ꝙ Abrahā reuertēti a cæde Chodorlahomor, Melchisedec rex Salem quū esset sacerdos dei altissimi, ꝓferens panem & vinū, benedixerit: cui vicissim ꝓ accepta benedictione, tāquā sacerdoti dei summi oīm spoliorū quæ habebat, decimas Abrahā dedit: quod non abs re Paulus allegat, sed vt ostendat, quod si Melchisedec Christi tantū figura, Abraham dignitate anteierit, vtpote cui benedixit, & a quo decimas ille accepit, multo magis Christus alios sacerdotes & pontifices qui ex Abrahā descenderunt, antecellit: quē multis modis a Melchisedec præfiguratum ostendit, dicens.

ARGVMENTVM CAP.

Christum esse verū sacerdotem [...]dum ordinē Melchisedec, cuius [...]do tio, quod æternū est, abrogatum sit le-uiticum: Christū quoque præ[...]mum esse pontificem, pro nobis & non pro se interpellantem ostendit.

CAPVT VII.

[1]HIc enim Melchisedec A
rex Salem, sacerdos Gene.
dei summi, qui obuia 14. d.
uit Abrahæ regresso à cæde regū, & benedixit ei, cui & decimas omniū diuisit Abraham. [2]Primum quidem qui interpretatur rex iustitiæ: deinde autem & rex Salem quod est, rex pacis, sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus autem filio dei, manet sacerdos in perpetuū.

2. *Primum quidem, &c.* Melchisedec, inquit, interpretatur rex iustitiæ: Melec enim, regem significat, & Sedec, iustitiam. Salem autem vel Solom pax dicitur. quibus nominibus rectè Christus exprimitur, veræ iustitiæ rex & pacis: cuius alia ratione verus typus fuit Melchisedec, *sine patre, sine matre, sine genealogia*, non quod patrem aut matrem non habuerit, sed quia de illis nihil scriptura dicit. Sic autem Christi typus est Melchisedec, quia sicut illius pater non inuenitur, ita neque Christi secundum carnem, & sicut illius mater non legitur, ita neque Christi secundum diuinitatem: imò nec re ipsa ha-

buit. Et sicut Melchisedec *sine genealogia*, græcè, ἀγενεαλόγητος
id est, cuius generis origo reddi non potest, sic neque diuinæ
Christi generationis origo & modus perfectè capi potest: dicente
cente Esaia: Generationem eius quis enarrabit? alia quoq; ra
tione Christi figura est Melchisedec, *neq; initium dierum neque finem vitæ habens*, id est, cuius ortus & interitus ignorãtur: sic & Christ⁹ quatenus deus, initiũ nõ habet, neq; finem habiturus est. Atq; ita Melchisedec assimilatus filio dei, manet sacerdos in æternũ, nõ in se, sed in Christo: assimilatur autem quod ad sacerdotium attinet, quia sicut Abrahã panem & vinum obtulit ita Christus æternus sacerdos sub panis & vini speciebus carnem suam & sanguinem nobis obtulit, & patri qui verus est Abraham, id est, gentium pater, in ara crucis corpus suum obtulit.

3 Intuemini autem quãtus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. 4 Et quidẽ de filijs Leui sacerdotium accipiẽtes, mandatum habẽt decimas sumere à populo secundũ legem, id est, a fratribus suis: quanquam & ipsi exierint de lumbis Abrahæ. Cuius autem generatio nõ annumeratur in eis: decimas sumpsit ab Abraham, & hũc qui habebat
B repromissiones benedixit. Sine

3. *Intuemini autem, &c.* Probaturus Christi sacerdotium Leuitico præstantius esse, hinc ostendit, quod Melchisedec ipso Leuitarum patre Abraham præstantior fuerit, cui nimirum ipse Abraham de opimis spolijs decimas dedit: quanto magis ergo sacerdotibus legis Christus antecellit? Ne verò sacerdotium Leuiticum contemnere videatur, de eius dignitate subdit.

4. *Et quidem, &c.* Non carebat sanè dignitate sacerdotium Leuiticum. Nam sacerdotes qui de Leui filijs eligebantur, à reliquo populo secundum legis institutionem decimas sumebãt: quum tamen omnes fratres essent ex eodem patre Abraham descendentes, hoc est enim quod ait, *quanquam & ipsi de lumbis exierint Abrahæ*, id est, ab eodem cum cæteris Hebræis Abrahamo patre prodierint: nequaquam autem ab alijs decimas acciperent, nisi præstantiores essent. *Cuius autem generatio non annumeratur in eis*, id est, Melchisedec qui de Leuitarũ genere non erat, decimas sumpsit ab Abraham, & eidem, qui tanti habitus est à deo, vt promissio illi benedictionis in Christo fieret, benedixit Melchisedec: quod minus est autem

à meliore benedicitur.i. inferior à superiore ac præstantiore: præstantior ergo Melchisedec quàm Abraham cui benedixit. 5.*Et hic quidem,& c.*i.quanquã ab alijs decimas Leuitæ accipiant,sicut ab Abrahã Melchisedec, duplici aũt nomine inferiores illo sunt.primũ quod hic.i.in sacerdotio Leuitico,aduerbiũ enim est, *moriẽtes homines decimas accipiunt* . i. qui decimas accipiunt sacerdotes moribundi sunt & mortales. *Ibi aũt*. i. in sacerdotio secundũ ordinẽ Melchisedec contestatur.sub.scriptura:quia viuit Melchisedec, quia scilicet eius obit⁹ nõ meminit aut potius cõtestatur scriptura, ꝙ cuius figura fuit Melchisedec Christ⁹ æternũ viuit: sicut dictũ est,Tu es sacerdos in æternũ,& c. Deinde superior est Leuitis Melchisedec, quia *vt ita dictum sit*..i.vt ita dicam per *Abraham* & Leui,id est, ipse etiam

vlla autem contradictione: quod minus est, à meliore benedicitur. 5 Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt: ibi autem contestatur quia viuit. Et (ut ita dictum sit)per Abraham, & Leui qui decimas accipit decimatus est adhuc enim in lumbis patris erat quando obuiauit ei Melchisedec. 6 Si ergo consũmatio per sacerdotium Leuiticum erat(populus enim sub ipso legem accepit)quid adhuc necessarium fuit secundũ ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem, & non secundũ ordinem Aaron dici? 7 Translato

Leui(est enim recti casus) qui decimas accipit,decimatus est, id est,decimas ipsi Melchisedec soluit,hoc est,quum decimas illi offerret Abraham & Leui,id est,etiam sacerdotes Leuitici qui decimas ab illis accipiunt, decimas quodammodo Melchisedec obtulerunt.*Adhuc enim erat in lumbis Abrahæ* , id est, genitale semen eorum in Abrahæ lumbis erat,& ipsi futuri semen illius erant. In Abraham ergo quodammodo erant quãdo ei Melchisedec obuiauit , quapropter illi decimas Abrahã offerente,& ipsi quodammodo obtulerunt. Qui autem offert inferior est accipiente : præstantior ergo Melchisedec Christi figura Leuiticis sacerdotibus, quanto igitur & Christus? 6.*Si ergo consummatio*,id est,si cõsummatũ & perfectũ erat sacerdotium Leuiticum,& iustificare poterat,sub quo,id est,cuius sacerdotij tempore populus Iudæorũ legem accepit,quid necesse fuit vt alius exurgeret sacerdos secundum ordinẽ Melchisedec,id est Christus,de quo dictum est, Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec? & non secundum

ordinem Aaron, id est, non de tribu Aaron, de qua sumendi erant sacerdotes? Si enim iustificare illud poterat, Christi non opus erat sacerdotio: quia vt ad Galatas ait, si per legem iustitia, Christus gratis ac frustra mortuus est.

7. *Translato enim sacerdotio*. hic mihi enim pro autem sumere videtur Paulus, vt sit sensus: Si necesse fuit alium sacerdotem secundum ordinem Melchisedec exurgere, ob imperfectionem Leuitici sacerdotij: indubiè translatum est illud Leuiticum sacerdotium in Christi sacerdotium. Translato autem sacerdotio, legis translatio necesse est vt fiat, simul enim & lex & sacerdotium instituta sunt: quod si transfertur sacerdotiũ, legem quoque transferri oportet, vides quomodo sensim legem abrogat.

enim sacerdotio: necesse est ut & legis translatio fiat. [8] In quo enim hæc dicuntur: de alia tribu est, de qua nullus altario præsto fuit. manifestũ est enim quod ex Iuda or-

C tus sit dominus noster: in qua tribu nihil de sacerdotibus Moyses loquutus est. 9 Et amplius adhuc manifestum est: si secundum similitudinem Melchisedec, exurgat alius sacerdos, qui non secundum legem mandati carnalis factus est, sed secundum

8. *In quo enim, &c.* pergit pbare translatũ esse sacerdotium: in quo, i. de quo, vel vt græci ἐφ' ὅν, id est, ad quẽ: hoc est Christus enim ad quem vel de quo hæc dicuntur, Tu es sacerdos secundum ordinem Melchisedec, de alia tribu est: de qua nullus altario præfuit, id est de tribu legali Iuda ortus est, de qua non licebat in sacerdotes assumere: non de tribu Leuitica, vnde assumebantur, vnde si de tribu Leui non fuerit, & sacerdos fuit, vt de illo testatur pater: manifestum est translatum esse sacerdotium. vt sicut sacerdotium Melchisedec huius nostri figura, regale fuit, Leuiticum tantum legale, ita Christi sacerdotium de regali tribu nati, regale esset.

9. *Et amplius adhuc, & c.* pergit ostendere legis & sacerdotij factam esse translationem. Et hoc, inquit, amplius manifestum est. Si, id est, quia (sic enim Græci explicant) & ex eo quòd secundum ordinem Melchisedec exurgat alius sacerdos scilicet Christus, *qui non secundum legem mandati carnalis factus est*, id est, non secundum legis institutionem: quia secundum eam de tribu Leui sumendus erat, ipse autem de tribu Iuda fuit. ex eo ergo manifestum est translatam legem,

quòd secundũ ordinẽ Melchisedec exurrexit sacerdos Xps, & nõ secundũ legem, *sed secundum virtutem vitæ insolubilis*. i. dei ordinatione ac virtute, qui vitã habet, & in se credẽtibus dat insolubilem & perpetuã. Quòd aũt legem appellauit, legem mãdati carnalis, hoc fecit, innuẽs, quod ceremoniæ & mãdata legis penè tantũ carnalia erát, sicut de nõ attrectã do, nõ edendo immũdo, de lauando, & similibus. Quòd aũt secundũ virtu tem vitæ insolubilis factus sit sacerdos. i. nõ moriturus vt legales, sed perpetuus, ostendit dicens, *Contestatur enim* patri filius. i. hoc de illo testimonium dat, Tu es sacerdos in æternũ, secundũ ordinẽ Melchisedec. Si in æternũ, ergo virtutẽ in se habet vitæ insolubilis.

10. *Reprobatio quidem*. pergit ostẽdere legẽ esse abrogatam. præcedentis, inquit mandati, id est, prioris testamenti ac legis reprobatio & abiectio facta est, id est, lex vetus abrogata & antiquata est ob sui inutilitatem & infirmitatem, non quod planè inutilis esset (erat enim à deo) sed quia nihil ad perfectum adducebat id est, in se confidentes perficere non poterat, initiabat enim tantum Iudæos per ceremonias ab idololatria deterrens: nũc vero *introductio* subaudi, facta est, *melioris spei*, id est, lex euangelica introducta est spem habens annexam meliorem. Lex enim pene tantum temporalia habet præmia. Si audieritis me, si seruaueritis, bona terræ comedetis & similia. At vero euangelium cœlestia habet annexa præmia, & regni cœlestis spem indubiam, *in qua proximamus ad deum*, quia per fidem Christi & spem in eum, accessum habemus ad deum. Reprobata ergo lege, introducta est per Christi sacerdotium spes melior, *&* *quantum non sine iureiurando*, hic enim locus continuè legendus est, qui clarius habetur Græcè καθ' ὅσον, id est, quatenus non sine iureiurando fuit institutum Christi sacerdotium. introducta est ergo melior spes, quatenus non sine iureiurando

virtutẽ vitæ insolubilis: Contestatur enim, Quoniá tu es sacerdos in æternũ, secundum ordinẽ Melchisedec. Psal. 109. a.
10 Reprobatio quidẽ fit præcedentis mãdati: propter infirmitatem eius & inutilitatẽ. nihil enim ad perfectũ adduxit lex: introductio verò melioris spei. per quã proximamus ad deũ. Et quãtum est non sine iureiurando (alij quidem, sine iureiurando sacerdotes facti sunt: hic autem cum iureiurando qer eum qui dixit ad illũ Iurauit dominus & nõ pœnitebit eum: tu es sacerdos in æternũ) in tantũ melioris testamẽti sponsor Psal. 109. b.

firmatum fuit Christi sacerdotium, quem vel ea ratione Leuiticis sacerdotibus præstantiorem ostendit, quod alij sacerdotes nullo intercedente iuramento, instituti sunt, Christus autem cum iureiurãdo, vt scriptum est, Iurauit dominus, & c. Tu es sacerdos, &c. *Et in tantum melioris testamẽti sponsor factus est Iesus*, id est, adeoq;, tãto melioris & præstãtioris testamenti, id est, ordinationis legis scilicet nouæ, sponsor, id est, mediator & intercessor factus est Iesus, quod eius sacerdotium iuramento firmatum est, non item legale.

D factus est Iesus.[11] Et alij quidẽ plures facti sunt sacerdotes, idcirco ꝙ morte prohiberẽtur permanere: hic aũt eò quod maneat in æternum, sempiternũ habet sacerdotium. Vnde & saluare in perpetuũ potest accedẽtes per ipsum ad deum: semper viuens ad interpellãdum pro nobis.[12] Talis enim decebat ut nobis esset pontifex: sanctus, innocẽs, impollutus, segregatus a peccatoribus, & excelsior cœlis factus: qui nõ habet necessitatẽ quotidie (quemadmodũ sacerdotes) prius ꝓ suis delictis hostias offerre, deinde ꝓ populi. hoc enĩ fecit semel se offerẽdo. Lex enim homines cõstituit sacerdotes infirmitatẽ habentes: sermo autẽ iurisiurandi qui post legem est, filium in æternum perfectum.

11. *Et alij quidem*. Et hac quoq; ratione sacerdotibus Leuiticis Christum præstare ostendit, quod sacerdotes Leuitici plures fuerunt, alio alij succedente, eo quod morte interueniente vetarentur perpetuum manere in sacerdotio: Christus autẽ quia in perpetuũ manet, sacerdotium habet perpetuum. Græcè, ἀπαράβατον id est incommutabile, ꝙ successione ad aliũ non demigrat. vnde quum immortalis sit, accedentes per semetipsum, id est, per fidem ipsius ad deum, in perpetuum saluare potest, semper pro illis interpellans. vbi autem est in perpetuum, Græci habent, εἰς τὸ παντελές, quod significare potest ad perfectum.

12. *Talis enim*. Talem nos habere decebat pontificem, qui iuxta humanitatem non modo vitæ sanctimonia cæteris præstaret hominib⁹: sed excelsior cœlis esset. i. cœlestibus spiritibus angelis, vel supra cœlos etiam ad patris dexterã sublimatus cui non esset necesse pro suis delictis hostias offerre, quia peccatum non fecit, nec inuentus est in ore eius dolus: sed pro populi delictis: neque quotidie, vt veteres sacerdotes, sed semel.

vna enim sui corporis hostia semel omnium delicta Christus abstulit. quare autem illos opus esset hostias sæpe repetere, Christus autem semel omnium delicta expiarit, hostia ipse factus & sacerdos, ostendit: quia lex sacerdotes, homines infirmos & peccatores statuit, ideo pro se, alijsque & sæpe sacrificia facere indigentes.

Sermo autem iurisiurandi, qui post legem vel supra legem est, vtrumque enim significat τὸ μετὰ, sacerdotem constituit in æternum filium dei perfectum, adeòq; nec sui gratia neque pluries offerre indigentem.

ARGVMENTVM CAP. 8.

Christum verum esse pontificem docet, ac noui testamenti quod veteri longè præstat, mediatorem.

CAPVT VIII.

A

[1] CApitulum autem super ea quæ dicuntur. Talem habemus pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cœlis: sanctorum minister, & tabernaculi veri, quod fixit deus, & non homo. [2] Omnia enim pontifex, ad

1. *Capitulum autem super ea* id est, summa & caput eorum, quæ dicta sunt, hæc est: quasi diceret, multa de Christi pontificio & sacerdotio diximus, omnium autem summa & scopus (nam vtrunque significat τὸ κεφάλαιον) huiusmodi est, talem habemus pontificem, id est, sanctum, innocentem, impollutum, &c. qualem paulo antè descripsimus, vel talem qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cœlis, id est, qui in plenitudine diuinæ maiestatis habitat *sanctorum minister*, id est, vt quidam dicunt, qui sanctis beatitudiné administrat, sicut in parabola euangelica dicit: Præcinget se & transiens ministrabit illis: aut quia pro illis, quod pontificis est munus, apud deum interpellat: vel melius sanctorum vocabulo conformiter ad vetus pontificium verissima sancta sanctorum intelligere debemus, hoc est, reconditissima dei patris archana, quorum administer & proxeneta Christus est, his quibus vult. horum ergo sanctorum minister est Christus & tabernaculi veri quod fixit deus & non homo, quod quidem tabernaculum nonnulli summum cœlum ipsam scilicet beatorum sedem interpretantur. possumus quoque & ipsam beatitudinem qua fruuntur sancti, & in qua habitantes quiescunt, intelligere.

2, *Omnis enim pontifex*. Probat hoc loco quod Christus ad dex-

teram patris assumptus verè pontificis ministerium agat, & deo patri pro nobis hostiam offerat. Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hostias constituitur & instituitur. *Hostias* autem carnales victimas quæ in cruore offeruntur intelligunt, *dona* autem indifferenter & munera, quascunque oblationes. Quum ergo pontificis partes sint offerre pro populo, necesse est hunc Christum habere aliquid quod offerat, nimirum humanitatem assumptam, quam semel in ara crucis immolatam deo patri pro nobis iugiter offert, ac præsentat. Vere ergò sanctorum minister est, ne videatur autem mirum quòd tunc pontificem nostrum in cœlis habitare dixerit, atque ita illum minime videamus, probat ex opposito ne quaquam illum aliter verum pontificem, ac sacerdotem futurum, dicens.

offerendum munera & hostias
constituitur vnde necesse est &
B hunc habere aliquid quod offe-
rat. 3 Si ergo esset super terram,
nec esset sacerdos: cum essent qui
offerrent secundū legem munera

3. *Si ergo eßet super terram*. hunc locum sic exponunt Græca scholia, Si in terris adhuc ageret Christus, nec mortuus esset ac per resurrectionem in cœlum assumptus, ne verè quidem sacerdos esset: quoniam non haberet quam patri offerret sufficientem hostiam: solum enim Christi corpus piacularis & expiatrix peccatorum nostrorum victima sufficiens esse potuit: mortuus est ergo, vt semetipsum hostiam pro nobis offeret: & à resurrectione in cœlum assumptus, vt vera sancta sanctorum cum corpore ingressus verus pontifex illic pro nobis sacra faceret, hoc est pro nobis apud deum interpellaret. nam post peractum illud in cruce sacrificium, nil superest nisi vt pro nobis ipse interpellet. Si ergo esset adhuc super terram, nec mortuus esset, non esset verus sacerdos, quippe cui nulla suppeteret vera hostia (quum præter eius mortem nulla esset digna) & essent alij sacerdotes qui secundum legis institutionem terrena offerrent munera & carnales hostias. Si ergo super terrā adhuc esset, & pōtificiū exerceret in terris nondū mortuus: nec perfectam illā sui corporis hostiā immolaret, sed similē cū Leuiticis sacerdotibus: nō esset plus quam illi verus sacerdos, imò ne sacerdos quidē esset: quia quū terrenū tantū offerret sacrificiū, nō esset æternus secundū ordinem Melchisedec sacerdos, nec sacerdos (quidem

Leuiticus, qui de tribu Leui non esset, vnde legis assumuntur sacerdotes, de quibus subdit.

4. *Qui exemplari & vmbræ deseruiunt cœlestiū*. i. qui tabernaculo legali deseruiūt: ꝙ est exemplar & vmbra rerū cœlestiū & tabernaculi illius cœlestis. quòd aūt tabernaculū exemplar esset cœlestis, ꝓbat dicēs, sicut responsū est Moysi, quū consūmaret tabernaculū vide, inquit, oīa facito secundum exemplar ꝙ tibi in mōte mōstratū est. Asserunt enim doctores & hoc loco græci, ꝙ Moysi in monte dn̄s non modo corporalem formā tabernaculi materialis ostenderit, sed etiā cœlestis, & arcana etiam cœlestia aperuerit, ac spirituale tabernaculum: cuius figurā & vmbram quandam materiale tabernaculum ædificauit.

4 qui exemplari & vmbræ deser-
uiunt cœlestium. sicut respōsum Exo.
est Moysi, cum consummaret ta- 25.h.
bernaculum, Vide (inquit) omnia Act.
facito secundum exemplar, quod 7.f.
tibi ostensum est in monte. 5 Nūc
autem melius sortitus est ministe
rium: quanto & melioris testamē
ti mediator est, quod in meliori-
bus repromissionibus sancitum
est. 6 Nam si illud prius culpa va-
casset: non vtique secundi locus

5. *Nunc autem melius*. Antea dixit si esset super terram & necdum mortuus esset, ne verè quidem sacerdos foret, quum sacerdotes legales essent, qui similes cum illo hostias offerre possent. Nunc autem, inquit, melius sortitus est ministeriū, præstantius scilicet sacerdotium in cœlis, quàm illi in terris, & tantò præstantius, quantò melioris testamenti mediator est, & largitor, scilicet euangelij. Quod autem præstantius sit euangelij testamentum quàm legis ostendit, dicens, quod in melioribus promissionibus sancitum est & confirmatum. Vetus enim testamentum temporalia aut terrena bona promittebat dicens, Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis, & similia. Nouum, cuius mediator est Christus æterna promittit, ac cœlestia, scilicet regnum cœlorum & salutem æternam. consequenter quoque pergit ostendere excellentiam noui supra vetus, dicens.

6. *Nam si illud prius culpa vacasset*. Græcè ἄμεμπτος ἦν, id est, irreprehensibile fuisset, non equidem tanquam malum in se cōtinens, sed tanquam imperfectum: hoc est, si perficere sui obseruatores potuisset & iustificare, non vtique secundi locus inquireretur, id est, necesse non fuisset nouum, ac secundum testamentū accedere, quod tamen ex ordinatione dei accessit.

7. Vituperans enim eos, &c. Græcè μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς. i. con-
querēs enim de ipsis deus dicit per Hieremiam, scilicet 31. cap.
Ecce dies veniunt, &c. quibus verbis nouum testamentum se
daturū deus pollicetur domui Iuda spirituali, id est, Christū
verè confitentibus, atq; omnino aliud. vnde addit, non secun-
dum testamentū quod fe
ci patribus eorum, in die
qua apprehendi manū il
lorū vt educerem eos de
terra Ægypti, id est, non
secundum testamentum,
id est, non tale quale illis
ab Ægypto liberatis in
Syna monte dedi. hoc au
tem testamentum desig-
nauit, ne testamentum &
pactum Abrahæ factum
repudiasse videretur. qua
le autem futurum sit hoc
nouum testamētum, sub-
dit, dicens: *Dabo leges me
as in mentem eorum, & in
corde eorum superscribam
eas.* Lex enim euangelica
apostolis & discipulis
nō est scripto tradita, ne
que velut olim Iudæis, li
teris descripta in lapidi-
bus, sed per spiritū san-
ctum. Quod vero ait, *&
non docebit vnusquisque,*
non ad hæc tempora refe
rendum est, quibus per malitiam hominum, & iam refrigescē
te charitate, doceri ac docere vicissim indigemus: sed ad tem-
pora apostolorū, in quibus statim accepto spiritu fideles nul
lo labore docebantur quæ ad fidem spectabant, & hoc, inquit
quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccata eorū non
recordabor amplius, mens enim à peccatis mundata, prædicā-
tibus apostolis confestim Christi fidem suscipiebat. Hūc aūt
locū ex Hieremia adduxit Paulus, vt probaret prædictā esse
veteris testamēti abrogationem, succedente nouo. vnde sub-
dit:

C inquireretur. 7 Vituperās enim e-
Hie. 31.c. os dicit: Ecce dies venient, dicit
dominus: & consummabo super
domū Israel, & super domū Iuda
testamentum nouū, non secundū
testamentū quod feci patribus eo
rū in die qua apprehendi manum
eorū, ut educerē illos de terra Ae-
gypti. quoniā ipsi non permanse-
rūt in testamento meo: & ego ne
glexi eos dicit dominus. Quia hoc
est testamentū quod disponā do-
D mui Israel post dies illos, dicit do
minus, dabo leges meas in mentē
eorū, & in corde eorū super scri-
bam eas: & ero eis in deū, & ipsi
erūt mihi in populum: & non do
cebit vnusquisque proximū suū,
& vnusquisque fratrem suum, di
cens, Cognosce dominū: quoniā
oēs scient me à minore vsque ad
maiorē eorū. quia propitius ero

8. *Dicendo aūt nouū*, veterauit prius. quod aūt antiquatur & se nescit, ꝓpe interitū est, quasi diceret, nequaq̄ aliud testamētū nouū appellaret, nisi vetus antiquandū sciret, ac proximè interiturū & cessaturū: ꝙ vtique factū est succedente euāgelio.

1. *Habuit quidē*. Paulò antè dixit antiquatū esse vetus testamentum, & illi successisse nouum. Nūc ne vetus damnare videatur, subdit: habuit quidē & prius *iustificationes culturæ*. Græcè λατρείας quod dei cultum significat. Iustificationes autem culturæ, Græci interpretantur leges ac ritus colendi dei, & quicquid ad cultum dei, & sacrificium pertinebat. vnde quum in genere dixisset, subdidit in particulari & sanctum seculare & duo tabernacula, & c. Ad intelligentiam huius loci notādum id quod hoc loco Oecumenius Græcus dicit. Facit enim tria tabernacula. Prius quod *sanctū seculare* vocat Paulus, siue vt Græci habent κοσμικὸν, id est, mundanū sic dictū quòd, vt inquit Chrysostomus in illud indifferenter intrarent Iudæi & gentiles, in quo erat æneum altare holocaustorum, vbi victimas immolabant. Secundum tabernaculum quod simpliciter sanctum vocat Paulus, in quo erat septem ramorum candelabrū, & mensa & duodecim panes propositionis. Tertium interius in quo erat propitiatorium, arca, & cætera quæ Paulus enumerat: in quod solus summus pontifex, idque semel tantum in anno, introibat sacrificaturus. primum tamen non inter tabernacula ponit Chrysostomus: sed locū sub dio ante tabernaculum: quod re vera vnum erat triginta cubitos longitudinis habens, decemque latitudinis, totidemque altitudinis: & inter altare æreum, vbi sub dio mactabatur, & hoc tabernaculum,

iniquitatibus eorum: & peccatorum eorū iam non memorabor.
[8]Dicendo autem nouum: veterauit prius. Quod autē antiquatur & senescit: prope interitum est.

ARGVMENTVM CAP. 9.

Veteris sacerdotij & pontificij cultus & ritus cum nouo componit, ostendens quantum à veteris legis pontifice verus pontifex Christus differat, quámq; illo præcellat.

CAP. IX.

A

[1]HAbuit quidem & prius iustificationes culturæ: & sanctum seculare. Tabernaculū enim factū est primum, in quo erant candelabra & mensa, & propositio panum: quæ dicitur sancta. [2]Post velamē-

Exo. 16. a. & 36. a.

lum, velum erat distinguens. Deinde sequebatur primũ taber
naculum, in quo, inquit Paulus, erant candelabra, & proposi-
tio panũ, quæ dicitur sancta. vbi aũt habemus *quæ dicitur san-*
cta, græci habẽt ἥτις λέγεται ἁγία quod referri quidem potest
ad τὸ propositio panum, sed melius est referre ad τὸ taberna-
culum, pro quo græcè est
σκηνὴ fœmininum, & tũc
sensus est, quod quidem
tabernaculũ dicitur san-
cta, plurali numero, id est
sanctuarium, hoc prius ta
bernaculum viginti cubi
tos habebat lõgitudinis,
post quod spatium, erat
oppansum velũ diuidens
à priore parte reliquam
partem longitudinis de-
cem cubitorum, quæ dicē
batur tabernaculum se-
cundum & sancta sancto
rum, siue sanctuarium sanctuarij, & hoc dicit Paulus.

tum autem secundum: taberna-
culum, quod dicitur sancta san-
ctorum, aureum habens thuribu
lum: & arcam testamenti circun-
tectã ex omni parte auro, in qua
vrna aurea habent manna, & vir
B ga Aaron quæ fronduerunt, & ta
bulæ testamenti: superque eam e-
rant Cherubin gloriæ obumbrã
tia propiciatorium: de quibus nõ
est modo dicendum per singula.

2. *Post velamentum autem secundum*. vbi τὸ secundum ad vela-
men refertur vt dicas, quod tabernaculum dictum sancta san
ctorum, erat post secundum velum diuidens à reliqua parte
tabernaculi integri. Nam Græcè est μετὰ τὸ δεύτερον καταπέ-
τασμα, id est, post secundum velum: vbi τὸ δεύτερον neutrum
est, τὸ verò σκηνὴ, id est, tabernaculum fœmininum, quaprop-
ter ineptè quidam vertit & explicauit post velum erat secun
dum tabernaculum: quum δεύτερον neutri generis non pos-
sit referri, nisi ad καταπέτασμα neutrum, id est, velum: nam
pro tabernaculo Græcè est σκηνὴ fœmininum. In hoc
tabernaculo ait Paulus fuisse aureum thuribulum, *& arcam*
testamenti, quæ ita appellatur, quòd in ea tabulæ legis Moysi
datæ reconderentur, in qua erat vrna aurea, & virga Aaron,
& tabulæ testamenti, tametsi ab initio in arca solæ positæ
sint testamenti tabulæ. verum, vt Theophylactus inquit,
quum ingruentibus bellis abscondi arcam oporteret, vt Hie-
remiæ temporibus factum est, fortè vna inclusa sunt in
arcam & vrna mannæ, & virga Aaron, sicut à Gamaliele didi
cisse poterat Paulus, super quam arcam, inquit Paulus,
erant *Cherubin gloriæ*, id est, gloriosæ fabrefacta Cherubin,

obumbrātia propitiatoriū. *Propitiatoriū* Theophylactus fuisse putat operculū arcæ. Oecumenius aūt asserit ꝓpiciatoriū fuisse, velut aureā mensam quadrangularē arcæ superpositā, quæ ꝓpiciatoriū dicebatur, ꝙ inde responsa daret deus, & ex deductione Exodi id manifestū est: non quòd propiciatoriū ipsam arcam cōtingeret, sed eminentius perpendiculariter tamen super arcam collocaretur. De omnibus autem his loquutus Paulus subdit, de quibus non est modo dicendum per singula, id est quanq̄ hæc enigmaticè alia significent, nunc tamen nō est ille explicandi locus.

3 His verò ita compositis, in priori
quidē tabernaculo semper introi
bāt sacerdotes sacrificioru officia
cō summātes: in secūdo aūt, semel
in anno solus pōtifex: nō sine san
guine, quē offerret pro sua & po-
puli ignorantia. 4 hoc significante
spiritu sancto, nondum propalatā
esse sanctorum viam, adhuc prio
re tabernaculo habente statum,

3. *His vero, &c.* Superius tabernaculū descripsit & quæ in eo erāt: nūc de sacerdotibus & sacrificijs: asserens ꝙ in prius tabernaculū sacerdotes quoties visum erat intrabāt, & illic sacrificabant. In secundū aūt solus pontifex intrabat, idq; semel in anno *nō sine sanguine*, quod notanter additū notare oportet. Nam Exo. 30. iubetur Aaron adolere incensum in secūdo tabernaculo singulis diebus mane, & propterea nō dixit Paulus simpliciter ꝙ semel introibat, sed semel cū sanguine, hoc enim significat non sine sanguine. vnde Exod. 30. dicitur: Et deprecabitur Aaron semel per annū in sanguine, hoc est, cū immolatione victimæ, *quē offerret pro sua & populi ignorātia*, id est, pro delictis non ex certa scientia perpetratis, quæ huiusmodi hostijs non expiabātur, sed pro peccatis ex ignorantia & fragilitate factis: in quo præstātior est Christus pontifex, quàm legalis, quòd non pro suis delictis, quibus caruit, offerret, neq; delicta tantum ex ignorantia, sed etiam ex certo proposito perpetrata, expiaret.

4. *Hoc significante, &c.* Nunc aggreditur Paulus anagogicè interpretari quæ de tabernaculis dicta sunt. huiusmodi ergo in quit, erant tabernacula, huiusmodi ritus. Hoc significante spiritu sancto, per quæ scilicet quod in sancta sanctorū cæteris sacerdotibus non patebat accessus, significabat spiritus sanctus, quod *priore tabernaculo*. i. lege adhuc *statum habente*. i. stante, et in suo robore perseuerāte, ante Christi, scilicet mortem *nondū propalata erat via sanctorū*. i. nondum ad sancta sanctorū

id est, ad ipsum cœlum in illis figuratum patebat vel ipsis Iudæorum præcipuis sacerdotibns accessus, in quod solus sacerdos summus Christus prior ingressus, antiquata per mortem suam lege, nobis aditum fecit: vnde subdit.

C [9]quæ parabola est temporis instātis: iuxta quam munera & hostiæ offeruntur, quæ non possunt iuxta cōscientiam perfectum facere seruientem solūmodo in cibis, & in potibus, & in varijs baptismatibus, & iustitijs carnis vsque ad tēpus correctionis impositis.

9. *Quæ parabola est, &c.* græ. ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν ἐνεστηκότα quoquo modo varij hūc locū exponūt, hic mihi vnū detur esse sens[9], quem tū ex græca Pauli lectione, tū ex græcis scholijs olfacio. primo sic reddi græca possūt, quæ parabola vel similitudo vsq; ad præsēs tēpus: [illegible] durauit. nā εἰς [illegible] vsq; ad, [illegible]ni frequens est. Est ergo sensus, quæ similitudo, vel qui typus tabernaculi legalis vsq; ad præsens tēpus durauit. Si enim oīa quæ de tabernaculo dicta sunt, typus erāt Christi, cōpleta sunt illa, ac finem habent *iuxta quam*, scilicet similitudinē. i. secundū quem ritū tabernaculi & sacrificiorū, qui typus erant tantum nostrorū, munera & hostiæ. i. oblationes, ac carnales victimæ offerātur, quæ nō possūt secundum conscientiam. i. animam & spiritualiter perfectum facere *seruientem*, λατρεύοντα, id est huiusmodi hostias offerentem. Et quare non possent perficere? quia carnalia tantū offerebāt, quæ animā mūdare non valerēt: vnde dixit, quæ non possūt perfectum facere seruientem solummodo in cibis & in potibus, & varijs baptismatibus, & iustitijs carnis vsq; ad tempus correctionis impositis. i. quæ perficere hominē nō poterant per sola illa carnalia, quæ vsq; ad tēpus Christi, quo corrigēda erāt, imposita erāt. tamē græci secus legūt, pro impositis legūt ἐπικείμενα. i. sita, & referūt ad munera & hostias vt sit sensus, quæ munera nō possūt hominē perficere in ipsis tantū carnalibus rebus & mādatis sita. *In cibis & potibus*. i. in mādatis, quæ quid edas, quo abstineas decernūt. *In varijs baptismatibus*. i. ablutionibus quia si quid immundū cōtigissent, statim ablui illos oportebat. *Et iustitijs carnis*, vel iustificationibus. Carnis autem iustificationes generaliter dixit oīa sacrificia omnesq; ritus ac ceremonias, quæ ab immunditijs tantū corporis mundabāt, non autem animæ maculas abstergebāt. Bene autem *vsque ad tempus correctionis*, illa dona & sacrificia in illis carnalibus sita erant, id est, vsque ad Christi aduentū,

qui omnia in meliorem formam erat emendaturus.

6 *Christus aūt assistens*. pro assistens græcè est παραγινόμενος, q̄ etiā significat accedēs, hoc aūt loco pontificiū Christi describit Paulus dicēs: Christus accedēs in hūc mundū, vt pontifex esset futurorū bonorū. s. cœlestiū gaudiorū, *per amplius & perfectius tabernaculum*. i. corpus suum quod eo amplius est & capacius tabernaculo Iudæorū, q̄ in eo habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & pfectius, quia perfectè nos per carnē suā iustificauit. Per hoc ergo tabernaculū introiuit in sācta sanctorū Christ⁹. Per tabernaculū aūt non manufactū. i. *nō huius creationis*, hoc est, nō cæterarū creaturarū more confectū quia in vtero virginis sine viri semine spiritus sancti opera effigiatū est. Quemadmodum aūt pontifici legali priusquā secundū tabernaculū intraret, per primū transire opus erat, ita Christus priusq̄ in cœlū ascenderit, per tabernaculū sui corporis introiuit. Et rursus quemadmodū pōtifex non sine sanguine & præimmolata hostia introibat in sancta, ita Christus non per sanguinē hircorum aut vitulorū, quod legalis pontifex faciebat, sed per propriū sanguinē immolata, scilicet in ara crucis sui corporis hostia, semel introiuit in sancta sanctorū. i. in cœlum & æternā gloriā. Bene aūt ait *semel*: quia sicut pontifex legis semel tantū in anno cū sanguine introibat in sancta: ita Christ⁹ semel tantū cū sanguine introiuit in cœlū. Quod enim mortu⁹ est, mortuus est semel. Introiuit aūt *æterna redemptione inuenta*, quia per illū ingressum æternā nec opinantibus nobis redemptionē inuenit, & pfectam iustificationē ac peccatorū emundationē peperit. quod re vera factum, probat à fortiori, dicēs. 7 *Si enim sanguis hircorum*, id est, si sanguis & cinis irrationabilium animalium emundare carnem potuit, quanto magis sanguis Christi? qui quum pontifex esset, hostia quoque factus est, quando semetipsum per spiritum sanctum immaculatum deo patri obtulit in ara crucis, & emundauit non carnē tantum, sed conscientiam & mentem *ab operibus mortuis*, id est, peccatis ad seruiendū deo viuēti, vt ab illis emūdati verè deo seruiamus, pro eo vero quod interpres noster habet per spiri-

6 Christus aūt assistens pontifex futurorū bonorū, per amplius & perfectius tabernaculū nō manu factū, id est, non huius creationis, neq; p sanguinē hircorū aut vitulorū, sed per pprium sanguinē introiuit semel in sancta, æterna redemptione inuenta. 7 Si enim san- Leui. 16.

tum sanctū, græci habēt διὰ πνεύματος αἰωνίου i. per spiritū æ
ternū, quāq̄ græca scholia nullam æterni mentionē faciāt, sed
sancti: aiūt enim οὐ διὰ πυρός, ἀλλὰ διὰ πνεύματος ἁγίου προσενέγ
κὼν ἄμωμον τῷ θεῷ. i. nō per ignē sed p spiritū sanctū inculpa
tū se deo obtulit, & emūdauit cōscientiā nostrā ab operibus
mortuis. Alludit aūt ad le

D guis hircorū & taurorum & cinis
1.Pet. vitulæ aspersus, inquinatos sancti
1.d. ficat ad emundationem carnis:
1.Io. quāto magis sanguis Christi. qui
1.d. per spiritum sanctū semetipsum
Apo. obtulit immaculatū deo, emūda-
1.b. bit conscientiam nostrā ab operi
1.Pet. bus mortuis ad seruiendū deo vi
3.g. uēti. 8 Et ideo noui testamēti me-
Rom. diator est, ut morte intercedente,
5.b. in redemptionem earū præuari-
cationū quæ erāt sub priori testa-
mento, repromissionem accipi-
ant, qui vocati sunt æternæ hæ-
reditatis. 9 Vbi enim testamen-

gē, in qua qui morticiniū
cōtigerit, immūdus erat,
& arcebatur à tēplo, nisi
pri⁹ purgatiōe facta. Sic
qui morticiniū pctī per
cōsensū attrectat, immū-
dus est, arceturq; à vero
tēplo cœlesti, sed ab illis
nos immunditijs per suū
sanguinē Xp̄s emūdauit.
Quoniā verò erāt qui exi
stimarēt Christo mortuo
iam nō posse per eū pctā
remitti, ostendit vel hoc
magis remitti posse, dicēs
8. *Et ideo noui testamēti.* E-
mūdauit nos anteà, dixit
nā quo facilius id faceret

quū vetus testamentū præstare illud nō posset, noui testamē
ti mediator factus est nobis; quod ipse nobiscū pactus est s.
de peccatorū remissione. vt morte interueniēte in redemptio
nem earū præuaricationū quæ erant sub priori testamento, re
promissionē accipiāt æternę hæreditatis qui ad eam fide voca
ti sunt (mors enim Christi necessaria erat ad æternę hæredita
tis & promissiōis adeptionē) prius per crucē deletis præuari-
cationibus legis, quę in priori testamēto erāt, & per legem cō
donari non poterant. hoc autem dicit vt admoneat eos ne-
quaquam deinceps in lege confidere. quod autē morte Chri-
sti opus fuerit, probat humana similitudine, dicens.
9. *Vbi enim testamentum, &c.* id est, testamentum nunquam ra-
tum est nisi testatoris morte intercedente, quod quandiu vi-
uit immutare potest, & prorsus abrogare: sic & testamentum
vitæ & hæreditatis æternæ, quod nobis testatus est Christus,
validum esse non potuit, nisi per mortem ipsius. vnde benè
dixit quod noui testamenti mediator factus est, vt morte
intercedente promissam hæreditatem apprehenderemus.

& idcirco morte Christi & sanguine opus fuit, quemadmodū etiam ad veteris testamenti confirmationem: sicut subdit. 10. *Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatū est*. i. cõfirmatū. Nam Exod. 24. legitur ꝙ Moyses lecto volumine fœderis coram omni populo vbi testamentū & fœdus dei continebatur, cū populus se respõdisset oĩa seruaturū, sumptū sanguinē respersit in populū dicēs: Hic est sanguis fœderis quod pepigit dñs vobiscū. Hæc tātū in Exo. recitantur, vnde ꝙ Paulus sanguinem certorū animaliū noĩnat hirci scili. & vituli, atque illū aquæ commixtū, nimirū quo liquidior fieret ad aspergēdū: similiter ꝙ lanę coccineæ, & hyssopi meminit, quib⁹ confectū dicūt aspersoriū, vero simile est Paulū legis peritū aut id scriptū legisse, aut à maiorib⁹ accepisse, nõ tantū aũt testamentū vetus tūc à Moyse sāguine cõfirmatū est, sed nulla penè in lege mūdatio, nulla remissio sine sāguine fiebat. Et necesse erat inquit Paulus, *exemplaria cœlestiū*. i. carnalia legis sacrificia, quæ typus & exēpla sunt cœlestium & spiritualium nostrorum sacrificiorum his aspersionibus mundari, quæ Christi sanguinis aspersionē præfigurarent, *ipsa autem cœlestia*, id est, spiritualia Christianorum sacrificia, melioribus ac perfectioribus hostijs: quod quidem per Christum pontificem factum esse probat, dicens. 11. *Non enim in manufacta, &c.* quum sacrificia sacrificijs: pontificem pontificibus legalibus comparasset, nunc sancta cum sanctis comparat, dicens: quòd Iesus nequaquam in sancta hominum facta manibus, intrauit: quæ nec vera erant, sed vero-

tū mors necesse intercedat testatoris. Testamentū enim in mortuis confirmatū est: alioquin nondum valet, dum viuit qui testatus est. 10 Vnde nec primu quidem, sine sanguine dedicatu est. Lecto enim oī mādato legis a Moyse vniuerso populo, accipiens sanguinē vitulorū & hircorum cum aqua & lana coccinea & hyssopo, ipsū quoque librum & omnem populū aspersit, dicēs: Hic sanguis testamenti quod mandauit ad vos deus. Etiam tabernaculum & õnia vasa ministerij, sanguine similiter aspersit. Et omnia penè in sanguine, secundum legem mundantur: & sine sanguinis effusione, non fit remissio. Necesse est ergo exemplaria quidem cœlestiū, his mundari: ipsa aũt cœlestia, melioribus hostijs quam istis. 11 Non enim in manufacta sancta Iesus introiuit,

Gala. 3.b.

Exod. 24.b.

F

rum tantum exemplaria, sed in ipsum cœlum per illa figurarum, vt illic habitans appareat vultui dei pro nobis, ac pro nobis interpellet, non vt semetipsum sæpius per sui corporis hostiam & mortem offerat, quemadmodum pontifex legalis per singulos annos intrare in sancta debebat, *idq; in sanguine alieno,* id est, cũ immolatione taurorum & hircorum. nõ sic aũt Christus qui semetipsum obtulit in hostiam, idq; semel tãtum, quũ sæpius nõ indigeret, *alioqui*, inquit, Paulus, *oportebat eum frequenter pati ab origine mũdi.* Si enim oĩm delendis peccatis nequaquã sufficit vna mors, toties oportuit illũ pati, quoties ab ipso mũdi initio peccauerũt electi. Nũc aũt semel (ita vt nunq̃ postea) *in cõsummatione seculorũ*.i. in fine tẽporum ac nouissima ætate, per hostiam suam, id est, immolationem sui apparuit *ad destitutionem peccati*, græcè εἰς ἀθέτησιν, id est, ad profligationem & extinctionẽ peccati.

exemplaria verorũ: sed in ipsum cœlum, ut appareat nunc vultui dei pro nobis. Neque ut sæpe offe-
G rat semetipsu, quemadmodũ põtifex intrat in sancta per singulos annos in sãgnine alieno. (Alioqui oportebat eum frequẽter pati ab origine mũdi.) Nunc aũt semel in cõsummationẽ seculorũ, ad destitutionem peccati, per hostiam su-
Rom. 5.b. 1.Pet. 3.c. am apparuit. 12. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem iudicium: sic & Christus semel oblatus est ad multorũ exhaurienda peccata. secundo sine peccato apparebit oĩbus expectãtibus se in salutẽ

12. *Et quemadmodum.* Probat exemplo nostri qui semel tantum moriemur, quòd nequaquam vltra pro nobis sit moriturus Christus: quia sicut statutum est omnibus hominibus semel mori *post hoc autem iudicium*, id est, & quum omnes mortui fuerint, tunc sequetur iudicium: sic & Christus ad multorũ exhaurienda, ac prorsus abolenda peccata, per mortem semel, adeò vt nunquam postea, oblatus, secundo expectantibus se in salutem, id est, ad illorum salutem apparebit *sine peccato*, id est sine vlla pro peccatis hostia. Peccatum enim pro expiatrice peccatorum hostia frequenter sumitur: quomodo Christum qui non nouerat peccatum pro nobis pater peccatum effecit. Apparebit ergo sine peccato in secundo aduentu, quia nõ iam peccata expiaturus veniet, sed vindicaturus, sic enim pluribus explicat Oecumenius græcus.

1. *Vmbram*

1. *Vmbram enim habēs, &c.* Lex inquit, vmbra tantū erat, & non imago *futurorū bonorum*: futura aūt bona sunt, vel Christi immolatio pro nobis, & peccatorū remissio, vel cœlestis patriæ præmia: & secundum hoc duplex est sensus. Prior quod lex vmbram tantum habebat veri sacrificij, & remissionis peccatorū, & non ipsam verorū bonorū imaginem. i. veritatē. Sic enim Chrysostomus, nec enim in lege vera peccatorū remissio erat, sed corporales quædam mūdationes, illius vmbræ & figuræ, neque verū sacrificiū, quod oīa semel exhaurit peccata, sed illius tantum vmbra, carnales quædam victimæ. Secūdo modo sensus est, ad quem accedit Gregorius Nazianzenus *futura bona* gaudia sunt cœlestis patriæ *illorū imago*, euangelica lex & vita: quæ illa nobis quā proximè fieri in hac vita potest, repręsentat. Nouum ergo testamentum futurorum bonorum imaginem habet. Lex autem vmbram: quum ænigmaticè tantum & obscurè illa nobis præferret ad quæ per fidem euangelicam spe contingimus, imo illorum prægustamenta quædam habent, qui gustauerunt quam bonus & suauis est dominus. Lex ergo vmbram tantum, & non imaginem futurorum bonorum habēs, nunquā potest accedentes ad se, & in se confidētes perfectos facere, eisdem ipsis hostijs & victimis, quas indesinenter offerūt sacerdotes per singulos annos. Neq; enim huiusmodi hostiæ toties repetitæ iustificare poterant: quod probans Paulus, subdit:

ARGVMENTVM CAP. 10.

¶ Legem cum omnibus suis sacrificijs iustificandi impotem fuisse ostendit. Quapropter & nos Christi corporis sacrificio semel oblato iustificatos, nec sberandum rursus illū pro nobis oblatum iri. Demum in afflictionibus quas sustinerent, fidem & patientiam retinere illos adhortatur.

CAPVT X.

1 VMbram enim habens A
lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum: per singulos annos
eisdem ipsis hostijs quas offerunt Leui. 16, 6.
indesinenter nunquam potest accedentes perfectos facere: 2 alioquin cessassent offerri: ideo quod

2. *Alioquin cessassent offerri: ideo, &c.* Græci legunt ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐπαύσαντο, &c. id est, alioquin nónne cessassent offerri: ideo quod (si legis hostiæ verè iustificarent) nullam haberent conscientiam peccati cultores, id est, qui deum huiusmodi sacrificijs colerent, semel per huiusmodi hostias purgati? quemadmodum

enim

enim Christi sacerdotiũ, quia omnium expiandis peccatis sufficiens fuit, iam non amplius immolatur: ita si sufficiẽter illæ hostiæ à peccato offerentiũ conscientiam emundassent: quotannis offerri desijssent. Non ergo in ipsis, & per ipsas cõscientiæ fit emẽdatio, sed peccatorum tantũ commemoratio, & accusatio, nõ remissio. Per legem enim, inquit alibi Paulus, cognitio peccati, non item oblatio. Impossibile est enim sanguine taurorũ & hircorum auferri peccata, & ideo huiusmodi sacrificia abrogata probat dicens.

nullam haberent vltra conscientiam peccati, cultores semel mundati, sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. impossibile enim est sãguine taurorum & hircorum auferri peccata. B Ideo ingrediens mundũ dicit, Hostiam & oblationem noluisti: corpus aũt aptasti mihi. Holocaustomata & pro peccato nõ tibi placuerũt. Tunc dixi: Ecce venio. in capite libri scriptum est de me: ut faciã deus voluntatẽ tuam Superius dicens, Quia hostias & oblationes & holocaustomara, et ꝓ peccato noluisti, nec placita sũt tibi quæ secundum legem offerũtur, tũc dixi, Ecce venio vt faciam deus voluntatẽ tuam. aufert primũ, ut sequẽs statuat. In qua volũtate sanctificati sumus p oblationem corporis Iesu Christi semel.

Psal. 39.b.

Psal. 39.b.

3. *Ideo ingrediens mundum, &c.* id est, qnum assumpta humanitate in mundũ venit dei fili⁹, per os Dauid patri inquit, hostiam & oblationem noluisti pater, id est, neq; carnales victimæ legis, neq; expertes sanguinis oblationes tibi placuerunt: sicut Hieremiæ 6. dicitur: Holocaustomata vestra non sunt accepta, & victimæ vestræ non placuerunt mihi. quia ergo, inquit, noluisti huiusmodi hostias *corpus aptasti mihi*. siue ipsam sacrificiorum veritatem, & non vmbram (Nam corpus solida veritas euangelij dicitur) siue magis corpus humanitatis meæ: quod tibi in sacrificium offerrem: holocaustomata & pro peccato non tibi placuerunt. *Holocaustomata* differunt ab hostijs, quod quæ in holocaustomata offerebantur animalia, tota incendebantur. hostiæ non item, sed deo oblatæ sacerdotum cibus erant. Ostendit ergo nulla omnino veteris legis sacrificia ita Deo placuisse, vt per ea peccatum remitteretur. Sacrificia ergo, inquit CHRISTVS patri, quum scirem tibi non placere, tunc dixi, ecce venio, vt scilicet me tibi verum sacrificiũ

ciũ offeram, hoc eſt enim ꝙ inquit, vt faciã deus voluntatem tuã: ſicut ipſe ait Ioan. 4. Meus cib⁹ eſt, vt faciã voluntatẽ patris mei, & perficiã opus eius, opus ſcilicet redẽptionis. Venio ergo inquit, vt faciã voluntatem tuã. *In capite libri ſcriptũ eſt de me*, & hoc per parẽtheſim legendũ græci docẽt. i. nã in capite libri ſcriptũ eſt de me, ſiue vt Hebræi habent, in volumine libri: in capite aũt, id eſt, in ſumma libri ſcilicet in lege ipſa, quia omnia veteris legis ſacrificia de me ſcripta ſunt, id eſt, in figurã veri ſacrificij, quod eram in cruce oblaturus. Quum autem hoc teſtimonium Chriſti de ſacrificijs legis Paulus attuliſſet, ſubdit dicẽs, *Aufert primũ, vt ſecundũ ſtatuat*. i. priores legis immolatiões abrogauit, vt ſecundum ſui corporis ſacrificiũ ſtatuat ac ſtabiliat, ꝙ eſt intelligendum per voluntatẽ patris, cui per filij mortem redimere nos viſum eſt, ſicut ipſe declarãs ſubdit, in qua voluntate ſanctificati ſumus per oblationem corporis Ieſu Chriſti *ſemel*. ſemel autem quia amplius non eſt immolandus, nec moriturus.

4 Et omnis quidem ſacerdos præſto eſt quotidie miniſtrans, & eaſdem ſæpe offerens hoſtias, quæ non poſſunt auferre peccata: hic autem vnam pro peccatis offerẽs hoſtiam, in ſempiternum ſedet in dextera dei, de cætero expectans, donec ponantur inimici eius ſcabellum pedũ eius. Vna enim oblatione, conſummauit in ſempiternum ſanctificatos. Cõteſtatur autem nos & ſpiritus ſanctus. Poſtquam enim dixit, Hoc autem teſtamentũ, quod teſtabor ad illos poſt dies illos, dicit dominus, Dabo leges meas in cordibus eorũ, & in mẽtibus eorũ, ſuperſcribam eas: & peccatorum, & iniquitatũ eorũ iam nõ recordabor amplius C Pſal. 109. a 1. Co. 15. d. Hier. 31. f. Supr. 8. c.

4. *Et omnis quidem ſacerdos, &c*. Differẽtiam facit ſacerdotis legalis & Chriſti, quòd ſacerdos legalis quotidie præſto eſt, Græcè ἕστηκεν, id eſt, ſtat, miniſtrans ſiue ſacrificãs, & eaſdem hoſtias ſæpe offerens, id eſt, taurum aut hircum: quæ quidem hoſtiæ auferre peccata non poſſunt. hic autem ſcilicet Chriſtus, vnam non ſæpius, ſed ſemel in ſempiternũ pro peccatis noſtris offerens ſui corporis hoſtiam, ſedet in dextera dei: & hinc ſacerdote legali ſuperior, quod ille tantum ſtat, per hoc miniſtrantis habitum præ ſe ferens: Chriſtus autem quod regnantis eſt, ſedet de cætero expectans, *donec ponantur inimici eius, ſcabellum pedum eius*, id eſt, tempus iudicij expectãs, in quo

poſi-

postquam plenitudo gentium intrauerit, & oīs Israel saluus fuerit, completo electorū numero, oēs inimici eius & dæmones, & increduli subijciētur illi, quādo iam in seducēdis, si fieri potest, electis illi repugnare cessabūt, ac vel inuiti dominū gloriæ agnoscēt: qui quidē *vna oblatiōe cōsummauit in sempiter*

D Vbi aūt horum remissio, iam nō est oblatio pro peccato. 5 Habētes itaq; fratres fiduciam in introitu sanctorū in sanguine Christi: quā initiauit nobis viam nouam & viuentem per velamē, id est, carnem suam, & sacerdotem magnum super domū dei, accedamus cū vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à consciētia mala, & abluti
E corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionē indeclina

nū sanctificatos. i. baptizatos in suo sanguine, sui corporis oblatiōe in sempiternū cōsummauit, & perfecit, vt nunq̃ in æternū, si velint, illis peccata imputētur. Quod p Hieremiæ verba probat, dicens: Contestatur aūt nobis spiritus sanctus, i. testimoniū nobis præbet, quod non imputāda sint sanctificatis peccata, qui quū dixisset per Hieremiam, Hoc aūt testamentū quod testabor ad illos post dies illos, dicit dominus, Dabo leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum superscribam eas, & peccatorum, &c. Est in his verbis Pauli eclipsis. Nam post hæc verba, superscribam eas, supplent græci προσέθηκε, id est, quum dixisset, hoc autem & cætera, addidit, & peccatorum. scilicet postquam hæc dixit spiritus sanctus, addidit & iniquitatum eorum non recordabor amplius, ostendens per hæc nouissima verba iam oblitis & obliteratis in nouo testamento per Christi hostiam peccatis, non opus esse alio sacrificio: vnde subdit, vbi autem horum, id est peccatorum facta est remissio, iam non est oblatio pro peccato necessaria.

5. *Habentes itaque, &c.* Ostensa Christi sacrificij efficacia, per quem remissa nobis sunt peccata, hortatur nos ad sperandum in illo dicens, habentes. Est autem hic locus paululum hyperbaticus, quem nos quo dilucidior esset, ita vertimus, Itaq; fratres quum liber nobis in sancta sanctorum aditus per Christi sanguinem pateat, quo nobis ille viam fecit, & innouauit, nouam ac viuentem & virentem, eo per carnis suæ velamen ingressus, quumque sacerdotem magnum Iesum domui dei præfectum habeamus, nihil hæsitantes, sed certissimè nos exauditum iri persuasi, vero ac non ficto corde ad eum accedamus, ab iniqua conscientia puram aspersamque mentem habentes:

&

& aqua munda corpus abluti, constantem spei nostræ professionem, ac nõ nutantem retineamus. Fidelis enim deus est, qui adiutorẽ se fore promisit. Auget aũt Hebræis spem Paulus ijs verbis, quod nõ quemadmodum olim soli pontifici in sancta sanctorum patebat aditus, ita & nunc: sed in vera sancta, id est, cœlum ipsum via pateat omnibus, quò pontem strauit verus põtifex Christus, ac nouam viã dedicauit domui dei præfectus, vbi per domũ DEI vel fideles ipsos in quibus habitat deus, vel etiam regnum cœlorum intelligere potes. Et sicut per velamen in sancta ingrediendum erat, sic Christus *per velamẽ* in cœlum intrauit, hoc est, per carnem suam quæ diuinitatem ipsius nobis velabat & occultabat, quò nos ingressuri sumus, mente purificati, & aqua baptismatis abluti, modo in spe percepta perseueremus, neque vacillemus: fidelis enim adiutor deus, modò constanter propositam spem retineamus, quo autem id pacto fiat, admonet, dicens:

bilem. fidelis enim est qui repromisit.[6] & consideremus inuicem in prouocationem charitatis & bonorum operum: non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes: & tanto magis quanto videritis appropinquantem diem.[7] Voluntariè enim peccãtibus nobis post acceptam notitiam veritatis: iam non relinquitur pro

Supr. 6.c.

6. *Et consideremus inuicem*, id est, vt græca scholia dicunt, agnoscamus nos inuicem & consideremus quod vnius pastoris grex vnus sumus, vel *consideremus inuicem*, alter alterius perfectiones, in prouocationẽ charitatis & bonorum operũ, græcè εἰς παροξυσμὸν. i. ad incitationem, hoc est, vt incitemur ad mutuam charitatẽ, ac vicissim bona opera imitanda ac facienda. *Non deserentes collectionem nostrã*. græcè ἐπισυναγωγήν. i. aggregationem, tum corporũ tum animorũ, & vt Photius interpretatur, mutuã consensionẽ. Admonet aũt ne sint singulares & per sectas diuisi, sed sæpius in domino conueniãt ad mutuam charitatẽ retinendam, & nõ discedant ab ecclesiæ cõmunione sicut, inquit, est consuetudinis quibusdam nolle cũ communi ecclesia sentire, sed ab ea semet segregare & discedere. Consolantes inuicem, quanto magis videritis appropinquare diem, vel diem iudicij, vel extremum cuiusque diem.

7. *Voluntariè enim*. Quia dixerat sufficientem esse Christi hostiam hominũ expiandis peccatis, ne inde fiduciam peccandi sumerẽt,

merẽt, ſperãtes rurſum pro ſuis peccatis oblatũ iri Xp̃m, aut rurſus per baptiſmum quod ex ſacrificio Xp̄i vim habet, ſeſe ad nouã vitã immutãdos: hãc opinionẽ tollit, dicẽs: volũtariè enim, &c & referendũ eſt ad id q̃ præceſsit, teneam⁹ ſpei noſtræ confeſsionẽ indeclinabilẽ, & inuicem charitatẽ cuſtodiamus & cõſolemur, *volũtariè enim peccãtibus nobis*. i. poſt agnitã Xp̄i veritatẽ ſi volũtariè peccam⁹.i.de induſtria peccatorũ pœnitere nolimus: vel vt explicat Oecumenius, Si vſque ad finẽ in peccatis p̄manem⁹, & immorimur, vel ſi ex certa malitia agnitã veritatem impugnamus: nã hos poſtea vocat aduerſarios. hoc aũt videtur eſſe p̃ctũm ad mortẽ, de quo Ioannes, *iam nõ relinquitur pro peccatis hoſtia*

peccatis hoſtia, terribilis aũt quædam expectatio iudicij & ignis æmulatio, quæ cõſumptura eſt aduerſarios. Irritam quis faciens legem Moyſi, ſine vlla miſeratione, duobus vel tribus teſtibus moritur. quanto magis putatis deteriora mereri ſupplicia, qui filium dei conculcauerit, & ſanguinem teſtamenti pollutum duxerit, in quo ſanctificatus eſt, & ſpiritui gratiæ contumeliam fecerit? Scimus enim qui dixit: Mihi

Deut. 17.b. Matt. 18.b. Ioan. 8.c. 2.Cor. 13.a. F Deut. 32.c. Rom. 12.d.

id eſt, iam nõ eſt ſperandũ pro illorũ ablutione rurſus crucifixum & oblatũ iri in crucem Chriſtũ, vel nõ relinquitur hoſtia.i.mors Chriſti per baptiſmũ applicanda. Sic enim Chryſoſtomus & ſancti oẽs doctores explicãt, & hos ſatis coarguit quod toties ante prædixit ſemel oblatum Chriſtũ, ne rurſus oblatum iri ſperemus. non ergo relinquitur hoſtia, ſed terribilis quædam expectatio, &c. Si enim legis tranſgreſſor ſine miſeratione moritur, quanto grauiora meretur ſupplicia, *qui filium dei conculcauerit*, id eſt, deſpectui habuerit, mandata illius negligendo! *Et ſanguinem teſtamenti pollutum duxerit*.i. immundũ exiſtimarit, ac pro re vili habuerit, quo tamen redemptus eſt: pro pollutum græcè eſt κοινὸν, quod alias Hebræis immundum ſignificat, Græca tamen ſcholia interpretantur κοινὸν, id eſt, communem, id eſt, qui Chriſti ſanguinem in quo teſtamẽtum vitæ æternæ habuimus, communem duxerit, nihilque ab aliorum animalium vel hominum ſanguine differre putarit, & quod Paulus ait, non dijudicant corpus domini. *Et ſpiritui gratiæ contumeliam fecerit*, id eſt, ſpiritui ſancto, dum acceptam gratiam reijcit. Deinde quod animaduerſurus ſit in huiuſmodi, probat teſtimonio ſcripturarum, dicens ex Deuterono. & Pſalmo: Mihi vindictam, &c.

8. Rememo-

8. *Rememoramini aut̃.* Quũ nonnihil præcedentibus eos verbis terruisset ignis & vindictæ dei, & horribilis iudicij mẽtione facta, nũc cõsolatur, dicẽs: Rememoramini pristinos dies vestræ conuersionis adñ dẽ, in quibus illuminati fide. s. in baptismo, magnũ certamen sustinuistis passionũ. Opponit eis iam olim ab initio fidei propter Christũ toleratas afflictiones, vt ne animo deficiant, quasi diceret: Si adhuc neophyti tantũ pertulistis, indignum est vt iam veterani succũbatis, qui tam dura sustinuistis. *In altero quidẽ*, i. partim quod opprobrijs & tribulationibus *spectaculũ* facti. i. traducti mũdo, & per opprobria ac diuersas afflictiões spectaculo & derisui habiti oĩbus estis. *In altero aũt*, i. partim etiam socij taliter conuersantiũ effecti. græcè τῶν ἀναστρεφομένων id est, eorũ qui in similibus opprobrijs & afflictionibus versantur socij facti vel compatiendo, vel vestra illis elargiendo, prout κοινωνοὶ significare potest vel socios, vel eos qui libenter sua alijs impartiuntur. Nam κοινωνεῖν impartiri significat. Effecti ergo, inquit, socij estis aliorum qui similiter affligebãtur, vel simul cum illis patiendo & ipsis condolescendo, vel socij κοινωνοὶ, id est, communicatores vestra illis elargiendo.

9. *Nam & vinctis compassi estis.* Græca secus habent, nimirum καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, id est, nam & vinculis meis compassi estis, ex quo loco probè conijcit Valla eius epistolæ authorem esse Paulũ, quis enim alius in Italia vinctus, ministro Timotheo præter Paulum vti potuit? Noster interpres non legit μου, id est, meis, & pro δεσμοῖς legit δεσμίοις, id est vinctis. quinetiam græca scholia sic explicant. quanquam legunt τοῖς δεσμοῖς μου, cui addunt in explicationem, οὐ μόνον φησὶ, αὐτοὶ οὐκ ἐδεήθητε παρακλήσεως, ἀλλὰ καὶ ἄλλοις δεσμίοις χεῖρας ὠρέξατε, id est, non solum, inquit, consolatione opus non habuistis, sed & alijs vinctis manus porrexistis, Amplius

vindictam: & ego retribuam. Et iterum. Iudicabit dominus populum suum. Horrẽdum est incidere in manus dei viuentis. 8 Rememoramini autem pristinos dies: in quibus illuminati, magnũ certamen sustinuistis passionum, & in altero quidẽ opprobrijs & tribulationibus spectaculum facti: in altero autem socij taliter conuersantium effecti 9 Nam & vinctis compassi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem & manentem C

aũt illos, collaudat, subdẽs: Et rapinam bonorũ vestrorum cũ
gaudio suscepistis. Prosequebãtur enim fideliũ Iudæorũ bo-
na ab infidelibus, quã bonorum iacturã non modò inquit, nõ
ægrè tulistis, sed cũ gaudio suscepistis. Cognoscẽtes vos habe
re *meliorẽ & manẽtẽ substãtiã*. i. nũq interituras gloriæ cœlestis
diuitias, præ quibus terre
na oĩa bona neglexistis.

substantiã. 10 Nolite itaque amitte
re cõfidentiam vestra quæ magnã
habet remunerationem. Patiẽtia
enim vobis necessaria est: ut volũ
tatem dei facientes, reportetis pro
missionem. Adhuc enim modicũ
Aba. aliquantulumque, qui venturus
2.a. est, veniet, & non tardabit. Iustus
Rom. autem meus ex fide viuit. quod si
1.b. subtraxerit se, nõ placebit animæ
Gala. meæ. Nos aũt nón sumus subtra
3.b. ctionis filij in perditionem: sed fi-
dei in acquisitionem animæ.

10. *Nolite itaque.* hortatur
eos his verbis ne à spe ex
cidãt, sed quicquid aduer
si acciderit, oẽm in Deũ
confidentiam ponant, &
patienter ferant: id enim
Deo placere, nec sine re-
muneratione esse: ventu-
rũ enim iudicem qui af-
flictionũ illis premia red
dat, ꝓbat ex Abacuc dicẽ
te, *Adhuc, &c.* verba sunt
Abacuc 2. cap. quæ ad li-
teram de primo Christi
aduentu in hunc locum
Hieronymus exponit. Paulus aũt ad secundũ aduentum tran
stulit, quasi diceret, Nolite deficere in afflictionibus, neq; de-
sperare. Adhuc enim modicum tempus superest, & tunc qui
vẽturus est in iudicium Christus bona præmiaturus & mala
puniturus veniet, & non tardabit: iustus autem ex fide viuit,
vel sua quam habet in deum, vt Hebræi legunt: vel vt 70. ex
fide mea. i. illi a me infusa viuit, quasi diceret, quandiu credit
iustus & sperat in deum, vita viuit spirituali. Et vos itaq; cre
dite in deum & Christum, remuneratoremq; eum sperate &
viuetis, nec deficietis in tentationibus. Vt autem vehementius
illos ad sperandum inuitet, subdit ad testimonium Abacuc,
quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ, id est, si se ab hac
spe & expectatione Christi præmiatoris subtraxerit, non pla
cebit animæ meæ. i. mihi. Nos autem, inquit, non sumus sub-
tractionis filij in perditionem, sed fidei in acquisitionem ani-
mæ. Græci hoc loco non habent filij. Pro vocabulo subtra-
ctionis autem quo septuaginta vsi sunt ὑποστολῆς, Hebræi in-
credulitatem habent, vnde & hic sensus est, non sumus sub-
tractionis siue infidelitatis in perditionem, id est, quæ ad per
ditionem ducit, hoc est, infideles non sumus, sed fidei, id est,

fideles, *in acquisitionem animæ*, hoc est, vel vt animas Christo acquiramus, vel vt anima nostra deo acquiratur.

1. *Est autem fides.* Fidem hoc loco describit ac definit non definitione propria. Est autem, inquit, fides sperandarum rerum substantia, argumentum non apparentium. Græci habent ἔστι δὲ ἐλπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. vbi τὸ ἐλπιζομένων, id est, speratorum, siue vt noster interpres vertit, sperandarum rerum, August. 14. cap. in Ioannem vertit sperantiũ, nec malè: nam participiũ medium est dicẽs: Fides est sperantium substãtia, ad hunc sensum, quod sicut anima in esse naturæ est substantia hominum, ita in esse gratię fides est substantia sperantium hominum: nisi enim crederent se assequi posse quod sperant, à spe exciderent. Est aũt *rerum sperandarum* vel speratarum substantia fides, quod eas quodam modo ac si in rerum natura essẽt, eásque iam possideremus subsistere facit: quòdque tam certi illarũ sumus, quã si iam teneremus. *Argumentum* quoque siue ἔλεγχος. i. ostensio & demonstratio est rerum non apparentium: quia eas tam certo mẽtis oculo repræsentat, quam si oculo corporali peruiderentur. Quod aũt sequitur, *In hac enim testimonium consecuti sunt senes*, vel τὸ γὰρ pro δὲ i. enim, pro autẽ ponitur, vel ad finem præcedentis capitis refertur, vbi dicitur quod fidei sumus in acquisitionem animæ, vt scilicet per eam animæ salutem acquiramus. In hac enim, id est, per hãc, senes, id est, antiqui patres ac patriarchæ testimoniũ cõsecuti sunt, græcè ἐμαρτυρήθησαν, id est, approbati sunt à deo, vel vt græca scholia explicãt, testimoniũ cõsecuti sunt se deo placuisse.

2. *Fide, intelligimus.* Fide, inquit, intelligimus *secula*, id est, omnia quæ in mundo sunt, & creata omnia, verbo dei *aptata esse*, græcè κατηρτίσθαι, id est, coagmentata omnibusq; numeris perfecta & absoluta esse & sic condita, *vt ex inuisibilibus visibilia fierent*. Inuisibilia autem quidam præiacentem inuisibilem, informemque rerum omnium materiam intelligunt: quam pri-

ARGVMENTVM CAP. 11.

¶ *Fidei vim energiamque ex antiquorum patrum exemplo, qui fide insignes fuerint, aperit.*

CAP. XI.

A [1] EST autem fides sperandarum substantia rerum argumentum nõ apparentium. In hac enim testimonium consecuti sunt senes.
Gene. 1. a. [2] Fide intelligimus aptata esse secula verbo dei: vt ex inuisibilibus

primum creauerit deus, atque in illa simul omnia, vt Ecclesi. 18. dicitur. Qui viuit in æternum creauit omnia simul. Ex hac autem informi inuisibilique materia visibiles postmodū res eduxit. Alij inuisibilium nomine id eam rerum omnium quæ in deo est, intelligunt, ex qua creaturæ omnes fluxerunt: quám quam reuera nihil aliud in Deo est idea nisi deus ipse inuisibilis, ex quo, p̃ quem, & in quo omnia. Quomodo autem mundi huius ornatus tam potenter conditus, tamque sapienter gubernatus sit, ratio non capit humàna, & ideo verè inquit Paulus, quod fide intelligimus aptata, perfecta, & condita esse secula verbo dei, qua quum prisci philosophi caruerint, & humana ratione rerum creatarum principium aliunde quam ex deo quæsierint, existimantes se sapientes esse, stulti facti sunt, & obscuratum est cor eorum.

Gene. 4. a. Matt. 23. d.

visibilia fierent. 3 Fide, plurimam hostiam Abel quàm Cain, obtulit Deo: per quam testimonium consecutus est esse iustus, testimonium perhibēte muneribus eius deo, & p̃ illā defunctus adhuc lo-

3. *Fide, plurimam &c.* Recensiturus catalogum eorum qui fide insignes fuerunt, rectè ab Abel incipit, quòd is primus afflictatus est à fratre: vt & ipsos à fratribus & contribulibus afflictatos, consoletur. Fide, inquit, *Abel plurimam*, græcè πλείονα, id est, copiosiorem siue honoratiorem hostiam & oblationem obtulit quàm Cain, per quam testimonium consecutus est esse iustus. *quam* autem hoc loco referre potest & fidem & hostiam, sed præstat vt ad hostiam, per quam testimonium iustitiæ à deo accepit, dum, vt fertur, ignis è cœlo descendens eius hostiam vorauit. de qua dicitur Genes. 4. Respexit dominus ad Abel & ad munera eius, ad Cain autē & munera ipsius non respexit. Quòd autem testimonium iustitiæ consecutus sit, patet ex verbo Christi ad Iudæos Matth. vicesimo tertio. Vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram à sanguine Abel iusti, vsque ad sanguinem Zachariæ: hostiam autem fide Abel obtulit, credens remuneratorem deum fore, & per illam fidem, *defunctus adhuc*, vel *etiam defunctus* (vtrunque enim significat τὸ ἔτι) *loquitur*, vt Genes. 4. dictum est ad Cain, Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, si ad hoc tempus referas, sensus est, quod fama adhuc in hominum opinione viuit.

4.*Fide Enoch.* De Enoch dicitur Gene. 5. ꝙ ambulauit Enoch cũ deo: & post paululũ: Ambulauitq; cũ deo, & nõ apparuit, quia tulit eũ deus. hoc est ꝙ inquit Paul⁹, ꝙ *trãslatus est ne videret mortẽ*. i. ne gustaret aut sentiret mortẽ: quia enĩ visus est oĩm sensuũ nobilissim⁹, videre ꝓ sentire sumitur: ne gustaret ergo mortẽ. i. ne moreretur: & nõ inueniebatur, quia trãstulit illũ deus. ꝙ aũt fide trãslat⁹ sit, ꝓbat, quia testimoniũ habet ꝙ placuerit deo, vt Eccl. 44 dicitur, Enoch placuit deo, & trãslatus est in paradisum. Sine fide autẽ impossibile est placere deo: ergo fide placuit, atq; ita fide trãslatus est. Minorẽ aũt ꝓbat dicẽs: Credere enĩ oportet accedentẽ ad deũ, quia est, & inquirẽtibus se remunerator sit, sicut ipse dixit ad Abrahã, Gene. 15. Nolite timere, ego protector tuus sum, & merces tua magna nimis.

quitur [4] Fide, Enoch trãslatus est Gen.
ne videret mortem, & non inue- 5.c.
niebatur: quia transtulit illum de Ec.
us. ante translationem enim, testi 44.d
monium habuit placuisse deo: si-
ne fide autem, impossibile est pla
cere deo. Credere enim oportet B
accedentem ad deum quia est, &
inquirentibus se remunerator sit. Gen.
[5] Fide, Noe respõso accepto de ijs 6.c.
quæ adhuc non videbãtur: metu Ec.
ens, aptauit arcam in salutem do- 44.d
mus suæ, per quã damnauit mũ-
dum, & iustitiæ que per fidem est,
hæres est institutus. [6] Fide, qui vo Gen.
catur Abraham, obediuit, in locũ 12.a.
exire quem accepturus erat in hæ

5.*Fide, Noe.* Fidem quoque Noe commendat, qui diluuij futuri de quo ne suspicari quidem poterat, accepto oraculo arcam aptauit, vbi se aduersus imbres cum tota familia saluum faceret. *per quam*, inquit, *damnauit mundum*, scilicet vel per fidem comparatiuè, dum cæteris permanentibus incredulis & pereuntibus solus ipse credidit & euasit, vel per quam arcam, quia dum virum probũ deique metuentem, arcam aduersus diluuium fabricare viderũt, neque sic quidem crediderunt. per hanc arcam ergo damnauit mundũ: quia nisi ille arcam fabricasset non essent illi auditi ac nõ crediti diluuij rei. De Noe autem subdit, *& iustitiæ* & quæ per fidem est, hæres institutus est. Quod aũt iustitiæ hæres sit institutus, docet scriptura Gene. 6. dicens: Noe vir iustus atque perfectus ambulauit cum deo.

6.*Fide, qui vocatur Abraham* Multiplicem Abrahæ fidem commendat, quem illis proponit vt fidem illius imitentur, quo secundum carnem patre tantopere gloriabantur primum itaq; fidem proponit, de qua Gene. 12. qua deo præcipiente relictis

Charris

Charris vbi habitabat, in ignotã sibi terrã fide profectus est. *Fide quoque moratus est in terra promissionis*, quam illi Gene.15. & 17. promittit deus: quæ etsi sua esset, donãte deo, habitauit tamen, *tanquam in aliena*, vtpote quam dato pretio comparauit, & in qua cũ Isaac & Iacob eiusdẽ terræ promissæ cohæredibus habitauit *in casulis* tantũ & tentorijs more viatorũ & peregrinorũ, qui in alieno solo nõ ædificãt. Quanquã enim in ea terra velut peregrini habitarent, nõ dubitabãt tamen suam esse, quã promisit deus: sed velut peregrini in ea habitabãt aliam se in cœlo patriam inquirere significãtes. Id enim est quod ait: *Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem*, hoc est, firmissimã, cuius artifex & conditor deus, scilicet cœlestem patriã: hoc autem addidit Paulus vt Iudæos à carnalib⁹ promissionibus abstraheret exẽplo Abrahæ, qui terrenæ possessionis spem ad cœlestia transtulit. Bene autem dixit Paulus, *qui vocatur Abraham*: quia ante fidem Abram tantum vocabatur, postmodum autem Abraham, quod multarum gentium pater interpretatur.

reditatem: & exijt, nesciens quo iret. Fide, demoratus est in terra repromissionis tanquam in aliena,
C in casulis habitando, cum Isaac & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem. Expectabat enim fũdamenta habentem ciuitatem: cuius artifex & conditor, deus. [7] Fi-
Gene. 18. a. de, & ipsa Sarra sterilis virtutem in conceptione seminis accepit, etiam præter tempus ætatis: quoniam fidelem credidit esse eum qui
Gene. 17. a. repromiserat. Propter quod, & ab vno orti sunt (& hoc emortuo) tanquam sydera cœli in multitudinem, & sicut arena quæ est ad oram maris innumerabilis. [8] Iux-

7. *Fide & ipsa Sarra.* Quanquam Genesis 18. nonnihil incredula ab initio Sarra videretur, quæ promittente deo filium, risit: tamen postea timore perterrita credidit quòd fidelis esset deus, & potens quæ promiserit præstare: vnde & *virtutem in conceptione seminis accepit*. Græcè δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, id est, in ipsam seminis constitutionem vim accepit. Quum enim retinendi & attrahendi seminis, adeoque generandi, quod ei muliebria defecissent, impos esset, sed tamẽ potens effecta est: vnde etiam præter ætatem nonagenaria peperit. Propter quod, inquit, *ab vno*, scilicet Abrahæ semine, *& hoc emortuo*, id est, inutili ad generationem siue ex se, siue ob sterilitatem & senium Sarræ, *orti sunt*, subaudi filij: tanquam

sydera cœli & arena maris innumerabiles, id est, valde multi. Hyperbolica est locutio: quum tamen Isaac tantum ex Sarra sustulerit, rectè dicitur propter sequentium nepotum multitudinem in plurali, quod ab eo orti sunt filij, non enim hic agitur de Cethuræ & Abrahæ filijs, quod ij non sunt promissionis filij: sed de filio Isaac & ortis ab illo nepotib9.

8. *Iuxta fidē.* Ostendit patres nondū factas sibi ꝓmissiōes plenè assecutos esse, vt eos in expectādo lōganimes esse hortetur, dicēs: Isti omnes, nimirū Abraham, Isaac, & Iacob ad quos facta est de terra Chanaan ꝓmissio iuxta fidem. i. ꝑ fidem & cū fide defuncti sunt, *nō acceptis repromissiōibus*, quia promissionē hæreditatis æternæ nondū plenè acceperūt in corpore & anima beati, *Sed à longe eas aspicientes*, quia à longe in Christo futuram viderunt resurrectionem: vnde de Abraham inquit, Sciens quia & à mortuis suscitare potēs est deus, *& salutantes eas à longè*. i. de ea longè præuisa gaudentes, quomodo nautæ longè portū inspicientes, etiam si nōdum peruenerint cū gaudio salutāt. Græci hic addūt πειθέντες. i. persuasi se tandem eas promissiones assecuturos, *& cōfitentes quia peregrini sunt & hospites super terram*, nequaquam in carnali terra promissa fixam spem ponentes, in quo aliam se patriam in qua perpetuò habitent, quærere significant. Confitentur aūt se peregrinos esse sicut Abraham Gene. 23. Aduena sum & peregrinus apud vos, date mihi ius sepulchri. Quod aūt ex ipsis promissionibus nō intenderēt in carnalem terrā promissionis ostendit, dicēs: *Et si quidem ipsius meminißent de qua exierūt*. i. si Abraham, dum se peregrinū in terra Chanaan confitetur, à Mesopotamia, vnde exierat, peregrinū intelligeret se esse, & in eo posteri, tempus haberet & opportunitatē reuertendi in illam, nunc aūt dum sese peregrinos in Chanaā agnoscūt, nec ad terram natiuitatis reuertuntur, ostendūt peregrini vocabulo meliorem se patriam inquirere. *Ideo nō confunditur*. i. erubescit deus illorum deus vocari: quum toties di

ta fidem defuncti sunt oēs isti, nō acceptis repromissiōibus: sed à lōge eas aspicientes & salutantes, & confitentes quia peregrini & hospites sunt super terram. Qui enim hæc dicunt, significant se patriam D inquirere. Et si quidem ipsius meminissent de qua exierūt: habebát vtique tempus reuertendi. nunc aūt meliorem appetunt, id est, cœlestem. ideo nō confunditur deus vocari deus eorum. parauit enim

cat, Ego sum deus Abraham, deus Isaac, deus Iacob. Parauit e
nim, inquit, illis ciuitatem Hierusalem, scilicet cœlestem, sicut
ipse ait in euāgelio: Venite benedicti patris mei, possidete pa
ratum vobis regnum ab origine mundi.

Gene. illis ciuitaté. 9 Fide, obtulit Abra-
22.a. ham Isaac cū tētaretur. & vnige-
Eccl. nitū offerebat in quo susceperat
44.d. repromissiōes. Ad quem dictū est
Gene. In Isaac vocabitur tibi semē: arbi
21.b. trans quia & à mortuis suscitare
Rom. potēs est deus Vnde eū & in para
9.b. bolā accepit. 10 Fide, & de futuris
Gene. benedixit Isaac, Iacob, & Esau. Fi-
27.d de, Iacob moriens, singulos filio-
& f. rum Ioseph benedixit: & adora-
Gene. uit fastigium virgæ eius. Fide, Io-
48.c. seph moriens, de profectione fi-
Gene. liorum Israel memoratus est: &
50.d. de ossibus suis mandauit.

9. *Fide obtulit Abrahā Isaac.* pergit ostēdere insignē Abrahæ fidē, qui accepta ꝓmissiōe de multiplicādo ei⁹ semine, nō dubitauit immolare filiū, confidēs promissis dei, & credēs quia etiā immolatū à mortuis suscitare potest de⁹: vnde inquit Paulus, *& in parabolā illū accepit* i. Abrahæ datus est Isaac fili⁹ in similitudinē: vterq; enī præter rei gestæ historiā aliquid prefigurauit: quia sicut Abrahā filiū immolare voluit, ita Abrahā .i. gentiū oim verus pater ꝑ fidē deus nostra causa filiū vnigenitū Iesum immolauit & sicut Isaac quantū in se fuit (erat enim parato animo) immolatus est, ita & pro nobis Christus: sed in hoc veritas figuram superauit, quod re vera immolatus est Christus, non Isaac.

10. *Fide, & de futuris.* Fidem Isaac ostēdit, qui Iacob & Esau filijs futurorū bonorū largitus est benedictionē. Deinde de Iacob fide subdit, dicēs: ꝙ Ephraim & Manasse filijs Ioseph, benedixit fide, credēs scil. indubiè euentura, quæ illis pollicebatur bona, *& adorauit*, inquit, *fastigiū virgæ eius*, vbi græci addūt ἐπὶ .i. ad fastigium, & ita quidam locū ex Hebræo Græci verterunt, Hieronymus autē ex Hebræo vertit, Adorauit Israel dominum ad lectuli caput cōuersus. Hebræa aūt vox anceps est, Græcorum autem sensus est, quod adorauit Iacob dominum ad summitatem virgæ eius, id est, virgæ Ioseph, quia imbecillis & senior, innixus. Photius tamen Græcus interpretatur quod adorauerit Iacob *fastigium virgæ Ioseph*, id est, regnū ipsius in filijs, vt in ipsa scilicet tribu Ephraim & Manasse, quæ decē tribubus subiectis & seruientibus, regnauit. Regnaturos ergo posteros Ioseph præuidens Iacob, in signū futuri

illi⁹ regni fastigiū virgæ Ioseph adorauit: vel vt alij dicūt ipsum Ioseph adorauit, quē secundū Pharaonē totius Ægypti dnm sciebat, quomodo & Hester legitur adorasse virgā Assueri. Ipsi⁹ quoq; fidē Ioseph memorat, ꝙ scil. moriēs fide prænūciauit Hebræis in suā terrā reuersuros, in qua fiducia adiurauit fratres vt sua ossa in terrā Chanaā asportarēt.

11 Fide, Moyses natus, occultatus est mēsibus tribus à parētibus suis, eo quòd vidisset elegantē infantem, & nō timuerunt regis edictū. Fide, Moyses grandis factus, negauit se esse filiū filiæ Pharaonis, magis eligēs affligi cum populo dei, quā temporalis peccati habere iucunditatem: maiores diuitias æstimās, thesauro Aegyptiorum, improperiū Christi. aspiciebat enim in remunerationem. Fide, reliquit Aegyptū, nō veritus animositatē regis: inuisibilem enim tanquā videns sustinuit. Fide, celebrauit Pascha & sanguinis effusionē: ne qui vastabat primitiua, tangeret eos. Fide, transierunt mare rubrū, tan

Exo. 2.a. Exod. 1.b. Exod. 2.b. E Exod. 12.d. Exod. 14.c.

11. *Fide, Moyses natus, occultatus.* Moysi fidē explicatur⁹ à parētū eius fide incipit, qui nihil veriti Pharaōis edictū de occidēdis masculis, natū Moysē, cū elegāti facie & leniter ridibūda vidissēt, trib⁹ mēsibus occultarūt, ac demū quū ꝑ vagitū seruare nō possēt, fiscellę scirpeæ impositū ad Nyli ripam exposuerūt, fide credētes illū à deo liberatum iri. de hoc vide Exod. 1. & 2. Fide, Moyses. Nunc ipsius Moysi fidem declarat, qui cū filiæ Pharaōis charus esset, atq; illi filij loco nutriretur, negauit ei⁹ se esse filiū, malens cū populo dei affligi, quā in delicijs aulæ cum filia Pharaonis iucunditatē ac fruitionem habere peccati *temporalem*, id est, momentaneam & transitoriam. Nam quod interpres habet temporalis, Græci legūt πρόσκαιρον, & refertur non ad τὸ ἁμαρτίας, id est, peccata, sed ad τὸ ἀπόλαυσιν, id est, fruitionem, pro quo interpres vertit iucunditatem. peccatum autē vocat relictis in aduersitate fratribus frui delicijs; quod neglexit Moyses facere, maiores diuitias existimans thesauro & diuitijs Ægyptij Pharaonis *improperium Christi*. Improperium autem Christi vocat afflictiones, murmurationes, & iniurias, quas exemplo Christi à contribulibus suis sustinuit. Sicut enim egregiè de se meritum & [illegible] suum Christū iniuria & contumelijs Iudæi afficiebant, [illegible] liberatorem suum Moysen plerunque iniuria affecisse Hebr[illegible] legitur, quas tamen iniurias & afflictiones Pharaonis thesauro prætulit,

fide aspiciēs & sperans in remuneratorem deum. Bene autem
hui' improperij meminit Paulus, vt exēplo Moysi & Christi
Hebræos consoletur à suis contribulibus afflictatos. *Fide*, in-
quit, *reliquit Aegyptum*, *non veritus regis animositatem*, siue ira-
cundiam & ferociam, vtrunque enim hoc loco significat ὁ θυ-
μός.

quam per aridam terrā: quod ex-
F perti Aegyptij deuorati sunt. 12 Fi
Iosue 6.c. de, muri Hierico corruerunt, cir-
Iosue. 6.d. cuitu dierum septem. Fide, Raab
& 2. meretrix non perijt cum incredu
a. lis: excipiēs exploratores cum pa
ce. Et quid adhuc dicam? Deficiet
enim me tēpus enarrātem de Ge-
deon, Barac, Sampson, Hiephthae
Dauid, Samuel, & prophetis: qui
13 per fidem vicerūt regna, operati

Hunc locum Græci
exponunt de fuga Moysi
quando accusatus de oc-
ciso Ægyptio, fugit in
terram Madian: sed quū
Exod. 2. historia doceat
quod metu Pharaonis fu
gerit, neq; hoc loco fugiē
di sit verbū sed relinquē-
di, præstat intelligere de
generali egressu Ægypti,
quando nihil veritus per
sequētem Pharaonem ti-
de reliquit Ægyptum, &
inde Hebræos eduxit, nō
dubitās affuturū sibi deum: hoc est enim quod ait, *inuisibilem*
enim tanquā videns sustinuit, id est, deum quē non videbat, per-
inde ac si vidisset, remuneratorē sustinuit & expectauit. Eadē
quoque fide phase siue pascha celebrauit, & agni sanguine su
perliminaria dom⁹ & postes aspersit, vt exterminatoris ange
li & primogenita occidentis furorē euaderēt. Qui quidē agnus
& agni sanguis Christū Christiq; passionem per quā liberati
sumus, designat: vide historiā Exod. 12. Eadem fide, duce Moy
se, mare rubrum pedibus aggredi non dubitarūt, quod per fi-
dem illorum apertum & diuisum viam illis tanquam per aridā
fecit, quod sine fide ingredi tentantes Ægyptij perierunt.
12. *Fide, muri Hierico.* de fide filiorum Israel loquitur, qui non
dubitauerunt duce Iosue sine armis Hierico se posse capere:
de quo & seruata Raab, vide Iosue sexto, & de seruatis à Ra
ab exploratoribus Iosue secundo, de reliquorum fide, quos
Paulus summatim annumerat, vide in biblijs suo loco, de Ge
deone Iudicum sexto, de Barac quarto, de Sampsone decimo
quarto, decimoquinto, & decimo sexto, de Iepte vndecimo,
de Dauid, & Samuele in libris Regū, similiter & de alijs pro-
phetis, vide suo loco.
13. *Per fidem* Hi, inquit, fide vicerūt regna. nam Abraham re-
ges deuicit, similiter Moyses & Iosue & Dauid, *operati sunt*
iu-

iustitiam: in deum & proximos iusti. *adepti sunt repromissiones*, hoc non de omnibus neque de omnibus promissiõibus, quia paulò ante dixit, nondum acceptis repromissionibus, ideo de Abraham intelligere potes, qui de Sarra sterili semen habuit: & de Dauid, qui in solio suo sedentem filium vidit. *Obturauerũt ora leonũ*, vt Sampson & Daniel. *Extinxerũt impetum ignis*, sicut tres pueri, socij Danielis, iussu Nabuchodonosor in fornacem missi, *effugauerũt aciem gladij*, id est, hostium fortitudinẽ à se repulerũt. Græci tamen secus legunt, scilicet ἔφυγον id est, effugerũt, quod scilicet persequentes se hostes effugerũt: sicut Helias Iesabel furorẽ, & Saulis Dauid fide effugerũt, & deuitarũt. *conualuerunt de infirmitate*, siue de infirmitate captiuitatis Babylonicæ, quando permittente Cyro Hierosolyma reuersi sunt, siue de ægrotatione, vt de Iob & Ezechia legimus & de Dauid. *fortes facti sunt in bello*, vt de Iosue & alij Iudices, Dauid & Macchabæi. *Castra verterunt exterorum*. Græcè παρεμβολὰς ἔκλιναν τῶν ἀλλοτρίων. hoc longè elegantius vertit interpres, quàm qui vertit, incursiones auerterunt exterorum: est enim παρεμβολὴ tentoriorum ordo consertus, ordinatione castrensi constans. Sensus est ergo: Castra exterorum, id est, alienigenarum gentium inclinauerunt, & omnium castrorũ ordinem perturbarunt, in illa per fidem inuadentes. *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos*, id est, nõnullæ mulieres fide resurrectionem possibilem credentes, ob illam acceperũt *mortuos suos*, id est, filios suos, quos illis suscitarunt prophetæ, sicut Helias Sareptanæ viduæ, & Sunamitidis filium Heliseus suscitauit. *Alij distenti s[…]t*. Græcè ἐτυμπανίσθησαν, id est, velut tympani corium cr[…]atibus distenti vel verberati sunt, prout solet tympanum, ac fustibus contusi sunt. id enim significat etiam τυμπανίζεσθαι, & sic Græci exponunt. Hieremias enim instar tympani distentus est, Sic autẽ effecti &

sunt iustitiam, adepti sunt repromissiões, obturauerũt ora leonũ, extinxerunt impetũ ignis, effugerunt aciem gladij, cõualuerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum, acceperũt mulieres de resurrectiõe mortuos suos. alij autem distenti sunt, nõ suscipiẽtes redemptionẽ: ut meliorẽ inuenirent resurrectionem. G Alij vero ludibria & verbera expti, insuper & vincula & carceres: lapidati sunt, secti sunt, tẽtati sunt, in occisione gladij mortui

& afflicti, *non suscipientes redemptionem*, id est, à præsentibus supplicijs liberationem, vt meliorem ac potiorem inuenirẽt resurrectionem, ad tantò maiora præmia resuscitati, quanto grauiora passi sunt supplicia.

14. *Circumierunt in melotis, &c.* μηλωτή, Græcis dicitur ouilla pellis vnà cũ lana, siue ouillũ exuuiũ, ἀπὸ τοῦ μήλου, quod ouem significat. Egestatem aũt veterũ patrum indicat, quorũ bona pars caprarum & ouium tantũ pellibus vestirentur. Quod aũt ait, *circumierunt*, indicat eos certam ac quietam mansionem nõ habuisse, sed huc illuc peruagatos persequẽtibus aduersarijs. vnde subdit, egentes, afflicti *quibus* tamen vt interim nihili fierent mundo, *dignus non erat mundus*, id est qui mũdo mundanisque & omnibus quæ in mundo sunt, longè superiores erãt, interim in mõtibus & speluncis latitãtes, vt Helias, alijque prophetæ: atque ita tantis viris indignus erat mundus.

sunt,[14] circumierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti: quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus & speluncis, & in cauernis terræ.[15] Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem, deo pro nobis melius aliquid prouidente, ut non sine nobis consummarentur.

ARGVMENTVM Cap. 12.

¶ *Hortatur eos exemplo Christi ad fortiter ferendas afflictiões, quòd illæ sint argumenta diuinæ in nos charitatis, & ex his multus tandem fructus surgat: deinde ad pacem & cõcordiam inuitat, & ad Christo obaudiendum.*

15. *Et hi omnes.* Enumeratis illorum fide, & pro ea afflictionibus toleratis, consolatur Hebræos, si non tam cito liberentur à suis afflictionibus, aut tam cito quam velint, præmientur, quia hi omnes fidei testimonio probati *non acceperunt repromissionem*, perfectionem scilicet, quæ est animæ & corporis beatificatio, de qua Esaias ait: in terra sua duplicia possidebunt, scilicet in terra viuentium & corporis & animæ gloriã. hanc repromissionem nondum acceperunt deo aliquid melius pro nobis prouidẽte, ac melius nobis prospiciente, vt non sine nobis consummentur, id est, ne sine nobis perfectionem glorificationis corpore & anima accipiant. simul enim resurgentibus electis omnibus erit consummata glorificatio.

1. *Ideoq;*

1.*Ideoq; & nos*.i.quum tantā habeamus nubem testiū imposi-tā,græ. περικείμενον.i.circūiacentē nos,hoc est,quu vndiq; tot patriarchas & patres videam⁹ diuini in afflictiōib⁹ auxilij te stes. Bene aūt nubē illos appellat,quorū doctrina & exemplo gratiæ cœlestis imbre sum⁹ irrogati. Talē ergo nubem testiū quū habeam⁹, deponam⁹ omne pōdus terrenarū affectionū & peccatū nos circūstās,græ. εὐπερίστατον.i.tenaciter inhærēs, vt per patientiā curramus ad propositum nobis certamen, quanq̄ nōnulli Græci carent ad præpositione,etsi idem sens⁹ est, scilicet vitā hanc quę militia est super terrā, & in qua nobis cōtinuè cū mundo,carne & diabolo cōflictationes sunt,per patientiā curramus.i. patienter transigamus: & nequando deficiamus,habem⁹,inquit,fidei & spei nostræ authorē & principē & cōsummatorem, in quē intēdere nos oportet, Christū Iesum, *qui proposito sibi gaudio*.i. vt inquit Nazianzenus, quū liceret sibi paternis frui delicijs, nec mortem gustare,cōfusione tamen & ignominia contempta sustinuit crucem:ob quā sui abiectionem nunc in dextera dei sedet. in hunc ergo,inquit,animum intendite, & animo repetite qualem à peccatoribus ipse innocēs,ipse deus aduersus semetipsum sustinuerit *contradictionem*. contradictionis aūt nomine oēs Christi afflictiones & iniurias comprehendit. Ad hæc ergo cogitate vt non fatigemini animis deficientes,dum vestra causa longè plura perpessum Christum intelligetis.

2.*Nondum enim,&c.* quasi diceret parum est quod cōuicia pertulistis,facultatibus vestris estis spoliati, *nondū enim vsque ad*

CAP. XII.

I [1]Deoque & nos tantam habentes imposi- A
tam nubem testium: Rom. 6.a.
deponētes omne pondus & circū Colo.
stans nos peccatum, per patientiā 3.b.
curramus ad propositū nobis cer Ephe.
tamen, aspiciētes in authorem fi- 4.e
dei, & consummatorem Iesum:
qui proposito sibi gaudio sustinu
it crucem confusione contempta
atque in dextera sedis dei sedet.
Recogitate enim eū qui talē susti
nuit à peccatoribus aduersum se-
metipsum cōtradictioné: ut ne fa
tigemini animis vestris deficiētes.
Nondū enim vsque ad sanguinē
restitistis, aduersus peccatū repug B
nātes,& obliti estis consolationis,
quæ vobis tanquam filijs loqui- Pro.
tur,dicens . Fili mi, noli negligere 3.b.
disciplinam domini: neque fatigē Apoc.
ris,dū ab eo arguēris . Quē enim 3.d.

sanguinem. i. mortem restitistis aduersus peccatū repugnantes
i. vel aduersus infidelitatem, quæ principaliter peccatum dici
tur, vel aduersus quodlibet aliud peccatū. Christus ergo vsq;
ad sanguinē restitit, vos nondū huc vsque: & tamē obliti estis
consolationis quæ vobis vt filijs loquitur, dicens, fili mi, &c.

diligit dominus castigat: flagellat
autem omnem filium quem reci
pit. In disciplina perseuerate. Tan-
quam filijs, vobis offert se deus.
Quis enim filius, quē nō corripit
C pater? Quod si extra disciplinam
estis, cuius participes facti sunt o-
mnes: ergo adulteri & non filij e-
stis. 3 Deinde patres quidem car-
nis nostræ: eruditores habuimus
& reuerebamur eos. Num multo
magis obtemperabimus patri spi
rituum, & viuemus? Et illi quidē
in tempore paucorum dierum, se
cundum voluntatem suam eru-
diebāt nos: hic autem ad id quod
vtile est, in recipiendo sanctifica-
tionem eius. Omnis autem disci-
plina in præsenti quidem videtur
non esse gaudij, sed mœroris. Po-
stea aūt fructum pacatissimum ex-
D ercitatis per eam, reddet iustitiæ.
Propter quod remissas manus &
soluta genua erigite: & gressus re-
ctos facite pedibus vestris, vt non
claudicans quis erret, magis autē

quibus verbis ex Salomō
ne allegatis probat Pau-
lus afflictiones à deo im-
missas, esse paternæ in
nos amicitiæ argumentū
quinimo ex ipsa domini
correctione & disciplina
nos esse: nec aliter esse po
sse dei filios, vnde ait, ꝙ
si extra disciplinam estis. i.
si omnino afflictionū ex
pertes, quarum sancti oēs
participes facti sunt, non
estis germani filij dei, sed
adulteri aut verius adul-
terini. i. illegitimi. græcè
νόθοι. i. spurij. Oībus autē
locis hic τὸ disciplinam
καὶ τὴν παιδείαν, pro casti
gatione, ac paulo seuerio
re animaduersione sume
re debemus. Vbi aūt no-
ster interpres habet in di
sciplina perseuerate, græ.
habent εἰ παιδείαν ὑπομέ-
νετε. i. si disciplinā & cor
reptionem sustinetis, tan
quam filij, &c. Interpres
legit ἐν παιδείᾳ.
3. *Deinde patres, &c.* huma
na similitudine ostendit
dei castigationes patienter nos ferre debere, quoniam si pa-
tres carnis nostræ, id est, carnales habuimus *eruditores*; aut se-
uerinsculos magis castigatores. vtrunque enim significat τὸ
παιδευτάς. & eos tamen patienter verebamur: nonne ma-
gis deo *patri spirituum*, id est, animarum nostrarum parenti &
authori, quas ex nihilo condidit obtemperabimus castiganti,
&

uiuemus? Nam qui deum castigantem patienter non recipit, ne is quidem viuit, quia à vera sese vita abalienat. Quod aūt magis obedire deo debeamus quàm parentibus, probat, dicēs: quia parentes non ad nostram semper vtilitatem, sed plerunque iuxta suam voluntatem ac pro arbitrio nos *erudiebant*, siue magis castigabant: ac ne id quidem diu, sed in tempore paucorum dierū quādoquidem vel manu missi tempore, parentum

sanetur. 4 Pacem sequimini cum omnibus, & sanctimoniam: sine qua nemo videbit deum. contem Rom. 12.d.

castigationi iam non sunt obnoxij filij: quòd si ob grauem castigationem quæ plerunque nihil nobis fructus afferret, castigantibus parentibus non reluctabamur, quantò magis parere deo debemus nos castiganti, & afflictiones inferenti ad id quod vtile est, id est, ad nostram vtilitatem, *in recipiendo*, id est, ad recipiēdam sanctificationem eius: dum enim à domino corripimur, diligimur & sanctificamur: vt aūt ad castigationem ferendam magis cohortetur, subdit, etsi nūc omnis castigatio iuxta cōmunem mundi opinionem nō gaudiū sed mœrorem annexū habere videtur: postea aūt in futuro seculo per eam exercitatis fructū iustitiæ reddet pacatissimū, quasi diceret: nūc tribulamini & inter tot afflictiones turbulenti nec animo quieto estis, quod si patienter eas tuleritis, tandem fructū iustitiæ ac remunerationis placidū ac quietum referetis, *propter quod remissas manus & soluta genua erigite*. Antea dixit propositum nobis certamen curramus, quod athletarū est ac pugilū, quibus validas manus ad luctandū, & fortes pedes ad currendū esse oportet: nūc aūt metaphoram persequēs remissas animi manus & soluta mentis genua iubet erigere, hoc est, ne animum despondeant, nec sint mente pigra & desides in ipsis afflictionibus. *Et gressus rectos*, inquit, *facite pedibus vestris*, id est, rectam intentionem in operibus vestris habete, vel gressus rectos facite, id est, rectà incedite. nec alterā in partem claudicate: vnde subdit, vt ne claudicās quis erret. sic Esaias 35. cap. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate, hoc est, forti & constanti animo estote. Omnibus autem his verbis innuit Paulus, quod si sanari ab his afflictionibus velint, constanti illis & patienti animo esse opus est. 4. *Pacem sequimini*. postquā eos ad patientiā sufficienter hortatus est nunc ad mutuā concordiā morūq; puritatem inuitat, dicēs. Pacem sequimini, græcè διώκετε. i. persequimini cū omnibus, etiam recusantibus, vt Dauid qui dicebat: Cum his qui ode-

oderũt pacem eram pacificus. Pacem aũt mutuã dicit concordiam & charitatẽ. ad pacem aũt addidit & sanctimoniã, hoc est corporis animiq; puritatem, sine qua nemo videbit deum. Nihil enim immundũ in sanctam ciuitatem introire potest. Hæc ergo persequimini interim contemplátes. Græcè ἐπισκο-

plantes. ne quis desit gratiæ dei: ne qua radix amaritudinis sursũ germinans impediat, & per illam inquinẽtur multi. 5 Ne quis forni-
Gene. 25 d. cator, aut prophanus ut E S A V:
qui propter vnam escam vendi-
F Gene. 26.f. dit primitiua sua. Scitote enim quoniam & postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est. non enim inuenit pœnitentiæ locum: quanquam

ποῦντες.i. diligenter inspicientes, *ne quis desit gratiæ dei*. i. gratia dei destituatur. Vult enim non sui tãtum quenque sed aliorũ etiam habere curã: videte quoq; ne qua radix amaritudinis sursum germinãs impediat, græcè ἐνοχλῇ.i. obturbet dei gratiã. *Amaritudinem* autem possumus vel animi indignationem & iram quæ pacem interturbat, intellige-

re: vel infidelitatis peccatũ, vel quodlibet. vult ergo nos oẽs peccati radicem euellere, ne per illam multi inquinentur: quia vt radix serpit, atque se in multas partes findit, & in altũ germinat euaditq; in ramos, ita ad multos peccatũ permeat per imitationem & contensionem; atque in multos ramos multasque species, si semel radicem in homine fixerit, exurgit. 5. *Ne quis fornicator*. Referendus est hic locus ad id quod præcessit, pacem sequimini & sanctimoniam, contemplantes ne quis, subaudi sit inter vos fornicator, sed puri omnes sitis, *aut prophanus vt Esau, qui propter vnam escam vendidit primogenita sua*. Nota est historia Geneseos vicesimo quinto de Esau, qui pro edulio lenticulæ ius primogenituræ Iacob fratri vendidit. Erant autem id ætatis primogeniti sacerdotes, vnde & rectè *prophanus dicitur*: qui insigne dei donum temerarit, nec pluris quàm lenticulæ pulmentum fecerit. Penè omnes hoc loco & Græci & Latini prophanum gastrimargum & gulæ deditum interpretantur, aiuntque Esau exemplo gulæ notari quosdam ex Hebræis. Mihi autem non tam gulæ notãdus Esau videtur, quàm, vt ita dicam: irreligiositatis, qui excellens dei donũ vsque adeo nihili fecerit, eiusq; exemplo arguit Hebræos qui donum ac perceptam dei gratiam nihili facerent, temporali voluptati plerunque eam commutantes, in hoc E S A V similes: de quo ait Paulus, quod

postea

postea cupiés hæreditare benedictionẽ ſicut Gene. 27. multis eã precibus poſtulaſſe legitur, *reprobatus eſt*, atq; à ſua poſtulatione reiectus. Græ enim de re℘batione nõ dei ſed patris, hũc locũ interpretãtur, & cõformiter locũ ſequenté interpr̃tari poſſumus: Nõ enim inuenit pœnitẽtiæ locum, quanq̃ cũ lachrymis inquiſiſſet eam. Quã quã enim hic penè oẽs interpretãtur pœnitentiam pro peccatorũ venia, quã lachrymis non meruit, ꝙ illæ magis inuidẽtis quã pœnitẽtis eſſent, vt manifeſtauit dicẽs: Veniẽt dies luctus patris mei, & occidam Iacob fratrẽ meum. Tamen mihi videtur hic pœnitẽtia ℘ facti mutatione ſumi poſſe, quomodo vulgò dicimus de rẽ iam facta, quæ infecta fieri non poteſt, aut de iam tranſacta, & rata conuẽrione: quod pœnitere ibi nihil prodeſt: ſic quanquam pœniteret Eſau vẽditæ primogenituræ, locum tamen non habuit ea pœnitẽtia, ad quã neq; ex conſequenti ad benedictionem redire potuit, quanquam cum lachrymis eam à patre poſtulaſſet, ſicut Geneſis vigeſimo ſeptimo, eiulatu magno fleſſe legitur. Hoc autẽ exemplo deterret Hebræos Paulus, ne perceptam dei gratiam prophanent, ne fortè cum Eſau ad eam redire volentes, abijciantur.

cum lachrymis inquiſiſſet eam.
6 Non enim acceſſiſtis ad tractabilem montem & acceſſibilem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam, & tubæ ſonum, & vocem verborum (quam qui audierunt, excuſauerunt ſe, ne eis fieret verbum. Non enim portabãt, quod dicebatur. Et ſi beſtia tetigerit montem, lapidabitur. Et ita terribile erat quod videbatur. Moyſes dixit, exterritus ſum

Exod. 19.

6. *Non enim acceſſiſtis, &c.* Ante dixit, Sectamini pacem & ſanctimoniã, & ne fornicatores ſitis, ac prophani: non enim acceſſiſtis ad tractabilem montem. pro tractabilem aũt græcè eſt ψηλαφωμένῳ ὄρει, id eſt, ad palpatum montem ſiue contactum. neque puto vt quidam aſſeruit, montem Sina de quo hic agitur, dici à Paulo contactum per antiphraſim, quod cum nemo auderet contingere: ſed contactum appellari Paulo ſiue palpabilem, quaſi dicas ſenſibilem: vt ſit ſenſus, nõ acceſſiſtis ad Sina montem illum ſenſibilem & accenſum ſiue ardentem: ſed ad ſpiritualem & cœleſtem montem Sion Hieruſalẽ cœleſtẽ. *& acceſſibilem ignem*, pro acceſſibilem, græcè eſt κεκαυμένῳ πυρί, id eſt, accenſum ignem, vnde puto interpretem vertiſſe accenſibilem, ſed librariorum vitio errorem inoleuiſſe. ſenſus

huius

huius loci est: Nō sitis fornicatores & prophani. nō enim accessistis ad montē Syna vbi lex data est, tractabilē & palpabilē, neq; ad accēsum vel ardentē ignē & turbinem, & calliginē & procellā, & tubæ sonū: quæ oīa cū lex lata est in mōte Sina apparuerūt, vt Exo. 19. & 20. legitur, neq; accessistis *ad vocem verborū*. i. ad terribilē dei vocem, è mōte loquētis, quā qui audierūt timore perterriti *excusauerūt se*, græcè παρῃτήσαντο. i. deprecati sunt, *ne eis fieret verbū*, i. ne per se ad illos deus loqueretur, dicētes, loquere tu nobis, nō loquatur nobis dominus ne fortè moriamur. *Non enim portabant quod dicebatur*, id est dei vocem loquētis ferre nō poterat. vel ferre nō poterāt id quod dicebatur, & Moysi dictū est scilicet: Et si bestia tetigerit montē, lapidabitur: horrendū enim erat quod non modo homo rationis capax, sed bestia quoque accedēs lapidari iubetur. vnde subdit: *Et ita terribile*. i. adeo terribile erat quod videbatur. Moyses enī dixit: Exterritus sum & tremebundus. Hæc verba Moysi in biblijs nō inueniuntur existimandū fortassis Pauli tempore aliquos fuisse, quos nūc non habemus libros in synagoga receptos, vbi scripta erant. Vult aūt his verbis ostendere Paulus culpabiliores esse Christianos Hebræos si Christo non paruerint, quàm olim Iudæos, quod illi tot portentis & visis perterriti, neq; ad montē accedere, neq; dei vocem exaudire possēt loquentis: tantū secū tremorem afferebat: Vos autem, inquit, si fornicatores & prophani estis, nihil habetis quod excusare queatis. Nō enim terribilia ista vobis cōtigerunt, neq; accessistis ad montem, &c.

& tremebūd⁹.) [6] Sed accessistis ad Sion montē, & ciuitatem dei viuētis, Hierusalem cœlestē, & multorū millium angelorum frequentiam, & ecclesiam primitiuorū, qui cōscripti sunt in cœlis, & iudicem oīm deum, & spiritus iustorū perfectorum, & testamenti noui me

7. *Sed accepistis*. Ostendit beneuolentiorem deum se illis præstitisse quàm olim Iudæis, maioribusque ab eo beneficijs illos affectos, quo minus sunt excusabiles. Non enim, inquit, accessistis ad palpabilem montem Sina, sed ad spiritualem mōtem Sion, & ciuitatem dei viuentis Hierusalem cœlestem, scilicet cœlum ipsum, ad quod iam spe accessimus, *& multorum miliū angelorum frequentiam*. non enim vulgaris turbæ & mortaliū hominum, sed angelornm consortes, & conciues effecti estis immortalium & infinitorum. Nam hoc loco millia, & græcū μυρίας quod decem millia significat, pro infinito numero poni

tur. Et accesſiſtis, inquit, *ad eccleſiam primitiuorum qui conſcripti ſunt in cœlis*. Primitiui autem ſiue primogeniti, nam id ſignificat verbum græcum πρωτότοκος, dicuntur fideles, quorum nomina ſcripta ſunt in cœlis. Nam etſi omnes tum electi, tũ reprobi creatione filij dei ſunt, præ illis tamẽ primogeniti ſunt adeoq; regni hæredes, electi. Vult ergo Paulus ꝙ ipſi electi ſunt à deo, & inter dei primogenitos habiti. Et accesſiſtis, inquit, *ad iudicem omniũ deum*, ſcilicet Chriſtum, cui omne iudicium dedit pater. Tantò ergo maior illis gratia facta quàm olim Iudæis, quod Iudæis nõ modo deũ audire non ſuſtinerẽt loquentem, ſed ne ad montẽ quidem vnde loquebatur accedere posſẽt. Chriſtiani aũt ad ipſum Chriſtũ facilè accedunt deum & iudicem omniũ. *& ſpirituũ iuſtorum perfectorum* hoc loco pro ſpirituũ græci legunt ſpiritus in plurali, vt ſit ſenſus, ꝙ Chriſtiani acceſſerũt ad ſpiritus. i. animas iuſtorũ & perfectorũ. i. cum ſanctis animabus fœlicitatis æternæ conſortes facti ſunt. Noſter legit πνευμάτων. i. ſpirituum, & refert ad iudicẽ, vt ſit ſenſus, quòd Chriſtus Iudex eſt oĩm etiam iuſtorũ & perfectorum ſpirituũ, hoc eſt, animarũ, quibus verbis nonnihil eos terret, ne ſcilicet ſi tot dei beneficia tantáq; beneuolentiã neglexerĩt, ſeueritatem tandem iudicantis experiantur. Ad beneuolentiam tamẽ iterũ redit, dicens: Et accesſiſtis ad noui teſtamenti mediatorẽ Ieſum, quaſi diceret, nihil eſt quod horribilem dei patris vocẽ formidetis, qui noui teſtamẽti mediatorem habetis Ieſum, per quem dei mandata facilè intelligatis: quippe qui ſequeſter ſit, & proxeneta inter deum & vos, ad quem facilè accesſiſtis, & ad aſpertionẽ, quoque ſanguinis *melius loquentem quàm Abel*, id eſt, ad Chriſti pasſionẽ accesſiſtis, & diuinæ gloriæ per eius ſanguinem participes eſtis effecti, qui quidem ſanguis Chriſti melius, ſiue vt Græci habent κρείττονα, id eſt, meliora, & potiora loquitur quam ſanguis Abel. Ille enim vindictã clamabat aduerſus fratrem, ſanguis autem Chriſti in eum confidentibus paratam veniam remisſionemq; clamat & vitam largitur.

diatorem Ieſum, & ſanguinis aſperſionẽ melius loquentem quã Abel.
8 Videte ne recuſetis loquentem, Si enim illi non effugerunt, recuſantes eum qui ſuper terram loquebatur: multo magis nos qui

8. *Videte ne recuſetis*. Poſtquam illos maioribus beneficijs affectos, deumque familiariorem habere oſtendit, adeoque maioris præuaricationis reos, ſubdit, itaque videte ne loquentẽ ad

vos

vos Iesum recusetis, & auersemini : loquitur enim vobis per euangelium,per præposita præmia, per suos ministros & præ dicatores. Si enim patres nostri non effugerunt,subaudi,vindictam dei,Mosen recusantes & auersantes, qui super terram loquebatur:multò minus nos qui de cœlo loquentem nūc in suo euangelio Christum auersamur, effugiemus: cuius quidem vox tunc quū lex in mōte Sina ferretur,commouit cœlū & terram, adeòque terribilis ipsisque populo tremēdus apparuit. Nūc autem si eum neglexerimus,terribilior multo apparebit: cuius effectus terribilis, argumētum est quod cœlum,& terram se concussurum Aggæi 2.promittit,dicens: Adhuc semel & ego mouebo non solum terram,sed etiam cœlū. qui locus, etsi, vt illic Hieronymus interpretatur ; de primo Christi aduentu intelligi potest,non ineptè tamen ad secundum Christi aduentum applicat Paulus , quando veniente in iudicium cum gloria domino , mouebuntur & cœlū & terra, vt in meliorem immutentur formam : hoc autem ait Paulus, vt terrorem incutiat dei verbum negligentibus. Quod autem ait semel , declarat mobilium translationem tanquam factorum,hoc est,quod semel tantum ait cœlum & terram se concussurum,declarat *mobilium*,Græcè τῶν σαλευομένων,id est, turbulentorum & fluctuantium terræ & cœli *translationem*, id est,immutationem, eorum inquam mobilium & fluctuantiū, nec certam quietem habentium,*tanquam factorum*,id est, tanquam rerum creatarum naturáque sua interiturarum.commouebit enim omnia, & mutabit, *vt maneant ea quæ sunt*, id est, cœli & terra,quæ nunc videmus,*immutabilia*,id est,corruptioni postea non obnoxia: commouebuntur enim & mutabuntur,vt quiescant,& immutabilia permaneant,quomodo prædicens Dauid aiebat Psal.75. Terrà tremuit & quieuit,quum exurgeret in iudicium deus. Quod si ista nunc terrena ac naturæ interituræ,immobilia sunt futura: longè magis immutabile ac perpetuum futurum est regnum dei, vnde subdit.

G de cœlis loquentem nobis, auertimus. cuius vox mouit terram tunc,nunc autem repromittit dicens, Adhuc semel: & ego mouebo non solum terram, sed & cœlum. Quod autem adhuc semel dicit, declarat mobilium translationem tanquam factorum , vt maneant ea quæ sunt,immobilia.

Aggæi. 2.b.

9.*Itaque regnum,&c.*i. Ideo ſpe regnũ dei immobile ac perpetuũ apprehendẽtes, habemus gratiã, ſcilicet fidei, ſpei, charitatis, & patientiæ, per quam placẽtes deo illi ſeruiamus *cũ metu* formidãtes vt iudicẽ, *& reuerentia*, reuerẽtes & venerantes vt patrẽ, deus enim noſter ignis cõſumens eſt. ideoque ſi negligẽtes, & irreuerentes fuerimus, nolite adeò de bonitate cõfidere, quĩ ſeueritatem formidetis, eſt enim velut ignis cõſumens, qui nos vel in momento conſumere poſsit & perdere.

1.*Charitas fraternitatis maneat in vobis,&c.* Quũ periclitaretur in eis inter tot afflictiões mutua charitas & fraternitas, illius eos admonet, & hoſpitalitatis, exemplo antiquorum patrum Abraham & Loth, dicens: per hanc enim placuerũt quidã angelis hoſpitio receptis. Videtur hic errore librariorum irrepſiſſe placuerunt pro latuerũt, quum Græcis omnino, non ſit placendi verbum, ſed ἔλαθόν τινες ξενίσαντες τοὺς ἀγγέλους. hic loquẽdi modus Græcorum, Latinis eſt inſuetus. Verti autem poteſt, Per hanc enim quidam angelos hoſpitio exceperũt, neſcientes angelos eſſe, ſicut ἔλαθον λαλήσας ad verbum ſignificat latui locutus, ſed Latinè etiam verti poteſt, imprudẽs locutus ſum. His aũt verbis Abraham & Loth hoſpitalitatis meminit, qui hoſpitio exceperũt angelos, quũ puros homines crederẽt, alioqui non magna digni laude, ſi angelos eſſe reſciſſent. Si interpres placuerunt vertit, aliud indubiè Græcè legit, nec ſenſus eſt incommodus, placuerunt enim angelis hoſpitio receptis Abraham & Loth, quando pro gratia hoſpitij Loth angeli liberarunt,

2.*Mementote.* vult eos fraternitatem & charitatem exercere erga

9 Itaque regnum immobile ſuſcipiẽtes, habemus gratiam: per quã ſeruiamus placentes deo cum me- Deut.
tu & reuerentia. Etenim deus no- 4.d.
ſter, ignis conſumens eſt.

ARGVMENTVM CAP. 13.

¶ *Parænes es habet hoc caput, præfectos aũt ſuos & vinctos illis commendat, noui altaris nouiq; ſacrificij mentione facta: demum illorum preces efflagitãs, & viciſsim illis bene precatus, ſalutationibus epiſtolam claudit.*

CAPVT XIII.

A
1 CHaritas fraternitatis Rom.
maneat in vobis. Et 12.a.
hoſpitalitatẽ nolite o- 1.Pet.
bliuiſci: per hãc enim placuerunt 4.c.
quidam, angelis hoſpitio receptis. 2 Mementote vinctorum, tan-

ga vinctos. mementote, inquit, vinctorum, *tãquam simul vincti*, id est, perinde ac si vincti essetis, illorũ mementote, illisq; subuenite perinde ac vobis victis subueniri velletis. *& laborantiũ* Græcè κακοχαμένων, id est, afflictorũ & eorum qui quacũque necessitate præmuntur: mementote, inquit, eorum, illis, subuenite *tanquã & ipsi in corpore morantes*, id est, tanquã ijsdem afflictionibus corpus obnoxium habentes, ideoque non ignari quantum illi patiuntur.

quam simul vincti: & laborantiũ tanquam & ipsi in corpore morantes. 3 Honorabile connubium in omnibus: & thorus immaculatus. Fornicatores enim & adulteros iudicabit deus. Sint mores sine auaritia: contenti præsentibus.
Iosue. 1.a. Ipse enim dixit: Non te deseram, neque derelinquam. ita ut confi-
Psal. 117.a. denter dicamus, Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo. 4 Memẽtote præpositorũ vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum dei: quorum intuentes exitũ conuersationis, imitamini fidẽ. Iesus Christus heri & hodie: ipse & in secula. Doctrinis va-
B rijs & peregrinis nolite abduci. Optimũ est enĩ, gratia stabilire cor, nõ escis quæ nõ profuerũt ambu

3. *Honorabile connubium.* Connubium extollit aduersus eos qui nuptias damnabant, sed tamẽ ob fornicationem penè tantum vitandam laudare videtur: quũ subdit, quod fornicatores & adulteros iudicabit deus. *Sint mores, &c.* auaritiã inhibet, modico iubens esse contentos, probans ex scriptura nihil verendum neq; defuturum adiutore deo.

4. *Mementote.* præfectos ecclesijs iubet, vt & beneficentia prosequãtur alentes, & honestam eorum conuersationem (quæ ab exitu spectari maximè debet) ac sanam doctrinam imitentur. Erant autem qui peruerse de Christo docerent, asserentes alium Christum & Messiam venturũ sicut & hodie falso Iudæi putant: ideo subdit, Iesus Christus heri & hodie, idem ipse permanebit in secula, id est, idem est qui ab æterno fuit, hoc significat heri: qui nũc est, hoc significat *hodie*, & qui permanebit in æternum. Et propterea inquit, nolite varijs & peregrinis doctrinis abduci, id est, alienis à fide Christi, cuiusmodi erat doctrina de cibis mundis & immũdis, quã post baptismũ acceptũ multi docebant: vnde subdit: Bonum est stabilire cor. i. mentem atque animum gratia euangelica, *& non escis*, id est, escarum discretione mundarũ atq; immundarum, quæ nihil profuerunt ambulantibus in eis, id

est, huiusmodi ciborum discretionem maximè post legem euangelicam facientibus.

5. *Habemus altare de quo edere non habent, &c.* Quum Iudaicorũ ciborum discretionem damnasset, ostendit excellentiorem nobis esse cibum, à quo edendo arcerentur quicunq; legi inhærerent, & deseruirent: habemus, inquit, *altare*. i. hostiam in ara crucis oblatam ipsum scilicet Christi corpus, de quo edere nõ possunt *qui tabernaculo deseruiũt*, id est, legem mordicus tenẽt: quod probat à similitudine sacrificij legalis quod in festo propitiationis fiebat, vbi vitulo & hirco apud castra immolatis sanguinẽ illorũ pontifex solus in sancta sanctorũ oraturus deferebat, carnes vero eorũ animalium edere sacerdotibus non licebat, sed extra castra deferebãtur cõcremanda: quæ omnia in figuram Christi contigerunt. Christus enim verus pontifex cum sanguine suo in sancta sanctorum cœlestis patriæ patrem oraturus intrauit: & quemadmodum animaliũ immolatorum in lege extra castra corpora cremabantur, ita corpus Christi extra Hierusalem in monte Caluariæ ardore passionis est combustum. hæc est vera hostia, per quam sanctificantur, & de qua spiritualiter, & sacramentaliter vesci possunt quicunque in eum credunt, non qui fiduciam in veteri lege habentes, veteri adhuc tabernaculo deseruiunt. Exeamus ergo, inquit, ad eum *extra castra*, id est à conuersatione de mundo, & castrorum turba recedamus: *improperium eius portantes*, id est, eius vestigia imitantes, hoc est, sicut ipse pro nobis passus est, ita pro eo affligi nõ dubitemus. Nam improperium Christi sustinere, est similes atq; ille iniurias patiẽter ferre: sicut de Moyse 11. capite dixit, quod improperium Christi diuitijs Ægyptiorum prætulit, de quo vide in eo loco. Exeamus ergo ad Christum extra castra, id est, extra

lantibus in eis. 5 Habemus altare de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deseruiunt. *Num. 19. c.*
Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra. Propter quod & Iesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. Exeamus igitur ad eum extra castra: improperium eius portantes. Nõ enim habemus hic manentem ciuitatem, *Mic. 2. c.* sed futurã inquirimus. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis C semper deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini eius.

tra mundi huius desiderium. Non enim habemus hic manentem ciuitatem, sed futurã inquirimus. Adeamus ergo ad Christum passum & per ipsum deo patri offeramus, *hostiam laudis*, id est, fructum labiorum confitentiũ nomini eius. Alludit aũt Paulus ad oblationes veteris legis, in qua primi & præcipui terræ fructus deo offerebãtur. Nõ vult ergo nos terræ fructus, sed fructũ labiorum nostrorũ confitentiũ nomini dei, id est, dei nomẽ laudantiũ, laudes scilicet dei, & gratiarũ actiões, de quo sacrificio inquit Dauid, Immola deo sacrificium laudis.

6 Beneficentiæ aũt & communicatiõis nolite obliuisci, talibus enim hostijs ꝓmeretur deus. Obedite præpositis vestris, & subiacete eis: ipsi enim peruigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri: ut cũ gaudio hoc faciãt et nõ gemẽtes, hoc enim nõ expedit vobis. Orate pro nobis: confidimus enim quod bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volẽtes conuersari. Amplius autem deprecor vos hoc facere: quo celerius restituar vobis. 7 DEVS autem pacis qui eduxit de mor-
D tuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni, dominum nostrum Iesum Christũ: aptet vos in omni bono, ut

6. *Beneficẽtiæ, &c.* Sequẽtibus verbis quę facilia sũt ad eleemosynas eos hortatur, & exhibendã præfectis suis obedientiã: vt cum hilaritate & non ex tristitia ad rectè sibi ministrandũ eos inuitẽt. Deinde vt pro se orent precatus, de innocẽtia sua ꝓ testatur: suaq; erga illos beneuolentia. *Confidimus*, inquit, id est, nihil cuiusquam accusationes veremur, quoniam in rebus omnibus bonam conscientiam habemus, quippe qui apud omnes bene conuersari cupimus. ideo inquit, amplius deprecor vos hoc facere, id est, pro me orare vt celerius vobis restituar. Erat enim vinctus Paulus.

7. *Deus autem, &c.* Antea pro se precari supplicans, nunc bene illis precatur, dicens: Deus pacis, *qui de mortuis*, id est, de morte & sepulchro eduxit pastorem magnum ouium. s. Christianorum Iesum, *in sanguine testamenti æterni*, id est, qui ea gratia illum suscitauit vt sanguis eius pro nobis fusus, esset in testamentum & pactum æternum nostræ cum eo reconciliationis, *aptet vos*, id est, perficiat in omni bono, vt faciatis eius voluntatem. Quia autem quicquid boni facimus, non tam nos quẽ deus ipse facit, subdidit, faciens in vobis, &c.

8. *Rogo aũt vos, &c.* Admonet eos consolari in aduersis. Dehinc Timotheum illis commendat, & postmodum salutationibus epistolam claudit.

faciatis eius voluntatem, faciens in vobis quod placeat coram se per Iesum Christum, cui est gloria in secula seculorũ. Amen. 8 Rogo autem vos fratres, vt sufferatis verbum solatij. Etenim perpaucis scripsi vobis. Cognoscite fratrem nostrum Timotheũ: cum quo (si celerius venerit) videbo vos. Salutate omnes præpositos vestros, & omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres. Gratia cum omnibus vobis. Amen.

Argumentum in epistolam Iacobi.

Hvius author epistolæ est Iacobus ille Mariæ sororis matris domini filius, qui prim⁹ egregiæ merito sanctitatis Hierosolymitanus ab apostolis ordinatus est episcopus: cuius ad Galatas meminit Paulus, cuiusq; toties in Actis fit mẽtio. Is orta in ecclesia persecutiõe & facta ob Stephani necem credentiũ dispersione, consolatoriã simul & exhortatoriã sic dispersis scribit epistolam ædificationis plenam.

EPISTOLA CATHOLICA IACOBI APOSTOLI.

ARGVMENTVM CAP. 1.

¶ Præposita epigraphe, consolatur & firmat eos aduersus afflictiones & tentationes: hortaturq; confidenter à deo sapientiam postulare, superborum diuitũ insolentiam coercens, & afflictorum præmia proponens. Dein originem tentationum & progressum aperiens, ostendit omne bonum ab vno deo prodire. demum abiectis omnibus vitijs dei verbo non ore tantum, sed factis monet attendere, docens in quo vera consistat Christianorum religio.

1. *In dispersione.* De dispersione intelligit omnium credentium, præter apostolos, per regiões Iudææ & Samariæ, de qua Act. 8. Quũ autem dicat duodecim tribubus, verisimi

CAP. I.

Iacobus Dei & domini nostri Iesu Christi seruus, duodecim tribubus, quæ sunt 1 in dispersione, salutem. 2 Omne gaudium existimate fra- A

le est ex ea omnium tribuum turma, quæ die pentecostes no-
uo miraculo stupefacta credidit, bonam partem & maximè
ex singulis tribubus, aliquot communiter cum apostolis vixi
sse, vsque ad illam persecutionem & dispersionem: quáquam
& de Iudæis quaqua versus iam olim dispersis intelligi po-
test locus.

Rom. 5.a. tres mei, quum in tẽtationes varias incideritis: scientes quod pro batio fidei vestræ, patientiam operatur. 4 Patientia autem opus perfectum habeat: vt sitis perfecti & integri, in nullo deficiẽtes. Si quis autem vestrum indiget sapientia, postulet à deo qui dat omnibus.

2. *Omne gaudiũ*, id est, perfectum gaudiũ existimate, quum in varias tẽtationes, incideritis: vbi per tẽtationes, nõ illectamenta ad peccandum, sed tribulationes & afflictones intelligere oportet.

3. *Probatio fidei vestræ patientiam operatur.* Grece est τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν. vbi τὸ δοκίμιον, significare potest vel explorationem, vel id quod in quaque re purum & perfectum est. ὑπομονὴ autem, non tam patientiam, id est, tolerantiam significat, quam sustinentiam & lõgam alicuius rei expectationem. Sensus ergo esse potest; Probatio seu exploratio fidei vestræ, id est, perfecta fides vestra, & per longas tribulationes explorata ac probata, sustinentiam operatur: quia cuius fides & confidentia erga deum in lõgis afflictionibus & tentationibus non excidit, manifestat se domini consolationem longanimiter posse sustinere. Sin malis patientiam pro afflictionum tolerantia sumere, sensus est, quod pura & perfecta totque argumentis approbata fides illorum in deum, patientiam operatur: quia insignis fides & cõfidentia in remuneratorem Christum patientes nos reddit. Sunt qui sic exponant, probatio fidei, id est, afflictio per quã fides probatur, patientiam operatur.

4. *Patientia opus perfectum habeat*, id est, gaudium & alacritatẽ annexam, sicut apostoli ibant gaudẽtes à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu cõtumeliam pati. *Vt sitis*, ait, *perfecti & integri, in nullo deficientes*, id est, nulla re aut virtute, destituti. neque enim hic deficientes, intelligere oportet, afflictionibus succumbentes, quos Græci dicunt ἐκκακοῦντας. est namque Græcè λειπόμενοι, id est, ad verbum, destituti. quidam per opus perfectum, patientiæ intelligunt virtutem, qua quis affligentibus se bene ex animo vult & facit.

5. *Af-*

5. *Affluenter.* Interpres legisse videtur ἀθρόως, quum tamē Græca habeant ἁπλῶς, id est, simpliciter, candido scilicet ac simplici animo, & sine vlla spe remuneratiōis: vnde subdit, & nō improperat. Si quis aūt vestrum indiget sapientia, græce λείπεται τῆς σοφίας, id est, destituitur sapientia: aut si cui illa deest, postulet à DEO, qui dat omnibus affluenter.

5 affluenter, & nō improperat: & Matt.
dabitur ei. 6 Postulet aūt in fide ni 9.a.
hil hæsitās. Qui enim hæsitat, simi & 21.
lis est fluctui maris: qui à vento c.
mouetur & circūfertur. Nō ergo Mar.
existimet homo ille quod accipi- 21.c.

6. *Postulet aūt in fide nihil hæsitans* græc. pro hæsitās est διακρινόμενος, quod significat & hæsitantē & diiudicantē. Est aūt sensus, quod *in fide*, id est, fideliter & cū fiducia postulātem, nō oportet diiudicare, neque hæsitare de dei potentia ac misericordia. Nec enim vult hoc loco, quod quicunque postulat à deo, necessariò credat se assequuturum, sed quod dubitare non oportet, quin potens sit vt queat, & misericors vt velit tradere quod petitur, siquidem in rem nostram illud est. Nam & græca scholia explicāt de eo qui mole peccatorū suorum pressus, minorem putat dei misericordiam, quàm vt donari sibi venia possit. *Qui enim hæsitat*, scilicet in fide, *similis est fluctui maris*, qui huc illuc à vento impellitur, quia cuius cōscientia firmæ fidei fundamēto non innititur, facilè nutat, & (vt inquit Paulus Ephe 4.) circunfertur ad omnē ventum doctrinæ in nequitia hominum, ad circunuentionē erroris. Vidētur & græca scholia τὸν διακρινόμενον, & hæsitantē interpretari, eum qui animi dubius est quidnam à deo petat, & inconstās est in postulationibus, quem postea quoque Iacobus vocat δίψυχον, id est, virū duplici animo: dicūt enim ὁ γὰρ διακρινόμενος ἀμφίβολος ὢν περὶ τὰς ἑαυτοῦ αἰτήσεις μικρὸν προσκαρτερήσας, εὐθὺς ἀναχωρεῖ. id est, qui enim hæsitat non satis sibi constans, quidnam postulet, ac propemodum nihil perseuerans in postulatione, statim recedit. exponunt autem græca scholia his verbis locum illum, *Similis est fluctui maris, qui à vento circūfertur*, siue vt Græci habent, ῥιπιζομένῳ, id est, qui iactatur & rapitur: sicut enim mare nunc fluit ac refluit, modo in hāc partem à vento rapitur, modo in aliam iactatur: ita qui hæsitat in postulationibus suis, neque in ijs perseuerat, nunc animo vnam in partem iactatur, nunc in illam.

7. *Vir duplex animo.* Græcè est δίψυχος, quem Græci interpretantur inconstantem & instabilem in petitione, quippe qui

nunc

nunc præsentium, nunc contrà futurorum bonorum tenetur desiderio: itaq; δίψυχος dicitur quasi bianimis, quippe qui sit vacillanti & titubanti animo.

8. *Glorietur autem frater humilis in exaltione sua.* Græcè est ἐν τῷ ὕψει, id est, in sublimitate, noster autem legit ἐν τῇ ὑψώσει, id est, in exultatione. Exultationem aūt vocat tribulationes pro Christo, per quas teste Paulo intrare nos oportet in regnū cœlorum. Hic autem mūdi sapientiam ridet, dū exaltationē vocat & sublimitatem, quod ipsa summā putat ignominiā, scilicet mūdo nullius esse precij. Quod vero sequitur, *Diues autē in humilitate sua,* græcè est ταπεινώσει.i.humiliatione, quo loco græca scholia dicunt eclipsin esse, vt sit sensus: Diues autē in humiliatione sua erubescat, sed quam eclipsim ne nimis durus videretur, de industria affectarit apostolus: alioqui ironicè legēdum est: Glorietur diues, qui nunc suis diuitijs effertur, in humiliatione, quæ illum manet: neq; enim fluxa hæc illius gloria stare diu-eius potest, quinimò sicut flore fœni velociter transeunte, vbi sol illuxerit paulò ardētior, arescit fœnū, peritq; illius decor & gloria: ita subito trāseunte mundana illa diuitū gloria, vbi per ardorem districti iudicij, seu in morte, seu nouissimi, sol illuxerit iustitiæ, reproborū diuitū decor perit & gloria: quemadmodum de fœno præmisit, quod decor vultus eius deperijt vbi Græca habent, εὐπρέπεια τοῦ προσώπου, quo loco græca scholia dicunt abusum esse apostolum vocabulo τοῦ προσώπου, quod de homine tantum dicitur. Certè mollius erat si interpres vertisset decor faciei eius, quàm vultus: nam vultus, quod quidē viderim, de homine tantū aut animātibus dicitur, facies vero de inanimis etiam. Salustius enim de vrbe dixit, quibus rebus immutata facies vrbis erat: & de arbore Plinius, nec arboris ipsius quæ sit facies constat: ita faciē fœni rectius dixeris quā vultū. Sicut ergo fœnū inquit, áruit, & decor faciei ei⁹ depijt: Ita

---

Lucæ. 11.b. at aliquid à domino.[7] Vir duplex
Ioan. 14.b. & 16. e.f. animo, inconstās est in omnibus vijs suis.[8] Glorietur autem frater humilis, in exaltatione sua: diues autem in humilitate sua: quoniā
B sicut flos fœni transibit. Exortus
Eccle. 14.c. est enim sol cum ardore: & arefecit fœnum, & flos eius decidit, &
Esai. 40.b. decor vultus eius deperijt. Ita & diues in itineribus suis marcescet.
1.Pet. 1.d. Beatus vir qui suffert tentationē:
Iob. 5.c. quoniam cum probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit deus diligentibus se.

Ita diues in itineribus suis marcescet.i.in actionibus,per quas superbus ambulabat,peribit. pro eo autẽ ꝙ penè oẽs græci habẽt ἐν ταῖς πορείαις,i.in vijs aut itineribus: antiquꝰ codex græcus sumptus è bibliotheca diui Dionisij iuxta Lutetiã Parisiorũ,habet πορίαις,ꝑ simplex ι,id est,in abũdantijs suis & facultatibus, ꝙ vtique magis hoc loco quadrat, quod scilicet diues in diuitiarũ affluentia marcescet.

9 Nemo cum tẽtatur dicat quoniam à deo tentatur. Deus enĩ intentator malorũ est: ipse aũt neminẽ tẽtat. Vnusquisque verò tentatur à cõcupiscentia sua abstractus & illectus. Deinde 10 concupiscentia cùm conceperit, parit peccatum: peccatum verò cùm consummatum fuerit, generat mortem. Nolite itaq; errare fratres mei dilectissimi. Omne datum optimum, & õne donum perfectũ, de sursum est, descendens à patre luminum:

9. *Nemo quũ tentatur, &c*. Antea nomine tentatiõis persecutiones intellexit: nũc de ijs agit, quas interiꝰ instigãte diabolo, vel suadẽte naturæ fragilitate toleramus. sic enim Augustinus de verbis domini: Est tentatio inducens peccatũ, qua deꝰ neminẽ tentat, est & tẽtatio probãs fidem, qua tẽtare deꝰ hominẽ dignatur. Nemo inquit, quum tentatur, dicat, quoniam à deo tentatur, Græcè ὅτι ἀπὸ θεοῦ πειράζομαι, id est, quoniam à deo tentor, & ita habet Latinus codex, ante annos sexaginta prælo excusus: *Quoniam deus*, inquit, *intentator est malorum*. Græcè ἀπείραστος, quod actiuè & pasiuè sumi potest. Pasiuè sensus est: Deus malis nostris non tentatur, id est, malitijs: sed præstat actiuè legere: quòd scilicet deus malos homines non tentat: hæc enim sententia refertur ad præcedentem: Nemo dicat, quoniam à deo tentatur: deus enim intentator est malorum: quod simili sententia confirmat, dicens: Ipse autem neminẽ tentat. vnusquisque verò tentatur à concupiscentia sua abstractus & illectus in malum. pro illectus autem, Græcè est, δελεαζόμενος, id est, inescatus: quod alludit ad concupiscentiæ suauitatem.

10. *Concupiscentia, &c*. Concupiscentia delectationẽ rei prohibitæ excitat, neque verò delectatio statim mortalis est, præsertim si in ea nõ immoremur: Imposibile est enim visis nõ affici: at quum delectationi iuncta concupiscẽtia *conceperit*, id est, delectationem ad consensum vsque perduxerit, tunc parit peccatum. Peccatum autem quum consummatum fuerit per plenum consensum & externi operis executionem, generat mortem.

rem mortem scilicet æternam & gehennæ.
11. *Apud quem non est transmutatio, neq; vicissitudinis obumbratio.* Græcè, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. τροπὴ au-
tem mutationem & conuersionem significat : & Proclus in sphæra, pro solis reciprocatione sumit, cuius hæc sunt verba: ὁ δὲ χειμερινὸς τροπικὸς κύκλος, πέρας ἐστὶ τῆς πρὸς μεσημβρίαν προσόδου τοῦ ἡλίου, καὶ τὴν χειμερινὴν τροπὴν περιέχει, quæ ita vertit Thomas Linacer: Brumalis tropicus solis ad austrum progressi meta est, & brumalem eius in se reciprocationem habet. Notãdum autem quod quanto magis sol accedit ad nos, tanto minus vmbræ facit: cõtrà quanto magis recedit, tanto plus. Itaque ἀποσκίασμα τῆς τροπῆς, dicitur obumbratio solis, quæ fit per vices, & per ipsius reciprocationem, atque a tropico in tropicum conuersionem. Vult ergo Iacobus quod apud patrem luminum à quo omne datum optimum & donum perfectum, lumen est perpetuum gratiæ & bonitatis: nec transmutatio vlla est, aut vicissitudinis obumbratio, id est, vicissitudinaria luminis obũbratio, quomodo in sole nostro est per τὴν τροπὴν. i. solis conuersionem, & à tropico in tropicum reciprocationem. Deus enim lux est (inquit Ioannes) & tenebræ in eo non sunt vllæ. Certè Augustinus in libro de speculo, hunc locum bellè ad eam intelligentiam explicat, dicẽs: Deus omnipotens, apud quẽ non est transmutatio. & ideo cursus temporis noctis dieiq; alternatione apud te nequaquã variatur : hoc verè est τροπῆς ἀποσκίασμα obumbratio scil. per conuersionem solis & reciprocationem à tropico in tropicum: hoc aũt in deo non fit, quippe qui immutabilis, ideoq; apud eũ nulla nox, dies aũt perpetua quia lux est indeficiens. Augustinus lib. 1. de ciuitate dei legit, nec momentũ obumbratio, & ita ῥοπῆς, quod momentũ significat pro τροπῆς legisse videtur, & sic esset sensus, apud quem nec vlla transmutatio, nec etiam momentanea obumbratio.
12. *Voluntariè, &c.* voluntate scilicet, non necessitate, Græcè est βουληθεὶς, id est, volens. Genuit aũt non carnaliter, sed spiritualiter *verbo veritatis suæ*, id est, per fidem in verbum, & vnigenitum verbum sicut Ioannes ait : Potestatem dedit filios dei fieri ijs qui credunt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex deo nati sunt.

11 apud quem nõ est trãsmutatio,
C nec vicissitudinis obũbratio. 12 voluntariè enĩ genuit nos verbo ve-

ritatis, 13 ut simus initiū aliquod
creaturæ eius. 14 Scitis fratres mei Pro.
dilectissimi, Sit aūt oīs homo ve- 17.d.
lox ad audiendum: tardus autem
ad loquendū, & tardus ad iram.
Ira enī viri iustitiā dei nō opera-
tur. Propter quod abijcientes om
nem immunditiam, & abundan-
tiam malitiæ, in māsuetudine sus-
cipite insitum verbum, quod po-
test saluare animas vestras. Estote Matt.
aūt factores verbi, & 15 non audi- 7.d.
tores tantū: fallētes vosmetipos. Rom.
16 Quia si quis auditor est verbi 2.b.

13. *Vt simus initiū aliquod creaturæ eius*, siue creaturarū, nā græcè est τῶν κτισμάτων. i. vt principatū obtineamus inter creaturas eius: quē sensum magis explicant græca, si ἀπαρχὴν, pro primitijs sumamus, hoc modo: Vt simus primitiæ quædam creaturarū eius, id est, excellentiores ac præstantiores inter oēs creaturas. interpretātur enim Græci, τὴν ἀπαρχὴν τοὺς πρώτους καὶ τιμιωτάτους, id est, primos & honore præcipuo dignos: κτίσματα autem, id est, creaturas interpretātur κτίσιν ὁρωμένην, id est, creaturā aspectabilem.

14. *Scitis fratres mei dilectissimi.* Græcè ἀγαπητοὶ, id est, dilecti. noster legit ἴστε id est, scitis & intelligitis verū esse quod dico: quāquam Græca nunc habeant ὥστε, id est, quapropter fratres mei dilecti, sit omnis homo velox ad audiendum, &c. nec habent τὸ autem, quod noster interpres legit.

15. *Non auditores tantum.* Erasmus negat inueniri τὸ *tantum* in Græcis codicibus, aut si inuenitur, additū. Dionysianus tamē codex non translatum in marginem, sed in cōtextu habet καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ, id est, & non auditores tantum.

16. *Si quis auditor est verbi & nō factor, hic comparabitur viro cōsideranti vultū natiuitatis suæ*, id est, natiuam faciem suam, in speculo: Considerauit enim se & abijt, & statim oblitus est qualis fuerit. Si quis auditor tantum verbi, omnem euangelij fidem teneat, mysteria omnia nouerit, nequaquā autem ad euāgelij normam viuat, digna fide opera faciēs, hic procul dubio similis est illi, qui natiuam suam faciem in speculo inspicit tātum, non solicitus næuos abstergere, aut maculas abluere, atque ideo quia de curanda facie non cogitauit, nec maculas abstergere studuit, statim vt se inspexit, abijt, ac mox oblitus est qualis fuerit. Sic qui auditor tantum est verbi, vultum quidē natiuitatis suæ spiritualis, qualis esse debet in euangelij verbi speculo videt quidem: sed videt tātum, nec ad illius normam per opera bona sese studet componere. Græci explicant quod

qui

qui auditor tantum eſt verbi, videt, in literarum ſanctarũ ſpeculo qualis, quantuſque ſit, nimirum quod ad dei gloriam cõditus eſt, & ad ipſius effictus ſimilitudinem: ſed quia auditor tantum, non item factor eſt diuini verbi, non eſt illi curæ ad eiuſmodi effigiem ſe componere: non magis quàm illi qui ſe in ſpeculo contemplatus ſtatim abit & oblit⁹ qualis fuerit, curæ fuit neuos aut faciei ſuæ maculas abſtergere.

D & non factor: hic comparabitur viro conſideranti vultum natiuitatis ſuæ in ſpeculo. Conſiderauit enim ſe: & abijt, & ſtatim oblitus eſt qualis fuerit. 17 Qui autem perſpexerit in lege perfectæ libertatis & permanſerit in ea, non auditor obliuioſus factus, ſed factor operis: hic beatus in facto ſuo erit. Si quis autem putat ſe religioſum eſſe, nõ refrenãs linguam ſuam, ſed ſeducens cor ſuũ: huius vana eſt religio. Religio mũda & immaculata apud deũ & patrem hæc eſt, Viſitare pupillos & viduas in tribulatione eorum, & immaculatũ ſe cuſtodire ab hoc ſeculo.

17. *Qui autem perſpexerit in lege perfectæ libertatis, & permanſerit in ea*: Græcè ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, id eſt, qui protſpexerit in legem perfectam, quæ eſt libertatis, & permanſerit in ea: παρακύπτω autem vnde hic eſt aoriſtus, παρακύψας, à παρὰ & κύπτω componitur, itaque quũ κύπτω ſignificet inclinare ſe & dimittere oculos ad aliquid intuendum, & παρὰ in compoſitione nõ tantum ſignificet obiter, ſed etiam trans ac prope, vt in παρακολουθεῖν, mihi videtur παρακύπτειν, de eo dici, qui intuẽdi ſtudio ac penitus introſpiciẽdi ſeſe inclinat: atque ita ſenſus eſſet, ſi quis propius in legem libertatis inſpexerit. & quia inſpicere non ſufficit, vt anteà dixit de eo, qui vultum ſuum intuetur in ſpeculo & ſtatim abit, addidit, & permanſerit in ea. quidam Græci addunt οὕτος, id eſt, ſic: id eſt, qui vt propius legẽ intueatur ſeſe inclinarit, & ſic videndi ſtudio intentus in ea permanſerit, nõ auditor obliuioſus factus, (vt is qui ſe in ſpeculo contemplatus abijt) ſed factor operis, hic beatus in facto ſuo erit. Legem autem perfectæ libertatis ſeu perfectam legẽ in libertate ſitam legem euangelicam ſignat, per quam liberati à filio dei, verè liberi ſumus.

1. *Nolite in personarũ*. i. nolite existimare ꝓfuturã vobis fidẽ & fiduciã quã habetis in Xp̃m Iesum dñm gloriæ, siquidẽ accipitis personas neq; enim verè confidetis in Xp̃m, quãdo spretis pauperib⁹, & à cõuentu vestro publico abiectis, diuites honoratis, illisq; assurgitis. sic enĩ ostẽdistis non oẽm vos in Xp̃m fiduciã collocare, qui nõnihil à ditiorib⁹ speratis: nolite ergo cũ personarũ acceptione habere fidem dñi nostri Iesu Xp̃i gloriæ. i. gloriosi dñi nostri Iesu Xp̃i. neq; enĩ (vt Erasm. vertit) τῆς δόξης, hic pro opiniõe sumitur: sed Hebraismus est, dñi gloriæ, pro gloriosi domini.

2. *Nõne iudicatis apud vosmetipsos?* Interpres legit διακρίνετε. i. nònne iudicare præsumitis? ꝙ Christus vetat dicẽs: nolite iudicare, & nõ iudicabimini. nõne ergo iudicatis apud vosmetipsos. i. vestra auctoritate iudicium de fratribus vsurpatis, dum falso & iniquè pauperẽ contumelia, diuitẽ honore afficiẽdũ putatis? & facti estis iudices cogitationum iniquarum. i. iniquè iudicãtes, dum pauperes negligitis, & diuitibus assurgendum dicitis? Græca tamen quæ nunc extant, habent καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, vbi τὸ καί, vt latinum &, παρέλκον est. Hoc est, nõne iã iudicati & cõuicti estis apud vosmetipsos, & cogitationum iniquarum iudices facti? Græci explicant iudices cogitationum iniquarum, id est, iniqui iudices: mihi τὸ διαλογισμῶν. non tam cogitationum quam ratiocinationum significare videtur, vt sit sensus, facti estis iudices peruersarum ratiocinationum, id est, peruerse ratiocinantes,

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶ Inhibita personarum acceptione, pauperes à deo electos ostendit, deinde ne qua in re legem præuaricarentur, hortatus, ad misericordiam inuitat, multis scripturæ testimonijs docens mortuam esse absque bonis operibus fidem.

CAP. II.

FRatres mei, [1] nolite in personarum acceptione habere fidem domini nostri Iesu Christi gloriæ. Etenim si introierit in conuentum vestrum vir aureum annulum habens, in veste candida, introierit autem & pauper in sordido habitu, & intẽdatis in eum qui indutus est veste præclara, & dixeritis ei, Tu sede hic bene. pauperi autem dicatis: Tu sta illic, aut sede sub scabello pedum meorum. [2] nonne iudicatis apud vosmetipsos: & facti estis iudices cogitationum iniquarũ? Audite fratres mei dilecti, nonne deus elegit pauperes in hoc mun-

A Leui. 19. c. Deut. 1. c. & 16. d. Pro. 24. c. Eccl. 42. a.

dum

dum iudicatis & concluditis, hunc honorandum quia diues, illum abijciendum, quia pauper est.

3. *Nonne ipsi blasphemant bonum nomē quod inuocatū est super vos?* multi ac penè omnes de diuitibus infidelibus intelligunt: mihi potius de Christianis diuitibus videtur intelligendū. Neq; enī vero simile est, quod ad sua conuenticula, quæ rerū suarū & maximè fidei gratia factitabāt infideles ipsi diuites vocarēt & Christianis pauperib⁹ anteponerēt: sed de Christianis ditioribus est sumendum, quibus solis, à vulgo reiectis pauperib⁹, assurgebatur: qui elati suis diuitijs alios opprimebant, pro contractis à se nominibus in iudiciū illos trahentes: qua de re damnat Paulus Corinthios, qui, pro re pecuniaria apud iudices, maximè Ethnicos contenderēt. 1. Corint. 6. Et quū ita molesti essent pauperibus Christianis, bonum Christi nomen blasphemabant. Dum enim pro re nummaria litigari à Christianis inter se viderent infideles: ad blasphemias & conuitia Christi fidem trahebant.

B do, diuites in fide & hæredes regni, quod repromisit deus diligētibus se? Vos aūt exhonorastis pauperē. Nōne diuites per potentiam opprimūt vos, & ipsi trahunt vos ad iudicia? 3 Nōne ipsi blasphemāt bonū nomen, quod inuocatū est super vos? Si tamen legē perficitis regalē secundū scripturas: Diliges proximū tuū sicut teipsum: bene facitis. si aūt personā accipitis, peccatū operamini, redarguti à lege quasi trāsgressores. 4 Quicūq; aūt totā legē seruauerit, offendat aūt in vno: factus est oīm reus. Qui enim dixit, Non mœchaberis, dixit & non occides, Quod si non mœchaberis, occides autem: factus es

Leui. 19. d. Matt. 22. d. Mar. 12. c. Rom. 13. c. Gala. 5. c. Leui. 19. c. Deut. 1. c. & 16. d. Matt. 5. c.

4. *Quicunque totam legem seruauerit, offendat autem in vno factus est omnium reus.* non quod quisquis fur est, idem homicida aut adulter: sed quum (vt ait Paulus) debitores simus vniuersæ legis faciendæ, qui in vno præcepto mortaliter offenderit, omnium reus est factus, quia legis vniuersitatem, quem implere oportebat, non impleuit. Augustinus & Beda exponūt, qui offenderit in vno, id est, præcipuo charitatis præcepto, quæ est plenitudo legis, quodammodo omnium reus est, quia contra illud præceptum facit, in quo pendent omnia. Nam in vno dilectionis verbo pendent omnis lex & prophetæ, & omnia in illam tanquam ad caput & summam rediguntur.

5. *Sic loquimini & ſic facite, ſicut per legem libertatis incipientes iudicari.* græ. eſt μέλλοντες κρίνεσθαι. i. iudicādi: hoc eſt, ſic loquimini & facite ſine vlla pſonarū acceptiōe, tanq̃ per legem libertatis, euāgelicam ſcil. iudicādi: cuius trāſgreſſores maius iudiciū manet, quàm Moſaicè: (vt Paulus docet Hebr. 1. & 10.) id eſt, tales vos gerite verbo & facto, & tā cautè: quaſi per legem libertatis, id eſt, euangelicam, quam regalem vocauit, iudicādi. 6. *Iudiciū enim ſine miſericordia fiet ei, qui nō facit miſericordiam:* ideoque tanq̃ per legem euāgelicam iudicādi, miſericordes eſtote in pauperes. quia autē terruerat eos iudicij mētiōe facta tam ſeueri, ſubdit. *Superexaltat aūt miſericordia iudiciū.* græci legūt κατακαυχᾶται, id eſt, exaltat aduerſus iudiciū, quā quā illud κατακαυχᾶται aiunt ſumi ἀντὶ τοῦ νικᾷ, καταγωνίζεται, ἀπαμβλύνει id eſt, pro vincit, exuperat, & obtundit: fortè quia victores aduerſus victos exultare ſolent. ſenſus ergo eſt iuxta græcos quòd ſi contenderet miſericordia cum iudicio, vinceret: quia miſerationes domini ſuper omnia opera eius, hoc modo non malè vertit interpres, ſuperexaltat: ſi modò ita vertit, ac non librarij vitio a pro u poſitum eſt.

transgreſſor legis, 5 Sic loquimi- C
ni, & ſic facite ſicut per legem li-
bertatis incipientes iudicari. 6 Iu-
dicium enim ſine miſericordia,
illi qui non facit miſericordiam.
Superexaltat autem miſericordia
iudicium. Quid proderit fratres
mei, ſi fidem quis dicat ſe habere,
opera autem non habeat? Nun-
quid poterit fides ſaluare eum? 7 Si 1.Ioã.
autem frater aut ſoror nudi ſint, 3.b.
& indigeant victu quotidiano, di-
cat autem aliquis ex vobis illis:
Ite in pace, calefacimini & ſatura-
mini: nō dederitis autem eis, quæ
neceſſaria ſunt corpori: quid pro-
derit? Sic & fides, ſi non habeat o-
pera, 8 mortua eſt in ſemetipſa.
Sed dicit quis, Tu fidem habes & D
ego opera habeo. 9 oſtende mihi

7. *Si autem frater aut ſoror, &c.* quemadmodum nudū illud verbum, quod dicis fratri, ito in pace, ſaturare, niſi paſtum re ipſa illi præbeas, nihil illum iuuerit: ita nil te iuuat fides, congruis deſtituta operibus.

8. *Mortua eſt in ſemetipſa.* Græcè καθ' ἑαυτήν, id eſt, per ſe: hoc eſt ſola ſine operibus. quomodo autem fides ſine operibus nō iuſtificet, & quomodo ex operibus, vide in præfatione ſcholiorum in epiſtolas diui Pauli, vbi Iacobus & Paulus concilian-

tur,

tur, in hoc videlicet quòd Paulus errorem Iudæorum refellit, qui se meritis bonorum operum, quæ in lege præcesserant ad euangelicam gratiam peruenisse putabant: asserentes non esse ad eam recipiendos Gentiles idololatras: vnde asserit Paulus non posse iustificari hominem ex operibus fidem præcedentibus. Hic autem arguit eos Iacobus, qui sumpta ex verbis Pauli occasióe, semel indepta fide otiosi degebant, facis esse illam credentes vel otiosam, ad salutē: qua in hæresi tam multos annos fuisse Lutheranos docet Georgius Wicelius, homo diu Lutherismo addictus, dei autē gratia ad fidem & ecclesiæ vnionem reuersus, & acer Lutherismi oppugnator.

fidem tuam sine operibus: & ego ostendam tibi ex operibus fidem meam. Tu credis quod vnus est deus. Benè facis, & [10] dæmones credunt & cōtremiscunt. Vis autem scire [11] ô homo inanis, quoniam fides sine operibus otiosa est?
Gene. 22.b. Abraham pater noster nonne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac filiū suū super altare? Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius: & ex operibus fides consummata est. [12] Et suppleta est scriptura, dicens: Credidit

9. *Ostende mihi fidem tuam sine operibus*. Interpres legit ἐκτὸς ἔργων σου, id est, sine operibus tuis: Græca autem habent ἐκ τῶν ἔργων, id est, ex operibus: & facilis est lapsus ab ἐκτὸς in ἐκ τῶν & contra, quã quam textus Veronensis habet tantum δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου, id est, ostende mihi fidem tuam: deinde & ego ostendam tibi ex operibus fidem meam: quasi diceret, tu qui opera non habes, fidem ostendere non potes: ego quam habeo, ex meis operibus ostendere possum. Est autem sensus, Tu qui rectè operari negligis, falso te fidem habere iactas: quod si ita est, ostende mihi ex operibus fidem tuã, & ego ex operibus fidem meam ostendam.

10. *Dæmones credunt*, quando confitentur ex euangelio Matth: Quid nobis & tibi Iesu filij dei?

11. *O homo inanis*. inanem vocat, fructu bonorum operum vacuum, de nuda fide gloriantem.

12. *Et suppleta est scriptura*. Græcè ἐπληρώθη, id est, impleta est, dicens: Credidit Abraham, id est, sensus scripturæ dicentis Abrahæ fidem imputatam esse ad iustitiam, impletus est: quando ad fidem ipsius accesserunt opera, vt filij oblatio,

1.*Nolite plures magiſtri fieri.* His verbis multorũ effrænem inhibet audaciã, qui ſtatim vt baptizati erãt temere docendi alios munus vſurpabãt: ita vt quidã Antiochiam pfecti, docerent nõ eſſe ſine circuncisiõe ſalutem: Act. 15. & 1. Timot. 1. Quidã aberrãtes conuerſi ſunt ad vaniloquiũ, volentes eſſe legis doctores, nõ intelligẽtes neque quæ loquũtur, neque de quibus affirmãt. Ambitionẽ igitur inanis tituli & doctrinarũ varietatem inhibet Iacobus, alioqui ſeſe Paulus doctorẽ gentiũ iure appellat. Nolite ergo ambire (inquit) docẽdi munus, alioqui mai⁹ iudiciũ .i. condẽnationem (vtrũq; enĩ ſignificat τὸ κρῖμα) ſumitis, vbi pro ſumitis græci legunt ληψόμεθα .i. ſumemus & incurrem⁹. in multis enim oẽs offendimus: quod ſi õnes multò grauius qui docendi munus gerũt: quando verbo & exemplo lucere alijs debent.

2.*Si quis in verbo nõ offendit, hic perfect⁹ vir.* quoniã eſt admodũ difficile non labi in verbo, qui linguã ſuam ab omni malo, aut otioſo verbo cõtinet, indubiè pfect⁹ eſt, & totũ etiã corp⁹ fræno circũducere poteſt .i. inſtar periti ſeſſoris carnẽ ſuã domare ne pro more ferociẽtis equi quò lubet feratur, ſed per rectũ iter illam agat.

3.*Si autem equi fræna, &c.*

Abraham deo, & reputatũ eſt illi Gen.
ad iuſtitiam, & amicus dei appel- 15.a
latus eſt. Videtis quoniã ex operi Rom.
bus iuſtificatur homo: & non ex 4.a.
fide tantũ? Similiter & Raab me- Gal.
retrix nonne ex operibus iuſtifi- 3.a
cata eſt, ſuſcipiens nuntios & alia Ioſu.
via eijciens? Sicut enim corpus ſi- 2.b
ne ſpiritu mortuum eſt: ita & fides ſine operibus mortua eſt.

ARGVMENTVM CAP. 3.

¶ *Docendi ambitione coercita, linguæ cõmoda & incommoda aperit: deinde ab æmulationibus & contentionibus deterrẽs, animalis & ſpiritualis ac cæleſtis ſapientiæ differentiam explicat.*

CAP. III.

1 Nolite plures magiſtri fie- A
ri fratres mei, ſciẽtes quo Matt.
niam maius iudicium ſu 23.a
mitis. In multis enĩ offendimus
omnes. 2 Si quis in verbo non offendit: hic perfectus eſt vir, potẽs etiam fræno circũducere totum corpus. 3 Si autem equis fræna in ora mittimus, ad conſentiendum nobis, omne corpus illorũ circũferimus. Et ecce naues, cũ magnę

Varia fuit olim lectio Græcis & Latinis. Beda indicat legi quibuſdam, *Sicut autem:* Græca autem habẽt, ἴδε vel ἰδοὺ, id eſt

ecce equis fræna, &c. noster legit, εἰ δὲ, id est, si autem, & simi-
liter cum illo codex Veronẽsis εἰ δὲ. Est ergo sensus: Si autem
equis fræna in os mittimus ad consentiendum nobis: Græce
πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν. i. vt nobis illi pareant, vtq; obedi
entes illos nobis ac morigeros reddamus, & omne corpus il-
lorũ circunferimus. i. pro arbitrio agimus: subaudiendum ad hunc locũ, inquit Beda, quanto magis efficiendũ est, vt nobis ipsis fræna continentiæ in os mittamus? mihi aũt videtur hoc loco, & omne corpus illorũ circunferimus,

sint, & a ventis validis minentur: circunferũtur a modico gubernaculo vbi impetus dirigẽtis voluerit. Ita & lingua modicũ quidem membrum est, & magna exultat.

B Ecce quãtus ignis quam magnã

τὸ &, ac græcum καὶ, superfluere, vt plerunque fit, & tunc
nihil supplendum, eritq; sensus: si autem in ora equorum fræ-
nos mittimus, omne illorũ corpus circunferimus: ita qui lin-
guæ fræna imponit, quoquo vult eam agit, nec sinit præcipitẽ
ferri. Si legis, ecce aũt, connecte sequentibus, & omniũ sensus
est: quemadmodũ fræno molem corporis equini, vt visum est
& quo visum est, agimus: *& naues quã magnæ sint*, græcè τηλι-
καῦτα ὄντα. i. quũ tantæ sint, *& à ventis validis minentur*, græ-
cè ἐλαυνόμενα. i. agitentur: tamen modico gubernaculo ad diri
gentis arbitriũ agũtur: quasi diceret, videtis quantulũ ferri in
fræno, quantam vim hab eat aduersus potentem equũ? quan-
tula ligni pars in ampla naui possit? ita lingua modicum qui-
dem membrũ est, sed tamen non negligẽda. Sicut enim, si fræ
ni curam non habes, aut gubernaculi, præceps fertur equus,
& nauis in profundum ruit: ita nisi linguam dirigis, totũ ani-
mi tui sessorem corpus præceps agit: & totã corporis nauem
mergit in profundum. Quæ etsi minima videtur, magna tamẽ
exaltat. pro *magna exaltat*, Græcè est, μεγαλαυχεῖ. Est aũt μεγα
λαυχεῖν, magnificè se iactare, & sese vẽditare, quod & ἐνδείκνυσ-
θαι Græci dicunt. Et Beda indicat quibusdam legi pro exal-
tat, exultat: eo sensu quo exultare significat iactanter gloriari
& impotentem se gerere: sicut sumit Tullius in libro de Sene
ctute de Fabio loquens: Annibalem iuueniliter exultantẽ, pa-
tientia sua molliebat, quod & ferocire dicere possumus. Est
ergo græcis sensus: Linqua etsi minutũ membrum est, non est
tamen contemnenda: μεγαλαυχεῖ nanque sæpius, id est, exul-
tat & ferocit. vt cõtineri non possit, nisi frænum adhibeas
rationis. deinde vim illius pergẽs ostendere: Ecce (inquit) quã

tus ignis quàm magnam ſyluam incendit: pro *quantus*, græcè eſt, ὀλίγον πῦρ, id eſt, modicus ignis, vnde potuit interpres vertiſſe, quantulus: quanquam textus Veronenſis habet, ἰδοὺ ἡλίκον πῦρ, id eſt, ecce quantus ignis: & hoc modo ironicè legendum. Videte quanto & quàm magno igni opus eſt ad incendendam ſyluam: quaſi dicat, non multò opus eſt: atque ita bene vertit interpres. Bene autem igni comparatur, ſicut enim à modica ſcintilla ignis profectus magnam ſæpe ſyluam incendit, ita linguæ incontinentia ſuis nutrita licentijs magnam bonorum operum materiam ſæpe incendit & perdit.

ſyluam incendit. Et[4] lingua, ignis eſt, vniuerſitas iniquitatis. Lingua conſtituitur in membris noſtris, quæ maculat totum corpus &[5] inflammat rotam natiuitatis noſtræ inflammata à gehenna.

4. *Lingua ignis eſt, vniuerſitas iniquitatis*. Græcè eſt ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, id eſt, mundus iniquitatis, vnde & rectè interpres vertit vniuerſitas iniquitatis, quod vniuerſas in ſe iniquitates cõtineat. Græci quidam exponunt τὸν κόσμον τὸ πλῆθος, id eſt, multitudinem: vt ſit lingua multitudo & cumulus iniquitatum. Alij ſumunt τὸν κόσμον, & mundũ pro ornamento: vt lingua ſit ornamentum & honeſtum iniquitatis operimentum: nam de vi & poteſtate linguæ Græca ſcholia hoc loco aiunt: κοσμεῖ τὴν ἀδικίαν διὰ τῆς τῶν ῥητόρων εὐγλώττου δεινότητος, id eſt, ornatam reddit iniquitatem vi quadam oratorum dicendi vehementiſsima.

5. *Inflammat rotam natiuitatis noſtræ inflammata à gehenna*. pergit oſtendere linguæ incommoda ferocientis, vt compeſcere illam ſtudeamus, quam & ſuperius vniuerſitatem iniquitatis, id eſt, omnia in ſe mala continentem vocauit. Inflammat, inquit, & incẽdit rotam natiuitatis noſtræ, græcè, τὸν τρόχον, id eſt, inceſſabilẽ vitæ curſum, quo à die natiuitatis vſq; ad mortem velut ſemper currẽte rota inceſſanter agimur: vel τροχόν, vltima acuta, id eſt, rotam aut rotationem natiuitatis noſtræ, quo vocabulo vitam noſtram intelligunt græci, quod ſemper in ſeſe voluatur. inflammat aũt lingua noxia vitam noſtram quũ ſtatim omnem noſtræ conuerſationis rationem praua loquendo contaminat: & naturæ in primo parente læſæ vitiũ, noxijs & ineptis ſermonibus auget & incẽdit. Nõ eſt aũt natura huiuſmodi, ſed ob læſæ naturæ vitio id fit. vnde ait, à gehenna inflammata, i. incitata à diabolo gehẽnæ & inferni cine,

6. Omnis

6. Omnis enim natura. deterior est lingua puersa oĩ re alia, quæ bestias ferocitate, volucres leuitate, serpẽtes virulẽtia præcellit, quod oĩa hæc truculenta, hominũ industria domãtur. sola lingua domari nequit, pro eo aũt quod habet volucrũ, serpentũ & cæterorũ, videtur legisse interpres, καὶ τῶν ἄλλων. i. aliorũ siue cæterorum: quanquã græca habẽt τῶν ἐνολίων, id est, marinorũ: quasi naturam marinarum beluarum mansuefieri Iacobus dicat, sicut delphinas cicuratos legimus. Et fortè interpres vertit cetorum, quod cetus belua sit marinarũ ferocissima: & librariorũ vitio fortassis positũ est cæterorum pro cetorum. itaque, inquit, quum ferocissima quæque cœlo, terra, ac mari domentur animalia: linguam hominũ nullus domare potest: est enim malum inquietum, Græcè ἀκατάσχετον, id est, incoercibile: teneri enim ab alio & coerceri nequit.

6 Omnis enim natura bestiarum & volucrum & serpentiũ & cæterorum domãtur, & domita sunt à natura humana: linguã aũt nullus hominum domare potest inquietum malum, plena veneno
C mortifero. In ipsa benedicimus deũ & patrem: & in ipsa maledicimus homines qui ad imaginem & similitudinẽ dei facti sunt. Ex ipso ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet fratres mei hæc ita fieri. Nũquid fons de eodẽ foramine emanat dulcem & amaram aquam? Nunquid potest fratres mei ficus vuas facere, aut vitis ficus? Sic neque salsam, dulcem potest facere aquã. Quis sapiens & disciplinatus inter vos?
D Ostendat ex bona conuersatione operationem suam in mansuetudine sapientiæ. Quod si zelũ amarum habetis, & contentiones sint in cordibus vestris: nolite gloriari & mendaces esse aduersus veritatem. non est enim ista sapientia

7. Nunquid potest ficus vuas facere? aut aliter legit interpres quàm Græca habeãt scilicet ἐλαίας, id est oleas, aut quod verius est oliuas vertit, quemadmodum legit & interpretatur Beda: sed à quopiam propter verbum vitis, cõuersum in vuas: hæc autem & præcedente parabola, ostendit non esse congruum, imo præter naturam esse, vt ab eadem lingua aut ab eodem ore (id enim significat *ex ipso ore*, id est, eodem) maledictio prodeat & benedictio: quòd idem fons dulcem & amaram aquam scaturire non potest, neque ficus oleas

oleas aut vuas producere, aut vitis ficus. *Sic neq; salsam dulcem potest facere aquã.* Græca habent οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ. i. sic nullus fons dulcem & amaram aquã facere.

8. *Terrena, animalis, diabolica.* mũdi sapientia terrena est. i. terrenis bonis per auaritiã inhians. animalis, græcè ψυχική. i. carnalis, ab anima quæ ꝓ affectu carnis plerunq; sumitur, vnde Paulus: Animalis homo non sapit ea quæ sunt spiritus dei. Diabolica siue demoniaca, græ. δαιμονιώδης. i. nõ à diuino, sed diabolico spiritu proficiscẽs. Omne enim ꝙ est in mũdo aut est concupiscẽtia oculorũ aut cõcupiscẽtia carnis, aut supbia vitæ, quæ opus propriæ est diaboli. Sapientia aũt quæ de sursum est, pudica est, græcè ἁγνή. i. pura & casta, pacifica, modesta: ἐπιεικής, id est humana & æquabilis, suadibilis, græcè, εὐπειθής, tractabilis, cui facilè psuadetur. *Bonis consentiẽs,* hoc in modernis græcis deest. *Iudicans sine simulatione,* græcè ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος, id est, neq; dissimulans neq; aliena facta dijudicans & condemnãs.
1. *Nonne ex concupiscentijs vestris,* græcè est, οὐκ ἐντεῦθεν ἐκ τῶν ἡδονῶν, id est, nonne illic ex voluptatibus siue libidinibus & delicijs vestris? vt hoc nomine nõ modo rei venereę, sed cuiuscunque appetitum illicitũ intelligas.
2. *Occiditis & zelatis,* pro occiditis, quidam græci codices habent

de sursum descendens à patre luminum: sed [8] terrena, animalis, diabolica. Vbi enim zelus & contentio: ibi inconstantia, & omne opus prauũ. Quæ autem de sursum est sapientia, primum quidẽ pudica est: deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena misericordia & fructibus bonis, iudicans sine simulatione. Fructus autem iustitiæ, in pace seminatur, facientibus pacem.

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ *Concupiscentiæ malis vnde bella & lites oriantur manifestatis, rationem quur plerunque non exaudiamur, ostẽdit. Deinde reiecta mũdi amicitia deo humiliter parere illos admonet, animas suas affligere & detractionem vitare ac nihil certò ob vitæ instabilitatem sibi promittere.*

CAP. IIII.

VNde bella & lites in vobis? [1] Nonne ex cõcupiscentijs vestris, quæ militant in membris vestris? A
Concupiscitis & nõ habetis: [2] oc-

bent φθονεῖτε, id est, inuidetis. Græca scholia exponunt cædes & bella spiritualiter de nece animarum.

3. *Non postulatis*, id est, non bene postulatis: vnde subdit, petitis & non accipitis, eo quod malè petatis, vt in concupiscentijs siue (vt prius) libidinibus & delicijs insumatis & cõsumatis.

ciditis & zelatis, & non potestis a dipisci. litigatis & belligeratis. nõ habetis, propterea quod non po stulatis. Petitis & non accipitis, eo quod malè petatis, ut in concu piscentijs vestris insumatis. 4 Adulteri, nescitis quod amicitia hu ius mundi, inimica est dei? Quicunque ergo voluerit amicus esse seculi huius: inimicus dei con-
B stituitur. An putetis quod inaniter scriptura dicat, 5 Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat
1. Pet. in vobis? Maioré autem dat gra-
5. b. tiam. Propter quod dicit: Deus superbis resistit: humilibus auté
Ephe. dat gratiam. Subditi ergo estote
4. f. deo: resistite autem diabolo: & fugiet a vobis. Appropiate deo: & appropinquabit vobis. 6 Emun-

4. *Adulteri, nescitis*, Græci addunt καὶ μοιχαλίδες, id est, adulteræ. adulteros autem vocat qui sapientiæ cœlestis amore relicto, ad amplexus mundanæ amicitiæ deflectunt: quæ (inquit) inimica est dei: Græcè pro inimica est ἔχθρα, quod si accentum habet in prima, inimicitiam significat: si in vltima inimicam.

5. *Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis* Græcè est κατῴκησεν, id est, habitauit: propter quod non de spiritu hominis vt putauit Erasm⁹, sed de spiritu sancto, qui per baptismum habitare cœpit in nobis, intelligere videtur: tum ob sequentem locum: maiorem autem dat gratiam: qui de spiritu hominis intelligi non potest. Est autem sensus, nolite putare inaniter dictum quod spiritus sanctus qui vos inhabitat per baptismum, concupiscit vos vestrique desiderio ardet (hoc enim significat verbum ἐπιποθεῖ) vel vsque ad inuidiam. De spiritu autem sancto per ἀνθρωποπάθειαν tanquam de homine loquitur. Sicut enim procus & zelotypus si cuius feruenti amore tenetur, non fert alium quem amat alteri amicitiam præstare, inuidetq; illi quem amari sentit: sic spiritus sanctus nostri (vt ita loquar) præ nimio amore zelotypus, non fert in amicitia sui riualem admittit. Quum ergo præ dignaturque si quid huius mundi secum in amicitiam recipiamus: neque in amicitia sui riualem admittit. Quum ergo præ dixisset quod plerunque postulata non accipiant quia noxia po-

postulant, ne putetis, inquit, inaniter dictũ, quod spiritus sanctus vel ad inuidiam vsque vos concupiscit, vestrique desiderio flagrat, mundo & diabolo inuidens, qui vos ab sese abalienarunt: *maiorem aũt dat gratiam* spiritus sanctus scilicet, quàm mundus: cuius amicitia deo vos inimicos reddit. quibus autẽ dat gratiam? humilibus, sicut ait, propter quod dicit, subaudi, scriptura, deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. hic locus in quibusdam deest græcis códicibus: & locus præcedens, Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in vobis, verbis expreßsis in Biblijs non inuenitur, licet sensu ipso facilè sit inuenire.

date manus peccatores, & purificate corda duplices animo. 7 Miseri estote & lugete & plorate. risus vester in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem. Humiliamini in conspectu domini, & exaltabit vos. Nolite detrahere alterutrum fratres mei. 8 Qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum: detrahit legi, & iudicat legem. Si autẽ iudicas legem, non es factor legis, sed iudex. Vnus est enim legislator & iudex, qui potest perdere & liberare. Tu autem quis es qui iudicas proxi-

C

1. Pet. 5. b.

6. *Emundate manus peccatores*, id est, externas actiones, *& purificate corda*, id est, internas animi actiones. *Duplices animo*, græce δίψυχοι, vbi græca scholia διψύχους vocant, qui nullum viuendi certum genus præstituerunt, sed vacillant semper, vanos scilicet & instabili proposito homines,

7. *Miseri estote*. Græcè est ταλαιπωρήσατε, id est, affligimini, hoc est, affligite animas vestras & corpora, ieiunijs, orationibus, & similibus rebus.

8. *Qui detrahit fratri, & iudicat fratrem, detrahit legi, & iudicat legem.* quasi ipsa non rectè fecerit vètando ne detrahamus, aut quempiam iudicemus, id est, condemnemus. Hic enim iudicare pro condemnare ponitur. Si autem iudicas legem, id est vt Græca scholia explicant, condemnas & despicis, nõ es factor legis, sed iudex: qui iudicas & despicis, quasi inutilem. Tuum autem non est iudicare neque abrogare legem, sed eius, qui est vnus & solus legislator Christus: quam autem legem iudicat, qui fratrem iudicat? eam quæ ait: Nolite iudicare & nõ iudicabimini.

9. Ibimus

D mum tuum? Ecce nunc qui dicitis, Hodie, aut crastino[9] ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrū faciemus (qui ignoratis quid erit in crastino. Quæ est enī vita nostra? Vapor est ad modicū parens: & deinceps exterminabitur) pro eo vt dicatis, Si dominus voluerit, & si vixerimus: faciem9 hoc aut illud. Nunc autem exultatis in superbijs vestris. Omnis exultatio talis, maligna est. Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.

Rom. 14. a.

9. *Ibimus in illam ciuitatem, &c.* Oīa hæc futura indicatiui Græcis sunt subiūctiui: scilicet, eamus, faciamus, mercemur: sed interpres omnia legisse videtur per ο μικρὸν, vbi aūt est faciemus annum, græci habent ἐνιαυτὸν ἕνα, id est, annum vnum, hoc est annum vnum degemus. pro eo aūt quod habet interpres, ecce nunc qui dicitis, Græcè est, ἄγε νῦν λέγοντες, id est ad verbum, age nunc dicentes, hodie aut crastino ibimus, &c. quia autem legendo relatiuum qui, non est verbū quod sententiam perficiat, mihi videtur participiū pro verbo sumi more Hebræorum, vt sit sensus: agite, nūc dicitis, hodie aut crastino ibim9, vt vulgo Galli dicunt, *or sus, vous dictes* Agite ergo, nunc dicitis, & vobiscum ita proponitis, hodie aut crastino ibimus, &c. qui tamen ignoratis quod erit in crastino. Quæ est enim vita vestra? Vapor est ad modicum parens, id est, apparens, *pro eo vt dicatis*, id est, pro quo dicere debueratis, Si dominus voluerit. Nam hic locus (qui tamē ignoratis) vsque τὸ exterminabitur, per parenthesim legendus est. Id vult ergo Iacobus, quasi futurorum securi vobiscum proponitis & dicitis, illuc ibimus, mercabimur, lucrabimur: quum adijcere deberetis, si dn̄s voluerit: quæ est enim & quàm longa vita vestra vt polliceri vobis illud audeatis? quid, inquā, nisi vapor & bulla, quæ statim vbi apparuerit, exterminabitur, id est euanescet & disparebit? nam græcè est, ἀφανιζομένη, id est, disparens & euanescens.

ARGVMENTVM CAP. 5.

¶ *A congregandis diuitijs diuites auertit, admonens reddendam esse laborantibus suam mercedem: atque interim crapulis abiectis, patienter domini aduentum expectandum, & afflictiones constanter sanctorum exemplo tolerandas: deinde interdicto iuramento tristi-*

tristibus orare, tranquillis psallere, & infirmis orare simul ac sancto vngi oleo suadet. demum efficacia vique orationis ostensa, vt peccantem fratrem ad meliorem frugem reducamus, hortatur.

CAPVT V.

A Gite nunc diuites, plorate, vlulantes in miserijs vestris quæ aduenient vobis. diuitiæ vestræ putrefactæ sunt: & vestimenta vestra à tineis comesta sunt. Aurum & argentum vestrum [1] æruginauit: & ærugo eorum in testimoniū vobis erit, & manducabit carnes vestras sicut ignis: Thesaurizastis vobis iram in nouissimis diebus. A

B Ecce merces operariorū qui messuerūt regiões vestras,[2] quæ fraudata est a vobis, clamat: & clamor eorū in aures domini Sabaoth introiuit.[3] Epulati estis super terram: & in luxurijs enutristis corda vestra. In die occisionis[4] addixistis & occidistis iustum, & nō

1. *Aeruginauit*. i. æruginem cōtraxit. Est aūt ærugo ꝓpriè æris vitium, sed ad alia etiam metalla transfertur, & ad vitiū quoque segetum.

2. *Quæ fraudata est a vobis*, Græcè ἐπεςερημένος ἀφ' ὑμῶν, id est merces qua illos ipsi priuastis & fraudastis, clamat scil. ad dominū: & clamor eorū in aures domini *Sabaoth*, id est, exercituum intrauit. Græci pro *clamor* habent αἱ βοαί, id est, clamores.

3. *Epulati estis*, Græcè ἐτρυφήσατε, id est, deliciati estis, genio indulsistis.

4. *Addixistis & occidistis iustū*, pro addixistis græcè est κατεδικάσατε. i. condemnastis, ideoq; interpres vertit addixistis. est enim addicere morte dānare: vnde Cicero in Pisonem huius ipsi⁹ domū euertisti, cuius sanguinē addixeras. i. quem morti addixeras: fortè sciolus ignorans quid significaret addixistis, pro eo reposuit, adduxistis: nam in veterib⁹ libris scriptū inuenitur addixistis: iustus autem iste de quo loquitur Iacobus, Christus est, de quo Stephanus Acto. 6. Quem prophetarū non sunt persecuti patres vestri, & occiderunt eos qui annunciabant de aduētu iusti, cuius vos nunc proditores & homicidæ fuistis. exprobrat autē illis domini necem, quod cum iustum & suum Messiam occidissent, próque eo facinore lugere deberent, delicijs tamen & luxuriæ prorsus se manciparent: occidistis ergo iustum (ait) & non restitit vobis, græcè, ἀντιτάσσεται, id est, resistit in præsenti, Græci habent ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε, ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς, id est, deliciati estis.

estis, lasciuistis, & enutristis corda vestra *super terram*, id est,
quandiu in terra vixistis, sicut in die occisionis victimæ, id est,
quum solennes victimæ immolantur, quo die genio oẽs indul
gent, quasi diceret, oẽs dies curan do, & in delicijs alẽdo corpo
ri, dedistis, quasi perpetuo dies festi & geniales essent. Si non

restitit vobis.[5] Patientes igitur e-
stote fratres, vsque ad aduentum
B domini. Ecce, agricola expectat
præciosum fructũ terræ: patiẽter
ferens donec accipiat[6] temporane
um & serotinũ. Patientes igitur e
stote & vos, & confirmate corda
vestra: quoniã aduentus domini
appropinquauit.[7] Nolite ingemiſ
cere fratres in alterutrũ, ut nõ iu-
dicemini. Ecce iudex ante ianuã
assistit.[8] Exemplũ accipite fratres
exitus mali laboris & patientiæ,
ꝓphetas qui locuti sunt in nomi
ne domini. Ecce beatificam[9] eos

legimus τὸ vt, sensus est,
in die victimæ, id est, solẽ
ni die paschæ, quo macta
bantur victimæ, iustum
Iesum occidistis.

5. *Patiẽtes estote*. hîc patiẽ
tia nõ pro virtute tolerã
tiæ, sed pro lõganimi ex-
pectatione promissionũ
Christi sumitur, vnde grę
cè est μακροθυμήσατε, id
est, longanimes estote.

6. *Temporaneũ & serotinũ*,
Græcè est ὑετὸν πρώϊμον
καὶ ὄψιμον. i. pluuiam ma
tutinam siue tempestiuã
& serotinam. Est aũt sen
sus: Si agricola pro spe
terreni fructus patienter

expectat d. cum matutinam serotinamque pluuiam, neque
antè deficit: quanto maiori longanimitate pro spe æternorũ
bonorum, largitorem eorum dominum Iesum expectare de-
bemus? cuius aduentus non longè est, sed appropinquabit ci-
tò, siue appropinquauit. Græci habent ἤγγικε.

7. *Nolite ingemiscere in alterutrum, vt non iudicemini*, id est, si in-
ter expectandum domini aduentum varijs vos pressuris & af
flictionibus contingit affici, nolite ob id inuicem suspirare &
ingemiscere: & contristari tristitia quæ est secundum hoc se-
culum. *vt non iudicemini*, id est, à domino propter impatientiã
condemnemini. hoc enim non est constantis animi: sed forti-
ter durate, scientes quia *ecce iudex ante ianuam assistit*, id est, nõ
longè est dominus, sed propè, qui & vestram patientiam re-
muneraturus & aduersariorum vestrorum iniquitatem est vl
turus.

8. *Exemplum accipite fratres laboris & patientiæ, & exitus mali*. in
Græcis codicibus qui nunc extant, nihil est quod respondeat
τῷ exitus mali, neque τῷ patientiæ, sed tantum est τῆς κακοπα
θείας,

θλίψεως, καὶ τῆς μακροθυμίας, id eſt, laboris, ſiue afflictionis & longanimitatis. Exitum autem malum quem poſuit interpres, aſperam ſanctorum mortem accipere oportet, quam ſancti prophetæ alijque viri ſancti paſsi ſunt. Hortatur eos ſanctorum prophetarum & Iob exemplo, ne deficiant in afflictionibus: conſiderātes quoniā beati & ſancti pro deo & iuſticia afflictati ſunt.

qui ſuſtinuerunt. 9 Sufferentiam
Iob audiſtis, & finem domini vi-
diſtis, quoniam miſericors domi-
nus eſt, & miſerator. Ante omnia *Matt. 5.*
autem fratres mei, 10 nolite iurare
neque per cœlum, neque per ter-
ram, neque aliud quodcunque iu-
ramentum. Sit autem ſermo ve-
ſter, eſt eſt, non non: ut nō ſub iu-
dicio decidatis. Triſtatur autem
aliquis veſtrum? oret. 11 Aequo a-

9. *Sufferentiam Iob audiſtis, & finem domini vidiſtis.* Hunc locum quidam exponunt, vidiſtis ſufferentiam Iob & patientiam, quomodo videlicet ſit remunerata, quando duplicia recepit in vita ſua. Et finem domini vidiſtis, id eſt, exitū ac mortem Chriſti ignominioſam, quanta gloria compenſata ſit. Mihi videtur de Iob totus locus intelligendus, audiſtis Iob patiētiam, & interim vidiſtis finem domini, id eſt, qualis illi finis & exitus à domino deo fuerit, ob id quod ſequitur, quoniam miſericors, valde miſericors. Græcè πολύσπλαγχνος eſt, & miſerator: ſicut enim afflictati Iob miſertus eſt, ſic & veſtri miſerebitur: vidiſtis ergo finem domini in Iob ſcilicet, id eſt, qualem afflictionum ſuarum exitum illi dominus dederit aucto in omnibus bonis & dupliciter multiplicato, quoniam miſericors & miſerator dominus, qui ſeruum Iob miſeratus, & vobis tādem afflictis benignus præmiator aderit.

10. *Nolite iurare, neque per cœlum, &c.* leuem, priuatam, frequentem, & indiſcretam iurandi conſuetudinem tollit his verbis: nam & iudicis auctoritate iurare quandoque licet, & ad perſuadendam ijs qui aliter crediturì non ſunt, veritatem. nolite ergo iurare, &c. vt non ſub iudicio decidatis, interpres legit, ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν, id eſt, vt non ſub iudicium incidatis: Græca habent ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν. quod quidam vertunt, vt non in ſimulationem incidatis, nam qui iuramento aſſueſcit, incidit in hypocriſim & ſimulationem, quando qui mentitur iuramento ſuo cupit verax videri. certè græca ſcholia ὑπόκρισιν ſumūt ἀντὶ τῆς κρίσεως, id eſt, pro iudicio & condemnatione, quomodo & noſter interpres vertit.

11. Aequo

11. *Aequo animo est? psallat.* græcè, εὐθυμεῖ τίς, ψαλλέτω. i. læto ac gaudibūdo animo est? psallat. vnde errore librariorū factū est vt legeretur: Tristatur quis inter vos? oret æquo animo, & psallat, quū legendū sit oret: deinde puncto facto, æquo. i. læto animo est? psallat. sed facilis est lapsus ab *est* ad *&*, qui librarij vitio inoleuit. pro tristatur autem græcè est κακοπαθεῖ. i. affligitur.

nimo est? psallat. 12 Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros ecclesiæ, & orent super eum, vngētes eum oleo in nomine domini. & oratio fidei saluabit infirmū, & alleuiabit eum dominus: & si in peccatis sit, remittētur ei. 13 Confitemini ergo alterutrū peccata vestra, & 14 orate pro inuicē ut saluemini. multum enim valet deprecatio iusti assidua. Elias homo erat 15 similes nobis passibilis: & oratione orauit ut nō plueret super terram, & non pluit annos tres & menses sex. Et rursum orauit, & cœlū dedit pluuiam, & terra dedit fructum suum. Fratres mei, si quis ex vobis errauerit à veritate, & conuerterit quis eum: scire debet, quoniam qui conuerti fecerit peccatorē ab errore viæ suæ, saluabit animam eius à morte, & operit multitudinem peccatorum.

D

3. Re. 17. a. b
Lucæ 4. d.
Matt. 18. b.

12. *Infirmatur quis in vobis?* hinc, & ex loco Marci ca. 6. vbi dicitur de apostolis Exeuntes, vngebant oleo multos ægros & sanabātur, & traditur sacramentum vnctionis, quo infirmos vngit ecclesia oleo sensibili & corporali, quod quidem est signum inuisibilis olei, quæ est vnctio spiritus.

13. *Confitemini alterutrum peccata vestra.* vt hoc loco inquit venerabilis Beda, in hac sententia debet esse illa discretio, vt quotidiana leuiaq; peccata inuicem coæqualibus confiteamur, eorumq; quotidiana credamus oratione saluari: porrò grauioris lepræ immundiciam, iuxta legem sacerdoti pādamus, atque ad eius arbitrium qualiter & quāto tempore iusserit purificari curemus.

14. *Orate pro inuicem vt saluemini.* Græcè, ἰαθῆτε, id est, sanemini: *multum enim valet deprecatio iusti assidua.* pro assidua græcè est ἐνεργουμένη, id est, efficax.

15. *Similis nobis.* Græca paulò amplius habent, scilicet ὁμοιοπαθὴς, id est, similibus affectionibus obnoxius.

Argu-

Argumentum prioris epiſtolæ Petri.

Circuncisionis apoſtolus Petrus diſperſis quaquauerſus per Aſiam Iudæis in Chriſtum credentibis, exhortariam hanc ſcribit epiſtolam admonens fortiter aduerſus afflictiones durare, & profeſſa in baptiſmo Chriſtianiſmi puritatem ad finem vſque tueri: magiſtratibus etiam infidelibus audientes eſſe, dein ſui quenque officij admonens, totus eſt in formandis illorum animis.

EPISTOLA BEATI PETRI APOSTOLI PRIMA.

ARGVMENTVM CAP. 1.

¶ Præpoſita epigraphe, deo gratias agit qui nos ad tantæ bona, æternam ſcilicet ſalutem, per Chriſtum vocauerit, quam à prophetis quidem prænunciatam, ſed nobis exhibitam oſtendit: dein priſtinis concupiſcentijs relictis in Chriſtum ſperare cum tremore hortatur, cuius redempti ſanguine ſumus: demum ad mutuam incitat charitatem, obiter verbi diuini ſtabilitatem proponens.

CAPVT I.

PETRVS apoſtolus Ieſu Chriſti, electis aduenis diſperſionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Aſiæ & Bythiniæ, ſecundum præſcientiam dei patris, in ſanctificationem ſpiritus, in obedientiam, & aſperſioné ſanguinis Ieſu Chriſti: gratia vobis & pax multiplicetur. A

1. *Petrus apoſtolus*. ſcribit Petrus Iudæis fidelibus, qui ſiue ex veteri diſperſione, ſiue ex noua (quæ ſub Stephano facta eſt) in diuerſas ſeſe orbis partes receperant, vnde rectè aduenas & incolas, græcè παρεπιδήμους vocat: qui regiõe ſua pulſi alienam incolebant. Aſia autem de qua hic, Aſia minor intelligenda eſt. Electos autem dicit in ſanctificationem ſpiritus, ſiue vt Græci habent, in ſanctificatione ſpiritus, id eſt, per ſpiritum ſanctificantem & in obedientiam & aſperſionem ſanguinis Ieſu Chriſti, id eſt, vt obedirent & crederent, & Chriſti (non hirci aut vituli, quemadmodum olim)

ſan-

sanguine aspersi, à peccatis mundarentur.

2. *Benedictus deus & pater.* vult his verbis Petrus ꝙ Christi resurrectioni regenerati sumus ad æternam illam hæredicatem possidendam, quæ nunc quidem nobis non offertur, sed in cœlis asseruatur. Pro eo autem quod interpres habet, *qui custodimini*, Græcè est, εἰς ὑμᾶς φρουρουμένους: φρουρῶ autē significat custodire ciuitatem ab hostibus: vnde & φρούριον, præsidium ac locum munitum significat: itaq; φρουρουμένους, significare mihi videtur eos, qui fide veluti munito præsidio asseruantur: ad salutem æternam consequendam.

2 Benedictus deus, & pater domi-
1.Cor. ni nostri Iesu Christi, qui secun-
1.a. dum misericordiam suam mag-
Ephe. nam regenerauit nos in spem vi-
1.a. uam, per resurrectionem IESV
Christi ex mortuis, in hæredita-
tem incorruptibilem & inconta-
minatam & immarcessibilem cō
seruatam in cœlis in vobis, qui in
virtute dei custodimini per fidē
in salutē, paratam reuelari in tem
pore nouissimo,
3 in quo exulta-
bitis, modicum nūc si oportet cō
tristari in varijs tentationibus: vt
probatio vestræ fidei multo præ
ciosior auro (quod per ignē pro-
batur) inueniatur in laudē & glo-
riā & honorē in reuelatione Iesu
Christi, quem cùm nō videritis,

3. *In quo exultabitis.* pro exultabitis, græcè est ἀγαλλιᾶσθε, i. exultatis: sicut & paulò post, credentes aūt exultabitis, &c. noster legit ἀγαλλιάσεσθε, in futuro. vbi autem legitur *contristari*, puto vitium esse librariorum, pro contristati: nam Græcè est λυπηθέντες à verbo λυπέω, ꝙ significat tristitia afficio & vexo. Quod autem interpres τοῖς πειρασμοῖς tentationibus, vertit: prællat quàm τὸ experimentis, ob id quod sequitur. vt probatio fidei vestræ (Hebraismus est) id est, probata & explorata fides vestra, explorata, inquam, tentationibus, & afflictionibus, multo præciosior auro, &c. vbi autem est, *quod per ignē probatur*, desunt Latinis duo vocabula, *perit, &c.* estque sensus: Vt probatio fidei vestræ auro quod perit, & igni purgatur, multo præciosior, *in reuelatione Iesu Christi*, id est, die iudicij quum reuelabitur iudex, & occulta cordium reuelabit, inueniatur in laudem, gloriam & honorem: id est, vobis cessisse ad laudem, gloriam & honorem.

4.*In quem nunc quoque non videntes creditis*. Græci non habent creditis, sed in quem non videntes, credentes autem exultabitis, siue vt græci habent, exultatis lætitia inenarrabili reportantes finem fidei vestræ, salutem animarum vestrarum.

5.*De qua salute*. de qua salute vobis per Christū futura scrutati sunt prophetæ, qui de futura in vobis vel ventura in vos gratia prophetarūt. scrutātes in quod vel quale tēpus venturā eiusmodi gratiā ac salutem illis significaret spiritus sanctus qui erat in eis, prænunciās venturas Xp̄i afflictiones, & postmodū sequuturas eius glorias: quibus ita scrutantibus reuelatū est, quod nō illa sibi cane [illegible] nobis, neq; suo tē p[illegible] euenire ea quorū [illegible] propheciā & spem [illegible] strabant, sed nostro: quæ quidem olim ab illis prædicta nup ab apostolis spiritu sancto supernè misso afflatis, nūciata sūt nobis: *in quem desiderant angeli prospicere*: nouissima hæc particula græcis aliter legitur, habēt enim εἰς ἅ, id est, in quæ, scilicet mysteria desiderant angeli prospicere. noster interpres legit εἰς ὅ, i. in quem: & quidam referunt ad Christum, in quem prospicere illi desiderant, non quòd non prospiciant, sed quia prospicientes nunquam satiantur, sed quo fruūtur magis, eo frui magis sitiunt. Beda putat etiam ad spiritum sanctum referri posse. Pro eo quod est, *significaret in eis spiritus*, græcè est τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα, id est, spiritus, qui in eis est. vbi est *prænuncians*, græci habent προμαρτυρόμενον, id est, protestans siue prætestificans. vbi est *posteriores glorias*, græci habēt τὰς μετὰ ταῦτα δόξας, id est, secuturas post tot afflictiones, glorias. Quoniam autem optime lector hucusque obscurior mihi visus est Petri contextus, placuit in gratiam tui dilucidius hoc modo explicare.

diligitis. 4 in quem nunc quoque non videntes, creditis: credentes autem exultatis lætitia inenarrabili & glorificata, reportantes finem fidei vestræ, salutem animarum vestrarum. 5 de qua salute exquisierūt atq; scrutati sunt prophetæ, qui de futura in vobis gratia pphetarūt, scrutātes in quod vel quale tēpus significaret in eis spiritus Christi, prænuncians eas quæ in Christo sunt passiones, et posteriores glorias: quibus reuelatum est quod non sibimetipsis, nobis autem ministrabat ea quæ nūc nunciata sunt vobis per eos qui euangelizauerūt vobis, spiritu sancto, misso de cælo, in quem desiderant angeli prospicere.

Dilu-

Dilucida explicatio initij primi capitis.

PEtrus Iesu Christi apostolus, incolis & aduenis fidelibus per Pontũ, Galatiam, Cappadociã, Asiam & Bithyniã dispersis, ac iuxta dei patris præscientiam & præcognitionẽ per sanctificantem spiritũ, in hoc vt fidei obedirẽt, & Christi sanguine aspersi mũdarentur, electis, salutẽ. Gratia in vos & pax augeatur & crescat. Laudetur deus & pater domini nostri Iesu Christi, qui pro immensa sua misericordia per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis in spem nos viuam regenerauit, & in hæreditatem nunquã marcescentem, sed corruptiõis & maculæ nesciam, vobis olim in cœlo repositam: vobis, inquã, qui dei virtute ac fide tanquã præsidio muniti, asseruamini in salutẽ, quæ in parato ac promptu est, vt nouissimo tẽpore reueletur: in quo nimirum deo exultatis, quanquã nunc paulò momento varijs tentationibus & tribulationibus afflictati & contristati: quod opportunũ vobis est, ac necessariũ, vt explorata vestra fides ac probata, auro ipso (quod etsi tandem aliquando perit, per ignẽ tamen exploratur) longè præciosior, vobis honori, gloriæ ac laudi fuisse inueniatur, quũ sese mundo palam faciet Christus Iesus: quẽ nondum inspectũ diligitis: in quẽ etiam cùm nondũ videritis, creditis: ac credentes ineffabili lætitia exultatis & gloriosa, finem inde ac fructũ fidei vestræ referentes animarum vestrarũ salutem: de qua inquisierũt scrutatiq; sunt & ipsi prophetæ, qui de collata in vos gratia antè prædixerunt, anxiè scrutantes quo qualíue tempore habitãs in eis Christi spiritus, venturas illis ostẽderet, de quibus testimoniũ antè tulerat, Christi afflictiones, & postmodũ subsecuturas glorias: quibus reuelatũ est, quod non sibi suoq; tempore, sed nobis ea canerent, & ministrarent, quæ nuper vobis per apostolos euãgelicæ veritatis administros spiritu sancto de cœlis misso nuntiata sunt: in quæ desiderãt vel ipsi angeli penitus inspicere.

C [6] Propter quod succincti lumbos mentis vestræ, sobrij perfectè sperate in eam quæ offertur vobis, gratiam, in reuelatione IESV Christi, quasi filij obedientiæ, nõ configurati prioribus ignorantiæ vestræ desiderijs, sed secundum eum qui vocauit vos,

6. *Propter quod*. hic locus satis est facilis intellectu. Succingit quidem lumbos corporis, qui per continẽtiam, concupiscentiã refrænat carnis; mẽtis autem lumbos succĩgit, qui à noxijs erroribus intellectum & à vanis illicitisque cogitationibus &

internis desiderijs coercet affectũ. Itaq; succincti perfecti sperate in eam quæ vobis offertur gratiam, siue perfectè sperate. Græci enim habent τελείως, id est, perfectè, in gratiam quæ offertur vobis, scilicet consummata, *in reuelationem*, id est, quando reuelabitur Iesus. Græci tamen habẽt ἐν ἀποκαλύψει, id est in reuelatione. *Non configurati prioribus ignorantiæ vestræ desiderijs.* Græcè est μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ἐπιθυμίαις, id est, nequaquam cõformati & addicti prioribus illis, quæ ignorantiæ vestræ tempore fuerunt, concupiscentijs: & refertur ad τὸ sperate nõ configurati. quòd vero sequitur, Secundũ eum qui vos vocauit, sanctum, vt & ipsi in omni conuersatione sancti sitis. Græci non habent vt, & facilior est lectio. Sed & ipsi sancti sitis secundũ sanctum illum, qui vocauit vos: si legimus, *vt*, sic ordinanda est lectio: Sperate enim non configurati, &c. sed secundum eum qui vos vocauit sanctum.

sanctum, ut & ipsi in omni cõuer
satione sancti sitis: quoniam scri- Leui.
ptũ est, sancti eritis, quoniam ego 11.g.
sanctus sum. 7 Et si patrem inuo- 19.a.
catis eum qui sine acceptione per 20.b.
sonarum iudicat secundum vni- Deut.
uscuiusq; opus: in timore, incola 10.d.
rus vestri tempore conuersami- Rom.
ni: scientes quod non corruptibi- 2.b.
libus auro vel argento redempti Gala.
estis de vana vestra conuersatio- 2.b.
ne paternæ traditionis: sed præcio D
so sanguine quasi agni immacu- 1.Cor.
lati Christi & incontaminati, præ 6.d.
cogniti quidem ante mundi con & 7.
stitutionem, manifestati autem c.
nouissimis temporibus propter Hebr.
vos qui per ipsum fideles estis in 9.d.
deo qui suscitauit eum à mortu- Ità.
is, & dedit ei gloriam, vt fides ve- 1.d.
stra, & spes esset in deo. 8 Animas Apo. 1.d.

7. *Et si patrem inuocatis.* Iubet hic Petrus vt toto tempore vitæ nostræ, quæ non nisi incolatus quidam est & peregrinatio, in timore versemur, nec nos tãto precio redemptos tãtis periculis leuiter exponamus: in timore, inquit cõuersamini, incolatus vestri .i. hui⁹ vitæ vestræ trãseuntis tẽpore, scientes quod non corruptibilibus redẽpti estis, de vana vestra cõuersatiõe *paternæ traditionis*. Græ. pro paternæ traditionis est verbum vnicũ πατροπαραδότου .i. à patribus tradita. Intelligit aũt iugum legalium ceremoniarũ tunc temporis inutiliũ, à quib⁹ redempti, inquit, estis præcioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incõtaminati *Præcogniti quidem*. hic præcognitum pro prædestinato sumit.

8. Ani-

§ *Animas vestras castificantes.* reliquũ capitis satis est intellectu facile, nisi quòd aliquot locis discedit à græco. Sic enim græcè τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε, id est, purificatis animabus vestris in obedientia veritatis, per spiritum sanctum, in amore fraternitatis non ficto, ex puro corde inuicē inter vos diligite. nam pro *charitatis*, græca habent ἀληθείας, id est, veritatis, noster secus legit, & pro *castificantes*, ἡγνικότες, aoristus, id est, qui purificastis, & Græci addunt, quo caret Latini, διὰ πνεύματος per spiritum, & pro simplici est ἀνυπόκριτον. est autem ἀνυπόκριτος apertus homo neq; dissimulator. Quod autem habemus, *per verbum dei viui & permanentis*, Græci habent διὰ λόγου ζῶντος θεοῦ, & potest genitiuus referri ad τὸ θεοῦ, id est, dei, vt noster vertit: potest etiam ad τὸ λόγου, id est, dei verbum, vt sit sensus, per verbum dei viuum & permanens: ob comparationem sequentem, Quia omnis caro, &c. componit enim verbum dei cum carne & omni gloria illius, quod statim caro cũ gloria sua vt foenum exarescat. Verbum autem domini euangelizatum in æternum maneat.

vestras castificātes in obedientia charitatis, in fraternitatis amore, simplici ex corde inuicem diligite attentius, renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili per verbum dei viui & permanē-
Esai. 40.b. tis in æternum. Quia omnis caro
Eccl. 14.c. vt foenum: & omnis gloria eius
Iaco. 1.b. tanquam flos foeni. exaruit foenum, & flos eius decidit. Verbum autem domini manet in æternum. hoc est autem verbum quod euangelizatũ est in vobis.

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶ Ad innocentiā [illegible] simplicitatē instar infantiũ [illegible], ad Christũ viuũ lapidē iubet accedere, quē electũ lapidem & angularem fuisse ostēdit: deinde Christianorum dignitatem vtpote qui reges sint & sacerdotes ac dei populus, [illegible] à concupiscentijs [illegible] conuersari inter gentes, ac potestatibus subesse, & suum officiũ ergà omnes [illegible] facere iubet. Demum ad iniurias Christi exemplo fortiter ferendas hortatur.

1. *Deponentes*. pro deponentes græcè est ἀποθέμενοι aoristus: est ergo sensus: deposita igitur (in baptismo scili.) omni malitia, &c. rationabiles & sine dolo, lac cõcupiscite, vt in eo crescatis in salutem, id est, semel in spirituali natiuitate in baptismo regenerati, tales estote per huius natiuitatis gratiã, quales decet nuper natos infantes per innoxiæ ætatis naturã, ignari scil. malitiæ & doli, inuidere & detrahere nescij: & sicut illi lac maternum desiderãt, quo aliti in adultam ætatem crescant: ita vos de matris ecclesiæ vberibus, lac cõcupiscite & sugite. i. simplicia fidei rudimenta, non arduas fidei quæstiones, qui cibus est grandiũ & in scripturis exercitatos sensus habentium, quærite: vt huiusmodi lacte primùm aliti, crescatis in viros perfectos, & perfectam salutẽ adipiscamini. hæc propè ex Beda. quod aũt noster interpres τὸ *rationabiles & sine dolo*, refert ad τὸ deponẽtes, græci referũt ad τὸ lac. nam quod ille legit λογικοὶ καὶ ἄδολοι, græca quæ nũc extãt, habẽt λογικὸν καὶ ἄδολον, id est, rationabile, ac sine dolo lac. vocat autem lac λογικὸν & rationale, ad differentiã lactis corporei, vel etiam si metaphorã sequimur, ad differentiã lactis animalis, carnalis scilicet doctrinæ, & lac ἄδολον. i. sine dolo, ad differentiam doctrinæ hæreticæ, quæ se dolose insinuat. huiusmodi ergo lac, inquit, concupiscite, si tamen vel si quidem gustastis quod suauis & dulcis, & benignus est dominus, vtrũque enim significat τὸ χρισὸς. Quod aũt interpres verterat, *Vt in eo crescatis in salutem*, miror quid in mentem Erasmo venerit vt verteret etiam in nouissima æditione, expungens τὸ in salutem, vt per illud subolescatis, non enim memini legisse subolescatis, pro adolescatis, & vetus codex Dionysianus habet in contextu εἰς σωτηρίαν, id est, in salutem.

CAPVT II.

1 DEponentes igitur omnem malitiam, & oẽm dolum, & simulatiões, & inuidias, & omnes detractiões, sicut modo geniti infantes, rationabile & sine dolo lac concupiscite: ut in eo crescatis in salutem, si tamen gustatis quoniam dulcis est dominus. 2 Ad quem accedentes, lapidem viuum, ab homini-

A Rom. 6.a. Ephe. 4.d. Colo. 3.b. Hebr. 12.a.

2. *Ad quem accedentes*. accedẽtes, inquit, ad dominũ, *lapidem viuum*. (rectè enim inquit Beda Christus lapis est, qui in carne veniens ædificationi sanctæ ecclesiæ sese inserere dignatus est & benè viuus, qui via, veritas, & vita) *ab omnibus quidem reprobatum*, quum dicerent Iudæi, non habemus regem nisi Cæsa-

rem: *A deo aũt electũ*, quãdo constitutus est rex ab eo super Si-
on montem sanctũ eius. Qui verè electus dei fuit, testante E-
saia 24. Ecce seruus meus, suscipiam eum, electus meus, com-
placuit sibi in illo anima mea. *Et honorificatum*, quando dona-
uit illi nomen quod est super omne nomen, & gloria atq; ho-
nore coronauit eum.

bus quidem reprobatũ, à deo aũt electum & honorificatum: & ipsi tanquam lapides viui superædificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctũ, offerẽtes spirituales hostias, acceptabiles deo per Ie-
B sum Christũ. 3 Propter quod con-
Esai. 28.d. tinet scriptura, Ecce pono in Si-
Rom. 9.g. on lapidem, summum angularem, probatũ, electũ, præciosum

Ad talem ergo lapidem accedẽtes & illi cõformes pro captu vestro effecti, *tanquã viui lapides* non velut mortui qui laborãtis operã per se iuuare nihil possunt: sed architectis prædicatoribus & doctorib⁹ ipsi tanq̃ viui lapides cooperantes. *Superædificamini domos spirituales*, puto errore librariorũ pro domus, positum domos. Indicat autem Beda triplicem lectionẽ fuisse. Superædificamini domus spiritualis, & in domum spiritualem, & domos spirituales. Quod si interpres vertit domos spirituales, puto addidisse τὸ in. sed magis credo vertisse vel domus spirituales, in plurali, vel domus spiritualis in singulari, sicut græcè est οἶκος πνευματικός. Accedentes ergo ad viuũ lapidem Christum & illi cõformes effecti superædificamini domus spirituales, id est, superædificate vosmetipsos super firmũ illud fundamentum & solidam petram Christum, tanquam domos spirituales, ac spirituale templum dei in quo habitat Christus: superædificamini inquam *in sacerdotium sanctum*, id est, vt sitis sacerdotium sanctum, sicut postea ait, Vos estis genus electum, regale sacerdotium. Græcis deest τὸ in. & sensus est, vt templum Christi & sacerdotium effecti, id est, sacerdotes (sicut circuncisio pro circuncisis sumitur) superædificemur super ipsum ceu domus ac templum & sacerdotium, id est, sacerdotes *offerentes spirituales hostias acceptabiles deo per Iesum Christum*, ad differentiam legalium sacerdotum, qui carnales hostias offerebant: nos autem spirituales offerre oportet, eleemosynas, orationes & ieiunia, corque purum & contritum: quia iam sacrificium & oblationem animalium non vult Deus.

3. *Propter quod continet scriptura.* Græcè est paulò secus διὸ καὶ

περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, siue διότι vt codex Dionysianus habet. περιέχω aũt significat cõtineo & amplector, & etiam excello, & vtroq; modo sumi potest. Intelligẽdo ꝙ antea dixit, Christũ esse lapidẽ viuũ & electũ, ꝓpterea & in scriptura continet.i. describitur continẽs & cõnectens res inter se sicuti scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem summũ angularẽ, vbi ꝓ summũ angularem græcè est vnica dictio ἀκρογωνιαῖον.i. vt ita dicã, summangularẽ, hoc est in summo angulo positum. nulli aũt dubiũ quĩ angularis lapis cõnectat duos parietes. ita Xp̃s duos parietes, duos scilicet, Gẽtiliũ & Iudæorũ populos coniunxit, ex vtrisq; vnũ populum vnumq; ouile faciens.

Et qui crediderit in eum, non cõ-
fundetur. 4 Vobis igitur honor Psal.
credentibus. non credentibus au- 117.d.
tem, lapis quẽ reprobauerũt ædi- Matt.
ficantes, hic factus est in caput an- 21.d.
guli: & lapis offensionis & petra Act. 4.b.
scandali, his qui offendunt verbo Esai.
nec credunt in quo & positi sunt. 8.c.

Si sumamus περιέχειν pro excellere, sensus est, propterea in scriptura excellit, id est, excellẽs iste lapis declaratur in scriptura dicẽte, Ponam in Sion lapidẽ summũ angularem, probatũ, electum & præciosum. qui crediderit in eum, nõ confundetur vel pudefiet. Græcè est καταισχυνθῇ. Vide etiam num & περιέχει passiuè sumatur, vt pleraque vocis actiuæ, pro continetur & habetur in scriptura: puto interpretem nostrum non legisse ἐν, imo vertisse continet scriptura.

4. Vobis igitur honor. si quis crediderit in eum nõ confundetur, igitur vobis in eum credentibus nõ ignominia, sed honor efficitur iste lapis, sicut cõtrà incredulis Scribis & Pharisæis, quorũ intererat plebem ædificare, viuũ lapidem Christũ abijcientibus & reprobantibus, factus est in caput anguli, qui ex fortissimo lapide fieri solet: non quod eos contineat & deo conglutinet, sed quod ad eorundam rationem fideles deo vniat, quando positus est, & ad hoc homo factus vt tanquam lapis angularis vtrunque populum fide vniret: nec sic exaltatus modò est, vt caput anguli fieret: sed illis etiam in ruinam factus est: vnde ait, Et lapis offensionis & petra scandali, ijs qui offendũt verbo nec credũt, in quo positi sunt, id est, nec in Christum credũt, qui ad hoc positi & facti sunt, vt in eum credãt. Græci habent εἰς ὃ ἐτέθησαν, id est, ad quod positi sunt, & Græca scholia explicant: factus est petra scandali ijs qui non crediderunt, ad quod positi sunt, id est, ad quod scilicet, vt non crederent & offenderent, positi sunt, id est, destinati sunt: nõ quod

ad hoc illos deus induxerit sed quod in illud barathrum ipsi sese præcipitarint. Sensus ergo est scandalo & offensioni Iudæis est lapis iste Christus, non sua natura, sed illorum vitio. qui sponte in illum insurgunt, & qui offendunt verbo. Græcè οἱ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, id est, qui impingunt in verbum euangelij, vel filium ac verbũ dei Christum, & non credunt: credentibus autem honor est. i. illis est in precio. hoc est quod Paulus ait 1. Cor. 8. Nos prædicamus Christũ crucifixum, Iudæis quidem scandalũ, gentibus aũt stultitiam, ipsis autem vocatis Iudæis & Græcis dei virtutem ac sapientiam.

Exod. 19.a. 5 Vos autem genus electum, re-
gale sacerdotium, gens sancta, po-
pulus acquisitionis: ut virtutes
annuncietis eius, qui de tenebris
vos vocauit in admirabile lumẽ
Osee 2.d suum. Qui aliquando non po-
pulus dei: nunc autem populus
Rom. 9.e. dei, qui non consecuti misericor-
diam: nunc autem misericordi-
am consecuti. Charissimi, obse-
Gala. 5.c. cro vos[6] tanquam aduenas & pe-
Rom. 13.d. regrinos, abstinere vos a carnali-
bus desiderijs, quæ militãt aduer-

5. *Vos autem estis genus electũ*, quos scilicet nouissimo tempore per fidẽ sui cultores elegit deꝰ. *regale sacerdotium*: quia, vt in[illegible] Beda, illius corpori vniti sunt, qui rex summus & sacerd[illegible] verus. Regale aũt sacerdotiũ ait ad differentiam [illegible] erat non regale, nos aũt sacerdotiũ [illegible] spirituales de vice illius & ordine, qui rex [illegible]ternum, quales nos ille fecit, vt scribitur Apo[illegible]. 5. Fecisti nos deo nostro regnum & sacerdotes: vt ergo spirituales illi hostias offeramus, facti sumus sacerdotes & gens sancta per baptismum, & populus acquisitionis, redempti non hircorũ aut taurorũ, sed præciosissimo Iesu Christi sanguine. Vos aũt (inquit) talibus ab illo beneficijs [illegible] affecti, vt ingrati non sitis, sed virtutes eius annũcietis, qui de tenebris vos vocauit, &c. quos dignatus est de non suo, populũ suũ facere, & misericordia donare. Quod autem interpres habet populus acquisitionis, græcè est, λαὸς εἰς περιποίησιν, id est, populus in acquisitionem: non vt Erasmus vertit, qui accessit ei in lucrum, sed quem ille multo emit.

6. *Tanquam aduenas & peregrinos, abstinere à carnalibus desiderijs.* nam peregrinos ab omnibus abstinere oportet quæ nimium grauant, ita nos orbis huius incolas & peregrinos, qui meliorem patriam & manentem substantiam inquirimus, à carnalibus desiderijs, quæ animam grauant, & aduersus illam militant,

tant, abstinere oportet.

7.*In die visitationis*, id est, quum deus illos vestra honesta conuersatione ad meliorem frugem reuersos visitare, & afflatu suo ad fidem vocare dignabitur.

8.*Non quasi velamen habentes malitiæ libertatẽ*, vt nostra tempestate hæretici, qui euãgelicæ libertatis prætextu ac velamine oẽm eneruãt ecclesiasticam disciplinam.

9.*Subditi estote dominis, etiam dyscolis*. Græcè est σκολιοῖς, id est, prauis siue asperis, quod alia voce græca reddidit interpres dyscolis.i. difficilibus ac morosis: id enĩ significat δύσκολος. quod vero antea dixit, subiecti estote *omni humanæ creaturæ*, Græca scholia aiũt τὴν κτίσιν, id est, creaturam sumi ab apostolo pro prĩcipatu & potestate.

10.*Si propter conscientiam dei*. hæc est enim (inquit) gratia, si propter dei consciẽtiam sustinet quis tristitias vel molestias (vtrũque enim significat τὸ λυπηρὸν) patiens iniustè. Nemo ꝙ viderim satis explicuit quid illud sit *propter conscientiam dei*. Beda omnino ea re tacet. Græca scholia silent. Thomas de vio Caietanus inter cæteros hunc locum explicare aggressus, planè mihi deuiare videtur, dum sic explicat: *Propter conscientiã dei*, hoc est, propter applicationem scientiæ, quam habet de ijs quæ grata sunt deo. Vide obsecro lector quid iste iudicij habere potuit in explicatione scripturarum ad literam, quæ ex græcis & Hebræis literis pendet: hoc autem te admonitum volui quia prætcrquam quod impudenter ecclesiasticam versionem lace-

sus animã, conuersatiõem vestrã C
inter gẽtes habẽtes bonã: ut in eo
quod detrectãt de vobis tanquã
de malefactoribus, ex bonis operibus
vos considerãtes, glorificẽt
deum 7 in die visitatiõis. Subiecti Rom.
igitur estote omni humanæ crea 13.a.
turæ propter dominum: siue regi,
quasi præcellẽti: siue ducibus,
tãquam ab eo missis ad vindictã
malefactorũ, laudem vero bonorũ
quia sic est voluntas dei, ut benefacientes:
obmutescere faciatis
imprudentium hominum ignorantiã:
quasi liberi, & 8 non quasi
velamen habentes malitiæ libertatem,
sed sicut serui dei. Oẽs ho Rom.
norate. Fraternitatem diligite. De 12.c.
um timete. Regem honorificate. Ephe.
Serui, 9 subditi estote in omni ti- 6.a.
more dominis, non tantum bo- Colo.
nis & modestis, sed etiam dysco- 3.d.
lis. Hæc est enim gratia: 10 si pro- Tit.
pter dei cõscientiam, sustinet quis 2.c.
tristitias, patiens iniustè. Quæ 2.Cor.
7.c.

lace-

lacerare vbique penè contendit. homo bonarum literarum (quæ ad institutum illius erant pernecessariè) ignarus, etiam multa suis in sacram scripturam rapsodijs infarsit, orthodoxæ fidei ac sanctæ ecclesiæ dogmatis contraria: quemadmodum egregiè ostendit frater Hippolytus Katharinus Senensis, & ipse prædicatorij ordinis homo doctus & pius, ac verè Christianus, ordinis quidem eiusdem, sed fidei melioris: ne tu post hæc eius commentarijs fidem habeas. Cæterum ad explicatiõem loci reuertar, & quod possũ (dum melius iudicium expecto) cõijciam, is mihi videtur esse sensus: Mundus & qui

D enim est gratia si peccantes, & colaphizati suffertis? Sed si bene facientes patienter sustinetis: hæc est gratia apud Deum. In hoc enim vocati estis: quia & CHRISTVS passus est pro nobis, nobis relinquens exemplum, ut sequamini vestigia eius, qui peccatum non fecit, nec inuentus est

Esai. 53.c. 1.*Ioã.* 3.a.

è mundo sunt etiam spectatæ in speciem fidei & virtutis, indignum viro bono putant si illatam non referant iniuriam. non de philosophis illis loquor, sed de ijs qui se Christianos apprimè putant: quinimo ob id non vulgò tantum, sed viris vt vocant bonis & nobilibus se pessimè audituros, si illatam iniuriam dissimulent: aduersum hos Petrus, quasi diceret, nolite spectare quid de vobis dicat mundus, patienter iniuriam ferentibus. Hæc e[illegible], inquit, gratia, id est, in hoc gratia est, *si propter dei conscientiam*, id est, si propter deum qui & tuæ patientiæ & illorũ nequitiæ cõscius est, quis iniustè molestias sustinet. Paulus Act. 24. corã Fœlice præside testatur se quantũ in se fuit, operam dedisse, vt conscientiã haberet apud deũ & homines bonã. In hoc & ipse, inquit, studeo conscientiã habere apud deũ & homines semper: conscientiã studet habere apud homines bonã, qui nihil agit quod eos offendat: vtrũque curare debet qui potest, sicut dicit apostolus 2. Corint. 8. Prouidemus enim bona non solũ coram deo, sed etiam corã hominibus. Cæterũ si quod deo gratũ est, displicet hominibus ac mũdo: conscientia negligenda est hominũ. Ideo conscius sibi Petrus, quia iniuriã non modo non ferre patiẽter sed neque dissimulare potest mundus: Hæc est, inquit, gratia, si neglecta hominũ conscientia propter conscientiam dei. i. qua deus mentem tuã nouit, studens tantum conscientiam habere apud deum rectam, patienter quis ferat iniurias: vnde eas propter cõscientiam dei patienter ferenti præmium reponit gratiam

non

non apud homines, sed deū. Sed si (inquit) benefaciētes patien-
ter sustinetis, hæc est gratia apud deū. Quæ enim gratia (græ-
cè κλέος.i.gloria) si peccātes sufferetis? Quū ergo σύνοιδα, & lati-
nū cōscius sum, significet non modo sciū & certū esse apud
se de re aliqua, sed id vna cū alio scire, Cōscientia dei id puto
vocari ab apostolo scientiam quā de tuo facto vnà tecū de⁹ habet. Itaq; sensus est: Hæc est gratia si propter cōscientiā dei. i. si propter deū qui & tuæ patientiæ & iniuriorum hominū nequitiæ cōscius est, sustinet quis *tristitias*, græcè τὰς λύπας, quod significat etiam molestias, patiens iniustè. hæc sunt quæ de loco huius sensu cōijcere potui: si quis meliora afferet, lubens & cū gratia amplexabor.

11. *Qui cum malediceretur, non maledicebat.* Græc. οὐκ ἀντελοιδόρει, id est, maledicta non regerebat. Quum pateretur, non comminabatur. *Tradebat aūt iudicanti se iniustè.* Interpres secus legit quàm græci habeant, & sensus (prout ipse legit & vertit) bonus est: ꝙ Christus nō modo nō comminabatur sese affligentibus, sed sponte Pilato eum iudicāti licet iniustè, sese tradebat, sicut Esaias ait: Oblatus est, quia voluit. Græca habēt παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως, id est, tradebat iustè iudicanti, causam scilicet suam, hoc est, deo, qui iustè iudicat, causam suam remittebat iudicandam.

dolus in ore eius. [11] qui cū maledi-
ceretur, non maledicebat, cū pate-
retur, non cōminabatur. tradebat
aūt iudicāti se iniustè qui peccata
nostra ipse ptulit in corpore suo
super lignum: ut peccatis mortui, Esa. 53.
iustitiæ viuamus, cui⁹ liuore sana-
ti estis. Eratis enim sicut oues er-
rantes: sed conuersi estis nunc ad
pastorem & episcopum anima-
rum vestrarum.

ARGVMENTVM CAP. 3.

¶ *Sui officij & viros & mulieres admonet, vt castè & temperāter viuant: mulieres verò, vt vita atq; habitu corporis modestæ sint ac sobriæ, omnes aūt ad virtutem incitatos à vindicta procul abesse linguam continere, pacem sectari, cum bona conscientia inter gentiles versari, & pro iustitia Christi exemplo aduersa patienter ferre: deinde arcam Noe, baptismi, in quo saluamur figuram proponit.*

CAP. III.

[1] SImiliter & mulieres, sub- A
ditæ sint viris suis: ut & Colo. 3.c.
si qui nō credunt verbo, Ephe. 5.f.

1. *Similiter & mulieres.* pauca sunt in hoc capite explicatu difficilia, præterquam circa finem, pro *mulieres* & paulo post mu-

1.Tim. 2.c. per mulierum cõuerſationem ſine verbo lucrifiant, cõſiderantes in timore caſtam cõuerſationem veſtrã: [2]quarum non ſit extrinſecus capillatura, aut circũdatio auri, aut indumenti veſtimẽtorum cultus: ſed qui abſcõditus eſt cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modeſti ſpiritus, qui eſt in cõſpectu dei locuples. Sic enim aliquando & ſanctæ mulieres ſperantes in deo, ornabant ſe, ſubie-

Gene. 18.b. ctæ proprijs viris. ſicut Sarra obediebat Abrahæ, dominum eum vocans, [3]cuius eſtis filiæ, benefa-

ficatum, Græcè eſt γυναῖκες quod mulierem & vxorem ſignificat. quas vult ſubeſſe viris ſuis, etiã infidelibus: vt etiamſi qui non credũt verbo, id eſt, prædicationi euangelicæ, quam nõ ad miſerunt, ſine verbo lucrifiant, per ſolam ſcilicet mulierũ conuerſationem honeſtam, &, vt ait, ſanctam, pro quo Græci habent ἁγνὴν, id eſt puram & caſtam, græca ſcholia explicant ſine verbo, ceſſante omni verbo & contradictione.

2.*Quarum non ſit extrinſecus.* græca paulo ſecus habẽt, & dilucidiora ſunt: Sic enĩ habẽt ὧν ἔστω οὐχ' ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος. i. ad verbũ, quarũ ſit nõ externus in capillorũ plicatura, aut in appoſitiõe auri, ac veſtiũ amictu cultus & ornatus: mihi videtur græcè legi poſſe περιθέσεως ἢ ἐνδύσεως χρυσίων ἱματίων κόσμος, vt χρυσίων adiectiuum ſit. i. quarũ ſit non amictu & indumento aureorum veſtimentorũ cultus & ornatus: ſed abſcõditus ille homo cordis, in integritate quieti & modeſti ac mãſueti ſpiritus: ſit, ſubaudi, illis vice cultus & ornatus. Quanquam περιθέσεις χρυσίων, monilia aurea ſignificare poteſt, quæ collo vel capiti circumponunt nimis comptæ mulieres, ſicut πλοκὴ τριχῶν, mihi ſignificare videtur affectatam in mulieribus capillorum criſpaturam. Nunc autem dixit hominẽ cordis, pro interiori homine ac ſpirituali: quod aũt addidit, qui eſt in conſpectu dei locuples ſiue ſumptuoſus, præcioſus & magnificus, id enim ſignificat τὸ πολυτελές, ad ſpiritũ quietũ ac manſuetum referri debet, quia neutri generis eſt, nec mihi ſubſtantiuè capi videtur, tunc enim adderetur τὸ articulus.

3.*Cuius eſtis filiæ.* Cuius, ad Sarram referri debet, non ad Abraham, eſt enim græcè ἧς articulus fœmininus. *Non pertimentes vllam perturbationem,* græcè μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν, id eſt, nullo pauore perterritæ. Eraſmus interpretatur illum pauorem, quo ſolent de nihili rebus conſternari mulieres, qui

ab-

abesse debet, inquit, à sanctis mulieribus: ego intelligendū puto de perturbatione & pauore ob superuenientes afflictiones & tentationes, quales multæ in primitiua ecclesia. benefacientes, inquit, & non pertimētes vllam perturbationem, id est, tātū benefacere ac viuere studeatis, & ob nullam rem pertimescatis & paueatis: quia ad nullam rem pauet mens sibi conscia recti.

cientes, & non pertimētes vllam B
perturbationem. 4 Viri similiter 1.Cor.
cohabitātes secundū scientiā, qua 7.a.
si infirmiori vasculo muliebri impartientes honorē, tanquā & cohæredibus gratiæ vitæ, vt nō impediātur orationes vestræ. 5 In fine aūt: omnes vnanimes, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles, non reddētes malū ꝓ malo, nec maledictū ꝓ maledicto: sed ecōtrario, benedicentes: quia in hoc vocati estis, ut benedictionem hæreditate possideatis. Qui enim vult vi-

Pro. 17.c. & 24.d. Rom. 12.d. 1.Th. 5.d. Psal. 33.c.

4 *Viri similiter.* vult viros moderatè se ac temperanter habere erga vxores, cohabitātes, inquit, *secundum scientiam*, id est, cum discretione & prudentia: quasi infirmiori vasculo impertientes honorē, tanquā cohæredibus gratiæ, vt non impediantur orationes vestræ. Hieronymus interpretatur honorem, abstinētiam à coitu nimio, sic enim honorem haberi infirmiori vasculo muliebri, si nō inquinetur libidine, ne passim tanq̄ pecus ignorās: vir illā cognoscat sed cū scientia & discretione, interim abstinens ab ea, ne per immoderatā libidinē interrumpātur orationes illorū: neq; tamen omnino reiecerim illorū opinionem, qui interpretantur hoc agere Petrū, vt suum quoque honorē vir mulieri deferat tanq̄ infirmiori vasculo, ne si despici se intelligat vasculū illud imbecille & infirmū, statim in iras & rixas ebulliat, atq; ita contentionibus impediantur illorū orationes: Impartientes, inquit, honorē tanquam cohæredibus *gratiæ vitæ*. i. considerantes, quod nō modo compares & cōsortes sunt in coniugio, sed in gratia, quia ad eandem gratiā vocati. Græci quidā secus habent, scilicet ὡς καὶ συγκληρόνομοι, id est, tanquā cohæredes gratiæ vitæ. quidam Græci codices habent ζώσης, id est, viuæ. Codex Veronensis habet ὡς καὶ συγκληρονόμοις χάριτος ζωῆς, id est, tanquam etiam cohæredibus gratiæ vitæ, hoc est, viuæ gratiæ, Hebræorum more.

5 *In fide autem.* Aut longè aliud legit interpres quàm Græca habent, aut ꝓ *in fine* scripserat pro quo, vitio librariorū positū

est

est in fide ob verbum subsequens vnanimes. Græca habēt τὸ δὲ τέλος πάντες ὁμόφρονες συμπαθεῖς. i. in summa denique oēs vnanimes condolescentes & compatientes inuicem *Modesti*, græ. φιλόφρονες. i. affabiles. quod habemus humiles Erasmus expūgit, quia, inquit, nō habetur in græcis codicibus. Certè in vetusto codice Dionysiano

tā diligere, & dies videre bonos, coerceat linguā suam à malo, & labia eius ne loquantur dolum. Declinet à malo, & faciat bonū, inquirat pacem, & sequatur eam: quia oculi domini super iustos, & aures eius in preces eorum.
C Vultus aūt domini super facientes mala. 6 Et quis est, qui vobis
Mat. 5.a. noceat, si boni æmulatores fueritis? Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati. Timorem aūt eorū ne timueritis, & nō conturbemini: 7 dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris, parati semper ad satisfactionem omni poscenti vos rationē de ea, quæ in vobis est spe: sed cū modestia & timore, cōscientiam habentes bonam: vt in eo quod detrahunt vobis, confundantur, qui calumniantur vestram bonā in Christo conuersationem. Melius est enim ut benefacientes (si volūtas dei velit) pati, quam male facientes. quia & Christus semel pro peccatis nostris mortuus est, iustus pro iniustis: ut vos offerret

pro eo quod interpres vertit humiles, est φιλοταπεινόφρονες, quo verbo significantur ij, qui humilitatem vt est animi virtus, amant & sectantur.
6. *Et quis est qui vobis noceat?* Græcè καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς? id est, & quis est qui vos affligat? *Si boni æmulatores fueritis.* boni hic genitiui casus, neutri generis est. Græcè enim τοῦ ἀγαθοῦ, id est, bonitatis.
7. *Dominum autem Christū sanctificate in cordibus vestris,* id est, sanctum dominum Christum in cordibus vestris, siue vt græca habent, dominum deum gestate, *Parati semper ad satisfactionem* omni poscēti vos rationē de ea quæ in vobis est, spe ac fide. Vult Christianos semper ad reddendam de sua spe & fide satisfactionem esse paratos, quanquā græci codices nunc tantū habent *spe*, non fide, pro eo autem quod est *satisfactionem*, Græci habent ἀπολογίαν, id est defensionem, quanquam parum differunt: pro *modestia*, Græci habent πραότητι, id est, mansuetudine: & in hoc loco vbi detrahunt de vobis, vel vobis, Græci addunt ὡς κακοποιῶν, id est, tanquam de male factoribus.

8. Morti-

deo, 8 mortificatos quidē carne, vi- D
uificatos autē spiritu. 9 In quo &
his qui in carcere erāt spiritibus,
veniens prædicauit: qui increduli
fuerāt aliquando, quādo expecta- Gen. 6.b.
bant dei patientiá in diebus Noe: Matt.
cum fabricaretur arca, in qua pau- 24.d
ci, id est, octo animæ saluæ factæ: Luc. 17.f.

8. *Mortificatos quidē carne*, pro eo quod interpres vertit mortificatos & viuificatos (nimirū aliud legēs quā nūc græca habeāt) græci codices habēt θανατωθεὶς καὶ ζωοποιηθεὶς, i. viuificatus & mortificatus: carne quidē. i. ob carnis imbecillitatē mortificatus & occisus: *spiritu* aūt. i. spiritus sancti virtute viuificatus. Sensus aūt interpretis (quē aliud græc. legisse oportet nisi vitio librarij mortificatos pro mortificatus repositū est) valde cōgruus est quod scilicet iustus pro iniustis mortuus est Christus, vt nos offerret deo carne quidé mortificatos viuificatos autē spiritu. 9. *In quo & his qui in carcere erant spiritu veniens prædicauit.* Beda indicat duplicem fuisse lectionem. Qui in carne conclusi erant, vel qui in carcere: conclusos aūt carne vocat carnalibus desiderijs vehemēter aggrauatos. Conclusos aūt carcere, vel qui hoc corpore tanquā carcere mancipantur, vnde erui cupiens Dauid dicebat: Educ de carcere animā meam, ad confitendū nomini tuo. vel in carcere id est, cæcitate mentis. Quod aūt ait, spiritu veniens prædicauit, Græci habent pro spiritu, πνεύμασι, id est, spiritibus: vt sit sensus, quod ijs qui in carcere erant spiritibus, veniens prædicauit. Quidā tamen codices Latini habēt spiritu, & facilis est transitus à σ in τ. In quo ergo, scilicet spiritu quo viuificatus est Christus, ipse veniens ijs qui in carcere erāt spiritibus prædicauit qui increduli fuerant in diebus Noe: hic locus obscurus est admodum: ad cuius explicationem multi multa afferunt, quorum partim non satisfaciunt, partim non ausim asserere: quidam interpretantur quod Christus vt nos offerret, mortuus est iustus pro iniustis, mortificatus quidem carne, viuificatus autem spiritu, id est, per virtutem spiritus sancti: in quo spiritu sancto olim scilicet ipse veniēs prædicauit ijs qui in carcere erant constituti spiritibus, id est hominibus, quorū animæ vinculis corporis coercebantur, qui increduli fuerant, quum scilicet expectantes & abutentes dei longanimitate in diebus Noe, prædicante illo diluuium & arcam fabricante (in qua tantum octo saluati sunt) non crederent: quæ quidem arca forma fuit & figura nostri baptismi, Sed quorsum hæc inquies? vt ostendat Petrus quod Christus qui nouissimis tem-

po-

poribus veniens in carne prædicauit nobis,non tūc primo cœ
pit esse, sed idē erat qui in spū diebus Noe hominibus ei⁹ tē-
poris prædicabat pœnitentiam, & diluuiū instans: atq; ob id
huiusmodi locū à Petro adductū esse vt ostendat, φ sicut tem
pore Noe ij qui increduli permanserūt nec pœnitentiam ege
rūt, neq; se in arcam rece
perunt : & in spiritu,per
Noe, prædicanti Christo
non crediderūt,perierūt:
ita qui nunc venienti ad

sunt per aquam. 10 Quod & vos
nūc similes formæ saluos facit ba
ptisma:nō carnis depositio sordi-

nos in carnē Xp̄o non crediderūt,aut pœnitentiā egerūt,neq;
baptizati sunt,peribūt:quemadmodū in Act.2.ait idē Petrus:
Pœnitentiā agite,& baptizetur vnusquisq; vestrū. Quidā(in
ter quos Caietanus)liberius interpretantur. φ Xp̄s ad inferos
descendēs,ijs qui tempore Noe increduli fuerant prædicauit,
etiā fructuose:quoniā illi in bonitate dei confisi essēt:sed cur
magis istis quàm illis? & quis illi indicauit præter Noe & ali
quot in arcam admissos,alios credidisse? Certè nō admodum
video quo pacto rectè is locus explicari queat. Græci explicāt
in carcere ἐν τῷ ᾅδῃ.i.in inferno, & sic esset sensus, in quo spū,
veniēs Xp̄s,ijs qui in carcere.i.inferno erāt spiritibus prædica
uit,ijs scil.qui tempore Noe tamdiu increduli fuerūt: prædi-
cauit aūt illis non pficiendi,sed exprobrādi gratia, φ prædi-
cāti Noe & per centū annos arcam fabricāti nō crediderint:
quādo expectabāt dei patientiam. Græci paulo secus habēt.s.
ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ θεοῦ μακροθυμία.i. cū semel expectare-
tur dei lōganimitas & lenitas, & cū fabricaretur arca, in qua
pauci.i.octo animæ saluæ factæ sunt *per aquam*:hic mihi vide
tur apostolus vsus præpositione per,pro ab,vt sit sensus,saluæ
sunt factæ ab aqua. Certè locum hūc ijs *qui in carcere erāt præ-
dicauit*, Græca scholia in loco cap.4. *propter hoc & mortuis euan
gelizatum est*, confirmant hac sententia quod Christus in infer
no peruenit illis constitutis,prædicauerit,sed ad illorum con
demnationem. aiunt enim εἰρημένου δὲ ἀνωτέρω περὶ τῶν ἐν τῷ
ᾅδῃ ὅτι κηρύξεις τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν ἐκηρύχθη· τὸ κήρυγμα
τοῦτο εἰς κρίσιν ἐγένετο τούτοις. ἤτοι εἰς κατάκρισιν.i. cùm superi
us dictum est de ijs qui in inferno agunt,quod & illis in car-
cere constitutis spiritibus prædicatum est,huiusmodi prædi-
catio in iudicium illis fuit, id est, in condemnationem.
10. *Quod & vos nūc similis formæ saluos facit baptisma* . obscurus
est locus,nec minus græcè:sic enim habet, ὃ καὶ ὑμᾶς ἀντίτυ-
πον νῦν σώζει βάπτισμα, quæ ad verbū interpres vertit: ego cre-

D

derem in Græcis mendū esse, & ꝓ ὅ.i. quod, legendū ᾧ, cui sci. aquæ cōforme ac simile baptisma, nūc quoq; saluos vos facit vt sit sensus ꝙ Noe & octo animæ beneficio aquæ arcam sub leuātis saluæ factæ sunt: cui aquę cōsimile baptisma ꝙ nos à terra in cœlū eleuat, saluos nos facit. Arca quoq; ecclesiam si-gnificat: quia sicuti extra arcā tempore diluuij nemini fuit sal⁹, sic nulli extra ecclesiā salus: sicut etiam ad oēs ventos agitata arca, nullis vnq̄ aquarum diluuijs submergi potuit sic multis tyrānorū & hæreticorū procellis diu agitata ac frequēter ecclesia, perire nunq̄ poterit: fūdata est enim supra firmam petram. quoniā vero sua habebāt Iudæi baptismata, quæ carnem tantū mūdabāt, addidit *nō carnis depositio sordiū*. i. non depositio sordiū carnis, hoc est, nō ablutio carnaliū sordiū, *sed conscientiæ bonæ interrogatio in deum*, & hic locus etiā obscurus est. Quomodo enim cōscientiæ interrogatio saluat? verbū græcū quod interpres vertit interrogatio, est [illegible], quod etiam stipulationē significat, & hoc certè significato mihi quadrare videtur. Est aūt stipulatio verborum conceptio, quibus is qui interrogatur, daturū facturúmve se quod interrogatus est, respōdet: qualis in baptismo fieri solet rogāte baptizandū parochο, Credis in deum? & respondente illo, si adultus est, aut nomine illius, si infans est, susceptore: credo. Abrenuncias Sathanæ & operibus eius? abrenuncio, sic enī de Eunucho legimus Act. 8. quod Eunucho interroganti ecce aqua, quid me prohibet baptizari? dixit Philippus: Si credis ex toto corde, licet: & respondens ait, credo Iesum esse filiū dei: & postmodū baptizauit. Huiusmodi ergo [illegible], & stipulatio: qua se in deū credere & satanæ nuncium remittere profitetur baptizandus, saluū eum facit: nō carnaliū sordium ablutio: & hoc quidem per resurrectionem Iesu Christi à mortuis. Christi enim resurrectio, nostra fuit iustificatio, qui est in dextera dei deglutiens mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cœlum,

um: sed cōscientiæ bonæ interrogatio in deū per resurrectionē Iesu Christi, qui est in dextera dei, deglutiens mortē, ut vitæ æternæ hæredes efficeremur: ꝓfectus in cœlū, subiectis sibi angelis & potestatibus & virtutibus.

ARGVMENTVM CAP. 4.

Cessandū à veteribus delictis vt in admirationē & stuporē gentes trahamus, bonis quoq; operibus vacandū, neque dolendū si Christi nomine & iustitiæ gratia affligimur, secus si ob iniquè gesta.

lum,&c.Græca scholia exponunt *conscientiæ bonæ interrogatio*
in deum.i.bonæ conscientiæ arrabo, pignus & demõstratio se
cundũ deum: nam ἐπερώτημα, quod interpres vertit interroga
tio, sic exponunt: ἐπερώτημα δὲ τουτέστιν ἀῤῥαβών, ἐνέχυρον, ἀπό-
δειξις. & εἰς θεὸν dicunt sumi, pro κατὰ θεόν, id est, secundum
deum. Hæc de loco admo
dum difficili quantũ con
ijcere potuimus: quod au
tem Latinus habet deglu
tiẽs mortem vt vitæ æter
næ hæredes efficeremur,
Græca quæ nunc extant,
non habẽt: ab hoc autem
loco deglutiens, vsque ad
τὸ profectus, nihil eorum
quæ Latini habent, est a-
pud Græcos.

CAPVT IIII.

1 CHristo igitur passo in carne: & vos eadẽ cogitatione armamini. quia qui passus est in carne desijt à peccatis: ut iam non desiderijs hominũ, sed voluntate dei quod reliquũ est in carne viuat temporis. 2 sufficit enim præteritum tẽpus ad voluntatem gentiũ con-

Ephe. 4.c.

1.*Christo igitur passo*. Huius loci subobscuri sensus est iste: Quũ
igitur (vt græci addunt ὑπὲρ ὑμῶν, id est, pro nobis) secundum
carnem passus sit Christus, & vos eadem cogitatione armami
ni, id est, sic deliberate & constituite apud vos, vt quemadmo-
dũ ille pro vobis passus & crucifixus est carne, ita & vos pro
co patiamini & carnem vestram crucifigatis. quia qui passus
est in carne, desijt à peccatis, vt deinceps quod reliquũ est tem
poris in carne viuat non secundum desideria & concupiscen-
tias hominum, sed secundum dei voluntatem. similem penè
sententiam adfert Paulus Roma.6, Vetus homo noster simul
crucifixus est, vt destruatur corpus peccati, vt vltra non ser-
uiamus peccato: Qui enim mortuus est, iustificatus est à pec-
cato. pro hac nouissima sententia dicit Petrus: *Qui passus est in*
carne desijt à peccatis, siue à peccato τῆς ἁμαρτίας, id est, cui ca-
ro cum concupiscentijs suis cum Christo cruci affixa est, ille
iam peccare desijt.
2.*Sufficit enim præteritum tempus*, &c. Græca habent, ἀρκετὸς γὰρ
ἡμῖν παρεληλυθὼς τοῦ βίου τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασ-
θαι, id est, sat est quod præterito tempore voluntatem genti-
um consummaueritis, vbi τὸ θέλημα, id est, voluntatem; pro
τῶν ἐπιθυμιῶν sumunt, id est, libidinibus. Hic enim
Græca scholia, nonnè satis esse debet, quod tantum tempo-
ris delicijs indulsistis, quod similem antè hac gentibus vitam
in omni luxu & lasciuia egistis? *In quo admirantur*, non
concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem: Græ-

quod pro admirantur est ξενίζονται ξένον autem significat rem peregrinam, nouam & admirandam. vnde bene interpres vertit admirãtur, tanquam rem scil. nouã & extraneã, quod nõ vnà cum illis curratis in candẽ luxuriæ vel luxus (vt oĩm rerũ immoderatũ abusum intelligas, est enĩ græcè ἀσωτίας) cõfusionẽ. Græ. ἀνάχυσιν, quod græca scholia σύγχυσιν interprẽtãtur, & τὸ ξενίζονται exponũt per θαυμάζουσιν. i. admirantur: quod addidi, quia in vtroq; vocabulo interprẽtem nostrũ iniuria carpsit Erasmus: ob id ergo, inquit, admirã tur blasphemantes. i. in quo blasphemant & deo iudici rationem reddent. 3. *Propter hoc enim mortuis euangelizatũ est.* Locus iste obscurus est & varias admittit expositiones. Quidam exponũt quod sicut

summandam his qui ambulauerunt in luxurijs, desiderijs, vinolẽtijs, comessationibus, potationibus, ebrietatibus, & illicitis idolorum cultibus: in quo admirantur non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionẽ blasphe- B
mantes, qui reddent rationem ei, qui paratus est iudicare viuos & mortuos. 3 Propter hoc enim, & mortuis euãgelizatum est: vt iudicentur quidem secundũ homines in carne, viuant autẽ secundũ

viuos & mortuos. i. in gratia degẽtes, & in libidinibus agẽtes iudicaturus est deus, ita ab illo, ijs mortuis, qui gẽtilitiam in omni spurcitia vitam egerũt euangelizatũ est: sicut Christus ait, non veni vocare iustos, sed peccatores: illis ergo euangelizatũ est, vt iudicẽtur quidem secundũ hominẽ in carne. i. per carnẽ, græci enim non habẽt in. Viuant aũt secundũ deum in spiritu vel per spiritũ, τῷ πνεύματι: & hoc duob9 modis exponitur: primo, vt secundũ hominẽ mortificẽtur quidẽ carne: secundũ deũ aũt carne mortificati, spiritu viuãt, mortificatis in Christo Iesu mẽbris: alio modo mortuis. i. peccatorib9 etiam infamibus, quales sectabatur vt ad se Christus attraheret, euãgelizatũ est ab ipso scil. Christo, vt secundũ homines. i. Pharisæos externa tantũ spectantes iudicẽtur & condemnentur in carne. i. carnaliter vel in speciem: Pharisæi enim vt se iustificarẽt, peccatores damnabant & abijciebant: illis ergo Christus prædicauit, vt sic à mũdo secundũ carnem iudicati & damnati, secundum deũ viuant spiritu, id est, in spiritu sancto. Alio modo exponunt hunc locũ ad literam Græca scholia: quod Christus ad inferos descendens, mortuis illic existẽtibus prædicauit sicut & viuis prædicauerat, & sicut viuis prædicãs, ijs qui eum agnouerunt, in iustificationem adfuit. ijs autem qui

igno-

ignorarũt & reiecerunt, in condemnationem: ita in infernum descẽdẽs mortuis prædicauit, & ijs qui secundum hominem in carne.i. carnaliter vixerãt in condemnationem, ijs aũt qui secundũ deum in spiritu egerãt.i. spiritualem & ex virtute vi ta.n vixerãt, in gloriã & honorẽ affuit. Hoc est, ꝙ ait Petrus,

deum in spiritu. Omniũ aũt finis
appropinquauit.[4] Estote itaq; pru
dentes: & vigilate in orationibus.
Ante omnia aũt, mutuã in vobis-
metipsis charitatem continuã ha-
C bentes: quia charitas operit multi
Pro. 10.b. tudinem peccatorum. Hospitales
Rom. 12.c. inuicẽ, sine murmuratione. Vnus-
Hebr. 13.a. quisque sicut accepit gratiam, in al
Phil. 2.b. terutrũ illam administrantes: sicut
boni dispensatores multiformis
gratię dei. Si quis loquitur: tanquã
sermones dei. si quis ministrat, tan
quã ex virtute quam administrat
deus: ut in omnibus honorifice-
tur deus per Iesum Christũ: cui
est gloria & imperium in secula se
culorum. Amen. Charissimi,[5] noli
te peregrinari in feruore, qui ad tẽ
tationem vobis fit, quasi noui ali-
quid vobis contingat: sed com-
municantes Christi passionibus,
gaudete, vt & in reuelatione glo-
riæ eius gaudeatis exultantes.[6] Si

quod mortuis à Christo perinde ac viuis euãgeli zatum est in inferno, vt prædicante illis Christo ad bonorũ gloriã & ma lorũ confusionẽ, iudicen tur quidem.i. condemnẽ tur qui secundum homi nem.i. in carne vixerant: vitam aũt æternã viuãt qui secundũ deum in spi ritu antè vixerant.

4. *Estote itaq; prudentes.* reliquũ capitis satis facile est, nisi ꝙ in paucis variat interpres à græco. pro *prudẽtes estote*, græ. est σωφρονήσατε. i. modesti siue temperãtes estote. pro *vigilate* est νήψατε, ꝙ vigilate & sobrij estote, significat: quod paulo post sequitur, charitas operit multitudinem peccatorũ, interpres legit καλύπτει in præsenti, græca habẽt καλύψει in futuro quod autem sequitur, Si quis loquitur, *tanquam sermones dei*, subaudiendum est, loquatur, *tanquam ex virtute*, subaudiendum, ministret.

5. *Nolite peregrinari.* Græci habent μὴ ξενίζεσθαι: quum autem ξένον rem nouam & peregrinam, &, vt vocamus, extraneam significet: sensus est, nolite percelli tanquam re noua & insolita. non est autem vocabulum Latinum quod huic respondeat, Galli dicerent, *ne trouuez estrange, ne soyez estonnés.* quod autem habet interpres, *in feruore*, Græci habent ἐν πυρώσει, quod græ-

ca ſcholia explicant per ἐν δοκιμασίᾳ, id eſt, in probatione & exploratione, quæ tanquam per ignem fit. Senſus ergo eſt, nolite percelli ob explorationem quæ vobis fit tentandi veſtri gratia, quaſi ob rem nouam, ſed ob hoc gaudete, quod communicatis paſsionibus Chriſti, id eſt, quod vobis datum eſt pro eo affligi.

exprobramini in nomine Chriſti, beati eritis: quoniam quod eſt honoris, gloriæ, & virtutis dei, & qui eſt eius ſpiritus, ſuper vos requieſcit. 7 Nemo autem veſtrum D
patiatur, ut homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor. Si autem vt Chriſtianus, non erubeſcat, glorificet aũt deum in iſto nomine, Quoniam 8 tempus eſt, ut incipiat iudicium a domo dei. Si autem primum a nobis, quis finis eorum, qui non credẽt

6. *Si exprobramini in nomine Chriſti*, id eſt, ſi opprobrio vobis vertitur, vt aiunt græca ſcholia, Chriſti nomen, in hoc q; Chriſtiani dicimini, *beati eritis* quoniam quod eſt honoris, gloriæ & virtutis dei, & qui eſt eius ſpiritus ſuper vos requieſcit. Græca paulò ſecus habent, ſcilicet ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται, vbi græci non habent *virtutis* neque *honoris*, nos autem τὸ τῆς δόξης poſſumus gloriam interpretari, & ſic ſenſus eſſet, quod gloria & ſpiritus dei ſuper vos requieſcit: poſt hunc locum autem Græci addunt κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται, id eſt, ab illis quidem blaſphematur: à vobis autem glorificatur: quæ interpres noſter non legit. mihi autem videtur Eraſmus contra Latini ſermonis rationem κατὰ αὐτοὺς & κατὰ ὑμᾶς vertiſſe iuxta vos: quis enim ferat ita loquentem, deus blaſphematur iuxta vos: ego dicerem, à vobis aut per vos.

7. *Nemo veſtrum patiatur vt fur*, id eſt, ne committite vt pœnas detis & affligamini, homicidij, furti, aut alterius peccati nomine. ſi autem quis ob Chriſti nomen, & quia Chriſtianus eſt, non erubeſcat.

8. *Tempus eſt vt incipiat iudicium à domo dei*. Græca ſcholia κρῖμα non ἀντὶ κατακρίματος: ſed ἐξετάσεως, id eſt, non pro condemnatione, ſed pro accurata examinatione ſumunt: quæ incipiet à domo dei, id eſt, à Chriſtianis bonis, deique familiaribus & domeſticis: vt eorum quæ in vita geſſerunt, rationem reddãt: quod ſi, inquit, exigitur ratio a dei domeſticis & fidelibus, qui futurus eſt finis infidelium? Baſilius Magnus interpretatur κρῖμα & iudicium pro afflictionibus quas ab infidelibus paſ-

Pro. 11.d. dei euangelio? 9 Et si iustus quidē vix saluabitur, impius & peccator vbi parebunt? Itaque & hi qui patiuntur secūdum voluntatem dei, fideli creatori commendent animas suas in benefactis.

ARGVMENTVM CAP. 5.

Seniores ac presbyteros gregi bene prouidere, ac cum modestia pascere: adolescentes autem cum humilitate illis subesse, & aduersus diaboli insidias vigilijs, & oratione dei adiutorio, qui non est illis defuturus, resistere hortatur: deinde salutationibus epistolam claudit.

CAPVT V.

A SEniores ergo qui in vobis sunt obsecro, consenior & testis Christi passionum, qui & eius quæ in futuro reuelanda est, gloriæ communicator, pascite qui in vobis est gregem dei, prouidentes non coactè, sed sponte secundum deum neque turpis lucri gratia, sed voluntariè: neque ut dominantes in cleris, sed forma facti gregis ex animo. Et cum apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriæ coronam.

suri sunt fideles. Quod si per huiusmodi afflictiões suos tētare visum est deo quid futurum putant infideles, qui totam vitam agunt in delicijs?

9. *Etsi iustus vix saluabitur* id est, cum labore & molestia. μόγις enim significat cum labore, quia per multas tribulationes oportet ingredi in regnum cœlorum: impius & peccator vbi parebunt?

1. *Seniores.* nō ætate senes, sed presbyteros quos sacerdotes vocamus, intelligi docet id quod sequitur: pascite qui in vobis est gregem dei: sic conseniorem se dicit, & vt ita dicam, conpresbyterum: presbyteros ergo vult gregi suo prouidere & attendere, græcè ἐπισκοπεῖν, idque nō vi, sed voluntate ac liberè, neq; quæstuosos esse, non dominari in cleros, id est, hæreditatem domini, non vexare imperiosa authoritate & potentia, sed formā esse gregis, id est, sic se gerere vt forma sint & exemplar rectè viuendi subditis.

B Similiter adolescentes, subditi estote senioribus. Omnes enim inuicem humilitatem insinuate, quia deus superbis resistit: humilibus autem dat gratiam. Humiliamini igitur sub potenti manu dei, ut

Iacob. 4.c.

2. *In tempore visitationis.* Græci nō habēt visitationis, sed ἐν και-
ρῷ. i. in tempore opportuno, id enim significat καιρὸς, nos tem
pus visitationis dicere possumus tempus iudicij, in quo visu-
rus est deus qui rectè egerint & crediderint, ac præmiaturus.

3. *Scientes eandem passionem ei quæ in mundo est vestræ fraternitati fieri,* id est, scientes similes afflictiones & molestias vestris fratribus per mundū vniuersum dispersis, apparari & exhiberi, id enim significat ἐπιτελεῖσθαι. Consolatur ergo eos tum quia non soli patiūtur, tum quia sic tolerantibus aderit deus, qui virtutem & patientiam vestram, inquit, perficiet, cōfirmabit & solidabit. Nā quod Erasmus ait Græcè legi, καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξει, σθενώσει. i. perficiet vos fultura, cōfirmatione. certè codex Veronēsis habet στηρίξαι, σθενῶσαι θεμελιῶσαι. i. confirmet, stabiliat, &c. puto nostrū interpretem legisse καταρτίσει, στηρίξει, vt omnia sint futura indicatiui, non verbalia nomina.

4. *Breuiter scripsi vobis obsecrans & contestans hāc esse veram, &c.* obsecrans refertur ad scripsi, scripsi scilicet tanquam obsecrans, non tanquam imperans.

vos exaltet [2] in tempore visitatio
nis, omnem solicitudinem vestrā
proijciētes in eum, quoniā ipsi cu
ra est de vobis. Sobrij estote, &
vigilate, quia aduersarius vester
diabolus tanquam leo rugiēs cir C
cuit, quærens quem deuoret: Rom.
cui resistite fortes in fide. [3] sciētes 12.c.
eandem passionē ei quæ in mun Psal.
do est, vestræ fraternitati fieri. De 54.d.
us autem omnis gratiæ, qui voca
uit nos in æternam suam gloriā
in Christo Iesu modicum passos
ipse perficiet, confirmabit, solida- D
bitque. Ipsi gloria & imperium
in secula seculorum. Amen. Per
Siluanum fidelem fratrem vobis
vt arbitror, [4] breuiter scripsi: obse
crans & contestans hanc esse ve-
ram gratiam dei in qua & statis.
Salutat vos ecclesia quæ est in Ba
bylone, coelecta: & Marcus filius
meus. Salutate inuicem in oscu-
lo sancto. Gratia vobis omnibus
qui estis in Christo Iesu. Amen.

Babylonem autem coelectam, id est, quæ cum alijs ecclesijs electa est ad fidem & vocata. Græca scholia & omnes, Romam interpretantur, quam Babylonem appellat propter idolorum confusionem.

Argumentum epistolæ Petri secundæ.

Secundam iam morti proximus Petrus dispersis fidelibus Iudæis scribit epistolam, qua veluti in memoriam reuocat quæ eis ante scripserat, admonens vt fidei pia & Christiana fiue digna actum gant opera: sanctique prophetarum scriptis attendant: à falsis doctoribus & impostoribus caueant, eorum obiter peruersa & versuta ingenia describens, & exemplo veterum futura supplicia prænuncians. hortansque vt in domini aduentu se preparent.

EPISTOLA

BEATI PETRI APOSTOLI SECVNDA.

ARGVMENTVM CAP. 1.

Præmissa epigraphe, inquè ea bene illis precatus, admonet eos bonis operibus vacare, doctrinæ suæ memores esse quam à domino spectator maiestatis ipsius factus accepit, dein propheriis dei voluntate allatis, fidem habere, obiter exitus sui facta mentione.

CAPVT I.

A SImon Petrus, seruus & apostolus Iesu Christi: ijs qui coæqualem nobiscum sortiti sunt fidem in iustitia dei nostri & saluatoris Iesu Christi, [2] Gratia vobis & pax adimpleatur in cognitione dei, & Christi Iesu domini nostri: quo modo omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatē donata sunt, per agnitionē eius qui

1. *Simon Petrus, &c.* Quidā codices etiam Græci habent Simeon, quidam Simon: vtroque enim modo Græcis dicitur, ijs, inquit, qui coæqualem nobiscū sortiti sunt fidem. Græcis ἰσότιμον. i. parem & æqualem, siue eiusdem præmij ac præcij. nam τιμὴ preciū significat: quod fideles idem præmiū maneat ac preciū, dei scilicet fruitionijs ergo qui æqualem sortiti sunt fidem *in iustitia dei nostri & saluatoris Iesu Christi*, id est, per iustificationem: *Dei* autē *& saluatoris* si diuisim sumantur, *dei* ad patrem refertur, & *Saluatoris*, ad Christum: sin cōiunctim, ad Christum, vt idem sit de9 & saluator noster: ijs ergo, sub. salutem dicit. 2. *Gratia vobis & pax adimpleatur.* Interpres videtur legisse πληρωθείη. i. impleatur, cùm græca habeant πληθυνθείη, id est, multiplicetur & augeatur, vt ergo dei gratia augeatur siue impleatur *in cognitione domini*

mini nostri Iesu Christi.i.per cognitionem ipsius. Hæc est enim vita æterna, vt cognoscant te vnum & verum deum, & quem misisti Christum Iesum. Ioan.17. nec mentionem fecit hic Petrus agnitionis dei patris, memor sermonis Christi ad Philippum: Philippe qui videt me, videt & patrem. Adimpleatur ergo gratia & pax. *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ, quæ ad vitam & pietatem donata sunt*, Græca sic habent, ὡς πάντα ὑμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ, τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, id est, quemadmodum per omnia diuina virtute ipsius quæcunque ad vitam & pietatem spectant donata sunt nobis, per cognitionem eius qui vocauit nos *propria gloria & virtute*. Græci habent διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, id est, per gloriam & virtutem. Interpres legit ἰδία, id est, sua vel propria. Sensus ergo est vt lectionem connectamus: Gratia & pax dei impleatur in vobis per cognitionem domini & saluatoris nostri, quemadmodum diuina virtute sua quæcunque ad vitam & pietatem spectant, nobis donata sunt per cognitionem eius: qui nos vocauit per virtutem & gloriam. sicut ergo per eius cognitionem omnia nobis illa donata sunt: sic per eius cognitionem impleatur gratia in vobis.

vocauit nos propria gloria & virtute, 3per quem maxima & præciosa nobis promissa donauit, ut per hoc efficiamini diuinæ consortes naturæ, fugientes eius quæ in mundo est, concupiscétiæ corruptionem. Vos aũt curam oẽm

3.*Per quem maxima & præciosa nobis promissa donauit*. varia fuit lectio huius loci: Græci nunc habent δι' ὧν, id est, per quæ, scilicet virtutem & gloriam. Beda legit per quam scilicet cognitionem, atq; ita græcè fuisset, δι' ἧς: interpres legit, δι' οὗ, id est, per quem scilicet Christum, quæ verior lectio videtur, per quẽ inquit, præciosa nobis promissa donauit, *vt per hoc*, vel per hæc, prout est græcè τούτου vel τούτων, vt per hæc, inquam, nobis donata & vobis, subaudi, per nos communicata, vos qui sine vlla spe diuinæ promissionis hactenus carnaliter vixistis efficiamini consortes diuinæ naturæ, è carnalibus spirituales effecti, fugientes eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem: græcè ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς, id est, si vitaueritis mundanam in concupiscentia corruptionem.

4.*Vos autem omnem curam subinferentes*. Græcè paulò secus est, scilic. καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες: & hoc

ipsum

ipſum, ſubaudi, facite, omni cura & diligentia adhibita, *Mini-*
ſtrate in fide veſtra virtutem. pro miniſtrate, græcè eſt ἐπιχορηγή-
σατε, id eſt, ſuppeditate: mihi aptè videtur hic ſumi pro exhi-
bere, id eſt, exhibere in fide veſtra & cum fide virtutem: non
τὴν δύναμιν, id eſt, potentiam miracula edendi, ſed τὴν ἀρετὴν

B ſubinferentes, miniſtrate in fide veſtra virtutem: in virtute autem ſcientiam: in ſcientia autem, abſti nentiam: in abſtinentia autem, pa tientiam:5 in patientia autem, pie tatem: in pietate autem, amorem fraternitatis: in amore autem fra ternitatis, charitatem. 6 Hæc enim ſi vobiſcũ adſint, & ſuperent: non vacuos, nec ſine fructu vos cõſti- tuẽt in dñi noſtri Ieſu Chriſti co gnitione. Cui enim non præſtò ſunt hæc: cæcus eſt, & manu ten- tans: obliuioné accipiens purga- tionis veterũ ſuorum delictorũ.

virtutem ſcilicet, hoc eſt, ſtudioſas actiones, ac bona opera, ſine quibus fides eſt mortua: ſic enim græca ſcholia explicant. *In ſcientia abſtinentiam*, græcè ἐγκράτειαν, quod non modo abſtinentiam & temperantiam, ſed ab omnibus illicitis continentiam ſignificat ac moderationem etiam: quod hoc fortaſſe loco magis quadrabat: & quia ſcientia inflat, cum ea animi moderationem requirat.

5. *In patientia autem pieta-*
tem, non commiſerendi
virtutem, ſed εὐσέβειαν, id eſt, Dei cultum ac veram religionem
In amore fraternitatis charitatem, græcè ἀγάπην, id eſt, dile-
ctionem: intelligit autem hic charitatem ſiue dilectionem,
qua in deum ferimur, vt quod fratres diligamus, id ob dei a-
morem fiat.
6. *Hæc enim ſi vobiſcum adſint & ſuperent.* Græcè eſt, ταῦτα γὰρ
ὑμῖν ὑπάρχοντα καὶ πλεονάζοντα: puto interpretem vertiſſe,
hæc enim vobis quum adſint, ſed deſcriptoris vitio non intel
ligentis τὸ vobis, & τὸ cum diſiuncta eſſe, additumque τὸ ſi, &
ex duobus diſiunctis factum eſſe vnum vocabulum vobiſcũ:
quod autem vertit ſuperent, neutraliter intelligendum eſt, id
eſt, exuberent.
7. *Cui enim non præſto ſunt hæc*, id eſt, cui non adſunt huiuſmodi
virtutes, cæcus eſt ac manu tentans. Græcè μυωπάζων, eſt au-
tem μυωπάζειν manu viam tentare. græca ſcholia interpretan-
tur pro τυφλώττειν, id eſt, excæcatum eſſe, eſt certè more cæco
rum manu viam prætentare. græca ſcholia dici putant à ſub-
terraneis muribus, quos talpas vocant, quod perpetuò
cæci

cæci sint. cui ergo huiusmodi bona nō adsunt, cæcus est oculo mentis, vtpote *obliuionē accipiens* purgationis veterū suorū delictorū, id est, oblitus se purgatum esse à veteribus delictis. 8. *Quapropter vos magis satagite, vt per opera bona certā faciatis electionē vestrā.* Græca quæ nūc extant nō habēt per opera bona, sed magis satagite. i. satagite potius, vt firmam faciatis electionē vestrā: interpres legit per bona opera. i. bonorū operū exhibitione, quia (vt inquit Beda) qui fidei sacramentis, quæ perceperūt bona quoq; opera pseueranter adiungūt, isti suā vocationē & electionem certā intuentibus faciēt. hæc enī, inquit, facientes non peccabitis aliquando. Græcè οὐ μὴ πταίσητέ ποτε, id est nunquam offendetis.

8 quapropter fratres magis satagite, ut p bona opera certā vestram vocationē & electionem faciatis. hæc enim facientes, non peccabitis aliquādo. Sic enim abundāter ministrabitur vobis introitus in æternū regnū domini & saluatoris nostri Iesu Christi. 9 Propter quod incipiā vos semper cōmonere de his: & quidem scientes & cōfirmatos vos in præsenti veritate. 10. Iustū aūt arbitror quādiu sum in hoc tabernaculo, suscitare C

9. *Propter quod incipiā vos semper cōmonere:* p eo quod vertit *incipiā*, interpres longè aliud legit græcè, quàm nūc habeant græci codices, habēt enim pro incipiam οὐκ ἀμελήσω, id est, non negligam, siue curabo cōmonere vos de his quæ supra scripsi vobis: & quidem scientes & cōfirmatos vos in præsenti veritate, Græcè καίπερ εἰδότας καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ. vbi græci secundo loco non habent *vos*, & puto vitio librarij additum: est autem sensus, curabo vos semper de ijs admonere, etiam si ea nostis & *in præsenti veritate*, de qua nunc agitur, confirmati estis. 10. *Iustum aūt arbitror, &c.* id est, æquum autem censeo quā diu sum in tabernaculo excitare vos per commonitionem (suscitare autem quod interpres vertit, pro excitare sumptum est) certus quod velox est depositio tabernaculi mei, tabernaculū autem vocat corpus suum, sumpta metaphora à veteribus patribus, qui tentorijs & tabernaculis vtebantur, dum terram promissionis sectabantur, incertam interim mansionem neq; diuturnam habentes, ita quia incertam neq; diuturnam ponunt mansionem in hoc corpore, qui peregrinantur à domino, sed cupiunt illi præsentes esse, corpus suum Petrus tabernaculum vocauit: & mortem suam depositionem tabernaculi: quia si-

cut peregrinãtes, quum in optatam patriam peruenerint, iam tentoria ponunt & tabernacula: ita Petrus qui propediem in patriam venturum se sciebat cœlestem, mortem suam appellat tabernaculi depositionem: eamque velocem, Græcè ταχινὴν, id est, celerem, hoc est, subitò futuram.

vos in cõmonitione: certus quod velox est depositio tabernaculi mei, secundũ quod & dominus noster Iesus Christus significauit mihi.

Ioan. 21.f. [11] Dabo aũt operam & frequẽter, habere vos post obitum meũ, ut horũ memoriam faciatis. [12] Non enim doctas fabulas secuti, notã fecimus vobis domini nostri Iesu Christi virtutẽ & præsentiã: sed speculatores facti illius magnitu-

1.Cor. 2.c.

11. *Dabo aũt operam.* Difficilis est huius loci ordinatio, neque multo Græcè clarior. Est autem græcè σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι. Erasmus vertit dabo semper operam vt post exitum meum horũ memoriam facere possitis: dicitq; ἔχειν pro posse sumi, & iungi cum ποιεῖσθαι, at ego non puto vnquam reperiri ἔχειν pro posse alteri infinitiuo iunctum, fortassis Petrus cũ præmisisset ἔχειν, ob longũ hyperbaton iam non memor prædicti verbi adiecit rursum ποιεῖσθαι: sufficere enim potest alterutrum : dabo operam vt post exitũ meum horum memoriam habeatis vel faciatis. Certè Græca scholia in hunc locum afferunt nonnullos ex hoc loco intellexisse, quòd sancti post mortem suam, eorum qui hic degunt, meminerint, ac pro viuis intercedant: quod ne quis comminisci me putet, subdam Græca: τινὲς βούλονται παριστᾶν ἀπὸ τούτου, ὅτι μετὰ θάνατον οἱ ἅγιοι μέμνηνται τῶν τῇδε, καὶ πρεσβεύουσιν ὑπὲρ τῶν ζώντων, id est, quidam ex hoc loco intelligi volunt, quod sancti post mortem suam, eorum qui hic degunt, meminerint, ac pro viuis interpellent.

12. *Non enim indoctas fabulas secuti.* pro indoctas fabulas græcè est σεσοφισμένοις, id est, doctas & rhetorico artificio compositas: vnde puto interpretem vertisse doctas, prout quidam codices habent, sed à sciolo librario additum in. quum autem μῦθος non fabulam modo, sed orationem etiam significet, videtur mihi Petri sensus esse, quod non affabrè composita, & eleganti oratione vsus illis prædicarit: sic enim græca scholia exponunt, vt sit idem sensus cum Paulo, quod non in doctis humanæ sapientiæ verbis illis prædicarit Christi virtutẽ & *præsentiam*, non præscientiam, vt deprauati codices habent: Græ-

c

ci autem habent παρουσίαν, quod & præsentiam significat & aduentum: quo nouissimo significato magis hic quadrat: quẽ se dicit illis annunciasse, non tanq̃ arte compositas fabulas secutum, sed tanquam re vera maiestatis eius spectatorem.

13. *Accipiẽs enim à deo patre.* Neq; latinè est quo referatur participiũ accipiẽs, neq; græcè τὸ λαβὼν, nisi (q̃ aliquando fit) nominatiuus pro genitiuo absoluto sumatur, & tunc sic vertenda esset lectio: *Quum enim accepißet à deo patre*, honorẽ & gloriã, huiusmodi voce ad eũ à magnifica gloria delata, hic est fili⁹ meus in quo mihi complacuit, *&*, id est, etiam hãc nos vocem de cœlo audiuimus. vel ex hoc loco certum est hanc epistolam esse Petri, qui spectator fuit maiestatis Christi.

14. *Habemus firmiorem propheticum sermonem.* possumus hic firmiorem non comparatiue sed positiuè sumere, quomodo sæpe & græcè & latinè sumitur: potest etiam esse cum Beda is sensus, ut qui nobis non credit diuinitatẽ eius asserentibus, ex eo quod maiestatis eius spectatores fuimus, & vocis cœlo delapsæ auditores: habemus propheticũ sermonẽ firmiorem nõ quidem veriorem sed firmiorẽ) quem negare nõ potestis, sicut nostrũ testimoniũ potestis refellere. is autem sermo propheticus est Dauidis: Dominus dixit ad me, filius meus es tu, ego hodie genui te: cui benefacitis attendentes, inquit, tanquam lucernæ lucenti in caliginoso loco: in huius enim seculi nostri tenebrosa, ait Beda, vbi difficile quisquam inuenitur, qui non offendat, quid essemus si lucernam prophetici sermonis non haberemus? lucerna ergo quæ in caliginoso hoc seculo degentibus lucet, verbum dei est, dicente Dauid: Lucerna pedibus meis verbum tuum, cui attendere oportet nõ semper

dinis. 13 Accipiens enim à deo patre honorẽ & gloriã voce delapsa ad eum huiusmodi a magnifica gloria: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipsũ audite: & hanc vocẽ nos audiuimus de cœlo allatã: cùm essemus cũ ipso in monte sancto. Et 14 habemus firmiorẽ propheticũ sermonẽ, cui benefacitis attendẽtes quasi lucernæ lucenti in loco caliginoso, donec dies illucescat, & lucifer oriatur in cordibus vestris: hoc primũ intelligẽtes, quod oĩs prophetia scripturæ, propria interpretatione non fit. Nõ enim volũtate humana allata est aliquando prophetia, sed spiritu sancto inspirati, locuti sunt sancti dei homines,

D

Mat. 17.a.

2 Ti. 3.d.

sed donec dies illucescat, id est, plena dei cognitio: quando cognoscemus sicut & cogniti sumus: & lucifer oriatur in cordibus nostris, id est, clara & ænigmatica dei cognitio: interim verò ob caliginosi intellectus tenebras verbo dei tanquam lucernæ lucenti & prophæticis scriptis intẽtos esse oportet, scientes non ad hominum arbitrium, sed pro dei inspirantis voluntate allatas esse prophetias.

¶ Quoniam tota hæc secunda epistola obscura est, & multis hyperbatis & eclipsibus implicata, visum est singula capita noua, ac faciliori elucidatione explicare.

Dilucida explicatio capitis primi, 2. Petri.

PEtrus Iesu Christi seruus & apostolus, ijs qui dei & seruatoris nostri Iesu Christi iustificatione parem nobiscum fidem sortiti sunt, salutem dicit. Gratias in vos & pax augeatur, suisque numeris omnibus compleatur in plena illa & perfecta dei & domini nostri Iesu Christi cognitione: quemadmodum diuina virtute ipsius quæcũque ad vitam & pietatem spectant, nobis per cognitionem data sunt ipsius, qui gloriosa nos virtute sua vocauit: cuius munere maxima & honorabilia promissa consecuti sumus, vt per hæc vos quoque diuinæ naturæ consortes & compotes euadatis, reiecta illa, qua ex more mundi viuitur, interitura concupiscentia. Summam vero in eo curam ponite, vt vna cum fide vestra rectas & studiosas actiones exhibeatis: cum virtute scientiam, cum scientia æquabilem animi moderationem in moderatione, patientiam: in patientia, pietatem: fraternam vero cum pietate charitatem: cumque ea charitate, dilectionem. Quod si vobis eæ virtutes adsunt & exuperant, non ignauam parient domini nostri Iesu Christi cognitionem, neque inefficacem: contra vero, cui non insunt, is cæcus est, manu viam palpans, neque iam meminit a veteribus se delictis esse perpurgatum. Quapropter satagite, vt adiunctis ad fidem operibus, certam ac firmam electionem vocationemque vestram faciatis. Quod si sic agere institueris & pergetis, nunquam futurum est, ut offendatis: quin potius ad hunc modum agentibus vobis,

amplè

amplè patebit in æternũ dñi & seruatoris nostri Iesu Christi regnũ aditus: Quãobrem curabo vos semper ijs de rebus cõmonitos: etiam si earum ignari non estis, sed in hac porrò de qua nũc agitur, veritate confirmati. Aequum aũt censeo quandiu peregrinus in hoc tabernaculo dego, admonitione vos mea excitare: compertũ habens ponendũ mihi esse breui corporis huius tabernaculũ, prout mihi dominus noster Iesus Christus indicauit. Dabo quoque operam, ut postquã egressus ex hoc tabernaculo fuero, perpetuã eorum, de quibus vos commonefeci, memoriam teneatis. Non enim doctás & artificiosas sectati fabulas, domini nostri Iesu Christi aduentũ ac virtutem notã vobis fecimus: sed diuinæ maiestatis ipsius spectatores effecti. Nam cũ gloria & honore affectus à patre esset, a magnifica gloria, voce ad illũ delapsa huiusmodi: Hic est filius meus dilectus in quo mihi complacitum est, ipsum audite: & nos hác quoque vocẽ cœlitus allatam audiuimus, cùm ei in mõte illo sancto testes adessemus. Quod si quis nobis non credit, diuinæ illius maiestatis spectatoribus, habemus quoque firmiorem nostro testimonio propheticum sermonem, in quem præclarè actũ vobis est, quod animi aciem intenditis, tanquam in lucernã caliginoso huic loco & seculo prælucentem, donec illucescat dies & animus vestris claræ intelligentiæ lucifer exoriatur: quippe qui compertum habeatis scripta omnia prophetica nequaquam priuata cuiusquam authoritate fieri. Non enim ad hominis arbitrium allata est aliquando prophetia, sed spiritu sancto inspirante acti, locuti sunt sancti dei homines.

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶ Hoc capite [illegible] falsorum doctorum depingit ingenia, simul & quæ eis maneant supplicia, ut ne eos imitemur, & ab illis caueamus.

1. Fuerunt vero & pseudoprophetæ, prædicit fore in lege euangelica falsos doctores, sicut in lege Mosaica pseudoprophetæ fuerunt: quorum ad viuum

CAPVT II.

1 FVerunt verò & pseudoprophetæ in populo, sicut & in vobis erunt magistri mendaces, qui intro- A

depingit ingenia, qui introducent, ait, *sectas perditionis*. Græcè οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας. i. subintroducēt, clàm in uehēt sectas perniciosas, est enim Hebraismus, sectas perditionis, pro perditas, quiq; emptorē sui dominū negant: qui enim vel humanitati vel diuinitati Christi, vel potentiæ aut sapientiæ quicq̄ detrahūt, cum negant, quia non qualem veritas ostendit, sed qualem ipsi sibi fingunt, prædicant. neq; vero impunè id futurū est illis, quia celerem sibi perditionē superinducunt. i. ipsi sibi subitum exitium adsciscūt: at quod deterius est, *Multi sequentur eorum luxurias* interpres legisse videtur ἀσωτίαις vel ἀσελγείαις, quod luxurias significat. Græca tamen quæ nunc extāt, ἀπωλείαις, & tunc sensus est, & multi sequentur eorum perditionem, hoc est, sicut ipsi subitum sibi exitium pariunt, ita plerique in idem cum illis exitiū currunt, eorum sectantes ingenia & mores.

troducent sectas perditionis, & eum qui emit eos, dominum negant, superducentes sibi celerem perditionem. Et multi sequentur eorum luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur.[2] & in auaritia fictis verbis de vobis negociabuntur, quibus iudicium iam olim non cessat: & perditio eorū non dormitat. Si enim deus angelis peccantibus non pepercit, sed

Iob. 4. d.

2 *Et in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur*. i. & ob auaritiam composito sermone vos mercabūtur: metaphora sumpta à mercatoribus, qui quo carius mercimonia sua vendant, blandis & compositis sermonibus emptores illiciūt: ita & falsi doctores atq; hæretici, quæstus & auaritiæ gratia, blādis fi dei Christi & charitatis nominibus ad se simplices fideles allitiunt, vt per auaritiam suam expilatos, dæmonibus vendant sed hæc eorum auara fraudulētia, supplicio nō caret: vnde subdit, *quibus iam olim iudicium non cessat*: pro cessat græcè est, -- γεῖ, id est, non intermittitur neq, per negligentiā cessat, id est, etsi nūc iudicio & condemnationi subesse nō videantur (quia interim mali in delicijs agunt quasi impunes futuri, & tutò lasciuiunt) non est tamen putandum interim per negligentiā cessare & prætermitti eorū iudiciū & condemnationem: quia qui iam olim dei iudicio damnati sunt; posthæc experientur quod tarditatem iudicij vindicta compenset deus: idem est autem cessare iudicium eorum, & perditionem dormitare.

3. *Si enim angelis peccantibus non pepercit, &c.* ab hoc loco vsque ad locū, Nouit dominus pios, longū hyperbaton est & eclip-

sis: ideoq; ad finẽ hyperbati supplendũ, neq; huiusmodi magistris mẽdacibus, eorũq; sectatoribus parcet, potest etiam sine eclipsi hyperbaticè legi, Si neq; angelis, neq; originali mũdo, neq; Sodomæ & Gomorrhæ pepercit, sed Noe & Loth seruauit, vtiq; nouit dñs pios de tentatione eripere explicãda sunt aũt singulatim huius hyꝑbati loca difficilia. *Si ergo angelis peccãtibus nõ pepercit, sed rudẽtibus inferni detractos tradidit cruciãdos in iudiciũ reseruari.* Græca paulò sec⁹ habẽt. s. εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημένους. Si enim deus angelis cũ peccassent, nõ pepercit, sed cathenis caliginis in infernũ detrusos tradidit in iudiciũ seruatos: primũ pro σειραῖς, ꝙ cathenas & quæcũq; vincula significat, interpres posuit rudẽtibus: est aũt rudẽs funis nauticus: & pro ζόφου, ꝙ caliginẽ significat, interpres vertit infernũ: cathenas aũt siue rudẽtes caliginosas græca scholia interpretãtur ineuitabilẽ condẽnationẽ: quod verò interpres vertit, Tradidit cruciãdos in iudiciũ reseruari, obscurũ est, & græca habẽt, tradidit in iudiciũ reseruatos τετηρημένους, siue vt alij græci habẽt τηρουμένους in præsenti. i. tradidit in damnationẽ reseruãdos, puto etiã interpretis tempore aliã fuisse lectionẽ in aliquibus codicibus, & pro τηρουμένους. i. seruatos fuisse scriptũ τειρουμένους. i. afflictos & vexatos, ꝓ quo interpres vertit cruciãdos: sensus aũt interpretis est, ꝙ angelis apostaticis nõ pepercit, sed eos rudẽtibus caliginosis in tartarũ præcipitatos tradidit in iudiciũ affligẽdos & reseruãdos. Augusti. ꝓ rudẽtibus inferni legit carcerib⁹ caliginis, & exponit peccasse ab initio quosdã angelos, & in huius caliginosi aëris ima detrusos, qui interim dũ iudicij diẽ expectãt, est illis vice carceris & inferni: & illos quidem in hoc interim aëre caliginoso detẽtos, ad diẽ iudicij reseruari, amplius puniendos.

rudẽtibus inferni detractos in tartarũ tradidit cruciandos in iudicium reseruari. 4 & originali mũdo B
nõ pepcit, sed octauũ Noe iustitię Gen.
præconẽ custodiuit, diluuiũ mun 7.4.
do impiorũ inducens: & ciuitates Gene.
Sodomorũ & Gomorrhæorũ in 19.6.
cinerem redigẽs, euersiõe damnauit, exemplũ eorũ qui impiè acturi sunt, ponens: 5 & iustũ Loth op

4. *Et originali mũdo nõ pepercit* pro originali græci habẽt ἀρχαίου. i. antiquo. Mundũ aũt originalẽ tempus ante diluuiũ illis proximũ intelligit, atq; originalẽ vocat quod præ hoc nostro seculo ab ipsa primæua origine fuerit. Fortasse interpres legit, ἀρχικοῦ. i. primogenio, & originalẽ vertit.

sit. Mihi aūt videtur ἀρχαῖον nō tam hic antiquū significare,
quā rudē & imperitū, & ita sens⁹ esse, si seculo illi rudi adhue
& imperito rerū q; diuinarū oīm penè ignaro, ꝙ tēpore dilu-
uij fuit, nō pepercit, quid factur⁹ est falsis doctorib⁹, qui à via
veritatis deflexerūt intellecta, & ab eadē auertere cæteros mo
pressū a nefandorū iniuria ac lux liūtur? Si ergo illi mūdo
uriosa cōuersatione eripuit. Aspe- rudi & impito nō peper
ctu enim & auditu iustus erat: ha cit, *sed octauū Noe iustitiæ*
bitās apud eos qui de die in diem *præconē custodiuit, diluuium*
animam iustam iniquis operibus *mūdo impiorū inducēs.* mun
dū impiorū oēs qui tunc
degebāt præter Noe cū vxore & liberis, intelligit. vocat aūt
Noe octauū, nō ꝙ octau⁹ ab Adā fuerit, qui decim⁹ fuit, sed ꝙ
octo tantū hoīes diluuiū euaserūt, quorū priceps fuit Noe,
& ꝙ ait, Noe octauū custodiuit, perinde est ꝙ nostra vernacu
la Galli dicim⁹, *il le sauua luy huictiesme* : iustitiæ aūt præconē
vocat, siue ꝙ exemplo suo rectè ac iustè viuere alios admone-
ret, siue vt veri⁹ puto, verbo (quāq̄ ea de re taceat scriptura) ꝙ
iussus arcam fabricare, cæteros hortaretur ab impietate sua de
sistere, vt salui fierent. 5. *Et iustū Loth, oppressū etc.* Græci
habēt καὶ δίκαιον λὼθ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀ-
σελγείᾳ ἀναστροφῆς ἐῤῥύσατο. Eras. vertit, & iustū Loth, qui op-
primebatur à nefarijs per libidinosam conuersationē eripuit.
Cæterū aūt καταπονοῦμαι significat fatiscere, lāguescere ac viri
bus defici, & ἀναστροφὴ conuersationē siue consuetudinē, qua-
lis esse solet inuicē habitantiū, mihi videtur is posse esse sen-
sus: Et iustū Loth ab infandorū hominū obscœna & flagitio
sa cōsuetudine oppressū, eripuit. Ego paulò liberius sic verte
rem: Et iustū Loth nefariorū hominū obscœnā & flagitiosā
consuetudinē ferre non valentē, eripuit, ꝙ scilicet iam amplius
illorū stupra & importabiles lasciuias quibuscū versari & cō
suetudinē esse illi oportebat, ferre nō valentē, deus ab illis eri
puit. *Aspectu enim & auditu iustus erat.* i. & pudicis oculis &
castis auribus, vt qui tāta flagitia, nec spectare oculis, nec per-
cipere sustineret auribus, *habitās apud eos qui de die in diē animā*
iustā iniquis operibus cruciabāt. Græca quæ nunc extāt sensus ha-
bēt, scilic. βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς
ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν. i. ocu-
lis enim & auribus iustus & castus, inter eos versans, iniquis
illorum actionibus seipsum excruciabat. fortasse interpres le-
git ἐβασάνιζον. id est, cruciabant iustam animam iniquis
actionibus suis: sed hoc modo δίκαιος & ἐγκατοικῶν, recti

casus, pro genitiuis absolutis sumuntur, vt sit sensus, cum enim casto auditu atq; aspectu esset, iniquis operibus suis virum iustum cruciabant.

5. *Nouit dñs pios*: vt ante dictū est vsq; ad hūc locū ab illo, Si enim deus angelis, &c. longū hypbatō vel eclipsis est vt græca scholia exponūt, addendūq; ante hūc locum & supplendū, quomodo magistris illis mēdacib9 parcet? absolutè, nequaq̄ illis parcet. Beda putat nec malè, cōiunctim legēdū, si illis iniquè agētib9 non pepercit, sed Noe & Loth iustos à malo eripuit, argumentū est quod nouit pios eruere, & iniquos in diem iudicij cruciandos reseruare, non quòd ante iudicium pœnas non luant, sed quod tunc assumpto corpore grauiores pendēt

cruciabāt. 6 Nouit dominus pios de tētatione eripere, iniquos vero in diē iudicij reseruare cruciādos: 7 magis aūt eos qui post carnē in cōcupiscentia immūditiæ ambulāt, dominationēq; cōtemnūt, audaces, sibi placētes. 8 sectas nō metuunt introducere, blasphemātes:

7. *Magis aūt eos.* Græcè μάλιςα. i. præcipuè ac maximè eos qui post carnē in concupiscētia immūditiæ. i. immūdis concupiscētijs ambulāt, *dominationēq; contemnūt.* græcè τὴν κυριότητα. i. potestatem ipsam, *Audaces, sibi placētes*, græcè cū præcesserit accusatiuus καταφρονοῦντας. i. despiciētes, sequitur in recto τολμηταὶ i. audaces: ideo græca scholia dicūt supplendū esse οἵ εἰσι i. qui sunt audaces. *sibi placētes*, græcè αὐθάδεις, quod verbū significat pertinacem & præfractū, qui nō potest a proposito abduci. Interpres vertit sibi placentes, & fortasse legit αὐτάδεις, quanq̄ & αὐθάδεις græca scholia interpretātur τὰ ἑαυτοῖς ἀρέσκον μεταδιώκοντας. i. qui quod sibi gratū est ac placet, sectātur

8. *Sectas non metuūt introducere blasphemantes.* Græca quæ nunc extant, nihil habent quod respondeat τῷ introducere, & pro *sectas* Græci habent δόξας, quod tametsi opiniones significet, hic tamen græca scholia sumunt pro maiestate & hominibus in dignitate constitutis. sensus ergo est, maiestatem non metuunt blasphemantes, id est, non verentur blasphemare: nā græcis familiare est participijs vti pro infinitiuis. Græca scholia exponunt, Maiestatem non metuunt καταφρονητικῶς ἔχουσι, id est, contemptui habent: δόξας autem quod hic vertit sectas, in epistola Iudæ vertit maiestatem eadem sententia, quando ait, dominationem spernunt, maiestatem autem blasphemāt. & hic Græca scholia δόξας, diuinas virtutes, & dignitates ecclesiasticas interpretantur.

9. Vbi

9 vbi angeli fortitudine & virtute
cũ sint maiores, non portãt aduer
C sũ se execrabile iudiciũ. 10 Hi vero
velut irrationabilia pecora, natu-
raliter in captionẽ & in perniciẽ,
in his quæ ignorãt blasphemãtes,

9. Vbi angeli fortitudine & virtute, quũ sint maiores, nõ portant aduersum se execrabile iudiciũ. pro non portãt, &c. græcè est οὐ φέρουσιν κατ' αὐτῶν παρὰ κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν. i. non ferunt aduersum se à domino blasphemum & execrandũ iudicium. hic locus est admodũ obscurus, neq; quod videam adhuc ab aliquo sufficiẽter explicatus ego quod cẽseo, & ex græcis colligere vtcunq; possum, cũ modestia adferã, lubens amplexaturus meliora. Quidã interpretantur quod angeli apostatæ ci nequaq̃ tam graue iudiciũ perferent à domino quàm illi seductores & impostores magistri. Si aũt cũ græcis legamus δόξας, & interpretemur virtutes & potentias siue supernas, id est, angelicas, siue infernas. i. dignitates ecclesiasticas, potest esse sensus, quod reseruat eos iudicio puniẽdos dñs qui dominationes contemnũt, & dignitates blasphemãt, cùm tamẽ angeli fortitudine ac virtute. i. robore maiore hoĩnibus, οὐ φέρουσιν κατ' αὐτῶν παρὰ κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν. i. nõ ferũt aduersus illas, scil. dignitates, (sic enim græca scholia explicãt τὸ κατ' αὐτῶν) apud dominum blasphemũ iudiciũ: putãt enim Græci hic idem dici quod Iudas ait de Michaele, quod certãs cũ diabolo nõ est ausus illi iudicium inferre blasphemiæ, sed dixit, imperet tibi deus. Si ergo angelũ sathã (aiunt) blasphemari dignũ, nõ est ausus blasphemia Michael angelus, afficere quòd ille dignitatis particeps sit, vtpote creaturarũ dei primitiæ: vt compescat istorũ audaciam, qui dignitates. i. præcellentes autoritate hoĩes blasphemare nõ verẽtur: dixit non manẽt neq; verẽtur dignitates blasphemare, *vbi*, id est, cũ angeli maiores hoĩnibus aduersus dignitates etiam puersas, scilicet angelicam natura rebellem non ferũt blasphemum iudiciũ apud deũ. Possumus quoque hũc sensum coijcere, quòd ij falsi doctores nõ verentur blasphemiam dignitatibus inferre, vbi angeli. i. cũ interim angeli apostatici non perferant aduersum sese iudicium blasphemum apud dominum, vt de Michaele testatur Iacobus, non auso blasphemare diabolum.

10. Hi vero velut irrationabilia pecora. Græcè ἄλογα ζῶα, id est, muta & irrationabilia animalia (vt non speciem tãtum intelligas) naturaliter in captionem & in perniciem, Latinis deest

ad supplendam sententiam aliquid, scilicet tendentia aut aliud simile: nam græce est φυσικὰ γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν, καὶ φθοράν, quod ego verterem, natura in seruitutem & interitum genita, ad differentiam angelorum qui rationabiles natura sunt liberi & immortales. Hi ergo tanquam irrationabilia pecora & bruta animalia, natura

in seruitutem & interitũ genita, in ijs quæ ignorãt blasphemãtes. i. de ijs potestatibus & dignitatib⁹ quas ignorãt blasphemãtes, in corruptione sua, id est, se digna (vt græci explicãt) peribũt, iniustitiæ suæ mercedem referẽtes.

in corruptione sua peribũt, percipientes mercedem iniustitiæ, [11] voluptatem existimantes diei delicias, coinquinationes & maculæ: delicijs affluentes, in conuiuijs suis luxuriantes vobiscum, oculos habentes plenos adulterij, & incessã

11. *Voluptatem existimantes diei delicijs*. Græcè ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφήν. i. in diurnis delitijs voluptatem ponẽtes: quasi dicas summam voluptatem in diurnis delicijs constituẽtes, quod deterius est, quàm si noctu crapulæ vacarent & delicarentur. *Coinquinationes & maculæ*. in quibusdam codicibus legitur coinquinationis gignendi casu, quum sit græcè in recto, σπίλοι καὶ μῶμοι. i. inquinamenta & maculæ: *sic* aũt vocat pro maculatos & inquinatos, sicut hominem insigniter malũ pro scelerato vocamus scelus: quem loquẽdi modũ ignorans descriptor sciolus scripsit coinquinationis. *Delicijs affluentes*, græce ἐντρυφῶντες, *In conuiuijs suis luxuriantes vobiscum*. Græca habent pro cõuiuijs ἐν ταῖς ἀπάταις. i. in erroribus: noster legit ἐν ταῖς ἀγάπαις. vocant aũt ἀγάπας conuiuia prætextu charitatis facta: pro luxuriantes interpres legit συνευοχούμενοι. i. vna vobiscũ rem veneream coercẽtes: quidam legunt συνευωχούμενοι. quod mihi potius significare videtur conuiuantes, & vna vobiscum se oblectãtes: potius, quàm quod Erasmus vertit, insultantes vobis. quod verò interpres legit *oculos habentes plenos adulterij*. Græci pro adulterij habent μοιχαλίδος. i. adulteræ quasi dicas in ipsis oculis adulterã gestantes & nihil aliud quàm in adulteras explendæ libidinis gratia spectãtes, sic enim græca scholia. quod ante sequitur, *& incessabilis delicti*, interpres legit ἀκαταπαύστου ἁμαρτίας. i. indesinentis delicti ac perpetui: & nũc refertur ad oculos, scilicet habẽtes oculos plenos indesinentis & continui delicti. Græca nunc habent, ἀκαταπαύστους ἁμαρτίας. i. nunquã cessantes neque coerceri potentes à delicto. *Pellicientes animas instabiles*, pro pellicientes græcè

est

bilis delicti, pelliciētes animas in-
stabiles, cor exercitatū auaritia ha
bētes, maledictiōis filij. 12 derelin-
quētes rectā viā errauerūt, secu
Nume ti viā Balaam ex Bosor, qui mer-
22.d. cedē iniquitatis amauit: correptio
nē vero habuit suæ vesaniæ. Sub-
D iugale mutū animal, in hoīnis vo
ce loquēs, p̄hibuit prophetæ insi-
Iudæ pientiā. 13 Hi sunt fontes sine aqua
1.d. & nebulę turbinib⁹ exagitatę qui
bus caligo tenebrarū reseruatur.

est δελεάζοντες, i. inescātes & illicientes. pro instabiles autem græcè est ἀστηρίκτους i. nutātes semper & nūq̃ confirmatas. cor exercitatū auaritia habentes, græcè καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίαις ἔχοντες i. rapinis & auaritia exercitatū cor habentes. nā πλεονεξία, nō simplicem auaritiā designat, sed qua etiam vi & violētia aliena extorquemus. *maledictionis filij*, i. execrabiles & detestandi, est enim Hebraism⁹, vocare filiū mortis, pro hominē reū mortis: ita execratiōis filium, execrandum hominem.

12. *Derelinquentes rectā viā errauerūt:* falsos doctores asserit, cū quæstus & auaritiæ gratia prædicarent aduersus veritatē, relicta via recta aberrasse, secutos viā Balaam ex Bosor, qui mercedē iniquitatis amauit, cui sicut Nu. 23. legitur, Balac misit oues & boues, & munera ut contra veritatem prophetaret ac filijs Israel malediceret: hæc est enim merces iniquitatis, munera pro celanda veritate aut prædicanda falsitate capere. quod autem interpres habet *Balaam ex Bosor*, ut Bosor, etiā Beda putat esse vrbem Balaam, græca habent Βαλαὰμ τοῦ Βοσόρ, id est, Balaam filij Bosor, quanquam Balaam Numerorum 22. dicitur filius Beor non Bosor sed in huiusmodi nominibus nonnihil variare solent Græci ab Hebræis. Correptionem vero habuit suæ vesaniæ siue iniquitatis, nam græcè est παρανομίας, correptionem scilicet ab angelo sibi obuiam facto: quando *subiugale animal*, græcè ὑποζύγιον, quia iugo subest asinus: quum scilicet asinus alioqui mutus, voce hominis loquens, cohibuit prophetæ insaniam.

13. *Hi sunt fontes sine aqua, &c.* egregijs metaphoris hæreticorū naturam depingit, vocant fontes sine aqua, quippe qui aquā vitæ perdiderunt, & ideo quam promittunt scaturire nō possunt aquam. *Nebulæ turbinibus agitatæ*, quippe qui varijs & peregrinis doctrinis ad omnem ventum agitentur: *quibus caligo tenebrarum reseruatur*. Græci addunt εἰς αἰῶνα, id est, in æternū: caligo autem tenebrarum inferni supplicium intelligitur.

14 Sup̄ba enim vanitatis loquētes pelliciūt in desiderijs carnis luxuriæ, eos qui paululū effugiūt, qui in errore cōuersantur. libertatē illis ꝓmittētes, cū ipsi serui sint corruptiōis. a quo eni quis superatus

14. *Superba enim vanitatis loquētes.* ꝓ superba quidā codices depravati habebāt sup̄bia, sed legendū est superba, cū Græcè sit ὑπέρογκα. Superba ergo & fastuosa in vanitate loquētes, pelliciūt in desiderijs carnis luxuriæ eos qui paululū effugiūt, qui in errore cōuersantur. Locus hic obscurꝰ est paululū à græco differēs. quē primū vt habet exponemꝰ, deinde nostrā ex Græco versionē. ij ergo fastuosa loquentes pelliciūt & inescant desiderijs carnis luxuriæ. i. luxuriæ carnis eos qui paululū effugiūt illos, sub. qui in errore conuersantur. i. si qui volūt se paulatim à seductoribus abducere, pelliciūt & inescāt desiderijs, & per cōcupiscētias luxuriæ carnis, ꝓmittētes illis libertatē, cùm ipsi serui sint corruptionis. mos est enim nostratiū etiam hæreticorū, quos ad sua commenta attrahere nō possunt, libertate carnali illicere & inescare, quo vocabulo vtitur Petrus δελεάζουσιν. i. inescāt. Græca habēt ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγξάμενοι δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς ἀσελγείαις τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι. i. fastuosa enim & intolerabilia sonantes per carnalia desideria lasciuijs & libidinibus eos qui hominū in errore degentiū consortia planè vitauerāt, inescant, libertatem illis promittentes, cùm interim serui sint ipsi corruptionis. pro eo aūt quod græci habent ὄντως. i. reuera, interpres legisse videtur ὀλίγως. i. paululū. & pro ἀσελγείαις in datiuo legisse ἀσελγείας gignendi casu. & hoc modo benè verterat interpres, pelliciūt in desiderijs carnis luxuriæ, id est, per carnalia luxuriæ desideria. pro ἀποφυγόντας, id est, qui effugerūt, interpres legit ἀποφεύγοντας, in præsenti, qui effugiunt. Quod vero habet interpres, *qui in errore conuersantur*, τὸ qui, non est referendum ad loquētes, sed ad id quod continuo præcessit, eos qui paululū effugiunt, illos subaudi, qui conuersantur in errore. sensus ergo est idem, quod si qui ab eorum consortio qui impostores in errore degebant, ad meliorem frugem recipere se volunt, eos falsi illi doctores carnalibus concupiscentijs & libidinibus inescant, promittentes illis libertatem, quum interim serui sint corruptionis, id est, immunditiæ vt græca scholia explicāt. A quo enim quis superatus est, *huius &* *seruus est*, Græca habent τούτῳ καὶ δεδούλωται, id est, huic seruus addictus est.

15. Si-

25. *Si enim refugiētes.* Græcè est ἀποφυγόντες. i. qui enim effuge
rūt, coinquinatiōes mūdi huius *in cognitione*. i. per cognitionē
& apprehensionē domini nostri Iesu Christi, & ijs rursum im-
plicati superantur, facta sunt illis posteriora deteriora priori-
bus, quia melius esset illis viam veritatis non nosse, quā post
agnitam discedere. seruus enim sciens voluntatem dñi sui & nō faciēs, vapulabit plagis multis. In eos inquit competit parœmia. *Canis reuersus ad vomitū.* hæc est aūt Salomonis parœmia Prou. 26. Sicut canis qui reuertitur ad vomitū suū; sic imprudēs qui iterat stultitiā suam. quod aūt ait *Sus lota in volutabro luti*, græci habēt εἰς κύλισμα βορβόρου. i. ad volutabrū cœni & luti: & supplendū, reuersa: sicut enī frustra lota est sus quæ se statim rursus cœno inuoluit, ita frustra Christi agnitionem accepit, qui confestim ad pristina delicta redit.

est: huius & seruus est. 15 Si enī refugiētes coinquinatiōes mūdi in cognitiōe domini nostri & saluatoris Iesu Christi, his rursus impli cati superātur: facta sunt eis posteriora, deteriora prioribus. Melius enim erat illis nō cognoscere viā iustitiæ, quā post agnitionē, retrorsum cōuerti ab eo quod illis traditum est, sancto mandato. Cōtigit enim eis illud veri prouerbij, Canis reuersus ad suum vomitum: & sus lota in volutabro luti.

Ioan. 8. d. Rom. 6. c. Hebr. 6. a. Matt. 12. d. Pro. 26. b.

Dilucida explicatio capitis secundi, 2. Petri.

Extiterunt etiam in populo falsi prophetæ, quemadmodū & inter vos exurgēt falsi doctores, qui clam sectas et hæreses inuehēt perniciosas, & redemptorē sui abnegabūt, vnde & breui sibi asciscent exitiū: quorū etiam libidines & exitia plerique current & consentient: quinetiā viam rectam ac veram conuicijs incessent: quoque immensam suam auaritiam expleant, blandis vos & compositis sermonibus cauponabuntur: quos iam olim diuinum manet iudicium: neque in eorum euersione obdormiscit deus, aut cōniuet. Quid si neque angelis ille suis desertoribus & peccantibus pepercit, sed caliginosis vinculis in tartarum detrusos in iudicium & damnationem seruatos affligendos tradidit: si antiquo illi & primæuo seculo rudibusque eius ætatis hominibus non pepercit, sed illo impiorum hominū mundo al-

alluuie ſubmerſo, diuinæ iuſtitiæ præconem Noe, octauum numero ſeruauit: ſi Sodomorũ & Gomorrhæorũ ciuitates in cinerẽ verſas ad extremã ſemel euerſionem cõdemnauit, ut ijs qui impiam poſthac vitam acturi erãt exemplo eſſent: ſi iuſtũ Loth nefariorũ hominum obſcœnã & flagitioſam vitam ferre amplius non valentẽ, eripuit. (nam & ille quidẽ caſtis auribus & pudicis oculis cũ eſſet, interque eos verſaretur qui virũ iuſtum iniquis actionibus ſuis cruciabant, & ijſdem ipſe excruciabãt non ferendis) nouit indubiè pios ac fideles e tẽtatione dominus ac periculis eruere: iniuſtos aũt in diem iudicij ſeruare cruciãdos: tu verò eos maximè, qui carnalia ſectantes deſideria, quũ in immũdis cõcupiſcentijs degant, dominatũq; ſpernant audaces, præfracti, ac ſibi placẽtes neque ſectas metuũt inducere, neque excellẽtes & authoritate valentes viros cõtumelijs laceſſere, verentur: quandò interim angeli fortitudine ac virtute longe præſtãtiores non ferãt eis maledicere, neque etiam deſertores angeli, natura longe excellẽtiore, maledicũ aduerſum ſe iudiciũ ferãt. At iſti tanquã bruta & expertia rationis animalia, natura in ſeruitutem & interitũ genita, ijs quos ignorãt cõuitia dicentes: ſuo ſeq; digno peribunt exitio, iniuſtitiæ ſuæ mercedem referentes, ſummã ſcilicet in diurnis delitijs voluptatẽ, prout ipiſsima ſunt inquinamenta & maculæ, in delicijs ponẽtes, inq; ſuis erroribus & conuiuijs vnà vobiſcũ ſeſe oblectantes & luxuriantes adulterarum (quas tanquam in oculis geſtant) & perpetui delicti, à quo cohiberi non poſſunt, oculos plenos habentes, nutantes ſemper & inſtabili mente homines ineſcantes, rapinis & auaritia cor habentes exercitatum execrabiles & deteſtandi, qui relicta veritate de via aberrantes, Balaam filij Bozor iter ſecuti ſunt: cui quum grata fuiſſet iniquitatis merces, veſaniæ & iniquitatis ſuæ reprehenſorem habuit: quum ſubiugale animal natura fandi expers humanam vocem ſonans, prophetæ cohibuit inſaniam. ij ſunt tanquam fontes aridi & nebulæ turbinibus ac procellis agitatæ, in æternam tenebrarum caliginem aſſeruati, fatuoſa enim & importabilia verba iactantes, eos qui ſe ab hominibus in errore verſantibus planè ſubduxerant, per

car-

carnalia desideria lasciuijs & libidinibus inescat, libertatem
illis promittentes, quum interim serui sint corruptionis.
Nam a quo quis superatus est, etiam & illi seruituti obnoxi
us est. Et qui apprehenso semel atque agnito domino no-
stro & seruatore Iesu Christo, mundi huius sordes & inqui
namenta euaserunt: si rursum ijsdem implicati ab ijs supera
ti se sinunt, deterius hac postrema parte cum illis actum est,
quàm antea ab initio. Præstabat enim ipsis viam iustitiæ nō
agnouisse, quàm post agnitam ab eo quod acceperunt san-
cto mandato diuertere. in quos sane illud quadrat quod ve
ro prouerbio dicitur: Canis reuersus ad vomitum, & Sus
lota, rursum in cœni volutabrum se immergens.

ARGVMENTVM CAP. 3.

¶ Rursum eos hortatur admonitionum suarum esse memores, præmuniens aduersus impostores doctores: cœlorū quoque & terræ immutationem aperit, deinde in aduentum domini se præparare & eum iuxta Pauli doctrinam, quam multi deprauant, cum patientia expectare admonet, atque in accepta fide perstare.

CAPVT III.

A Hanc ecce vobis charissimi [1] secūdam scribo epistolam, in quibus vestrā excito in cōmonitione, syncerā mētem: ut memores sitis eorū quæ prædixi, verborū à sanctis prophetis, & apostolorum vestrorum præceptorū domini & saluatoris. hoc primum scientes, quod 1. Ti. 4. a. 2. Ti. 4. venient in nouissimis diebus in deceptione illusores iuxta proprias

1. *Secūdam scribo epistolam.* Ex hoc loco & præcedente manifestū est vtranq; epistolam Petri apostoli esse: nam si hæc secūda ipsius est, vtpote qui gloriam domini in monte spectauerit, est & prior. *Hanc ecce*, vel iam: nam Græcè est ἤδη, id est, iam, interpres legit ἰδού, id est, ecce, secundā vobis scribo epistolam. *in quibus*, græcè ἐν αἷς, non ad verba sed ad res refertur, quum sit plurale relatiuū: cùm enim dixisset secundam epistolam, de vtraq; intelligens subdit, in quibus vestram excito in commonitione id est, per commonitionē synceram mentem, *Vt memores sitis eorum quæ prædixi*, verborum à sanctis Prophetis & Apostolorum vestrorum præcepto-

ceptorum dñi & saluatoris. obscurus est hic sensus, qui sic ordinādus; vt memores sitis verborū, quæ habuistis à sanctis prophetis quæ antè prædixi, & memores sitis præceptorū. i. mandatorū apostolorū vestrorum dñi & saluatoris, id est, quæ habuistis ab apostolis vestris, qui etiam sunt dñi & saluatoris apostoli, vel quæ præcepta sunt dñi & saluatoris: Græca sic habēt, μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ὑμῶν ἐντολῆς τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ. i. vt memores sitis prædictorū à sanctis prophetis verborum & mādati ab apostolis vestris & dño ac seruatore Iesu profecti: Græca enī scholia aiūt τὸ ὑπὸ, seruire tribus: scilicet, προφητῶν, ἀποστόλων, κυρίου Ἰησοῦ, inculcat autem quæ apostoli iusserint, mandata esse domini.

concupiscētias ambulātes, dicentes: Vbi est ꝓmissio aut aduentus eius? ex quo enim patres dormierūt, omnia sic perseuerant ab initio creaturæ. [2] Latet enim eos hoc volentes, quod cœli erāt prius, & terra, de aqua & per aquam consistens dei verbo: per quæ ille tūc mūdus aqua inūdatus perijt. Cœli autem qui nunc sunt, & terra, eodē verbo repositi sunt, igni reseruati in diem iudicij & perditio- Iude 1.f.

2. *Latet enim eos hoc volentes, &c.* prædixit fore olim impostores, qui à spe promissionis & secūdi nos aduētus deijcerent, hoc argumēto, quod oīa perseuerāt sicut ab initio, ex quo patres dormierunt, id est, ex eo tempore quū patres ac prophetæ qui de secundo aduētu prædixerūt, mortui sunt. oīa ergo sic perseuerāt, inquit, quemadmodū ab initio creaturæ vel creationis, vtrūq; enim significat τῆς κτίσεως. nūc subdit, *latet enim hoc eos volentes.* i. ignorāt, sed volentes quod cœli erant prius, & terra de aqua & per aquā consistēs dei verbo. Beda indicat in quibusdam codicibus legi, cœli erant olim de aqua & per aquā constituti: sed nulla exemplaria græca ita habēt, quanq; græca scholia explicant hic cœlos ex aquea materia esse cōstitutos, quando dixit deus, Fiat firmamentum in medio aquarum, hoc est, inquiunt, consolidata aquarum natura & [illegible]. Latet ergo eos quod cœli erant prius siue olim (nam Græcè est ἔκπαλαι) & terra de aqua & per aquam dei verbo consistens indubiè censeo his verbis nihil aliud voluisse Petrum, nā [illegible] cœlum & terram aquis constare. quis enim nescit cœlos olim fuisse? Beda censet hic cœlum intelligi non firmamentū, sed aëreum hoc cœlum, vnde & volucres cœli nominantur.

Græ-

Græca scholia exponūt ἐξ ὕδατος, id est, ex aqua tanquam à
causa materiali & διὰ ὕδατος, id est, per aquam tanquam per
causam finalem, & benè per aquam consistit terra, dicente Da
uid, Qui firmauit terram super aquas. *Per quæ*, inquit, *ille tunc*
mundus aqua inundatus perijt, per quæ cœlū & terram ille tūc
mundus, id est, qui tunc e
rat mūdus ὁ τότε κόσμος
aqua inūdatus perijt. mū
dum aūt vt Græca scho-
lia intelligunt, non mate
rialē & insensibilem hāc
materiam intelligere de-
bemus, sed quæ tunc erāt
viuentia, præter ea quę in
arca Noe seruata sunt:
quum inanimata cætera,
ne mundi quidem nomen

nis impiorum hominum. Vnum
vero hoc non lateat vos charissi-
mi, quod vnus dies apud domi-
num sicut mille anni: & mille an-
C ni, sicut dies vnus. Non tardat do
minus promissi: sicut quidam exi
stimant: sed patiēter agit propter
vos, nolens aliquos perire, sed om
nes ad pœnitentiam reuerti. Ad-

habere debeant: per cœlum ergo & terram tunc perijt: per cœ
lum, inquam, quando cataractis apertis immensam vim aqua
rum distillauit: per terram verò, quādo rupti sunt omnes fon
tes abyssi magnæ. Iam quod dixit Petrus, latet eos volentes
quod cœlum & terra aquis consistunt, quódque mūdus aqua
inundatus perierit ad vlciscenda hominum flagitia: nō est ꝑu
tandum quod dicat Petrus hæc illos tantummodo latere, quæ
ex ipsa scriptura nescire non poterant: sed hoc eos latet, quod
sicut tunc cœlum, id est, aer & terra inundauerunt diluuio, &
mundus qui tunc erat, perijt, ita, *cœli qui nunc sunt & terra eo-*
dem verbo repositi sunt, igni reseruati in diem iudicij & perdi-
tionis impiorum hominum, id est, quum adeo delicijs & libi-
dinibus suis distineantur, latet eos volentes, id est, scire nolūt
quod sicut olim ad impios vlciscendos mūdus perijt diluuio
inundatus, ita & nunc cœli & terra dei verbo repositi, Græcè
τεθησαυρισμένοι, id est, ad verbum, thesaurizati sunt, igni reser-
uati (vt scilicet igni conflagrent) in diem iudicij, ad impiorum
perditionē: & ideo quia huiusmodi iudiciū ignorare volunt,
seducūt cæteros, quasi nō sit futurus domini aduētus in iudi
cium: sed vnū hoc vos non lateat, id est, hoc errore, quòd etsi dif
ferre videtur nōnullis & malorū supplicia & bonorū promis
sionem ac præmia dominus: indubiè tamē & præmiabit &
puniet: sed apud deū non est distinctio temporum, cui æquè
præsentia sunt omnia: & quæ longa nobis & breuia videntur,
eodem sunt apud illum spacio: non est ergo oblitus dominus
sua

suæ promiſsionis, etſi nō tam cito eam exhibet quā vellemus, ſed tam cito apud eum, cui æquo ſunt oīa tempora interſtitio ideo ſubdit, non tardat dñs promiſsionem, quā præſtituto apud ſe tempore exhibiturus eſt, *ſicut quidam exiſtimāt*, græci ad dūt βραδύτητα, quemadmodū quidam exiſtimāt eſſe tarditatem, quod nō ſtatim promiſſa reddit.

3 *Adueniet aūt dies domini ſicut fur*. vt enim clam & imprudentibus domeſticis in domum fur irrepit, ſic inignorantibus nobis & nec opinātibus ſuperueniet aduentus domini. ſicut fur ergo veniet: Græci addunt ἐν νυκτί, id eſt, in nocte.

4 *Per quem cœli ardentes ſoluētur*, hoc loco ꝑ quem non ad ꝑ domini refertur ſed ad ꝑ aduentum vel ꝑ diei, quia græcè eſt, δι᾽ ἧν, fœminino genere: ſicut ἡ ἡμέρα, id eſt, dies & παρουσία, id eſt, aduentus, fœminini generis eſt, per quem ergo aduentum .i. in quo cœli ardētes ſoluentur, & elementa ignis ardore tabeſcent: ne vero putares interituram eorum ſubſtantiam ſed in melius mutandā ſubdit: *Nouos vero cœlos & nouam terram, & promiſſa ipſius expectamus, in quibus iuſtitia habitat*. hic vero interpres pro eo quòd vertit & promiſſa, legit græcè καὶ τὰ ἐπαγγέλματα, quū græci nunc habeant τὸ ἐπάγγελμα, iuxta promiſſum: facilis vero eſt lapſus à καὶ τὰ in κατὰ. ꝑ *quibus* vero referre poteſt nouos cœlos & terram nouam: futurum ſcilicet ſeculū in qua habitat iuſtitia, & vnicuique reddetur pro merito vel cōmerito: vel in quibus nobis promiſſa expectantibus, iuſtitia habitat: quaſi dicat, ſperare in ꝓmiſsis debem⁹, ſiquidē iuſtè viuamus.

5 *Propter quod chariſsimi*, id eſt, cùm promiſſa certò expectentis in quibus iuſtitia habitat, vos qui eadem promiſſa expectatis, ſatagite vel date operam: Græcè σπουδάσατε, immaculati & inuiolati vel inculpati aut incontaminati. Græcè ἄμωμοι inueniri ei, id eſt, apud dominum in pace. *& domini noſtri longani-*

uenieт aūt dies domini ut fur: in quo cœli magno impetu trāſient, elementa verò calore ſoluentur. Terra aūt & quæ in ipſa ſunt opera, exurētur. Cùm igitur hæc omnia diſſoluenda ſint, quales oportet vos eſſe in ſanctis conuerſationibus & pietatibus, expectātes & properantes in aduētum diei domini, 4 per quem cœli ardētes ſoluentur, & elementa ignis ardore tabeſcent. Nouos vero cœlos, & nouam terram, & promiſſa ipſius expectamus, in quibus iuſtitia habitat. 5 Propter quod chariſsimi, hæc expectantes, ſatagite, im-

1.Theſ. 5.a. Apo. 3.a. & 16.c. Apo. 21.a. Eſai. 65.c. & 66

ganimitatem, id est, quod longanimus vos ad pœnitentiam tan
diu sustinet, nolite existimare esse promissionis tardationem,
sed salutem arbitramini, id est, existimate ob vestram eum sa-
lutem id facere.

6. *Sicut charissimus frater noster Paulus scripsit vobis*, scilicet ad

maculati & inuiolati ei inueniri
D in pace, & domini nostri longani
mitatem, salutem arbitramini, [6] si
cut & charissimus frater noster
Paulus secundum datam sibi sa-
Rom. 2.a. pientiam scripsit vobis: sicut & in
omnibus epistolis, loquens in eis
de his, in quibus sunt quędam dif
ficilia intellectu, quæ indocti & in
stabiles deprauant sicut & cæte-
ras scripturas. ad suam ipsorum
perditionem. [7] Vos igitur fratres,
præscientes, custodite ne insipien-
tium errore traducti excidatis à
propria firmitate: crescite vero in
gratia, & in cognitione domini
nostri & saluatoris Iesu Christi.
ipsi gloria & nunc & in diem æ-
ternitatis. Amen.

Roma. 2. Ignoras quoniã
benignitas dei ad pœni-
tentiam te adducit, *sicut
& in omnibus epistolis*: τὸ si-
cut & similiter græca ὡς
καὶ παραλλ...: & ita or-
dinanda lectio, sicut scrip-
sit vobis in omnibus epi
stolis, loquẽs in eis, de his
scilicet de aduentu domi
ni, & longanimitate ipsi-
us, *in quibus* sunt quædã
difficilia intellectu. τὸ in
quibus, refertur non ad e
pistolas, quia græcè est ἐν
οἷς, & epistolis est fœmi-
ninũ græcè, & est sensus,
inter quę verba Pauli sũt
quædam difficilia intelle
ctu, quæ indocti & insta-
biles, scilicet hæretici, de-
prauant vel detorquent,
Græcè στρεβλοῦσι, ad suam
ipsorum perditionem. nõ
est ergo nouum, hæreticos verbis Pauli abuti male intellectis.

7. *Vos igitur fratres*. Græcè additur ἀγαπητοί, id est, dilecti, *præ-
scientes*, id est, quum præmoniti sitis custodite, id est, obserua-
te vos ne insipientium, græcè ἀθέσμων, id est, impiorum & ne
fandorũ errore traducti, id est, abducti, Græcè συναπαχθέντες,
id est, cum alijs abducti, excidatis à propria firmitate, id est, à
firma fide vestra.

Dilucida

Dilucida explicatio capitis tertij.

EN alteras iam vobis charissimi scribo literas, quibus cãdidam vestrã & synceram mentẽ admonitione mea excito, ut memoriã teneatis eorũ qui a sanctis prophetis prædicti sunt sermonũ, nostrorũq; qui apostoli vestri sumus, imò veri⁹ dñi & seruatoris nostri mãdatorũ: illud imprimis nõ ignorãtes, venturos nouissima ætate impostores, qui vitam degãt ex libidine, & dicãt: Vbi est quẽ pollicebãtur nobis aduẽtus ipsi⁹? Ex quo enĩ è vita maiores illi nostri excesserunt, sic perstant oĩa quemadmodũ ab initio erãt condita. Illud enim nescire volũt, quod quemadmodũ & cœlũ hoc aerium & terra dei verbo ex aqua & per aquam concreta iam olim erant, per quæ (apertis in cœlo cataractis, & ruptis in terra fontiũ abyssis) qui tũc erat, mũdus aquarũ submersus alluuie interijt, ita & nunc eodem dei verbo cœlũ & terram vt igni ad impiorum hominũ euersionem conflagrent in diem iudicij sepositos esse & asseruatos, hoc autẽ a vobis intelligi par est, quod vna dies apud dominũ est, velut mille anni, & mille anni tanquam dies vna: neque longius, ut quibusdam visum est promissa ille reijcit, at patienter vos expectat, neminem perire volens, sed ad pœnitentiã melioremq; frugem sese omnes recipere. Interim vero dies ipsius tanquam fur de nocte veniet, in quo cum stridore & sibilo cœli pertransibunt, & æstuantia calore nimio elementa dissoluentur. Terra vero & quicquid in ea est, exuretur. Quocirca futurum quum sit vt dissoluantur hæc omnia, quam sanctè nos & religiose gerere ac versari par est, qui aduentum diei domini spectamus, & ad eum festinamus, per quem & ardentes cœli dissoluemur, & æstuantia ignis ardore elemẽta liquefient? at ipsi, siquidem ex iustitia viuimus, nouos cœlos in quibus illa habitat, nouamque terram quemadmodum ille se daturum recepit expectamus. Quamobrem charissimi, cum eadem nobiscum expectetis, omnem adhibete operam, ut vos ille immaculatos & incontaminatos cum pace inueniat. Quodque vos ille ad pœnitentiam longanimus expectat, vestræ salutis gratia, vestroque bono fieri credite, quemadmodum dilectus noster frater Paulus pro con-

cessa sibi sapientia scripsit vobis in omnibus penè epistolis, loquens in eis de huiusmodi. inter quæ sunt nõnulla haud quaquam intellectu facilia, quæ indocti & inconstantes homines non secus ac reliquas scripturas suo magno malo & exitio corrũpunt & deprauãt. Itaque dilecti, quum hæc iam dudũ intelligatis, diligenter obseruate ne impiorum illorũ erroribus cõsentientes de gradu illo firmæ & cõstantis fidei vestræ excidatis. Quin potius in domini nostri & seruatoris Iesu Christi gratia & cognitione promouete: ipsi gloria & nunc & sempiternis posthæc seculorum ætatibus. Amẽ.

Argumentum epistolæ primæ Ioannis.

HAc epistola Ioannes Euangelista fideles hortatur in luce cum Christo ambulare, peccatores se agnoscere: vbi peccauerimus, Christo fidere, charitatem inuicem seruare, spiritus probare, in Christum credere & confidere.

EPISTOLA

BEATI IOANNIS apostoli prima.

ARGVMENTVM CAP. I.

[illegible] verbũ ab æterno fuisse, & idem [illegible] palpabile ostendit, cui nos con[illegible], si in luce, prout ille lux est, ambulemus, nosque peccatores agnoscamus, & peccata nostra confitea[illegible].

CAPVT I.

A QVod fuit ab initio quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod pspeximus, & manus nostræ cõtrectauerũt de verbo

1. Quod fuit ab initio, quod audiuimus. Loci huius cõtextus subobscurus est, mihi ita videtur ordinandus. Quod ab initio fuit de verbo vitæ, quod de eodem audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & etiam manus nostræ contrectauerunt: quibus verbis multas hæreses simul euertit Ioannes. Dicens enim, quod fuit, aut potius quod erat ab initio (ἦν nanq, per erat malunt explicare Græca scholia, vt æternitatem [illegible] temporis significet) [illegible] & Cherinthum [illegible], asserentes Christũ non fuisse ante Mariam, quod se cõ

trectasse & palpasse ait, Manichæos reiicit, qui nō verum sed fantasticū corpus habuisse Xp̄m mentiebantur: contrectauerūt aūt, quando post resurrectionem dixit illis: Palpate & videte, quia spiritus carne & ossa nō habet. ꝙ interpres vertit perspeximus, græca habēt ἐθεασάμεθα i. contemplati sumus, idq; græca scholia interpretantur cū admiratiōe & stupore cernere. mihi hæc verbá *quod fuit de verbo vitæ*, nihil aliud significare vidētur, quá verbū ipsū vitæ, atq; ita dilucidè verti posset is locus. Verbū illud vitæ quod erat ab initio, ꝙ audiuim⁹, ꝙ oculis nostris inspeximus, cui⁹ spectatores fuim⁹, etiam manus nostræ palpauerunt.

2. *Et vita manifestata est.* prædixit se vidisse & palpasse verbū: & quia absurdū videri poterit, vt deum quem nemo vidit vnq̄, vidisse & palpasse se asserat, subdit, & vita manifestata est, vbi ἡ & [illegible] quia vel etenim mihi [illegible] videtur, quod aliquoties vsu venit in scripturis sanctis, id est, quia manifestata est vita, hoc est, ipse dei verbum vita oīm per carnis assumptionem orbi se manifestum præbuit: & eam, inquit, vidimus, & testamur. i. de ea [illegible] *annunciamus vobis vitam æternam.* græcè τὴν ζωὴν αἰώνιον. i. vitam illam æternam quæ erat apud patrem, natura sua omnem oculorum fugiens obtutū, sed apparuit tandem nobis. atque quod vidimus & audiuimus annūciamus vobis, *ut societatem habeatis nobiscum.* græcè κοινωνίαν, id est, participes illius sitis sicut & nos, & huiusmodi societas & communio sit nobis cum patre & filio.

3 *Et hæc est annunciatio quam annunciamus vobis.* quanq̄ Erasmus pro annunciatione promissionem vertit, quum tamen [illegible] nunciare significet. licet [illegible] promissionem significat, fortasse interpres legit ἀγγελία: certe græca scholia [illegible] ἀγγελίαν, ἀγγέλλειν interpretantur, id est, annunciationem, aiunt enim, σαφηνίζων τίς ἡ ἀγγελία, καὶ φησὶν ὅτι αὕτη ἐστὶν ὅτι [illegible] φῶς ἐστιν, id est, declarans quæ sit ista annunciatio quam audiuit (inquit) hanc esse [illegible] quod deus lux est: neque enim

hic

vita, ² Et vita manifestata est: & vi
dimus & testamur, & annuncia-
mus vobis vitā æternā, quæ erat B
apud patrem, & apparuit nobis.
Quod vidimus & audiuimus, an
nunciamus vobis, ut & vos socie-
tatem habeatis nobiscū, & socie-
tas nostra sit cum patre & cum fi
lio eius Iesu Christo. Et hæc scri-
bimus vobis ut gaudeatis, & gau
dium vestrum sit plenum. § Et
hæc est annunciatio quam audi- C
uimus ab eo, & annunciamus vo

hic de promissione verbum vllum factū est: vbi autem audi-
uit hunc nuncium? certè in euangelio dicente Christo: Ego
sum lux mundi. in deo autem tenebræ non sunt, neq: ignorā
tiæ, neq; peccati: quod si dixerimus (inquit) nobis esse societa
tem cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur. Quæ enim
societas luci ad tenebras

his. Quoniam deus lux est, & te-
Ioann. 8. b. nebræ in eo nō sunt vllæ. Si dixe
rimus quoniam societatem habe
mus cū eo, & in tenebris ambula
mus, mētimur, & veritatē non fa
cimus. Si autem in luce ambula-
mus, sicut & ipse est in luce, socie-
D tatē habemus ad inuicem, & san-
Hebr. 9. d. guis Iesu Christi filij eius emūdat
1. Pet. 1. d. nos ab omni peccato. 4 Si dixeri-
mus quoniam peccatū non habe
Apo. 1. b. mus, ipsi nos seducimus, & veri-
tas in nobis non est. 5 Si confitea-
3. Re. 8. e. mur peccata nostra, fidelis est &
iustus, ut remittat nobis peccata
2. Pa. 6. g. nostra, & emūdet nos ab oī ini-
Pro. 20. b. quitate. Si diximus quoniā nō
Ecc. 7. c. peccauimus, mendacē facimus e-
um, & verbū eius nō est in nobis.

ARGVMENTVM CAP. 2.

*Peccare prohibet, & vbi peccaueri-
mus ad Christum confugere admonet,
hortaturque ad mandatorum dei ob-
seruantiam, & mutuam inter nos di-
lectionem obseruandam, vnamquanque ætatē
hominum consolans, & à mundi dile-
ctione auertens, deinde ab hæreticis,
quos Antichristos vocat, iubet cauere,
& in accepta veritate permanere.*

2. Corinthio 6.
4. *Si diximus, quia pecca-
tum non habemus, &c.* cùm
septies in die iustus ca-
dat, & non sit homo mū
dus super terram, neq: in
fans vnius diei: si dixeri-
mus in nobis peccatū nō
esse, nos ipsos seducimus
Quum enim dicat David
Delicta quis intelligit?
Et Paulus: Nihil mihi
conscius sum, sed non in
hoc iustificatus sum: qui-
cunq; se enim asserit pec
cati expertē esse, indubiè
præsumptiōis vitio labo
rat: atque ita seipsum se-
ducit, nec veritas in eo est
qui etsi peccatum non ha
beret, quum tamē id sibi
tuto promittit, peccat.
5 *Si confiteamur peccata no
stra, fidelis est vt remittat.*
fidelis, id est, verax, vtrum
que enim significat vtrā-
cum πιστός: Iustus nanque
in principio est accusator
sui: & quoties peccata
nostra confitebimur toti
es remittet, dicente Da-
uid: Dixi confitebor ad-
uersum me iniustitiā me-
am domino, & tu remisi-
sti impietatē peccati mei.

1. *Aduocatũ habemus*. quidã græci codices habent ἔχωμεν, id est, habeamus: quidam ἔχομεν. i. habemus, & vtroque modo sensus commodus. Veronensis codex habet ἔχομεν. i. habemus. Aduocatum ergo habemus iustũ, qui iniustas causas non defendit: sed iustũ est supplicanti & confitẽti misericordiam cõferre: hũc ergo aduocatũ habemus, qui est propitiatio non pro nostris tã tum, sed pro peccatis etiam totius mundi: neque ex loco consequens est nõ orare sanctos pro nobis, vt in hunc locum ait Augustinus Aliud est enĩ orare, aliud propitiationem esse: solus Christus propitiator apud patrem non solus intercessor. argumentum ergo eorum, qui inde sanctorum intercessionem vellent tollere reijcit in hunc locum Augustinus, dicens: Sed diceret aliquis: ergo sancti nõ petunt pro nobis? & multa quæ in eam sentẽtiam affert, opinionem refellens hæreticorũ: nos autem scholia tantũ breuia adferentes, omittimus.

CAPVT II.

Filioli mei, hæc scribo vo- A
bis, ut non peccetis. Sed
& si quis peccauerit, [1] ad
uocatum habemus apud patrem
Iesum Christum iustum: et ipse
est propitiatio pro peccatis no-
stris, non pro nostris autem tan-
tum, sed etiam pro totius mundi.
Et in hoc scimus, quoniã cogno-
uimus eum, si mandata eius ob-
seruamus. 2 Qui dicit se nosse
deum, & mandata eius non custo
dit, mẽdax est, et in eo veritas nõ
est. 3 Qui autem seruat verbum
eius: verè in hoc charitas dei per-
fecta est. in hoc scimus, quoniã in
ipso sum⁹. Qui dicit se in ipso ma
nere, debet, sicut ille ambulauit, et
ipse ambulare. 4 Charissimi, non

2. *Qui dicit se nosse deum*. Græca paulò secus habent, ὁ λέγων ἔγνωκα αὐτὸν, id est, qui dicit noui eum: sed rectius vertit interpres: qui ergo iactat se nosse, id est, amare deum, pro hoc enim hic nosse sumitur, & mandata eius non seruat, scilicet de dilectione dei & proximi, mendax est: probatio enim dilectionis exhibitio est operis.

3. *Qui autem seruat verbum eius*. τὸν λόγον, idq; ἐμφατικῶς legendum, vnde Augustinus non quoduis verbum, sed mandatum dilectionis intelligit, de quo ait Christus: mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem.

4. *Charissimi, non mandatũ nouũ scribo vobis*. quomodo verò non nouũ, cùm Christus dicat: Mandatum nouũ do vobis, vt diliga-

gatis inuicē, & ipse postmodū dicat: Iterum mādatum nouū scribo vobis? Et nūc ait, mandatū nouū scribo vobis, sed mādatum vetus ꝙ habuistis ab initio. charitas ergo potest dici mandatū vetus, quia ab initio legis Mosaicæ datū est præceptū de diligēdo proximo: quod ipse repetit, mandatū vetus est

A mandatum nouum scribo vobis sed mandatū vetus quod habuistis ab initio. Mādatum vetus est verbum quod audistis. Iterum mandatum nouum scribo vobis [5]quod verum est et in ipso, & in vobis: quia tenebræ transierunt,
B & verū lumen iam lucet. Qui dicit se in luce esse, et fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc. Qui diligit fratrem suum, in lumine manet, [6]et scandalum in eo non est. Qui autem odit fratrem

Ioan. 13.d. & 15.b.

Infra 3.c.

quod audistis, vbi græci addūt, ἀπ' ἀρχῆς, id est, ab initio, quia ab initio dictum est antiquis, diliges proximū tuū. & quia veteri illi mandato adiectū est, odio autem habebis inimicum tuum, quod additamentum per nouam euāgelij legem sublatū est, recte vocat præceptū charitatis nouum mandatum, quia à Christo, dicens: *Iterum mandatum nouum scribo vobis*.

5. *Quod verum est in ipso & in vobis*. vbi vnicum tantum & græca habent, & τὸ *quod* non potest referri ad mandatum, quia græcè ὅ, id est, quod, est neutri generis, & ἐντολὴν, id est, mandatū, fœminini: ideoq; quū præcedat mandatū nouū scribo vobis, faciendus est hic punctus: deinde noua sententia sequitur: *Quod verum est in ipso, &c.* id est, etiam in vobis, subaudi, verū est. Quid autē sibi velit ijs verbis apostolus, aut quid referat τὸ ipso, fateor me ignorare. Augustinus tacet, Beda silet, scholia Veronensia prætermittūt, dicam tamen quod conijcio, dū intelligentiam expecto meliorem: Græcè est ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς ἀληθινὸν ἤδη φαίνει, id est, id quod in se, ac per se verum est, scilicet quod tenebræ prætereunt, siue vt interpres legit, præterierūt, & quod verum lumē iam lucet, *& in vobis*, id est, etiam in vobis verum est, hoc est, sicut in se verum est disiectis per Christi aduentum tenebris verum lumen illuxisse, etiam verum est in vobis credentibus fugatis tenebris lumen verum gratiæ lucere: & nemo mentiatur se in luce esse, quia qui dicit se in luce esse, id est, secundum Christum, qui vera lux est, ambulare, & odit fratrem suum, in tenebris adhuc est.

6. *Et scandalum in eo non est*. i. non offendit. σκάνδαλον enim

Græce, Latinè dicitur offensio, cùm quis in lapidem aut quid aliud imprudens impingit, quod ijs facilè euenire solet, qui in tenebris ambulant, non item qui in lumine.

sinū, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quo eat, quia tenebræ obcæcauerūt oculos eius. 7 Scribo vobis filioli: quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius. Scribo vobis patres, quoniā cognouistis eū qui ab initio est. Scribo vobis adolescētes, quoniā vicistis malignum. Scribo vobis infantes, quoniā cognouistis patrem. Scripsi vobis patres, quoniam cognouistis eū, qui est ab initio. Scribo vobis iuuenes,

7 *Scribo vobis filioli* ad tres ætates hic scribit Ioānes, ad pueros, patres ac senes, & ad adolescētes, & ad vtrāque ætatē bis sermonē dirigit, primo loco pueris scribēs vocat græce τεκνία diminutiuū ἀπὸ τοῦ τέκνον, quod filiū significat, interpres recte vertit filioli. Ad hos primo loco Apostolus inquit: *Scribo vobis quoniā remittuntur vobis peccata propter nomē eius* scilicet Christi, in quo videlicet nomine baptizati estis, quia enim facile labuntur pueri, scribit lapsus eorū sibi per Christi nomē in baptismo cō donatos esse: secūdo loco loquēs ad eos appellat græcè τὰ παιδία, i. puerulos, interpres vertit infantes: sed ijdem sunt, ad quos scribit priore & altero loco, licet nō ijsdem verbis, secundo enim loco ait, *Scribo vobis infantes* siue paruuli, *quoniam cognouistis patrem*: solatiū est pueris, si patrem ad quem in necessitate confugiunt, possunt cognoscere, vos autem, inquit, cognouistis patrem, græcè τὸν πατέρα, id est patrem illum, scilicet cœlestem: neq; id parum est, quum eam ob rem in euangelio patri Christus agat gratias dicens: Confiteor tibi domine pater cœli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis. Ad senes autem & patres dicit, *Scribo vobis patres, quoniā cognouistis eum, qui ab initio est*: & eandem sententiam ijsdem verbis bis ponit, sicut tota epistola frequens est Ioannes in repetendis sententijs, quo magis inculcet. Gloriari solent patres, & senes, quod longa rerum experientia scientes euaserint: at vobis (inquit) scribo, vnde magis gloriandum vobis est, quia cognouistis eum, qui ab initio est, Christum scilicet antiquum illum dierū, qui erat in principio verbum apud deū. Adolescentibus autem scribit ita primo loco: *Scribo vobis adolescētes, quoniā vicistis malignum*, Græcè τὸν πονηρὸν, id est, vafrum & perniciosum illum tentatorem, diabolum scilicet: Solent exultare adolescen-

centes & iuuenes, vtrunque enim significat græcum νεανίσκοι si robore & fortitudine valēt, ideo, inquit, scribo vobis quod fortes estis, vepote qui diabolū vicistis. Secundo loco idem pene scribit, nisi quod addit quo pacto vicerint. *Scribo vobis adolescentes, quia fortes estis*, per Christū scilicet qui crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex virtute, *& verbum Dei manet in vobis*, vnde & vicistis malignum. Hæc est enim victoria, quæ vincit mundū, fides nostra, quæ cōstat auditu, auditus autem per verbum, neq; vero mundum tantū vincit, sed & principem mundi huius, diabolum.

quoniam fortes estis, & verbum dei manet in vobis, & vicistis malignum. Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. Si quis diligit mundum nō est charitas patris in eo. quoniam [S] omne quod est in mūdo, concupiscētia C carnis est, & concupiscentia oculorum, & superbia vitæ, quæ non est ex patre, sed ex mundo est. & mundus transit, & concupiscentia eius. Qui autem facit voluntatem dei, manet in æternum.

8 *Omne quod est in mundo*, aut est concupiscētia carnis, aut cōcupiscentia oculorum, aut superbia vitæ, quæ non est ex patre, sed ex mundo est, pro cō cupiscentia est græcè ἐπιθυμία quod desiderium vertit Augustinus, nos libidinem vertere possumus. pro superbia est ἀλαζονεία, quod magis insolentiam significat. Concupiscentia autem carnis (vt inquit Augustinus) non modo libidinis & rei venereæ, sed omnium, quæ ad carnem pertinēt, immoderatus & illicitus vsus est, siue cibi, siue potus, siue lusus. Concupiscentia oculorum & auaritiā; & omnem inanem comprehendit rerū aspectabiliū curiositatem. Superbia vitæ omne genus arrogātiæ & ambitionis ac superbiæ, quod autem ait interpres, *quæ non est ex patre*. & ē, quæ ad vitæ superbiam refert, Græci tria referunt, & paulò secus habent, quam legit noster interpres, scilicet. ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ᾽ ἐκ τοῦ κόσμου ἐστὶν id est, quia quicquid in mundo est, libido scilicet carnis, & libido oculorum & superbia, siue insolentia vitæ, non à patre, sed à mundo est. & sic sensus græco rum optimè quadrat cum præcedentibus, si quis diligit mundum non est charitas patris in eo, quia quicquid in mūdo est, quod vnum est è tribus illis à patre non est, sed à mundo.

9. *Filioli nouissima hora est.* multi variè hũc locũ exponũt, mihi simpliciter videtur esse sensus, ad quẽ accedũt græca scholia: nouissima hora est. i. tempus nouissimũ instat, nam ὥρα tempus significat: nouissima erga instant tempora, quãdo venturus est dñs ad iudiciũ: & ne dicerent nondũ instare, quia non dum venit Antichristus, subdit, *Et sicut audistis qui a Antichrist⁹ venit*, in præsenti (græcè enim est ἔρχεται) is qui nouissimo seculo venturus est, *& nunc*. i. ita & nũc *Antichristi sunt multi*, hæretici scilicet, antichristi præcursores, christiq; hostes, qui vel eũ hominem vel deum negant, quales tempore Ioannis Hebion, Cherinthus, Nicolaus & alij. *Vnde scim⁹ quia nouissima hora est.* nouissimo enim tempore vẽturus est Antichristus, instat aũt, quia iam præcursores eius venerũt, ac per hoc nouissimum tempus conijcimus, quo se præparare ad aduentum domini oportet.

9 Filioli, nouissima hora est, et sicut audistis quia Antichristi multi facti sunt, vnde scimus quia nouissima hora est. 10 Ex nobis prodierũt: sed nõ erãt ex nobis. nam si fuissẽt ex nobis: permãsissẽt vtique nobiscũ, sed ut manifesti sint quoniã non sunt oẽs ex nobis. 11 Sed vos vnctionem habetis à sancto, et nostis oĩa. Nõ scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem, sed quasi scientibus eam, et quoniam omne mendacium ex veritate nõ est. Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus est Christus? 12 Hic est antichrist⁹, qui negat pa-

10. *Ex nobis prodierunt*, siue exierunt. Græcè ἐξῆλθον, *sed nõ erant ex nobis*: græci exponunt τουτέστι τῆς τῶν σωζομένων μοίρας. i. de parte saluatorum, si enim fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscũ. Sed vt manifesti sint quod non sint oẽs ex nobis hic est eclipsis, ad quam implendam supplẽt Græca scholia quod sequitur, νῦν δὲ τοῦτο πεπόνθασιν, deinde subdunt ἵνα φανερωθῶσι, id est, sed hoc nunc illis contigit, vt manifestum fiat non omnes fuisse ex nobis, id est, nobiscum sentientes.

11. *Sed vos vnctionem habetis*, id est, spiritus sancti gratiam, qua vncti & Christi dei estis, per quem omnia nostis, & vafriciem antichristorum dignoscere potestis: neque opus habetis iterũ doceri, sed tantum in percepta doctrina perstare.

12. *Hic est antichristus, qui negat patrem & filium*. etsi tam factis quam verbis negatur deus, teste Paulo dicente: qui confitentur se nosse deum, factis aũt negant: Iudæos tamẽ hoc maximè loco perstringit, qui negabant Iesum dei filium, ac sic pa-

trem

trem & filium. Omnis qui negat
filium, nec patrem habet. qui con
fitetur filiũ, & patrem habet. Vos
quod audistis ab initio, in vobis
D permaneat: quia si in vobis per-
manserit quod audistis ab initio,
& vos in filio & patre manebitis.
13 Et hæc est repromissio, quã ipse
pollicitus est nobis, vitam æternã
Hæc scripsi vobis de his qui sedu
cunt vos. Et vos vnctionem quã
accepistis ab eo, maneat in vobis.
Et 14 nõ necesse habetis vt aliquis
doceat vos: sed sicut vnctio eius
docet vos de oĩbus, & verũ est, &
nõ est mendaciũ. Et sicut docuit
vos, manete in eo. Et nunc filioli,
manete in eo: ut cum apparuerit,
habeamus fiduciam, & non con-
fundamur ab eo in aduentu eius.
Si scitis quoniam iustus est: scito-
te quoniam & omnis qui facit iu
stitiam, ex ipso natus est.

ARGVMENTVM CAP. 3.

Totus est in hoc capite, sicut per totã epistolam, in commendanda fraterna charitate. in primis autem dei erga nos charitatem, cui similes nos futuros ostẽdit, commendat: dein filios dei à filijs diaboli distinguit, postremo ad seruanda dei mandata hortatur.

trem negabant, cui vnicũ filium auferebant.

13. *Et hæc est repromissio, quam pollicitus est nobis vitam æternam.* manere in filio & in patre, promissio certè est, quã nobis pollicitus est in euangelio orans pro nobis ad patrem dominus. Io. 17. Non pro eis autem rogo tantum, sed pro eis qui credituri sunt in me per verbũ eorum, vt omnes vnum sint & sicut tu pater in me, & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint. bene ergo ait de hoc Ioannes, hæc est promissio, quam pollicitus est nobis, quæ quidem est vita æterna.

14. *Non necesse habetis vt aliquis doceat vos.* sicut Ioannes Chrysostomus ait, haud quaquam in primitiua ecclesia fidelibus, opus erat libris, docente eos spiritu sancto, quæ necessaria erant saluti. quod hic Ioannes dicit, scilicet quod vnctio spiritus sancti, id est, spiritus sanctus docet vos de omnibus, verum est: tantũ ergo manete in ea vnctiõe, & in eo quod vos docuit, & seruabimini ab impostoribus.

CAPVT III.

A V Idete qualem charitatẽ
dedit nobis pater, ut filij
dei nominemur et simus

1. *Videte qualem charitatem dederit nobis pater.* Nouus loquendi modus, pro eo quod

quod dicerent: Videte quàm charos nos pater habuerit. græci habent pro videte, ἴδετε, quod pro videre, vel videtis sumi potest. pro qualem, habent ποταπὴν, cùm alit etiam ποταπός significet quotus, a, um, posset hoc modo verti: Videte quotam dilectionis suæ portionem pater in nos impenderit seu impartierit: excellentiã aũt charitatis quã hic subdẽ: vt filii dei nominemur & dicamur & simus. Græci aũt nũ habẽt & simus. & propter hoc inquit, mundus nõ nouit nos quidã græci codices habent ὑμᾶς. i. vos. quidã ἡμᾶς. i. nos. nõ nouit aũt. i. gratos & acceptos nõ habet, quia neque deũ, qui vos adoptauit Christũ nouit, similem habet in euãgelio sententiã Christus Io. 15. Quia vos de mũdo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus. Mundum autem appellat hoc loco mundi, mundanarumque rerũ sectatores cupidos.

Propter hoc mũd⁹ nõ nouit nos, quia non nouit eum. Charissimi 2 nũc filij dei sumus: & nondum apparuit quid erimus. Scim⁹ quoniam cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eũ sicuti est. Et omnis qui habet hãc spem in eo, sanctificat se, sicut & ille sanctus est. 3 Omnis qui facit

2 *Nũc filij dei sumus*: adoptione scil. per baptismũ & fide, quia potestatẽ dedit eis, qui credũt in nomine vnigeniti, filios dei fieri. *Nondũ aũt apparuit quid erimus*. i. quales olim in patria futuri sumus. Mortui enim estis, inquit Paulus, Colo. 2. & vita vestra abscondita est cũ Christo in deo: & ideo quia abscondita est cũ Christo, qui nos etiam latet, latebitq; in humana forma, donec in iudiciũ veniat, subdit: *Scimus aũt quoniam cum apparuerit similes ei erimus*. quia sicut inquit Paulus eodẽ loco, Cùm Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Similes aũt ei erimus, non natura & substantia inquiũt græca scholia, sed qualitate, scilicet, beati, sancti, iusti, puri: erimus inquit similes illi, beati, quia videbimus eũ sicuti est. hoc est enim beatũ esse deũ & Christũ sicuti est, videre & agnoscere, sicut Ioan. 17. Christus ait: Hæc est enim vita æterna, vt cognoscãt te solum verum deũ, & quem misisti Christum Iesum. tunc ergo videbimus sicuti est, in deitatis scilicet substantia, in qua nulli hominũ prorsus est aspectabilis. Beda explicat de Christo, quẽ cùm apparuerit videbim⁹ & erimus similes illi resurgentes in corpore glorificato.

3 *Omnis qui facit peccatũ & iniquitatem facit*. Græca scholia distinguunt τὴν ἁμαρτίαν ἀπὸ τῆς ἀνομίας, id est, peccatũ ab iniqui-

quitate, vt scilicet ἁμαρτία, & peccatum sit lapsus & discessio
à [illegible], ἀνομία aũt siue iniquitas, commissio aduersus legem:
[illegible] præuaricationem dicere possumus: omne autem peccatũ
[illegible] iniquitas, quia quisquis peccat, cõtra legem vel naturalem
vel scriptam agit.

peccatum, & iniquitatem facit: et peccatum [illegible] iniquitas. Et scitis quia [illegible] vt peccata tolle ret, & peccatum in eo non est. 4 Omnis qui in eo manet, nõ peccat: & omnis qui peccat, nõ vidit eum, nec cognouit eum. Filioli, nemo vos seducat. Qui facit iustitiam, iustus est, sicut & ille iust' est. Qui facit peccatũ, ex diabolo est, quonia ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit filius dei, vt dissoluat opera diaboli. 5 Omnis qui

4 *Omnis qui manet in eo non peccat*, quadiu scilicet manet, quia sicut postea ait, qui facit peccatum ex diabolo est [illegible] tas Christi [illegible] ideo qui in [illegible] manet, quatenus in ipso manet, & manentẽ in se [illegible] habet, non peccat: quod vero subdit, *omnis qui peccat non vidit eum nec cognouit eum*: intelligendũ vtique est [illegible] & sententia qua se dicit in euangelio [illegible] peccatores non nosse: Amẽ dico vobis, non noui vos. i. vos gratos & acceptos non habeo [illegible] qui peccat, deũ in quem peccat, testatur se non nosse [illegible] gratũ non habere cui se displicere peccando intelligit: qui aut side per charitatem operante deum nouit, eum metuit offendere.

5 *Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit*. Quomodo qui natus est ex Deo peccatum non facit, quum dixerit paulò ante: Si dixerimus quia peccatũ nõ habemus, ipsi nos seducimus & veritas in nobis non est? si ergo oẽs peccatum habemus, & qui natus est ex deo peccatũ non facit, nullus ex deo videtur natus esse. Multũ laborat vt hunc scrupũ tollat Augustinus, asserens hoc loco peccatũ non quoduis peccatũ intelligi, sed violationẽ charitatis: at quomodo soluet locũ sequentẽ, *& nõ potest peccare, quoniã ex deo natus est*? at, non aliquando contigit baptizatos, & æterna etiam generatione ac prædestinatione deo genitos, aliquando charitatem fratris violasse, postea tamen per pœnitentiam ablutos? ideo (vt pace tanti viri dixerim) non videtur mihi Augustinus nodum soluere: nisi intelligat quod quatenus ex deo natus est, peccatum illud non admittit: sed neque etiam quoduis aliud peccatum admittit

homo

homo quatenus ex deo natus est: ego quid de hoc loco cōijciam, cū modestia dicam. Peccatū in scripturis variè sumitur: tamē per antonomasiam pro insigni peccato affectatæ infidelitatis & idololatriæ capitur. sic Deu. 21. Ne forte doceant vos cūctas abominatiões quas ipsi operati sunt dijs suis, & peccetis in dominū deū vestrū de Chananæis, Pharisæis alijsq; idololatris scriptura intelligit, quos exterminari vult deus, ne idololatria populū suum inficiāt. Vnde hoc loco peccatū, idololatriæ & infidelitatis peccatum dicit.

natus est ex deo, peccatū nō facit, quoniā semē ipsius in eo manet, & nō potest peccare, quoniam ex deo natus est. In hoc manifesti sunt filij dei, & filij diaboli. omnis qui nō est iustus, nō est ex deo, & qui nō diligit fratrem suum, quo

Similiter & 4. Reg. 10. de Iehu infideli rege dicitur. Veruntamē à peccatis Ieroboam filij Nabat, qui peccare fecit Israel, nō recessit, nec dereliquit vitulos aureos, qui erant in Bethel: & hic quoque locus ostendit peccatū pro idololatria sumi. Ioannis aūt 15 perspicuū est peccatū sumi pro infidelitate affectata. i. nolle in Christū agnitū credere, quū dicat Christus de Iudæis. Si non venissē & locutus fuissem eis, peccatū nō haberēt: nunc aūt excusationem non habent de peccato suo: indubiè ergo de affectata infidelitate quæ est agnitā veritatē nolle credere, Christus intelligit: nam etiá non veniēte ad eos Christo, peccatis alijs inuoluti erāt. Porro, paulò post 16. cap. manifestius aperit quodnam peccatū intelligat, dicēs de spiritu sancto. Et cùm venerit ille, arguet mundū de peccato & de iustitia: de peccato quidē quia nō crediderūt in me. Hac ergo peccati acceptiōe intellecta, mihi videtur hoc loco gigni & nasci ex deo, nō tantū esse baptizari, ꝙ multi ex deo per baptismū nati, in infidelitatē etiā ceciderūt. Gigni ergo ex deo, mihi videtur à Ioanne hoc loco sumi pro eo ꝙ est æterna adoptione per fidem adoptari in filios dei: qui sic gignūtur à deo, quanq̄ aliquoties in deū offendāt, sunt tamē benigno patri curæ: ne ab ipso per infidelitatē desciscāt iam agnito: nam cū nihil tā displiceat patri quā rectà agnitā veritatē oppugnare, quæ est blasphemia in spiritū sanctum remissione indigna, nunq̄ huc vsque labi suos permittit: nā quod lapsus est Petrus Christū negādo, nō tam infidelitatis quā infirmitatis fuit peccatū. De hoc ergo affectato infidelitatis peccato mihi videtur intelligere Ioannes, similiter & Paulus ad Hebr. 6. Impossibile est eos qui semel sunt illuminati, &c. & prolapsi sunt, rursum renoua

rī

ti ad pœnitẽtiam. & Hebr. 10. voluntariè peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam nõ relinquitur pro peccatis hostia. ijs enim locis verbũ illuminatiõis & notitiæ veritatis faciunt vt vocabulũ lapsus & peccandi intelligam de peccato infidelitatis, quo quis semel agnitam fidem de industria reijcit: à quo Paulus asserit impossibile esse ad pœnitentiam renouari: non quod vinctus sit deus vt huiusmodi etiam

Ioan. 13. d. & 15. b. niam[6] hæc est annunciatio, quam audistis ab initio, ut diligatis alterutrum. Non sicut Cain qui ex

peccatũ donare nõ possit: sed quia sic in spiritũ sanctũ peccãtes suo arbitrio derelinquit, præcipitesq; in profundũ malorũ ferri sinit. Itaque qui ex deo natus est. i. illa æterna prædestinatiõe per fidem in filiũ dei adoptatus, peccatum nõ facit, peccatũ scil. infidelitatis affectatæ, quia semẽ dei, scilicet verbũ dei, aut fides, aut filius dei, in eo est. *Et nõ potest peccare* nõ per naturã, sed per dei gratiam, quę illũ retinet ne in huiusmodi detestandũ peccatũ prolabatur: cũ electos etiam in grauia alioqui flagitia labi sinat deus, vt suæ fragilitatis conscij, vni deo fidere, ab eoque vno pẽdere discãt. Hunc locũ fusius tractaui, quod explicet & aliũ locũ capitis 5. Est peccatũ ad mortem, &c. puto enim illud esse peccatũ ad mortẽ, de quo Ioannes ait: Et nõ pro eo dico vt roget quis, quoniam difficulter pro huiusmodi exaudiri deus solet. Poteram minore molestia locũ explicare de peccato finalis impœnitẽtiæ, quo nõ peccat qui natus ex deo est: illa quidẽ natiuitate, qua prædestinati sumus in adoptionem filiorũ dei, de qua mihi necessario intelligendus videtur esse locus: nam & baptizati plerique in finali impœnitentia decedũt: & qui sic natus est ex deo, peccato huiusmodi perire non potest: mihi autem simplicior ac verior esse videtur intelligentia de peccato affectatæ infidelitatis & impugnatione veritatis agnitæ.

6. *Hæc est annunciatio, &c.* Græca perinde habent: nouus loquẽdi modus, pro eo quod est, quod nunciatum vobis est, quodq; ab initio prædicati euangelij audistis, vt diligatis inuicem: *nõ sicut Cain qui ex maligno erat*: pro hoc græci habẽt οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, id est, nõ sicut Cain ex maligno erat. i. ex diabolo erat: πονηρὸς aũt malitiosum, peruersum ac veteratorẽ significat, & in scripturis pro diabolo ponitur: sic in oratione dominica, libera nos à malo, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ: & hoc etiam loco quum prædixisset, qui facit peccatum ex diabolo est, de Cain homicida subdit: non sicut Cain ex maligno erat, id est, ex

ex diabolo, & occidit fratrem suum.

7 *Nolite mirari si vos odit mundus*. i. infideles & mundo addicti homines, ac nihil praeter mundū sapientes: quinimo si vel ad mortē vsque psequatur nos mūdus, nō est ꝙ eam ob rem vacillemus: *Scimus enim quod de morte ad vitā trāslati sumus, si diligimus fratres*. i. si fraterna secundum deum charitas in nobis est, tunc scimus de morte peccati ad vitā gratiae nos esse translatos & hanc vitam viuentes, mortem temporalem vereri non oportet.

8. *Qui odit fratrem suum, homicida est*: sicut qui viderit mulierem ad concupiscendū eam, etsi eam non attigerit, iā moechatus est in corde suo: quia ꝙ in se fuit, fecit, abusurus ea si per eius consensū licuisset: ita qui odit fratrem suum & malè illi vult ex animo, corde homicidiū perpetrauit, quod opere complere sibi non licuit.

9. *Qui habuerit substantiam huius mundi*, Graeci habēt ὃς δ᾽ ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου. Substantiam Latinè sunt pro eo quod Graeci βίον dicitur Latini facultates, nō ausim asserere: quanquam semel apud Quintilianum legitur, vt plus substantiae filio relinqueret. Certè substantiam mundi pro facultatibus vix ausim Latinè dicere. βίος autem quo verbo Ioannes apostolus vsus est, non tam vitam hanc qua viuitur, quae graecè ζωὴ dicitur, significat, quam ea quae Paulus ad Corinthios vocat τὰ βιωτικὰ, Cicero diceret, quae ad cultum victumq; pertinentia: & hoc modo τὸν βίον sumit Aristoteles Ethicorū 8. lib cap 4. Ergo si hunc locum verterem: Si cui facultates suppeditant, aut si cui ea quae ad victum cultumque pertinent, suppetant: *& viderit fratrem suum necessitatem habentem*. pro necessitatem habē-

maligno erat: & occidit fratrem suum. Et propter quid occidit eum? Quoniam opera eius maligna erant, fratris autem eius iusta. Gen. 4. b. C
7 Nolite mirari fratres, si odit vos mundus. Nos scimus quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres. Sup. 2. b.
Qui non diligit, manet in morte. Leui. 1. d.
Omnis 8 qui odit fratrem suum,
homicida est. Et scitis quoniam omnis homicida non habet vitā aeternam in se manentem. In hoc cognouimus charitatem dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere. Ioan. 15. b.
fratribus animas ponere. 9 Qui
habuerit substantiam huius mūdi, & viderit fratrem suum necessitatem habere, & clauserit viscera sua ab eo: quomodo charitas Iaco. 2. c.

tem, χρείαν ἔχοντα: χρεία autẽ & necessitatem significat & indi gentiam: ideoque mallem hic vertere, rei alicuius indigentem ne quis auaritiæ suæ, prætextum necessitatis obducat, alleges subueniendum esse fratri tantum in necessitate. qui ergo viderit eum rei alicuius egentem, & clauserit viscera sua, id est,

dei manet in eo? 18 Filioli mei nõ
D diligamus verbo, neque lingua,
sed opere & veritate. In hoc co-
gnoscimus quod ex veritate su-
mus: & in conspectu eius, suade-
bimus corda nostra. Quoniam si
reprehenderit nos cor nostrũ, ma
ior est deus corde nostro, & no-
uit õnia. Charissimi, si cor nostrũ
Ioan. 15.c. non reprehenderit nos, fiduciam
habemus ad deum, & quicquid
petierimus, accipiem⁹ ab eo, quo
Ioan. 5.d. & 17.a. niam mandata eius custodimus,
& ea quæ sunt placita coram eo,
facimus. Et hoc est mandatum
Ioan. 13.d & 15.b. eius, ut credamus in nomine filij
eius Iesu Christi, & diligamus al
terutrum: sicut dedit mandatum
nobis. Et qui seruat mandata

charitatem & benignitatem, animique affectũ (sic enim usurpat scriptura τὰ σπλάγχνα) quomodo charitas dei manet in eo? *Filioli nõ diligamus verbo neque lingua, sed opere & veritate.* propter simulatas & fictas amicitias dicit, quæ ne nomen quidem amicitiæ habẽt. vult ergo non esse duplices animo, sed ore & opere synceros. Et in hoc, inquit, cognoscimus quod ex veritate sumus, si corde atque ore verè diligimus. *Et in conspectu eius suadebimus corda nostra.* Græca habent ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας: nouus loquendi modus, tam Græcè, quàm Latinè. neque inueni qui hunc locum explicaret. Beda exponit in conspectu eius suadebimus corda nostra, hoc est, tales cogitationes corda nostra habere suadebimus, quæ diuinis sint dignæ conspectibus: hæc ille. sed quid ad rem & loci explicationem? Græci explicant τὰς καρδίας ἡμῶν, τὴν συνείδησιν, id est, conscientiam nostram. πείσομεν autem non explicant. Quum autem πείθω, significet persuadere & consolari, nihil significare posse videtur hoc loco πείσομεν τὰς καρδίας, nisi persuasissimam reddemus & confidentem conscientiam nostram, coram Deo: ut sit sensus, Si non verbo tantum & lingua, sed corde & opere fratres diligemus, confidentem & securam reddemus coram deo conscientiam nostram. *Quoniam si reprehenderit, vel condemnauerit nos cor nostrũ,* id est, conscien-

tia

tia noſtra tanq̃ aliud loquẽtes , aliud ore meditãtes: *maior eſt deus corde noſtro & nouit õnia*. i. ſi cor noſtrũ tantillũ membrũ, & tã anguſtam conſcientiã noſtrã latere non poſſumus, quin nos ipſa arguat & dãnet, aliud ore gerentes, aliud in pectore: quomodo καρδιογνώστην & oĩa ſcientẽ deũ latere poterimus? ore ergo & corde diligamus, vt ſic diligẽtes ſecurã & confidentẽ conſcientiam corã deo habeamus: alioqui quomodo non titubabit illi⁹ conſcientia, qui cùm mundũ latuerit ſimulatè diligẽs, deũ latere nõ poterit cordiũ ſcrutatorẽ. Quod ſi quis nos, inquit, nõ reprehenderit, vel condẽnarit (vtrunque enim ſignificat καταγινώσκειν) cor noſtrũ fiduciam habemus ad deũ. i. confidẽtes & ſecuri ſumus coram deo, neque trepidantes aut vacillantes.

11. *Et in hoc ſcimus quoniã manet in nobis, ex ſpiritu quẽ dedit nobis*. ſi ex ſpiritu intelligim⁹ viſibilẽ ſpirit⁹ ſancti gratiã: ſoli hoc dicere poterunt qui eam aſpectabili ſigno in primitiua eccleſia recipiebant: ſed ꝙ ex ſpiritu videntur græca ſcholia exponere pro ſpirituali dono & gratia dilectionis: quaſi dicat Ioannes ex hoc cognoſcimus non manere in deo, nimirũ ex illa ſpirituali gratia dilectiõis, quã impartitus eſt nobis: quia qui verè & non fictè fratrem diligit, deum diligit atq; ita in eo manet. Videtur tamen ob ſequentem locum de miſsione ſpiritus ſancti viſibili & inuiſibili loqui.

1. *Charisſimi nolite omni ſpiritui credere* . quia prædixerat quòd nobis hinc innoteſcit deum manere apud nos, quia ſpiritum eius in nobis haberemus: & multi ea ætate venirent in Chriſti nomine, illi tamen contrarij, fingentes ſe ſpiritum dei habere,

eius: in illo manet, & ipſe in eo. 18
& in hoc ſcim⁹ quoniã manet in
nobis, ex ſpiritu quẽ dedit nobis.

ARGVMENTVM CAP. 4.

¶ Probationem vult fieri ſpirituum, eorũq; diſtinctionem aperit: poſtmodũ dei in nos charitate cõmendata, ad mutuã nos dilectionẽ hortatur: deinde foras timorem exigẽs, dei charitatem ſine proximi dilectione eſſe non poſſe, oſtendit.

CAPVT IIII.

1 CHariſsimi, nolite omni A
ſpiritui credere, ſed pro
bate ſpiritus ſi ex Deo
ſint: quoniã multi pſeudopropheteę exierunt in mundũ. In hoc cognoſcitur ſpiritus dei. Omnis ſpiritus qui confitetur Ieſum Chriſtũ in carne veniſſe, ex deo eſt: & omnis ſpirit⁹ qui ſoluit Ieſum, ex

re, subdit: nolite passim cuiuis spiritui credere, sed probate po
tius si spiritus ex deo sunt: in hoc ergo, inquit, cognoscitur spi
ritus dei, interpres legit γινώσκεται. græci habent γινώσκετε, id
est cognoscite spiritū dei. *Omnis spiritus qui confitetur Iesum ve-*
nisse in carne, ex deo est, hoc de confessione veræ fidei per chari-
tatem operātis intelligen
dum docent Græca scho-
lia & Dydimus: alioqui
& dæmones confitentur:
perinde ergo intelligen-
dum. *Et omnis qui soluit Ie*
sum ex deo nō est, græca le-
ctio habet, & omnis qui
non confitetur Iesum ve
nisse in carne, ex deo non
est. Soluere aūt Iesum, ni
hil aliud est, quā aliquid
eorū quæ illi ꝓpria sunt
auferre, vel scili. deitatem
auferre, vel humanitatem
detrahere: ꝙ ab hæreticis
factū est. Certè Dydimus
sumit aliquoties verbum
soluendi Iesum, pro nega
re eū in carne venisse: de
pseudoprophetis enim a-
it, per quos solutus Iesus
quoniam non confitētur
eum venisse in carne.

deo nō est,[2] & hic est antichristus
de quo audistis quoniā venit, &
nūc iam in mūdo est. Vos ex deo
estis filioli,[3] & vicistis eos. quoniā
maior est qui in vobis est, quam
Ioan. 8.f. B qui in mūdo. Ipsi de mūdo sunt:
ideo de mūdo loquūtur, & mun
dus eos audit. Nos ex deo sumus
Qui nouit deū: audit nos. qui nō
est ex deo, nō audit nos. in hoc co
gnoscimus spiritū veritatis & spi
ritū erroris. Charissimi, diligam⁹
nos inuicē, quia charitas ex deo
est. Et oīs qui diligit, ex deo natus
est, & cognoscit deū. Qui nō dili-
git, nō nouit deum: quoniā deus
Ioan. 3.b. charitas est. In hoc apparuit chari
tas dei in nobis, quoniā filiū suū
vnigenitū misit deus in mundū,

2. *Et hic est Antichristus*, hic scilicet qui soluit Iesum: græca pau
lò secus habent, scilicet καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, id est, & hic est subaudi spiritus Antichristi, de
quo scilicet spiritu audistis, quia venit: quum scilicet paulò
antè dixerit, sicut audistis quia Antichristus venit, & nunc an
tichristi facti sunt multi: venit ergo spiritus antichristi in præ
cursoribus hæreticis & scismaticis.

3. *Et quia vicistis eum*, interpres legit αὐτόν. Græci habent αὐ-
τούς, id est, eos vel pseudoprophetas, scilicet, vel Antichristum
& mūdum, quasi diceret nolite metuere eos. superiores enim
facti estis illis, quia superior est qui in vobis habitat deus, dia
bolo qui illos agit. Ab hoc autem loco vsque ad eum, Deum
nemo vidit vnquam, clara & facilia sunt omnia, vbi præceptū

charitatis sæpius inculcat & repetit Ioannes . nisi quod hoc loco *Deus charitas est*, intelligendum est duplicem esse charitatem: quandam creatam, qua nos deus diligit & gratos habet, quæ in nobis à Deo infunditur, per quam gratiosi illi sumus, & à qua per peccatum excidimus : huiusmodi charitas Deus non est, sed à Deo in nobis est: alia est charitas increata, Deus ipse scilicet nos diligens. Possemus etiam simpliciter intelligere dictum, Deus charitas est, id est, supra omnem mensuram nostri amans, & quasi dicas non modo nos impense amat sed ipsissima ipse charitas est: quomodo etiam è contrario insigniter scelestum, scelus esse dicimus.

4. *Deum nemo vidit vnquam*, intelligendum est hoc de viuente homine & de deo in ipsa vera deitatis substantia : nam & Moyses posteriora dei tantum vidit, faciem videre non potuit, & quotquot viuentes deum viderunt, in vmbra tantũ & ænigmate viderunt.

5. *In hoc cognoscimus quia in nobis manet, & nos in eo quia de spiritu suo dedit nobis*. hic loc⁹ expositus est præcedente capite, numero 10 similiter & sequẽs: Quisquis confessus fuerit, &c. in hoc capite numero primo.

6. *In hoc est perfecta charitas dei nobiscum, vt fiduciam habeamus in die iudicij:*

ut viuamus per eum : in hoc est charitas: non quasi nos dilexerimus deum, sed quoniam ipse prior dilexit nos, & misit filium suum propitiationem pro peccatis nostris. C Charissimi, si sic deus dilexit nos, & nos debemus alterutrum diligere. 4 Deum nemo vidit vnquam. Si diligamus inuicem: deus in nobis manet, & charitas eius in nobis perfecta est. *Ioan. 1.b. 1. Ti. 6.c.* 5 in hoc cognoscimus quod in eo manemus, & ipse in nobis: quoniam de spiritu suo dedit nobis. Et nos vidimus & testificamur quoniam pater misit filium suum saluatorem mundi. Quisquis cõfessus fuerit quoniam Iesus est filius Dei: Deus in eo manet, & ipse in deo. Et nos cognouimus, & credidimus charitati, quam habet deus in vobis. Deus charitas est, & qui manet in charitate, in deo manet, & deus in eo 6 In hoc perfecta est charitas dei nobiscũ, vt fiduciam habeamus in die iudicij : quia sicut ille est, & nos sumus in hoc mundo. Timor non est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem: quoniam timor pœnam ha-

quia

quia sicut ille est & nos sumus in hoc mundo. Non caret is locus scrupulo. Beda explicat vt τὸ ἵνα, id est, vt. pro si sumatur, ac sit sensus, in hoc est perfecta dei charitas, si fiduciam habemus in die iudicij: quia si perfectè deum diligimus, securi & confidentes diem iudicij expectabimus: quod autem sequitur, *quia sicut ille est & nos sumus in hoc mundo*, non satis mihi coniungere videtur Beda: putarem ad sensum ipsius sic iungendum locũ: si pfecta dei charitas nobiscum est, fiduciam habemus in die iudicij: Quia sicut ille est & nos sumus in hoc mundo, id est quia sicut ille in mundo degens perfectam charitatem habebat, ideoque nihil principem mũdi huius verebatur, dicens: Venit autem princeps mundi huius, & in me non habet quicquam, ita & nos in hoc mundo si perfectã habemus charitatem, sicut ille sumus, nihil formidantes in die iudicij principem mundi huius: vt ego cum venia quod sentio dicam, primo græca repetam, quæ sic habẽt ἐν τούτῳ τετελείωται ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμὲν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, quo loco Græci habent simpliciter ἀγάπη, id est, charitas vel dilectio, neque addunt θεοῦ, id est, dei, quod habet interpres: quanquam de ea intelligi videtur: & mihi videtur hic esse sensus, in hoc, id est, ob hoc consummata & perfecta fuit dei in nos charitas, vt fiduciam habeamus in die iudicij: prædixit enim in hoc summam dei erga nos charitatẽ apparuisse, quod vnigenitũ filiũ suũ misit in mundũ vt viuamus per eũ:

bet. qui autem timet, non est perfectus in charitate. Nos ergo diligamus deum: quoniam deus prior dilexit nos. Si quis dixerit: Quoniam diligo deum, & fratrem suum oderit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem videt, deum quem nõ videt, quomodo potest diligere? Et hoc mandatum habemus à deo: ut qui diligit deum, diligat & fratrem suum.

Ioan. 13.d. & 14.b. Ephe. 5.a.

ARGVMENTVM CAP. 5.

¶*Fide nos ex deo gigni ostendit, deinde veræ charitatis indicia in mandatorum executione aperit: præterea fidei victoriam & testimonia de Christo manifestat. Posthæc verè credentium fiduciam in deum proponit, secundum quam pro cuiusuis peccati remissione impetrare nos posse asserit, præterquam peccati ad mortem.*

quæ est indubiè summa & perfecta charitas, vnicũ scil. filium morti destinare, vt nos per eius mortẽ viuamus: & congruenter huic sentẽtiæ postmodũ subdit, *in hoc*. i. propter hoc dei in nos charitas vsq; ad vnigeniti sui mortem scilicet, pfecta fuit & cõsummata, vt nos tam insigne charitatis argumentũ habẽtes ob oculos, fiduciã habeamus in die iudicij. i. nihil vereamur, sed cum fiducia adeamus ad thronum gratiæ ipsius: restat nũc scrup⁹ quomodo cõnectantur sequentia, *quia sicut ille est, & nos sumus in hoc mundo*. ex græcis hunc sensum olfacere possum; quia sicut ille est in hoc mundo manens in nobis, ita & nos sumus manẽtes

CAPVT V.

1 OMnis qui credit quoniam Iesus est Christus, ex deo natus est. Et omnis qui diligit eum qui genuit: diligit & eum qui natus est ex eo. In hoc cognoscimus quoniã diligimus natos dei: cum deum diligamus & mandata eius faciam⁹. Hæc est enim charitas dei: ut mã

in illo, & sicut ille in nobis sanctitatis & puritatis & charitatis author est, ita nos in eo sanctè & castè gerim⁹ mortui mũdo, & sicut ille in nobis est summè nos diligens, ita & nos in eo sumus, summè eum diligentes, secundũ eum verò, fratres & proximos: quod si indubiè tales sumus in eo, qualis ipse in nobis (non quod ꝓ sicut omnem similitudinis rationem exprimat) fiduciam habebimus in die iudicij, & tunc perfecta erit charitas expers omnis timoris, quia *perfecta charitas foras mittit timorem*. intellige autem de timore seruili: nam timor filialis, qui à Dauid dicitur timor domini castus permanẽs in æternũ, non excluditur à charitate, quippe qui à charitate procedit: quod aũt de seruili timore intelligat, ipse Ioannes explicat dicens *quia timor pœnam habet*: nam qui timore seruili metuit deum offendere, non tam ob deum quem amat, quàm ob supplicium quod metuit, veretur offendere.

1. *Omnis qui credit quia Iesus est Christus*, id est, Mesias promissus. credit autem fide non ficta neq; simplici, sed fide per dilectionem operante. *Natus est ex deo*. i. à deo prodijt, sic enim sumi puto hoc loco γεγέννηται: nam non quisquis credit, etiam (vt vocãt) fide formata, ideo æterna præ destinatione genitus est, secundum quam genitum supra diximus. nõ peccare peccato. s. affectatæ infidelitatis: vel genitus est ex deo. i. filius dei est, quia potestatẽ dedit deus ijs qui credũt in noĩe vnigeniti filij eius, filios dei fieri ita qui peccatũ facit, est filius diaboli.

2.*Quæ vincit mundum*. mundū hoc loco & tota hac epistola, in fideles, & mūdo mundiq; cupidinibus addictos hoīnes intelligere oportet, *quos fides vincit*, quando id quod impossibile iudicat mundus, fides verum esse manifestè probat & cōuincit.

3.*Hic est qui venit per aquā & sanguinē, Iesus Christus*. prædixerat

data eius custodiamus: & manda-
Matt. ta eius grauia nō sunt. Quoniam
11.d. omne quod natū est ex deo: vin-
cit mundum. & hæc est victoria[2]
B quæ vincit mundū: fides nostra:
1.Cor. Quis est qui vincit mūdum, nisi
15.8. qui credit quoniam Iesus est fili-
us dei? [3]hic est qui venit per aquā
& sanguinem Iesus Christus. nō
in aqua solum: sed in aqua & san
guine. Et spiritus est qui testifica-
tur, quoniā Christus est veritas.
Quoniam[4] tres sunt qui testimo
nium dant in cœlo: pater, verbū,
& spiritus sanctus. Et hi tres, vnū

credentes esse dei filios, nunc quomodo filij fiant subdit, quia Iesus est qui venit vt nos deo patri in filios adoptaret per aquā baptismatis qua regeneramur: qua etiam baptizari ipse dignatus est, vt baptismum nobis initiaret: per sanguinē quoq; quo purificati in passione sumus. bene autem resumit nō in aqua solum, sed in aqua & sanguine: vt meminerimus passū esse nostri gratia Christum. *Et spiritus est qui testificatur, quoniam Christus est veritas*. Græca pro τῷ Christus, habent τὸ πνεῦμα, id est, spiritus. Interpres legit ὁ Χριστός. est autem sensus, hic est qui venit per aquam baptizans: & spiritus est qui testificatur eum venire in aqua baptizantem & baptizatum: quomodo autem testificatur spiritus, dicit Baptista ipse Ioan. 1. Qui misit me baptizare in aqua, ille dixit mihi, super quem videris spiritum descendentem & manentem super eum, hic est qui baptizat in spiritu sancto: testificatur autem spiritus de Iesu, & ipse testificatur, inquit. & testimoniū probè fert de Iesu quia spiritus est veritas. ipse, inquit, spiritus testificatur: quia veracem oportet esse testem, & ipse spiritus veritas est. Si legimus *Christus*, τὸ testificatur, refertur ad quia, spiritus testatus quia Christus est veritas.

4.*Tres sunt qui testimonium dant in cœlo: pater, verbum, & spiritus sanctus*. hanc particulam quidam Græci codices non habent, Hieronymi tempore omnes habebant, vnde vero simile est ab Arrianis esse abrasam. pater testimonium dedit, dicens: Hic est filius meus dilectus: spiritus, quando eum sicuti promiserat, misit, testimonium dedit: ipse de se testimoniū dedit suo-

rum operum exhibitione, quando ait: Opera quæ ego facio, & nemo alius facere potest, ipsa testimoniũ perhibent de me.
5. *Tres sunt qui testimonium dant in terra: spiritus, aqua, & sanguis, & hi tres vnum sunt.* Græca quæ nunc extant non habent in terra, & pro vnum sunt, habent εἰς τὸ ἕν, id est, in vnum sunt, hoc est, de vno eodẽ Christo testificantur, quo modo etiam oportet intelligere vnum sunt, scilicet testificatione. Testificatus est autem spirit⁹, aut magis ipsi patri contestificatus in baptismo. Testimonium quoque perhibuerunt sanguis & aqua, siue cùm vtrũque sudauit in horto morti proximus, siue post mortem, quando de latere mortui fluxit aqua & sanguis.
Possumus etiam interpretari, quod tres sunt qui deitatis testimonium dãt in cœlo: pater, verbum, et spiritus sanctus: & tres qui testimoniũ dant humanitatis in terra: spiritus, quem posuit in morte, dicens: Pater in manus tuas commendo spiritum: aqua & sanguis in horto sudata, quæ soli cõpetunt humanæ naturæ.

sunt. Et [5] tres sunt qui testimonium dant in terra: spiritus, aqua, & sanguis, & hi tres, vnum sunt. Si testimonium hominum accipimus: testimonium dei maius est, quoniam [6] hoc est testimoniũ dei, quod maius est, quoniam testificatus est de filio suo. Qui credit in filium dei, habet testimonium dei in se. Qui nõ credit filio, mendacem facit eum: quia non credit in testimonium, quod testificatus est deus de filio suo. [7] Et hoc est testimonium, Quoniam vitam æternam dedit nobis deus & hæc vita in filio eius est. Qui habet filiũ dei, habet vitã: qui nõ habet filiũ dei, vitam non habet.

Ioan. 3. d.

D

6. *Hoc est testimoniũ dei quod maius est, &c.* in græcis codicibus desunt hæc verba (maius est quoniã) & habẽt tantũ, hoc est testimoniũ dei quod testificatus est de filio suo: ꝓpter locũ hũc hoc est testimoniũ dei, scilicet patris. Græca scholia locũ præcedentem, spiritus est qui testificatur, interpretantur de patre, qui etiam ipse spiritus est, vt Christus spiritus: qui quidem testatus sit de filio suo, dicens: Hic est filius meus, &c.
7. *Et hec est testimoniũ quoniam vitam æternã dedit nobis deus, & hæc vita in filio eius est,* id est, per filium eius donata nobis est: si ergo vita æterna in filio est, & nobis per filium data à patre in hoc est testimonium quod ipse deus est, quod vita æterna in ipso est: & solus deus largiri vitam æternam potest.

8. Hec

8. *Hæc scribo vobis*, vsque ad τὸ *& hæc est fiducia*. græca paulò se-
cus habēt, scil. ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ
υἱοῦ τοῦ θεοῦ ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔχετε, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς
τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. i. hæc scripsi vobis in nomen filij dei
credentibus, vt sciatis quod vitam habetis æternã, & vt credatis in nomen filij dei: quã quam videtur nouissima particula superfluere, vt credatis, cum prædixerit, vobis credētibus, ꝙ inter pres vertit, qui creditis.

8 Hæc scribo vobis, ut sciatis quoniã vitam habetis æternã, qui creditis in noĩe filij dei. Et hæc est fiducia quã habemus ad deũ, quia quodcũque petierimus secundũ voluntatē eius, audit nos. Et scimus quia audit nos quicquid petierimꝰ, scimus quod habemꝰ petitiões quas postulauimus ab eo.
9 Qui scit fratrē suũ peccare peccatu non ad mortē, petat: & dabitur ei vita, peccanti nõ ad mortē.

9. *Qui scit fratrē suũ peccare peccatũ non ad mortē, petat*. Peccatum ad mortē, græca scholia explicãt de peccato finalis impœnitētiæ ꝙ vtique planè irremissibile est. explicãt etiam de peccato μνησικακίας quo quis tenax est iniuriarũ, neque plane illatas sibi vult iniurias remittere: quod verè ad mortē dicitʳ, quia huiusmodi hominibus raro parcit deus, sed in reprobũ sensum abire finit: vnde de huiusmodi peccato dicit Ioannes, quasi despe rato & deplorato, nõ pro eo dico, vt quis roget: cui loco Ioannis aptè quadrat pulchra illa exaggeratio, Ecclesiastici 28. aduersus vindictæ cupidos, quã visum est hic explicandi gratia, & huiusmodi homines à vindicta deterrendi adiungere: est autem huiusmodi: Qui vindicari vult à domino, inueniet vindictam, & peccata illius seruãs seruabit. Relinque proximo tuo nocenti te, & tunc deprecanti tibi peccata soluentur. Homo homini reseruat iram, & à deo quærit medelam? In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur? Ipse dum caro sit reseruat iram, & propitiationem petit à Deo? Quis exorabit pro delictis illius? Tam detestandum ergo est fraternæ vindictæ scelus, vt pro eo orari noluerit Ioannes: id enim significat quum ait, non pro eo dico vt roget quis. De peccato etiam infidelitatis quo quis post agnitum Deum ad idola reuertitur, & de industria agnitam veritatem impugnat, intelligitur hic locus: & pro eo facit id quod sequitur in fine epistolæ, Filij custodite vos à simulachris: Sic quoque hunc locum explicat Hieronymus

his verbis: Qui scit fratrem suũ peccare peccatum nõ ad mortem, petat, & dabitur vita peccãti non ad mortẽ. qui verò peccauerit ad mortẽ, quis orabit pro eo? Cernis quod si ꝑ peccatis minorib⁹ deprecemur, impetramus veniam. Si pro maiori bus, difficilis impetratio sit: & inter peccata & peccata magnã esse distantiã. Vnde & de populo Israel quia peccauerat peccato ad mortem dicitur ad Hieremiã, Noli orare pro populo hoc, nec assumas ꝑ eis deprecationẽ, & nõ obsistas mihi, quia nõ exaudiã te. ꝙ aut peccatũ ad mortẽ in Israele, esset illud infidelitatis peccatũ, post agnitũ deũ scilicet relabi ad idola: perspicuũ est ex verbis Hieremiæ 7. cap. Tu ergo noli orare pro populo hoc, nec assumas pro eis laudem & orationem: & non obsistas mihi, quia non exaudiam te. Nonne vides quid isti faciunt in ciuitatibus Iuda, & in plateis Ierusalem? Filij colligunt ligna, & patres succendunt ignem, & mulieres conspergunt adipem, vt faciant placentas reginæ cœli, & libent dijs alienis.

Est peccatũ ad mortem: non pro illo dico, ut roget quis. Omnis iniquitas, peccatũ est, & est peccatũ ad mortem. [10]Scimus quia õnis qui natus est ex deo, non peccat, sed generatio dei conseruat eum, & malignus non tangit eum. Scimus quoniã ex deo sum⁹: et mũdus totus in maligno positus est. Et scimus quoniã filius dei venit & dedit nobis sensũ, [11]ut cognoscamus verũ deum, & simus in ve D

10. *Scimus quia qui natus est, &c.* eadem sententia quæ tertio capite explicata est, similiter & illud, *neque peccare potest*, non per naturam, sed per gratiam, vnde subdit, *sed gratia dei conseruat eum.* græca secus habent, scilicet ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ τηρεῖ ἑαυτόν, id est, sed genitus ex deo seruat seipsum, id est, obseruat & cauet ne peccatum illud ad mortem incurrat. fortasse græca habebant αὐτόν, id est, eum: & tũc sensus esset, filius dei genitus ex deo, conseruat eum, & malignus non tanget eum siue tangit. nam græca nunc habent ἅπτεται, id est, tangit.
11. *Vt cognoscamus verum deum.* Erasmus negat apud græcos haberi deum: tamẽ Veronensis codex habet ἀληθινὸν θεὸν, & scholia exponunt, vt cognoscamus ipsum verum deum, & simus in vero filio eius Iesu Christo: & potest τὸ *verum deum*, referri ad filium, vt quod præcessit, *& dedit nobis sensum, &c.* referatur ad deum patrem, non modò dedit nobis sensum vt cognoscamus ipsum Iesum verum esse deũ: sed etiam dedit, vt in ipso vero

ro filio eius. Hic est verus deus: & vita æterna. Filioli, custodite vos à simulachris. Amen.

Argumentũ epistolæ 2. Ioannis.

Sanctam quandam fœminam ad quam scribit, postquam illius, liberorumq; ipsius fidei congratulatus est, hortatur in charitate perseuerare, ab hæreticis cauere, & in accepta doctrina permanere.

EPISTOLA

BEATI IOANNIS apostoli secunda.

A SEnior[1], electæ dominæ & natis eius, quos ego diligo in veritate, & nõ ego solus sed & omnes qui cognouerũt veritatem, propter veritatem quæ permanet in vobis, & vobiscum erit in æternum. Sit vobiscũ gratia, misericordia, pax a deo patre, & à Christo Iesu filio patris in veritate & charitate.

B Gauisus sum valde quod inueni de filijs tuis ambulantes in veritate, sicut mandatum accepimus à patre. Et nunc rogo te domina, non tanquam mandatum nouum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio, ut diligamus alterutrum. Et hæc est charitas, ut ambulemus secundum

vero eius filio simus & habitemus. Græca pro simus habent ἐσμὲν, id est, sumus. mihi videtur vis adferri literæ. si legamus & interpretemur, vt sim⁹ in vero, id est, patre, per filium eius. Simulachra autem à quibus obseruare & cauere nos admonet, idola sunt græcè.

1. *Senior electæ dominæ.* græca scholia multis confirmãt hanc epistolam Ioannis & sequentẽ, esse Ioannis apostoli dilecti à deo atque in contrarium allata argumenta soluũt. Seniorem autem siue græco vocabulo πρεσβύτερον aiunt vocari, siue quod iam prouecta ætate, siue quod episcopus esset, & episcopi in primitiua ecclesia presbyteri vocarentur: electam verò dominam sic dici aiunt græca scholia, vel à nomine quod fortasse ita vocaretur, vel quod electa à deo esset. Electæ ergo dominæ & natis eius, siue liberis, &c. Quòd autem interpres vertit, quæ permanet in vobis & vobiscum, græca quæ nunc extant, habent ἐν ἡμῖν καὶ μεθ' ἡμῖν, id est, in nobis & nobiscum. Interpres legit ὑμῖν, & facilis est lapsus ab η in υ, & contra.

2. Mul-

2. *Multi seductores exierunt in mūdum*: interpres legit ἐξῆλθον.i. exierunt: græca habēt εἰσῆλθον.i. introierūt: neq; multū refert ad sensum, vt dicātur exijsse qui prius latebāt: *Qui non consitētur*, inquit, *Iesū Christū venisse in carne*. quidā codices habēt: Qui nō cōfitetur Iesū venisse in carnē, & iungūt cū sequenti b9, hic est seductor, & hoc modo græca secus habebāt quam nūc. quæ enim nunc extāt in plurali habēt ὁμολογοῦντες, quanq̃ aptior videtur cōnexio legēdo in singulari: qui nō cōfitetur, hic seductor est

3. *Videte vosmetipsos ne perdatis*, hoc loco pro *perdatis, operati estis, accipiatis*. Græca quæ nunc extant habent in prima persona perdamus, operati sumus accipiamus, quanquā nihil ad sensum refert.

4. *Nolite eū recipere in domū nec Aue ei dixeritis*. vel ex hoc loco excōmunicationis facultas intelligitur, quādo hæretici interdicī domo & salutatiōe iubētur: nā ita extra hominū cōmercia sunt & cōmunionē. Similiter dicit Paulus, hæreticū hoīnem post vnā & alteram correptionē deuita.

5. *Ecce prædixi vobis*. Hæc verba ab hoc loco vsque ad τὸ *plura habens, &c.* græca quæ nunc extant, non habent: quod vero sequitur. *Spero me futurum ad vos*, futurum dixit, pro venturum. nam græcè est ἐλθεῖν.

mandata eius. Hoc est enim mandatum ut quemadmodum audistis ab initio, in eo ambuletis: C quoniam[2] multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur Iesum Christum venisse in carnem. Hic est seductor & Antichristus. [3] videte vosmetipsos ne perdatis quæ operati estis: sed ut mercedem plenam accipiatis. Omnis qui recedit, & nō permanet in doctrina Christi, deū nō habet Qui permanet in doctrina: hic patrem & filiū habet. D Si quis venit ad vos, & hāc doctrinam non adfert: [4] nolite recipere eū in domū, nec Aue ei dixeritis. Qui enim dicit illi Aue, cōmunicat operibus eius malignis. [5] Ecce prædixi vobis, ut in die domini non confundamini. plura habēs vobis scribere, nolui per chartam & atramentum: Spero enim me futurum apud vos, & os ad os loqui, ut gaudium vestrum plenum sit. Salutant te filij sororis tuæ electæ.

Argumentum epistolæ tertiæ.

Caio cuidam scribit fidei eius & charitati in fratres congratulās, deinde Diotrephen accusat, & Demetrium laudat.

EPISTOLA

BEATI IOANNIS Apostoli tertia.

A SEnior Caio charissimo, quem ego diligo in veritate.[1] Charissime, de omnibus orationem facio prosperè te ingredi & valere, sicut psperè agit anima tua. Gauisus sum valde venientibus fratribus, & testimonium perhibentibus veritati tuæ: sicut tu in veritate ambu-
B las.[2] Maiorem horum nō habeo gratiam, quàm ut audiam filios meos in veritate ambulare. Charissime,[3] fideliter facis, quicquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos, qui testimonium reddiderūt charitati tuæ in conspectu ecclesiæ: quos, bene facies, deducēs dignè deo. Pro nomine enim eius profecti sunt, nihil accipientes a gentilibus. Nos ergo debemus suscipere huiusmodi, ut co-
C operatores simus veritatis. Scripsissem forsitan ecclesiæ: sed is qui amat primatū gerere in eis, Diotrephes, non recipit nos. Propter hoc si venero, cōmonebo eius opera quæ facit: verbis malignis garriēs in nos. Et quasi nō ei ista sufficiat, neq; ipse suscipit fratres,

1. *Charissime, de omnibus orationē facio prosperè te ingredi.* Græcè est ἀγαπητὲ, περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι καὶ ὑγιαίνειν καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχῆ. εὔχομαι autem quod optare & orare significat, vtroq; modo sumi potest: opto siue oro in omnibus negotijs tuis prosperè vt agas & rectè valeas, sicut prosperè agit anima tua, id est, sicut animo vales, ita opto & oro, vt quod ad cætera negotia tua attinet prosperè habeas, ac rectè valeas.

2. *Maiorem horum non habeo gratiam.* Interpres legit χάριν, id est, gratiam. Græca quæ nunc extant habent χαρὰν, id est, gaudiū, & hoc modo sensus est: maiorem nulla ex re læticiā capio, quam cū audio filios meos in veritate ambulare, primo modo Maiorem mihi gratiam præstare nō possunt filij mei, quam si eos audiam in veritate ambulare.

3. *Fideliter facis.* Græcè τὸ πιστὸν, id est, rem fideli dignam facis, quicquid operaris in fratres: quos bene facies *Deducens dignè deo,* Græcè προπέμψας, id est, si comitatus fueris, aut honoris gratia deduxeris, *Dignè DEO,* id est, pro dignitate quæ DEO credentes decet. *Scripsissem,* græcè ἔγραψα, id est, scripsi, interpres legit ἔγραψα ἄν, id est, scripsissem.

Reliqua sunt facilia, nisi quod ℘ commonebo est ὑπομνήσω, quod significat suggeram, vel in memoriam reducam, pro *eos qui suscipiunt*, est τοὺς βουλομένους. i. volentes suscipere.

& eos qui suscipiunt, prohibet, & de ecclesia eijcit. Charissime, noli imitari malũ, sed quod bonum est. Qui bene facit, ex deo est: qui male facit, nõ videt deum. Demetrio testimonium redditur ab omnibus, & ab ipsa veritate. Sed et nos testimonium perhibemus, & nosti quoniam testimonium nostrum verum est. Multa habui tibi scribere, sed nolui per atramentum & calamum scribere tibi. Spero autem protinus te videre, & os ad os loquemur. Pax tibi. Salutant te amici. Saluta tu amicos nominatim.

Argumentum in epistolam Iudæ.

EAdem penè est Iudæ apostoli epistola, cum secundo capite alterius epistolæ Petri. Admonet enim fideles ab hæreticis cauere, quorum mores & ingenia perbellis metaphoris egregiè depingit. hos ergo obseruare, virorum autem apostolicorum mandata seruare hortatur, deinde deo commendatis illis epistolam claudit.

BEATI IVDÆ APOSTOLI EPISTOLA CATHOLICA.

1 IVdas Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi: his qui sunt in deo patre dilectis & Christo Iesu conseruatis, & vocatis, misericordia vobis, & pax, & charitas impleatur. Charissimi, [3] om A

1. *Iudas Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi, &c.* Iudas is est quem ad differentiam Ischariotæ Matthæus & Marcus Thaddæum appellant. Iudas ergo ijs, inquit, qui sunt in deo patre dilectis, &c. salutẽ. pro dilectis Erasmus vertit sanctificatis, asserens Græca habere ἡγιασμένοις: at textus Veronensis habet ἠγαπημένοις, id est, dilectis: & scholia similiter exponunt. *Et Iesu Christo conseruati*, id est, per Iesum Christum conseruatis, vt datiuus græcus iũgatur cum ἐν. i. in, & pro ablatiuo ponatur non datiuo, non multum autem refert ad sensum

pro

pro *adimpleatur*, Græca quæ nunc extant, legunt, πληθυνθείη, id est, multiplicetur: Interpres legit πληρωθείη.

2. *Omnem solicitudinē faciens scribendi vobis.* Græca sic habēt, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν. quo loco τὸ περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, &c. referri potest ad τὸ γράφειν, & tūc sensus est, quum vehementi desiderio tenerer scribendi ad vos de cōmuni vestra salute, necessarium duxi vobis scribere. potest etiam referri ad τὸ ἀνάγκην ἔσχον. & tūc sensus est: Cū vehementi desiderio ad vos scribendi tenerer, necessarium duxi de communi vestra salute ad vos scribere.

nem solicitudinem faciens scribendi vobis de communi vestra salute, necesse habui scribere vobis. 3 deprecans supercertari semel traditæ sanctis fidei. 4 Subintroierunt enim quidam homines (qui olim præscripti sunt in hoc iudiciū) impij, domini nostri gratiam transferentes in luxuriam, & solum dominatorem, & dominum nostrum Iesum Christum negā-

3. *Deprecans supercertari, &c.* obscura est hæc sentētia. Græca habent παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει. Erasmus in annotationibus putat & asserit τοῖς ἁγίοις, id est, sanctis, referri ad ἐπαγωνίζεσθαι, nō ad τὸ τῇ πίστει, sed repugnat opinioni Erasmi quòd τὸ τοῖς ἁγίοις, mediat inter τὸ τῇ παραδοθείσῃ, & τῇ πίστει, & ἐπαγωνίζεσθαι ad viciniorem datiuū, scilicet τῇ παραδοθείσῃ πίστει referri debet. mihi aūt videtur hic ἐπαγωνίζεσθαι sumi pro laborare ac certare, & ἐπὶ in cōpositione, cum datiuo idem significare quòd pro, & tūc τὸ ἐπαγωνίζεσθαι referri potest vel ad Iudæ personam, vel ad personam eorum, ad quos scribit: primo modo sensus est, obsecrans non modo vt scribam, sed vt laborem vel decertem pro fide, quæ sanctis tradita est: vel obsecrans aut adhortans, vtrūque enim significat τὸ παρακαλῶν, vt laboretis ac decertetis pro fide, quæ semel tradita est sanctis, nec temerè positum est semel tradita: quasi diceret, ne quærite aliam posthæc fidem quàm quæ sanctis tradita est.

4. *Subintroierunt enim quidam homines.* Græcè παρεισῆλθον, quod verbum miror non semel ab Erasmo versum esse per obiter: quum παρὰ, hoc loco in compositione significet clàm & latenter, quod hæreticis quadrat: qui non statim suas hæreses vomunt, sed inter Christianos & fideles clàm se insinuant. certè sub, in præpositione idem significat quod παρὰ, id est clàm.

Sub-

subintroierunt ergo quidam impij. *Qui præscripti erant ad hoc iudicium*, id est, de quibus olim præscriptum & prænunciatum erat quod ita de Christo impiè opinaturi & iudicaturi erant. vel præscripti in hoc iudicium, id est, in hanc damnationē prædestinati, quasi dicas in hunc reprobum sensum, quæ illis est

tes. 5 Cōmonere aūt vos volo, sci
entes semel omnia, quò Iesus po
pulū de terra Aegypti saluans, se-
cūdo eos qui non crediderūt per
didit: 6 angelos aūt qui non serua
uerūt suum principatū, sed dere-

peccatorum pœna, olim prædestinati. *Domini grati am transferentes in luxuriam*, id est, domini gratia, quæ non statim in peccātes animaduertit, vt quōdam lex Mosaica abutentes ad suas luxurias impuniè (vt putant) perpetrādas. Didymus hic hæreticos notari asserit, qui prætextu diuinæ gratiæ prædicatæ, & libertatis euāgelicæ, oēm permittebant luxuriam, illi impensissimè ipsi vacantes. Certè græca scholia Nicolaitarū, Valentinianorū, & Marcionistarū flagitiosam libidinem his verbis taxari aiūt, de quibus dicit apostolus, *Solū dominatorem & dominū nostrum Iesum Christū negantes*, græca habēt τὸν μόνον δεσπότην θεὸν καὶ κύριον ἡμῶν ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι, hoc est solū dominatorē deū & dñm nostrū Iesum Christū negantes. Erasmus exponit deū qui solus est herus, vt deus dicatur pater, sed græci cū patrē significant, articulū addere solēt qui hîc deest, ideo vtrūque de Christo intelligendū est, qui solus δεσπότης. i. dominus, & κύριος, id est, dominator, & auctoritate valens dicitur: non quod solus excludat patrem & spiritum sanctum, sicut pater solus bonus, non excludit bonum filium, neque spiritum sanctum.

5. *Commonere autem vos volo scientes semel omnia*. Interpres pro omnia legit πάντα, græca quæ nunc extant habent τοῦτο, id est hoc: & pro commonere græcè est ὑπομνῆσαι quod significat in memoriam reducere: dicit ergo, nō volo vos docere, quasi planè ignorantes, sed in memoriam reducere id quod semel sciuistis, quod Iesus siue dominus, vt nunc græca habēt, populum de terra Ægypti saluans, secundo, eos qui non crediderunt in deserto perdidit: hoc autem exemplum diuinæ iustitiæ & sequentia illis inculcat, vt a peccatis ijs exemplis edocti, abstineant.

6. *Angelos autem qui non seruauerunt suum principatum*. Græcè τὴν ἀρχὴν, quod principatum & dignitatem significare potest & originem: hoc est, qui dignitatem suam non retinuerūt, vel qui non seruauerunt primæuam suam originem in qua erant

con-

conditi,sed reliquerunt suum domicilium,habitationem scili cet cœlestem,aut deum in quo habitabant,eos inquam in iudicium magni dei,vĩculis æternis sub caligine seruauit: idem quod Petrus 2.cano.2.quod angelis peccantibus nõ pepercit, sed caliginosis vinculis in tartarum detrusos, ad diem iudicij seruauit cruciãdos, legendum est autem hoc loco magni diei,nõ magni dei vt corrupti codices habẽt nam græcè est ἡμέρας. Simile quoque exemplũ iustitiæ diuinæ affert quod Petrus de Sodoma et Gomorrha, quos *post carnem alteram* abijsse dicit.i . vt græca scholia aiũt mascu lã:quæ altera est,quia aliena neq; congrua generationi , quia caro mascula & fœminea quod ad generationem attinet,vna caro sunt,caro autem mascula,& alia mascula,duæ semper sunt.

liquerũt suum domicilium, in iudicium magni diei,vinculis æternis sub caligine reseruauit. Sicut
Gene. 19.e. Sodoma & Gomorrha, & finitimę ciuitates simili modo exforni
C catæ & abeuntes post carnẽ alteram, facti sunt exemplum , ignis æterni pœnam sustinentes. 7 Simi liter & hi carnem quidem maculant,dominationem aũt spernũt, maiestatem autem blasphemant.

7.*Similiter & ij carnem quidem maculant*, Græci habent antè *carnem maculant* ἐνυπνιαζόμενοι,id est,dormiẽtes,vel inter somniandum, alludit autem ad illusiones & pollutiones nocturnas . quod vero ait dominationem spernũt, simile est ei quod antè Petrus 2.cap.2.ait,dominationem contemnunt: Dominationem autem siue græcè κυριότητα,Hieronymus vocat dominos,quibus potestas est in subditos:Epiphanius Cypri episcopus interpretatur diuinæ naturæ auctoritatem.Quod vero interpres habet *maiestatem blasphemant*, Græci habent δόξας. Hyteneus κυριότητα, quod antè præcessit & dominationem interpretatur , sacrificium corporis dominici , quod ipsi contemnunt,dum impudicitijs quibus vacant , illud conspurcant: δόξας autem,id est,glorias interpretatur vetus & nouũ testamentum, quòd teste Paulo ad Corinthios neutrum sine gloria fuerit.Græca scholia δόξας,ecclesiasticas dignitates interpretantur. Dominationem ergo siue dei & Christi, siue hominum in dignitate constitutorum spernunt: & maiestatem, id est,homines publica dignitate & authoritate fungentes, blasphemant.

8.*Quum*

8. *Quum Michael archangelus*, græca paulò cõmodius nectit sententias, habẽt enim ὁ δὲ Μιχαήλ. i. Michael aũt archangelus cũ diabolo disputãs, dũ altercaretur de corpore Moysi, nõ est ausus inferre iudiciũ blasphemiæ. i. illũ blasphemare, illũ conuicijs & maledictis incessere, sed dixit: imperet tibi deus. hic aũt locus refertur ad id quod præcessit, maiestatẽ blasphemãt, & ad id quod sequitur: ij aũt quæcunque ignorãt, blasphemãt, &c. quasi diceret nõ verentur neq; deũ neq; hoĩes authoritate ac dignitate valentes blasphemare, cũ interim Michael archãgelus diabolum blasphemia & cõuicijs dignũ, secum de Moysi corpore altercantem nõ sit ausus blasphemare, sed tantũ illi dixit: *Imperet tibi deus*, siue increpet te deus, nam ita græci legunt ἐπιτιμήσαι σοι, & Hieronymus aduersus Rufinum legit, increpet tibi Deus. Quomodo verò de Moysi corpore & quando altercatus sit cũ diabolo Michael, in scripturis quæ extant, nõ legitur: ex scriptura apocrypha sumpsisse videtur Iudas. Beda asserit non defore qui Moysi corpus plebem Iudaicam interpretentur, cuius ille dux fuerit in terris, sicut ecclesia gentium corpus Christi dicitur. Si de vero Moysi corpore altercatum fuisse intelligatur, puto intelligẽdum esse quod corpus Moysi substulerit angelus, ne illud mortuum adorarẽt posthæc Israelitæ proni ad idolatriam, diabolum autem cum eo altercatum, vt in terris maneret: certè vt putem sublatum ab angelo adducor ex ea scriptura, quæ habetur Deut. vltimo. Et non cognouit homo sepulchrum eius vsque in præsentem diem.

8 Cùm Michael archãgelus, cum
diabolo disputãs altercaretur de Zach.
Moysi corpore, non est ausus iu- 3.a.
diciũ inferre blasphemiæ, sed di- Eccle.
xit. Imperet tibi deus. 9 hi aũt qui 21.a.
cunque quidem ignorãt, blasphe D
mant: quæcunque autem naturaliter tanquam muta animalia norunt, in his corruptionem.

9. *Ij autem quæcunque quidem ignorant, blasphemant.* Græca scholia sic interpretantur, οὗτοι δὲ περὶ δογμάτων ἃ οὐκ οἴδασι βλασφήμους συντιθέασι λόγους, id est, hi autem de dogmatibus quæ non nouerunt blasphemos sermones contexunt: *Quæcunque autem naturaliter tanquam bruta animalia norunt in ijs corrumpuntur*, id est, in ijs quæ naturaliter norunt, siue quorũ naturalem tantum cognitionem habent corrumpuntur, non deliberantes an ea liceant nec ne. pro eo autem quod interpres habet *norunt*, græca habent ἐπίστανται, quod significat norunt, vel sciũt

potius: quum autem brutis ſcientia minimè competat, ego pu
to veterem lectionem græcis fuiſſe ἐφίστανται, ſed φ in π ver
ſum. ſignificat aũt ἐφίσταμαι, inter illa appeto, quod huic lo-
co maximè quadrabat: quæcunq; aũt naturaliter tanq̃ bruta
appetũt, in ijs corrumpũtur. i. ijs abutũtur vſq; ad corruptio-
nem animæ, & aliquãdo corporis interitum: certè Græca ſcholia ἐπίσαντας ſic interp̃tãtur ὅσα δὲ φυσικῇ ὁρμῇ ἀδιακρίτως ὡς τὰ ἐπίσταντα ζῶα, ταῦτα μεταδιώκουσιν, ὡς ἵπποι θηλυμανεῖς ἢ χοῖροι. i. temerè ac ſine delectu autẽ quæ-

Gene. 4.b. 10 Væ illis, qui in via Cain abierunt: & errore Balaam, mercede Num. 22.d. effuſi ſunt, & in contradictione Core perierunt. Num. 16.a.

11 Hi ſũt in epulis ſuis maculæ cõuiuantes, ſine timore ſemetipſos

cũque naturali petitiõe tanq̃ bruta animãtia norũt, hæc ſectã-
tur: velut inſanientes fœminarũq; appetẽtes equi, aut porci.
10. *Væ illis qui in viam Cain abierũt*. Græca paulò ſecus habent,
pro qui habẽt ὅτι. i. quia. Væ illis ideo quia in viã Cain abie-
rũt. i. iter Cain ſecuti ſunt, dũ præ inuidia fratres interimunt
ſiue corporaliter, ſiue vt græca ſcholia explicãt, prauis doctri-
nis ſpiritualiter. Et errore Balaam mercede effuſi ſunt. vbi ꝓ
Balaam nõ ad mercedẽ referri poteſt, quaſi dicas errore, ſiue ꝑ
errorẽ, Balaam mercede effuſi ſunt ſiue circũfuſi, vtrũq; enim
ſignificat ꝓ ἐγχέομαι, quia ſicut lucri gratia maledictur⁹ Iſrae
litis venerat Balaam, ita lucri & quæſtus gratia ꝑuerſa annun
ciãt dogmata. Vel errore Balaam effuſi ſunt, mercede. i. ꝓpter
mercedẽ, ſiue mercedis gratia: quaſi dicas, in ſimilẽ cũ Balaam
errorem defluxerũt & lapſi ſunt propter mercedẽ. i. dũ quæ-
ſtũ amant: quia ſicut mercedis gratia maledictur⁹ Iſrael venie
bat, ita iſti viros excellentes & cõuicijs laceſſũt, & vt prædi-
xit maieſtatem blaſphemãt. *Et in contradictione Core perierunt*. i.
ſicut Core aduerſus Moyſen ringere ſe volẽs & illi cõtradice
re, perijt: ita illi eccleſiæ rectoribus contradicentes, peribunt.
Viſum eſt, optime lector, integram & pulchrã eius loci expo-
ſitionẽ adiungere, quam adfert Beda huiuſmodi: Viam Cain
abeũt, qui propter inuidiam meliorũ nomẽ ſibi doctorũ quo
honorificentur, aſſumunt. Et errore Balaam effuſi ſunt, qui
pro amore terreſtrium cõmodorum veritatem, quã ipſi norũt
impugnant. Contradictione Core, qui viuus ad inferna deſcẽ
dit, intereunt: quicunque appetitu indebiti primatus ſeſe ab
vnitate ſanctæ eccleſiæ ſecernũnt, ſcienteſque & præuidentes
quantum mali gerant, ad ſcelerum tamẽ tartara deſcendunt.

H

11. *Hi sunt in epulis suis maculæ conuiuantes.* interpres pro maculæ legisse videtur σπίλοι, quum tamen communiter græci codices habeant σπιλάδες, de quo postea dicemus: pro eo aūt quod est versum epulis suis, græci habent ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, id est, in conuiuijs vestris, interpres legit αὐτῶν, id est, suis: ἀγάπας autem antiqui Christianorum cœnas & frugi conuiuia vocabāt, ἀπὸ τῆς ἀγάπης, id est, à dilectione: quòd confirmādæ charitatis & dilectionis gratia in cōuiuijs vescerētur: σπιλάδες autem saxa sunt concaua & rupes in aquis cauernosæ, quę naufragium ferè nauigantibus adferre solent, non præuisæ. Græca sic habent, οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες συνευωχούμενοι ἀφόβως, ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες. Erasmus non intellectum hunc locū sic vertit: Hi sunt inter charitates vestras maculæ inter se conuiuantes, absque vllius timore, suopte ductu arbitrioq; viuentes: primū ταῖς ἀγάπαις, perperā hoc loco charitates vertit: nunquā enim aut rarò pro dilectione in plurali sumitur, αἱ ἀγάπαι. deinde σπιλάδες malè vertit maculas: porro etiā συνευωχούμενοι vertit inter se cōuiuantes, quod potius vertendū erat, vna nobiscū epulantes aut cōuiuantes: demū ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες, quod vertit suo ductu suoq; arbitrio viuentes, longe melius interpres vertit, seipsos pascētes: intelligit enim de hæreticis qui instar Balaam quæstus gratia veritatem oppugnarēt agnitā, & neglecta ouiū salute quæstui tantū studerent: quāq̄ etiam ποιμαίνω significare potest rego, nō tamē statim significabit suo arbitratu viuere: neq; enim benè instituti reges, suo ductu viuūt, sed ex præscripto legū. Quod vero græcè ἀφόβως & Erasmus vertit absque vllius timore, vno aūt verbo intrepidè dicitur, referri potest ad συνευωχούμενοι. i. conuiuātes, vel ad ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες. i. seipsos pascētes, sed præstat referre ad συνευωχούμενοι. Totū autem locū ego sic verterem: Hi sunt in conuiuijs vestris tanquā cōfragosa in mari saxa & cauernosæ rupes ac teniæ vobiscū intrepidè conuescētes, seipsos pascentes: bene aūt σπιλάδας & cauernosas maris rupes eos appellat, quod quemadmodū eæ non præuisæ naufragiū adferunt nauigantibus, ita huiusmodi impostores dum simulata amicitia intrepidè Christianorum conuiuia adeunt,

pascentes. 12 nubes sine aqua quæ
à vētis circunferūtur, arbores au- 2.Pet.
tūnales, infructuosæ, bis mortuæ 2.d.
eradicatæ. fluct⁹ feri maris, despu
mantes suas confusiones, sydera
errantia. Quibus procella tene- B
brarum seruata est in æternum,

nisi

nisi præuidētur & obseruantur, periclitari & naufragari faci-
unt cōuescentiū animas: quod aūt σπιλάδας vocat, Plinius in
præfatione lib. 3. tenias vocat, dicēs: Frequentes quippe teniæ
candicantis vadi nautas territāt. fluctus enim scopulis allidens
tes candicant & sonitum edunt: ideoq; argumento sunt nau-
tis subtus latere tenias & scopulos siue σπιλάδας quæ eos ter
ritant: quod autem ait seipsos pascentes, intelligit non chari-
tatis sed quæstus gratia illos omnia factitare.
12. *Nubes sine aqua quæ à vētis circunferūtur*, græcè ἄνυδροι. i. ina-
quosæ, rectè vero inaquosis nubibus similes facit, quemadmo
dū enim quāto minus de aqua nubes habēt, tanto leuiores fa
cilius à ventis agitātur: quæq; loca pertrāsierint, ea nequaquā
imbribus irrigāt, sed caligine obtenebrāt: sic hæretici salutari
aqua sapientiæ, qua carent, in quas inciderint animas nō irri-
gāt, sed insanis & peruersis opinionibus suis obtenebrant, ad
oēs inanium doctrinarū ventos impellente dæmone agitatis.
Arbores autūnales, infructuosæ, bis mortuæ, eradicatæ. Arbores au-
tūnales vocat hæreticos, quod autūni tēpore præsertim in Iu
dæa & calidis regionibus nō modo appetente autūno poma
nulla extāt, vtpote iam collecta, sed & folia decidūt: vnde &
pro ea tempestate infructuosæ dicuntur. & *bis mortuæ*, qui fru
ctu spoliatæ & folijs: quales sunt hæretici corpore & anima
mortui, nullū bonorum operū fructum ex se producentes: &
ideo sunt velut arbores eradicatæ, quia oīs palmes non ferēs
fructū eradicabitur & in ignem mittetur. *Fluctus feri maris, de
spumātes suas confusiones.* Feri nominatiuus casus pluralis est, &
refertur ad fluctus: græcè κύματα ἄγρια. i. feri fluctus maris.
Hunc locū præclarè sic exponit Beda: Fluctus feri maris sunt
peruersi doctores, quia & in semetipsis inquieti semper, tumi
di, tenebrosi & amari sunt, & pacē ecclesiæ quasi stabilitatem
firmitatēq; obicum semper impugnare nō cessāt. Sed tal . . re
ctè dicūtur despumātes suas confusiones: quia instar tumenti
um vndarū quātò altius se superbientes attollūt, tātò ampli-
us cōfusi, quasi in spumas leuissimas dissoluūtur & pereunt.
*Sydera errātia, quibus procella tenebrarum in sempiternū reseruata
est.* pro verbo procella græcè est ζόφος, quod & caliginē signi-
ficat. Libet & expositionē huius loci adferre ex Beda: Sydera
errantia quæ sunt septem, nunquam in eodem loco vbi pridie
fecerant ortum vel occasum, faciunt: sed modo ad infima Zo
næ brumalis descendunt, modo ad alta Zonæ solstitialis ascē
dunt: modo mediā Zonæ æquinoctialis lineam repetunt. Sic
nimirum, sic sunt hæretici, qui lucem veritatis promittentes,

nunquam in eodem statu docendi perdurāt: sed modo sic, modo sic doctrinam suam informantes, ipsi vtique quàm sit contemnenda lucis ostentatio quam pollicentur, insinuant.

13. *Prophetauit aūt & de ijs septimus ab Adam, Enoch* Hic loc⁹ ex apocrypha quadā prophetia sumpt⁹ est, quæ Enoch tribuitur nondū enim ea ætate definitus erat ordo librorū ecclesiast. Locus aūt allegatus facit ad probandū non impunè huiusmodi hominibus futurū, neque indiget explicatione, nisi ꝙ paulùm variat à Græco in quibusdam latinis codicibus scribitur: *Ecce domin⁹ veniet*, cùm græcè sit ἦλθε.i. vênit in præterito, quanꝗ huiusmodi præterita more Hebræorū ꝑ futuris aliquando ponantur: quod interpres habet quibus *impiè egerūt*, græci ὧν ἠσέβησαν. potest ὧν, verti in per *quæ aut quibus*, quomodo vertit interpres, vel in *quæ*, quæ impiè illi egerūt. Quidam latini codices habebāt locuti sunt contra deū, pro quo græci habēt κατ' αὐτοῦ.i. contra eū, quanꝗ sensus idem. quæ sequūtur vsque ad hunc locum, hi sunt qui segregāt semetipsos, explicatiõe non egent, nisi quod loquēs de apostolis, vbi *qui dicebāt vobis, &c.* pro qui, Græci habent ὅτι.i. quia, sed nihil ad sensum refert.

13 Prophetauit aūt & de his septimus ab Adam, Enoch, dicēs: ecce venit dñs in sanctis millibus suis facere iudiciū contra oēs, & arguere oēs impios de õnibus operibus impietatis eorū quibus impiè egerunt, & de omnibus duris quæ locuti sunt cõtra eū peccatores impij Hi sunt murmuratores querulosi, secūdum desideria sua ambulantes, & os eorū loquitur superbiā, mirantes personas quæ Apo. 1.b.

14. *Hi sunt qui segregant semetipsos*. Græca quæ nunc extant non habent *semetipsos*, quod fortè noster interpres legit, sed tantū ἀποδιορίζοντες, id est, segregantes: Græca scholia interpretantur quod à cõmunione ecclesiæ & fidei fratres fideles subtrahūt, & ad sua conciliabula adducunt. Animales aūt vocantur græcè ψυχικοὶ ἀπὸ τῆς ψυχῆς, vt ψυχὴ carnalem viuendi rationem significet: quasi ea tantum spectantes quæ ad vitā pertinēt animalē & præsentē: Vos aūt, inquit, charissimi superædificātes vosmetipsos sanctissimæ nostræ fidei, siue vestræ prout quidā græci habēt ὑμῶν.i. proficientes in fide, *in spiritu sancto orantes*, ꝑ in spiritu sancto potest referri ad superædificātes vel ad orantes in spiritu sancto. *vosmetipsos in dilectione dei seruate*. nescio quorsùm huc Erasmus addidit inuicem: neque enim illud significat ꝑ ἑαυτοὺς. *expectantes misericordiam domini*

nostri

nostri Iesu Christi in vitam æternam, τὸ in vitam æternam mihi referendum videtur ad seruate, vt sit sensus, seruate vosmetipsos & continete in dei dilectione, in vitam æternam, id est, vt vitam æternam habeatis: est enim Hebraismus.

15. *Et hos quidem arguite dijudicatos*, græca hoc loco variãt: nam quædam legũt ἐλεεῖτε. i. cõmiseramini: Veronẽsia scholia legũt ἐλέγχετε. i. arguite, & ita exponunt, φανεροῦτε τοῖς πᾶσιν τὴν ἀσέβειαν, id est, αὐτῶν manifestate omnibus impietatem eorum: pro dijudicatos est Græcè διακρινόμενοι, quod Erasmus vertit, dum iudicamini, mihi autem interpres melius actiuè sumpsisse videtur, & hos quidem arguite dijudicantes eos, pro quo elegãtius dixit, & hos quidem arguite dijudicatos, id est, postquam dijudicaueritis: arguite ergo vel corripite, vel iudicate illos. Veronensia scholia videntur legisse διακρινομένους, in accusatiuo, & exponunt διακρίνομαι, pro

F stus causa. Vos autẽ charissimi,
memores estote verborum quæ
prædicta sunt ab apostolis domi-
1.Ti. ni nostri Iesu Christi, qui dicebãt
4.a. vobis, Quoniã in nouissimis tem
2.Ti. poribus venẽt illusores, secundũ
3.a. desideria sua ambulãtes in impie
2.Pet. tatibus.14 Hi sunt qui segregãt se
3.a. metipsos, animales, spiritũ nõ ha
bentes. Vos aũt charissimi, super
ædificantes vosmetipsos sanctissi
mæ nostræ fidei, in spiritu sancto
orates, vosmetipsos in dilectione
dei seruate, expectantes misericor
diam domini nostri Iesu Christi
in vitam æternam.15 Et hos qui-
dem arguite iudicatos:16 illos ve-
rò saluate, de igne rapientes. Alijs
autem miseremini in timore: odi

separari, sic enim aiunt κἀκείνους δὲ εἰ μὲν ἀποδιίσαντας ὑμῶν, τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ διακρίνεσθαι, ἐλέγχετε, τουτέστι φανεροῦτε τοῖς πᾶσι τὴν ἀσέβειαν αὐτῶν, id est, & illos verò si quidem se à vobis segregauerunt, (id enim significat τὸ διακρίνεσθαι) arguite, hoc est, omnibus eorum impietatem manifestate.

16. *Illos vero saluate de igne rapientes*. Græci habent οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε ἐκ πυρὸς ἁρπάζοντες, id est, illos vero in terrore, ac per terrorem supplicij & pœnarum, saluate & seruate, rapientes de igne iudicij & dãnationis, qui illos alioqui manet: quasi diceret, alios qui se subtrahunt à vobis arguite, & palam iudicate, alios vero per terrorem supplicij seruate, *Odientes eam quæ carnalis est maculatam tunicam*. Græci habent μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα, id est, odio habentes

tes carnalis nostri corporis sordes & maculas: noster interpres τὸ in timore iunxit cū hac particula quæ in græcis nō habetur. *alijs autem miseremini*, dicens: miseremini alijs in timore, metuentes ne in similia illis peccata incidatis.

17. *Ei autem qui potens est vos conseruare*. in hac coronide paucæ sunt difficultates, nisi quod aliquot locis variatur à Græco, nam quod interpres vertit *qui potens est vos conseruare*, Græci habent ἀυτοὺς, id est, illos: quanquam ἀυτὸς, sicut nostrum ipse, omniū est personarū. quod habet *sine peccato*, græcè est ἀπταίστους, id est, non lapsantes & immunes a peccato. *Et potest constituere* græcè στῆσαι, id est, repræsentare *ante conspectū gloriæ suæ immaculatos in exultatione*, id est, cum exultatione.

entes & eam quæ carnalis est, maculatam tunicam. 17 Ei autē qui potēs est vos conseruare sine peccato, & constituere ante conspectum gloriæ suæ immaculatos in exultatione in aduentu domini nostri Iesu Christi, soli deo saluatori nostro per Iesum Christū dominum nostrum gloria & magnificentia, imperium, & potestas ante omnia secula, & nunc, & in omnia secula seculorum. Amen.

Quod autem sequitur in aduentu domini nostri Iesu Christi, in codicibus græcis qui nunc extant deest: ei ergo qui vos immunes seruare potest à peccato, soli deo saluatori nostri per Iesum, &c. gloria & magnificentia, &c. quod interpres habet soli deo. græci addunt σοφῷ, id est, sapienti, neque habēt quod interpres habet. *per Iesum Christum dominum nostrum*, sicut non habent quod in fine positum est, ante omnia secula.

Dilucidior explicatio epistolæ beati Iudæ apostoli.

IVdas Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi, a deo patre dilectis & sanctificatis, ac per Iesum Christum seruatis, salutem: Misericordia in vos, & pax & charitas augeatur, & compleatur. Quum vehementi scribendi ad vos desiderio tenerer, necessarium duxi de communi ad vos salute scribere: obsecrans atque inuitans ut pro ea fide: quæ, semel sanctis est tradita, laboretis ac decertetis. Subingressi sunt enim

enim & clam se inter vos insinuarunt impij nonnulli ho-
mines,in hoc olim iudicium (ac reprobum sensum)destina
ti,domini nostri gratia in suam libidinem abutentes & lasci
uiam: atque vnicum omnium dominatorem deum & do-
minum nostrum Iesum Christum abnegantes. ad huius
autem rei memoriam quam semel aliquando sciuistis, re-
uocare animos vestros volo: nimirum quod quum domi-
nus Iesus saluum ab AEgypto populum fecisset, rursum e-
os qui non crediderunt(in deserto) perdidit. Idem quoque
angelos,qui neque dignitatem suam, neque primæuam (in
qua conditi erant)originem retinuerunt,sed (cœleste)domi
cilium suum abdicarunt, in magni illius diei iudicium asser
uauit,vinculis nexos sempiternis.Quemadmodum Sodo-
ma,& Gomorra,& confines illis, eodemque cum illis flagi-
tio conspurcatæ ciuitates,& alienam (generationique inep-
tam masculam scilicet) carnem sectantes, supplicio affectæ
ignis æterni,cæteris sunt exemplo.Simili quoque sunt & isti
libidine,qui suam quidem in somnis carnem fœdāt ac pollu
unt,dominos aūt suos habēt contemptui,& publica autho-
ritate præditos conuicijs lacessunt: quum Michael ille ar-
changelus inita cum diabolo disceptatione, de Moysi corpo
re decertans, non sit ausus maledictis illum lacessere: Sed
hæc illi tantum dixerit:Increpet te deus,tibique imperet.
At isti etiam quos non norunt, blasphemia afficiunt, & in
quæcunque naturaliter tanquam bruta animantia sensu
ipso feruntur,eorum vsu vel vsque ad interitum abutun-
tur. Væ illis qui (homicidæ & inuidi) Cain vias
inierunt, & quæstus mercedisque gratia in similem cum
Balaamo errorem collapsi sunt, & contradicendi studio-
si, similiter cum CORE perierunt. Hi sunt in-
frugi vestris conuiuijs, non secus atque confragosa in
mari saxa, & cauernosæ rupes ac teniæ, vnà inter vos
intrepide conuescentes, seque metipsos (non domini gre-
gem)pascentes:inaquosis similes nubibus,& ab omni ven-
to agitatis: autumnaliumque arborum instar,quæ tum
fructu spoliatæ & folijs, vtrisque iam censentur emortuæ,
& quasi eradicatæ. Neque vero dissimiles sunt sex-

tuentibus maris fluctibus, sua ipsorum opprobria veluti despumantes: sunt quoque (incerti & instabiles) tanquam vaga & errantia sydera, quibus sempiterna tenebrarum caligo & procella reseruata est. De quibus septimus ab Adam Enoch antè prædixerat, dicens: Ecce venit dominus cum sanctis millibus suis, ut iudicium de omnibus faciat, omnesque de impijs actionibus suis, quas impie gesserunt, arguat: deq; omnibus duris & asperis verbis, quæ aduersus eum locuti sunt peccatores impij. Hi sunt murmuratores & queruli, vitamque ex sua degentes libidine, quorum os nihil nisi fastosa loquitur & intolerabilia: externam vero quæstus gratia hominum faciem admirantur. Vos autem charissimi, ne obliuiscamini quæ antè hac ab ipsis domini nostri Iesu christi apostolis accepistis: nempe futuros extrema ætate impostores, qui impiam libidinosamque pro suo arbitratu vitam degant. Hi sunt qui se & cæteros ab ecclesiæ consortio segregant, animales & carni tantum dediti homines, spirituque dei carentes. Proinde vos charissimi sanctissimæ vestræ fidei vosmetipsos (tanquam spirituale ædificium) superstruite in spiritu sancto orātes: vosque interim dum domini nostri Iesu Christi misericordiam expectatis, ut vitam possideatis æternam, in mutua charitate continete: & alios quidem (velut impios) quum tales dijudicaueritis, palam arguite: alios vero terrore suppliciorum ex igne abstrahentes, seruate: & carnalis nostri corporis sordes & maculas auersamini & odio habete. Ei autem qui vos & illos præseruare à peccato potest, & cum exultatione ante gloriosam ipsius faciem in aduentu domini nostri Iesu Christi immaculatos repræsentare, ei, inquam, soli sapienti deo & seruatori nostro per eundem dominum nostrum Iesum Christum, gloria sit & magnificentia, imperium quoque ac potestas, sicut omnibus retro seculis ita & nunc & sempiternis posthæc seculorum ætatibus. Amen.

Præfatio in Apocalypsin Ioannis apostoli.

VIsum erat Christiane lector nihil in Apocalypsin præter pauca
scholia (quæ & ad sensū grāmaticū explicandū, & diuersitatē le
ctionū indicandā facerēt) edere: quod abstrusa huius prophetiæ arcana
vni tantū diuo Ioanni, qui è pectore illa dñi hausisset, nota esse puta-
rē: quāquā nullus est liber tot vetérū cōmentarijs illustratus, si modo
lucē tot, tāq; varij cōmentarij attulerūt, ac nō magis tenebras offunde
rūt, dū varia tā multi suo quisque iudicio adscribūt, piè quidē illa vt ar
bitror, cōmenta: at si inuicē cōferas nō aptè fortasse quadrātia. Sed cū
submonuissēt amici ei qui nouū instrumētū scholijs insceptisset illustrā
dū nō esse cessandū ante coronidē, in nulloq; penè sacrarū literarū li-
bro scholia magis desiderari: collegi ex varijs antiquorū libris nō va
rias expositiōes, sed eas tātū quæ proximè videbātur ad sensū accede-
re. In quo opere aut nihil aut admodū pauca tribui mihi volo, præser
tim in ijs quæ ad profundā illā mysteriorū intelligentiā faciāt: quo in
argumēto si sudare voluissē, nō inepta fortasse, sed mea tantū sensa
attulissē. Diuinare aūt in ijs nō esse meū duco, sed eius qui diuino sit
afflatus spiritu. Certè aliquot locis in explicando sensu grāmatico &
connectēda lectiōe laborauimus. Hūc aūt librū quanquā nōnulli vete
rū dubitarint esse Ioannis apostoli & euangelistæ, constat tamē inter
oēs ab ecclesia receptū esse. Et græca in hunc librū scholia cū Gregorio
Naziāzeno, cui idē cū diuo Ioanne Theologo cognomentū fuit, asserūt
huius authorē libri esse Ioannē apostolū & theologū his verbis. τινὰ
τῶν ἀρχαιοτέρων νοθεύουσιν ταύτην ὡς ἰωάννου τοῦ ἀγαπημένου
γλώττης, ἑτέρῳ ταύτην ἀνατιθέντες. οὐκ ἔστι δὲ οὕτως, ὁ γὰρ συνώ-
νυμος τούτῳ γρηγόριος ἐνέκρινε ταύτην ταῖς ἀνοθεύτοις, ὥσπερ
ἰωάννου. i. Quidam ex antiquioribus asserunt hunc librū à phrasi &
lingua Ioannis illius dilecti esse alienū: alteri cuidā Ioanni ascribe-
tes. At nō ita res habet, cognominis enim ipsi Ioanni Gregorius, inter
legitimos eū libros tanquā Ioannis reponendum indicauit. Cōplectitur
aūt hic liber prophetias aut reuelatiōes plurimas typicè & in figura
descriptas, quarū partim completas, partim complendas restare asse-
runt, sed hoc vni spirituum largitori reuelandum relinquimus: nos
quanta maxima breuitate poterimus aliorum sensa explicabimus.

APOCALYPSIS
BEATI IOANNIS APOSTOLI.
ARGVMENTVM CAP. 1.

¶ Septem Asiarum ecclesijs, septem candelabrorum, septemque stella
rum factam sibi reuelationem aperit, obiter filium hominis eiusque
aduentum describens,

CAPVT

CAPUT I.

[1]Apocalypsis Iesu Christi, quā dedit illi deus, palam facere seruis suis quæ oportet fieri citò.[2] & significauit, mittens per angelum suū seruo suo Ioanni, qui testimoniū perhibuit verbo dei, & testimoniū Iesu Christo, quæcunque vidit.[3] Beatus qui legit & A

1. *Apocalypsis Iesu Christi:* Apocalypsis græcè ἀπὸ τοῦ ἀποκαλύπτειν, à reuelando, latinè reuelatio dicitur: hic aūt Hebræorum more deest ἡ *hæc est*, scilicet hæc est apocalypsis, &c. Apocalypsis aūt Iesu Christi, quā dedit illi deus *palam facere*, græcè δεῖξαι i quā illi quatenus hoīni deus pater cōmunicauit, vt palam faceret siue indicaret seruis suis, *Quæ oportet fieri cito:* Cito aūt fieri dicūtur, quæcūque in hac vita fiunt, etiam si multos durant annos: præ enim futura vita quæ nunquā desinet, breui citoq; transeunt quæcunque hac in vita fiunt.

2. *Et significauit,* græcè καὶ ἐσήμανεν. bona pars exponūt hic ἐσήμανεν ꝓ sigillauit: mihi tamē videtur sumi pro indicauit, vt hanc reuelationē Iesu Christo pater dederit, & Ioanni seruo suo indicarit, mittens ei per angelum suum: si placet interpretari per sigillari, sensus est: & obsignauit missam per angelum suum seruo suo Ioanni. nam quod Græca habent ἐσήμανεν ἀποστείλας, non mihi rectè vertisse videtur Erasmus τὸ ἀποστείλας, quum misisset mandatum, sed ἀποστείλας, referri debere ad τὸ ἥν, ἥν scilicet ἐσήμανεν ἀποστείλας, id est, quam obsignauit missam seruo suo Ioanni. *Qui testimonium perhibuit verbo dei, & testimonium Iesu Christi quæcunque vidit:* Græca habent ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὅσα τε εἶδε, id est, qui testimonium perhibuit de verbo dei, & de testimonio Iesu Christi, & de ijs quæ vidit: quidam Græci codices addunt, καὶ ὅσα ἤκουσε καὶ ἅτινα εἰσὶ καὶ ἅτινα δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, id est, de ijs quæ audiuit, & quæ sunt, & quæ posthæc futura sunt, bene autem de verbo dei testimoniū perhibuit Ioannes, quando à verbo dei euangelium suum exorsus est: In principio erat verbum, &c. hic autem vnus locus arguit authorem Apocalypsis huius esse euangelistam Ioannem, quo nemo apertius de verbo dei testimonium perhibuit.

3. *Beatus qui legit, & qui audit verba prophetiæ huius,* Græcè est pluraliter καὶ οἱ ἀκούοντες, & qui audiunt, quanquam rectè interpres mutauit numerum.

4. *Tempus enim prope est*, vel beatitudinis, vel iudicij, in quo reddetur vnicuique à deo iuxta opa sua: ideo beat⁹ qui legit verbo, audit fide, seruat aũt facto & opere verba pphetiæ huius.
5. *Ioannes septem ecclesijs quæ sunt in Asia*. putãt græca scholia septem ecclesiarũ nomẽ vniuersam significari ecclesia, cui ad. pptem ecclesiarũ nomẽ vniuersam significari ecclesia, cui ad. p-

audit verba prophetiæ huius. & seruat ea quæ in ea scripta sunt. 4 temp⁹ enim prope est. 5 Ioannes
B septem ecclesijs quę sunt in Asia, 6 gratia vobis et pax ab eo qui est & qui erat, & qui vẽturus est, &
Colo. 1.c. à septẽ spiritibus, qui in cõspectu throni eius sunt, & a Iesu Chri-
1.Cor. 15.c. sto qui est testis fidelis: primogenitus mortuorũ, et princeps regũ
Hebr. 9.d. terrę, q dilexit nos, & lauit nos à pctis nostris in sanguine suo. &

tari hæc pphetia potest: q septenarius numer⁹ sic perfectus & cõpletus, ex quo die septimo requieuit deus ab omnibus operibus suis.

6. *Gratia vobis & pax ab eo qui est, qui erat, & qui vẽturus est*. Græca nullum sensum habẽt, ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν, καὶ ὁ ἦν, καὶ ὁ ἐρχόμενος, complectũtur enim verũ solœcismũ, à quo nõ abhorruerunt scriptores euãgelici, vtpote nõ adeo curiosi proprietatis verborum & locutionũ: significatur autem hoc loco patris æternitas. & quanquam de filio nonnulli locum intelligunt qui venturus sit in iudicium, non improbant tamẽ græca scholia si de patre quis accipiat: quod omnia in se contineat, præsentia, præterita & futura: maximè quum de spiritu sancto postea loquatur & deinde de Christo: non enim mihi videntur septem spiritus pro angelis sumi, quia a nulla creatura gratiam & pacem optare solent apostoli. *& à septem spiritibus qui in conspectu throni eius sunt*, id est, à septiformi spiritu, de quo Esaias: Et requiescet super eum spiritus domini, spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij & fortitudinis, spiritus scientiæ & pietatis, & replebit eum spiritus timoris domini. Hic autem spiritus substantia simplex, donis multiplex est, in conspectu throni dei, id est, angelorum & beatorum, qui thronus dei dicuntur, quod in ijs sedere, habitare, & regnare dicatur Deus. *Et à IESV CHRISTO qui est testis fidelis*, id est, verax, qui testimonium perhibuit mundo de patre. qui quidem CHRISTVS est *primogenitus mortuorum*, quia primus ad vitam surrexit immortalem, nunquam postea moriturus, *qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo*. Græca locutio plena est hic solœcismorum, nam hic datiui Græci

τῷ ἀγαπήσαντι καὶ τῷ λούσαντι nõ habẽt quo referãtur: neque referri poſsũt, vt putauit Eraſmus, ad id quod præceſsit *qui eſt teſtis fidelis*, ſubaudi, patri ἀγαπήσαντι, &c. tum quia græcè deeſt datiuus patri, tũ etiam ſi adeſſet, ꝓpter ſequẽtes nominatiuos πρωτότοκος καὶ ἄρχων, primogenitꝰ & prīceps aptè iũgi nõ poſſent: deinde quod ſequitur, *& fecit nos regnũ & ſacerdotes deo*, græcè καὶ ἐποίησεν, ſubaudiẽdus eſt articulus ὅς, ſcilicet ὃς καὶ ἐποίησεν. pro quo autem interpres habet *regnũ*, Eraſmus aſſerit in oĩbus græcis præterquã Hiſpanicẽſibus biblijs haberi βασιλεῖς, id eſt, reges. tamẽ Veronenſis codex habet βασιλείαν, id eſt, regnum: & græca ſcholia explicãt, fecit nos regnũ deo, id eſt, ꝓduxit nos ad regni gloriam: vel fecit nos regnũ deo, quando per fidem ipſius regnat in nobis deus, dicẽte ipſo, regnũ dei intra vos eſt. Fecit etiam in nos reges & ſacerdotes, dicente Petro: Vos eſtis genus electum, regale ſacerdotium: non quod oẽs ſacerdotum poteſtate ſint præditi, vt ſacramenta conficere poſsũt, quemadmodũ & veri ſacerdotes, vt putãt hæretici: ſed quia ſacrificiũ laudis quotidie deo Chriſtianos oẽs oportet offerre, & iuxta Pauli ſententiã corpora ſua hoſtiam viuam, ſanctã, deo placentem.

fecit nos regnũ et ſacerdotes deo 1.Pet.
& patri ſuo, ipſi gloria & imperi- 1.d.
um in ſecula ſeculorum. Amen. 1.Ioã.
7 Ecce venit cũ nubibus, & vide- 1.d.
bit eum oĩs oculus, & qui eũ pu- Eſai.
pugerũt. Et plangent ſe ſuper eũ 3.c.
oẽs tribus terræ. etiam, Amẽ. 8 E- Matt.
go ſum α & ω, principiũ & finis, 24.c.
dicit dominus deus qui eſt, et qui Iudæ.
erat, & qui venturus eſt omnipo 1.c.
tẽs. 9 Ego Ioannes frater veſter et
particeps in tribulatiõe, & regno C

7. *Ecce venit cum nubibus*, ſic enim Matthæi. 24. Videbunt filium hominis venientem in nubibus cœli, cum virtute multa & maieſtate. Loquitur autem de aduentu dei in iudicium: quod vero ſequitur, *& plangent ſe ſuper eum omnes tribus terræ*, Græca habent, κόψονται ἐπ' αὐτόν, id eſt, & plangent ſuper eũ, vel propter eum, omnes tribus terræ, *Etiam, amen*. ναί: ἀμήν, vtrunque aduerbium eſt affirmantis.

8. *Ego ſum α & ω*, quid illud ſignificet indicant ſequentia, *principium & finis*, quod hæ duæ literæ aperiunt & claudunt græcum alphabetum.

9. *Ego Ioannes frater veſter, & particeps in tribulatiõe & regno & patientia in Chriſto Ieſu*. oim tum aduerſorũ tũ proſperorũ conſortem ſe illis aſſerit: inter tribulationes autem & patiẽtiam,

regni, quod fideles ob Christū patiētes manet, meminit, coso ladi illos gratia: ego, inquit, fui in insula quæ appellatur Pathmos, propter verbū dei & testimoniū Iesu. i. propter prædicatū Iesu Christi euangeliū, relegatus sum in insulā Pathmon. Est aūt Pathmos exigua insula in Ægæo mari, vna Sporadū, ad quā Domitiani iussu relegatus est Ioannes: in qua apocalypsim hanc & vidit & scripsit.

& patiētia in Christo Iesu, fui in insula quæ appellatur Pathmos, ꝓpter verbū dei & testimonium Iesu. 10 Fui in spiritu in dominica die, & audiui post me vocē magnā tanquā tubæ dicentis, Quod vides, scribe in libro: & mitte 11 septem ecclesijs, quæ sūt in Asia, Epheso, & Smyrnæ, & Pergamo et Thyatiræ, & Sardis, & Philadelphiæ, & Laodiceæ. Et conuersus sum, 12 ut viderē vocē quæ loquebatur mecū. 13 Et conuersus, vidi septē candelabra aurea: & in medio septem candelabrorū aureorū similem filio hominis, vestitū podêre, & præcinctum ad mamillas zona aurea. caput autem eius

D

10. *Fui in spiritu*. quod ait, *fui in spiritu*, non negat re uera se in Pathmo fuisse: sed fui in spiritu, perinde est ac si dicat, fui in visione spirituali, & visionem spiritualem habui: vt ea quæ viderit, non in proprijs essētijs vidisse intelligatur, sed in specie spirituali: Fui, inquam, *die dominica*. hinc constat sola apostolorum auctoritate sine scriptura, imò præter scripturæ auctoritatē exclusum sabbatum & introductam diem dominicam: ne quis putet ea tantum tenenda quæ habentur in scripturis.

11. *Septem ecclesijs, Epheso*. Ephesus vrbs Asiæ minoris, celeberrimo Dianæ templo illustris: *& Smyrnæ*. Smyrna vrbs pariter in Asia minore, quam Meles fluuius intermeat. *Et pergamo*. Pergamus clarissima vrbs est Thoadis, quam Silenus fluuius intermeat. *& Thyatiræ, & Sardis*. Sardis similiter vrbs magna in Asiæ minoris Lydia: *& Philadelphiæ*. Philadelphia ciuitas in Mysia regione minoris Asiæ: *& Laodiceæ*. Laodicea vrbs celebris in Asia, insignis Lico flumine.

12. *Vt viderem voce*. quia sensus visus oīm nobilissimus est, plerūque pro alijs sensibus & maximè pro auditu vsurpatur: vnde Exo. 19 Cunctus aūt populus videbat vocem, id est, audiebat, ita & nunc, vt viderem, id est, audirem vel perciperem.

13. *Et conversus vidi septem candelabra*. non est visum in explicatione visionū harum diutius immorari quòd varij varia pro

suo

suo sensu & captu afferunt. *Septem candelabra* postea esse dicit septem ecclesias; quæ aurea appellat, propter insignem dignitatem eorum qui ecclesiastico munere funguntur, auro iure æquiparabilem, *& in medio candelabrorum similem filio hominis*. hunc nónulli angelum putant, qui in forma Christi apparuit Ioãni. mihi videtur Christus ipse intelligẽdus, propter id quod sequitur, ego sum primus & nouissimus, viuus & fui mortuus. quod autem ait similem filio hominis, non negat verè hominem fuisse, sicut neque Paulus ad Philippenses dicẽs de eo, in similitudinem hominum factus. Vidi ergo similem filio hominis, id est, tanquam filium hominis, siue, hominẽ, id enim hac locutione significant Hebræi. *Vestitum podere*. ποδήρης autem est tunica talaris ad pedes vsque demissa, quæ etiam sacerdotalis est vestis, per quam Christi notatur sacerdotium: per poderem autem quidam humanitatem qua indutus est Christus intelligunt: & per zonam auream qua præcinctus est, auctoritatem regiam, de qua Dauid: Dominus regnauit, decorem indutus est, indutus est fortitudinem, & præcinxit se. Caput quoque & capilli diuinitatem Christi insinuant canis æternitatis candidantem, de qua Daniel: Antiquus dierum sedit: nonnulli tamen per caput Christi, deum patrem intelligunt *Oculi tanquam flamma ignis*. Vis est diuinæ intelligentiæ omnia & lustrans & illuminans abscondita cordis. bene autem tanquã flamma ignis, qui iustis quidem luceat, improbo verò incendat. *Et pedes similes aurichalco*. Pedes eius ecclesiæ fundamẽta apostolos Gregorius theologus intelligit, qui purgationis igne purgati sunt similes aurichalco: quia & de auri puritate, & æris robore ac soliditate in martyrio participant. *Vox tanquam aquarum multarum*, editam & valde sonoram vocem

& capilli erant candidi tanquam lana alba, & tanquam nix. Et oculi eius tanquam flamma ignis: et pedes eius similes aurichalco, velut in camino ardenti. Et vox illius tanquam vox aquarum multarum: & habebat in dextera sua stellas septem. Et de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat & facies eius sicut sol lucet in virtute sua. Et cum vidissem eum, cecidi ad pedes eius tanquã mortuus. Et posuit dexteram suam super me, dicens: Noli timere, ego sum primus & nouissimus, et viuus, et fui mortuus. Et ecce sũ viuens in secula seculorũ. et [14] ha

Esai. 41. b. & 44. a.

tem significat, quomodo aquæ multæ impetu fluentes, vocem & sonum edūt multū & magnū. *Et habebat in dextera sua stellas septem*, quæ postea exponunt septem angeli, quos in manu dextera. i. in potestate sua habet, sunt enim administratorij spiritus ipsius. *Gladius* aūt *ex vtraque parte acutus*, verbū dei est,

beo claues mortis & inferni. Scribe ergo quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ oportet fieri posthęc. Sacramentū septem stellarū, quas vidisti in dextera mea, & septem candelabra aurea. septem stellę, angeli sunt, septem ecclesiarum. & candelabra septem: septem ecclesię sunt.

ARGVMENTVM CAP. 2.

¶ Ephesinæ ecclesiæ angelum & episcopum laudat de egregiè factis & odio Nicolaitarum: de remissione vero charitatis arguit: laudatur autem & confortatur Smyrnensis ecclesiæ angelus. Similiter & Pergamenæ ecclesiæ episcopus admonetur. Arguitur Thyatirensis angelus, quod Iezabel fornicari, & idola colere sinat, & interim nisi fornicationum & flagitiorum suorum pœniteat, illis interminatur: omnibus autem perseuerantibus in virtute, & vincentibus præmia proponit.

CAPVT II.

A

E T angelo Ephesinę ecclesię scribe: Hęc dicit [1] qui tenet septem stellas in dextera sua, qui ambulat in medio septem

de quo ad Ephesios 6. Paulus: Assumite gladiū spiritus, quod est verbum dei. bene autem *facies eius sicut sol lucet*. Si enim iusti fulgebūt vt stellæ in sempiternas æternitates, Danielis 12. & si teste Christo Matthæi 13. Fulgebūt iusti sicut sol, in regno patris eorum, quanto magis fulgebit ille ipse sol iustitiæ Christus?

14. *Habeo claues mortis & inferni*, id est, potestatem dimittendi peccata, vel mortis & inferni, id est, duplicis mortis, & corporis scilicet & animæ.

1. *Qui tenet septem stellas in dextera sua*. septem stellæ vt dictum est, septem angeli sunt, siue episcopi septem ecclesiarū, & in eorū persona reliqui omnes ecclesiarum, quæ septiformi spiritu reguntur, episcopi: quos in manu sua tenet dominus, quia eius omnino subsunt imperio: in medio autem candelabrorum septem, id est, ecclesiarū septem ambulat, singulorum lumen intuens, quantum luceant, ne forte sine oleo charitatis,

sine operibus dilectionis, fumiget fides mortuorum.

2. *Scio opera tua*, his & sequẽtibus aliquot sentẽtijs laudatur Ephesini episcopi cõuersatio: post id aũt quod sequitur, sci. *& inuenisti eos mẽdaces*. græci quidã habẽt, καὶ ἐβάστασας. i. & tulisti, siue pertulisti: tamẽ Veronẽsia scholia non habent neq; in textu neq; in scholijs: sed post id q sequitur, ὑπομονὴν ἔχεις, id est, patientiam habes, addunt conformiter ad interpretem καὶ ἐβάστασας διὰ τὸ ὄνομά μου καὶ οὐκ ἐκοπίασας, id est, & sustinuisti vel pertulisti propter nomẽ meum, & nõ defecisti. nã κεπιάζειν Græca scholia exponunt per ἀποκαρτερεῖν. est aũt ἀποκαρτερεῖν, eorũ qui cum aduersa ferre nequeant, animum despondentes, laqueo vel inedia vitã finiunt. multa ergo, inquit, pertulistis, non aũt ob id desperastis & defecistis. quidã greci codices habẽt διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας καὶ οὐ κέκμηκας, id est, propter nomen meum laborasti, sed non defecisti.

3. *Sed habeo aduersum te pauca*. Græci nõ habent quid responderet τῷ pauca, id autem aduersum te habeo, quod charitatem tuam primam reliquisti: hanc autem charitatem primam, græca scholia exponunt insignem charitatis affectũ erga proximos, à qua exciderat. Vnde quod sequitur, *prima opera fac*, intelligẽdum est de recuperanda prima illa & insigni charitate. *Sin autem, veniam tibi cito*, pro sin autem græcè est εἰ δὲ μή, id est, sin minus, hoc est, nisi pœnitentiam egeris. *veniam* autem hoc loco non dicit motum dei localem, sed affectionem tanquã hominis ad vltionem venientis. *Et mouebo candelabrum tuum de loco suo*. candelabrum, id est, ecclesiam tuam: moueri autem ecclesiam de loco suo, græca scholia explicant diuina gratia spoliari. quidam hoc loco interpretantur translationem primatus græcæ ecclesiæ ab Ephesina in Constantinopolitanam ecclesiam prædici ab apostolo.

candelabrorũ aureorũ, 2 Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam: & quod non potes sustinere malos, & tentasti eos, qui se dicunt apostolos esse, & non sunt, & inuenisti eos mendaces: & patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meum, & non defecisti. 3 Sed habeo aduersũ te pauca, quod charitatem tuam primam reliquisti. Memor esto itaque vnde excideris: & age pœni- B
tentiam, & prima opera fac. Sin autem, veniam tibi cito, & mouebo candelabrum tuum de loco suo, nisi pœnitentiam egeris. Sed

4 Odisti

4. *Odisti facta Nicolaitarum.* Nicolaitæ hæretici sunt à Nicolao Hierosolymitanæ ecclesiæ diacono sic appellati, qui cũ Stephano & cæteris ordinatus est diaconus: is vxore relicta & omnibus permissa, promiscuas introduxit nuptias.

5. *De ligno vitæ quod est in medio paradisi dei mei.* lignũ vitæ sapientia patris est, vnigenitus dei filius, de quo Salomõ Prouerbiorũ 3. Beatus homo qui inuenit sapientiã lignũ vitæ est ijs qui apprehenderint eam. de hoc vitali ligno ꝑpetuo edet, qui spirituale aduersus dæmones bellum vicerit.

hoc habes, quia [4] odisti facta Nicolaitarum, quę & ego odi. Qui habet aurem, audiat quid spiritus dicat ecclesijs: Vincenti dabo edere [5] de ligno vitę, quod est in paradiso dei mei. et angelo Smyrnæ ecclesiæ, scribe: Hęc dicit primus & nouissimus, qui fuit mortuus et viuit,
C [6] Scio tribulationẽ tuam & paupertatem tuam, sed diues es: et blasphemaris ab his qui se dicunt Iudæos esse, et non sunt, sed sunt synagoga sathanæ. Nihil horum timeas quę passurus es. Ecce missurus est diabolus aliquos ex vobis in carcerem ut tentemini: et habebitis tribulationem diebus decem. Esto fidelis vsque ad mortẽ: et dabo tibi coronam vitę Qui habet aurem audiat, quid spiritus dicat ecclesijs. [7] Qui vicerit non lędetur à

6. *Scio tribulationem tuam.* Græci habent οἶδά σου τὰ ἔργα, id est, noui opera tua, & tribulatiõem & paupertatem, quas mei nominis gratia sustines, ab infidelibus afflictatus. *Sed diues es*, thesaurum spiritualem habẽs in corde: Christum scilicet. *Et blasphemaris.* pro blasphemaris, græca habẽt καὶ τὴν βλασφημίαν, & refertur ad οἶδα, id est, noui opera tua & blasphemiam ab ijs qui se dicunt Iudæos esse & non sunt, sed sunt synagoga sathanæ, blasphemiam scilicet quã te illi afficiunt: bene autem ait de Pharisæis & non credentibus Iudæis, qui se dicunt Iudæos, & non sunt. Non enim qui manifesto in carne, Iudæus est, sed abscõditus cordis homo, qui verè Christum confitetur. Dicunt autem & non sunt, quia confitentur se nosse deum, factis autem negant. *Habebis tribulationem diebus decem.* Qui sunt decem hi dies, ignorare me fateor: quidam totum tempus vitæ significari intelligunt, quod numerus denarius omnes simplices numeros contineat: quidam decem ecclesiæ persecutiones à Nerone vsque ad Diocletianum.

7. *Qui vicerit non lædetur à morte secūda*. mors secūda, mors animæ est, quoniam priori morti passim boni subiacēt ac mali. 8. *Qui habet romphæā vtraq; parte acutā*. Romphæa seu gladiꝰ anceps vtrinq; scindēs, ille est de quo ad Hebr. 4. viuus est enim sermo dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vsque ad diuisionem animæ & spiritus

morte secunda. Et angelo Pergami ecclesiæ scribe. Hæc dicit [8] qui habet romphæā vtraque parte acutā, [9] Scio vbi habitas, vbi sedes est satanæ: [10] & tenes nomē meū, & non negasti fidem meā. Et in diebus illis Antipas testis meꝰ fidelis qui occisus est apud vos, vbi sathanas habitat. [11] Sed habeo aduersus te pauca: quia habes illic docētes doctrinā Balaam, qui docebat Balaac mittere scandalū coram filijs Israel, edere & forni- D Num. 24.

9. *Scio vbi habitas*. Græci habēt οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ ποῦ κατοικεῖς. i. scio opera tua & vbi habitas, *vbi est sedes sathanæ*. sedem aūt, siue vt græci habēt thronū satanæ vocat Pergamēsē vrbē, idolorū cultricem. 10. *Et tenes nomē meum, & nō negasti fidem meā*. Tenere nomē dei, & nō negare fidē ipsiꝰ idem esse puto. Quod verò sequitur, *Et in diebꝰ illis Antipas testis meus, &c.* græca exemplaria hoc loco variāt, germanica exemplaria habēt, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐμαῖς, ἀντίπας ὁ μάρτυς μου. i. & in diebus meis Antipas testis meus, &c. sed hoc modo cùm desit verbū respondēs τῷ ἀντίπας, nō videtur cōmoda lectio. Scholia Veronensia verā & germanā perfectiq; sensus lectionem habēt, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς ἀντίπας ὁ μάρτυς μου ὃς ἀπεκτάνθη παρ᾽ ὑμῖν. quanq̄ ὃς hic παρέλκον esse puto, & tunc sensus esset repetendo præcedētia: Et nō negasti fidem meā etiam in diebus illis, in quibus Antipas testis meus fidelis occisus est. Retinere enim Christi fidē ipso etiam afflictionū tempore hæroicæ virtutis est functio: huius Antipæ martiriū adhuc seruari græca scholia aiunt: cuius tanta fuit in Euangelio constantia, vt etiam se explorantibus multa animi fiducia verbum dei loqueretur.

11. *Sed habeo aduersum te pauca*. vide quanta oportet diligentia vigilare ecclesiarū pastores & episcopos, quando populi errata episcopo tribuit Christus: cùm enim dixisset, habeo aduersum te pauca, subdidit tantum aliorum errata, dicēs: *Quia habes illic tenentes doctrinam Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filijs Israel*. scandalū quod docuit Balaam regem Balac mittere coram Israelitis est, quod teste Iosepho, vt reci-

tant

ſtanẽ græca ſcholia, conſilio Balaam rex Balac Iſraelitis ad fornicandũ mulieres obtulit. qui etiã docuit, inquit, filios *Iſrael edere*, græci addunt εἰδωλόθυτα, id eſt, ſacrificijs immolata, ſiue immolatitias idolorũ carnes: aſſerit enim Ioſephus per eam laſciuiã huc adductos Iſraelitas, vt oblata Beelphegor ſacrificia comederẽt, quiq; docebat Iſraelem fornicari, ſicut habes planè, & de præcedentibus vitijs Iſraelitarum, Numerorum 4. cap.

cari. [12] ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarũ ſimiliter, pœnitentiam age. ſi quò minus: veniam tibi cito, & pugnabo cum illis in gladio oris mei. Qui habet aurem, audiat quid ſpiritus dicat eccleſijs: [13] vincenti dabo manna abſconditum, & dabo illi calculum candidum: & in calculo nomen nouum ſcriptum, quod nemo ſcit, niſi qui accipit. Et angelo Thyatiræ eccleſiæ ſcribe: Hæc dicit filius DEI, qui ha-

E

12. *Ita & tu habes tenentes doctrinã Nicolaitarum*, Tenẽtes doctrinam Balaam & doctrinã Nicolaitarũ idem ſunt: quia, vt aiunt græca ſcholia, Epiphanius Cypri epiſcopus non veritus Nicolaitarũ lutulentiam palàm facere, & fornicationem eps conceſſiſſe, & idolothyta promiſcuè permiſiſſe aſſerit. cùm verò dixiſſet, ita & habes tenentes doctrinam Nicolaitarum, græca germanica addunt ὃ μισῶ, id eſt, quod odi: Veronenſis codex addit ὁμοίως, id eſt, ſimiliter: vt dicas ſimiliter cum Balaamitis, atque ita exponũt, & videtur germanior eſſe ſenſus, & ita legit interpres: nam quod ſequitur, *Similiter pœnitentiam age*, τὸ *ſimiliter* iungi debet cum præcedentibus, ita & tu habes tenentes doctrinam ſimiliter, ſcilicet cum Balaam vt doctrinam Nicolaitarum & doctrina Balaam ſimiles ſint. Quis enim ſenſus eſſet ſimiliter pœnitentiam age, cùm de pœnitentia ne verbũ quidem præceſſerit? Initium ergo ſententiæ eſt, Pœnitentiam age, *Si quo minus, veniam tibi cito*. pro ſi quo minus græcè eſt, εἰ δὲ μή, quod ſignificat ſin autem, vel ſin minus: quomodo vertiſſe puto interpretem, & librarij vitio poſitum ſi quo minus: ſenſus autem eſt: Pœnitentiam age, alioqui veniam tibi cito: vide autem rurſus vt peccata populi epiſcopo tribuit: Veniam tibi, id eſt, ad te perdendum propter negligentiam, & ne ſe impunes fore putent hæretici, ſubdit: Et pugnabo cum illis gladio oris mei, id eſt, ſermone meo. Solum enim dei verbum ſufficit ad omnes impios perdendos.

13. *Vincenti dabo manna abſconditũ*, hic per mãna τροπικῶς, panis

vitæ ad nos de cælo allatus est intelligēdus, qui vitā dat mundo: nimirū Iesus Christus: qui vincēti mundū, carnē & diabolū, à deo promittitur. Pro eo aūt quod interpres habet, dabo māna, Græci addunt φαγεῖν, id est, comedere de māna abscondito, pro impuris Balaamitarum & Nicolaitarū idolorū cibis

Et dabo illi calculum candidum. hunc Beda interpretatur, nec ineptè, corpus glorificatū, quandoquidē in resurrectione Christus reformabit corpus humilitatis nostræ configuratū corpori claritatis suæ. Qui autē pseuerauerit in finem & vicerit, vero māna Christo fruetur, & calculū corporis sui candidū assequetur. *& in calculo nomē nouū scriptū quod nemo scit nisi qui accipit*. nomē istud nomen est filiorum dei, quod nemo scit quantæ dignitatis sit ac virtutis, nisi qui accepit & qui filius dei factus est.

14. *Oculos tanquam flammā ignis*. de hoc loco vide capite 1. numero 13.

bet[14] oculos tanquā flammā ignis, & pedes eius similes aurichalco. Noui opera tua, & fidē, & charitatem tuā, & ministeriū, et patiētiam tuā, et opera tua nouissima plura prioribus. Sed habeo aduersus te pauca:[15] quia permittis mulierē Iezabel, quæ se dicit prophetam, docere, et seducere seruos meos, fornicari et māducare de idolothytis. Et dedi illi tēpus ut pœnitentiā ageret, et non vult pœnitere a fornicatiōe sua. Ecce ego mitto eā in lectū. et qui mœchantur cū ea, in tribulatiōe maxima erūt, nisi pœnitentiā ab operibus suis egerint: et filios eius interficiam in morte, et scient ōnes F

15. *Quia permittis mulierem Iezabel, &c.* hanc Iezabel quidam putant hæreticam quandam fuisse mulierem sic appellatā: quidā synagogam vniuersam pseudoapostolorū: græca scholia hæresim Nicolaitarum: tropicè Iezabelis nomine impiæ mulieris, de qua 3. Regum 22. significari putāt, quæ verè dei seruos seducebat & fornicari docebat, ac idolothyta manducare. fornicationem aūt & corporalem & spiritualē, scilicet ipsam à domino deo defectionem intelligere possumus. bene aūt de tropica Iezabel ait, quæ se dicit esse prophetem. propriū est enim hæreticorum ipsi sibi spiritū dei vendicare, & prophetiam, sacrarum q; literarum cognitionem. De hac Iezabel ait: *Ecce ego mitto eam in lectum*. In lectum græca scholia explicāt ἀῤῥωστίαν, id est, in infirmitatem, hoc est, talem ei ægrotationem immittam, vt iacere in lecto cogatur: *& qui mœchantur cum ea*, id est

est, cooperatores illius, & qui in doctrinam eius & flagitia no
men dederũt, tribulatione afficiam, nisi pœnitentiam egerint
& filios eius, qui scilicet iniquitate spiritualiter matré suam
referunt, interficiam in morte. i. morte interficiam. *& sciẽt oẽs*
ecclesiæ quia ego sum scrutans corda & renes. i. interiores hominũ cogitationes penetrás & intelligẽs.

Hiere. ecclesiæ quia ego sum scrutãs re-
17.b. nes et corda, et dabo vnicuiq; ve
G strũ secundũ opa sua. Vobis auté
dico et cæteris qui Thyatiræ estis
16 Quicũq; non habent doctrinã
hãc, 17 et qui nõ cognouerũt alti-
tudines sathanæ, quéadmodũ di
cũt: nõ mittã sup vos aliud põd⁹.
tamẽ id quod habetis, tenete do-
nec veniã. Et qui vicerit et custo-
dierit vsq; in finé opera mea, da-
bo illi potestaté super gẽtes, et re
get eas in virga ferrea, et tanquã
Psal. vas figuli cõfringetur, sicut et ego
2.c. accepi a patre meo: et 18 dabo illi

& dabo vnicuique vestrum secundũ opera sua. hinc manifestum est, operibus mercedem reddi, vel supplicium.

16. *Quicunque nõ habent doctrinam hanc*, id est, quicũque Iezabelis tropicæ doctrinam non sequuntur. 17. *Et qui non cognouerũt altitudines sathanæ*, siue profunditates, græcè τὰ βάθη, latini enim & altũ & latitudines ipsam etiã pfunditaté appellãt. pfunditates aũt sathanæ, si ita vertere lubet, immensum pelagus flagitiorũ possumus intelligere, de quo scriptura: peccator cùm in profundũ malorũ venerit, cõtemnit. Altitudines aũt sathanæ, clarã eius superbiã qua deo similis esse voluit, intelligemus: quod aũt sequitur, *Quemadmodũ dicũt*, græcè ὡς λέγουσι, sic intelligendũ est: qui non cognouerũt altitudines & profunditates sathanæ (vt appellãt) ijs ergo inquit, vobis scili. i. super vos, *non mittã aliud pondus*, quidã explicant, nõ mittam aliud pondus. i. non nouo iudicio nouoq; supplicio vos onerabo, qui hæreticos toleratis per metũ magis quàm per cõsensum: per infirmitatem magis quàm malitiã: satis est enim quod hoc hæreticorũ vos persequentiũ onere [illegible]mini. *Veruntamẽ quod habetis tenete donec veniam*, id est, quã quisque fidem accepit, eam retineat vsq; ad aduentũ meũ in iudicio particulare per mortem. Quidam exponunt, non mittam super vos aliud pondus, nõ permittam vos tentari supra id quod potestis: alij non rursum nouo legis onere, vt pseudoapostoli conantur, vos onerabo: sed quã accepistis doctrinam, seruate vsque in finem, id enim significat donec veniam.

28. *Dabo illi stellam matutinam.* stellam matutinam vel Christū vel rerum diuinarum claram intelligentiam possumus accipere, quam luciferum Petrus vocans ait: Cui bene facitis attendentes quasi lucernæ lucenti in loco caliginoso, donec dies illucescat, & lucifer oriatur in cordibus vestris.

1. *Qui habet septem spiritus dei & septē stellas.* septem stellas in fine cap. 1. dixit Ioannes esse septem angelos: & eosdē nūc vocat septē spiritꝰ: ij enim sūt de quibus scriptū est: Qui facit angelos suos spiritus: sed spiritus naturæ nomē est, angelus officij: sūt qui septem spiritus interpretētur, septem septiformis spiritus dona, quæ in manu sua deꝰ habet, diuidēs ea singulis prout vult, & septem angelos septem ecclesiarum episcopos.

2. *Nomen habes quod viuas,* id est, censeris viuus per fidem quam profiteris, *& mortuus es,* quia congruentia fidei opera non facis, fides autem sine operibus mortua est in semetipsa, mortuū aūt dicit propter

stellā matutinā. Qui habet aurē, audiat quid spiritꝰ dicat ecclesijs.

ARGVMENTVM CAP. 3.

¶ *Admonētur sui officij Sardorū, Philadelphiorū, & Laodicētium episcopi.*

CAP. III.

A

Et angelo ecclesiæ Sardis, scribe, hæc dicit [1] qui habet septem spiritus dei, & septē stellas, Scio opera tua, quia [2]nomē habes quod viuas & mortuus es: esto vigilās & cōfirma cętera quę moritura erāt. Nō enim inueni opera tua plena corā deo meo. In mēte ergo habe, qualiter acceperis & audieris: & serua & pœnitentiā age. Si ergo nō vigilaueris: veniam ad te tanquā fur, & nescies qua hora veniā ad te. [3]Sed habes pauca noīna in Sardis, qui nō inquinauerūt vestimēta sua:

Infra 16. c. 1. Th. 5. a. 2. Pet. 3. a.

negligentiā vigilandi circa subditos, vnde ait: Esto vigilās & confirma cætera quæ moritura erāt: morientur enim nisi in fide illos confirmaueris. *Non enim inueni opera tua plena.* i. perfecta coram deo meo. non enim satis est episcopo, studiosam vitam agere, nisi diligentem suorū etiam curam gerat. *In mente ergo habe.* i. memor esto, græcè enim *μνημόνευε*, qualiter acceperis & audieris. i. memor esto traditionum apostolicarum, & serua sicuti accepisti, nisi ergo vigilaueris, *veniam ad te tanquam fur,* id est, de improuiso, téque nec opinante.

3. *Sed habes pauca nomina.* i. paucos homines in Sardis *qui nō inquinauerūt vestimēta sua.* i. corpora sua, corpus enim animæ tegmentū & tanq̃ vestis est. sunt qui putēt dici pauca nomina,

Q

B

Esa. 22.f. Iob 12.b.

et ambulabũt mecũ in albis,quia
digni sunt. Qui vicerit, sic vestie-
tur vestimẽtis albis,& nõ delebo
nomẽ eius de libro vitæ:& cõfite
bor nomen eius corã patre meo,
& corã angelis ei⁹. Qui habet au
rem,audiat quid spiritus dicat ec
clesijs. Et angelo Philadelphiæ ec
clesiæ scribe, Hæc dicit sanctus &
ver⁹,[4]qui habet clauẽ Dauid,qui
aperit & nemo claudit:claudit &
nemo aperit.Scio opera tua.[5]Ec-
ce dedi corã te ostiũ apertũ quod
nemo potest claudere:quia modi
cã habes virtutẽ ,& seruasti ver-
bũ meum,& nõ negasti nomen
meũ.[6]Ecce dabo de synagoga sa
thanæ,qui dicũt se Iudæos esse,et
non sunt,sed mentiũtur.Ecce fa-

ꝙ paucos illos vel de noĩe nouerit, *& ambulabũt*, inquit, *mecũ in albis*.i.in candore innocẽtiæ & puritatis suæ.vel in albis.i. in candore glorificati & clarificati corporis , vnde & subdit: Qui vicerit,sic vestietur vestimentis albis. vbi pro sic, Græca quæ nũc extant habẽt non οὕτως.i.sic,sed οὗτος.i.hic. qui vicerit,hic vestietur vestimẽtis albis,quia qui mundũ vicerit ac diabolũ, nec cãdidã innocẽtiæ vestem in baptismo acceptã inquinauerit,alba glorię & immortalitatis stola etiam corpore ipso vestietur.

4.*Qui habet clauem Dauid*. græca scholia indicãt in nõnullis exemplaribus ꝓ τοῦ δαβὶδ.i.Dauid,habere, τοῦ ἅδου,id est, inferi, qui sensus etiam cõmod⁹ est.Clauem autẽ Dauid, regiam potestatem & auctoritatẽ quidã interpretãtur.alij facultatẽ scripturas aperiẽdi & explicãdi, de quib⁹ bene ait claudit & nemo aperit, & cõtra:quia nisi illũ sigillatũ diuinarum intelligentiarum librum ipse aperiat,nemo intelliget:contra cui ille aperuerit,facilè omnia intelliget . Græca scholia quæ clauem Dauid potestatem regiam interpretãtur, aiunt aperire sumi pro iustificare:claudere pro condemnare.

5.*Ecce dedi coram te ostium apertum* . Quidam ostium apertum, ianuæ regni cælestis apertionem per CHRISTVM factã intelligunt:quod vero ait,dedi coram te, perinde est ad si dicat,dedi tibi ostium apertum,vel aperui tibi ostium , alij hoc ostium apertum sacræ scripturæ intelligentiam exponunt: quod nemo inquit potest claudere tibi,*quia modicam habes virtutem & seruasti verbum meum , & non negasti nomen meum*, id est,quia quantulacunque virtute præditus es , verbum tamen meum seruasti,neque me negasti .

6.*Ecce dabo de synagoga sathanæ*,græci ꝓ [illegible], quod interpres

legit, id est, dabo, habet διδωμι. i. do ex synagoga sathanę, qua
si dicat extraho à synagoga sathanæ qui nũc se dicũt Iudæos
& nõ sunt, sed mẽtiuntur se Iudæos esse veros: nã verus Iudæ
us ille nõ est qui de ꝓsapia ortus est Abrahæ, sed qui deũ cõfi
tetur & Christũ: auferam ergo ex synagoga sathanæ de illis,

ciam illos, ut veniãt & adorẽt an
te pedes tuos: & sciẽt, quia ego di
lexi te. 7 quoniã seruasti verbũ pa
tientię meæ, & ego seruabo te ab
hora tentatiõis, quæ vẽtura est in
orbem vniuersum tẽtare habitã
tes in terra. Ecce venio cito: tene
quod habes ut nemo accipiat co
ronam tuã. 8 Qui vicerit, faciã il-
lũ columnam in templo dei mei,
& foras non egredietur amplius:
& scribam super eum nomẽ dei
mei, & nomen ciuitatis dei mei

& faciam illos vt veniant, & adorent ante pedes tuos, ad me scili. meq; corã pedibus tuis adorẽt, & cognoscãt quia dilexi te: vt enim ait Paulus: Cũ venerit plenitudo gentiũ, tũc omnis Israel saluus fiet.

7 *Quoniã seruasti verbũ patientiæ meæ.* i. verbũ propter quod asserẽdũ & prædicãdũ passus sum, *& ego seruabo te ab hora tentationis*, siue hæresum siue ꝑsecutionũ ab infidelibꝰ imperatoribus, siue antichri
sti: vt nomine Thyatirensis episcopi vniuersam alloquatur ec
clesiam: ne vero audito tentationis verbo, animum desponde
ant, subdit: *Ecce venio citò*, nimirum auxilio tibi futurus. Inte-
rim vero *tene quod habes*, id est, fidem tuam constanter serua,
vt nemo accipiat coronam gloriæ ac mercedis tuæ.
8. *Qui vicerit mundũ & diabolum, faciam illũ columnam* i. confir-
mabo illũ & fortem faciam *in templo dei mei*. i. vel in ecclesia
militãte, vel etiam in ecclesia triũphante: *& foras nõ egredietur*
amplius, si de ecclesia militãte præcedẽs locus intelligatur, nũ
quã inde egredietur, quia qui sic victor euasit superior mũdo
& diabolo, nunq̃ ab ecclesiæ fide recedet, firmatus & fundatꝰ
supra firmam petram, imo ecclesiæ colũna factus: nam colũnæ
ecclesiarũ sunt boni & fideles episcopi, si de ecclesia triũphan
te locus præcedens intelligatur, multo minus à gloria in qua
perpetuũ stabilietur, egredietur. *Et scribam super eum nomẽ dei*
mei, & nomẽ ciuitatis dei mei nouæ Hierusalem, quæ descendit de cœ
lo à deo meo, & nomen meum nouum. Græca scholia nomẽ dei pa
tris, nomẽn nouæ Hierusalem, & nomen filij pro eodẽ vsur-
pant, pro dei scilicet gloria & celebri cognitione: sicut in illo
Dauid: quam admirabile est nomen, id est, gloria tua & cele-
bris fama tua in vniuersa terra, gloriosum enim & celebrem

ὀνομαστὸν, græci nominant ἀπὸ τοῦ ὀνόματος, id est à nomine.
Explicant etiam græca scholia: *Scribam super eum nomē dei mei* ut sanctus, bonus, & iustus dicatur, sicut & deus dicitur: *& no- men ciuitatis nouæ Hierusalem de cœlo descendētis,* ut dicatur tem- plum & tabernaculum dei sicut & illa, *& nomen meum nouū.*

nouæ Hierusalem, quæ descēdit de cœlo à deo meo, & nomē me um nouū. Qui habet aurem, au- diat quid spiritus dicat ecclesijs. Et angelo Laodiceæ ecclesiæ scri be, hæc dicit: Amē testis fidelis, & verus, [9] qui est principiū creaturę dei. Scio opera tua, [10] quod neq; frigidus es, neq; calidus. vtinā fri gidus esses aut calidus: [11] sed quia tepidus es, & nec frigidus nec cali dus, incipiam te euomere ex ore

ut filij Dei sint & dican- tur, quemadmodū & ego nomen aūt filij dei, quod Christus secundū naturā humanā habet, nouū est omni homini, quod ne- mo vnquam verè habuit ante Christi incarnatio- nem: aut certè nō nisi per eius incarnationem.

9 *Qui est principiū creaturæ dei.* principiū & græcè ἀρχὴ dicitur origo rei alicu ius: itaque Christus prin cipiū est creaturarū Dei, quia per ipsum oīa pater cōdidit, græci sumūt ἀρχὴν ἀντὶ τῆς βασιλείας. i. pro principatu quod principetur Christus omnibus creaturis & dominetur.

10. *Quod neque frigidus es neque calidus,* siue feruidus (id enim si gnificat propriè græcū (ζεστὸς) frigidus dicitur, qui spiritus san- cti gratia & illuminatione planè destitutus est: Feruidus, qui spiritu feruet, sicut Paulus ait Roma. 12. spiritu feruentes. Te pidus autem dicitur, qui spiritus sancti quidem gratiam ha- bet, sed rerum secularium cura & studio illam sinit emori & extingui, vnde Paulus ait: Spiritum nolite extinguere: vel fri gidus, qui ignem fidei planè nō habet. Feruidus, qui insignem fidem habet. Tepidus, qui fidem quam habet profiteri vbi est opus non audet. Vtinam autem, inquit, frigidus esses aut cali dus, non quod velit esse frigidum, sed quod præstat, aut mi- nus malum est, frigidum fuisse, quam necessitatis tempore te pidum se præbere: quia seruus sciens voluntatem domini sui & non faciens, vapulabit plagis pluribus.

11. *Sed quia tepidus es, incipiam te euomere ex ore meo.* sumpta me taphora à medicis, qui quum cibum crudum & incoctum au ferre volunt ab ægroti stomacho, aquam illi tepidam potan- dam præbent, quod nauseam illa pariat, & ad vomitum pro- uocet: ita, inquit, quia tepidus es ac mihi nauseam paris *incipi*

am te euomere ex ore meo, id eſt, vt græca ſcholia explicant, procul à familiaritate & amicitia mea abijcere, *quia dicis diues ſum, &c.* falſo ſe diuitem putabat ſola fide inſtructus, quũ bonis operis ſpiritualibus quæ veræ ſunt diuitiæ, planè indigeret, cæcuſq; eſſet, non animaduertẽs, in quibus ambulabat, peccati vias & ſemitas, *& nudus*, id eſt, bonis omnino operibus ſpoliatus.

12. *Suadeo tibi emere à me aurum ignitum.* Græci addunt ἐκ πυρὸς, id eſt, ex igni, aurum autem ignitum quidam nõ malè intelligunt feruorem charitatis præſſurarum flamma tam quã igni probatum, quẽ emere iubet à ſe precio piæ confeſsionis, & iugi memoria propriæ fragilitatis. eme ergo huiuſmodi aurũ, vt locuples fias, *Et veſtimentis albis induaris*. i. candore innocentiæ vt nõ appareat cõfuſio et turpitudo nuditatis tuæ: nudus eſt enim, vtcunque fidem iactet, qui bonis operibus non eſt ornatus: Hæc autẽ illi facere ſuadet aduerſus paupertatẽ

meo. quia dicis: Diues ſum, & lo- D
cupletatus, & nullius, egeo: & neſcis quia tu es miſer, & miſerabilis, & pauper, & cæcus & nudus.
12. Suadeo tibi emere a me aurũ ignitum probatũ, ut locuples fias & veſtimentis albis induaris, ut non appareat confuſio nuditatis tuæ, & collyrio inunge oculos tuos ut videas. Ego quos amo, arguo & caſtigo.
13 Aemulare ergo Pro. 3.b.
& pœnitentiam age: Ecce ſto ad oſtium & pulſo. ſi quis audierit Hebr. 12.
vocem meam, & aperuerit mihi ianuam: intrabo ad illũ, & cœnabo cũ illo, & ipſe mecũ. Qui vicerit, dabo illi ſedere mecũ in throno meo, ſicut & ego vici: & cõſedi cum patre meo in throno eius Qui habet aurẽ, audiat quid ſpiritus dicat eccleſijs.

& nuditatem ſuam. aduerſus cæcitatem autem, *& collyrio inunge oculos tuos, vt videas.* Collyrium medicamentum eſt aduerſus lippitudinem oculorũ, græca hoc loco variant. Germanica habent καὶ κολλύριον ἔγχρισον τοὺς ὀφθαλμούς. Veronenſis codex habet, καὶ κολλύριον, ἵνα ἐγχρίσῃ τοὺς ὀφθαλμούς σου, id eſt, & collyrium, ſubaudi, eme ex me, vt inungas oculos tuos & videas. Verum autem collyrium eſt propriæ fragilitatis agnitio, ſuique abiectio & humiliatio: qui enim in ſe tanquam ex ſe boni nihil videt atque agnoſcit, is ſtatim viſum quem per ſuperbiam perdiderat, recuperauit.

13. *Aemulare.* græcè ζήλωσον. i. arde zelo boni: quaſi dicat, ne ſis tepidus ſed zelo feruens & pœnitentiam age: quia ſi zelo bo-

tui meique desyderio feruens, ecce ego præstò ad cordis tui ostium pulso: quod si quis mihi aperuerit, intrabo & cœnabo cum illo: & ipse mecum, id est, totum me illi familiariter permittam, & *Qui vicerit, dabo illi sedere mecū in throno meo*. i. participem illum faciam regni patris mei, sicut me iuxta humanitatem participē fecit, quia vici mundum, & mundi principem.

ARGVMENTVM CAP. 4.

Describitur sedens in throno, sedesque ipsius cum vigintiquatuor seniori bus deum adorantibus, similiter & oculata quatuor animalia deum laudantia.

CAPVT IIII.

A Post hæc vidi, & [1] ecce ostium apertum in cœlo, & vox prima quā audiui tanquam tubæ loquētis mecum, dicēs: Ascēde huc & ostendā tibi quæ oportet fieri cito. [2] Posthæc, statim fui in spiritu. Et ecce sedes posita erat in cœlo & supra sedem sedens. [3] Et qui sedebat, similis erat aspe-

1. *Ecce ostium apertum in cœlo*. Ostium in cœlo apertum. Rupertus interpretatur apertam per Christū regni cœlestis ianuam: quanquam simplicius est si intelligamus quod Ioanni in visione cœlū patuerit, vnde tanquā aperto ostio intus posita videret.

2. *Posthæc statim fui in spiritu*, id est, in spirituali visione, non enim reuera in natura in qua parebāt huiusmodi res, veræ erant: sed tales spirituali visione illi videbantur. neque enim vlla in cœlo corporalia sedilia, nulli leones, aut boues, aut aquilæ, *Et ecce sedes posita erat in cœlo*. Sedes à græcis explicatur sanctorum congregatio in deo quiescentium, in quibus etiam sedere & habitare deus dicitur.

3. *Et qui sedebat similis erat*: Hic pater describitur non humanis membris & lineamentis vt paulò antè filius: sed præciosis lapidibus naturam eius figurantibus, assimilatus. *Similis ergo erat aspectu lapidis iaspidis*. Iaspis autem viridis coloris semper pavirentem & fœcundam, vitamque hominibus largientem, patris naturam significat, vt dicunt græca scholia. Sardius autem lapis quum ignei sit coloris, honorem dei iudiciorum significat. Sardium autem lapidem dicunt non modo feris & monstris horribilem esse, sed valere aduersus morbos in corpore. Epiphanius Cypri asserit valere aduersus tumores & inflationes similiter & ad illinendas ex ferro pla-

plagas: in quo etiã natura dei patris indicatur qui feris & su-
perbis hoĩbus terrori esse solet, imbecillibus aũt & humili
bus saluti. Cũ aũt iaspis aquei, sardius ignei sit coloris, dei pa
tris inde potentiã significari quidã aiunt, qui sicut olim per a
quam mundũ, ita & demum per ignẽ iudicabit: vt qui in sua
substãtia nobis aspectabi
lis non est, intelligatur
quã fortis sit & zelotes.
4. *Et iris in circuitu eius si-
milis visioni smaragdinæ*, si
ue aspectui smaragdino,
nam græcè est ὁράσει. Iris
propitiationis est signũ,
dicente domino ad Noe:
Ponam arcũ meũ in nu-
bibus cœli, & recordabor
fœderis mei quod pepigi
tecũ. Iris ergo in circuitu
sedis, sedentis in throno
Dei, misericordia dei est

ctui lapidis iaspidis, & sardinis. 4
& iris erat in circuitu sedis, simi-
lis visiõis smaragdinæ. 5 Et in cir- b
cuitu sedis sedilia vigintiquatuor
& supra thronos vigintiquatuor
seniores sedẽtes circũamicti vesti
mentis albis, & in capitibus suis
coronę aureæ. 6 Et de throno ꝓ-
cedebãt fulgura, & voces, & toni
trua, & septem lampades arden-
tes ante thronũ, quæ sunt septem
spiritus dei, 7 Et in cõspectu sedis,

cunctis eam quærẽtibus in aduẽtu redẽptoris præparata, quæ
vsque per circuitũ mundi cũ magno prædicationis euãgelicæ
præconio iudiciũ præcurrit. Iris ergo similis est visioni sma-
ragdinæ, quia misericordia seniũ nostrũ in pulchritudinem re
formabit viriditatis æternæ. Hæc Rupertus. Certe nihil sma-
ragdo viridius: bene aũt iridi misericordia æquiparatur, quia si
cut diuersicolor est iris, ita diuersa diuinæ misericordiæ dona
& munera.
5. *Et in circuitu sedis, &c.* sedilia 24.
iudiciariam sanctorũ potestatem significãt, qui per vigintiqua
tuor seniores intelligũtur. quur aũt eo numero significentur
magis quàm alio, fateor me ignorare, neq; hic morandũ puto
diutius in numerorũ allegoria: ego putem numerũ certũ pro
incerto positũ esse. bene aũt vestimẽtis albis amicti, quia can
didam vitæ innocentiam secum in patria ferentes, iucũditate
æterna in perpetuũ amicti sunt: *& in capitibus suis coronæ au-
reæ*, quæ præciosam significant sempiternæ gloriæ retributio-
nem. Vigintiquatuor ergo seniores apostolorum, propheta-
rum, ac prædicatorum congregationem significant.
6. *Et de throno procedebant fulgura, & voces, & tonitrua*: quia
postquam cœlitus iudiciariam orbis potestatem acceperunt
apostoli eorumq; posteri prædicatores & doctores, fulgura
miraculorum, voces prædicationum, & tonitrua cõminatio-

num

num de futuro iudicio & malorũ pœnis edere non desierunt. Bene autem hæc omnia de throno procedũt ab eo qui in throno sedet, quia hæc à semetipsis facere non potuerũt, sed vt facerent desursum acceperũt. Hæc Rupertus. septem aũt lampades ante thronum, septem spiritus esse declarantur: septem aũt spiritus, quidam septem septiformis spiritus dona interpretantur: Irenæus & Clemẽs Stromateus angelica examina exponũt, ob perfectionem septenarij numeri, quę ardere dicuntur in conspectu sedentis: quia de ijs scriptũ est, qui facit ministros suos flãmam ignis.

tanquam mare vitreũ simile crystallo.[8] et in medio sedis & in circuitu sedis, quatuor animalia plena oculis ante & retro. & animal primũ, simile leoni: & secundum animal, simile vitulo: et tertiũ animal, habens faciem velut hoĩnis: & quartum animal, simile aquilæ

C

7. *Et in conspectu sedis tanquam mare vitreum simile crystallo.* Græca scholia exponunt hoc mare, immensam & infinitam angelorum multitudinem, qui stant in conspectu sedis & sedentis ad implenda dei ministeria parati. quod autem vitreum & cristallum dicitur, perlucidam & splendentem significat incorporeorum spirituum naturam.

8. *Et in medio sedis & circuitu sedis quatuor animalia plena oculis antè & retro.* quatuor animalia omnes quatuor euãgelistas significare aiunt, quæ antè & retro plena sunt oculis, quia lux euangelij, & antiquata legis irradiat, & noua gratia legem subsequentes illustrat. Græci autem & Latini atque inter se Latini differunt, quibus animalibus euangelistæ significentur. *Primum animal simile leoni:* per leonem qui fortissimus est animalium, Iræneus Lugdunenũs significari ait euangeliũ Ioannis, qui a diuina natura & potentia exorsus est euangelium: Hieronymus euangeliũ Marci, quod nemo apertius Christi resurrectionẽ & assumptionem in cœlum declarauerit. *Et secundum animal simile vitulo:* per hoc, euangeliũ Lucæ significari aiunt, qui Christi sacerdotiũ aperuit, exorsus est enim à legis sacerdotio, in qua frequens erat vitulorum immolatio. *Et tertiũ animal habens faciem velut hominis.* Hoc omnes penè significari aiunt Matthæi euangelium, quod ipse ab humana generatione exorsus est. Licet diuus Augustinus putet euãgelium Marci significari *Et quartum animal simile aquilæ volanti:* hoc omnes pene Ioannis euangeliũ aiunt significari, quo nemo altius volarit, nimirum vsque ad diuinam verbi naturam,

cæteris

cæteris euangelistis quasi humi repentibus, dum sat habēt humanam Christi naturam & acta in carne nobis aperire.

9. *Et quatuor animalia singula eorum habebāt alas senas.* quatuor euāgelistæ singuli senas alas habēt, omnesq; vigintiquatuor. alas aūt viginti quatuor, veteris instrumenti libros quidā intelligunt, quibus euāgelistarū & fulcitur authoritas, & veritas comprobatur: *& intus plena sunt oculis.* plena dicuntur oculis propter vigilantem & diligentem eorum qui scribunt considerationē: quidam legūt, in circuitu & intus plena oculis, & hoc modo Græca verti possunt, quia euangelistæ & qui eorum vices gerunt, doctores & pastores, tam in exteriori actiōe quàm in interiori cōtemplatione cauti sunt & prouidi, prouidentes bona, iuxta Paulum, nō solum coram deo, sed etiam coram hominibus.

10. *Mittebant coronas suas ante thronum,* id est, quicquid virtutis, quicquid habebant dignitatis, deo cum gratiarū actione offerebāt, dicētes, dignus es domine deus noster accipere gloriā: Erasmus habet tantum dignus es domine accipere, &c. tamen vt ipse ait, Hispaniense exemplar habet, ἄξιος εἶ ὁ κύριος καὶ θεὸς ἡμῶν ἅγιος, id est, dignus es domine ac deus noster sancte, accipere, &c. similiter & codex Veronensis habet. quod vero Erasmus vertit propter voluntatem tuam sunt, vt codex eius Græcus habet,

volāti. 9 Et quatuor animalia singula eorū habebant alas senas in circuitu: & intus plena sunt ocūlis. & requiem nō habebāt die ac nocte, dicētia, sanctus, sanctus, sanctus dominus deus omnipotēs, qui erat, & qui est, & qui venturus est. Et cū darent illa animalia gloriam & honorem & benedictionem sedenti super thronū, viuēti in secula seculorū, procidebāt vigintiquatuor seniores ante sedentem in throno, & adorabant viuenté in secula seculorū, & 10 mittebant coronas suas ante thronū dicentes: Dignus es domine deus noster accipere gloriam & honorem & virtutem: quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam erant & creata sunt.

Esaie 6. d.

D

ARGVMENTVM CAP. 5.

¶ Describitur liber intus & foris scriptus ac sigillatus, quem nemo nisi leo de tribu Iuda dignus inuentus est qui aperiret. Similiter & agnus pro mundo occisus depingitur, librique per eū apertio: & vigintiquatuor seniorum animaliumque quatuor laudationes & gratiarum actiones.

ber, ἦσι, Veronensis habet ἦσαν, quod significat erant vel fuerunt.

1. *Librum scriptum intus & foris*. hunc librum penè omnes interpretantur sacram scripturam: ego vetus testamentum, quod vnius libri nomine vocatur, quia vno spiritu dei inspirāte scriptū est, scriptus est aūt & foris & intus: quia & externum sensum habet, literalem scilicet, & internū spiritualem de Christo. Sigillatus est aūt sigillis septem, quia septiformis spiritus intelligentia obsignatus est: sine cuius apertione sigilli veterem de Christo scripturam intelligere non possumus: hunc aūt librum aperire, id est, intelligentias eius explicare, & sigilla eius soluere, id est, spiritualem intelligētiam tradere, qui dignus esset, nemo inuentus est, nisi leo de tribu Iuda, Christus scilicet dominus: qui vicit, resurgendo, & in cœlum ascendēdo: atque ita spirituales omnes veteris legis intelligentias quæ nos antea latebant, aperuit. Græca scholia hunc librum interpretantur omnia, scientem & incomprahensibilem dei memoriam De qua Dauid: In libro tuo omnes scribentur: & Moyses, Dele me de libro quem scripsisti: scriptus est autem intus & foris, quia intus sunt quos nouit deus, pij & fideles: foris, quos nō nouit, impij & peccatores.

CAPVT V.

A ET vidi in dextera sedentis supra thronū, [1]librum scriptum intus & foris, signatum sigillis septem. Et vidi angelum fortem, & prædicantem voce magna. Quis est dignus aperire librum, et soluere signacula eius? Et nemo poterat neque in cœlo, neque in terra, neque subtus terram aperire librum, neque respicere illum. Et ego flebam multum, quoniam nemo dignus inuentus est aperire librum, nec videre eum.

B Et vnus de senioribus dicit mihi: Ne fleueris: ecce vicit leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum, et soluere septem signacula eius. Et vidi, & ecce in medio throni & quatuor animalium et in medio seniorum [2]agnum stan

2. *Agnum stantem tanquam occisum*. Agnus iste CHRISTVS est, ita à Prophetis & ipso Ioanne Baptista vocatus. Bene autem dicitur tanquam occisus non planè occisus: quia

quia iam reuixerat: qui enim occisus est, nō stat sed iacet: ideo ait, stantem tanq̄ qui anteà occisus esset. i. præ se ferentē figuram eius, qui ante occisus esset, quasi dicas aliquando occisum nunc aūt viuū, *habentem cornua septem*. Cornua potētiam eius significant & gloriam, vnde Dauid: Omnia cornua peccatorū confringam: septem autē dicūtur. i. perfecta propter septenarij numeri perfectionem & excellentiā in sacra scriptura. *Et oculos septē qui sunt septem spiritus dei missi in oēm terrā.* Hi septem spiritus vel septem septiformis spiritus dona sunt in omnem terram missa & fidelibus distributa: vel angelicæ potestates per omnem terrā in ministerium hominū missæ. Hic agnus verᵒ & accepit librū & aperuit, quia omnia veteris legis sacramenta in se completa ostendit, dicēdo in passione sua consummatum est. Tunc autem describūtur quatuor animalia & vigintiquatuor seniores procidisse adorantes coram deo, & habentes singuli citharas, hoc est, deo laudes concinere, *& phialas aureas*, græca scholia phialas aureas interpretantur, sensum & intelligentiam corū qui piè & secundum deum degunt: odoramenta sunt vt ipse textus explicat, orationes ipsorum sanctorum quas pro viuis fundunt, vnde conijcitur euidenter, & eorum quæ hic agimus sensum cognitionemq; sanctos habere, & ideo pro nobis orare. Vt autem verum me dicere omnes intelligant, explicationem græcorum scholiorum addam, *αἱ δὲ χρυσαῖ φιάλαι, αἱ διανοίαί εἰσι τῶν ἐργαζομένων τὰ θεοφιλῆ*, id est, phialæ autem aureæ intelligentiæ sunt eorum, qui pia & deo placentia agunt opera: aureæ autem vocantur phialæ (vt ijdem Græci aiunt) propter dignitatem nostrorum operum.

tem tanquā occisum, habentem cornua septem et oculos septem: qui sunt septem spiritus dei, missi in oēm terram. Et venit & accepit de dextera sedentis in throno librum. Et cum aperuisset librū, quatuor animalia & vigintiqua- C
tuor seniores ceciderunt coram agno, habentes singuli citharas & phialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum: & cantabant canticū nouum, dicentes: Dignus es domine accipere librū, & aperire signacula eius, quoniā occisus es, & redemisti nos deo in sanguine tuo, ex ōni tribu, & lingua, & populo, & natione: & 3 fecisti nos

3. *Fecisti nos deo nostro, &c.* pro [illegible] Græci qui nūc

deo nostro regnũ & sacerdotes, & regnabimus super terram. Et vidi, & audiui vocem angelorũ
D multorũ in circuitu throni, & animaliũ & seniorum: et erat numerus eorum millia milliũ dicen
Dani. 7.c. tium voce magna: Dignus est agnus, qui occisus est, accipere virtutem et diuinitatem, et sapientiam, et fortitudinem, et honorem et gloriam, et benedictionem. Et omnem creaturam quæ in cœlo est, et super terram, et sub terra, et quæ sunt in mari, et quæ in eo, omnes audiui dicentes: Sedenti in throno, et agno, benedictio, et honor, et gloria, et potestas in secula seculorum. Et quatuor animalia dicebãt, Amen. Et vigintiquatuor seniores ceciderunt in facies suas, et adorauerunt viuentem in secula seculorum.

ARGVMENTVM CAP. 6.

¶ Apertio sex sigillorum describitur, & cum illis equorum quatuor & mortis atque inferni: & interfectarum animarum querimonia. Deinde terræ motus & solis obscuratio subiungitur.

CAP. VI.

A ET vidi quod aperuisset agnus vnũ de septem sigillis, & audiui vnum de quatuor animalibus, dicens tanquam vocem to

extant, habent βασιλεῖς, id est, reges, græca scholia explicat fecisti nos reges, vtpote per afflictionum tolerantiam, regni victoriæ corona insignitos: inquit enim Paulus: Si compatimur & conregnabimus. Sacerdotes vero, vtpote qui nos nostraq; corpora deo hostiam viuam, sanctam, & bene placentem offerimus, & regnabimus super terram. qui enim vicijs superiores eua serunt, vtcunque opprimi videntur à mundo & impotẽtibus hominibus, regnant tamen interim.

1. *Et vidi quod aperuisset agnus vnum de septem sigillis.* Agnus Christum significat. Septem sigilla mysteriorum & sacramẽtorum vniuersitatem insinuant, quorum apertio, est eorum per Christi aduentum succedente tempore declaratio. Vnum autem hoc loco Hebraico more primum significat. *Et vidi vnum de quatuor animalibus dicens, veni, & vide.* Animal primum simile Leoni Marcus, primum prædicantium ordinem designat, qui in prædicanda Christi resurrectiõe totus fuit & bene vox eius quasi tonitrui, quia in primitiua ecclesia resurrectionẽ præ

dicantibus apostolis, prædicationũ tonitrua & miraculorum exiterũt fulgura. *Et ecce equus albus*. Equus albus, electorũ in primitiua ecclesia cœtus à peccatis vnda baptismatis ablutus, & donis spiritualibus super niuem dealbat⁹: sessor eius Christus est, qui in sanctis suis sedet & habitat. *Arcũ habebat in manu*.i. iudiciariã potestatẽ, vnde impios de lõgĩquo feriat: quia non statim in eos animaduertit, sed plærũq; ad iudiciũ vsq; differẽs, tarditatẽ supplicij vĩdicta cõpensat. Sicut aũt arcũ habet in manu ad feriẽdos impios, sic *Data est ei corona*, vnde premiet bono. *Et exiuit vincẽs vt vinceret*. hic græca legũt ἵνα νικήσῃ.i. exiuit vincẽs & vt vinceret, hoc est, is qui iam victor erat, exiuit rursum vt vinceret: quidam etiam antiqui non malè exponunt exiuit vincẽs seu victor de Iudæis ex parte conuersis, vt vinceret gentiles eos ad fidem vocando. 2. *Et cum aperuisset secundum sigillum, &c*.i. cùm crescẽte gratia amplius cœpisset exhiberi & compleri promissio diuina. *Audiui secundum animal*, quid sibi velint hoc loco hæc animalia fateor vt totam Apocalypsin, me non intelligere: vnde aut nihil aut perparũ de meo hic expectandum est iudicio: plerique docti exponunt hoc secundũ animal diuũ Lucam, qui in vitulo immolatitio passionẽ Christi designat nostra gratia immolati, similiter & secundũ prædicantiũ in primitiua ecclesia ordinẽ, qui ad confirmandos martyrũ animos totus erat in prædicãtis ecclesiæ Christi afflictionibus. *Et exiuit alius equus rufus*. Equus rufus Romanorũ imperatorũ à Nerone ad Constantinũ vsq; chorus intelligitur, martyrum sanguine rubefactus & cruentatus. *Et qui sedebat super illũ*, agitator & impulsor illorum est diabolus, & datũ est ei *vt sumeret*, id est, vt tolleret pacem de terra: quia dissensionis, vt ita loquar, deus est, *& vt se interficiant*, id est, data est ei potestas vt sublata de mũdo pace, mutuis se odijs & homicidijs mortales interficiant, quod antè prædixerat Christus Matth. 19. Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium, *Et datus est ei gladius magnus*, id est, magna nocendi potestas permissa.

nitrui, Veni, & vide. Et vidi: & ecce equus albus, & qui sedebat super illũ habebat arcũ, & data est ei corona, & exiuit vincẽs vt vinceret. ² Et cum aperuisset sigillum secundum, audiui secundum animal, dicens: Veni, & vide. Et exiuit alius equus rufus, & qui sedebat super illum, datũ est ei ut sumeret pacem de terra: & ut inuicem se interficiant, & datus est ei

3. Et

3. *Et cùm aperuisset sigillũ tertium.* per hoc tertiũ sigillũ mysterij succedẽte tẽpore amplior intelligitur manifestatio. *Tertiũ animal* verò quod hoĩnis formã habet, Matthæus est, cui humanitatis Christi descriptio tribuitur: quo animali tertiũ ordinem prædicatorum qui in humanitate Christi aduersus hæreticos asserẽda sudarũt, significari asserũt. *Equus niger,* occultá hæreticorũ versutiã vmbris & tenebris obfuscatã, & ne agnoscatur palliatã indicat. Cernẽs enĩ diabol⁹ nihil se martyrũ persecutione promouere, sed vno occiso multa millia repullulare, nouos ecclesię hostes suscitauit hæreticos, aptè per equũ nigrũ notatos, quippe qui reiecto veræ fidei lumine, nõ nisi in tenebris ambulare possũt. *Et qui sedebat super eũ, habebat staterã in manu sua.* hæreticorũ quos inhabitat verè sessor est diabol⁹: statera scriptura sancta est, ipsa quippe vera est regula ad quã tum in fide tũ in moribus librare se vnũquenque verũ Christianũ oportet. bene aũt stateram hãc in manu sessor hæreticorũ habet diabolus, quia scripturis sanctis non ad ecclesiæ determinationem & consensionẽ, sed pro arbitratu suo vti docet hæreticos, quasi versatilem suopte iudicio scripturam in manu habens. quod vero ait: *Et audiui tanquam vocem in medio quatuor animaliũ dicentium.* interpres legit λεγόντων, id est, dicentiũ, referẽs ad ꝓ animaliũ. Græca habẽt λέγουσαν, id est, dicentem: & referũt ad vocem. Vox aũt in medio quatuor animaliũ, cõmunis est consensus quatuor euangelistarum fideles cõtra huiusmodi hæreticos & diabolũ sessorem confirmantiũ & consolantiũ ac dicentiũ: *Bilibris tritici denario vno, & tres bilibres hordei denario vno, & vinum & oleũ ne læseris.* Typicè hæc intelligi necesse est, atq; ita omnes accipiunt, ac multi multa adferunt: sed priusquam ad huius mysticam loci intelligentiam accedamus, grammaticas difficultates excutiamus. Pro bilibris græcè est χοῖνιξ, mensura tritici aut leguminis, quæ satis sit in cibum diurnum. Budæus libris quatuor cõstare putat, Pollux tribus, Georgius Agricola duabus & quadrante. Denarius aũt, Budæi æstimatione tres solidos nostros cũ dimidiato valet, quod aũt interpres de Senario loquẽs addidit vno, græca quæ nũc extãt non habent vno

B gladius magnus. 5 Et cum aperuisset sigillum tertium, audiui tertiũ animal, dicens: Veni, & vide. Et ecce equus niger: & qui sedebat super illum, habebat stateram in manu sua. 6 Et audiui tanquam vocem in medio quatuor animalium, dicentem: Bilibris tri-

nūc ad explicationem loci accedamus mihi omiſſa multiplici veterū lectione is videtur eſſe ſenſus, ad quē accedit liber quidā anonymus manu deſcriptus: Bilibris tritici ſiue fruměti, q ſuauius eſt & māducationi aptius, nouū inſtrumentū & euangelium ſignificat, in quo granū frumenti Chriſtus pro nobis mortuus, multū mundo fructū attulit: & bene bilibris nomine appellatur quia fidei & dilectionis

tici denario vno, & tres bilibres hordei denario vno, & vinum &

præcepto cōſtat euangelium. Tres aūt bilibres ſiue chœnices hordei, quod aſperi⁹ eſt legē & vetus inſtrumentū ſignificat, quod oneribus cōſtabat nō ferendis: & bene tres bilibres eius dicūtur, quia legalibus hiſtoricis & propheticis libris conſtabat vetus inſtrumentū. Porrò denarius, perfectus numerus omnibus ſimplicibus numeris conſtās, perfectionē ſignificat fidei, quo tam bilibris tritici, quā tres hordei bilibres emuntur, quia ſcripturarū omniū tam noui inſtrumēti quám veteris intelligentia non niſi denario fidei comparatur: iuxta quod in Eſaia ſcriptū eſt: Niſi credideritis, nō intelligetis. Hæretici ergo qui ſcripturas ſcindūt, & ad manū eas habent, proprio eas arbitratu, nō eccleſiæ iudicio interpretantes, quia denariū perfectæ fidei non habēt, veram illarū intelligentiam habere nô poſſunt. Vinum aūt & oleū, fideles & eccleſiaſtici ſunt doctores, vino comparati, dū palàm iniquè viuentes mordaciter increpāt: oleo verò, dū puſillanimes cōſolantur, & ſpiritu lenitatis corripiūt: aut vinū dicuntur fideles oēs vino dominici ſanguinis in baptiſmo potati, & de prælo dominicæ crucis tanq̃ muſtū expreſſi, dicente Paulo Roma. 6. An ignoratis fratres, quia quicunque baptizati ſum⁹ in Chriſto, in morte ipſius baptizati ſumus? oleū quoque dicūtur tanq̃ in baptiſmo ſpiritu ſancti gratia & oleo delibuti. In medio igitur quatuor animaliū. i. cómuni cōſenſu quatuor euangeliſtarū & prædicatorū fideliū auditur vox cōſolatoria, dicēs: Bilibris tritici, &c. quaſi diceret ne timete fideles, quāuis perſecutioni tyrannorū impietates ſuccedere videatis hæreticorū: non enim lædere vos poterūt, nec annonā ſcripturarū vobis imminuere, ſi quidē denariū perfectæ fidei, quo illæ comparātur, retinueritis. Certè græca ſcholia triticū ſalutare verbum euangelij interpretātur perfectis & in fide iam adultis vtile: hordeum aſperam legis cognitionem, qua tanquam rationis expertia pecora ob carnalem ſenſum ſuum paſcebantur Iudæi. Hæc ſunt quæ ex multis de loco præſenti conijcere potuimus.

4. *Et quũ aperuisset sigillũ quartũ.* Vidés antiquus hostis manifestata p sanctos doctores hæreticorũ suorũ, quib⁹ insidet semper versutia & pfidia, nõ iam proficere posse: quò verè pios se ducat, falsorũ fratrũ in hypocrisi degentiũ examina suscitat, quod ostendẽs Ioannes ait: Quũ aperuisset sigillũ quartum, i. cùm procedẽte tempore & augescente fide, magis magisq; occulta aperirentur mysteria. Vidit Ioannes *equũ pallidũ.* Equ⁹ pallidus hypocritarũ & fallaciũ fratrũ cœtus est, qui exterminant facies suas, vt appareãt hominib⁹ ieiunantes: *Et qui sedebat super eum, nomen illi mors.* i. diabolus, sic appellatus quia ĩuidia diaboli mors introiuit in orbem. *Et infernus sequebatur eũ,* id est, damnatorum multitudo, sequũtur enim, & diabolum imitãtur, qui sunt ex patre diabolo. *Et data est illi potestas,* diuina permissione, *super quatuor partes terræ,* id est, super omnem terram mundumq; vniuersum, vt interficeret *gladio* detractionis *fame* audiendi verbi dei, *bestijs terræ,* id est, brutis & ratione carentibus concupiscẽtijs, *& morte.* i. alio quolibet nocendi & perimendi genere.

oleũ ne læseris. 4 Et cũ aperuisset sigillũ quartũ, audiui vocẽ quarti animalis, dicẽtis: Veni, & vide.
C Et ecce equus pallidus: et qui sedebat super eũ, nomẽ illi Mors, et infernus sequebatur eum, et data est illi potestas super quatuor partes terræ, interficere gladio fame, et morte, et bestijs terræ. 5 Et cum aperuisset sigillũ quintũ: vidi subtus altare animas interfectorũ propter verbũ dei, et propter testimoniũ quod habebãt, et clamabãt voce magna, dicentes: Vsquequo domine, sanctus et verus, nõ iudicas et nõ vindicas sanguinẽ nostrũ de his qui habitant in terra? Et datæ sunt illis singulæ stolæ albæ, et dictũ est illis ut requiescerẽt adhuc tempus modicũ, donec compleantur conserui eorum et fratres eorũ qui interficiendi sunt sicut et illi. Et vidi

5. *Et quum aperuisset quintum sigillum,* id est, quum amplius manifestari sacramẽta diuina cœpissent, *vidi subtus altare animas.* Altare Christus est, super quem deo patri per fidẽ bona quæ cogitamus, loquimur, aut facimus, offerimus sacramento sui passionis ipsius. subtus altare vero sunt animæ interfectorũ: quia sanctorum animæ martyrum deo & Christo se semper submisere, & ob prædicatum euangelij verbum, & annunciatum liberè de Christo testimonium morti sunt ab impijs ty-

rannis traditæ, à quib⁹ zelo iustitiæ vindicari quærũt, vt eorũ exemplo resipiscant cæteri impij. *Et datæ sunt illis singulæ stolæ albæ*. per quas stolas albas singulas & indumẽta cãdida, singulorũ beatificatio tantũ quod ad animam attinet, intelligitur: interim vero iubentur quiescere tempus modicũ vsque ad resurrectionis scilicet tempus, quod præ infinitate succedẽtis temporis perbreue est, donec cõpleantur conserui eorũ & fratres eorũ, qui interficiẽdi sunt: quia per multas tribulatiões oportet electos intrare in regnũ cœlorũ: id autem nõ fiet antequã plenitudo gentiũ intrauerit, omnisq; Israel saluus fiet; sitq; vnum ouile, & vnus pastor, quãdo singulis nõ iam singulæ, sed binæ dabũtur stolæ corpore & anima glorificatis. Rupertus interpretatur has interfectorum animas veteris testamenti martyres, quos occiderunt Iudæi à sanguine Abel iusti vsq; ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occiderunt inter templum & altare, qui sub testamento & promissione dei tanquam sub altari reconditi, voce magna clamant, vindictam de inimicis postulantes.

6 cum aperuisset sigillũ sextũ: &
ecce terræ motus magnus factus g
est. & sol factus est niger tanquã saccus cilicinus: & luna tota facta est sicut sanguis: & stellæ de cœlo ceciderũt super terrã, sicut ficus emittit grossos suos cũ à vẽto magno mouetur. & cœlũ recessit sicut liber inuolutus. Et oĩs mons et insulæ de locis suis motæ sunt: & reges terræ, et principes, & tribuni, et diuites, et fortes, et omnis seruus, et liber absconderũt se in

6. *Et cùm aperuißet sigillum sextũ*. i. procedente tempore cùm apertius se proderẽt diuina mysteria, *ecce terræ motus magnus factus est*. bona pars veterũ doctorum hũc locũ explicãt de tempore Antichristi instãte iudicio, quo tempore futurũ etiam ad literã terræ motum magnũ, & in sole, luna, & stellis signa & prodigia videtur innuere Christus, Lu. 21. & Matth. 24. ijs verbis: Statim aũt post tribulationẽ dierũ illorũ sol obscurabitur, & luna nõ dabit lumen suũ, & stellæ cadẽt de cœlo. Terræ motũ verò hunc magnũ penè omnes interpretãtur, magnã hominũ in terra degentium cõmotionem & tribulationẽ, qualis (inquit Christus Matth. 24.) non fuit ab initio. *Et sol factus est cilicinus*. sol, inquam, iustitiæ Christus, de quo Matth. 4. impij dicunt, & sol iustitiæ non luxit nobis. Hic factus est cilicinus, vel quia iusti, in quorum cordibus lucebat Christus, nihili habebũtur: aut quia antichristi tempore cessabit Christus cla-

clarescere miraculis. ficta prodigia operãte Antichristo, adeò-
que miranda, vt si fieri potest, moueantur etiam electi. *Et luna*
tota facta est sicut sanguis. quia ecclesia, quæ per lunã significa-
tur, à vero sole Christo lumẽ recipiens tũc temporis tota erit
in suis martyrib⁹ sanguinolẽta. Hæc aũt fore Iohel prædixit

spelũcis, & in petris montiũ, et di
Esaiæ cũt mõtibus & petris: Cadite su-
2.d. per nos, et abscondite nos à facie
Osee sedentis super thronum, & ab ira
10.b. agni, quoniã venit dies magnus
Lucæ iræ ipsorũ. Et quis poterit stare?
23.d.

dicẽs: Sol conuertetur in
tenebras, & luna in san-
guinẽ, anteq̃ veniat dies
domini magnus. *& stellæ*
de cœlo ceciderũt super terrã.
i. cadent. prophetia enim
rem futurã tanq̃ factã ex
primit. Stellæ aũt sancti
perpetuas æternitates, in huius
& iusti sunt tanquã stellæ in
seculi nocte rectæ vitæ & sanctorũ morũ lumine aliis prælu-
cẽtes: ij de cœlo cadent, quãdo timore ducti de constãtia fidei
excidẽt: cadent aũt nõ secus atq; grossi. i. immaturæ ficus dũ
à vento valido agitantur: vtq; tũc magno numero grossi de-
fluũt, ita ea ætate persecutionum ventis agitati Christiani de
cœlo. i. fidei cõstantia cadẽt. *Et cælum recessit sicut liber inuolu-*
tus. in libro inuoluto ceu conuoluto quid scriptum sit ignora-
tur, nisi ijs quibus aperitur & explicatur: cœlum ecclesia est,
vt in euangelio regnum cœlorũ assimilatur, quæ aptè libro
inuoluto cõparatur, quia qui in libro vitæ conscripti sint ele-
cti, ignorant oẽs, nisi quibus reuelatũ est à patre. bene aũt per
secutiõis huius tempore recessisse ecclesia dicitur, quia ab im
piorum se tũc consortio ecclesia, cœtúsq; fideliũ segregabit:
nec sese omnibus passim ea ætate fideles manifestabũt, *& om*
nis mons & insulæ de locis suis motæ sunt. Mõtes perfectiores in
ecclesia significant, qui de loco suo mouebũtur, vel quod à re
proborum & impiorum societate inter quos habitabãt, disce
dent, audientes illud de Babylone propheticum: Exite de illa
populc meus: vel quod terrore perciti etsi fidem negaturi nõ
sunt ab illo tamen constantis fidei gradu nonnihil recedent.
Insulæ autem à fluctibus agitatæ minus perfectos in ecclesia
significant tentationum procellis agitatos, quos etiam à fidei
illa constanti firmitate persecutionum terror nonnihil di-
mouebit. *Et omnes Reges terræ & principes, & tribuni, & diui-*
tes, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis
& petris montiũ. & dicunt montibus & petris. per hos maioris di
gnitatis fideles intelliguntur, fortes in fide, diuites bonis ope
ribus, serui iustitiæ & liberi à peccato, qui deprehẽsi in vltima

persecutione fugiët & abscondët se *in speluncis & petris mõtiũ.* & ad suffragia sanctorũ,(qui fidei & operũ meritis,tanq̃ mõtes cæteris supereminẽt)confugient dicẽtes: *Cadite super nos.* i per misericordiã flectimini & condescẽdite ad preces nostras, vt nos vestris orationib⁹ adiuuetis, & à facie æterni dei & viuẽtis, quẽ offendimus, vtcũque iniusti simus, abscõdite. Aliter cõtrario modo *mõtes* superbos & elatos significãt, *insulæ* quæ marinis fluctibus agitãtur, carnales & libidinosos, seculariũq; negociorũ & ambitionũ fluctib⁹ agitatos qui mouebuntur de loco suo.i. de fide percepta ad infidelitatẽ. Reges, principes, tribuni, varias reproborũ potestates significãt & cõditiones, qui bonis imperare volunt, siue ipsi serui sint siue libertij mõtibus.i.dæmonibus quorum superbia ascendit semper, dicẽt: Cadite super nos, ne nos dies domini viuos inueniat. Græca scholia explicant terræ motum, solis & lunæ obscurationem de ijs quæ in passione gesta sunt. Rupertus ad euersionem Hierosolymitanam refert sed quia non ad literam sed pleraque mysticè explicat, non libuit addere: Lector si voles, videbis ex eo.

ARGVMENTVM CAP. 7.

¶ Descriptio quatuor angelorum super quatuor terræ angulos & potestatis eorũ, signatorũq; electorũ præseruatio ab illis, deinde turbæ innumeræ & angelorũ seniorumq; deum collaudantiũ, laus & gratiarũ actio, & omnium eorum per vnũ ex senioribus descriptio & numeratio hoc capite continetur.

CAP. VII.

1 POst hæc vidi quatuor angelos stãtes super quatuor angulos terræ, tenentes quatuor vẽtos terræ, ne flarent super terram, ne- A

1. *Et post hæc vidi quatuor angelos.* varij varia huc adferũt: nõnulli per quatuor angelos quatuor orbis principatus intelligũt, Assyriorũ, Persarũ, Macedonũ & Romanorũ. alij quatuor ecclesiæ persecutores, Maximianũ in Oriente, Seuerũ in Italia, Maxentiũ Romæ, Liciniũ Alexandriæ, quorũ insaniam & aduersus Christianos ferociam, tanq̃ bonus & faustus dei angelus Constãtinus imperator cohibuerit, & ipse Christianus effectus: sed quia nón aptè quadrãt sequentia si de ijs intelligamus, malui cũ Dionysio Carthusiano & Victorino antiquissimo, & græcis scholijs, vnà cũ explicatione sigilli sexti ad antichristi tempora referre. Itaque angeli quatuor super quatuor stantes terræ angulos, peruersi sunt angeli, eorũve ministri Antichristi satellites, super quatuor angulos terræ stantes.i.à qua-

que super mare,neque in vllā arborem.[2] Et vidi alterū angelū ascendentem ab ortu solis, habentem signum dei viui: & clamauit voce magna quatuor angelis,quibus datū est nocere terræ & mari,dicens: Nolite nocere terræ & mari,neque arboribus, quoadusque signemus seruos dei nostri

quatuor orbis partibus,ortu,occasu,septentrione & meridie, obseruātes fideles,& continētes quatuor vētos ne flarent super terrā,neque super mare,neque super vllā arborem: quatuor vēti prædicantiū doctorum cœtus significāt quatuor innixos euāgelijs,qui salutari doctrinæ suæ aura terrā fideliū perflāt:& prædicationis suæ nubibus & imbribus irrigāt:seu terrā & mare,hoc est, terrenis addictos possessionib⁹ & concupiscētijs,seu mare tumidū,hoc est , fastu superbiaq; elatos , quia quicquid est in mūdo, aut est cōcupiscentia carnis, aut cōcupiscentia oculorū, aut superbia vitæ:seu arbores. i. spirituales homines:inhibebūt aūt quantū valebūt antichristi tēpore dæmones eorūq; instinctu , ministri ac satellites ipsius, hos prædicationū vētos,ne salutari aura malos perflēt, vt ad meliorē frugem redeāt,sed vt qui sordēt,sordescāt adhuc:bonosq, & spirituales,ne fidei virtutūq; incremētis proficiant. 2. *Et vidi alterū angelum.* hunc angelū quidā Christū, quidam administratoriū quendam spiritū interpretantur:mihi aptius ad connexionē præcedentiū Victorinus hoc angelo Helyam significari asserit,bene ab ortu solis ascendentem , quia à deo mittendus est,& sole iustitiæ Christo, dicente Malachia cap. 4. Ecce ego mittā vobis Helyam prophetā antequam veniat dies domini magnus & horribilis,& cōuertet cor patrū ad filios,& cor filiorū ad patres eorū,ne fortè veniā & percutiam terram anathemate . bene ergo cū præmisisset Ioannes in visione vēturos quatuor angelos,quibus datū & permissum sit nocere terræ,mari & arboribus, vt pios cōsoletur,quib⁹ nihil illi nocituri sunt:dicit se Ioannes in spiritu alterū angelū,Helyam scili. vidisse,*habentem signū dei viui*,symbolū scilicet fidei & charitatis,qui clamaturus est voce magna.i.perniciosos angelos & antichristi ministros ac nūcios inhibitur⁹,ne permissa sibi potestate abutātur:vt cuique noceant,impedientes,ne verbū dei prædicetur:nolite ergo,inquit , nocere terræ, mari, & arboribus,*quoadusque signemus seruos dei nostri in frontibus eorum*,id est,donec eis verbum dei prædicauerimus,& electos in fide confirmauerimus,ne vnà cum prauis malè afficiuntur

à

à vobis boni & pij.

3. *Et audiui numerum 144. millia signati ex omni tribu filiorũ Israel.* ꝓ signatorũ græcè est ἐσφραγισμένων.i. sigillatorũ ceu sigillo obsignatorũ, sicut paulò ante habẽtem signũ, græcè est σφραγῖδα.i. sigillum. Hic aũt numer⁹ certus ꝓ incerto ponitur, significaturq; ad prædicationem Heliæ Iudæos, quos tunc ille offendet cõuertendos Nõ hîc te detinebo Lector in mystica harũ nominũ filiorũ Israel significatiõe explicãda, ꝙ cuique ꝓ captu suo etiã parũ in sacris literis versato facilè est expositionẽ adferre nõ malã: tantũ sufficiat ex hoc loco intelligere multos ex Iudæis ad prædicationẽ Heliæ conuertendos, nec ex Iudæis modò, sed ex gẽtibus etiam plures: cũ enim definito numero pro Iudæis vsus esset, ait de gentibus. 4. *Post hæc vidi turbam magnã, &c.* græci habẽt post hęc vidi, & ecce turba magna stãtes & amicti: ecce ex gẽtibus & Iudæis vnũ ouile, quorũ omniũ post resurrectionẽ statũ in spiritu vidẽs Ioannes asserit ꝙ eos viderit stãtes ante thronũ gloriæ dei in conspectu agni Christi. *Et amicti*, subaudi erant, *stolis albis*, i. vitæ innocẽtia aut duplici sto-

in frõtibus. 3 Et audiui numerũ si-
gnatorũ centũ quadragintaqua-
tuor millia signati ex omni tribu B
filiorũ Israel. Ex tribu Iuda, duo
decim millia signati. Ex tribu Ru
ben, duodecim millia signati. Ex
tribu Gad, duodecim millia signa
ti. ex tribu Aser, duodecim millia
signati. ex tribu Nephthalim duo
decim millia signati. ex tribu Ma
nasse, duodecim millia signati. ex
tribu Symeon, duodecim millia
signati. Ex tribu Leui, duodecim
millia signati. Ex tribu Issachar,
duodecim millia signati. ex tribu
zabulon, duodecim millia signa-
ti. ex tribu Ioseph, duodecim mil
lia signati. Ex tribu Beniamĩ, duo
decim milia signati. 4 Post hæc vi-
di turbã magnam quã dinumera C
re nemo poterat, ex õnibus gẽti-
bus, & tribubus, & populis & lin
guis, stãtes ante thronũ: & in con
spectu agni amicti stolis albis, &
palmæ in manib⁹ eorũ, & clama
bant voce magna, dicentes: Salus
deo nostro qui sedet sup thronũ
& agno. Et oẽs angeli stabant in
circuitu throni & seniorũ, & qua
tuor animaliũ: & ceciderũt in cõ
spectu throni in facies suas, & ad
orauerũt deũ, dicentes. Amen. Be
nedictio, & claritas, & sapiẽtia, &
gratiarũ actio, honor & virtus, &
fortitudo deo nostro in secula se
culorum, Amen. Et respondit

la

la, animæ scil. & corporis beatificatione, *& palmæ in manibus* eorũ, triumphãtes scil. per eos mũdo & diabolo cũ satellitibus suis tyrãnis, &c. dicẽtibus: *Salus deo nostro*, sub. sit, scili. nostra salus illi sit accepta, qui nos sua gratuita liberalitate saluauit. 5. *Hi sunt qui, &c*, per magnas enim tribulationes oportet ingredi in regnum cœlorũ.

vnus de senioribus, & dixit mihi Hi qui amicti sũt stolis albis, qui
D sunt? & vnde venerũt? Et dixi illi: Domine mi, tu scis. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna, & lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine agni. ideo sunt ante thronum dei, & seruiunt ei die ac no-
Esaiæ ɔcte in templo eius: & qui sedet in
49. c. throno, [6] habitabit super illos. nõ esurient neque sitient amplius, nec cadet super illos sol, neque vllus æstus: quoniam agnus qui in medio throni est, reget illos, & deducet eos ad vitæ fontes aquarũ,
Esaiæ & absterget deus omnem lachry
25. c. mam ab oculis eorũ.

Et lauerunt stolas suas in sanguine agni, id est, corpora sua in sanguine pro Christo effuso, si de martyribus tantũ intelligas: vel si de electis omnibus, lauerũt corpora sua à peccatis suis in sanguine agni, id est, in merito passionis Christi per baptismũ: Quicunque enim baptizati sumus, in mortem Christi baptizati sumus, Paulus ad Romanos.

9. *Habitabit super illos*. vt Paulus 2. Corinth. ait, Sicut dicit deus quoniã inhabitabo in illis, & inambulabo inter eos: *Et non esurient neque sitient*, id est rei nullius penuria afficientur regente illos & pascente agno, & ad fontes aquarum viuarum deducente.

ARGVMENTVM CAP. 8.

¶ Angelum sanctorũ orationes offerentem describit, & quatuor angelorum tuba canentium visionem aperit.

CAPVT VIII.

A ET cũ aperuisset sigillũ septimũ, factũ est silentiũ in cœlo, quasi media hora

1. *Et cùm aperuisset sigillum septimũ*. in apertione sigilli septimi, i. nouissima ætate, appetente iudicio post mortẽ antichristi *factũ est silentiũ magnũ in cœlo*. i. magna quies & pax in ecclesia militante: præteritum autem pro futuro in prophetia hac sumitur, facta itaque est quies cessante antichristi persecutione, idq; tantum media hora, id est, breui tempore, quia cito post mortem antichristi veniet in iudicium deus.

2. *Et vidi*

2.*Et vidi septem angelos stantes in conspectu dei.* per hoc vniuersitas prædicatorum intelligit septemplici spiritus sancti dono insignitorum, qui sunt in conspectu dei parati ad omnia illius mandata exequenda. *Et datæ sunt illis septem tubæ*, id est, tota prædicandi potestas & cura concredita.

3.*Et alius angelus venit, & stetit ante altare, habēs thuribulū aureū.* Hunc angelū nōnulli dicūt esse Christū illū magni cōsilij angelū, alij Michaelē principē & ꝓtectorē ecclesiæ, sicut & olim fuit synagogæ, vti ex Daniele cōstat. Primo modo angel⁹ iste Christ⁹ est, altare crux, in quo se deo patri pro delictorū nostrorū expiatiōe victimā obtulit. Thuribulū aureū corpus ipsius, diuinitatis fulgore aureū, ꝙ bene thuribulū dicitur ob odorē suauitatis, quē

2 Et vidi septē angelos stātes in cōspectu dei, & datæ sunt illis septē tubæ. 3 Et alius angelus venit, & stetit ante altare, habens thuribulū aureum: & data sunt illi incensa multa, ut daret de orationibus sanctorum omnium super altare aureū, quod est ante thronū. Et ascēdit fumus incensorū de orationibus sanctorū de manu angeli corā deo. Et accepit angel⁹ thuribulū aureum, & impleuit illud de igne altaris, & misit in terram, & facta sunt tonitrua, & voces, et fulgura & terræ motus magnus. B

odoratus est in eo pater: tū quia thus sepeliēdis mortuis aptū eius corpori aptè cōuenit & humanitati: Iste angelus ante altare stetit, quando facturus voluntatem patris, promptū se ad immolandū in cruce exhibuit, habens in manu sua thuribulū aureum, id est, potestatem habens ponendi animam & iterum sumendi: oblatus est enim quia voluit. Et data sunt illi incensa multa. quæ sunt incensa ista locus sequēs declarat cùm ait, vt daret de orationibus sanctorū oīm super altare aureū ꝙ est ante thronū dei: certè oratiōes sanctorū quas pro nobis fundūt, nisi in illo thuribulo reponātur. i. nisi in Christo fundantur & suꝑ altare aureū. i. præciosissimū dominicæ crucis sacramentū deo patri offerantur, ingratæ illi sunt nec odoræ: vnde ecclesia orās & viuorū preces deo offerēs semper cōcludit per dñm nostrū Iesum Christū. *Et ascēdit fumus incensorū de orationibus sanctorū, de manu angeli corā deo.* i. suauissima affectio sanctarū precū à sanctis factarū per man⁹ Christi deo patri oblatarū, ascēdit coram deo. i. illi grata & accepta fuit. Quod enī incēsi nomine oratio significetur, cōstat ex Dauide dicēte: *Dirigatur domine oratio mea: sicut incensum in conspectu tuo.*

Et

Et accepit angelus thuribulũ aureum, & impleuit illud de igne altaris: quãdo scilicet corpus suum hostiam deo patri odoram pro nobis volũtariè illi in cruce obtulit, & de igne altaris .i. ardore & afflictiõe crucis & passionis impleuit. *Et misit in terram*, quãdo sepulturæ tradi se permisit, siquidẽ de thuribulo intelligas quod misit in terrã: sin de igne altaris intelligis, sensus est, quod ignẽ altaris & crucis .i. meritũ passionis suę & crucis super nos terrenos, vt spirituales efficeret, effudit. *Et facta sunt tonitrua & voces, &c*. si ad literam hæc intelligis, partim in passione moriente Christo impleta sunt: sin mysticè, tonitrua & voces prædicationũ & fulgura miraculorũ facta sunt, effuso in terrã passionis igne, & cõmunicato terrenis hominibus passionis sacramẽto: quibus ad fidẽ cõuersis & de terrenis spiritualib⁹ redditis, terræ mot⁹ magnus, & magna mutatio facta intelligitur. Si de Michaele explicas, sic intelligendũ: Angelus, Michael est, templũ, ecclesia, altare aureũ, Christus, super quod deo patri sacrificiũ corporis ipsius & alia laudũ sacrificia offerimus. Thuribulũ aureum, fides Christianorũ & sanctorũ odora & deo placens: in quo bene incẽsa orationũ reponũtur, quia nisi in fide fundẽtur oratiões deo nõ sunt acceptæ: quapropter bene Iacobus ait: Postu'et in fide, nihil hæsitans. Michael ergo stans ante altare. i. ante Christũ ad eius exequẽda mandata paratus, super ipsum orationes sanctorũ in thuribulo fidei deo patri offert. *Et impleuit thuribulũ de igne altaris*, quãdo sanctorũ preces deo patri offerẽs, charitatis in Christũ plenas ostẽdit. Et hoc igne misso in terrã per angelũ, id est, inspirata per angeli boni monitiones in terrenis cordib⁹ nostris dei & Christi charitate, facta sunt tonitrua & voces prædicationum, & fulgura miraculorum, & terræ motus, conuersis à terra in cœlum cordibus, per fideles & deo Christóque dilectos homines.

4 Et septem angeli qui habebãt septem tubas, præparauerunt se ut tuba canerẽt. Et primus angelus tuba cecinit, & facta est grãdo & ignis mixta in sanguine: & missũ est in terram, & tertia pars terræ

C

4. *Et septem angeli qui habebant septem tubas parauerunt se vt tuba canerent*, id est, vniuersi prædicatores ad prædicandum Dei verbum se accinxerunt. *Et primus angelus tuba cecinit*, quãdo in Iudæa primi omnium apostoli & discipuli dominicæ resurrectionis adeòque nostræ iustificationis angeli fuerunt & nuncij. *Et facta est grando & sanguis mixta in sanguine*. grãdo extrin-

se-

secum persecutionis flagellum significat, ignis, flammam pharisaicæ inuidiæ & æmulationis: sanguis, crudelitatem occisionis: ea autem omnia prædicantibus apostolis euenere, quando igne inuidiæ accensi pharisæi omni genere persecutionum ad mortem vsque dei verbum prædicantes persecuti sunt. *Et mißum est in terram*, pro missum est, græci habent ἐβλήθη, quod quanquam sit numeri singularis, tamen propter neutrũ plurale τὰ μεμιγμένα, id est, mixta, quod præcessit in plurali, aptius erat vertere, & missa sunt in terrã, id est, huiusmodi flagellis agitari homines in terra pmisit deus.

cõbusta est, & tertia pars arborũ cõcremata est, & omne fœnũ viride combustũ est. 8 et secũdus angelus tuba cecinit, & tanquã mõs magnus igne ardẽs, missus est in mare. & facta est tertia pars maris, sanguis, & mortua est tertiã

Et tertia pars terræ combusta est, & tertia pars arborũ concremata est, & omne fœnũ viride combustũ est. Terrã & arbores hoĩes vocamus, terrã propter terræ molis nostræ grauitatẽ: arbores, propter instabilitatem nostrã & leuitatem: Fœnũ viride aũt quod speciosum est ac viuax, viuacis & viridis fidei homines significat: Cùm aũt omnem hominũ congregatiõem Iudæis, Paganis, & Christianis constare certũ sit, bene in primitiua illa ecclesia tertia pars hominũ Christiani scilicet ac fideles cõbusti sunt, & similiter tertia pars arborũ qui ijdem sunt, & omne fœnũ viride, id est, oẽs quotquot viridi & viuaci fide erant, combusti sunt ardore afflictionũ & persecutionũ, iuxta quod scriptũ est: Oẽs qui volunt piè viuere in Christo, persecutionem patiẽtur. Sensus ergo est, quod canẽte angelo, id est, prædicãtibus apostolis, tertia pars hominũ, id est, fideles igne persecutionũ & afflictionũ combusti sunt, sed nõ consumpti non ad destructionẽ & annihilationẽ, sed ad probationẽ. Simile huic prophetiæ scribitur Zachariæ 13. Dicit dominus exercituũ, percute pastorẽ, & dispergẽtur oues, & conuertã manũ meam ad paruulos. Et erunt in omni terra dicit dominus: partes duæ in ea dispergentur, & deficient: & ducam tertiam partẽ per ignem, & vram eos sicut vritur argentũ: hic constat futurum vt tertia pars terræ per afflictiones vti argentũ igne probationis & explorationis comburatur. Multi varia huc adferunt: quantum tamen conijcere potui, non est sensus propius accedens ad literam: monitus, si quis meliorem sensum adferet, recipiam: & lubens meum reuocabo.

§. *Et secundus angelus tuba cecinit*, id est, secundus prædicantiũ

ordo statim à cæsis & mortuis apostolis & domini discipulis. *Et tanquam mons magnus igne ardens missus est in mare.* Mons magnus & per superbiam elatus, diabolus est, bene igne ardens scilicet inuidiæ, quia inuidia diaboli mors introiuit in orbem. Hic missus est in mare, id est, amarum, inquietum, & superbum hoc seculum, in quo varijs omnes ventis agitamur, & diuersis subiacemus periculis: & tunc *tertia pars maris facta est sanguis*, quando fideles qui vix tertiam mundi partem faciebant, instigante ad hoc tyrannos principes diabolo, trucidati suo sanguine cruentati sunt, & varijs persecutionibus agitati. *Similiter & tertia pars animantium, & tertia pars nauium*, id est, tertia pars hominum interijt. Nam si nomine creaturæ homo intelligitur in scripturis, multò magis animantium nomine. Et si mare ipsi scripturæ mūdus iste dicitur, naues homines sunt in hoc mundo tanquam in mari varijs tentationum & afflictionum procellis agitati & fluctuantes, quorum tertia pars interijt quando obuios quosque fideles qui vix maris, id est, mundi huius animantiumq; & nauium id est, hominum tertiam partem faciebant, tyranni principes passim occidebant.

pars creaturæ eorum quæ habebant animas in mari, & tertia pars nauium interijt. 6 Et tertius angelus tuba cecinit, & cecidit de cœlo stella magna ardens tanquam facula, & cecidit in tertiam

6. *Et tertius angelus tuba cecinit*, id est, tertius doctorum & prædicatorum ordo aduersus hæreticos prædicare cœpit, *Et cecidit de cœlo stella magna ardens tanquam facula*, id est, ab vnitate ecclesiæ (quæ regnum cœlorum dicitur) *recessit stella magna*, id est, in oculis suis magnus ac superbus hæresiarcha ille Arrius, cū similium sui hæreticorū caterua: *ardens*, per inuidiam *tanquam facula*, quia dum alios ad prauitatem & hæresin incēdit, semetipsum consumit & vrit. *Et cecidit in tertiam partem fluminū, & in fontes aquarum.* per fontes, diuina scriptura significatur: cuius haustu mens humana veri boni sitibunda recreatur: Flumina quæ inde fluunt, sanctorum patrum sunt in eam monimenta & ὑπομνήματα. In tertiam ergo partem fluminum & fontes aquarū cecidit stella illa magna, quando in sacras scripturas sanctorumque monumenta, vt suos errores ex ijs malè intellectis & perperam suo arbitratu interpretatis, tueretur incidit. Et nomen stellæ dicitur Absynthium. sicut enim verè Arrius omnesq; eius posteri

hære-

hæretici propter amaritudinem hæreticæ doctrinę Absynthiū & dicūtur & sunt, ita in aquas scripturarū & sanctorū voluminū ille cadēs, tertiā eorum partē, magnā scili. portionem in Absynthiū vertit, hæretica prauitate inficiens: & quæ palatis oībus verè Christianis sanè intellectæ scripturæ suaues erant, vbi hęreticorū absynthio infectę sunt, inamaricatæ sunt adeò, vt multi hominū de aquis ita amaricatis bibētes mortui sint: nihil est enī ꝙ Christianorū animas (& simplicium maximè) tā perdat, quàm hæretico sensu propinatę illis scripturæ sanctæ.

partem fluminum, & in fontes aquarū: & nomen stellæ, dicitur Absynthiū. et facta est tertia pars aquarū in Absynthium: & multi hominū mortui sunt de aquis, quia amaræ factæ sunt. 7 Et quartus angelus tuba cecinit. et percussa est tertia pars solis, et tertia pars lunæ, & tertia pars stellarū, ita ut obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter. 8 Et vidi, & audi-

7. Et quartus angelus tuba cecinit i. quartꝰ ordo prædicatorum prædicare cœpit. *Et tertia pars solis percussa est, & tertia pars lunæ & tertia pars stellarum.* Sol in ecclesia maiores prælatos (vt papam, cardinales, archiepiscopos, & episcopos) qui morū doctrinæq; exemplo prælucere alijs debet, significat. Luna quæ à sole lumē accepit, inferioris ordinis ecclesiasticos. curatos & religiosos: stellæ quæ minori sunt lumine, laicos fideles. bene ergo tertia pars solis percussa est, obscuritate scilicet, ita vt obscuraretur tertia pars eius. Prælatorū enim partim ardēt vita & lucent doctrina, partim alterū illorū, partim neutrū. sunt enim qui neque charitate ardēt, neque doctrina lucent, (atque vtinam tertia tantū pars) sed simulatam tantū verorum pastorū & rectorum personam gerūt: istius solis & lunæ similiter, id est, inferiorū ecclesiasticorū, stellarum quoque, id est, laicorum fideliū obscuritate percussa est pars tertia, aut per morum dissolutionem, aut per virtutum simulationem. vel intellige quod ij quatuor, angelo tuba canente percussi sunt, quando prædicantibus veris prædicatoribus & eorum vitia simulatamque virtutem detegentibus, nihil inuentum est in eis lucidum. Quod vero ait, *vt diei non luceret pars tertia, neque noctis similiter*, puto idem intellig. per diem & noctem, quod per solem, lunam & stellas: vt intelligas tertiam partem prælatorum maiorum qui per diem, quando sol lucet intelliguntur, & tertiam partem ecclesiasti-

corum inferiorũ, tertiamq; partem laicorũ fideliũ qui per lu-
nam & stellas nocte lucentes accipiũtur, hypocrisi obscuratã,
veræ fidei integritate, morũq; & vitæ puritate tũc nõ luxisse.
8. *Et vidi & audiui vocem vnius aquilæ volantis per medium cœli.*
Vna aquila vnionem fidelium prædicatorũ significat, qui tanquam aquila per morum integritatem & doctrinæ synceræ sublimitatem cæteris altius volare debẽt. Huius aquilæ *per medium cœli*, id est, per mediam ecclesiam vox audita est dicentis, & voce magna clamantis: *Væ væ væ habitantibus in terra, de cæteris vocibus trium angelorum qui erant tuba canturi.* Audita est, inquam, hæc huius aquilæ vox, quando terrenis hominibus & seculi amantioribus quam Dei magna audita est fidelium prædictorũ affectio, multiplicem, quæ terrenos ipsos ac terrenis inhiantes maneret, maledictionem comminantiũ, cuiusmodi væ & maledictiones ex vocibus trium angelorum qui postea cantaturi tuba erant præsentiebãt. Sunt qui hæc verba, *de cæteris vocibus, &c.* putent separatim legenda vt cùm de quatuor angelis, pluribus dixisset Ioannes, & obiter relicta angelorũ mentione, aquilæ volãtis meminisset, rursum ad angelorũ mentionẽ reuersum dixisse, *de cæteris vocibus, &c.* quasi diceret, sed iam tempus vt ad cæteras voces trium angelorum redeamus: quod aũt interpres habet de cæteris vocibus triũ angelorum, græci addunt σάλπιγγος, id est, de cæteris vocibus tubæ trium angelorum.

ui vocem vnius aquilæ volantis per medium cœli, dicentis voce magna: Væ, væ, væ habitantibus in terra: de cęteris vocibus trium angelorũ qui erant tuba canturi.

ARGVMENTVM CAP. 9.

¶ *In quinti angeli visione descriptio hæreticorũ, per stellam cœlo delapsam, puteum abyssi & locustas ponitur: deinde in sexti angeli visione, quatuor angelorum vinctorum solutio: postmodum equitum & equorum in perdendis hominibus pernicies.*

CAP. IX.

A ET quintus angelus tuba cecinit, [1] & vidi stellam de cœlo cecidisse in terram, [2] & data est ei

1. *Et vidi stellam de cœlo cecidisse in terram.* contẽta in quinti angeli visione omnes penè de hæreticis intelligi dicunt, bona vero pars de hæreticis qui instante Antichristi tempore tanquã eius præcursores exorituri sunt: quales magno ecclesiæ damno penè innumeri hac nostra ætate surrexere. Stella autẽ pro

lapſa de cœlo lucifer eſt, de quo ſcriptum legimus Eſaiæ 14. Quomodo cecidiſti de cœlo lucifer, qui mane oriebaris? 2. *Et data eſt illi clauis putei abyſsi* i. permiſſa poteſtas immenſas & occultas nocendi vias moliendi. *Et aperuit puteũ abyſsi*, quando in oẽm malorum omniũ licentiam erupit. Quia verò locũ hunc de præcurſoribus Antichriſti hæreticis proximè tempus illius futuris pleriq; ex antiquis intelligunt, nõ ineptè fortaſſe per ſtellam cœlo delapſam Lutherum intelligas: qui quondam in cœlo. i. dei eccleſia religiõis & doctrinæ luce ſplẽdebat: de cœlo aũt decidit in terram, quãdo ab vnitate eccleſiæ recedens, abiecta quã dudum profeſſus erat monaſtica viuendi diſciplina, in terram decidit, terrenam magis & animalem vitam eligẽs. Huic data eſt clauis putei abyſsi, quãdo ad probationem electorũ omne genus hæreſum machinari, & ex abyſsi puteo, id eſt, Huſsitarũ, Wicleuitarũ, Pigardorũ, ſuiq; ſimilium hæreticorũ libris haurire permiſſus eſt, & orbi propinare. Aperuit autem puteum illum, quando omnibus viam fecit ac poteſtatem veteres hæreſes innouandi & excitãdi. *Et aſcendit fumus putei ſicut fumus fornacis magnæ*: apertis enim & permiſsis ad legendum paſsim omnibus hæreticorum libris, aſcẽdit fumus putei, id eſt, obſcura & tenebroſa hæreſum doctrina promouere cœpit, non ſecus atque magna ex fornace ingens egreditur fumi copia. *Et obſcuratus eſt ſol & aer de fumo putei*, quãdo maiores in eccleſia (qui ſolis vicem gerũt alijs prælucẽtes) ſimiliter & inferioris ordinis fideles (quos tanq̃ aërem à ſole, à ſuis maioribus lucem vitæ integræ & ſanæ doctrinæ recipere oportebat) afflatu hu⁹ fumi. i. præbita in hæreticam doctrinam conſentione, obſcurati ſunt. 3. *Et de fumo putei exierunt locuſtæ in terram*. ſtatim enim atque fumus hæreſum ex hæreticorum voluminum puteo nares afflauit plurimorum. *Exierunt locuſtæ in terram*, id eſt, prodierunt hæretici locuſtarum ſimiles, qui per elationem in altum ſaliunt, & per cupiditatem in terram recidunt, terrenis voluptatibus & delicijs addicti. *Et data eſt illis poteſtas ſicut habent poteſtatem ſcorpiones terræ*: qui quidem ſcorpiones blandi ſunt in ſpeciem, ſed cauda feriunt venenata: ita hæreticorum ſermone nihil blandius, nihil ſanctius, quibus in ore nihil eſt præter

clauis putei abyſsi. Et aperuit puteum abyſsi: & aſcẽdit fumus putei, ſicut fumus fornacis magnæ: & obſcuratus eſt ſol & aer de fumo putei. 3 Et de fumo putei exierunt locuſtæ in terram, & data eſt

ſuæ fragilitatis agnitionem, Chriſtum, fidem, & ſimilia: ſed interim receſſus venenoſus: quos enim per apertam ſæuitiam nequeunt, per occultam malitiam perimunt. *Et præceptum eſt illis ne læderent fœnum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem.* Sunt qui per fœnum terræ, incipientes: per viride, proficientes: per arborem, perfectiores Chriſtianos intelligunt. mihi ſimplicius fœnum & omne viride ſignificare videtur eos, qui virorem & viuacitatem fidei habēt, arbores autem eos, qui ſpe elati bonorū operum fructum faciunt: quos inhibentur locuſtæ lædere, quia charæ ſunt Deo veri fideles, ne ab impijs hæreticis ſeducantur & lædantur.

illis poteſtas, ſicut habēt poteſtatem ſcorpiones terræ: & præceptum eſt illis ne læderēt fœnum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem: niſi tātum homines qui non habēt ſignum dei in frontibus ſuis 4 & datū eſt illis ne occiderent eos: ſed ut cruciarētur menſibus quinque. & cruciatus eorum, vt cruciatus ſcorpij,

B quum percutit hominem.

Niſi tantum homines qui non habent ſignum dei viui in frontibus ſuis, vel græcè σφραγῖδα, id eſt, ſigillum, ſymbolū nempe veræ fidei & charitatis: qui enim hoc inſigniti ſunt ſymbolo, immunes ſunt ab hæerticorū dolis & ſeuitijs. qui verò inanem tantū fidem præ ſe ferunt, ab hæreticis facilè læduntur & ſeducuntur.

4 *Et datum eſt illis ne occiderent eos, ſed vt cruciarent menſibus quinque*: vel vt cruciarentur: nam Græcè eſt βασανισθήσονται: quidam τὸ eos referunt ad fœnum viride, & arborem, veros ſcilicet fideles, quos permiſſum eſt hæreticis vexare quidem & cruciare, ſed non occidere, id eſt, tentare ad defectionem, ſed non ſeducere: at mihi videtur potius τὸ eos referendum ad homines ſigillo Dei nequaquam inſignitos, quos non vult occidi, ſed vexari & cruciari, vt vel ſic cruciati reſipiſcant: cruciari autem menſibus quinque, id eſt, toto vitæ tempore, quæ quinque ſenſibus regitur, aut quinque ætatibus: infantia, pueritia, adoleſcentia, iuuentute & ſenectute continetur. *Et cruciatus eorum vt cruciatus ſcorpij quum percutit hominem.* Scorpius de genere vermium eſt, ſuauis ac dulcis in ſpeciem, ſed cauda venenata feriens. Bene autem quos hæretici poſſedere & impia doctrina infecere, cruciantur, tanquam icti ſcorpij: punguntur enim verme conſcientiæ, intelligentes impia eſſe ſua dogmata, ſed præ ſuperbia deſciſcere ab ijs nolentes: & interim cruciat eos venenata ſcorpij cauda, id eſt, infer-

ni qui eos manet ita perseuerantes memoria.

5. *Et in diebus illis quærēt homines mortem & nō inuenient eam.* Omnes penè intelligunt de veris Christianis qui propter importunam hæreticorum vehementiam tam miserè affectam ecclesiam vidētes, mori optabāt, cupientes dissolui & esse cū Christo, sed optata morte non peribunt, seruante adhuc eos aduersus hæreticam perfidiam Deo.

6. *Et similitudines locustarū similes equis paratis ad prælium.* similes, inquā, mole corporea. i. tā magnæ hæ locustæ quàm equi fortes & veloces: alioqui nulla equorum & locustarū similitudo. Sūt enim hæretici instar equorum veloces & fortes ad impugnādum veritatē, semp paratī, vtcunq; illa inferiores sunt. *Et super capita eorū coronæ tanquā coronæ similes auro.* gerūt hæretici instar coronarū aurearū supra capita, quia dū certāt, desudāt, resistunt, contēdunt, victos se nunquā agnoscūt, sed victores se simulāt & mētiuntur, hoc est enim coronas gestare, mētiri se victores: at illas gerunt nō aureas, sed aureis similes: tanq̃ iuxta Paulum 1. Timot. 2. formā quidem pietatis habētes, virtutem aūt eius abnegātes. *Et facies earū tanquā facies hominū, & habebāt capillos sicut capillos mulierum.* bene tanquā facies hominum habere dicūtur, quia nō nisi humanitatē præ se ferunt in faciem, cùm tamen instar scorpionum pungāt & feriant: Capillos autē sicut mulierum habebāt propter effœminatā eorum mollitiem. *Et dentes earum vt leonum.* dicuntur autē dentes leonum fœtere: bene ergo earum dētes vt leonū dentes, quia hæreticorum doctrina nō modo animas laniat ac vorat, sed & fœtida est ac mortifera, qui in circuitu sunt. i. qui consuetudinē cum illis habent, inficiens. *Et habebāt loricas sicut loricas ferreas*, id est, indurata contra veritatem præcordia: Loricis enim ferreis obdurata & obstinata illorum peruicacia ostenditur. *Et vox alarum earum sicut vox curruum equorum multorum currentium in bellum.* Multitudo curruum ad bellum parata diuersarum rotarum impetu, diuersis quidem stridoribus reso-

5 Et in diebus illis quærēt homines mortē, & non inueniēt eam: & desiderabunt mori, & fugiet mors ab eis. 6 Et similitudines locustarum similes equis paratis in prælū: & sup capita earu tanquā coronæ, similes auro: & facies earū tanquā facies hominū. & habebāt capillos sicut capillos mulierū: & dentes earū, sicut dentes leonū erant: & habebāt loricas sicut loricas ferreas, & vox alarum earum sicut vox curruū equorū

resonat, sed tamen adunata cõtra aduersarios properat. sic hæretici in confusione disceptationum & strepitu verborum discordes, ad impugnandá ecclesiam & veritaté inueniuntur cõcordes. Et habebant caudas, &c. superius hæc exposita sunt.

7 *Et habebant super se Regem angelum abyssi, cui nomem Hebraicè Abbadon, Græcè autẽ ἀπολλύων, Latinè habens nomen exterminans.* Rex & princeps hæreticorum diabolus, qui benè Hebraicè Abbadon dicitur: Abbad enim pdere significat, Abbadon perdẽtem siue perditorem: quia omne illius studium est secum oẽs perdere: Græcè enim est ἀπολλύων, ἀπὸ τοῦ ἀπολλύειν, quod perdere & destruere significat: quod sequitur væ vnum abijt, & ecce veniunt adhuc duo væ posthæc, sic intelligendum est: de primo væ, id est, prima maledictione dictũ est, superest de duabus dicendum.

multorum currentiũ in bellum: & habebãt caudas similes scorpionũ: & aculei erãt in caudis earũ:
C & potestas earũ nocere hominibus mensibus quinque: [7] & habebãt super se regem angelũ abyssi, cui nomẽ Hebraicè Abbadõ, græcè aũt Apollyon: & Latinè habẽs nomẽ exterminãs. Væ vnũ abijt, & ecce veniunt adhuc duo væ posthæc. [8] Et sextus angelus tuba cecinit: & audiui vocé vnam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos dei, dicentẽ sexto angelo qui habebat tubã: Solue quatuor angelos, qui alligati sunt in flumine magno Euphrate. Et soluti sunt quatuor angeli, qui pa

8. *Et sextus angelus tuba cecinit, & audiui vocem vnã ex quatuor cornibus altaris aurei quod est ante oculos dei,* vna vox vniuersa est Christianæ doctrinæ concordia ex quatuor procedens cornibus altaris aurei, id est, ex quatuor euangelijs ipsius Christi, qui est altare aureum, in quo deo patri & corporis ipsius sacrificium, & alia laudis offerimus sacrificia: quod aureum vocatur ob diuinitatis fulgorem, cuius plenitudo Paulo teste in Christo etiam corporaliter inhabitat. Rectè vero ante oculos dei est altare istud: quia deo patri semper assistit Christus pro nobis interpellans, & illi gratissimus. Sunt qui non malè altare aureum ecclesiam interpretantur, cuius cornua quatuor, quatuor sunt euangelia, nam quatuor euangeliorũ fidei sancta innititur ecclesia. Vox ergo ex quatuor altaris aurei cornibus prodiens, vnitas est & sanctorum prædicatorũ concordia: quam quidem vocem audiuit Ioannes dicentem

sexto angelo qui habebat tubam. *Solue quatuor angelos qui alligati sunt in magno flumine Euphrate*, id est, solutos aut breui soluendos vniuersos dæmones annuncia: qui à quatuor mundi partibus veniente Antichristo, aduersus fideles sæuient. Ante verò ligati erant in magno flumine Euphrate, baptismi figuram gerente: nobis enim in Christi mortem baptizatis, & extincto per baptismum originalis delicti fomite, refrænãtur & coercentur, ne planè vim suam, qua valent aduersum fideles, exerant, & crudelius sæuiant dæmones: veniente autem Antichristo soluentur, maiore illis permissa potestate.

rati erāt in horam & diem & mē
sem & annum, ut occiderent ter-
tiam partem hominū. 9 Et nume
rus equestris exercitus, vicies mil
lies dena millia. Et audiui nume
rū eorū. Et ita vidi equos in visio
ne: & qui sedebāt super eos, habe
bant loricas igneas, & hyacinthi-

Et soluti sunt, permissa illis ampliore nocendi potestate, *quatuor angeli*, id est, dæmonum vniuersitas, *qui parati erant in diem, mensem, & annum*, id est, omni tempore, hora, & occasione, *vt occiderent tertiam partem hominum*, id est, fideles & verè Christianos, qui præ alijs vix tertiam partem efficiunt, testante Christo: Multi sunt vocati, pauci vero electi: parati autem erant occidere fideles, seu anima, prauis doctrinis & illicitis desiderijs ad noxia persuadendo: seu corpore etiam, minis, terroribus, & occisione ad deum negandum compellendo.

9. *Et numerus equestris vicies millies dena millia*, id est, huius equestris exercitus equites dæmones, equi peruersi hæretici, tyranni, & omnes impij quos ille inequitat, in quibus insidet. Hîc autem puto numerum definitum pro indefinito sumi: nō enim iuuat neque fert scholiorum breuitas in mystica numerorum significatione ludere *Et ita vidi equos in visione, & qui sedebant super eos*, dæmones scili. *habebant loricas igneas & hyacinthinas & sulphureas*, ob fœtorem infamiæ, & *hyacinthinas*, per simulationem cœlestis iustitiæ: nam hyacinthus cœli habere similitudinem dicitur, & angelus sathanæ nonnunquam se transfigurat in angelum lucis. *Et capita equorum erant tanquam capita leonum*: equi dicti sunt tyranni & hæretici, habentes capita instar leonum efferata, ad deuorandos & laniandos simplices & fideles. *Et de ore eorū procedit ignis & fumus, & sulphur*. eorum referre potest vel equos vel equites dæmones, sed textus sequens docet referendum ad equos, vt de ore eo-

rum

rum, id est, suggestione ignis inuidiæ fumus execæcationis, & sulphur prodire dicatur fœtidæ libidinis, ad similia enim ijs quibus tenentur vitia pertrahere quoscunque possunt nituntur: vel ignis iræ radibus: furens contra fideles, & fumus inanis ac vanæ & superbæ iactātiæ, & sulphur, id est, fœtor blasphemiæ.

nas, & sulphureas. & capita equorum erāt tanquam capita leonū: & de ore eorū procedit ignis, & fumus, et sulphur. Et ab his trib⁹ plagis occisa est tertia pars hominū de igne & de fumo & sulphure, quæ procedebāt ex ore ipsorū. Potestas enim equorum in ore eorum est, & in caudis eorum. Nam caudæ eorum, similes serpentibus, habentes capita: & in his nocent. 10 Et cæteri homines qui non sunt occisi in his plagis,

C

Et ab ijs tribus plagis occisa est tertia pars hominum, videlicet, igne, fumo, & sulphure: numerus cert⁹ pro incerto: sensus est autem quod bona pars hominum ijs plagis occidetur. Si de peruersis intelligitis, spiritualiter intelligendum: quod ad paria excitati & incitati vitia, animas suas perdent: si de electis, (nam postea de reprobis loqui videtur) quod corporaliter occidentur, procurantibus illis multa suppliciorum genera, vt vel sic à fide resiliant, dæmonibus. *Potestas enim equorum in ore eorum est*, id est, in eloquentia. Præcursores enim Antichristi fidelium seductores vi humanæ eloquentiæ à fide Christianos abalienare nituntur, omnem in sua eloquentia fiduciam suam ponentes. Quod si persuadendo pertrahere ad se nequeunt: est vis ac potestas *& in caudis eorum, nam caudæ eorum similes serpentibus habentes capita, & in his nocent*. Bene serpentibus similes, qui blandè se insinuant & quasi assentantur, sed occultè venenata cauda feriunt: ita seductores blandis initijs vt simplicibus imponant, aggrediuntur: aggressos veneno suo, praua scilicet suggestione inficiunt: habentes in caudis capita, vel occasiones nocendi, vel suæ iniquitatis & peruersitatis doctores ac magistros, *& in ijs nocent*, vel in ijs caudis, vel in ijs capitibus, vtrouis enim modo etiam Græcè referri potest.

10. *Et cæteri homines qui nō sunt occisi ijs plagis.* videtur de occisione corporali locus intelligendus, quia occisiōe spirituali perempti sunt de quibus hic agitur: ijs ergo qui per tyrannos

& hæreticos ac cæteros Antichristi satellites, nō sunt ad mortem petiti, quos neq; penituit adorasse dæmonia, &c. hoc loco eclipsis est, & supplendū: ij omnes, inquā, similiter peribūt. 1. *Et vidi angelum fortem descendentem de cælo, amictum nube.* Angelus Christus est magni cōsilij angelus ab apostaticis angelis lōgè alius ac diuersus, fortis sanè, quia dei virt⁹: qui de cœlo descēdit, quādo semetipsum vsque ad suscipiēdam serui formā exinaniuit, amictus nube humanitatis assūpta, quæ deitatem, nequaq̄ oculis hominum aspectabilem, tegeret: bene autem è cœlo descēdit, quia teste Dauid à summo cœlo egressio eius. *Et iris in capite eius*, caput Christi deus pater, in cuius capite aptè iris esse dicitur, id est, propitiatio diuinitatis & reconciliatio humani generis, quia deus erat in Christo mundū reconciliās sibi. Iris enim cœlestis arcus propitiationis est & fœderis signum. *Et facies eius sicut sol*: quippe qui splendor est paternæ gloriæ, & ipsemet sol iustitiæ, de cuius lumine ōnes per gratiam participamus. *Et pedes eius tanquam columna ignis*, siue columnæ, Græcè enim est στύλοι in plurali. Pedes eius, prædicatores sunt ipsius, qui tanquam pedes corporis per vniuersum mundum illū ferunt, sicut ipse de Paulo ait: Vas electionis est mihi iste, vt portet nomen meum coram gentibus & regibus: & bene sunt ij pedes tanquam columna, id est, firmi nec fide vacillantes: tanquam columna ergo, & ea ignea, vtpote afflictionum & probationum igne probati. *Et habebat in manu sua libellum apertum*, libellum inquam diuinæ scientiæ Ioanni apertum & manifestatum, quem deuorare postea

neque pœnitentiam egerūt de operibus manuū suarum, vt non adorarēt dęmonia & simulachra aurea, & argentea, & ærea, & lapidea, & lignea, quæ neque videre possunt, neque audire, neque ambulare, & non egerunt pœnitentiam ab homicidijs suis, neque à veneficijs suis, neque à fornicatione sua, neque à furtis suis.

ARGVMENTVM CAP. 10.

¶ *Angelus fortis cum voce tonitruorum describitur, & eius iuramentum, deinde libri per Ioannem deuoratio.*

CAPVT X.

A 1 ET vidi alium angelum fortem descendentem de cœlo, amictum nube, & iris in capite eius,

fussus est, qui bene apertus dicitur: vel quia Ioanni tūc manifestatus, vel quia in iudicio palàm fiet omnibus diuinæ scientiæ liber, cunctis quæ de Christo scripta erant tunc completis, atque omnibus qui reprobi & electi erant cognitis.

& facies eius erat vt sol, & pedes
eius tanquā columna ignis, et ha
bebat in manu sua libellum aper
B tū:2 & posuit pedem suum dex-
trum super mare, sinistrū aūt su-
per terram, et clamauit voce ma-
gna, quemadmodū cùm leo ru-
git, Et cum clamasset: locuta sunt
septem tonitrua voces suas. et cū
locuta fuisset septem tonitrua vo
ces suas, ego scripturus eram: &
audiui vocem de cœlo dicentem
mihi: Signa quæ locuta sunt sep-
tem tonitrua: et noli ea scribere.
Dani. Et angelus qué vidi stātem super
21.c. mare et super terram, leuauit ma
num suam ad cœlū, et iurauit per
viuentem in secula seculorū, qui
creauit cœlū et ea quæ in eo sunt,

2. *Et posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram*. quidam interpretãtur quod prædicatores terra, mariq;, id est, insularibus prædicatū miserit. Alij per mare fluctuantia varijs idolorum cultibus & superstitionibus gentiliū corda interpretantur, super quos pedem dextrū posuit, quando ad fidem eos vocauit & elegit. Per terram quæ stabilior est, gentem Iudaicam in vnius olim dei cultu solidaram & firmam, sup quos sinistrum pedem posuisse dicitur, quādo assumptis gentibus ad tempus eos abiecit & reprobauit, donec plenitudo gētium intrauerit, & tunc omnis Israel saluus fiet. *Et clamauit voce magna quemadmodum cùm Leo rugit*. clamauit voce magna futuræ damnationis pœnas comminando & pœnitentiam nunciando. *Et quum clamasset*, id est, per se ipse prædicasset, *locuta sunt septem tonitrua voces suas*, quia post eius prædicationem apostoli & euangelistæ septiformi spiritus sancti gratia repleti terrorem iudicij prædicauerunt, & mysteria alia multa docuerunt: voces autem horum tonitruorum signare tantum, & nō scribere iubetur, quia mysteria dei sic debemus electis & idoneis propalare, vt reprobis & inidoneis maneant abscondita.

3. *Et angelus quem, &c.* leuauit manum suam ad cœlum, habitum præ se ferens iurantis, & iurauit: *Quia tempus non erit amplius*, omnes penè hunc locum exponunt quod peracto iudicio iam tempus non erit, id est, mutabilitas cessabit temporū

in

in eadem beatitate perpetuò manentibus electis: alij quod iam tempus pœnitentiæ non erit appetente iudicio, quia post vocem tubæ septimi angeli consummabitur mysterium de remuneratione bonorum, & punitione malorum, neque iam vllus erit pœnitentiæ locus. *Et in diebus septimi angeli cum cœperit tuba canere*, in resurrectione, consummabitur mysterium Dei, omnia scilicet quæ de Christo antè prædicta sunt, & nobis de consummatione seculi & bonorum ac malorũ remuneratione promissa. *Vade & accipe librũ.* Iussus est Ioannes librũ accipere ab angelo, id est, secretum diuinæ scientiæ & præscientiæ à Christo intelligere, quem iubetur deuorare, id est, cum auiditate intelligendi percipere: eum autem cùm deuorasset, sicut illi prædictum erat, dulcem in ore reperit: nihil enim diuinorum verborum intelligentia dulcius in prædicatione, vnde & Dauid ait: Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo: sed amaricari ventrem faciunt, id est mentem, vel quando in digestione & executione eorum quæ secundum diuinam scientiam prædicantur, qualis est carnis mortificatio, amaritudo, & difficultas sentitur. vel intellige, quod deuorato libro diuinæ præscientiæ & scientiæ amaricatus est venter Ioannis, id est, mens indignata, quum tot videret futuras eccle-

& terram, & ea quæ in ea sunt: & mare, & ea quæ in eo sunt, Quia tempus non erit amplius, sed in diebus vocis septimi angeli, cum cœperit tuba canere, consummabitur mysterium dei, sicut euangelizauit per seruos suos prophetas. Et audiui vocem de cœlo iterum loquentem mecum & dicentem: Vade, & accipe librum apertum de manu angeli stantis super mare & super terram. Et abij ad angelum, dicens ei vt daret mihi librum. Et dixit mihi: Accipe librum, & deuora illum, & faciet amaricari ventrem tuum, sed in ore tuo erit dulce tanquam mel. Et accepi librum de manu angeli, & deuoraui illum: & erat in ore meo tanquam mel dulce. Et quum deuorassem eum, amaricatus est venter meus, & dicit mihi: Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.

C D Eze. 3. a.

siæ

ſiæ perſecutiones, ſic locutum Ezechielem legimus, quum ob latum librum deuoraſſet: Abij, inquit, amarus indignatione ſpiritus mei. nec nouum eſt quod ventrem mentem expono: ſic Ezechiel 2. Fili, accipe ſapientiam quæ tibi pulchra erit, quum in ventre tuo eam acceperis. Et Chriſtus in Pſalmis: Ex vtero patris, id eſt, mẽte paterna ante luciferũ ſcribitur genitus.

ARGVMENTVM CAP. 11.

¶ Declaranda ad menſuram fidelibus myſteria, infidelibus autem & hæreticis celanda oſtendit: dein futuram ſub Antichriſti tempora eccleſiæ perſecutionem: ſed venturos ad Chriſtianorum conſolationem prophetas duos aperit, quorum etſi immenſa futura eſt potentia, fore tamen vt à beſtia occiſi inſepulti iaceant & inglorij, ſed maiore poſthæc gloria excitandi: demum ſeptimi angeli tuba, futuriq; iudicij tempus deſcribitur.

CAPVT XI.

A ET datus eſt mihi calamus ſimilis virgæ: & dictũ eſt mihi: Surge & metire tẽplum dei, & altare, & adorantes

1. *Et datus eſt mihi calamus ſimilis virgæ.* Calam⁹ ſanctę ſcripturę cognitio vel diuinæ eſt ſcientiæ reuelatio. quia ſicut per calamum in membranis & mortuorũ animaliũ pellibus, hominum teſtamenta mortalium ſcribimus: ſic in membranis ſpiritualibus, &, vt cum Paulo loquamur, in tabulis cordis carneis, æterni dei ſcribimus teſtamentum. Aut fortaſſe calamus cum Ruperto ſcribendi prædicandiq; euãgelij facultatem cum magiſterij auctoritate ſignificat: quo legem dei in cordibus hominũ ſcribit euãgeliſta, & qui euangeliũ fidelibus prædicam⁹, aut ipſe magis cœleſtis ſcriba ſpiritus ſanctus, noſtra opera tanq̃ organo ſcribit: de quo Dauid: Lingua mea calamus ſcribę velociter ſcribẽtis. ſanctorum enim euangeliſtarũ & prophetarnm manu & lingua ad inſcribendam fidelium cordibus dei legẽ ſpiritus ſanctus vtitur, bene velociter ſcribens: neſcit enim tarda molimina ſpiritus ſancti gratia. Is autem calamus ſiue diuinæ ſcripturæ notitiam, ſeu ſcribendi, prædicandive euangelij facultatem & auctoritatem intelligimus, rectè dicitur *ſimilis virgæ*: tum ob ſui rectitudinem, tum ob increpandi corrigendiq; hominum vitia libertatem, *Et dictũ eſt mihi: Surge.* iubetur ſurgere

Ioan-

Ioannes, neq; ipse solus, sed quotquot prædicādi euāgelij cura credita est, hoc est, fide ac bonis operibus in cœlum erectus esse. *Et metire templū & altare, & adorantes in eo.* Templum dei congregatio est fideliū, dicente Paulo 1. Corinth. Templū dei sanctū est, quod estis vos. *Altare*, in quo deo patri offerimus, perfectiores sunt, prælati scilicet, curati & sacerdotes, qui pro inferioribus laudum & eucharistiæ sacrificia deo in ecclesia offerunt.

in eo. atriū autem quod est intra templū, eijce foras, & ne metiaris illud, quoniam datū est genti-

Adorantes, cæterum vulgus fideliū: bene autem hæc metiri Ioannes iubetur .i. dei verbum & sacra mysteria pro cuiusque captu aperire: non passim omnia omnibus. Neq; enim temerè oīa scripturarū arcana omnibus sunt cōmunicanda, nā & Paulus cùm dixisset 1. Corint. 2. Sapientiā loquimur inter pfectos: capite. 3. subdit: Tanq̃ paruulis in Christo lac vobis potū dedi, non escam: nondū enim poteratis, sed ne nūc quidem potestis. & ad Hebr. 6. Perfectorū est solidus cibus. i. perfecta altiorū mysteriorū intelligentia: eorū qui pro ipsa cōsuetudine exercitatos habēt sensus ad discretionē boni ac mali. vnde miror quid in mentē hac ætate venerit nouarū doctrinarū studiosis, vt vniuersa sacrarum literarū volumina in vernaculam linguā verti tantopere cōtendant, cùm ad lectionē Geneseos nō admitterētur olim Hebræis qui triginta annos nōdum attigissent: & multa sint in scripturis sanctis, quæ si in linguā vernaculā versa passim omnibus proponūtur legenda, multorū errorū tum in doctrina, tum in moribus generandorū causam præbeant. Nonne enim futurū est vt ex Ecclesiaste & Canticis ad literam malè intellectis plerique offendantur? quid quod Nouatū, hominem alioqui peritū & in scripturis exercitatū, neque moribus adeo corruptis, sic epistola ad Hebræos offendit malè intellecta, vt negauerit semel in peccatū post baptismū prolapsos ad pœnitentiā recipiendos? nimirū cùm legeret in ea capite 6. Impossibile est eos qui semel sunt illuminati & prolapsi sunt, rursum renouari ad pœnitentiam: & cap. 10. Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiā veritatis, iam nō relinquitur pro peccatis hostia? quorum locorum interpretationem in nostris scholijs inuenies. Quod si vir alioqui eruditus & scripturarum peritus sanctarum tam fœdè & grauiter lapsus est, quis spondere sibi audeat, fabros, cerdones, mulierculas, pueros, nequaquam ex scripturis offensum iri malè intellectis, suoq; idiomate versis: præ-

ser-

ſertim cùm nullam ſacrarum literarum expoſitionem admittant, neque admittentes recipiant noſtræ tempeſtatis hæretici, nudamque velint apprehendi ſcripturarum literam? quis, inquam, & eos ſecuros reddat, & nos ſuæ ſecuritatis certos faciat, præſertim quum dicat apoſtolus: Qui ſtat, videat ne cadat? Sed, inquient, neminem ſuæ ſalutis vult eſſe Chriſtus nescium: neminem ſanè. At ſunt quæ explicitè tenere & credere oporteat: ea multos ante annos vernacula lingua edi paſſa eſt eccleſia, vt decalogi: & eccleſiæ præcepta, ſymbolum fidei, & ſimilia. Vniuerſorum autem bibliorum lectionem & intelligentiam qui neceſſariam fore ad ſalutem dixerit, multos indubiè viros bonos & ſimplices damnationis reos fecerit. Rem ergo non neceſſariam quum videret Rex Chriſtianiſsimus, & prudentiſsimus Pariſiorum ſenatus grauem afferre in negocio fidei errorum materiam, iuſtè inhibuit ne paſsim ſacra biblia vænirent, aut ederentur vernaculo ſermone conuerſa. Quod ſi coacto in Chriſti nomine legitimo vniuerſæ eccleſiæ concilio commodum videbitur ea in vernaculam linguam transferre, per viros bonos & Chriſtianos non ſectarios, & linguarum peritos facere id poterit, adiectis in locos vnde offendi quis poſſet, breuibus ſcholijs. fietq; indubiè, ſi è republica Chriſtiana fuerit: alioqui nō id feret ſpiritus ſanctus eccleſiæ ſuæ dux & rector. Sed longius ob præſentiū temporū malitiam euagati, eò vnde ſe noſtra deflexit oratio, redeamus. Iuſſus eſt templū & altare, & adorātes metiri Ioannes, id eſt, cuique fidelium pro ſui ingenij captu ſacrorū myſteriorū intelligentiā aperire. *Atrium aūt* (inquit) *quod eſt foris templū eijce foras, & ne metiaris illud, quoniā datū eſt gentibus*: atriū quod eſt foris templum, hæretici ſunt & Iudæi, qui ſe á communi eccleſiæ congregatione ſubtrahunt, idque de induſtria agnitā veritatem impugnando: eos (inquit) qui iam foris ſunt, eijce foras, id eſt, declara abiectos ab eccleſia & reiectos, ne ſe alijs ad peruertendos illos immiſceant: quoniam huiuſmodi atriū *datum eſt gentibus*, id eſt, eccleſiæ rebelles habendi ſunt pro ethnicis & publicanis, eos, inquit, *ne metiaris*, id eſt, noli eorū numero accenſere, quibus prædicandum eſt euangelij verbum, vnde Paulus in Actis, Iudæis prædicationem reiectantibus, Vobis, inquit, oportebat primum loqui verbum dei, ſed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes, ſic idem hæreticum hominem iubet poſt vnam & alteram correptionem vitari.

2. Et

2.*Et ciuitatem sanctã.* Ciuitatem sanctã, ecclesiam scil. non habentem maculã neque rugam *calcabunt*.i.quantũ in se erit opprimẽt persequendo & veritatem impugnãdo, gentes scilicet i.pagani & ethnici, quiq; atrij nomine antè descripti sunt iudei & hæretici. calcabunt aũt mensibus 42. id est, tribus annis cũ dimidiato, quãto tempore regnaturum ferunt Antichristũ. *Et dabo duobus testibus meis*, os scilicet & sapientiã, cui non poterunt resistere aduersarij. *Et prophetabunt*, vel futura prædicentes, vel prædicãtes & scripturas interpretãtes: vtrunque enim significat prophetare. prophetabunt aũt *diebus mille ducentis sexaginta*, qui constituũt circiter annos tres cum dimidiato, quanto tempore prædicaturos illos reuera asserunt: neque enim videtur aptè hîc quadrare mystica expositio numeri, cum reuera antichristi temporibus venturum Helyam & prædicaturũ ex Malachiæ testimonio indubiè compertũ habeamus dicẽtis: Ecce ego mittã vobis Helyam prophetam antequã veniat dies domini magnus & horribilis, & conuertet corda patrũ ad filios & cor filiorũ ad patres. prædicabunt aũt *amicti saccis*, habitu enim & facto vti & verbo pœnitentiam prædicabũt. *Hi sunt duæ oliuæ*, oleo spiritus sancti per gratiam vncti. *Et duo candelabra in conspectu domini terræ stantes*. bene candelabra dicũtur, qui hominibus per bonorũ operum exempla lucent, stantes per fidei & iustitiæ rectitudinẽ: *Et si quis voluerit eis nocere*, inhibendo à prædicatione, *ignis exiet de ore eorum*, ignis, inquam, diuini verbi qui consumpturus est aduersarios, qui bene de eorum ore, id est prædicatione exibit, & deuorabit eos, damnatione dignos eos iudicando. bene aũt de ore Helyæ ignis exire dicitur, de quo Ecclesiast. 48. scribitur: Surrexit Helyas quasi ignis, & verbum eius quasi facula ardebat. alludit autem Ioannes ad historiam Helyæ 4. Reg. 1. vbi dicitur, quia duobus quinquagenarijs ex mandato Ochoziæ eum ad mortem quærentibus, & hominem dei appellantibus: Si homo dei (inquit) ego sum, descendat ignis de cœlo, & deuoret te & quinquaginta tuos, descenditque ignis de cœlo, & deuorauit illum & quinquaginta qui cum eo erant. Et qui voluerit eos lædere, sic oportet eum occidere, *sic*, id est, igne diuini verbi ab illorũ ore prodeunti. *Hi habent potestatem claudendi cœlum ne pluat diebus*

bus,[2] & ciuitatẽ sanctã calcabunt mensibus quadraginta duobus: & dabo duobus testibus meis, et prophetabunt diebus mille ducẽtis sexaginta, amicti saccis. Hi sũt duæ oliuæ, & duo candelabra, in

bus prophetiæ ipsorum. & potestatem habent super aquas conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga quotiescunque voluerint. Non immorabor in explicandis mystico sensu his verbis, quum simplicior sensus ac verior mihi videatur, si ad literam intelligas. non quod huiusmodi potestate antichristi tempore vsi sint? sed cùm futurum esset, vt duos istos testes mox Ioannes scriberet à bestia, ipso scilicet antichristo, occidendos: ne quis ex virtute ipsius Antichristi, magis q̄ dei permissione, occisos putaret: præmisit vim illorum ac potestatem, nimirum qua præualere aduersus antichristum, imò aduersus omnem orbem possent: ij (inquit) habent potestatem claudendi cœlū, &c. alludit ad id quod 3. Reg. 17. scribitur, & Iacobi 5 apertius: Helyas homo erat similis nobis passibilis, & oratione orauit, vt non plueret super terram, & non pluit annos tres & menses sex: si enim hanc habuit Helyas potestatem nondum in cœlū raptus, non similem habebit ad conuincendum Antichristum missus? Quod vero ait, potestatem habent super aquas cōuertendi eas in sanguinē, & percutiendi terram omni plaga quoties voluerint, id Moysi vim ostendit, qui aduersus Pharaonē similia patrauit: vnde licet hos duos testes nonnulli & bona pars Helyam & Enoch intelligant: Victorinus Helyam & Hieremiam, certè quum de aduentu vnius Helyæ scriptura tantum loquatur, de altero certi nihil habeamus: non inepté mihi videntur sentire, qui Moysem alterum fore putent, vt sicuti primi aduentus in carnem testes adfuere Helyas & Moyses in monte illo, ita secundi aduentus in iudicium, testes sint & præcursores: nihil enim contra hoc facit, quod mortuus est Moyses: sicut enim verè in euāgelio suscitatus legitur, ita rursum ad prænunciandum Christi aduentum suscitabitur. porro potestas hæc vertendi aquas in sanguinem, & plaga terrā percutiendi Moysi propria, facit vt non incommodè Moysem alterum ex testibus fuisse conijciamus, ita tamen vt certi nihil definiamus.

cōspectu domini terræ stātes. Et si quis voluerit eos nocere: ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorū. & si quis voluerit eos lædere: sic oportet eū occidi.
B Hi habēt potestatē claudendi cœlū, ne pluat diebꝰ prophetiæ ipsorū: & potestatem habēt super aquas conuertēdi eas in sanguinē & percutere terram omni plaga

3. *Et cū finierint testimoniū suū*. i. cùm officiū prædicandi aduētus Christi & pœnitētiæ ad quod missi erāt, compleuerint. *Bestia quæ ascēdit de abysso*. i. antichristus bestia ob bestiales mores, qui ascēdit per superbiā: quia, vt Paulus testatur, extolletur supra omne quod dicitur deus: ita vt in tēplo dei sedeat: hæc, inquā, bestia quæ de abysso. i. ꝓfundo iniquitatis & malitiæ ascēdit, *faciet aduersus eos bellum*. primū disceptationibus, deinde blanditijs & illectamētis, neque vero sic vincet, demū gladio & persecutionibus pugnabit, & hoc modo cedētibus violētiæ tyrannorū fidelibꝰ, *vincet illos, & occidet eos, & corpora eorū iacebūt, & cæ*. in plateis ciuitatis magnæ, quā Hierusalem esse cōstat, quod illic domi num esse dicat crucifixū, & ibi dicatur antichristꝰ sedē habiturus, & in templo dei sessurus. quam vocat spiritualem Æpyptū & Sodomā ob imitationem flagitiorū quæ olim in Sodoma & Ægypto fiebant: asserit aūt futurum vt inhumata eorum

quotiescūque voluerint. [8] Et cùm finierint testimonium suū. bestia quæ ascendit de abysso, faciet ad uersum eos bellū: & vincet illos, & occidet eos. Et corpora eorū iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Aegyptus, vbi & dominus eorū crucifixus est. Et videbūt de tribubus, & populis, et linguis, & gētibus corpora eorū per tres dies & dimidium: et corpora C eorū nō sinent poni in monumētis, & inhabitantes terram gaudebunt super illos, & iucundabuntur: & munera mittent inuicem, quoniam hi duo prophetæ cruciauerunt eos, qui habitabant super terram. Et post dies tres & dimidium, spiritus vitæ a deo intrauit in eos: & steterunt super pedes suos, & timor magnus cecidit super eos qui viderunt eos. Et audierūt vocem magnam de cœlo dicētem eis: Ascendite huc. Et ascenderunt in cœlum in nube: & viderunt illos inimici eorum. Et in illa hora factus est terræ motus magnus: & decima pars ciuitatis cecidit. & occisa sunt in terræ motu nomina hominum septem millia, & reliqui in timorem sunt missi, & dederunt glori

corpora triduū iaceant spectaculo omni nationi & genti proposita, vt tantæ crudelitatis spectaculo deterriti Christiani a fide deficiant, impij autem in errore confirmentur: omnesque magistrum Antichristū sectantes. *& inhabitantes terram*, id est, ter-

terrenis addicti concupiſcentijs mutuo ſe muneribus afficiēt de nece prophetarum inuicem ſibi congratulantes. *Quoniam ij duo prophetæ cruciauerunt eos qui habitabant ſuper terram.* i. terrenos homines ſua ipſorum flagitia carpendo & palam faciendo, ac vermem conſcientiæ quo cruciarentur, ingenerādo. Hos autē prophetas poſt tres dies & dimidium exuſcitatos ad vitā, videntibus inimicis in cœlum aſcendiſſe aſſerit in nube, vt qui Christum morientes imitati erant, imitarētur aſcendētes in nube, ijs autem aſcendentibus terræ motum fuiſſe aſſerit, commotis terrenis homin:b⁹, alijs ad pœnitētiam, alijs ad maiorem duritiem: & decima pars ciuitatis cecidit, numerus certus pro incerto. quidam exponūt decimam partem reprobos, qui rectè contra decalogum ſtudio egere. Et occiſa, inquit, ſunt nomina hominum ſeptem millia, id eſt, ſepties mille homines: reliqui timore correpti, deo gloriam dederunt ad fidem conuerſi.

am deo cœli. 4Væ ſecundū abijt: & ecce væ tertium veniet cito. Et ſeptimus angelus tuba cecinit: & factæ ſunt voces magnæ in cœlo dicentes: Factum eſt regnū huius mundi domini noſtri & Chriſti
D eius, & regnabit in ſecula ſeculorū. Amen. 5Et vigintiquatuor ſeniores qui in cōſpectu dei ſedent in ſedibus ſuis, ceciderūt in facies ſuas, & adorauerūt deū, dicentes: Gratias agimus tibi domine deus noſter omnipotens qui es, &

4.*Væ ſecundum abijt*, in Antichriſti perſecutione: *& ecce væ tertium veniet cito*. vel venit in præſenti, nam græcè eſt ἔρχεται: quod tamen frequēter pro futuro ponitur. *Et ſeptimus ange'us tuba cecinit* i. ſeptimus ordo virorū bonorum & prædicatorū, qui poſt mortem antichriſti inſtans iudiciū futuramq; bonorum & malorū remunerationē prædicabit. *Et factæ ſunt voces*, id eſt, laudes & gratiarum actiones *in cœlo*. i. in eccleſia militātе ac triumphante, *dicentes: Factum eſt regnū mundi dei noſtri & Chriſti eius, & regnabit deus in ſecula*. quum enim Antichriſtum ſpiritu oris ſui Chriſtus interfecerit, ſopita & extincta antiqui hoſtis, quam totam exeruerat, malitia: verè regnum in hoc mundo vna cum patre obtinebit Chriſtus: neque enim ante planè regnabat, conſortium imperij cum eo, imò maiorem imperij partem obtinente diabolo.

5.*Et vigintiquatuor ſeniores, &c.* id eſt, tota beatorum cohors qui ſedent in æternæ beatitudinis ſedibus, ceciderunt in faci-

es suas habitum præ se ferentes adorantium, & adorauerunt dicentes: *Gratias agimus,&c. quia accepisti virtutem tuam magnam,& regnasti*, id est, quia manifestata vi potentiaque tua, regnum victo hoste diabolo & Antichristo adeptus es, regemq; te ostendisti & præstitisti.

qui eras,& venturus es,qui accepisti virtutem tuam magnam,& regnasti.
6 Et iratæ sunt gentes & aduenit ira tua, & tempus mortuorũ iudicari,& reddere mercedem seruis tuis prophetis & sanctis, & timentibus nomen tuum pusillis & magnis, & exterminandi eos qui corruperunt terram.
7 Et apertum est templum dei in cœlo & visa est arca testamenti eius in templo eius, & facta sunt fulgura,& voces, & terræmotus, & grando magna.

6. *Et iratæ sunt gentes*.i. infideles ac reprobi,& *aduenit ira tua*, in eos, & *tẽpus mortuos iudicari*.i. tempus in quo iudicium ferendũ de mortuis, quando non iam pœnitentiæ & misericordiæ, sed iræ & iudicij locus est, similiter tempus præmiandi bonos, pusillos & magnos, id est, perfectiores & imperfectiores: & *tempus exterminandi eos qui corruperunt terrã*, vel corporis sui terram, sordibus peccati maculando, vel aliorum etiam terram, id est, similes sui terrenos homines ad similia secum flagitia illiciendo.

7. *Et apertum est templum dei in cœlo*. hîc omnes asserunt denuò à capite reperi mysteria. Itaque cœlum scripturam sanctã interpretantur multis sententiarũ luminibus splendescentem, templum in eo vniuersum Christi mysterium, quod incarnatione Christi apertum est: & eo templo aperto, id est, cognito incarnationis humanæ sacramento, visa est arca veteris testamenti, id est, veteris testamẽti & legis ænigmata reserata, quæ Christum obumbrabant, venturum. & *facta sunt fulgura* miraculorum, & voces prædicationũ, & *terræ motus* hominũ, conuersorum & auersorum, & *grando magna* vehementis persecutionis, persequentibus ad mortem Christianos tyrannis, vel dic quod cœlum est ecclesia militans, templum Christus est, in quo deo patri sacrificia sua offert ecclesia: hoc templum apertum, id est, Christus ipse in ecclesia manifestatus est, quando teste Paulo ad Ephesios, principatibus & potestatibus in cœlestibus per ecclesiam innotuit multiformis sapientia dei: & *tunc visa arca*, id est, apertè cognita in Christo veteris testamenti ænigmata.

1. *Et signum magnũ apparuit in cœlo, mulier amicta sole*. mulier amicta sole ab oĩbus penè exponitur sãcta ecclesia, quippe quę signum est, quo collimare oẽs fideles oportet: & bene apparet in cœlo, quia nostra fideliũq; omniũ conuersatio in cœlis esse debet, dicente Paulo ecclesiæ nomine: Nostra aũt conuersatio in cœlis est. Et bene hæc mulier *amicta sole* dicitur, quæ solem iustitiæ Christũ per fidẽ in baptismo induit, dicente Paulo Galat. 3. Quicunq; enim baptizati estis in Christo, Christũ induistis. *Et luna sub pedibus eius*, quia terrena omnia quæ velut luna per defectũ quotidie decrescũt propter amorem Christi calcauit: vel vt Rupertus exponit, Luna hæretici sunt vagi & instabiles, imò nusquã penè inter se præ opinionũ diuersitate concordes. bene aũt sub pedibus sunt ecclesiæ, quia quãtũcunque præualere ad tẽpus videantur hæretici, præualebit tamẽ tandem ecclesia, neque sponsam suã cui se perpetuò affore promisit, Christus vinci sinet? *Et in capite eius corona stellarum duodecim*: quia in capite & primordio nascentis ecclesiæ CHRISTI duodecim apostolorum cœtu tanquam corona ornata est. vel caput ecclesiæ CHRISTVS est, dicente Paulo ad Colossenses. Ipse est caput corporis ecclesiæ, in hoc ecclesiæ capite corona erat stellarum duodecim apostolorum scilicet duodecim, qui radicati & fundati in CHRISTO aptè stellæ nuncupantur: quia teste Daniele, qui ad iustitiam erudiunt multos, tanquam stellæ in perpetuas æternitates. *Et in vtero habens, & clamabat parturiẽs: in vtero habens*, id est, pregnans & grauida, Hebraismus est: Quum autem ipse Christus in euangelio dicat: Qui facit voluntatẽ patris mei, hic frater, & mater, & soror est: Sancta ecclesia

ARGVMENTVM CAP. 12.

¶ Hoc capite ecclesiæ descriptio nomine mulieris parturientis, & draconis contra eam filiũq; eius insidiæ continẽtur, deinde ipsius & filij ab eo præseruatio, postmodum Michaelis angelorumq; eius aduersus draconem & ei⁹ apostatas angelos pugna & victoria, eam que ob rem gratiarum per fideles actio. Demum draconis aduersus mulierem quæ ob id in desertum volauit, aduersusq; omnes fideles exacerbatio.

CAPVT XII.

A 1 ET signum magnum apparuit in cœlo: mulier amicta sole, & luna sub pedibus eius, & in capite eius corona stellarum duodecim, & in vtero habens: & clamabat parturiens, &

ea quæ æterno patri placita sunt, faciẽdo, fœcundãte eam spiritus sancti gratia Christũ concipit, eiusq; mater efficitur: cõcipit, inquã, in suis fidelibus, & vnusquisque fideliũ in se, per fidem: parturit per bonam voluntatẽ, parit per actionẽ: bene aũt clamat vt parturiẽs, *Et cruciatur vt pariat*, ac de filijs mũdi & diaboli, filios dei efficiat, Christum in eis pariens: nec temerè dictũ est, quod crucietur: cùm scriptum sit, Omnes qui piè volunt viuere in Christo (hoc est enim Christum parere) persecutionem patientur: & hoc nouissimum: parturire est. Si enim Paulus ille viuum ecclesiæ membrũ parturire se testetur ad Galathas dicens: Filioli mei quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus, quanto magis pia mater ecclesia parturiens, per assiduas orationes & prædicationes, cruciatur continuis vigilijs & ieiunijs, vt Christum in fidelibus suis pariat?

cruciatur ut pariat.[2] Et visum est aliud signũ in cœlo, et ecce draco magnus, rufus, habẽs capita septẽ & cornua decem, & in capitibus eius diademata septem, & cauda eius trahebat tertiam partem stel

2. *Et visum est aliud signum in cœlo*, id est, ecclesia, & bene aliud est, quia longè diuersum à priore. *Et ecce draco magnus*, diabolus scilicet, draco per ferociam manus, per superbiam & potestatem: ipse est enim rex super omnes filios superbiæ: & teste Iob, non est potestas super terram quæ comparetur ei: hic draco erat *rufus*, id est, crudelitate sua qua in primitiua ecclesia martyres affecit, sanguinolentus, *habens capita septem*, id est, septem peccata capitaliá, qui sunt septem spiritus nequam, contrarij septem donis spiritus sancti. *Et in capitibus eius septem diademata*, id est, de singulis capitalibus & mortiferis septem peccatis aduersus eos quos superat victoriam: ipse est enim princeps mundi huius, & rex super omnes filios superbiæ: de superatis per septem capitalia peccata, mortalibus, septem victoriæ coronas & diademata gestans. *Et cauda eius trahebat tertiam partem stellarum cœli*: quos enim non valet per apertam sæuitiam per occultam fraudulentiã quæ cauda designatur, perimit: stellas aũt cœli, fideles voco: qui fide ac bonis operib⁹ lucent in ecclesia. Alij per tertiam partem stellarum, tertiam angelorum partem quos secum Lucifer abduxit, accipiunt: sed de primis præstat intelligere. *Et misit eos in terram*. dum terrenis eos concupiscentijs & delectationibus tenet incensos.
3. *Et draco stetit ante mulierem quæ erat paritura, vt cùm peperisset,*

filium

filium eius deuoraret. Diabolus enim ecclesiam, Christum per fidem fructúmq; bonorū operū in fidelibus & fideles in Christo parere cupientem, instanter impugnat: imo Christū quem illa in cordibus fideliū parit, quod ad electos attinet, deuorare cupit, illū per peccati suggestionem, in cordibus eorum recens natum extinguendo

larū cœli, & misit eas in terrā 3 & draco stetit ante mulierē quę erat paritura: ut cùm peperisset, filium
B eius deuoraret. Et peperit filium masculū, qui rectur⁹ erat omnes gētes in virga ferrea: & raptus est filius eius ad deum & ad thronū eius, & mulier fugit in solitudinē vbi habebat locū paratum à deo, ut ibi pascat eam diebus mille ducentis sexaginta. 4 Et factū est prælium magnū in cœlo. Michael & angeli eius præliabantur cū dracone, & draco pugnabat & angeli eius, & non valuerūt, neque locus inuentus est eorū amplius in cœlo. & proiectus est draco ille magnus, serpēs antiquus, qui vo-

Et peperit filium masculum, ipsum videlicet in cordibus fidelium, Christum: bene masculū & virilem, non mollem, quippe qui gentes & omnes impios in virga ferrea, austero scilicet damnatiōis iudicio, reget. Alij per masculum filium, cœtum fideliū intelligunt, qui quum animi robore fideique fiducia valeant, gentes & impios in virga regent ferrea, id est, vitæ austeritate & disciplina, quam præ se ferūt ad se imitandum allicient, & tanquam cogēt. *Et raptus est filius eius ad deum & thronum eius*. Christus enim is quem in nobis parit ecclesia, raptus est ad deum & thronum eius in ascensione, vnde matrē & sponsam aduersus draconis sœuitiam & malitiam tueatur ipse quoque fidelium cœtus ecclesiæ filius, raptus est ad Deum & thronum eius, quando aduersus draconis insultus & insidias mente in deum tanquam propitium patrem fertur, & gratiam roburque impetraturus ad thronum fugit gratiæ & gloriæ ipsius.

4. *Et factum est prælium magnum in cœlo*, id est, ecclesia. Michael & angeli eius præliabantur cum dracone, non enim sanctarū modo prædicationum & euangeliorum documenta, sed & angelorum suffragia aduersus inimicos habet ecclesia: præliantibus inter se Michaele & dracone: illo, vt ecclesiam iuuet, isto, vt perdat: illo, salubria suggerendo: isto, noxia consulendo: angeli autem Michaelis non modo ministratorij: spiritus angelī

ci intelligũtur, sed & viri boni qui angeli in cohortādis fideli bus adiuuāt, sicut & dæmonū angeli, similes sunt ipsi, hoīnes peruersi. Sūt qui præliū hoc de Michaele & Lucifero intelligūt ab initio creatiōis ipsorū initū. *Et nō præualuerūt draco & angeli eius*: quia vtcūq; vexentur à dæmonibus & reprobis electi: tandē tamen præualēt neq; hæreticorum impiorū ve collucta tionib⁹ vnq̄ succūbit ecclesia, supra firmā petram fundata. *Et nō est inuētus locus eorū in cælo*. i. in ecclesia, in ijs scili. quorū conuersatio in cœlis est, implentibus illud Pauli ad Ephe. 4. Nolite locū dare diabolo. *Et proiectus est draco ille magnus*: diabolus scili. draco magnus, per ferociā & superbiā. *Serpens* propter calliditatem, *antiquus* propter

catur diabolus & sathanas, qui seducit vniuersum orbem: et proiectus est in terram; & angeli eius cū illo missi sunt. 5 Et audiui vocem magnam in cœlo dicentem: Nūc facta est salus & virtus, & regnum dei nostri, et potestas Christi eius: quia proiectus est accusator fratrum nostrorū, qui accusabat illos ante conspectum dei nostri die ac nocte. 6 Et ipsi vicerunt eum propter sanguinem agni, & propter verbū testimonij sui, &

vetustam peccandi consuetudinem, vel quia ab initio, serpentis facie mulierem seduxit *qui vocatur diabolus*, id est calumniator. διαβάλλειν nempe calumniari significat, *& sathanas*, id est, aduersarius, bonis omnibus aduersans: is inquam cum angelis suis apostaticis de cœlo *proiectus est in terram*, id est, de fideliū cordibus, in quibus tanquam deus in cœlo habitat, proiectus est & abire permissus in terrena reproborum corda.

5 *Et audiui vocem magnā in cœlo*. i. in ecclesia militāte ac triumphante, dicentem: *Nūc facta est salus*, per remissionem peccatorū, *& virtus*, id est, robur bene operandi ac diabolo resistendi: *& regnum dei nostri*: quum enim desierit regnare peccatum in nostro mortali corpore: regnum in eo deus & Christus obtinebunt, quum scilicet totos nos illis obediētes exhibebimus. & facta est *potestas Christi eius*, id est, proiecto dracone manifestata vis & potestas Christi: quæ non ante se totam exeret quàm perempto Antichristo regnum diaboli pessundederit totum: de cuius euersione prophetans Ioannes ait, quia proiectus est accusator fratrum nostrorum, qui die ac nocte, id est incessanter, accusabat illos ante conspectum dei nostri.

6. *Et ipsi vicerūt illū* non vi sua, sed *per sanguinē agni*. i. per fidem ac meritū passiō s Christi: ipse est enī verus agnus qui abstu-

lit peccata mūdi. *Et per verbū testimonij sui*.i. per apertam fidei de Christo confessionem. *Et non dilexerūt animas suas vsque ad mortem*.i.nequaquam concupiscētias suas ac libidines ꝓprias sectati sunt, adeò vt mortem peccati incurrerēt audientes dictō Christi: Qui odit animā suam in hoc mūdo, in vitā æternā custodit eam: vel intelli ge ꝙ vsque ad mortem non dilexerūt animas suas.i. ꝙ vitæ propriæ pro Christo non pepercerunt sed ad mortem vsque exposuerunt: nam animam pro vita frequenter scriptura sumit. *Propterea lætamini cœli*, id est, ecclesia triumphans & ecclesia militans, *& qui habitatis in eis*, siue iam beati in triū phā te, siue iusti & pij in militante, lætamini, inquā, de proiectione diaboli & angelorū eius: cōtra aūt, *Væ terræ ac mari, quia descendit diabolus ad vos. Terræ*, id est, ijs quorū obstinata est & fixa vt terra malitia: *& mari*, id est, ijs qui animum vagum, inquietū & instabilem habent, ac diuersis fluctuantem vitijs, aut hæresum doctrinis: væ vobis inquam, *quia descendit diabolus ad vos*, nam expulsus ab electis, atrocius in cæteros sæuit diabolus: *Habens iram magnā, quod modicū tempus habet*, id est, tāto magis indignatus, quanto breuiorem esse nouit ad eos tentandos & malè afficiendos, suæque perfidiæ exercendas artes, hominum vitam. *Et postquam vidit draco quod proiectus est in terram, persequutus est mulierem, quæ peperit masculum*, quanto enim fortius ab ecclesia fideliumque cordibus diabolus eijcitur, tanto eos acrius persequitur: sed non desunt illis aduersus illum auxilia. vnde subdit: Et datæ sunt mulieri duæ alæ aquilæ magnæ, id est, duo testamenta, vetus scilicet ac nouum, quibus ipsa se per contemplationem subleuat, quæ duo testamenta aquilæ magnæ alæ dicuntur, quia vt aquila sublimius volat cæteris animantibus, ita scriptura sancta fidelium mentes in cœlum calcatis terrenis ac sub se longè relictis eleuat. Datæ ergo sunt illi *duæ alæ vt volaret in desertum locum*, id est, solitudinis & cōtemplationis locum, & procul à turba seculi

non dilexerūt animas suas vsque ad mortem. propterea lætamini cœli, & qui habitatis in eis. Væ terræ & mari, quia descendit diabolus ad vos habēs iram magnā, sciēs quod modicū temp⁹ habet: Et postquā vidit draco quod pro-
D iectus esset in terrā: persecutus est mulierem, quæ peperit masculū, & datæ sunt mulieri alæ duę aquilæ magnæ, vt volaret in desertū in locum suum, vbi alitur per

carnaliumq; hominũ. *Vbi*, id est, in qua solitudine *alitur* doctrina Christi, *per tempus & tempora & dimidiũ temporis*. i. per tres annos cum dimidio quantum temporis prædicauit Christus. 7. *Et misit serpens ex ore suo post mulierem*, id est, suggestione sua aduersus ecclesiam concitauit, *aquam tanquã flumen*, id est, flumina & gurgites persecutionum: aquis enim persecutiones significari inter mille locos, docet locus Psal. Saluum me fac deus quoniam intrauerunt aquæ vsque ad animã meam. Misit ergo aquã post mulierem tanquam flumen, *vt faceret eam trahi à flumine*, id est, vt per multam persecutionem à fide cogeret deficere: sed *adiuuit terra mulierem*, terra tãquam viuentium ipsi scilicet pij ac fideles nunq̃ æterna morte morituri, & instar terræ fide firmi ac solidi, *aperuit enim terra os suum*, id est, persecutionis tempore clamauerunt instante & iugi oratione fideles ad dominũ, vt ecclesiæ suæ adesset. *Et absorbuit flumen quod misit draco de ore suo*, absorbuit inquã siue terra siue mulier, vtrocũque enim referri potest, flumen, id est, persecutionum gurgites, quandò vim persecutionum fortiter ferendo & durando, ecclesiæ fideles deuorarunt, ne minimo quidem gradu inde à fidei constãtia prolapsi, imo amplius confirmati. *Et iratus est draco in mulierem*, id est, ecclesiam, quod expugnare eam nõ posset ob perfectorum firmam solidamque constantiam, & in aduersis patientiam. *Et abijt facere prælium cum reliquis de semine eius*, id est cum imperfectioribus, qui etsi non sunt æqualis meriti ac fidei cum martyribus, semen tamen sunt ecclesiæ: *quia custodiũt mandata dei*, per bonorum executionem operum: *& habent testimonium Iesu Christi*, fidem scilicet ipsam, quia neutrum sine altero prodest. *Et stetit super arenam maris*, id est, in hominibus vanis, leuibus, & infructuosis conquieuit, principatumque obtinuit.

tempus & tempora, et dimidium temporis à facie serpẽtis. 7 Et misit serpens ex ore suo post mulierem aquã tanquã flumen: ut eam faceret trahi à flumine. Et adiuuit terra mulierem, & aperuit terra os suum, et absorbuit flumen quod misit draco de ore suo. Et irat⁹ est draco in mulierẽ: & abijt facere præliũ cum reliquis de semine eius, qui custodiũt mãdata dei, & habent testimonium Iesu Christi. Et stetit supra arenam maris.

Expositio capitis de virgine Maria.

HActenus de hoc capite: quoniã vero & Rupertus, & græ-
ca scholia ipsum etiã de virgine & matre Maria explicāt,
nos ad eorū imitationem paucis de eadem ex scripturarū
collatione explicemus. Signum apparuit in cœlo. Signū
inquam hoc Maria virgo, de quo olim Esaias cap. 7. Propterea dabit
vobis dominus ipse signū: Ecce virgo concipiet & pariet filium. Et re-
ctè apparuisse in cœlo signum hoc dicitur, quod tū animi tum corporis
insigni puritate longe aliena esset à terrenis mulieribus virgo. Muli-
er itaque amicta sole, ipsa virgo fuit, quæ toto solem iustitiæ Chri-
stū induta fuit: si enim quotquot baptizati sumus in Christo, Christum
induimus, quãtò magis ipsa creaturarū omnium excellentissima ma-
ter? Et luna sub pedibus eius, quippe vaga & instabilia vt Luna
terrena hæc omnia, cœlestis facta virgo calcauit. Et in capite eius
corona stellarum 12. quia Christo qui non modo virginis, sed, teste
Paulo ad Ephesios, caput omnium ecclesiarum fuit duodecim apostolo
rum cœtus tanquam corona in circuitu semper adhæsit. Et in vtero
habens, & clamabat parturiens, & cruciatur vt pariat, in vtero
habēs, id est, impregnata à spiritu sancto, est enim Hebraismus: clama
bat aūt & cruciabatur vt pareret, id est, anxia erat & solicita quo-
modo pareret: quia (vt inquiūt græca scholia) verebatur ac suspicaba
tur ne fortè eam sponsus adulterij postularet nullo virili semine im-
pregnatam. Draco aūt visus in cœlo qui secū tertiam stellarū partem
traxit, lucifer intelligitur: qui secum tertiam & magnam angelorum
partem de cœlo in terram traxit & adduxit, quando inde à Michaele
abiectus est, quod nunc cùm taceat, paulo post explicabit, Et draco
stetit ante mulierem quæ paritura erat: vt quum peperisset, fi-
lium eius deuoraret. neque enim ignorabat ex prophetijs vetera-
tor ille diabolus nasciturū ex virgine filium, per quē euersum iri prin
cipatus sui oportebat imperiū: itaque postquam eam sensit, nullo viri
semine grauidam: nullum non mouit lapidem, vt statim natum Chri-
stum extingueret & deuoraret, quod mox a puero nato per infantici-
dam Herodem facere molitus est. Et peperit mulier filium mascu
lum. Maria scili. et Christum, virilem ac fortem, de quo Esaias: Et vo
cab tur nomen eius admirabilis, Deus fortis. Qui recturus erat o-
mnes gentes in virga ferrea, id est, iudicij austeritate, iuxta quod
illi in Psalmis à patre dicitur: Reges eos in virga ferrea. Quum autem
recens natum Christum per Herodem moliretur extinguere draco dia
bolus, Raptus est filius eius ad deum & thronum eius, id est, ab
latus est à furore Herodis, & in tutissimum diuinæ prouidentiæ &
custodiæ locum receptus: sic enim dei thronum græca scholia expli-
cant. Raptus est autem & ablatus ab Herodis ira, quando à deo ad-
mo-

monitus in somnis Ioseph audiuit: Surge & accipe puerũ & matrem eius, & fuge in Aegyptũ scilicet desertum, vbi habebat locũ paratũ à deo, *qui enim mittebat deus, indubiè locũ illis vbi habitarẽt parauerat, licet de hoc nihil in scripturis sanctis caueatur.* vt ibi pascat eam diebus mille ducẽtis 60. *id est tribus fere annis cũ dimidio: tantũ enim temporis aiunt græca scholia fluxisse à recessu Mariæ in Aegyptũ vsq; ad mortem Herodis: & ex historiarũ collatione conijcitur. Prælium aũt magnum in cœlo factũ, id est, cum Michaele ecclesiæ protectore, & dracone, similiter & proiectio ipsius draconis intelligi potest facta fuisse in ipso incarnatiõis Christi articulo: nato enim Christo, imperiũ diaboli eneruatum est, & virtus eius cõtrita: de quo gloriari & lætari fideles iubẽtur. Et cùm vidisset draco se per virginis partũ deiectũ & in terram proiectũ,* ꝑsecutus est mulierẽ quæ peperit masculũ. *hic græca scholia repetitionẽ eße dicũt eorum quæ paulò ante recitauerat Ioannes: est enim frequẽs ecclesiasticis scriptoribus eadẽ repetere: persecutus est aũt mulierẽ in filio suo, dũ eum (vti nuper diximus) per Herodem ad mortẽ petijt.* Sed datæ sunt mulieri duæ alæ, vt à facie serpentis in desertũ volaret. *Duas alas græca scholia duas monitiões explicant: priorem, quando admoniti in somnis Magi, reuersi sunt per aliã viam in regionẽ suam: Alteram, quãdo admonitus in somnis Ioseph audiuit ab angelo: Accipe puerũ & matrẽ eius: & fuge in Aegyptũ: his admonitiõibus tanquam alis innixa duabus volauit in desertũ Aegypti, secessitq; in locũ sibi illic à deo præparatũ, vbi alita est & diuinæ prouidentia pasta, per tẽpus & tẽpora & dimidium temporis, id est, tres annos cũ dimidio, tot enim anni aut circiter fluxere à nece infantiũ & fuga Christi vsq; ad mortẽ Herodis. Vbi aũt nihil se per Herodẽ profecisse serpẽs intellexit,* Misit ex ore suo aquã tanquam flumen post mulierẽ, vt faceret eam attrahi à flumine. *aquarũ nomine persecutiões & afflictiões intelligi docuimus, ex loco Psal. Saluũ me fac deus quoniã intrauerunt aquæ vsque ad animã meam: Verba enim sunt filij ad patrẽ in cruce clamãtis. Videns ergo frustra tentatã sibi viam per Herodẽ diabolus,* ex ore suo, *id est, suggestione sua per Iudæos, scribas & pharisæos afflictionũ & tribulationũ gurgites mulieri immisit. ex afflictionibus filij in se redũdãtes, quibus enim putas dolorũ vorticibus pulsatam fuisse pendente filio piam matrẽ? tam certè verã agnouit pij illius senis prophetiã: Et tuam ipsius animã doloris pertransibit gladius. Hoc ergo dolorum flumen mulieri diabolus illisit,* vt faceret eam attrahi à flumine, *id est, vt hoc dolorum flumine illam obrueret:* Sed adiuuit terra mulierem, *quomodo autem adiuuerit, subdit:* Et terra aperuit os suum, *quando in momento Christum recepit:* Et absorbuit flumen quod misit draco de ore suo. *flumen enim dolorum*

quod

quod ex innumeris Christi persecutionibus, quotidie Mariam angebat in Iesu in terram Christi corpore, absorptum est, quia cessantibus à Iudæorum inuidia, Christi persecutionibus cessauit & mulieris dolor. Et iratus est draco in mulierē, *quod præualere aduersus eam & filiū eius non posset.* Et abijt facere prælíū cum reliquis de semine eius, *id est, cum cæteris fidelibus, qui semen sunt Christi, quia fratres Christi per adoptionem: cùm enim aduersus Christum non præualeret, aduersus eos qui dei mandata custodiunt, & testimonium Iesu Christi habent, id est, eum confitentur, prælium iniuit, cōmunis humani generis pernicies Hactenus Lector quatenus græcis scholijs adiuti conijcere etiam per nos ipsi potuimus, quam proximè ad literam & scripturarum consonantiam fieri potuit, de virgine matre dixerimus, si quis aptiora & concinna magis afferet, libenter accepturi.*

ARGVMENTVM CAP. 13.

¶ *Nomine bestiæ, Antichristi cæterorum, eius & diaboli satellitum habitus describitur, eorumq; blasphemia, & impietas, & pugna aduersus sanctos: deinde specialiter Antichristi satellites & prædicatores manifestātur, cum potestate etiam insolita miracula faciendi. vnde ad simulachri bestiæ adorationem, & eius characterem gestandum pene omnes compellent.*

CAP. XIII.

A ET vidi de mari bestiam ascendentem, habentem capita septem, & cornua decem, & super cornua eius, decem diademata, & super capita eius nomina blasphemiæ. Et bestia, quam vidi, similis erat pardo, & pedes eius sicut pedes vrsi, & os

1. *Et vidi bestiam ascendentem de mari.* Bestia ista antichristus est, & eo principe reproborum cœtus, bestiarum more degens: qui de mari ascendit, quādo de seculo hoc nequam & vitiorum profunda abysso in superbiā & ferociam se erigit: quæ bestia *habebat capita septem* sicut & draco, id est, septenarium vitiorum capitalium: imò quia septenarius numerus perfectus est, vitiorum omnium vniuersitatem: *& cornua decem,* id est, decem sub se reges & acies rectà contra decalogum agentes. *Et super capita bestiæ nomina blasphemiæ*, quia non modo Antichristus ipse sed omnes etiam illius principes satellites aduersus deum & Christum eius blasphemare non verebuntur. *Et bestia quam*

vidi, erat similis pardo, ob peruersorū morum varietatē. *Et pedes eius sicut vrsi*, per sanctorū conculcationem: vrsis enim vis est in pedibus calcandi, *& os eius vt leonis*, per apertā in dilaniandis sanctis ferociā, vis enim leonis in ore est & rictu. *Et dedit illi draco virtutē suam*, quia non antichristo modo, sed ministris suis omnibus vim nocēdi tribuit diabolus. Et dedit etiam illi potestatē suam, græci addūt καὶ θρόνον αὐτοῦ id est, sedem suam. Sedit enim in sede draconis antichristus, quia sicut & ille voluit esse similis altissimo: ita teste Paulo, extollet se iste supra omne quod dicitur deus, ita vt in tēplo dei sedeat.

eius sicut os leonis. Et dedit draco virtutem suam, & potestatem magnam. Et vidi vnum de capitibus suis quasi occisum in mortem: & plaga mortis eius curata est. 2 Et admirata est vniuersa ter-

Et vidi vnū de capitibus eius quasi occisum in morte. Capita diaboli omnes reprobi sunt, sed vnū ac præcipuum caput ipsius Antichristus erit, quod vidit Ioannes quasi occisum, finget enim se mortuum, vt simulata resurrectione fidelibus imponat, vnde subdit, *Et plaga mortis eius curata est*: plaga quidem non vera, sed apparens, finget enim se mortuum & occisum quemadmodum occisus est Christus, vt simulata resurrectione Christum se mentiatur.

2. *Et admirata est vniuersa terra post bestiā*. i. vniuersi terreni et luxuriæ dediti hoīes: adeo aūt, vt draconem & bestiā adorauerint, putātes neminē ei posse resistere. *Et datū est ei os loquēs magna*. i. fastosa, & superba, *& blasphemias*: nā deo & Iesu maledicet. *Et data est ei*. i. permissa *potestas facere* quidlibet *mēses* 42. i. annos tres cū dimidio, quātò tempore regnaturus fertur antichristus. *Et aperuit os suū in blasphemias ad deū*. i. nō nisi blasphemijs apertū os habuit, vt blasphemaret nomē eius. i. nomē vel fidem, quia mūdo innotescit *& tabernaculū eius*. i. ecclesiā militantē, quæ hic adhuc peregrinatur ad dominū: & eos qui habitāt in cœlis. i. apostolos ac martyres, cæterosq; beatos: seductores eos & impostores appellādo. *Et datū est ei*. i. à deo permissū, *facere bellū cū sanctis*. i. cōtra sanctos, *& vincere eos*: quos enim blanditijs aut suasionibus & dispositionibus ad se allicere nō poterit, vi armorū & afflictionū adducere nitetur. Et qui duobus modis non præualuit, tertio præualebit: vincet enim occidēdo, sed non peruertēdo: nulla aūt erit gens aut natio ab eius impetu secura, data est enim illi potestas in omne tribum & nationem. *Et adorauerunt eum oēs qui habitabant terram*. i. terreni hoīes, de ijs enim intelligi docet locus seq...

quo-

Quorũ nomina non sunt scripta in libro vitæ Agni qui occisus est ab origine mundi, id est, qui nõ sunt scripti in libro æternæ præsci entiæ & prædestinationis, qui est liber agni, qui antea dictus est sigillatus, quia ante iudicium non constabit qui prædestinati fuerint & qui reprobi: quidam sic ordinant lectionem, quorũ nomina ab origine mũdi. i. ab omni æuo non sunt scripta in libro vitæ agni: alij legũt in libro vitæ agni qui occisus est ab origine mũdi: quẽ locũ intelligas oportet ꝙ occisus erat in mẽte & idea diuinæ præsciẽtiæ ab origine mũdi, & ab æterno, quia effectus sequẽtes nihil mutãt in idea diuinæ præscientiæ, vel dic ꝙ per figuram occisus est ab origine mũdi in Abel, quando Abel à Cain fratre occisus Christum præ figurabat à Iudæis fratribus occidendũ: priori tamen vt intelligentiæ assentiar persuadet me locus sequẽs cap. 17. Et mirabũtur inhabitantes terram, quorũ non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi. Quoniam vero præmiserat fore vt in electos bellaret, & eos vinceret Antichristus, & opprimeret: ne desperandi occasio fidelibus daretur, consolationem subdit, dicẽs: *Si quis habet aurem, audiat: qui in captiuitatem duxerit: in captiuitatem vadet.* futurum est enim vt quosdam exilio multet Antichristus & ad seducendũ, captiuos teneat: sed qui captiuos fideles tenuerit, ipse in tenebras exteriores captiuus ibit. *Et qui gladio occiderit, oportet eum gladio occidi:* qui enim gladio corporali innocẽtes occiderit, vt facturus est Antichristus, vel corporali occidetur, vel spirituali

ra post bestiam. Et adorauerunt draconem qui dedit potestatẽ bestiæ, & adorauerũt bestiam, dicẽtes: Quis similis bestiæ? et quis poterit pugnare cũ ea? Et datũ est ei os loquẽs magna & blasphemias & data est ei potestas facere menses quadraginta duos. Et aperuit os suũ in blasphemias ad deum blasphemare nomẽ eius, & tabernaculũ eius, et eos qui in cœlo habitãt. Et est datũ illi bellũ facere cũ sanctis, et vincere eos. Et data est illi potestas in omnem tribũ, & populũ & linguam, et gentem: & adorauerũt eam oẽs qui inhabitabant terrã, quorum nõ sunt scripta nomina in libro vitæ agni qui occisus est ab origine mundi.

C Si quis habet aurem, audiat. Qui in captiuitatem duxerit, in captiuitatem vadet: qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. Hic est patientia & fides sancto-

Gene. 4. a. Matt. 26. c.

vti

vti Antichristus, quē spiritu oris sui Christus interficiet. *Et hic est patientia & fides sanctorum*, id est, in hoc patientiā habere debent, & fidem credentes: quia scilicet si nullum malū impunitum, nullum etiam bonum, futurum est irremuneratum.
3. *Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra*: altera bestia falsorū Antichristi prædicato
rū caterua est, quæ de terra ascēdit, quia de terrenis suis cōcupiscentijs, vnde terrenā suam fragilitatē agnoscentē humiliari oportebat, in altū superbię & singularitatis licet occultæ & per hypocrisin se erigit. *Et habebat cornua duo similia agni*. duo cornua agni, duo sunt scripturæ testamēta, quę agnū Christū, & nasciturū prædicunt, & natum ꝓferūt: bene aūt dicitur nō quod duo cornua agni sed similia agni, cornibus habet hæc bestia: simulatā enim tantū agni Christi probitatē præ se ferūt, licet impietatē suam, duobus cornibus ipsius, vtriusq; scil. testamēti authoritate tuo
ri frustra contendunt. Hæc aūt bestia loquebatur sicut draco, blasphema & impia: & potestate eadem vsa est qua & bestia coram ipsa, ficta enim miracula quæ per antichristū faciet diabolus, per Antichristi ministros & prædicatores etiam facturus est: tanta enim facturi sunt ficta miracula vt habitātes in terra. i. terrenos homines cogant adorare primā bestiam Antichristū scilicet, *cuius curata est plaga mortis* apparenter, quando se finxit à morte resurgere, quinimo educto cœlitus igne, & patratis in conspectū bestiæ miraculis, coget eos facere imaginem bestiæ, cui spiritū vitæ dabūt & loquelam apparēter quidem, loquente per eam atque illam mouente diabolo: quin edictum faciet, vt qui eam imaginem non adorauerint, occidantur: hæc omnia quia corporaliter futura dicunt, non morabor

rū. 3 Et vidi aliam bestiam ascendentē de terra: et habebat cornua duo similia agni, & loquebatur sicut draco. Et potestatē prioris bestiæ oēm faciebat in conspectu eius: et fecit terrā et habitātes in ea adorare bestiam primā cuius curata est plaga mortis. Et fecit signa magna, ut etiam ignē faceret de cœlo descēdere in terrā in conspectu hominū. Et seduxit habitātes in terra ꝓpter signa quæ data sunt illi facere in conspectu bestiæ, dicēs habitātibus in terra, ut faciāt imaginē bestiæ, quæ habet plagam gladij, & vixit. Et datū est illi ut daret spiritū imagini bestię: D
et vt loquatur imago bestiæ: et faciet vt quicūque nō adorauerint imaginem bestiæ occidātur. 4 Et

in mystica expositione. Victorinus ait, auream Antichristi imaginem in templo Ierosolymis vt adoretur, collocandam. 4. *Et faciet omnes pusillos, &c.* quemadmodum Christiani Christi characterem crucem ipsam gestamus, sic oēs planè in dextra manu aut fronte Antichristi notam aliquā insignem vnde se Antichristianos appellent, gestare cogent, inter dicētes ne quispiam emere possit aut vendere, qui nō eum characterem aut bestiæ nomen, aut numerum nominis bestiæ habuerit, id est, qui non dederit nomen in nomen ipsius, aut non accenseatur inter eius satellites. *Hic est sapientia, qui habet intellectum computet numerum bestiæ.* numerus enim hominis est, quasi diceret a nominari potest, hominis enim numerus est nō dei cuius sapientiæ non est numerus, quanquam ille se deum mentiatur. *Et numerus eius sexenti sexagintasex.* ego sanè qui sit iste numerus planè me ignorare fateor, & nec dum ea donatum sapientia, quæ reperire id possit, multi hic græca nomina fingūt Antichristo apta, quorum literæ dictum numerum faciant, ego me hic torquere nolo, ad alia properans, si quando plus erit otij, & nos in eos aliquot horas collocabimus.

faciet oēs pusillos & magnos, & diuites & pauperes, & liberos & seruos habere characterē in dextera manu sua, aut in frōtibus suis. & ne quis posset emere aut vēdere, nisi qui habeat characterem aut nomē bestiæ, aut numerū nominis eius. Hic sapientia est. Qui habet intellectum: computet numerum bestiæ. Numerus enim hominis est: & numerus eius sexenti sexagintasex.

ARGVMENTVM CAP. 14.

¶ *Agni & virginei cœtus agnū collaudantis hoc capite descriptio habetur, dein angeli prædicatio ad deum adorandum cohortātis, & instans iudiciū proclamantis: postmodum per alterum angelum spiritualis Babylonis euersio, & per tertium angelum eorum qui bestiam adorauerunt damnatio, & mortuorum in domino quies, deinde iudicij per angelum in falce metentis & vindemiantis executio.*

CAPVT XIIII.

A [1] ET vidi, & ecce agnus stabat supra montē Sion, & cum eo centū quadragintaquatuor millia habētes nomē

Et vidi, spirituali visione. Et ecce agnus CHRISTVS propter vitæ puritatem & innocentiam stabat paratus ad auxiliandum: *Supra montem Sion*, id est, ecclesiam, cui præsidebat. Quid enim Sion (quæ speculans interpretatur) aliud signifi-

gnificat, q̃ triumphantẽ illam ecclesiã quæ iam reuelata facie domini gloriã speculatur? *Et cũ eo centum quadraginta quatuor millia* est aũt numerus definitus ꝑ indefinito. *Habentes nomen eius & nomen patris eius scriptũ in frontibus suis*. i. fidem & charitatẽ qua filij & hæredes dei, cohæredes aũt & fratres Christi dicũtur, palam & intrepidè præferẽtes: hoc enĩ significat ꝓ in frõtibus: hic aũt ex literæ sequẽtis cõtextu nõ vniuersus beatorũ cœtus, sed eorũ qui vnà cũ reliquis virtutibus virginitate insignes fuerant describitur. *Et audiui vocem de cœlo*. in visione enim audiebat sanctorum laudes, & quas deo agebãt gratiarũ actiões: vocẽ aũt audisse se dicit *tanquã aquarũ multarũ*, quia aquarũ nomine populi nõnunquã intelligũtur, quidã interpretãtur tanq̃ multorũ populorum, mihi videtur alludere Ioan. ad impetũ multarũ aquarũ, cũ rupi aut saxo illidũt, tũc enim sonũ edũt vehementem: vocem ergo aquarũ multarum, id est, vocem sonorã valde, & plenam affectionum: quod etiam significans ait, & tanquam vocem tonitrui: nec sonoram modo & vehementis affectionis vocem significauit, sed & suauitatis plenam, cum citharœdorum eam cantibus comparauit.

eius, & nomen patris eius scriptũ in frontibus suis. Et audiui vocẽ de cœlo, tanquã vocem aquarum multarũ, & tanquã vocem tonitrui magni: & vocem quá audiui, sicut citharœdorũ citharizãtium in citharis suis. 2 Et cantabãt quasi canticum nouũ ante sedem & ante quatuor animalia, & seniores: & nemo poterat discere canticum, nisi illa cẽtum quadraginta quatuor millia qui empti sunt de terra. Hi sunt qui cũ mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim sunt. Hi sequũtur agnũ quocunque ierit. Hi empti sunt ex ho
minibus primitiæ deo & agno: et 3
in ore eorũ non est inuentũ mendaciũ. Sine macula enim sunt an

2. *Et cantabant quasi canticum nouum*. hic ꝓ quasi non negat veritatem rei, sed asseuerat potius, vt in euangelio Ioannis de Christo ait: Vidimus gloriam eius quasi vnigeniti, id est, tanquam vnigeniti, hoc est, gloriam quum habere par est verè dei vnigenitum ij *cantabant canticum nouum*, de nouis ac recentibus beneficijs sibi per Christum in nouo testamento adlatis cantabant autem *ante sedem*, id est, ante angelos, qui sedes dei dicuntur, & *quatuor animalia*, id est, quatuor euangelistas, & *seniores*, id est, reliquos apostolos, patriarchas, & prophetas. &

nemo

nemo poterat dicere canticum, nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra.i.præcioso sanguine agni de terrena & carnali conuersatione redempti, vt cum Paulo in carne degentes extra carnem viuerét: canticum aũt quod nemo alius discere poterat, canticũ est, quo de cõcessa sibi virginitatis gloria deo gratias agebãt vnde subdit: *ij sunt qui cũ mulieribus non sunt coinquinati, virgines enim sunt.* sunt qui de virginitate animi omnium beatorum explicẽt, quam integram fieri vel per baptismũ vel per pœnitentiam dicunt, mihi cùm mulierũ commixtionem proponat, simplicius de vera virginitate loqui videtur, vt ad eam homines incitet: de quibus ob meritũ virginitatis ait: *Hi sequũtur agnum*.i.Christũ *quocunque ierit*. Si enim de ministris suis in genere ille dicit: Si quis mihi ministrat, me sequetur, & vbi sum ego, illic & minister meus erit: rectè sequi illũ dicuntur, qui virginitatis exemplo illi ministrarũt. *Hi empti sunt ex hominibus*.i.de impudica hominũ conuersatione redempti, vt ne vnà cũ hominibus & carnalibus polluerentur, empti sunt aũt tanquam primitiæ deo & agno.i.agni sanguine, vt ipsius ac dei essent tanq̃ primitiæ.i.præcipui fructus & deo gratiores, *neque in ore eorũ inuẽtum est mendaciũ*. quidam græci codices habẽt δόλος.i.dolus. Dionysianus codex ψεῦδος.i.mendacium.

te thronũ dei. 3 Et vidi alterũ angelũ volãtem per mediũ cœli, habenté euangeliũ æternũ, ut euangelizaret sedẽtibus super terrã, & super oẽm gentem & tribum, &

3.*Et vidi alterum angelum*, siue angelũ simpliciter, nam Dionysianus codex non habet ἄλλον.i.alium, neq; de quoquam angelo adhuc hoc capite facta est mentio. Vidi ergo angelũ.i.cœtum prædicatorũ, *volantem per mediũ cœlum*.i. per mediam ecclesiam prædicationis munus celeriter & alacriter obeuntem. *Habentem euangelium æternum*, doctrinam scilicet Christi, quæ ob faustum lætumque iustificationis & redemptionis nunciũ mortalibus mortuis allatũ, rectè euangeliũ dicitur, & æternũ: quia non sicut olim Iudæis temporaria, sed æterna bona pollicetur. Vidi ergo illum habentem euangeliũ *vt euangelizaret sedentibus in terra*.i.terram & orbem habitantibus, ne immoremur in mystica significatione, id enim sequentia verba explicant, super omnem gentem & tribum, &c. *Dicebat autem voce magna*, id est, affectione multa, & reuera apparebat Ioanni tanquam voce alta loquens & dicens: *Timete dominum, & date illi honorem, &c.* quia venit dies iudicij eius siue in morte

particularis cuiusque, siue vniuersalis oĩm post resurrectionẽ: hoc aũt subdit, vt qui non ducũtur virtutis amore, agãtur saltem iudicij timore, quos iubet adorare oĩm conditorẽ, etiã & fontiũ, vt minima quæq; nostri gratia illi curæ esse ostendat.

4. *Et alius angelus secutus est dicens*, inuitatis per priorem angelum ad deum adorãdum & honorandum hominibus alterũ proponit, qui terrenorũ hominũ & dei negligentiũ ruinam prædicet, dicens: *Cecidit Babylon illa magna*, quidã græci codices addunt πόλις, id est, ciuitas. Dionysianus non addit. Babylon autem quæ confusio interpretatur, ciuitatem diaboli & reproborum significat communionem, quæ cùm se per superbiam aduersus fideles erexisset, nunc cecidisse dicitur, id est, extincto principe suo diabolo & Antichristo vim potestatemq; suam perdidisse. *Quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit gẽtes*, id est, quæ impietatis & idololatriæ furore inebriata, & cum deis alienis (vero deo cui vni adhærere debebat relicto) fornicata, potauit omnes gentes: quãdo se inuicem Babylonis illius ciues, id est, membra diaboli ad impietatem & idololatriam prouocauerunt.

linguam, & populũ, dicens voce magna: Timete dominũ, & date illi honorẽ, quia venit hora iudicij ei⁹: & adorate eũ, qui fecit cœlũ & terram, mare & fontes aquarũ. 4 Et alius angelus secutus est, dicẽs: Cecidit cecidit Babylon illa magna: quæ à vino irę fornicationis suæ potauit oẽs gẽtes. 5 Et tertius angelus secutus est illos, dicẽs voce magna: Si quis adorauerit bestiam & imaginẽ eius, & acceperit characterem in fronte sua aut in manu sua: & hic bibet de vino iræ dei, quod mixtũ est mero, in calice iræ ipsius: & cruciabitur igne & sulfure in cõspectu an- C
gelorum sanctorũ, & ante cõspectũ agni: & fumus tormẽtorum eorũ ascendet in secula seculorũ: nec habent requiem die ac nocte qui adorauerunt bestiam & imaginẽ eius, & si quis acceperit characterem nominis eius. Hic patiẽtia sanctorum est, qui custodiunt

5. *Et tertius angelus secutus est illos dicens voce magna: Si quis adorauerit*, id est, si quis quoquo pacto in illius impietatem cõsenserit ac nomen dederit, *hic bibet de vino dei quod mixtũ est me[ro] in calice iræ ipsius*. Græci habent καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴν[ου] θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ κεκραμένου ἀκράτου, ἐν ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς [...]

id

id est, hic bibet de vino mero iræ dei, quod sibi scil. mixtũ est, in calice iracũdiæ ipsius: & sic ordinãda lectio interpretis est: hic bibet de vino iræ dei mero in calice iræ ipsius, quod quidẽ vinũ iræ dei mixtũ est, sub. illi: nõ enim intelligas vinum esse mixtum mero, sed quod merum vinum iræ dei nulla temperatum aqua misericordiæ, illi mixtũ est, id est, datũ ad bibendũ. miscere enim dicitur non modo qui aqua diluit, sed qui vinum fundit: ijs autẽ verbis nil aliud vult Ioannes quàm bestiæ adoratores grauẽ dei iram & vltionem manere. Et qui adorauerit bestiã *cruciabitur igne*, vel gehennæ reali scili. igne, vel igne suæ conscientiæ

mandata Dei, & fidem Iesu. 6 Et audiui vocem de cœlo dicentem mihi: Scribe, beati mortui qui in domino moriũtur. Amodò iam dicit spiritus, ut requiescant à laboribus suis. opera enim illorum sequuntur illos. 7 Et vidi: & ecce nubem candidam: & super nubem sedentẽ similem filio hominis, habentem in capite suo coro

perpetuò illũ vrentis, aut vtroq; potius: *& sulphure* .i. fœtore suarum libidinũ, quæ tanto illi erunt fœtidiores, quãto in carne videbantur suauiores: cuius ignis & cruciatus fumum dicit coram Christo & angelis in seculũ ascẽdere, quia Christo & beatis videntibus in perpetuũ torquebũtur impij: nec vlla erit illorũ requies. *Hic patientia sanctorum est, qui custodiunt mãdata dei & fidem Iesu.* vides non sufficere fidem nisi adiungantur & opera, & mandatorum dei obseruatio Hic autem, id est in hoc est, sanctorum patientia, quod dum malos & impios puniri audiunt, se præmiatum iri confidunt.

6. *Et audiui vocem dicentẽ mihi, scribe*.i. diligẽter nota & attẽde, & tanq̃ annotatione dignum in libro tuo scribe: *Beati mortui qui in domino moriũtur*.i. qui in fide & confessiõe Christi domini moriuntur. Græca scholia exponunt mortuos in domino, mortuos peccato & mũdo, mortificationẽ scil. Iesu in suo corpore circũferentes. *Amodò dicit spiritus*. Græci addũt ναὶ .i. sanè, hoc est, amodò sanè, vel posthac dicit, sub. fore, aut dicit .i. iubet spiritus, vel spiritus ille angelicus, vel spiritus sanctus qui per angelum reuelabat Ioanni, dicit inquam fore vt requiescant à laboribus suis, quos Christi nomine pertulerũt. *Opera enim illorum sequuntur illos*, id est, merces per gratuitam dei liberalitatem illorum promissa bonis operibus.

7. *Et vidi & ecce nubem candidam*. post enumeratam beatorum quietẽ, subdit malorum damnationẽ, asserẽs se vidisse nubem

candidam, *& similẽ filio hominis.* Chriſtũ ſcil. aut aliũ ſimilitudine Chriſti angelũ *ſuper nubem ſedentẽ,* nubem, inquam, candidam: per quá nubem Chriſti carné quidam intelligũt innocẽtiæ puritate candidá: mihi ſimplici⁹ videtur velle Ioannes dicere, vidiſſe ſe illũ in nube venientẽ. ſicut enim in nube eaque lucida aſſũptus eſt in cœlũ, vnde aſcendẽti nubes nõ obſtitit quin aſpectabilis videretur, & ita eum venturum quomodo erat aſſumptus angeli teſtati ſunt, ſic eũ in nube veniẽtem vidit Ioannes, & ſedenté: quippe qui ad iudiciũ veniret. ſtare enĩ Chriſtus dicitur interpellás, ſedere iudicás. Vidit igitur eũ ſedentẽ *& habentẽ in capite coronam aureã,* per quá regia Chriſti dignitas & auctoritas deſignatur. Et in manu ei⁹ falcem acutá: per quã iudiciaria ſignificatur poteſtas: poteſt etiam intelligi habere coronã ad præmiandũ bonos, falcẽ ad perdendũ impios.

nam aureã, & in manu ſua falcẽ acutá. 8 Et alius angelus exiuit de templo clamás voce magna ad ſedenté ſuper nubem: Mitte falcem tuam & mete, quia venit hora ut metatur, quoniá aruit meſsis terræ. Et miſit qui ſedebat ſup nubé, falcẽ ſuam in terrá: & demeſſuit D

Matt. 13.c. Ioel 3.d.

8. *Et alius angelus exiuit de templo,* per aliũ angelũ angelicas innuit poteſtates de templo eccleſiæ triumphantis exiſſe obuiam Chriſto ſuper nubem ſedenti, *& voce magna,* id eſt, ardẽti deſiderio ad eum clamaſſe *mitte falcem,* id eſt, exere iudicium: falx enim iudiciariam poteſtatẽ ſignificat: nam ſicut falce omnem meſſor amputat ſegetem bonam ac malam, vnà ſcilicet cũ tritico zizaniam, vt poſtmodũ triticum in horreũ, zizania foras mittat: ita angelorũ miniſterio tanq̃ falce omnes ſuccidet ante generalem reſurrectionem bonos & malos Chriſtus. mitte ergo (inquit) falcem, *quia venit hora vt metatur, id eſt, vt iudicium exeratur: quoniam aruit meſſis terræ.* Quum enim plenitudine gentium ingreſſa ſaluus erit Iſrael, factumq; fuerit vnum ouile & vnus paſtor Iudæorum ſcilicet & gentium: iam aruiſſe terra dicetur, id eſt, ad perfectam bonorum maturitatem perueniſſe: quia completo electorum numero nullũ amplius de nouo fructum faciet. Sancti ergo angeli & beati ad conſummationem ſuæ beatitudinis ſtudijs omnibus accelerationem iudicij expetunt: vnde ad eorum preces miſit Chriſtus falcem ſuam in terram, & meſſuit eam per mortem o[illegible]nes ſuccidendo, & bonos purumque triticum in æterni pa[illegible] horrea collocando, malos autem & zizania in barathrum [illegible] perpetuò ardeant, præcipitando.

9.*Et alius angelus, &c.* mihi omissa interpretationū varietate magis arridet ea quæ scripturis est cōformior, vt per hūc angelū intelligam⁹ angelorū cœtum quorū ministerio in iudicio vsurus est Christus. Et cū ille Matth. 13. in parabola zizaniarum testetur ꝙ messis est cōsummatio seculi, messores aūt sunt angeli, & ꝙ mittet filius hominis angelos suos, et colligent de regno eius omnia scandala, & mittēt in caminū ignis: rectius per hūc angelum falcem habentē in manu cœtus ille angelorū videtur intelligēdus, ad pagendū Christi iussu & imperio, iudicium paratus. vnde & iudiciariā falcē habere in manu dicitur, id est, paratam 10. *Et alius angelus exiuit de altari templi.* cùm superius, templū cœlū, altare, Christū esse dixerim⁹: alius angelus visus est Ioanni de altari exiēs, id est, à christo vero altari in quo sacrificia ecclesiæ offeruntur, missus: qui quidē angelus *habebat potestatē supra ignē*, ignē. s. conflagrationis, quia angelico ministerio ignis cōflagrationis per terrā & aerem effundetur: & clamauit ad angelū falcem habentē: *Mitte falcē tuam acutam*, id est, exere iudiciariam potestatem. *Et vindemia botros vineæ terræ*. i. amputa malos & impios, qui per botros terrestris & carnalis vineæ intelligūtur: electi enim botri sunt vineæ dei: reprobi, botri vineæ terræ: vindemia ergo vineæ terrestris botros, quoniā maturæ sunt vuæ eius, id est, cōsummatæ iniquitates Amorrhæorū: maturæ nempe dicūtur vuæ reproborum, quādo vsque ad completā malitiam & profundū malorū peruenerunt. Et misit angelus falcem suam *& vindemiauit vineam terræ*, auferendo de terra malignos & impios. *Et misit in lacum iræ dei*. Lacus autem hic vas significat ad excipiendā vin-

eam. 9 Et alius angel⁹ exiuit de tēplo quod est in cœlo, habēs & ipse falcē acutā. 10 Et alius angelus exiuit de altari, qui habebat potestatē supra ignē: & clamauit voce magna ad eū qui habebat falcē acutā dicens: Mitte falcē tuam acutā, & vindemia botros vineę terrę: quoniā maturæ sūt vuæ eius. Et misit angelus falcē suā acutam in terram, & vindemiauit vineā terræ, & misit in lacum iræ dei magnum: & calcatus est lacus extra ciuitatem, & exiuit sanguis de lacu vsque ad frænos equorū per stadia mille sexenta.

ARGVMENTVM CAP. 15.

¶ Exultatio electorum & gratiarum actio de victoria in bestiam describitur, deinde 7. angeli septem plagas orbem perdere parati.

demiam factũ, quo metaphoricè infernus significatur. hoc loco, græcum verbũ ληνός torcular significat: vnde subdit, & calcatus est lacus, id est, ipsi in lacu positi reprobi, calcati sunt à diabolis: calcati sunt aũt *extra ciuitatem*. i. extra ecclesiam, à cuius cõsortio se subduxerũt impij. *Et exiuit sanguis de lacu vsque ad frænos equorũ per stadia mille sexcenta*. hyperbolica est locutio, significãs immensam & propè infinitam fuisse damnatorum pœnam & vltionẽ: Tunc enim immensa est prælij quãtumcunque asperi & immanis crudelitas, quando per stadia mille sexcẽtã vsque ad fræna equorũ præ occisorum multitudine, sanguis ascendit.

CAPVT XV.

1 ET vidi aliud signũ in cœlo magnum & mirabile: angelos septem, habẽtes plagas septẽ nouissimas. Quoniã in illis cõsummata est ira dei. 2 Et vidi tanquã mare vitreum mixtũ igne, 3 & eos qui vicerunt bestiam & imaginem eius, & numerũ nominis eius stantes super mare vitreũ, habentes cytharas dei: & cãtantes canticũ Moysi serui dei, & canticum agni, dicẽtes: Magna & B

1. *Et vidi septem angelos*. i. angelorũ vniuersitatem: septenarij enim nõie ferè in scriptura significari solet vniuersitas: septem ergo angelos, inquit, vidi, *habentes septẽ plagas nouissimas*, id est, paratos omni plagarum & suppliciorum genere reprobos perdere: plagas autem has nouissimas vocat, vtpote nouissima ætate inferendas, & quia posthæc nullis plagis orbem affecturus est deus, vnde & subdit: *Quoniam in illis consummata est ira dei*. per has enim plagas ablatis de area mundi & ecclesiæ improbis, post vniuersale scilicet iudicium, nulli supererunt in mundo, erga quos denuo vindicta diuina sæuiat.

2. *Et vidi tanquam, &c.* Mare istud baptismus est, quo in regenerationis lauacro immergimur: nec abs re mari comparatur, sicut enim omnes mũdi sordes mare excipit & eluit, ita omnes omnium peccatorum sordes & maculas baptismus eluit, nec inde inficitur: vitreum autem dicitur, propter synceram, puram & lucidam fidei claritatem, quæ sicut & vitrum ab impuro tangi non admittit: bene autem baptismi mare igne mixtũ dicitur, igne videlicet spiritus sancti, qui in baptismo mi[...]tur, & ignis à Ioanne Baptista dicitur Ioan. 3. de Christo lo[...]quente: Ille vos baptizabit spiritu sancto & igne.

3. *Et eos qui vicerunt bestiam, &c.* sub. vidi stantes: Illos, inq[...]

qui se passi nõ sunt à bestia vinci, vt illam colerẽt, aut in fidẽ eius nomẽ darent, vidi ergo, inquit, eos qui bestiã spiritualiter vicerũt, quanq̃ ab ea corporaliter victos & occisos, *stantes supra mare vitreũ*.i. gratiæ baptismali sacramentorũq; fidei firmiter innitentes: *habẽtes cytharas dei*. Cytharas quæ fidibus constãt ex intestinis mortuorũ animantiũ confectis: Græca scholia explicant, mortificationes membrorum quas in corpore suo fideles circunferunt. Mihi cythara nonnũq̃ pro gaudio & exultatiõe sumi videtur, vt Iob. 3. Versa est in luctum cythara mea, id est, lætitia, & hoc modo sensus esset, habentes cytharas dei, id est, gaudentes & exultantes in deo, *Et cantantes canticũ Moysi, & canticum agni*, id est, Christi hoc est, vtriusque noui scilicet ac veteris testamenti scripturis deum laudantes ac dicentes: *Magna & mirabilia sunt opera tua*. huius cantici facilis est intellectus. *Iustæ & veræ sunt viæ tuæ Rex seculorum*, id est, rex æterne. Viæ aũt Dei mandata sunt ipsius per quæ vt in regnum cœlorũ perueniamus, ingredi nos oportet. Iustæ istæ sunt dicẽte Dauid: Iustus dominus in omnibus vijs suis: similiter & veræ, dicẽte eodem Psal. 118. Omnes viæ tuæ veritas: nihil enim nisi iustum præcipit, nil nisi verũ & certum pollicetur deus. *Quis non timebit te domine*, id est, omnes timebunt. Sic Esaias: Quis nõ timebit te ô rex gentium? vnde subdit: *Quoniam omnes gentes venient & adorabunt in conspectu tuo*. quod longè ante præuidens Dauid dicebat: Omnes gentes quascunque fecisti venient, & adorabunt coram te domine: quòd indubiè tum fiet, quum in vnũ ouile Christi plenitudo gentium intrauerit.

[Inset text:] mirabilia sunt opera tua domine deus oĩpotens: iustæ & veræ sunt
Hie. 10. a. viæ tuæ rex seculorum. Quis nõ
C timebit te domine, & magnificabit nomen tuũ? quia solus pius es quoniã oẽs gentes veniẽt, & adorabunt in conspectu tuo, 4 quoniam iudicia tua manifesta sunt. 5 Et post hæc vidi, & ecce apertũ est templũ tabernaculi testimonij

4. *Quoniam iudicia tua manifesta sunt*. nequaquam de iudicijs, id est, consilijs dei in se, intelligendus est locus, ijs scilicet quibus alios assumit, alios dereliquit: quum de eis dictum sit iudicia dei abyssus multa sed de illo finali iudicio, quo & bonos præmiabitur, & malos damnabit, accipiendus est locus.

5. *Et post hæc vidi, & ecce apertum est templũ tabernaculi testimonij in cœlo*. Græca scholia tabernaculũ testimonij, cœlũ ipsum exponunt, vnde testimonia, leges & mandata dat dominus. hoc

modo is mihi videtur sensus esse: Quòd egresso ad iudicandũ Christo, apertũ est cœlũ .i. oĩa quæ de Christo prædicta fuerũt mysteria manifesta: supererat enim ex oĩbus vt iudicatur᷈ veniret, egresso itaq; ad iudicandũ illo, apertũ est templũ cœli.i. palã facta sunt quæcũque de illo prædicta fuerãt mysteria

in cœlo: & [6]exierũt septem angeli
habentes septẽ plagas de templo,
vestiti lapide mũdo & cãdido, &
præcincti circa pectora zonis aureis. [7]Et vnũ de quatuor animali
bus, dedit septem angelis septem
phialas aureas, plenas iracundiæ D
dei viuentis in secula seculorum.
Et impletũ est templum dei fumo à maiestate dei, & de virtute
eius: & nemo poterat introire in
templũ, donec consummarentur
septem plagæ septem angelorum

6. *Et exierũt septem angeli.* vniuersi scil. ipsi Christo ad iudiciũ peragendũ ministraturi, *habentes septem plagas*.i. õni genere vltionũ & suppliciorũ armati *vestiti lapide mundo & cãdido*: pro *lapide*, interpres legit λίθον, quod lapidem significat, & hoc modo sẽsus est, quod Christũ qui lapis angularis & electus dicitur, induti erãt per puritatis ipsius imitationẽ. Græca tamen quæ nũc extant constanter legunt λίνον, vestiti scilicet lino: & commodior sensus, induti scilicet lino mundo & candido, propter virginitatis angelicæ candorẽ & mundiciam. *Et præcincti circa pectora zonis aureis*, id est, fulgore sapientiæ & radianti auro charitatis.

7. *Et vnum de quatuor animalibus*, quos superius quatuor euangelistas diximus, vnus scilicet Christus, à quatuor euãgelistis descriptus, *dedit septem angelis, septem phialas aureas iræ dei viuẽtis in seculum*, id est, dedit potestatem effundendi è vasis diuinæ iracundiæ vltiones & plagas in terram aduersus reprobos phialas autem iræ idem est quod superius vocauit calicem iræ dei. *Et impletum est templum fumo*, id est, ira & indignatiõe ipsius dei, sicut scriptũ est, ascendit fumus ab ira eius: exibat autẽ hic fumus à maiestate dei & virtute ipsius, hoc est, potentia ipsius, per hominum impietatem ac non toleranda flagitia irritati. *Et nemo poterat introire templum*, id est, cœlũ ingredi, cum corpore scilicet & anima, *donec consummarentur plagæ*.i. donec consummato iudicio & extinctis penitus impijs, vniuersalis omnium corpore & anima resurrectio fieret. Hunc locũ q[illegible] quam omnes de ecclesia militante exponunt, & angelos p[illegible] dicatores accipiunt: quia tamen per veros angelos perad[illegible] se iudicium Christus testatus est, tum verò ob contextu[illegible]

que[illegible]

quentis capitis mihi videtur non incongruè, vt exposuimus, intelligi.

1. *Et audiui vocem magnam de templo*, i. cœlo, dicentem septẽ angelis: *Ite & effundite septem phialas iræ dei super terrã*, i. in terrenos ac reprobos homines vltionis diuinæ ministeriũ exercere

ARGVMENTVM CAP. 16.

Septem angelorũ, septẽ plagæ aduersus impios & Babylonem describũtur: & interim Christi aduẽtus in iudiciũ.

CAPVT XVI.

A E[1]T audiui vocem magnam de templo dicentẽ septem angelis: Ite & effundite septem phialas iræ dei in terrã. Et abijt prim⁹ angelus, & effudit phialam suam in terrã: & factũ est vulnus sæuum et pessimũ in homines qui habebãt characterem bestiæ, & in eos qui adorauerũt bestiam & imaginẽ eius. [2]Et secũdus angelus effudit phialam suã in mare, & factus est sanguis tanquam mortui: & omnis

Græca scholia aiũt idem esse phialam iræ dei quod supra Ioannes nominauit calicem iræ dei. Et exiuit prior angelus, & effudit phialã. i. iram dei *in terrã*, terrenos scilicet homines *& factũ est vulnus sæuũ & pessimũ*. græcè est ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν, id est, vulnus prauum & noxium, quo pcussi sunt adoratores bestiæ, & oẽs qui quoquo modo cõsensum derũt in impietatem ipsius. Terram aũt hoc loco quidam nõ malè intelligũt, non reproborum vniuersitatẽ, sed Iudæos, qui terræ noĩne censentur ob firmitatẽ in vnius dei cultu, cùm contra, varijs idolorũ cultibus semper instabiles fuerint gentiles.

2. *Et secundus angelus effudit phialam in mare*. per mare gentiles intelligunt ob multiplicem variorum deorum cultum, instar maris vagos & instabiles, in quos effusa diuinæ iræ phiala. *Factus est sanguis tanquam mortui*. pro *factus*, græci habẽt ἐγεννήθη, quod mihi referendum videtur ad τὴν θάλασσαν, id est, mare: vt sit sensus, quod effusa in se iræ diuinæ phiala, mare factum est sanguis tanquam mortui, id est, niger & densus in hoc autem hyperbolicè significat Ioannes, immensam effusionẽ sanguinis reprobatarum gentium, siue ea corporaliter facta est ab exterminatore angelo, siue spiritualiter ob immensam peccatorum suorum vim damnatis illis: tantam autem asserit fuisse vltionem, vt nullum manserit animans viuum in mari.

3. Et

3. *Et tertius angelus effudit phialam super flumina & fontes aquarũ* hîc plæriq; vltionẽ significari aiunt hæreticorũ, quos nihil mirũ flumina seu fontes vocari, cùm Pet. epist. 2. cap. 2. de ijs dicat: Ij sunt fontes sine aqua, & nebulæ turbinibꝰ agitatæ. Mihi aũt videtur nõ modo de hæreticis, sed in genere de vniuersis fideliũ persecutoribus locus intelligendus, qui materiali gladio etiam fideles psecuti sunt. Nam si flumina & aquarũ gurgites in scripturis psecutionũ abundantiã significare ostendimus, cur non & persecutores significabũt? Effusa igitur iræ dei phiala in flumina & fontes aquarũ .i. ecclesiæ persecutores. *Factꝰ est sanguis*, græcè γέγονε, quod referri potest ad aquas. quod scilicet ipsæ aquæ factæ sũt & versæ in sanguinẽ, siue corporaliter perimẽte persecutores ecclesiæ angelo siue spiritualiter in æternas tenebras proijciente. De qua diuina vltiõe audisse se Ioannes asserit. *Angelum aquarum*, id est, populorum, hoc est, angelorum multitudinem populis & singulis è populo deputatorum, gratias agentem & dicentem: Iustus es domine, &c. Aquarum autem nomine populos aliquando intelligi, docet capite sequenti Ioannes dicens, aquæ quas vidisti, populi sunt: agũt autem angeli deo gratias de iustitia ipsius, qui sanguinarios illos & prophetarum interfectores nimirũ Heliæ & Enoch ac similium, suomet sanguine potauerit, eos pessundando, sicut digni erant .i. commeriti. *Et audiui alterum*, angelum scilicet, græci addunt ἐκ θυσιαστηρίου, id est, ex altari, subaudi exeuntem, nimirum iussu Christi, qui est verum altare, in quo patri sua sacrificia offert ecclesia, egressum & dicentẽ: Domine deus omnipotens vera & iusta iudicia tua.

4. *Et quartus angelus effudit phialam suam in solem*, id est, iram & vltionem diuinam in Antichristum, qui se solem iusti-

anima viuens mortua est in ma-
ri. 3 Et tertius angelus effudit phia
lam suam super flumina & super
fontes aquarũ: & factus est san-
guis. Et audiui angelũ aquarum
dicentẽ: Iustus es domine, qui es,
& qui eras sanctus, qui hoc iudi-
casti: quia sanguinẽ sanctorum et
prophetarũ effuderũt, & sangui-
nẽ eis dedisti bibere. digni enim
sunt. Et audiui alterũ dicentem:
Etiam domine deus omnipotẽs,
vera & iusta iudicia tua. 4 Et quar- B
tus angelꝰ effudit phialam suã in
solem: & datũ est illi æstu affige-
re homines & igni, & æstuauerũt
homines æstu magno, & blasphe
mauerũt nomen dei habentis po

id eſt, Chriſtum eſſe mentietur, & ſe ſua claritate mundum illuminare finget. *Et datum eſt ei*, id eſt, à deo permiſſum *affligere homines æſtu & igni*, id eſt, varijs perſecutionum generibus fideles pro tempore credentes ac baptizatos quidem, ſed non electos tamen, quia de iſtis dicitur, quod deficient, neque pœnitentiam agent. *Et æſtuauerunt homines æſtu magno*, id eſt, grauiter oppreſſi ſunt ab Antichriſto, & blaſphemauerunt nomen dei habentis poteſtatem in plagas, pro eo quod orare debebant, & has ab eo plagas depcari, in blaſphemias conuerſi ſunt, neque pœnitentiam egerũt aut propoſitum conſiliumve mutarunt, vt pro blaſphemia Deo gloriam darent.

teſtatem ſuper has plagas, neque egerunt pœnitentiam, ut darent illi gloriam. 5 Et quintus angelus effudit phialam ſuam ſuper ſedem beſtiæ, & factum eſt regnũ eius tenebroſum, & commandu cauerunt linguas ſuas præ dolore: & blaſphemauerunt Deum cœli præ doloribus & vulneribus ſuis, & non egerunt pœnitentiam ex operibus ſuis. 6 Et

C ſextus angelus effudit phialam ſuam in flumen illud magnum

5. *Et quintus angelus effudit phialam*, id eſt, vltionẽ diuinam *ſuper ſedem beſtiæ*; Græca ſcholia ſedem beſtiæ regnũ Antichriſti exponunt, id eſt, ſatellites eius ac miniſtros: vnde ſubdit: *Et factum eſt regnum eius tenebroſum*, excæcatis illis ſua perfidia & ignorantia, ne verum lumen viderent. *Et commanducauerunt linguas ſuas præ dolore*, illati ſcilicet ſibi vlceris, vel præ inuidia, cùm viderent nullis minis, nullis afflictionibus poſſe ſe electos à fide auertere. & blaſphemarunt deum cœli *præ dolore & vulneribus ſuis*, vel vlceribus. nam Græcè eſt ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν.

6. *Et ſextus angelus effudit phialam in flumen magnũ Euphraten*: ſi per aquas & flumina rectè ſignificari perſecutores diximus, aptè per Euphraten flumẽ magnũ qui Babylonẽ præterfluit, principes Antichriſti ſatellites, confuſæ Babylonis, id eſt, huius mundi negotijs ſe inuoluentes intelligere poſſumus: in quod flumen effuſa iræ diuinæ phiala, *ſiccauit aquas eius*. i. ceſſare perſecutiones fecit: principibus antichriſti ſatellitibus vindicta dei correptis. *Vt præpararetur via regibus ab ortu ſolis*, quia finitis perſecutionibus & perſecutoribus extinctis, libera erit regibus & gentibus ad deum & Chriſtũ accedẽdi facultas: bene autem ait præpararetur ab ortu ſolis, niſi eum in cordibus

eorum

eorum sol iustitiæ Christus oriatur, nunq̃ ad eum accedent. *7. Et vidi de ore draconis, & de ore bestiæ, & de ore pseudoprophetæ tres spiritus immũdos exire in modũ ranarũ.* Draconem, agitatorẽ, antichristidiabolũ: bestiam, antichristũ ipsũ: pseudoprophetá, pseudoprophetarũ ipsius cœtũ intelligimus. quid aũt per tres spiritus immũdos intelligat, subdit, dicẽs: *Sũt enim spiritus dæmoniorũ facientes signa*, quia ad eorum inuocationem dæmones signa ficta facient & miracula, sed qualia electos etiam penè moueant: nec ineptè ranis assimulantur lutulentis & loquacibus animantibus, quia eorum doctrinæ & suggestiones vanæ & in libidinem sem per carnisque libertatem tendentes erunt.
8. Et præcedebant ad reges

Euphraten: & siccauit aquã eius,
ut præpararetur via regib⁹ ab or
tu solis. 7 Et vidi de ore draconis,
& de ore bestiæ, & de ore pseudo
ꝓphetæ exire spiritus tres immũ
dos in modũ ranarum. Sũt enim
spiritus demoniorũ facientes sig-
na, 8 et procedebãt ad reges totius
terræ congregare illos in præliũ
ad diem magnã omnipotẽtis dei Supra
Ecce venio sicut fur. Beatus qui 3.a.
vigilat & custodit vestimẽta sua, Matt.
ne nudus ambulet, & videãt tur- 24.d.

terræ congregare illos in prælium omnipotẽtis dei, id est, regibus terrenis & seculi amantibus inspirabant vt aduersus fideles prælium inirẽt, *ad diem magnã omnipotentis dei*. quia fortè tãta fuit eorum & capitis sui Antichristi superbia & demẽtia, vt se putarent aduersus Christum, quem venturũ audierant, terrenorum regũ auxilio posse resistere & præualere. Cùm aũt præmisisset quod fidelibus terrori esse poterat, armandos scilicet contra se reges terræ, subdit vnde fiduciã illis generet, dicens: *Ecce venio sicut fur*, id est, ego autem de improuiso veniam vti fur solet, & eos intercipiam nec opinantes in quo & confidere eos, & sibi cauere admonet: ne dormientes illos & otiosos offendat dicens: *Beatus qui vigilat*, id est, sibi cautè prospicit ne fallatur, ne ab illis pseudoprophetis seducatur, ab illis regibus terræ opprimatur. *Et custodit vestimẽta sua ne nudus ambulet, & videant turpitudinem eius.* vis scire quæ vestimenta iubeat custodire? nimirum ea quæ induere nos Paulus admonet Coloss. 3. Induite ergo vos sicut electi dei sancti & dilecti viscera misericordiæ, benignitatem, sanctitatem, modestiam, patientiam, &c. sanctis enim operibus Christianorum fidem [illegible] portet indui, quibus exuti, nudi, id est, dei gratia destituti apparent, & cum ijs exclusis sordida sint & immunda nostra

omnia,

omnia, tunc apparet turpitudo nostra.

9. *Et congregabit illos*, subaudi, antichristus, græci habent συνήγαγεν, id est, & congregauerunt. refertur enim ad neutrum plurale, scilicet πνεύματα δαιμονίων, id est, spiritus dæmoniorũ, qui congregauerunt, id est, congregabunt (prophetia enim præteritum pro futuro sumit) reges terræ in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon. *Armageddon* Hieronym⁹ interpretatur mõtem furum, per quem nõ incõgruè Antichristus intelligitur, quo se impij reges qui deo debitum honorẽ furari, & illi tribuere conabuntur, recipient: ipse aũt mons furum, qui præ alijs dei honorem furabitur, sinens se coli vt Deum.

Lucæ pitudinem eius.9 Et congregabit
12.e. illos in locũ qui vocatur Hebrai-
1.Cor. cè Armageddon.10 Et septim⁹ an
5.a. gelus effudit phialam suã in aërẽ:
& exiuit vox magna de templo à
throno, dicens: Factũ est. Et facta
sunt fulgura, & voces, & tonitrua
& terræmotus factus est magnus
qualis nunquã fuit, ex quo homi
nes fuerunt super terrã, talis ter-
ræmotus sic magnus. 11 Et facta
est ciuitas magna in tres partes: et
ciuitates gentiũ ceciderunt. Et Ba
bylõ magna venit in memoriam

10. *Et septimus angelus effudit phialam suam in aerem*, id est, dæmones aërios, & ad tentandos homines in aëre diuersantes, quos Paulus appellat spiritualia nequitiæ in cœlestibus. Græca scholia simplicius exponũt, quòd instante tuba septimi angeli proximè tempus iudicij, effundetur phiala diuinæ indignationis in aërem, sic quod totum aërem angelus mouebit & turbabit, vnde fient fulgura, tonitrua, & terræmotus, quales non fuerũt ab initio conditi hominis, ad terrorem scilicet eorũ qui supererunt. Asserit quoque Ioannes exiuisse vocem à templo & throno, id est, à maiestate iudicaturi dei, dicentem, *factum est*, id est, cõsummatum est, & iam de mundo actum.

11. *Et facta est ciuitas magna in tres partes, & ciuitates gentium ceciderunt.* Ciuitatem magnam, collectionem & communionem aiunt esse reproborum, quæ in tres partes diuiditur, planè infideles, hæreticos, & falsos Christianos. Ciuitates gentium, collectionem quoque infidelium gentilium significare dicunt. *Et Babylon magna venit in memoriam ante deum dare illi calicem vini iræ indignationis eius*, id est, venit in mentem deo potare & inebriare vino furoris sui Babylonem illam, impiorum scilicet & reproborũ confusionem. Græca scholia per Babylonem

vete-

veterem Romam martyrũ tempore significari aiunt. *Et omnis insula fugit, & mõtes non sunt inuenti.* quidam per mõtes perfectiores ecclesiæ ventis persecutionũ agitatos, per insulas imperfectiores significari aiũt, qui fugientes ab ira venientis iudicis, à Babylone, id est, consortio impiorũ se subduxerũt. Possunt & contrario modo per insulas quæ marinis fluctibus agitãtur, libidinosi & carnales intelligi, per mõtes, elati per superbiam homines: qui suæ mẽtis conscij ab ira venientis iudicis fugere dicũtur. *Et grando magna sicut talentum,* id est, vehemens persecutio descẽdit in homines, propter quam deum blasphemauerunt.

1. *Et venit ad me vnus de septem angelis qui habebãt septem phialas.* i. quib⁹ data erat & pmissa potestas plagis vniuersam terram afficiẽdi: *& locutus est mecũ, dicẽs: Veni,* per attentam consideratione͂, *Et ostendã tibi damnationem meretricis magnæ,* Babylonis scilicet, quam oẽs penè interpretantur ciuitatem diaboli, reproborũ vnitatem & collectionem: quæ bene meretrix dicitur, quia relicto creatore deo & sponso Christo fornicata est cum diabolo & mundo, & spiritualiter per idololatriam, & corporaliter per lasciuiam. *Quæ sedet super aquas multas,* id est, super populos multos: sic enim postea Ioannes aquas multas interpretatur: de omnibus enim populis gẽtibus ac nationibus, sunt huius Babylonis ciues: *cum qua fornicati sunt reges terræ,* id est, ij qui principem locũ inter terrenos obtinẽt, & regere alios debebant deuiantes ac lapsantes erigere. quum enim regis ad exemplum totus orbis componi soleat, pro eo quod subditis rectè viuendi exemplo esse deb[illegible]rant, vitijs illorum conformes, & ipsi à deo primi defecere, & cum diabolo ac mundo fornicati fuere: *Et inebriati sunt qui inhabitabant terram de vino prostitutionis eius,* id est, qui immobi-

liter

ante deum, dare illi calicem vini indignationis iræ eius. Et omnis insula fugit, & mõtes non sunt inuẽti. Et grando magna sicut talẽtum, descẽdit de cœlo in hoĩnes, & blasphemauerũt deũ hoĩnes propter plagam grandinis: quoniam magna facta est vehementer.

ARGVMENTVM CAP. 17.

¶ *Meretricis magnæ mulierisq; illius fastosæ & Babylonis visio, earũdemq; expositio, hoc capite continetur: deinde agni victoria & earum ruina.*

CAP. XVII.

1 ET venit vnus de septem angelis qui habebant septem phialas, & locutus est mecum, dicens: Veni, & osten A

liter ac non curſim in amore terrenorum morantur, inebriati ſunt ac ſupra modum ebriorũ inſtar ingurgitati, de vino proſtitutionis eius, id eſt, de fornicationibus ac libidinibus ipſius tam ſpiritualibus, quàm corporalibus: bene aũt ait *inebriati*, ſcilicet perinde ac ebrij pondus mali quo præcipites ruunt nequaquam præuidẽtes.

dam tibi damnationem meretri-
cis magnæ, quæ ſedet ſup aquas
multas, cũ qua fornicati ſunt re-
ges terræ, & inebriati ſunt qui in
habitabát terram de vino proſti-
tutionis eius. 2 Et abſtulit me in
ſpiritu in deſertũ. Et vidi mulieré
ſedentem ſuper beſtiam coccine-
am, plenam nominibus blaſphe-
miæ, habenté capita ſepté, & cor-
nua decem. 3 Et mulier erat circũ
data purpura & coccino, & inau
rata auro & lapide praciolo, &
margaritis, habens poculũ aure-
um in manu ſua, plenũ abomina
tione & immunditia fornicatio-
B nis ſuæ. Et in fronte eius nomen
ſcriptum, myſterium, Babylon

2. *Et abſtulit me in deſertũ in ſpiritu*. fortaſſe vel ꝙ ad literam Ioannes ſpirituali viſione tanquam in deſertum quendam locũ ferri ſe viderit, vel in deſertũ & ſolitudinem, hoc eſt in remotiorem ſegregati à carnalibus & mundanis negotijs animi contemplationẽ. *Et vidi mulierem ſedẽtem ſuper beſtiam.* Hanc mulierem nõ dicerem eandem eſſe cũ meretrice magna Babylone, niſi id paulò poſt Ioannes doceret. Ijs autem nominibus multis, reproborũ collectio propter varios ac multiplices impietatis effectus, appellatur. Beſtia autem ſuper quam mulier ſedet, id eſt, impiorum congregatio nititur, aut diabolus eſt aut Antichriſtus: quam vtriuſq; nomine aptè *coccineam depinxit*, id eſt, martyrum ſanguine rubicundam & cruentatam, ac *plenam nominibus blaſphemiæ*, id eſt, omne blaſphemiarum genere aduerſus deum & Chriſtum ſcatentem. *habentem capita ſeptem & cornua decem*, quorum poſtea ſignificatio dicetur.

3. *Et mulier erat circundata purpura & coccino, &c.* ſi cui viſum eſt myſticè iſta exponere, & ex varijs commentarijs & per ſe ipſe fortaſſe poterit: mihi ad literam ſignificari videtur, & luxu & pompa ac faſtu impiorum & delicatorum huius ſeculi, qualem luxuoſam vitam, & omne deliciarum genus quærentem vidit Ioannes hanc mulierem: omni ſcilicet libidinum ac luxus genere diffluenté. quæ etiã ab illo deſcribitur, *Habẽs poculũ aureum in manu ſua*, plenam abominatiõe & immunditia fornica-

fornicationis eius. Poculũ blasphema est impiorũ doctrina & peruersum exemplũ, quo sui imitatores inebriat, vt in abominãda flagitia & similem secũ damnationem pertrahat. quidã poculũ aureum hypocrisin interpretantur impiorũ, qui dissimulatis vitijs & auro sapientiæ diuinæ simulatæ tecta doctrina, probitatis ac sanctitatis prætextu plures seducũt & inebriant quàm apertè impij. *Et in frõte nomen eius scriptum mysteriũ:* hic mihi ✠ mysteriũ, non videtur à Ioanne poni tã quam nomẽ mulieris: sed esse potius videtur aduertantia quædam per parenthesin: quasi dicat, attẽdite mysterium: istud nomẽ ei⁹, Babylon, &c. In fronte ergo nomen eius scriptũ. *Babylon magna, mater fornicationum & abominationũ terræ:* Babylon magna, propter multiplicem diabolicæ ciuitatis confusionem, in qua nihil rectũ, nihil est ordinatũ, sed confusa omnia. *mater fornicationum & abominationum terræ*, id est, fons & origo omnium fornicationum & impietatum, bene autem mater dicitur, quod multos ad illa flagitia gignat & pariat filios. *Et vidi mulierem ebriam de sanguine sanctorũ & de sanguine martyrum Iesu*, id est, ingurgitatam & quasi in illorum natantem sanguine. Rupertus sanguinem sanctorũ refert ad impiam reproborum Iudæorũ collectionem, qui prophetarum olim se sanguine inebriarunt: sanguinem verò martyrũ Iesu, ad impiam tyrannorum principum collectionem, Christi martyrum sanguine inebriatam & exuberantem. *Et miratus sum, &c.* mirantem de mulieris huius habitu Ioannem vetat angelus mirari, promittens significationem eius & bestiæ illi se dicturnm. dicam tibi, inquit, *sacramentum*, id est, reuelabo arcanum, & occultam eius significationem.

magna, mater fornicationũ & abominationũ terræ. Et vidi mulierem ebriam de sanguine sanctorũ, & de sanguine martyrũ Iesu. Et miratus sum cùm viderem illam admiratione magna. Et dixit mihi angelus: Quare miraris? ego dicam tibi sacramentũ mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem, & cornua decem. 4 Bestia quam vidisti, fuit, & nõ est, & ascensura est de abysso,

4. *Bestia quam vidisti fuit & non est, & ascensura est de abysso & in interitum ibit*, siue it, nam græce est ὑπάγει, id est, abit. Si [illegible] hanc bestiam diabolum intelligis, sensus est: hæc bestia & [illegible]bolus fuit olim per immensam auctoritatem, & regnauit ante Christum: Regnauit enim mors, id est, diabolus per [illegible]

[illegible]

ferum peccatum, ab Adam vſque ad Moyſen incluſiuè, id eſt, vſque ad Chriſti aduentum: Et iam *non eſt*, id eſt, nō eſt tantæ auctōritatis poſt Chriſti aduentū & paſsionem, dicēte Chriſto: Et nūc princeps mundi huius eijcietur foras. Extincta eſt enim per baptiſmū magna ex parte vis imperij ipſius.

& in interitū ibit; & mirabuntur inhabitātes terrā (quorū nō ſunt ſcripta noīna in libro vitæ à cōſti
C tutione mūdi) videntes beſtiam quæ erat & nō eſt. 5 Et hic eſt ſenſus, qui habet ſapiētiam. Septem

Et aſcenſura eſt de abyſſo.i. de profundo vitiorū in altū ſuperbiæ. nam vt ſcriptum eſt, ſuperbia eorum qui te oderūt, aſcendit ſemper, *& in interitū ibit*, quia cū apoſtolicis angelis ſuis poſt iudiciū æternis flammis addicetur. Si vero per hanc beſtiam Antichriſtū intelligimus, cùm ait, fuit & nō eſt, indicat ꝙ modicū regnaturus eſt, quemadmodū de impio Dauid inquit: Vidi impiū ſuperexaltatū & eleuatū ſicut cedros Libani, & tranſiui, & ecce non erat. Nec mirū ſi de Antichriſto nondū nato dicat, fuit & non eſt, cùm de eodem ipſe Ioannes epiſt. 1. cap. 2. dicat: Filioli, nouiſsima hora eſt, & ſicut audiſtis quia Antichriſtus venit, & iam antichriſti multi facti ſunt. Et eadem epiſt. cap. 4. Omnis ſpiritus qui ſoluit Ieſum, ex deo nō eſt, & hic eſt antichriſtus, de quo audiſtis quoniā venit, & nūc iam in mūdo eſt. Et Paulus de Antichriſto loquēs 2. Theſſal. 2. Et nūc iam, inquit, myſteriū operatur iniquitatis: hæc ergo beſtia fuit in Cain & cæteris eccleſiæ perſecutoribus & hæreticis, & non eſt modo in perſona. *Et aſcenſura eſt de abyſſo*.i. de profundo Iudaicæ impietatis puteo, nam de tribu Dan naſciturus dicitur: *Et mirabūtur oēs inhabitantes terram*.i reprobi & terrenis dediti homines nō ſcripti in libro vitæ, *videntes beſtiam quæ erat & nō eſt*: quidam græci codices addūt καίπερ ἐστὶ, id eſt, quāq̃ eſt in ſuis ſcil. ſatellitibus. Dionyſianus codex καὶ πάρεστιν.i. & adeſt ac prope eſt, ſiue de diabolo intelligas iudicio inſtante ſoluendo, ſiue de ipſo Antichriſto.

5. *Et hic eſt ſenſus, qui habet ſapientiā*, *hic* non pronomē, ſed aduerbiū eſt: nam græca habēt ὧδε.i. hoc loco, *eſt ſenſus*, ὁ νοῦς, id eſt, intelligentia habens ſapientiam abſcōditā: quaſi diceret, loci huius intellectus ſapientia, nō vacat. *Septem capita, ſeptem montes ſunt, ſuper quos mulier ſedet, & ſeptem reges ſunt*. Septem ergo capita, ſeptem montes.i. ſeptem reges ſunt, qui ob animi elationem non inceptè montes appellantur. Hoc aūt ſeptenario, regum ſignificetur vniuerſitas, qui ſeptem ætatibus regna

uerũt, dei persequẽtes ecclesiã: super quos sedere mulier dicitur, quia impiorũ regum suorũ præsidio niti solet reproborũ collectio. *Et quinque ceciderũt, & vnus est & alius nondũ venit.* prim⁹ rex vniuersitatẽ impiorũ principũ significat, qui ab Adam vsq; ad Noe regnauerũt: de quib⁹ scribitur: Vidẽtes filij dei filias hominũ ꝙ essẽt pulchræ, acceperũt sibi vxores ex oĩb⁹ quas elegerãt: vbi p filios dei filios magnatũ & principũ qui noĩne dei ei significãtur, pleriq; Hebræorũ intelligũt, qui filias hominũ, & Hebraicè Adam .i. pauperũ ac è vili plebecula hoĩnũ, quæ sibi pulchrę videbãtur, rapiebãt, & eis vxorũ vtebantur loco, de hac reproborũ collectiõe quę

capita, septem montes sunt, super quos mulier sedet, & reges septẽ sunt. Quĩque ceciderũt, vnus est, & alius nondũ venit, & cũ venerit, oportet illũ breue tempus manere. 6 Et bestia quę erat & nõ est: & ipsa octaua est, & de septẽ est, & in interitũ vadit. Et decem cornua quæ vidisti, decem reges sũt, qui regnũ nondũ acceperunt, sed potestatẽ tanquã reges vna hora accipiẽt post bestiam. Hi vnũ con D

in primo rege significatur, dicitur Ge. 6. Oĩs quippe caro corruperat viã suam. ij ceciderũt in diluuio. Secũdus rex, significat eos qui regnauerũt in oĩ impietate à Noe vsq; ad Abrahã quãdo ædificabatur turris Babel: qui ceciderũt per linguarum confusionẽ, & eorũ dispersionẽ. Tertio rege significãtur ij, qui regnauerũt ab Abraham vsq; ad Moysen, qui se infinitis flagitijs cõspurcarũt, & in euersiõe ciuitatũ ceciderũt, vt reges Sodomæ & Gomorrhæ, & eorũ similes. Per quartũ innuuntur, qui à Moyse vsque ad exiliũ Babylonicũ regnauere, impij reges Israel, Iuda & Samariæ, quo tempore inualuit idololatria etiam in populo dei. Isti ceciderũt, quãdo per exiliũ Babylonicũ desierũt esse reges, & in Assyriorũ manus captiui venerũt. Quintus significat eos qui ab exilio Babylonico vsq; ad Christũ, legem dei persecuti sunt, maximè Machabæorũ tempore, impij Græcorũ reges: ij magna ex parte euerso Antiocho cecidere. *Et vnus est.* i. sextus rex superest, ij scil. qui à Christo vsq; ad antichristũ dei persecuti sunt & persequentur ecclesiã: quales ab initio tyranni, principes & hæretici, nũc etiam Turcæ. *Et alius nondũ venit*, septimus scilicet, qui antichristum significat. *Et cùm venerit, oportet illum breue tempus manere*, tres enim tantum annos cum dimidio fertur regnaturus Antichristus. 6. *Et bestia quæ erat & nõ est ipsa octaua est, & de septẽ est: & in interitũ vadit*, græca habẽt καὶ αὐτὸς ὄγδοος ἐστι. i. & ipse octau⁹ est

silium habent: & virtutẽ & potestatem suã bestiæ tradẽt. Hi cum agno pugnabũt: & agnus vincet
1.Ti. 6.c. illos, quoniã dominus domino-
Infra rum est, & rex regũ, & qui cũ illo
19.c. sunt vocati, & electi, & fideles. 7
Et dixit mihi: Aquæ quas vidisti,

referũt aũt non ad ꝑ bestia, sed ad bestiæ significatũ antichristũ ipsum vel diabolũ: de vtrocũque verò hanc bestiã intelligas, exponũt oẽs ꝙ hæc bestia est de septem, quia de cõgregatione & numero est oĩm reproborũ. sed octaua dicitur ꝓpter insignem malitiam qua oẽs exuperat, & in interitũ abit, quia in ęternã damnationẽ pręceps ruit. *Et decem cornua quæ vidisti decem reges sunt qui regnũ nondũ acceperunt, sed potestatẽ tanquam reges accipiẽt vna hora post bestiã.* Quidam dicũt, & cum ijs græca scholia, circa Antichristi tempora Romanũ imperiũ in decem regna diuisum, & ab obediẽtia Romana defectũ iri: quorum reges, vt capiti cornua, antichristo adhærebunt, & de hac diuisione intelligi locũ Pauli 2. Thessa. 2. Nisi venerit discessio primũ, &c. ij nondum regnũ acceperunt, neque quia tyranni verũ regnum accipient, sed *post bestiam*, id est secundo loco à bestia, quæ primatũ inter illos obtinebit, tanq̃ reges, cùm verè tyranni futuri sint, potestatem accipient, *vna hora*, id est, breui tempore, quia & modico tempore regnaturus est antichristus. Alij per decem cornua, impiorũ regũ qui antichristi tempore futuri sunt, vniuersitatẽ intelligunt, quod denarius numerus vniuersitatem simpliciũ numerorũ contineat. *Hi vnum consilium habent* Græcè γνώμην, id est, idem propositum, eandem voluntatem, oẽm nempe omnium illorũ institutũ est, ad defectionem a fide Christianos cogere. *Et virtutem & potestatem suam bestiæ tradent*, id est, totos se, quódq; habebunt, quod poterunt, & valebũt antichristo tradent: omnia in eius gratiam facientes. *Hi cum agno pugnabunt*, id est, contra Christum, *& agnus vincet illos (quoniam dominus dominorum est, & rex regum) & qui cum illo sunt vocati & electi & fideles.* agnus quidem Christus, vtpote regum omnium rex & dominus illos vincet, & quanquam solus victoriam peracturus est, partem tamen victoriæ electis suis & fidelibus adscribere dignatur: vt quia cum suis regibus pugnam in Christum initurus est Antichristus, ita cum suis electis pugnaturus dicatur Christus & deuicturus.

7. *Et dixit mihi*, vel dicit, quia græcè est λέγει. i. dicit in præsenti, sub. angel⁹: *Aquæ quas vidisti vbi meretrix sedet, populi sũt, & gẽtes & linguæ.* græci addũt post ꝑ populi καὶ ὄχλοι. i. & turbæ.

Meretrix hæc, quæ & Babylon & mater fornicationũ dicitur, ciuitas est diaboli, & reproborũ collectio. Aquæ aũt vbi sedere illa dicitur, populi sunt & gẽtes, quibus illa cõstat impiorũ cõgregatio: in quibus & cõquiescit. Sic aquas ꝓ populis vsurpauit Esaias cap. 8. dicẽs: Adducet aquas multas regẽ Assur, & oẽm gloriam eius, ob lubricitatem enim animiq; multitudinis inconstantiam huc illuc vagãtis, nec magis quam aquarũ impetus cohiberi valẽtis, rectè effrenis turba & populorũ multitudo aquæ dicũtur. *Et decem cornua quæ vidisti in bestia, ij odiẽt fornicariam, & desolatã faciẽt illã & nudam: & carnes ei⁹ manducabũt, & ipsam igni comburẽt.* i. reges illi impij & reprobi se bestiæ adiungẽt, odient fornicariã, illam videlicet diaboli ciuitatẽ, videntes se vnà cũ ea perituros, & in æternæ barathrũ damnatiõis præcipitatũ iri. vbi verò ait ꝙ carnes ei⁹ mãducabũt, & eam igni comburẽt, quidã hyperbolicã locutionẽ esse putãt, ad odij maiorẽ vehementiã exprimendã. Alij exponunt ꝙ ij reges fornicariã illã impiorũ collectionẽ odio habebunt, quando oĩa illis libidinũ & flagitiorũ genera ꝑmittẽtes, sua auctoritate & imperio ad maiorem semper impietatẽ concitabũt: quomodo qui animã suã amat & talia illi indulget, perdere eam ac verè odisse in euãgelio dicitur. Nam si amare, est bene alicui velle: cõtrà odisse, malè illi cupere: rectè dicitur de ijs regibus qui fornicariã illã odio habebũt. *Et desolatã facient eam ac nudã*, destitutã scilicet, & nunc bonis operibus ac fide, & olim futuris gaudijs omnibus. *Et carnes eius manducabunt*, quia sciẽtes se semel abiectos & à deo reprobatos esse, de corporali spiritaliq; aliorum damnatione gaudebunt, ducentes pro solatio, habere sui similes. *Et ipsam igni concremabunt*, quando suo exemplo in æterna incendia præcipitabunt.

vbi meretrix sedet: populi sũt & gẽtes, & linguæ. Et decem cornua quæ vidisti in bestia: hi odiẽt fornicariam, & desolatam faciẽt illã & nudam, & carnes eius mãducabũt, & ipsam igni concremabũt.
8 Deus enim dedit in corda eorũ, ut faciant quod placitũ est illi: ut dẽt regnum suũ bestiæ, donec cõ

8. *Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitum est illi, vt dent regnum suum bestiæ, donec consummentur verba dei.* Græca habent ὁ γὰρ θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν, ποιῆσαι τ[illegible] γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην, id est, ad verbum, & dedit deus in corda eorum vt facerent voluntatem illius, & vt facerent vnam voluntatem. Itaque quod interpres rectè ver-

tit

tit, vt facerent puod placitũ eſt illi, τὸ illi referri non debet ad fornicariã, vt quidam referũt, cùm græcè πορνὴν.i. fornicariam ſit fœminini generis, & ἀυτοῦ maſculini vel neutri: ideoq; vel ad τὸ θηρίον.i. beſtiam referendũ eſt, vel ad τὸ θεὸς.i. deus. Si ad beſtiam, ſenſus eſt: Dedit deus in corda eorũ.i. induxit in animos eorũ vt facerẽt quod illi beſtiæ placitũ eſt, & vnã eandemq; voluntatẽ habeant cũ beſtia, ſecũ .ſ. oẽs perdendi. Si ad deum referatur, ſenſus eſt: Dedit deus in corda eorũ vt facerent, quod iam decreuerat illos deus facturos quodq; æterno illo conſilio ſuo ante futurũ præuiderat: γνώμη enim, nõ voluntatẽ modo, ſed deliberatũ ante conſiliũ ſignificat. Senſus ergo eſt, ꝙ illos deprauatæ ſuæ libertati dimiſſos, ſinit deus impietatẽ ſuam peragere, quod ante fore ipſe præuiderat & decreuerat. *vt dent regnũ ſuũ beſtiæ*.i. vim auctoritatẽq; oẽm ſuam ad arbitriũ beſtiæ, diaboli ſcil. & antichriſti ꝑmittãt. *donec conſummentur verba dei*.i. donec oĩa, quæ de futuro eccleſiæ ſtatu ſeruis ſuis deus reuelauit, impleta ſint. *Et mulier quã vidiſti*, meretrix.ſ. ſedẽs ſuper aquas multas, *ciuitas eſt magna*, diaboli ſcil. ciuitas & reproborũ collectio: bene magna, quia multi ſunt vocati, pauci vero electi. *quæ habet regnũ ſuper reges terræ*, quia reges terræ ad impietatẽ perducet. Hãc Babylonem magnã & meretricem græci veterẽ Romam interpretãtur: aquas in quibus ſedet, populos, quibus quondã imperabat: ſeptem mõtes, colles illos ſeptẽ, quibus vetus Roma inſignis erat: decẽ reges, vniuerſitatem regũ Romano imperio, martyrũ tempore ſubditorũ: qui cũ ea fornicati ſunt.i. in eandẽ cũ ea idololatriã lapſi. de Roma enim intelligunt à Nerone vſq; ad Conſtãtini magni tempora: quæ tũ auro, gemmis & cæteris pretioſis inſignita fuiſſe dicitur.i. omni deliciarũ & luxuũ genere exuberaſſe. Rectè autem ebria de ſanguine ſanctorũ & martyrum Ieſu, quos per totum orbem occidi iubebant Romani imperatores. ſi quis ita velit exponere, aut aliũ pro ſuo captu ſenſum adferre, nihil obſto, modo non impium.

ſummentur verba dei. Et mulier quã vidiſti, eſt ciuitas magna, quę habet regnum ſuper reges terræ.

ARGVMENTVM CAP. 18.

¶ Babylonis illius magnæ meretricis ruina, deque ea, conſortium ſuorũ querimonia, & ſanctorum contrà exultatio, hoc capite deſcribitur.

CAPVT XVIII.

A E 1 T poſthæc vidi aliũ angelum deſcendentẽ de cœlo, habentem poteſtatem ma

1. *Poſthæc vidi alterum angelũ deſcendentẽ de cœlo*.i. Chriſtus de

cœlo descendẽs: quia à sũmo cœlo egressio eius. *Habentẽ potestatẽ magnã*, quippe qui est dei patris virt⁹, & de se testatur, data est mihi oĩs potestas in cœlo & in terra. *Et terra illuminata est à gloria eius*, vidim⁹ enim (inquit idem Ioannes) gloriã eius, gloriã quasi vnigeniti à patre: à quo illuminata est terra: quando teste Esaia, Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnã: quomodo verò ab hac gloria fidelium terra illuminata fit, docet Ioannes ca.it.1. Et de plenitudine eius oẽs accepimus, gratiam pro gratia: Christus ergo in forma angeli Ioanni visus est clamans *in fortitudine*, & vt græci addunt, φωνῇ μεγάλῃ, id est, voce magna, dicẽs: *Cecidit*

gnã, & terra illuminata est à gloria eius. Et exclamauit in fortitudine dicẽs: Cecidit cecidit Babylon magna: & facta est habitatio dæmoniorum, & custodia omnis spiritus immũdi, & custodia omnis volucris immũdæ & odibilis: quia de vino iræ fornicatiõis eius biberunt oẽs gentes: & reges terræ cũ illa fornicati sunt: & mercatores terræ de virtute deliciarum

Esaie 21.c. Hiere. 51.a.

cecidit Babylon illa magna, verbi repetitio ad epitasin facit & ruinæ augmentum explicandũ illius confusæ Babylonis, quæ dicta est esse reproborũ collectio. *Et facta est habitatio dæmoniorum, & custodia omnis spiritus immundi, & custodia omnis volucris immundæ & odibilis*. Si in electis suis habitare deus dicitur, & verè de ijs Paulus ait: Templũ dei sanctum est, quod estis vos. rectè quoque Babylon illa spiritualis dæmoniorum habitatio & custodia oĩs spiritus immũdi & volucris immũdæ dicitur: quibus nominibus nihil aliud quã dæmones intelligimus, per volucres enim dæmones intelligi, Christus nos docuit in parabola seminis Lu.8. Cũ enim dixisset de semine secus viã inter seminandũ lapso, subdit: Et volucres cœli comedẽt illud. Deinde in explicatiõe parabolæ ait: Qui aũt secus viã, ij sunt qui audiũt (dei verbũ scil.) deinde venit diabolus, & tollit verbũ de cordibus eorũ: bene aũt dicũtur *volucres*, ab agilitate aẽrij spiritus: & *immũdæ* ob vitiorũ obscœnitatẽ: *& odibiles* siue vt græci legũt μεμισημένοι. i. exosæ & inuisæ. *Quia de ira fornicationis eius biberunt oẽs gentes* .i. ira diuinæ vltionis potati & inebriati sunt, quæ illis contigit, quia Babylonis in fornicatione tam spirituali quã corporali socios se fecerũt. *Et mercatores de virtute diuitiarũ eius diuites facti sunt*, quia neglectis veris diuitijs, per immẽsam auaritiã, seculi tantũ opibus perituris inhiauerũt, & inde animarum suarũ dispẽdio diuites facti sunt.

2. *Et audiui*

2. *Et audiui aliam vocem*, licet ab eodem angelo, *dicentem: Exite de illa popule meus, &c.* quod de Babylone exire fideles admonentur, non tam corporaliter quam spiritualiter intelligendum, vt ne illius mores imitentur, delictorumque ipsius sint participes, simulque suppliciorum quanquam etiam, quatenus fieri potest, vitãdum est eorum contubernium: Exite ergo (inquit) *Quoniam peruenerũt peccata eius vsque ad cœlum*, hyperbolica locutio, ad insinuandam peccatorũ ipsius grauitatem: quanquam reuera vsque ad cœlum deiq; aures, id est, ipsius notitiam peruenerint. *Et recordatus est dominus*. Græcè Θεὸς, id est, *Deus omnium iniquitatum eius*, nõ quod verè oblitus esset Deus, in quem non cadit obliuio: sed tanquam oblitus dissimulasset. *Reddite illi sicut ipsa reddidit vobis*, nõ manus illi inferendo, sed animaduersione dignam iudicando. Sancti enim, inquit Paulus, de hoc mũdo iudicabunt. *Et duplicate duplicia, &c*. hoc est, iuxta commeritum suum acrius in illam iudicate. Græcè legitur διπλώσατε αὐτῆ, id est, duplicate illi. *In poculo quo miscuit vobis miscete illi duplicia*, id est, dupla portione supra quam vos afflixit, illam affligite, id est, affligendam decernite, poculum enim & calicem pro afflictione sumi docuit Christus, dicens: Pater si possibile est, transeat à me calix iste. *Quantum glorificauit se*, siue magnificauit: est enim Græcè ἐδόξασε, quod vtrunque significat, *& in delitijs fuit*. Græcè ἐστρηνίασε, id est, lasciuijt, (est enim στρηνιάω, intemperanter ac immodestè ago, & lasciuio) *tantum date illi tormentum & luctum*, vt pro qualitate delicti sit & plagarum modus. *Dicit enim in corde suo: Sedeo Regina*. Sedeo, inquam, firmitate

eius diuites facti sunt. 2 Et audiui
B aliam vocem de cœlo dicentem:
Exite de illa popule meus: ut ne
participes sitis delictorum eius,
& de plagis eius non accipiatis.
Quoniam peruenerunt peccata
eius vsque ad cœlum, & recordatus est dominus iniquitatum eius. Reddite illi, sicut & ipsa reddidit vobis: & duplicate duplicia secundum opera eius. In poculo quo miscuit vobis: miscete illi duplum. Quantum glorificauit se, & in delitijs fuit: tantum date illi tormentum & luctum: quia in corde suo dicit: Sedeo regina, & vidua non sum: & luctum non videbo. Ideo in vna die venient plagæ eius, Mors, et Luctus, et Fames, et

Esaiæ 47.b.

solij, vt de hoc regni solio dimouere me nemo queat. *Et vidua non sum.* habebat enim certè loco maritorũ amatores impudicos multos, & pro sponso Christo, demonũ legionem. *Et luctum non videbo,* id est, nihil mihi triste accidet: arbitrantur enim impij perpetuò se in delitijs, & dignitate victuros. *Ideo in vna die venient plagæ eius,* id est, subito, iuxta ꝙ Paulus ait: Quũ dixerint pax & securitas: tunc repentinus eis supueniet interitus: quæ aũt sint plagæ ostendit, dicẽs: *Mors* æternæ damnatiõis, *Luctus* amissæ beatitudinis, *Fames* illius recuperãdæ, sed inanis. *Et igne comburetur,* æterno scilicet, qui paratus est diabolo & angelis eius. *Quia fortis est deus qui iudicabit illam,* id est, condemnabit. Germanicus codex græcus addit κύριος, id est, dominus. Veronensis habet tantum κύριος, id est, dominus, non θεὸς, id est, deus.

igne comburetur: quia fortis est deus qui iudicabit illam. 3 Et flebunt, & plangẽt se super illã reges terræ, qui cũ illa fornicati sunt, & in delicijs vixerunt, cùm viderint fumum incendij eius: longè stantes propter timorem tormentorum eius, dicentes: Væ væ ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa

3. *Et flebunt & plangent se super eam reges terræ.* Quidam græci codices habent καὶ κλαύσονται αὐτήν, καὶ κόψονται ἐπ' αὐτῇ. i. & flebũt illam, & plangent super ea. Est aũt propriè κόπτειν, præ doloris impatientia corpus cædere & lacerare. Veronẽsis codex habet tantũ voce actiua κλαύσουσι, id est, flebunt pro in *delitijs vixerunt.* Græcè est στρηνιάσαντες, id est, lasciuierunt. Græca scholia reges terræ, dæmones interpretantur, iuxta ꝙ Christus diabolum, principem mundi appellat. siue autem isti siue illi, omnes lugebunt super Babylone, *Quum viderint fumũ incendij eius,* id est, æterno illam incendio ardentem, cuius & ipsi sunt participes. *Longè stantes propter timorem tormentorum eius,* non longè quidem corpore, quum de corpore sint ipsius Babylonis: sed quantum in se erit, procul se ab illis tormentis facientes, quum vitare ea non possint, voluntate tamen procul & animo abhorrentes. Sic qui ad mortem & crucem cum multis damnantur, etsi non dubitãt se ad mortem trahendos: quum tamen socios ad mortem trahi vident, procul se ab illis faciunt, euasuri si quidem eis liceret.

4. *Væ væ Babylon, &c.* quia vna hora, id est, breui tempore venit *iudicium tuum,* id est, condemnatio tua. *Et negociatores terræ flebunt super eam, quoniam merces eorum nemo emet amplius,* qui

enim

enim per immensum auaritiæ studium lucro inhiant mercatores, euersa Babylone, non habebunt quibuscum versuras faciant, quibus delicias suas vendant: ideo flebunt, pro emet, interpres legit ἀγοράσει. Græca nunc habent ἀγοράζει, id est, emit. in explicandis mysticè mercibus quas enumerat, non immorabor, tantum vocabula non omnibus intellecta, exponam. *Byssus* genus lini cãdidissimi. *Coccum* appellant granum tinctorium, & pro purpura eàq; quã vulgò scarlatam vocant sumitur. Lignũ *Thyinum*, preciosum est, in Ophir nascens, vnde multã copiam. Salomoni dono misit Rex Hyram 3. Reg. 10. *Simila*, flos farinæ triticeæ. *Rhæda*, genus leuiculi currus ad vehendos homines. *Mancipia*, serui bello capti, quod manu capiantur. puto autem interpretem pro mancipiorum legisse ἀνδραπόδων, quanquam constanter græca habent σωμάτων, id est, corporũ, cui respondet τὸ ψυχὰς. sic & codex germanicus, quãquam & Erasmus mancipiorum habet, alludẽs ad rem, non ad verbum. In harum verò mercium enumeratione, vbi interpres habet *amomum*, codex germanicus non habet ἄμωμον, Dionysianus habet. Est autem amomum fruticis genus preciosi & odori, de quo Dioscorides & Plinius. Vbi interpres habet *odoramentorum*, sensus est, & merces eorum sunt odoramentorum, & merces vnguenti & thuris, &c. pro sequẽtibus ijs genitiuis, græca habent accusatiuos μύρον, λίβανον. quanquam facilis est lapsus à ν. in υ. quomodo per υ. videtur interpres legisse. Pro eo quoque quod interpres habet *animarum hominum*. scilicet merces eius sunt merces animarum hominum. pro *animarum* græci constanter habent ψυχάς, id est, ani-

fortis: quoniam vna hora venit iudicium tuum. Et negotiatores
D terræ flebũt, & lugebũt super illam: quoniã merces eorũ nemo emet amplius, merces auri & argenti & lapidis pretiosi, & margaritæ, & bysi, & purpuræ, & serici, & cocci, & omne lignum thyinũ, & omnia vasa eboris, & omnia vasa de lapide pretioso, & æramẽto & ferro, & marmore, & cinnamomum, & amomum, & odoramentorum, & vnguenti, & thuris & vini, & olei, et similæ, et tritici, et iumentorum, et ouium, equorum, et rhædarum, et mancipiorum, et animarũ hominum. Et poma desiderij animæ tuæ discesserunt à te: et omnia pinguia et præclara perierunt à te, et amplius illa iam non inueniẽt. mer-

animas. & ideo quum præcesserint genitiui ἵππων, ῥεδῶν, vel solœcismus est, vel subaudiendum est vendunt, & tunc sensus est, & vendũt animas hominum, id est, preciosissima quæque & maximè amabilia, est enim Hebraismus: quod nihil habeat homo anima sua charius & preciosius. Si iuuat mysticè interpretari quòd animas diabolo vendunt ijs delicijs & pretiosissimis quibusque inescatas, nihil moror. *Et poma desiderij animæ tuæ disceßerunt à te, & omnia pinguia & præclara perierunt abs te.* τὸ *poma*, & græcum ἡ ὀπώρα, mollioris corticis fructus omnes significat: hic aũt pro delitijs sumitur, quæ parũ durant, sed statim vt mollioris corticis fructus fugiũt ac putrescunt: ijs Babylonem spoliari conqueruntur mercatores ipsius: Pinguia autem & præclara quæque, maiores fructus significant, quos perijsse dolent. *Et amplius illa non inuenient*, scilicet mercarores. Græci habent εὑρήσῃς, id est, inuenies, & referunt ad Babylonem: iam amplius non inuenies, id est, frueris illis delicijs & diuitijs tuis.

catores horum qui diuites facti sunt: ab ea longè stabunt, propter timorem tormentorũ eius, flentes, ac lugentes, & dicẽtes: Væ væ E
ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso, & purpura, & cocco, & deaurata erat auro, & lapide precioso, & margaritis: quoniã vna hora destitutæ sunt tãtæ diuitiæ:
6 & oĩs gubernator, et omnes qui in lacũ nauigant, et nautæ, et qui in mari operantur, longè steterũt & clamauerunt videntes locũ in-

5. *Mercatores hominum, &c.* pro *hominum*, græci habẽt τούτων, id est, horum, harũ scilicet merciũ: *longè stabũt*: vide expositionem paulò antè, numero 3. Græca scholia hos mercatores dæmones appellãt, qui pro delicijs & peccatis hoĩes emant & vendant, prout Esaias ait, ecce in iniquitatibus vestris vẽditi estis Siue ergo isti dolentes perijsse instrumentũ animas inescandi, siue auari mercatores, longè stabũt, dicentes: *Væ væ ciuitas illa magna, quæ amicta erat bysso & cocco*, id est, quæ omni deliciarũ genere affluebat & diuitiarum: quia vna hora breuiq; momẽto, eam omnia isthæc ornamenta & illectamẽta destituerunt.

6. *Et omnis gubernator, & omnes, &c.* pro *omnes qui in lacum nauigant*, Veronensis & Dionysianus codices græci habent πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων πλέων, id est, quicunque nauigijs nauigat. Germanicus habet πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὅμιλος, id est, omnis turba nauigio vtens, puto interpretem pro πλοίων legisse λίμνων, quod

stagn

stagna & paludes significat, vel aliud simile: Sensus aũt loci est, quod omnes qui cum Babylone illa negociũ fuit, siue principes gubernatores, siue ciues & mercatores per mare paupe-riem fugiẽtes, & vt immodicè ditescãt, huc illuc discursantes, longè animo steteruut à Babylone, à damnatione eius abhor-

F cendij eius dicentes: Quæ similis
ciuitati huic magnæ? Et miserunt
puluerem super capita sua: & cla-
mauerũt flentes, & lugentes, dicẽ
tes: Væ væ ciuitas illa magna, in
qua diuites facti sunt omnes qui
habebat naues in mari de pretijs
eius: quoniam vna hora desolata
est. 7 Exulta sup eam cœlũ & san-
ctì apostoli & prophetæ: quoniã
iudicauit Deus iudiciũ vestrum

rentes & dicentes: *Quæ similis ciuitati huic magnæ? & miserũt super capita sua puluerem*, infructuosæ ac nimis seræ pœnitẽtiæ signũ: & clamauerũt dicentes: *Væ væ ciuitas illa, &c.* dolent & plangunt super tam repentina euersione ciuitatis magnæ, cuius ob luxus & sumptus immodicos magnũ ex preciosis quibusque mercibus terra mariq; præsertim, quæstũ faciebãt. Græca scholia longè secus explicãt, nec, opinor, malè. Per mare vitã præsentem intelligũt multis ac varijs agitatam tumultuũ fluctibus: Per nauigia maris huius .i. mundi superuenientium negociorũ impressiones & impetus, quibus vti nauigijs in hac vita nũc huc nũc illuc agimur. Gubernatores, vtpote regendæ nauis peritos, eos qui tutos sese ab huius mũdani maris æstibus & fluctibus seruant, piam scilicet ac moderatam vitã degentes. Nautas & omnes in hoc mari operãtes, eos qui aduersus mũdi fluctus & turbines laborant quotidie manibus operãtes, ne ociosos illos dies domini inueniat, habẽtes pro axiomate illud sapientis Ecclesiastæ 9. Quodcũq; potest facere manus tua, instanter operare: quia nec opus, nec ratio, nec sapientia, nec scientia erunt apud inferos quò tu properas. ij ergo omnes ineuitabilem vitæ huius finem diemq; iudicij breui fore præsentientes, prius quam veniat, obseruant, & ab hac Babylone longè stant: ab impiorum scilicet consortio & imitatione procul fugientes, & ob horrorem Babylonicæ ruinæ cinere caput aspergentes, id est, pœnitentiam de ijs quæ minus rectè egerant, facientes.

7. *Exulta super eam cœlũ* .i. cœlestis cõuersationis hoĩnes, vel angeli: *& sancti apostoli & prophetæ*. Ad congratulationem de impiæ meretricis & Babylonis euersione sancti inuitantur, quia inquit, *Iudicauit deus iudicium vestrum de illa*, id est, quod diu

de

de illa iudiciũ fieri optabatis dicẽtes: Quousque domine non vindicas sanguinem nostrum? id iam aduersus eam tulit dñs. 8. *Et sustulit angelus vnus lapidem quasi molarem magnũ, &c.* Ne mysticè cogamur exponere, puto hũc angelũ reuera tali habitu ac specie Ioanni apparuisse, mittẽs grande saxũ instar molæ in mare, & dicens: *Hoc impetu, &c.* pro *hoc*, græci habent οὕτως. i. sic. interpres legit τούτῳ. i. hoc impetu. nihil aũt aliud significatur ijs verbis, quã vti missa in mare mola nusq̃ postea apparet, sic euersa Babylone impia, nusquã postea ne vestigia quidẽ eius apparitura. Quod autem de mystica Babylone dicit, de Chaldaica antè prædixit Hieremias cap. 51. dicẽs: Cùmq; compleueris legere librum istum ligabis ad eum lapidẽ, & proijcies illũ in medium Euphraten, & dices: Sic submergetur Babylon, & nõ consurget à facie afflictiõis, quã ego adduco super eum, & dissoluetur.

de illa[8]. Et sustulit vnꝰ angelꝰ fortis lapidẽ quasi molarem magnũ & misit in mare, dicẽs: Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna: & vltra iam non inuenietur. Et vox cytharœdorũ & musicorum, & tibia canentiũ, & tuba non audietur in te amplius: et oĩs artifex õnis artis non inuenietur in te amplius: et vox molæ nõ audietur in te amplius, et lux lucernæ nõ lucebit in te ampliꝰ, et vox sponsi et sponsæ non audietur adhuc in te: quia mercatores tui erãt principes terræ: quia in veneficijs tuis errauerunt oẽs gentes, et in ea sanguis prophetarum et sanctorum inuentus est, et omnium qui interfecti sunt in terra. G

Et vox cytharœdorum, &c. & omnis artifex, &c. non inuenietur in te amplius. i. nullis iam tibi delitijs tuis, nullis merciũ tuarum fructibus vti frui posthæc dabitur. *Et vox molæ non audietur in te amplius.* i. nullꝰ posthæc in esum tibi delicatꝰ panis moletur. vt enim Eccl. 14. scribitur, nõ est apud inferos inuenire cibos. *Et lux lucernæ tuæ nõ lucebit in te amplius.* i. nulla tibi ad consolationẽ fulgebit claritas densissimis ac perpetuis obsitæ tenebris. *Et vox sponsi & sponsæ non audietur in te adhuc.* siue posthac aut amplius, est enim græcè ἔτι. i. nulla ad te exhilarandã nuptialia cantica celebrabuntur. *Quia mercatores tui erant principes terræ.* i. præ auaritia sua & opulentia oẽs in terra versuris & v surís suis opprimebant. *Quia in veneficijs tuis errauerunt omnes gentes*, siue ad literam, intoxicationibus, siue spiritualiter, prauis doctrinis & pessimis exemplis, quibus oẽs inficiebant. *Et*

in

in ea sanguis prophetarum & sanctorum inuentus est,&c. id est,reproborum collectio,omnium prophetarum & martyrum pro Christo occisorum rea inuenta est.

1.*Post hæc audiui quasi vocem magnam tubarum multarũ.*vicio librariorũ inoleuit error,vt pro *turbarum* scriberetur tubarum: cùm græcè sit ὄχλου πολλοῦ i.turbæ multæ. Paulò antè admoniti sũt sancti de ruina Babylonica exultare,nũc describũtur gratias agẽtes *in cœlo*.i.ecclesia triũphante ac militãte,& dicẽtes inuicem, *Halleluia* .id est , laudate deũ. *Laus & gloria,&c.* Nihil est in hac gratiarũ actiõe difficile, tantũ Latina paulùm distant à Græcis,& Græca nonnihil inter se.Germanic⁹ codex habet, ἡ σωτηρία, καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ δύναμις κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν.i. salus & gloria, & honor,& potestas domino deo nostro. Dionysianus habet τοῦ θεοῦ ἡμῶν.i. dei nostri. Veronensis habet tantum τῷ θεῷ ἡμῶν: neque habet κυρίῳ.

ARGVMENTVM CAP.19.

¶Exultationem electorum super euersione Babylonis ac meretricis magnæ continet hoc caput: & aduentantis in iudicium Christi habitum & apparatum. Demum Antichristi & prophetarum eius ruinam.

CAPVT XIX.

A 1Post hæc audiui quasi vocem tubarum multarum in cœlo dicentium, Halleluia. Laus & gloria & virtus deo nostro est: quia vera & iusta iudicia sunt eius qui iudicauit de meretrice magna,quæ corrupit terrã in prostitutione sua,et vindicauit sanguinem seruorũ suorũ de manibus ei⁹.Et iterum dixerũt, Halleluia. 2Et fumus eius ascendit in secula seculorum . Et ceciderunt

2.*Et fumus eius*,meretrix scilicet,id est, incendij eius memoria *ascendet in secula*,id est,nunquam obliuioni erit. *Et ceciderunt vigintiquatuor seniores,&c.*per vigintiquatuor seniores,duodecim patriarchæ, & duodecim prophetæ eorumq; filij, & omnes veteris testamenti intelliguntur electi : sicut per quatuor animalia,quatuor euangelistæ, & omnes qui euangelicam fidem susceperunt: ij omnes deum sedentem in throno, id est, Christum ad dexteram patris sedentem adorauerunt,dicẽtes: Amen halleluya.*Et vox exiuit de throno,*id est, à maiestate dei: quidam exponunt a Seraphim,dicens:*Laudem dicite deo nostro omnes sancti eius*, vel serui,græcè οἱ δοῦλοι.*Et audiui vocem quasi tubæ magnæ*,græcè ὄχλου πολλοῦ,id est,turbæ multæ , vt paulò antè dictum est.*Et sicut vocem aquarum multarum*,id est,populorum,

lorum, vt antea, *& tonitruum magnorum*. id est, immensam, qualis esse solet vox tonitrui, *dicentium: Halleluia, quia regnauit dominus*, id est, in ruina Babylonica regem se præstitit.

3. *Gaudeamus, &c. quia venerunt nuptiæ agni*, id est, Christi, hoc est, plena & consummata Christi coniunctio cum ecclesia ab omnibus iam reprobis per purgata, assumptis corpore & anima ad beatitudinem electis. *Et vxor eius*, id est, sponsa ecclesia *præparauit se*, per fidem & gratiam in via. *Et datum est illi*, per gloriam in patria, *vt cooperiat se byssino splendenti & candido*, vel puro, vt græca habent καθαρά: quid autem sit byssinum, exponit: *Byssinũ enim sunt iustificationes sanctorum*, id est, fides ac studiosa bonaque iuxta fidem opera, quibus dei gratia iustificati sunt sancti: quibus qui ad finem vsque indutus fuerit in via, conceditur vt ijs vestitus appareat in patria. *Et dixit mihi*, vel dicit, græcè λέγει: *Scribe, beati qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt*, id est, ad æternæ beatitudinis conuiuiũ, quod sponsæ suæ ecclesiæ Christus parauit. *Et cecidi ad pedes eius*, vel ante, græcè ἔμπροσθεν, volẽs adorare: quod ne faceret, inhibuit angelus, quippe qui conseruus esset eius, & omnium habentiũ testimonium Iesu id est, fidem eius, siue spiritum prophetiæ, vt postea exponit. *Testimonium Iesu est spiritus prophetiæ*, vnde & Petrus, Huic oẽs (inquit)

seniores vigintiquatuor & quatuor animalia, & adorauerunt deũ sedentem super thronũ, dicentes: Amen halleluia. Et vox de throno exiuit, dicens: Laudem dicite deo nostro oẽs sancti eius: & qui timetis eũ pusilli & magni. Et audiui quasi vocem tubæ magnæ: & sicut vocem aquarũ multarũ, et sicut vocem tonitruorũ magnorũ, dicentiũ, Halleluia: quoniã regnauit dominus deus noster omnipotens. 3 Gaudeamus et exultemus, et demus gloriã ei: quia venerunt nuptiæ agni, et vxor eius præparauit se. Et datum est illi ut cooperiat se byssino splendenti et candido. Byssinum enim iustificationes sunt sanctorum. Et dixit mihi: Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarum agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba dei vera sunt. Et cecidi ante pedes eius, ut adorarem eum. Et dicit mihi, Vide ne feceris: conseruus tuus sum, et fratrum tuorum habentium testimonium Iesu. Deum adora. Testimonium enim Iesu, est spiritus prophetiæ. 4 Et vidi cœ-

B

Mat. 22.a.

Lucæ 24.d.

(inquit) prophetæ testimoniū perhibent: conseruū ergo se dicit habentium spiritum prophetiæ, non propheticum tantum spiritum, sed prophetiæ largitorem spiritum sanctum.

Cœlum apertū, & ecce equus albus,
& qui sedebat super eum vocaba
tur Fidelis & verax, & cum iusti-
tia iudicat & pugnat. Oculi autē
eius sicut flamma ignis, & in capi
te eius diademata multa, habens
Esaiæ nomē scriptū, quod nemo nouit
63.a. nisi ipse. Et vestit⁹ erat veste asper
sa sanguine: & vocabatur nomē
eius, Verbū dei. Et exercitus qui
sunt in cœlo, sequebātur eum in
equis albis, vestiti byssino albo et
mundo. 5Et de ore eius procedit
gladius ex vtraq; parte acutus, ut
Psal. in ipso percutiat gentes. Et ipse re
2.c. get eas in virga ferrea: et ipse cal-
cat torcular vini furoris iræ Dei

4. *Et vidi cœlum apertum*.i. mysteria omnia cœlestia mihi apertè indicata sunt. *Et ecce equus albus*.i. Christi humanitas, innocentia vitæ cādida. *Et qui sedebat, &c.* Verbum Dei scilicet, quia super naturam humanā sedet diuina eam vt lubet agendo, *& cum iustitia*.i. iustè iudicat & pugnat. *Oculi eius sicut flāma ignis*, ad incendēdos pios, non quod reuera sic esset, sed sic illi videbatur *Et in capite eius diademata multa*.i. in deo patre qui est caput Christi, infinita charismata, quib⁹ electos suos muneratur Christus & donat. *Habens nomen scriptū, quod nemo nouit nisi ipse*, iuxta illud Pauli Philip. Et donauit illi nomē quod est supra omne nomen. Dei scilicet ineffabile nomen tetragrammaton: hoc enim nomine assumptum hominem donauit deus, cuius vim & energiam nemo planè nouit nisi vnus deus. *Et vestitus erat veste aspersa sanguine*, id est, passionis supplicio cruenta humanitate: quæ deitatis fulgorem mortalium oculis nequaquam aspectabilem, vti vestis corpus tegebat. *Et vocabatur*, siue vocatur, Græcè καλεῖται, *nomen eius Verbum Dei*, id est, vnigenitus Dei patris filius, per quem mundo pater innotuit, vt per verbum externum, animi conceptio. *Et exercitus qui sunt in cœlo*, id est, electi omnes & beati. *Sequebantur eum in equis albis*, id est, immaculatis corporibus, quæ spiritus eorum agit ac regit. *Vestiti byssino albo & mundo*, id est, iustificationibus suis, vt antea.

5. *Et de ore eius procedit gladius vtraque parte acutus*. græcis deest τὸ *vtraq; parte*, gladius acut⁹ iudiciaria est Christi potestas, aut ipsi-

omnipotẽtis. Et habet in veſtimẽ
to & in fœmore ſuo ſcriptũ: Rex
regum,& dominus dominantiũ. Supra 17 d, 1.Ti. 6.c.
6 Et vidi vnũ angelũ ſtãtem in ſo
le,& clamauit voce magna dicẽs
omnibus auibus quæ volabant
per medium cœli: Venite & con-
gregamini ad cœnam magnã dei:
ut manducetis carnes regum , &
carnes tribunorũ,& carnes forti-
um,et carnes equorum,et ſeden- D
tium in ipſis , et carnes omniũ li-
berorum et ſeruorum,et puſillo-
rum et magnorũ. 7 Et vidi beſti-

ipſiuſmet verbũ,penetrabilis oĩ gladio acuto:quo ſolo damnaturus eſt impios: vnde ait in quo percutiet gentes, *& ipſe reget eos in virga ferrea*.i.auſteritate iudicij. *Et ipſe calcat torcular vini furoris*, iræ ſiue vt græci, *& iræ dei omnipotẽtis*. Torcular autem vini diuini furoris calcare, eſt è diuina iuſtitia aduerſus impios vltionẽ, tanq̃ vinũ è prælo exprimere. *Et habet in veſtimẽto & fœmore ſuo ſcriptũ*, græci addũt ὄνομα.i.nomẽ. *Rex regum, &c.* Chriſti veſtimentum humanã ipſius naturã ſignificare dixim⁹, ſimiliter & fœmur ſignificat: quia inde generatio carnalis deſcẽdit, vt eſt Gene.46. Cũctæ animę quæ ingreſſæ ſunt cũ Iacob in Ægyptum, egreſſæ ſunt de fœmore illius : bene ergo in veſtimẽto ſuo & fœmore inſcriptũ eſt hoc nomen, rex regũ,&c. quando illi ſecundũ humanitatem à patre data eſt oĩs poteſtas in cœlo & in terra,& à patre rex eſt cõſtitut⁹.

6. *Et vidi vnum angelũ ſtantem in ſole*.i. eminẽtiore loco, vnũ ſcilicet de præcipuis angelis: vel in ſole, id eſt, Chriſto, ſtantẽ & paratũ illi obſequi. *Et clamauit voce magna omnibus auibus quæ volabant per mediũ cœli* .i.electis, quorũ per contemplationem conuerſatio eſt in cœlis, *dicens: Venite, congregamini ad cœnã magnam dei*, vel magni dei. græci enim habent μεγάλου. cœna aũt iſthæc conuiuiũ eſt æternæ beatitudinis, quod factur⁹ eſt ſpõſæ ſuæ eccleſiæ Chriſtus: *vt manducetis carnes, &c.* id eſt, vt mẽtem animiq; veſtri deſiderium expleatis de vltione impiorum ciuium & conſortium Babylonis. ſic Eſaias 66. Et egredientur & videbunt cadauera virorum qui præuaricari ſunt in me & erunt vſque ad ſatietatem viſionis omni carni: ad hoc alludit Ezechiel capite nono dicens: Dic omni volucri & vniuerſis auibus: conuenite, concurrite ad victimam meam, vt comedatis carnem, & bibatis ſanguinem: carnes fortium terræ comedetis, & ſanguinem principum terræ bibetis .

7. *Et vidi beſtiam, & reges terræ, &c.* Antichriſtum cum ſuis regibus & cæteris aſſeclis & ſatellitibus vidiſſe ſe ait, cum verbo

bo dei prælium inire paratũ: nam vſque eò audaciæ aſcendet, vt præualiturum ſe putet, ſed fruſtra: nam apprehendetur *beſtia & pſeudopropheta*, id eſt, Antichriſtus & turba falſorũ prophetarum, qui permiſsione ſibi data ſigna fecerunt ad ſeducẽdos, ſi fieri poſſet electos: quibus multos ad adorandam beſtiam eiuſq; characterem gerendum ſeduxerunt: ſed quis exitus? *Viui miſsi ſunt hi duo in ſtagnum ignis ſulphure ardẽtis*: vel ſtagnum ardẽs ſulphure. græcè τὴν λίμνην τὴν καιομένην, quo nomine ſignificatur infernus, quo tam celeri ruina præcipitabuntur, vt viui miſsi videantur illuc, ij duo, beſtia & pſeudopropheta. *Et cæteri*, illorũ ſatellites, gladio ſedentis ſuper equum, id eſt, Chriſti verbo in humanitate iudicantis occiſi ſunt. *Et omnes aues ſaturatæ ſunt carnibus eorum*. quia electi cõtemplatione volantes, animi ſui deſideriũ de iuxta vltione illorum explebunt.

am & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum præliũ cum illo qui ſedebat in equo & cũ exercitu eius. Et apprehẽſa eſt beſtia, et cũ ea pſeudopropheta: qui fecit ſigna corã ipſo quibus ſeduxit eos qui acceperunt characterẽ beſtiæ, et qui adorauerunt imaginem eius. Viui miſsi ſunt hi duo in ſtagnũ ignis ardẽtis ſulfure: et cæteri occiſi ſunt in gladio ſedentis ſuper equum, qui procedit de ore ipſius, et oẽs aues ſaturatæ ſunt carnibus eorum.

ARGVMENTVM CAP. 20.

¶ Draconis alligatio & electorum regnum hoc capite deſcribitur· deinde ipſius ſolutio draconis, eiuſque aduerſus electos & dei eccleſiam pugna nouiſſimaq· ruina: poſtmodum mortuorum reſurrectio & iudicium.

CAPVT XX.

A
E IT vidi angelum deſcendentem de cœlo, habentem clauem abyſsi, et catenam magnam in manu ſua. Et apprehẽdit draconem ſerpentem

1. *Et vidi angelum deſcendentem de cœlo*, Chriſtum ſcilicet incarnatum. *Habẽtem clauem abyſsi*, id eſt, omnimodam in infernũ poteſtatem, quippe qui reſurgens victor inde redijt. *Et catenam magnam in manu ſua*, id eſt, facultatem dæmones vinciendi & coercendi. *Et apprehendit draconem*, ſic appellatum propter apertam ſæuitiam, *ſerpentem* propter occultam malitiam *antiquum*, quia veterator, vel quia à mundi conſtitutione con-

ditus est, *qui est diabolus*, id est calūniator, *& sathanas*. i. aduersarius bonorum omniū. hic Veronensis codex addit ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, id est, qui seducit vniuersum orbem: *& ligauit eum per annos mille*. hoc fecit per passionem suam Christus, quando principem dæmonum, qui ab Adam vsque ad passionem suam tyrannidē exercuerat, compescuit, ne adeò vt anteà nocere posset fidelibus per baptismū aduersum eius sæuitiam & fraudem dei gratia communitis. Mille annos aūt, omnes tempus legis euangelicæ vsq; ad Antichristum significare aiūt, quo medio tempore in abysso inferni tāq̄ clausus & cruce Christi velut sigillo obsignatus, detinetur sathanas, ne pro suo arbitrio noceat, *donec consummentur mille anni*. i. donec Antichristus venerit, & tūc soluetur *modico tēpore*, tribus annis scil. cum dimidio: quamdudum regnabit Antichristus.

antiquū, qui est diabolus & sathanas, & ligauit eum per annos mille, & misit eū in abyssum, & clausit, & obsignauit super illū ut nō seducat amplius gentes, donec cōsummētur mille anni. & post hoc oportet illū solui modico tempore. [2] Et vidi sedes, & sederūt super eas, & iudicium datū est illis, & animas decollatorū propter testimonium Iesu, & propter verbū dei: et qui non adorauerūt bestiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in frōtibus aut in manibus suis, & vixerūt et regnauerunt cum Christo mille annis. Cæteri mortuorum non vixerūt, donec consummentur mille āni. Hæc est resurrectio B

2. *Et vidi sedes, & sederunt super eas*, subaudi, sancti & electi, *& iudicium datum est illis*, Sedes iudiciariam potestatem significant, in qua sessuri & iudicaturi sunt sancti, promittente Christo apostolis, de quibus præcipuè is locus intelligitur, Matth. 19. Vos qui secuti estis me, in regeneratione cùm sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israel: nec ipsis modò apostolis, sed quotquot ipsum secuti fuerint, id promisit. *Et animas decollatorum*, subaudi, eorum scilicet, qui propter Christi fidem, quia impietatem sectari noluerunt, ab Antichristo & præcursoribus ipsius ministris, occisi sunt. *Et vixerunt*, in terra per gratiam, *& regnauerunt cum Christo*, in patria per gloriam, *mille annis*, id est, toto tempore legis euangelicæ. *Et cæteri mortuorum*, qui neque in Christo, neque ob Christum sunt mortui, reprobi scilicet,

non

non vixerunt, neque vita corporali, neque spirituali, quia damnati. *Donec consummentur mille anni*, id est, vsque ad resurrectionis tempus, quando vita corporali reuiuent in æternum spirituali morte morituri. *Hæc est resurrectio prima*, quod præcessit scilicet τὸ *& cæteri mortuorum*, *&c*. per parenthesin legendum est, & hæc verba iungēda præcedentibus. Et vixerūt cum Christo, & regnauerūt mille annis: hæc est resurrectio prima, scilicet sanctorum in animæ glorificatione: quia secunda erit in generali resurrectione ad corporis & animæ beatitatem resurgētibus electis. *Et beatus qui habet partem in resurrectione prima*, id est, animę glorificatione, quia in *his secunda mors*, animæ scilicet damnatio, *non habet potestatem*, non enim tanget illos tormentum malitię. *Sed erunt sacerdotes dei & Christi*, quia iugiter illi sacrificia laudum offerent, *& regnabunt cum Christo*, in patria, secundum animam *mille annis*, id est, vsque ad Antichristi iudiciū, & postea etiam cum corpore. *Et quum consummati fuerint mille anni*, Antichristi tempore, *soluetur sathanas de carcere suo*. i. liberius sæuire & seducere fideles permittetur. *Et seducet gentes*, græcè πλανῆσαι, id est, ad seducēdum gentes, *super quatuor angulos terræ*. i. de omni natione orbis aliquos: & maximè inter cæteros *Gog & Magog*. Hos quidam teste Hieronymo Ezech. 38. putant esse gentes barbaras in intima Scythia trans Caucasum, quorum ministerio ad expugnandos fideles vsurus est Antichristus, qui numero arenā maris æquabūt: quos cum cæteris gentibus *congregabit* in prælium, quosque circuituros Ioannes ait, *castra sanctorum*, id est, acies verè Christianorum, *& ciuitatem dilectam*, id est, sanctam ecclesiam. Qui autem ij sunt, & num reuerā

prima. Beatus & sanctus qui habet partem in resurrectione prima. In his secunda mors non habet potestatem: sed erunt sacerdotes Dei & Christi: & regnabunt cum illo mille annis. Et quum consummati fuerint mille anni, soluetur Sathanas de carcere suo & exibit, & seducet gentes quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog, & congregabit eos in prælium, quorum numerus est sicut arena maris. Et ascenderūt super latitudinem terræ, et circumierunt castra sanctorum, et ciuitatem dilectam. Et descendit ignis à Deo de cœlo, & deuorauit eos: et diabolus qui seducebat eos missus est in

C

Eze. 38. c. & 39. a.

eorũ vſurus eſt miniſterio, an myſticè tantũ illa intelligãtur, quoq; modo, & nõ auſim aſſerere, & ignorare me fateor, quãdo teſte Hieron. 38. cap. Ezech. ad intelligendũ totum volumẽ Ioannis, quod reuelatiõis titulo prænotatur, reuelatione indigemus: vt poſſumus cũ propheta dicere: Reuela oculos meos, & conſiderabo mirabilia de lege tua. Horũ tamen omniũ ſiue literaliter ſiue myſticè vt Hierony. dicto loco de hæreticis interpretatur, breui futurũ ſupplicium Ioannes aſſerit, miſſo ſcilicet cœlitus igne, qui impios deuoret: proiectoq; in ſtagnum ignis cum beſtia & pſeudo propheta, diabolo.

3. *Et vidi thronum magnum candidũ*, id eſt, ſanctam & immaculatam eccleſiam, *& ſedẽtem ſuper eum*, id eſt Chriſtum habitantem in ea, & in ſanctis ſuis ſedẽtem, *à cuius conſpectu fugit*

ſtagnũ ignis & ſulfuris, & vbi beſtia & pſeudoprophetæ cruciabũtur die ac nocte in ſecula ſeculorũ. 3 Et vidi thronũ magnũ candidũ, & ſedentẽ ſuper eum, à cuius conſpectu fugit terra & cœlũ, & locus nõ eſt inuentus eis. Et vidi mortuos magnos et puſillos ſtantes incõſpectu throni, et libri aperti ſunt: 4 et alius liber apertus eſt, qui eſt vitæ, et iudicati ſũt mortui ex his quæ ſcripta erãt in libris ſecundũ opa ipſorũ, et dedit mare mortuos qui in eo erant, et mors et infern⁹ dederũt mortuos ſuos D

cœlum & terra. literaliter fugient quando exurentur igne cõflagratiõis terra iſta & cœlum aërium. Sic enim 2. Pet. 3. dicitur: Aduenıet dies domini vt fur, in quo cœli magno impetu tranſient, elemẽta verò calore ſoluentur: terra aũt, & quæ in ipſa ſunt opera, exurentur: fugient quoque quodam modo, quãdo purgatis terra, elementis, & cœlis, noua erit illorum facies, ſietq; nouum cœlum & terra: *& non eſt inuentus locus eis*, ſecundum priorem habitum & ſpeciem: quidam myſticè per terrã reprobos & obduratos homines, per cœlum aërium, aëriæ ac ſpiritualis naturæ dæmones etiam plerunque in aëre habitãtes, non ineptè forſan intelligunt. *Et vidi mortuos magnos & puſillos*, quia (vt ait Horatius) Pallida mors æquo pulſat pede pauperũ tabernas, regũq; turres. *Stãtes in conſpectu throni*, quia teſte Paulo, Oẽs nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti. *Et libri aperti ſunt*: libri, inquam, conſcientiarum, vbi ſine diſſimulatione quam quiſque vitam geſſerit, legitur.

4. *Et alius liber apertus eſt, qui eſt vitæ*, id eſt, liber diuinæ prædeſtinationis, qui vſque ad iudicium latuit incognitus, tũc aperien-

riendus, cùm palàm fiet qui reprobi sint & electi. *Et iudicati sunt mortui, ex ijs quæ scripta erant in libris*, suarũ scilicet cogitationũ: nimirum (vt ait Paulus ad Roma.) inter se inuicem cogitationibus accusantibus aut defendentibus, quando iudicabit dominus occulta cordium. *Et mare dedit mortuos suos qui in eo erant*. Sæpe *mare* diximus tumultuãtem & fluctuantem hunc mundum significari: qui mortuos suos reddet, quãdo in nouissima tuba, oẽs resurgent cũ corporibus suis. 5. *Et mors & infernus dederunt mortuos suos*, id est, quotquot mortui fuerint redibunt ad corpora sua. Mors vniuersitatem indicat mortuorũ, bonorum & malorum: sed infernũ addidit, ne dubites ad propria corpora in quib⁹ perpetuo ardeant, redituros damnatos. *Et mors* .i. diabolus, *& infernus* .i. cæteri rep̃bi, *missi sunt in stagnũ ignis*.i. profundũ inferni.

qui in ipsis erant, et iudicatum est de singulis secũdum opera ipsorum. 5 Et infernus et mors missi sunt in stagnum ignis. Hæc est mors secunda. et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.

ARGVMENTVM CAP. 21.

¶ *Cœlorum & terræ innouatio, & supernæ Hierusalem descriptio hoc capite habetur.*

CAPVT XXI.

A 1 ET vidi cœlũ nouũ, et ter-
Esaiæ ram nouam. Primũ enim
65.c. cœlũ et prima terra abijt,
et 66. et mare iam nõ est. 2 Et ego Ioan-
g. nes vidi sanctã ciuitatẽ Hierusalẽ
2. Pe.
3.c.

Hæc est mors secunda, prior per animæ peccatũ, à qua per pœnitentiam resurgitur: secunda æterna corporis & animæ damnatio. vt aũt de generalitate reproborum concludat, asserit omnes qui non sunt scripti in libro vitæ, id est, omnes reprobos cum diabolo missos in stagnum ignis, id est, gehennæ locum. 1. *Et vidi cœlum nouũ, & nouam terram*. Paulo antè dixit, cœlum & terram fugisse à facie sedentis, quod & paulo post ait, primum cœlum, & prima terra abijt. Nunc se noua ea vidisse, nõ substantia, sed qualitate, ipsis in perfectiorem naturam commutatis, & ab omni alteratione liberatis. Quod vero ait, *Et mare iam non est*, non est putandum quod propterea elementũ aquæ esse desinat, sed quod ipsum mare, mare forsan esse desinet, id est, amarum, terreum ac salsum, & tunc in perfectionẽ euadet aquæ puræ elementaris.

2. *Et ego Ioannes vidi sanctam ciuitatem*, id est, ecclesiam triumphantem, *Hierusalem*, ob integram pacis qua fruitur, suppedi-

tatis aduersarijs, visionem, *nouam*, ob nouam corporum glorificationem, *Descendentem de cœlo.* non locali motu, sed emanatione: quia omne donum perfectum descendens à patre luminum: vel per animi humiliationem à contemplatione diuinæ maiestatis descendentem ad suæ agnitionem fragilitatis, *à deo paratam sicut sponsam ornatam viro suo.* i. à deo patre viro & sponso suo Christo paratam sicut spōsam ornatam. *Et audiui vocem magnam dicētem de throno: Ecce tabernaculum dei cum hominibus.* Tabernaculum Dei humanitas Christi: quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter. bene aūt cū hoīnibus habitat, quia vt ipsamet patris sapiētia ait: Deliciæ meæ esse cum filijs hominū. *Et absterget omnem lachrymam, &c.* per acto iudicio perpetua frui turos electos lætitia ostēdit, proculq; ab eis futurum omnem dolorem & luctum. *quæ*, siue vt græci aiūt ὅτι, id est, quia *prima abierūt.* i. vt græci exponūt inuectæ nobis olim à primo Adam corporis animiq; molestiæ. *Et dixit, &c. Ecce noua facio omnia.* Veronensis codex ἰδοὺ ἰδοὺ, id est, ecce ecce: noua facio omnia, cœlum, terram, elementaq; omnia, vt innouatis ad gloriā beatorum corporibus innouentur cætera, seque sentiant liberata à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.

nouam descendentem de cœlo, à deo paratam, sicut sponsam ornatam viro suo. Et audiui vocem magnā de throno dicentem: Ecce tabernaculū dei cum hominib⁹: et habitabit cū eis, et ipsi populus B
eius erunt: & ipse deus cū eis erit *Esaiæ*
eorū deus, & absterget deus oēm 25.*a.*
lachrymā ab oculis eorū: et mors vltra non erit, neque luctus, neq; clamor, neq; dolor erit vltra, quæ prima abierūt. Et dixit qui sedebat in throno: Ecce noua facio omnia. Et dixit mihi: Scribe, quia *Esaiæ*
hæc verba fidelissima sunt & ve- 34.*c.*
ra. Et dixit mihi: Factum est. Ego 2. *Cor.*
sum α & ω, initium & finis. 3 Ego 5.*d.*
sitienti dabo de fonte aquæ viuæ gratis. Quis vicerit, possidebit

Et dixit mihi, factum est, id est, consummata sunt omnia quæ de filio hominis & futuro ecclesiæ statu erant prædicta. *Ego sum* ἄλφα & ὠμέγα, id est, vti explicat, initium & finis: nam duabus istis literis incipit & definit græcum alphabetum.

3. *Ego sitienti, &c.* id est, ijs qui nunc esuriunt & sitiunt iustitiā. *Dabo de fonte aquæ viuæ*, id est, viuæ, hoc est, immensis beneficijs quæ à me viuo fonte indesinenter fluunt, illos potabo. *Gratis* autem: quia nemini debitor est deus, quod dat, liberaliter

hæc, & ero illi deus: & ille erit mihi filius. Timidis autem & incredulis, & execratis, & homicidis, et fornicatoribus, & veneficis, & idololatris, et omnibus mendacibus:
C pars illorũ erit in stagno ardenti igne & sulphure, quod est mors secunda. 4 Et venit vnus de septem angelis habẽtibus phialas plenas septem plagis nouissimis, & locutus est mecũ dicens: Veni, et ostendã tibi sponsam vxorẽ agni. Et sustulit me in spiritu in mõtem magnũ et altum, et ostendit mihi ciuitatem sanctam Hierusalem descendẽtem de cœlo à deo habentẽ claritatem dei, et lumen eius simile lapidi precioso tanquã lapidi iaspidis, sicut chrystallũ. Et

ter dat: neque istud gratis merita nostra excludit, quæ mera sua gratia merita facit. *Qui vicerit, possidebit hæc*, interpres legit ταῦτα, & sic Veronensis codex, alij habẽt πάντα, id est, omnia. qui vicerit ergo mundum, carnem, & diabolum, possidebit omnia, quia bonorum omnium largitore Deo fruetur. *Timidis autem, &c.* omnibus impijs & reprobis pars & portio erit in ardenti stagno gehennæ æternæ. 4. *Et venit vnus de septẽ angelis*. De septẽ phialis & plagis dictũ est cá. 16. *Et sustulit me in spiritu* .i. spirituali visione *in montem magnũ & altũ*, sic enim videbatur Ioanni, *& ostẽdit mihi Hierusalem ciuitatem magnã*, bene in monte excelso & magno, ciuitas sancta videtur collocata: quia calcatis terrenis nõ nisi in altũ & cœlum triumphans ecclesia suspicit hanc ergo ciuitatem vidit Ioannes descendẽtem de cœlo: græci addũt ἀπὸ τοῦ θεοῦ, id est, à deo hoc pauló antè expositũ est. *Habentem claritatẽ dei*, participatione scilicet, fulgebunt enim iusti sicut sol in regno patris eorum. & bene charitatem Dei habebit: cùm iam reformauerit corpus humilitatis nostræ cõfiguratum corpori claritatis filij sui. *Et lumen eius simile lapidi precioso*, græcè τιμιωτάτῳ, id est, preciosissimo, *tanquam lapidi Iaspidis sicut Chrystallum*, Græcè ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι. id est, tanquam lapidi Iaspidi crystallizanti, id est, vt crystallum lucido. lumen autem supernæ Hierusalem Christus est, vtpote lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum: bene autem similis Iaspidi semper virenti, quia nullis vnquam afflictionibus emarcuit, sed viridis & potens contra eas permansit, nõ dissimilis crystallo ob synceræ vitæ perspicuitatem. *Et habebat murum magnum & altum*, nihil enim abiectum & terrenum in sancta ciuitate, sed sublimia &

cœlestia omnia. Murus aũt vel firmitatem & fortitudinẽ fidei significat, qua se olim aduersus hostes tutati sunt huius ecclesiæ ciues dũ peregrinarẽtur, vt inquit Paulus ad dñm, vel perfectiores ciuitatis huius municipes, qui aduersus tyrãnos & hæreticos olim se tanq̃ murũ opposuerunt pro domo dei Israel, cæteros infirmiores in vnitate continẽtes, ne longius à septis euãgelicis diuagarẽtur & à fide deficerẽt. Hic mur⁹ visus est Ioanni habere *portas duodecim*, quib⁹ duodecim apostolos oẽs intelligũt, per quos eorũ fidem & vitã imitãdo in cœlestẽ Hierusalẽ ingredimur. *Et in portis angulos duodecim.* Inoleuit hic error vt pro *angelos*, scribatur *angulos*, cùm græcè sit ἀγγέλους, & sic vetera biblia manu descripta habent duodecim angeli in duodecim portis custodes sunt ciuitatis supernæ Hierusalem, dũ ipsa peregrinaretur, apostolorũ coadiutores ad inducendũ in sanctã ciuitatẽ electos. Qui legũt *angulos*, dicunt per hos doctores & prædicatores significari, qui quondã ecclesiæ militãtis lapides inter se nectebat. & erãt inscripta in portis *nomina* 12. *tribuũ Israel*, ꝑ quos intelligũt oẽs veteris testamẽti electi, vt scil. ostẽdatur eadẽ fuisse fides apostolorũ in nouo testamento & verorũ Israelitarum in veteri.

habebat murũ magnum & altũ, habẽtem portas duodecim, & in portis, angulos duodecim, et nomina inscripta quæ sũt noĩa duodecim tribuũ filiorũ Israel [5] Ab oriente portæ tres: & ab aquilone portę tres: et ab austro portę tres et ab occasu portę tres. Et murus ciuitatis habẽs fundamenta duodecim: et in ipsis duodecim noĩa duodecim apostolorũ agni. [6] Et D

5. *Ab oriente, portæ tres, &c.* Rectè sancta ciuitas versus quatuor orbis plagas tres portas habet, quia per harũ portarũ .i. apostolorũ prædicationẽ, ab omni parte mundi venient, qui vestigia sanctorũ apostolorũ imitãtes in super benedictã trinitatẽ credãt. vt Lu. 13. dicitur: Et veniẽt ab oriente & occidente, ab aquilone & austro, & accumbẽt in regno dei. *Et murus ciuitatis habẽs fundamẽta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim apostolorũ agni.* Hæc fundamẽta ab oĩbus dicũtur duodecĩ apostoli, qui & portæ, ꝑ quorũ fidem ingrediũtur fideles dicũtur, & fundamẽta, quia in fide ab eis prædicata fundata est ecclesia, ædificata, vt inquit Paulus Eph. supra fundamentum apostolorum & prophetarũ: qui etiam fundamenta dici possunt.

6. *Et qui loquebatur mecum, habebat mensuram arundineam aureã,* Græci habent τὸν κάλαμον, i. arundinem, & sic vetus exemplar

lati-

latinum. Angelus aũt iste Christus est, *mẽsura arundinis aureæ*, iusta est ipsius sapientia, quam habebat, *vt metiretur ciuitatem & portas eius & murum*, id est, vt omnium ciuiũ metiretur merita, & inter ciues apostolorum, qui per portas, & aliorũ perfectiorum, qui per murum intelligũtur. *Et ciuitas in quadro po-*

qui loquebatur mecum, habebat mensurã arundineam auream, vt metiretur ciuitatẽ & portas eius, & murũ. Et ciuitas in quadro posita est, & longitudo eius tanta est quãta & latitudo, & mẽsus est ciuitatem de arũdine aurea per stadia duodecim millia, & longitudo & altitudo, & latitudo eius æqualia sunt. Et mensus est murũ eius centum quadraginta quatuor cubitorum, mensura hominis quæ est angeli. Et erat structura

E

sita est, id est, quaquauersus respicias quadrata est & quia quadratũ quamcunque in partem iacias, stat semper firmum & fixum, quadratura ciuitatis huius, firmitudinem significat ipsius. *Et longitudo tãta est quãta & latitudo*, cũ hæ dimẽsiones reuera nõ sint in patria, necesse est mysticè illas intelligère: itaque lõgitudo contemplatio dicitur rerum procul ab humano captu stãtium: diuinarum scil. imò dei ipsius: latitudo eiusdem dilectio & charitas, quæ æqualia sunt, quia quanto deum beati contemplantur altius, tãto plus amant ac feruentius *Et mensus est ciuitatem aurea arundine per stadia duodecim millia*, id est, iusta ac verè aurea sapientia sua mensus est ciuium merita, vt pro eorum ratione ac proportione, præmia largiretur ac gloriam: quid aũt sibi velit per duodecim millia stadia, fateor me ignorare, nisi dicam⁹ metaphoricam esse locutionem ad exprimendã ex visibilibus signis, inuisibilem sanctæ ciuitatis magnitudinem. Et quia in stadio curritur ad assequendũ brauium & certatur, sunt qui mysticè exponãt ista duodecim millia stadiorũ per oẽs sanctorũ agones & pro Christo certamina: vt sit duodecim millia numer⁹ definitus pro indefinito, & sua multitudine vniuersitatẽ comprehendẽs. *Et longitudo, & altitudo, & latitudo eius æqualia sunt.* Sunt qui per longitudinem, fidem: per altitudinem, spem: per latitudinem, charitatem beatorũ intelligũt: quas olim virtutes in ecclesia militante habebãt, superstite tantum in patria, charitate. *Et mensus est murum eius* 144. *cubitorum* . murus, tam immensæ & insolitæ magnitudinis quid significare possit nõ video, nisi perfectiores ecclesiæ significet, immensa fide & indicibili virtute insignes, est enim ille numerus, qualis nul

la in ciuitate materiali videtur, raram & inusitatam fidem ac bonitatem perfectorum electorum, quos per murum significari diximus, insinuare videtur, quem murum mensus est meritorum omnium ponderator & liberator Christus: *mensura hominis, quæ est angeli*, id est, iusta ipsius sapientia: qui homo est & angelus, magni scilicet consilij angelus. *Et erat structura muri eius ex lapide iaspide*, qui quum viridis & firmus sit, bene firmitatem significat in ecclesia triumphante nunquam marcescentem. *Ipsa verò ciuitas aurum mundũ & simile vitro, &c.* vel similis, nã Græcè est ὅμοια, & refertur ad ciuitatem, quæ quum pro sui dignitate aurea dicatur, imò ob fulgorem diuinæ cognitionis qua radiat aurum ipsum: bene etiam similis vitro dicitur, quia tota diuinæ lucis, radio est pellucida.

muri eius ex lapide iaspide: ipsa verò ciuitas aurum mundum, simile vitro mundo. 7 Et fundamẽta muri ciuitatis omni lapide preciosa ornata. Fundamentum primum, iaspidis: secundum, saphirus: tertium, chalcedonius: quartum, smaragdus: quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimum, F chrysolitus: octauum, berillus: nonum, topazius: decimum, chrysopasus: vndecimum, hyacinthus: duodecimũ, amethystus. Et duodecim portæ, duodecim margaritæ sunt per singulas: & singulæ

7. *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide precioso ornata, &c.* id est, apostoli, qui fidem fundauerunt in ecclesia, omnibus ornati & instructi erant, quæ per hos lapides significantur, virtutibus. Si quis horum duodecim preciosorum lapidum mysticã quærit significationem, passim ex omnibus commentarijs facile inueniet: & cuiuis in promptu est lapidum vim & naturam non ignoranti, aliquem comminisci sensum mysticum: Mihi videtur Ioannes hac materiali adeóque preciosa ciuitatis huius structura, summum cœlestis & supernæ Hierusalem ornatum delineare voluisse: itaque singulos fundamentorum lapides, singulis gemmis: singulas portas, singulis margaritis, & vnionibus: muros, iaspide: totam ciuitatem omnesque plateas, auro mundo, & pellucido constare dixit: non habens preciosius cui cœlestem patriam compararet: idque consultò egit, vt ex sensibilium & visibilium horum, quibus nihil preciosius, consideratione & admiratione, ad contemplandam rerum inuisibilium longè maiorem dignitatem traheremur.

portæ, erant ex singulis margaritis: & platea ciuitatis aurum mūdum, tanquā vitrum perlucidum

8 Et templum non vidi in ea: Dominus enim deus omnipotēs templum illius est & agnus: Et ciuitas non eget sole, neque luna, vt luceant in ea, nam claritas dei illuminabit eam, & lucerna eius est agnus. Et ambulabunt gentes in lumine eius: & reges terræ afferēt gloriam suam & honorem in illam. Et portæ eius non claudentur per diem. nox enim non erit illic. Et afferēt gloriam & honorem gentium in illam. Non intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciēs & iudicium: nisi qui scripti sunt in libro vitæ agni.

Esaiæ 60.d.

G

Esaiæ 60.c.

ARGVMENTVM CAP. 22.

¶ *Descriptio continetur hoc capite fluminis ciuitatem alluentis & ligni vitæ: deinde apparet Ioanni angelus, quem adorare volentem prohibetur: & inuitatis interim ad mercedem percipiendam omnibus, excluduntur ab hac ciuitate omnes reprobi: postmodum inuitato ad iudicium Christo, factaque inhibitione ne quid huic libro addatur aut detrahatur, bene omnibus precatur Ioannes.*

Cæterùm qui volet mysticam horum duodecim lapidum significationem, inueniet ex scholijs Veronensibus.

8. *Et templum non vidi in ea:* templum scilicet materiale, quia deus est illis vice templi. Nam & fideles templum dei sunt, in quibus ipse habitat: & ipse templum fidelium, quia in eo habitant: ipse enim de se dicit: Soluite templū hoc: nec indiget hæc ciuitas sole & luna aut lucerna: quia sufficienter eam illustrat dei claritas. *Et ambulabūt gentes,* græci addunt τῶν σωζομένων, id est, quæ seruatæ sunt, ambulabunt inquam in lumine eius, ciuitatis scilicet, nam Græcè est ἄστυς. *Et reges terræ,* afferent gloriam suam & honorem in illam, id est, omnes suas diuitias & merita. *Et portæ eius non claudētur per diem,* id est, nunquā, quia dies ibi erit perpetuus, neque nox vlla erit, *& nihil intrabit in eam coinquinatum,* pro coinquinatum, Græcè κοινοῦν, id est, coinquinans: interpres legisse videtur κοινὸν, id est, commune & immundum, siue inquinatum: nullíque intrabunt, *nisi qui scripti sunt in libro vitæ,* id est, prædestinati ad vitam æternam.

1. *Et osten-*

1. *Et ostendit mihi fluuiũ aquæ viuæ*, græci addũt καθαρὸν .i. purũ, per hunc, exuberans donorũ dei effusio intelligi potest: græci baptismũ intelligunt, qui & nostrorũ eluit sordes peccatorũ, & sitim extinguit rerum mundanarũ. Mihi spiritus sanct⁹ videtur posse intelligi, de quo Dauid, fluminis impetus lætificat ciuitatẽ dei. Hũc Ioannes fluuiũ vidit, *procedentẽ è sede dei & agni*, à patre. s. & filio procedentẽ spiritum sanctum, & emanantem.

2. *In medio plateæ eius*, ciuitatis scil. Græcè est αὐτῆς, *& ex vtraque parte fluminis lignum vitæ, &c.* ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ, ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, siue vt Veronẽsis codex habet καὶ ἐκεῖθεν, ξύλον ζωῆς, id est, in medio plateæ eius & fluminis, hinc & illinc, sub. erat, lignum vitæ: Hinc & illinc, siue vtraque pars fluminis, duas beatorũ species significãt, angelos scilicet ac beatos homines: qui et fluuio spiritus sancti alluuntur, atq; hinc & illinc lignum vitæ habẽt, Christum scilicet, de quo sapientiæ nomine Salomon ait: Lignum vitæ est omnibus apprehendentibus eam. Hoc lignum *affert fructus duodecim*, quando ex obseruata duodecim apostolorum fide & doctrina, vnicuique pro eo fruct⁹ reddit æternæ beatitudinis: hos autem reddit per singulos menses, id est, perpetuo: *Et folia ligni ad sanitatem gentium*, subaudi, sunt. folia ligni, verba sunt sancta, quibus

CAP. XXII.

1 ET ostendit mihi fluuiũ aquæ viuæ, splendidũ tãquam crystallum, procedẽtem de sede dei & agni. 2 In medio plateæ eius, & ex vtraque parte fluminis lignum vitæ, afferens fructus duodecim, per mẽses singulos reddẽs fructum suũ, & folia ligni ad sanitatem gentium. Et omne maledictum nõ erit amplius: sed sedes Dei & agni in illa erũt, & serui eius seruiẽt illi. Et videbunt faciem eius, & nomẽ eius in frontibus eorum. Et nox vltra nõ erit: & non egebũt lumine lucernæ, neq; lumine solis, quoniã dominus deus illuminabit illos, & regnabũt in secula seculorum. Et dixit mihi: Hæc verba fidelissima sunt & vera Et dominus deus spirituum prophetarum misit angelum suum ostendere seruis suis, quæ oportet fieri cito. Et ecce venio velociter. Beatus qui custodit verba prophetiæ libri huius. Et ego Ioannes qui audiui, & vidi hæc. Et postquam audissem & vidissem, cecidi ut adora-

A · Esaie 60.d. · B

ſus gentes propter ſe afflictatas, mulcebit & conſolabitur Chriſtus. *Et omne maledictum, &c.* expers erit illa ciuitas omnis maledicti, ſedente in ea benedicto deo & agno Chriſto: cui miniſtrabunt ſancti, eum clarè videntes, & nomen eius in frontibus ſuis habentes, id eſt, apertam nominis eius confeſſionem præ ſe ferêtes, *Et nox non erit, &c.* hoc explicatum eſt cap. 19. *Cecidi vt adorarem,* hoc quoq; cap. 19. explicatum eſt.

rem ante pedes angeli, qui mihi hæc oſtendebat: & dixit mihi: Vide ne feceris, conſeruus enim tuus ſum, & fratrũ tuorũ prophetarũ, & eorũ qui ſeruant verba prophetiæ libri huius. Deũ adora. Et dicit mihi,[3] Ne ſignaueris verba prophetiæ libri hui⁹. Tempus enĩ
C prope eſt. Qui nocet, noceat adhuc: & qui in ſordibus eſt, ſordeſcat adhuc: & qui iuſt⁹ eſt, iuſtificetur adhuc: & ſanctus, ſanctificetur adhuc. Ecce venio cito, & merces mea mecum eſt reddere
Eſaiæ vnicuique ſecundum opera ſua.
41.b. Ego ſum α & ω, primus & nouiſ-
& ſimus, principium & finis. Beati
44.a. qui lauant ſtolas ſuas in ſanguine agni: vt ſit poteſtas eorum in ligno vitæ, & per portas intrẽt in ciuitatem. Foris canes et venefici, et impudici, et homicidæ, et idolis ſeruientes, et omnis qui amat et facit mendacium. Ego Ieſus

3. *Ne ſignaueris verba prophetiæ eius,* id eſt, ne obſignaueris, & celaueris quæ tibi reuelata ſunt, *Tempus enim prope eſt,* cùm complenda ſunt ea. *Qui nocet, noceat adhuc, &c.* comminatiuè iſta ſunt legenda, vel ironicè, quaſi dicat. Si non ſufficiũt eis præteritæ ſordes ad voluntatem gentium conſummãdam in luxurijs, vt inquit Petrus. Sordeſcant adhuc, quando ita illis viſum eſt Qui verò ſanctus eſt, *ſanctificetur adhuc,* id eſt, curet vt ſanctior ſit: quia ecce venio, *& merces mea mecum,* ideo qui mercedem bonam optat, bene operetur. *Beati qui lauant ſtolas ſuas in ſanguine agni,* id eſt qui maculatas peccato, corporis animéque ſui veſtes per pœnitentiam merito paſsionis Chriſti abluunt: Græca legunt μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, id eſt, beati qui faciunt mandata ipſius, *vt ſit poteſtas eorum in ligno vitæ,* id eſt, vt Chriſto verò ligno vitæ frui poſsint: *& per portas,* id eſt, ſanctorum apoſtolorum, quos portas diximus, imitationem, *intrent in ciuitatem,* cœleſtem ſcilicet patriam extra quam ſunt omnes impij & reprobi.

4. *Ego sum radix & genus Dauid*, quidam explicant quod Christus secundum diuinam naturam est radix Dauid, imò omnium: à quo omnes mouemur & sumus: secundum humanam, genus Dauid, id est, de progenie ipsius. Græca scholia explicant radix & genus Dauid, de radice & genere Dauid. *Et spiritus & sponsa*, id est, spiritus sanctus & ecclesia dicunt Christo, veni in iudicium. *Et qui audit*, id est, omnes pij qui deo obaudiunt, dicunt: *Veni*, optant enim fideles ad beatitudinis consummationem, iudicium accelerari. *Qui sitit* iustitiam, *veniat*, per piam voluntatem & obedientiam, *& accipiat aquam vitæ gratis*, id est, de dei gloria gratuito, & liberaliter sibi data, se ipse potet. *Cõtestor omni, &c.* obtestatur ne quis quidpiam in hoc libro addendo minuendove, immutet: alioqui pœnas in eo contentas, luet: *Dicit qui testimonium perhibet*, id est, Christ⁹ qui testatur hæc se facturum, ne putes eum tardare, ait: *Venio citò*, ad reddendum cuique pro meritis vel demeritis. Optemus autem omnes & oremus vt ad ecclesiæ ædificationem pacemque orbi ferendam, citò veniat. Amen.

misi angelum meum testificari vobis hæc in ecclesijs. 4 Ego sum radix & genus Dauid, stella splendida & matutina. Et spiritus & sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui sitit, ve- D
niat: & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis. Contestor enim omni audienti verba prophetiæ libri huius. Si quis apposuerit ad hæc: apponet deus super illum plagas scriptas in libro isto. Et si quis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius: auferet deus partem eius de libro vitæ, & de ciuitate sancta, & de his quæ scripta sunt in libro isto: dicit qui testimoniũ perhibet istorum. Etiam venio citò. Amen. Veni domine Iesu. Gratia domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

FINIS.

calibrite
colorchecker CLASSIC
mm